YALÇIN KÜÇÜK

AYDIN ÜZERİNE TEZLER·3

1830-1980

AYDIN ÜZERİNE TEZLER

— III —

1830 - 1980

Temren'e
Dostlukla
y.k.

Sonra, birden anladım ki, yıllardır, ama uzun yıllardır bu trende
yaşıyorum,
—ama, bunu nasıl, neden anladığıma hâlâ şaşıyorum—
ve hep aynı büyük, aynı umutlu türküyü söyliyerek
sevdiğim şehirlerle sevdiğim kadınlardan boyuna uzaklaşıyorum
ve hasretlerini etimin içinde işliyen bir yara gibi taşıyorum
ve bir yerlere yaklaşıyorum, bir yerlere yaklaşıyorum.

Mart 1960 Akdeniz
Bütün Eserleri, İkinci Cilt

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ 7- 11

Birinci Bölüm

DALGALAR VE KIRIMLAR 13-204
Dört Dalga 20- 75
On Yıllık Yıkımlar 75-131
Eksik Tamamlama 131-134

Birinci Bölüm İçin Birinci Ek

Sabahattin Ali Davası 137-166

Birinci Bölüm İçin İkinci Ek

Dergilerden Çıkanlar ve Dergilerde Kalanlar 167-180

Birinci Bölüm İkinci Ek İçin Ulak

Sabiha Sertel, Resimli Ay'ın Hikâyesi 181-183
Kadro; Okunacak Kitaplar 183-185
İnsan Dergisi: Birinci Sayı Kapak 186
Aydınların Yön Bildirisi 187-194
Doğan Avcıoğlu, İlk Başyazı 195-200

Birinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

M. Emir Erişirgil, Beyaz Zambaklar Memleketinde 201-204

İkinci Bölüm

SAVAŞIN BİÇTİKLERİ 205-381
Gençlik Örgütü: İttihat ve Terakki ... 231-280
13 Nisan Ayaklanması 281-328
Dış Savaş ile İç Savaş 329-359

İkinci Bölüm İçin Birinci Ek

İhtilâlin Mutfağı: Parasızlık, Dedikodu, İhanet 363-369

İkinci Bölüm İçin İkinci Ek

Günlük Basında 13 Nisan Ayaklanması 370-374

İkinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

13 Nisan Günü İstanbul'da Olanlar ... 375-381

Üçüncü Bölüm

AYDINA KEMALİST DARBE
veya
AYDINTÜRK II 382-625
Mustafa Kemal'i Yazmak 391-499
Köycü' 499-569
Yunus ile Idealizm Saldırısı 569-585

Üçüncü Bölüm İçin Birinci Ek

Mustafa Kemal: «Doktor, İndiririz, Bindiririz» 590-593

Üçüncü Bölüm İçin İkinci Ek

Türkiye'nin Kurtuluşu'nda Bolşevik İlgisi Üzerine Kısa Not 594-601

Üçüncü Bölüm İkinci Ek İçin Ulak

Bir Rapor 602-609

Üçüncü Bölüm İçin Üçüncü Ek

Sıvas Kongresi Tutanakları : Kongre Mandayı Tanıyor 610-617

Üçüncü Bölüm İçin Dördüncü Ek

Cumhuriyet Tarihçilerine Görev : Vatan ve Hürriyet 618-625

Dördüncü Bölüm

NAZIM HİKMET 626-704
Nazım'ın Olağan Kapatılışı 645-669
Nazım'ın Olağanüstü Açılışı 669-691

Dördüncü Bölüm İçin Birinci Ek

Peyami Safa, Nazım'a Övgü : Jokond ile Si-ya-u 694-700

Dördüncü Bölüm İçin İkinci Ek

Peyami Safa, Nazım'a Küfür : Küfürde Çeşitlemeler 701-704

ÖNSÖZ

Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabını tamamladım. Henüz, bana haz ile üzüntü yumaklarını ardarda tattıran, Türk aydınını yazmayı bitiremedim. Bir süre ara vermem gerekiyor.

* * *

Bilim bir bakıştır; maddeyi değiştiriyor. Deprem etkisi yapıyor, alt üste geliyor, öndekiler kenara çekiliyor, arkadakiler öne çıkıyor; bilimsel bakış ile madde üzerine bilgi yenileniyor. Bu, maddenin değişmesini anlatıyor.

Tezler'i yazmayı henüz tamamlayamadım. Ancak tamamlanan bu kitapla birlikte, artık, Türk aydınının kendisi ve toplumu üzerine bilgisini değiştirdiğimi düşünüyorum. Bundan böyle Türk aydınının bilgisi, Tezler öncesinden farklıdır; farklı olacaktır.

* * *

Zamana karşı yazdım. Yazarken öğrendim. Aydın Üzerine Tezler'in ilk kitabını, benimle ilgili, bir yargı kararına yetiştirmeye çalıştım. İkincisine ara vermek zorunda kaldım. Fakat ikincisini de, 24 Nisan gününde verilecek bir yargı kararına göre ayarladım; 22 Nisan gününde tamamladım. Şu sıralarda Yüksek Mahkeme'nin beni ilgilendiren bir kararı kesinleştirmesi bekleniyor. Bu nedenle, tüm diğer zorunluluk ve görevlerle birlikte, Eylül sonunda bitirmem gerekiyordu; bitirebildim.

Böylece aşırı çalışmanın, beyinde, aşırı üzüntü ile aynı etkiyi yaptığını gözledim. Aşırı çalışma, tıpkı ani ve aşırı üzüntü türünden, mide bulantısı ve eklemlerin tutmazlığı etkisi yapıyor. Vücudun her yanını bir titreme sarıyor.

Bunu öğrendim. Öğrenme, benim için, bir büyük haz olmayı sürdürüyor.

* * *

Datça'da kimsesizlikte başladım. Ankara'da Adalet Sitesi'nde tamamladım. Kestir'ler, önce kız kardeşim Nilüfer, Mehmet Kestir, Dolunay ve Çağatay, bana, tüm yorgunlukları unutturacak bir konukseverlik gösterdiler. Şükranlarımı yazıyorum.

Kartlarla çalışıyor ve yazıyorum. Yazmanın yaratmak olduğunu, yine de, tekrarlıyorum. Yazarken yeni kaynaklara ihtiyaç duyuyorum. Nurcan, bunu, istek ve özveri ile sağlamaya çalıştı. Yazın sıcaklığında, kütüphaneleri Adalet Sitesi'ne yaklaştırdı.

Eski öğrencim, asistanım, şimdi meslekdaşım, arkadaşım Candan Baysan, kaynak bulmanın her türlü teknik sorunlarını çözmeye çalıştı. Daktilodan çıkanların bir bölümünü okudu. Heyecanını yansıttı.

Nurcan ve Candan'a teşekkürlerimi yazıyorum.

* * *

Üçüncü kitabın ilk bölümündeki çözümleme, bugüne kadar geliyor. Sevgili Aziz Nesin, bu bölümde hem geçiyor ve hem de bu dönemi en çok yaşamış bir kişi olarak duruyor.

Aziz Nesin, ilk bölümü okudu; eleştirilerinin bir bölümünü mektuba döktü. Mektubunu yazı sayıp iznini almadan, mektubunun bazı bölümlerini, dipnotlara aktarıyorum.

Teşekkür ediyorum. Dostluğundan yararlanmayı talihlerimden birisi sayıyorum.

* * *

Düşünceyi kâğıda dökerken ceza denetimini, ülkemiz açısından, onur kırıcı buluyorum. Fakat Tezler'i, yayınevine gitmeden önce, Sevgili Gülçin Çaylıgil'in hukuk süzgecinden geçirmek, artık bir Türkiye gerçeği oldu. Gülçin, yalnızca titiz bir hukukçu gözüyle değil aynı zamanda seçkin beğenili bir aydın olarak okuyor. Her türlü değişikliğe hakkı olduğunu ve bunun, çalışmamı, zenginleştirdiğini düşünüyorum. Benimle tartışma gereğini duymadan değişiklik yapmaya, yavaş da olsa, alışmasına seviniyorum. Kollektivitenin yaratıcılığına hep inanıyorum.

Sevgili Gülçin'e borç biriktiriyorum.

* * *

Bir ya da iki kitap daha yazmam gerekiyor. Hazırlıklarım ve kartlarım var. Fakat yazı programımı ben değil, toplumumuzun ihtiyaçları belirliyor.

«Bizler» Türkiye'de, görkemli uyanışlarda, bilim ve kültürümüzdeki ayrık otlarını temizlemek için çocuksu ve cüretli başlangıçlar yaptık. Başlangıcın çocuksu ve cüretli olanı güzeldir: güzellikle birlikte verimlilik yalnızca çocuksu ve güzel başlangıçlarda var.

Sonra «ansiklopedi salgını» başladı. Ayrık otları, bilgi cildi içinde, evlere girdi. Çocuksu başlangıçlar üzerine kalın karanlıklar sindi. Kapitalist dünyanın insanları kuş beyinli yapmayı amaç sayan ciltleri çevrilerek pazarlandı. İnsanımızın beyni, uzun yolda çakıl taşı yemiş otomobil camı türünden tuz-buz edildi; ediliyor.

Seyirci «kalamayız», düzeltmemiz gerekiyor. Bu nedenle Aydın'ı yazmaya ara vermek gereğini duyuyorum. Kısa bir süre, yalnızlık demiyorum, kendimle

beraberim, kimsesizlikte yaşadıktan sonra, «Küçük Ansiklopedi» dizisine başlıyorum. Kara karanlık cilt mangalarını etkisizleştirmek için, gerekli tevazu ile yazıyorum, birer ciltlik Küçük Ansiklopedi'lerin yeteceğine inanıyorum.

Öğrencilerime, aydın arkadaşlarıma, toplumumuza borçlarım, yazı programımı değiştiriyor. Sevinçle kabul ediyorum.

Y. Küçük
Eylül 1984
Adalet Sitesi
Gaziosmanpaşa/Ankara

* * *

İnsanların sevdikleri işi yapacakları bir dünya için çabalıyoruz. Şu zamanlarda çoğumuzun ortak yazgısı, ancak yaptığımız işten mutluluk çıkarmak oluyor. Mutluluk kazmak, bir açıdan, yine de pek güzel; ancak yaptığımız işten mutluluk edinmek, bir alışkanlık olunca, insanı insan yapan başkaldırıyı da ortadan kaldırabilir. Tehlikeli.

Yaptığım işi seviyorum; yaptıkları işi sevenlere bayılıyorum. Yıllar önce Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yönetici olduğum sırada, Türkiye adına katıldığım bir uluslararası toplantıda, Telaviv'de, bir otobüs şoförü görmüştüm; unutamıyorum. Sanki otobüs sürmüyor, yönettiği orkestradan çıkan güzelliklere uyumlu, her dönemeçte ayrı bir figürle, dans ediyordu. Yumuşak ve kendinden geçerce.

Bütün bunları otuzbeş yıldır Bab-ı Âli'de operatör Ali Bey için yazıyorum; Yaylacık Matbaası ortaklarından dizgi ustası Ali Sümbül Bey için yazıyorum. Basım sanayii çalışanları dünyanın başka ülkelerinde en kültürlü emekçileri doğurdular; solculuk matbaa emekçilerinin yöntem ve deneyimlerinden çok kazandı. Ali Bey, kesinlikle, solcu değil; okumayı ve tartış-

mayı seviyor. Benim kitaplarımda, Türk solculuğunun kutsal klişelerinin yıkılmasından, bazı putlarının kırılmasından büyük haz duyuyor. Sultan Hamid'in, şimdiye dek Türk ilericiliğinin çizdiği türden tümüyle kara bir kişiliğe sahip olmadığını yazmamdan, ayrıca hoşnut olduğunu görüyorum.

Aydın Üzerine Tezler'in zor dizgi işinin üstesinden, severek, geliyor. Dipnot ve metin-içi ekleri yerli yerine koymak için, deneyimli emeğini, sevecenlikle, harcıyor. Tezler'de geçen kimi Osmanlıca sözcüklerin, benim yazdığım türden değil, doğrusunu dizmek için İstanbul'dan Ankara'ya telefonla beni arama titizliğini gösteriyor. Daha da güzeli, bu çilekeş uğraştan emekli olabilmek için Aydın Üzerine Tezler'i bitirmeyi beklediğini söyleyerek, beni, onurlandırıyor.

Dördüncü kitabı yazmadan önce, Aydın Üzerine Tezler'in üçüncüsüne teşekkürlerimi yetiştiriyorum.

Y. Küçük
Karakusunlar Köyü
Ankara
Ocak '85

BİRİNCİ BÖLÜM

DALGALAR VE KIRIMLAR

Her on yıl yeni bir dünyadır. Ne güzel!

Her on yıl bir aydın mezarlığıdır. Ne yazık!

Aydın .Üzerine Tezler, mezarlıkları ortadan kaldırmayı amaçlıyor. Tek başına zor; imkânsız değil. İmkân, bilimdir. Bilim, inattır. İnat, zamansızdır. Zaman, ölümsüz.

Ölümsüz'ün mezara ihtiyacı yok. Grek Tanrı ve Tanrıçaları'nın mezarı var mı?

Aydın Üzerine Tezler, aydın mezarlıklarını ortadan kaldırmayı amaçlıyor. Mezarlık çiçekleriyle birlikte; zakkum, mezarlık çiçeğidir (*), Tezler, zakkuma savaş içeriyor.

(*) «Akdeniz'i Akdeniz yapan başlıca ögeler şunlardır: Gökmavisi deniz, zeytin, mermer, selvi ve zakkum... Dünyada Akdeniz bunlarla simgelenir. Türklerin başlangıçta, kendilerinden önceki Akdeniz insanlarına öykünerek mezarlıklarda mermerle selviyi birlikte kullanmaları bir estetik yüksek düzeyi gösterir, mezarlıklara, ölenlere verilen saygıyı, değeri gösterir. Sonra sonra herşeyi yozlaştırdığımız gibi, selviyle zakkumu da yozlaştırmış, mezarlıklara özgü bir nesne saymışız. Selviden ve zakkumdan korkulmuş. Hatta eski İstanbul hanımları, selviyi uğursuzluk sayar, bahçelerinde istemezler, varsa kestirirlerdi. Akdeniz ülkelerini gezmişsindir, en güzel, en görünen yerlerine zakkum dikerler, yol kıyılarına, parklara... Zakkumun mezarlık çiçeği olması bize özgüdür, bizim akılsızlığımızı gösterir. Hatta 'zehir zıkkım', 'zıkkımın kökü', 'zıkkımın peki', 'zıkkımlan', 'zıkkım ye', 'zehir zıkkım olsun' deyimleri de burdan türemiş. İşte bu açıklamadan sonra, senin de zakkumu,

Nasıl?

Mezarlıkların oluşum sürecini, zakkum çiçeklerinin büyüme dinamiğini anlamak, zakkum çiçeklerine karşı mücadelenin en önemli adımıdır. Anlamak ise girinti ve çıkıntıları duymaktır, oyukları yaşamak.

Girinti ve çıkıntıları yaşamak, oyukları duymak, aynı zamanda, sevmektir. Anlamak, sevmektir. İnsan, anladıklarını seviyor, anlamadıkları yüceliklere saygı duyuyor. İnsan, ne yazık!, izini taşıdıklarını anlıyor, yoksun olduğu yüceliklere saygı besliyor. Yoksunluğu kabul etmek pek zor; saygı, her zaman, sevgisizliği içeriyor.

Aydın mezarlıkları hem saygı ve hem de sevgi veriyor.

İnsanoğlu en çok deha karşısında saygı duyuyor. İki nedeni olmalı; birincisi, sıradan insanın bir deha yoksulu olmasıdır. Bu, bir anlamda, trivial olandır, eski sözcükle, bedihi. Başka türlü olabilir mi? Sıradan insanı bir deha yoksulu olarak tanımlamaktan daha güzeli düşünülebilir mi?

İnsanoğlunun en çok deha karşısında saygı duymasının ikinci nedeni, deha'yı bir türlü anlayamamasıdır. Deha, bir türlü anlatılamıyor, ancak dahî gösterilebiliyor.

Türkiye romanesque bir ülke; bir çok nedeni var. Birisi de şu: Türkiye'de «dahî çocuklar» var, fakat, dahî büyükler yok. Türkiye, dahî, aynı anlama gelmek üzere, «harika» çocukların varlığını bir yasa ile kabul etmiş bir ülkedir. Bu yasa ile dahî çocukların nasıl büyütüleceği ve kuşkusuz nasıl «dahî büyükler» olacakları belli ediliyor. Ancak Türkiye'de «harika» küçükler, «dahî büyükler» olamadan ölüyor.

Deha, anlatılamıyor; fakat anlamaya çalışandan çalışana değişmek üzere bazı nitelikleri ortaya konabiliyor. Ayrıca Türkiye'de «dahî» nitelemesi en çok Mustafa Ke-

---

o güzel zakkumu, bir zamanlar değer verildiği için süslesin diye mezarlıklara dikilen zakkumu, mezarlık çiçeği saymanı güzel ve doğru bulmadım; bir yanlışı benimsemiş oluyorsun.»

Aziz Nesin, Çatalca, 22 Ağustos 1984 tarihli mektup.

mal için kullanılıyor. Yalnız gerçekçi olmak gerekiyor. gerçekçilik Mustafa Kemal'in yaptıklarına ve büyüklüğüne zarar getirmez. Bununla birlikte Türkiye'de Kemal Paşa'nın çizgi dehası tartışılmaz.

Dahî, çok hızlı görebilendir. Dahî, kör gözle görebilendir; kütle, deha'nın görüşüne engel olamıyor (*). Mustafa Kemal, çok yavaş ve sakin görebilendir. Bu nedenle olmalı, daha sonraları bir ihtilâl örgütlenmesinin başlangıcı düzeyine çıkartılan Erzurum Kongresi'nde Sultan'ın yaverlik kordonunu çıkarmamak için ısrarlı oluyor.

Mustafa Kemal, pratiğin mantığına, buna olayların akış süreci de denebilir, usta bir sükûnet ile uyum gösterebilen, bu akışın üzerinde kalabilen bir örgütçüdür. Bu ustalık ile Vahidettin'in kutsaması ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın güveni ile Samsun'dan çıktığı bir yolculukta, dört yıl içinde, bir Cumhurlyet'in kurucusu olabilmiştir.

Öyle sanıyorum, Mustafa Kemal'in bu özünü Doğan Avcıoğlu sezmiştir ve Mustafa Kemal'in bu özü, en çok, Doğan'ı etkilemiştir. Mustafa Kemal, teorinin açıklayıcılığı yerine pratiğin zigzaglı doğrusunu seçmiştir. Bilinç dışında güvenmiştir. Doğan Avcıoğlu'nda ise, önündeki örnekten kaynaklanan, bilinçli bir güven var. Avcıoğlu, yalnızca eylemde değil yazarken bile pratiğin mantığının kendi teorisini ve üstelik kendiliğinden, bûlabileceğinin seçkin örneğini verdi.

«Kemalist» nitelemesini hiç bir zaman kabullenmedi. Fakat Kemalizm'in ödün vermez ve aşkın düşünürü oldu. Bu iki olgu, hem kemalist nitelemesini reddetmek ve hem de Kemalizm ile başlayarak Mustafa Kemal'in pratiğini tekrarlamak isteğiyle açıklanabilir. Şöyle söyleyebilirim; Mustafa Kemal, sultanı ve hilâfeti kurtarmak savıyla yola çıktı, her ikisini de Türkiye'den çıkardı. Cumhuriyet'in kuruluşuna öncülük etti.

Bunun deha olup olmadığını tartışmak istemiyorum.

(*) Ölüm, önce kör göz olarak geliyor. Dahi kör gözle görebildiği için de ölümsüz olabiliyor.

Deha, kalıcı görünende geçici olanı tanıyabilmektir. Tersinden de söylenebilir; deha, geçici görünene kalıcı olanı içerebilmek yeteneği oluyor. Bu niteliği nedeniyle deha ürünü, zaman aşımına uğramıyor. Çünkü dahi, en yoksul somuttan en zengin soyuta gidebiliyor. Tersinden de söyleyebilirim; deha, en yoksul soyutu en zengin somut olarak verebiliyor.

Eklenebilecekler var: Deha'nın ipuçları araştırılırken somut ve soyut kavramları ortaya çıkıyor. Bunlar, bilimin kategorileridirler. Ancak eklenecek olan şu: Deha'nın bilimle bir ilgisi yok. Şöyle; bilim adamı dahi olabilir, dahi ise bilim adamı değil.

Fakat, deha'nın kesinlikle bireysel olmadığına ve toplumsal olduğuna inanıyorum. Deha, bir şimşektir ve mutlaka toplumsal şimşek'in habercisidir (*). Habercinin mutlaka önceden gelmesi gerekmez, sonradan da gelebilir (**) Burada zaman önemli değil, önemli olan şudur: Deha varsa, mutlaka toplumsal şimşek vardır (***). Er veya geç, mutlaka var.

Deha'nın toplumsal özelliğini belirtmek, deha'nın or-

(*) «Diyorum ki Rusya kalben, bütün insanlığı içine alan bu evrensel birliğe belki de bütün diğer ülkelerden daha çok hazırdır. Tarihimizde, büyük adamlarımızda, Puşkin'in sanat dehasında bunun izlerini görüyorum.»

P. Dostoyevskiy, Batı Çıkmazı-Puşkin Üzerine Konuşma, ilk baskı 1880, İstanbul, 1975, s. 43.

(**) Kapitalizmi, çürüme aşamasında olsa bile, Marx'tan daha iyi kim yazdı? Kurtuluş Savaşı'nın Nazım'ınkinden daha iyi yazılmış bir destan'ı var mı?

(***) Toplumsal şimşek ya da şimşek yakını varsa deha nitelemesi de ortaya çıkıyor. Osmanlı'nın son arayış döneminde, İttihat ve Terakki zamanında örgütçü sadrazam Talât 'dahi' olarak nitelendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Kemal Paşa dahi ilân edildi. Gerek Talât Paşa'nın ve gerekse Kemal Paşa'nın dahi sayılmasında bir toplumsal ihtiyaç olduğu anlaşılıyor. Bu ihtiyacın tartışılmasını mümkün görmüyorum.

Burada kişi ve liderlerin dehasını tartışmaktan çok deha'nın niteliklerini çıkarmaya çalışıyorum.

taya çıkması için topiumsal koşulların oluşması gerektiğini anlatmıyor (*). Bu var; ancak oluşumun bu yanı, son derece vulgar. Şu anlamda vulgar: Her zaman için doğrudur.

Deha bir şimşektir, bir yoğunluğun patlamasını anlatıyor. Deha, yoğunluk oluyor. Eğer deha yoğunluk ise ve bir bireyde patlıyorsa, toplumun diğer bireylerinde de, parçacıklar halinde var olmalıdır. Deha'nın toplumsallığı buradan geliyor. Eğer bir toplumda bir ve yalnızca bir dahî varsa, deha'nın izleri toplumun diğer bireylerinde de var, demek oluyor. Deha'nın, yalnızca deha'nın değil bütün nitelıklerin, toplumsallığı burada yatıyor.

Buraya kadar, güzel. Bundan sonrası ise daha da güzel: Dahi'ye sahip toplum, cevher yoğunluğuna ulaşmamış olsa da, saçılmış bir biçimde olsa da, deha'nın parçacıklarını içeriyor.

Bu, güçlü veya zayıf, mutlaka belli bir davranış biçimini sergilemek durumunda. Deha, birbirinden ayrı olan geçici ile kalıcı'yı bir yumak haline getirebilme veya tersinden, bir yumak halindeki kalıcı ve geçici'yi, hızla ayırabilme gücünü içerdiğine göre, deha'nın toplumsallığı, çok daha ölgün bir biçimde toplumun da kalıcı ve geçici ikilemini duymasını gerektiriyor. Burada dereceleme yapmak mümkün görünüyor: Deha, bu ikilemi sonsuza yakın bir hızla gerçekleştiriyorsa, halk durağana yakın bir hızla duyabiliyor, olmalı. Aydın, bu ikisinin arasında bir yerde duruyor. Birine veya diğerine yakın olabiliyor.

Bu kadar değil; toplumsallığın bir başka boyutu daha var. Toplumsal olan her zaman dinamiktir; birikimi gerektiriyor. Deha, bir şimşek ise, mutlaka toplumsal şimşeklerin birikimine dayalı oluyor. Aksini düşünmek, mümkün değil. Toplumda şimşekler birikimini, tarihi de denebilir, düşünmeden, bireyde şimşekleri aramak boşuncadır.

(*) «Deha nitelemende de katılmadığım yerler var» *Aziz Nesin, Çatalca, 22 Ağustos 1984 tarihli mektup.*

Şimşek'i, çelişkinin hızla patlamaya dönüşmesi olarak anlamak mümkün olmalı. Aynı anlama gemlek üzere, şimşek'i, hızın bir türevi olarak düşünmek gerekiyor. Buradan tekrar deha'ya geçmek mümkün görünüyor: Deha, hızlı yaşamın çocuğudur. Deha, her on yılı bir başka dünya olan bir toplumun gelecek çocuğudur.

Deha hızlı yaşamın tek çocuğu değildir. Hızlı yaşam, zengin ve çok zaman birbirini çelen pratikler yığını değilse, nedır? Bilim de, zengin ve çok zaman birbirini çelen pratiklerin verimli toprağında gelişiyor. Türkiye'nin, bilim açısından son derece sığ bir birikime sahip olduğu, Aydın Üzerine Tezler'in bundan önceki kitaplarında ve ayrıntı ile yer aldı. Tekrara gerek yok.

Yalnızca sonuçlarından yararlanılabilir. Şöyle söylenebilir; pratik ne kadar zengin olursa olsun, mutlaka yaş'tır, eğilir. Bilim ise, ne kadar coşku verici olursa olsun, kuru'dur, bükülmez. Şöyle de söyleyebiilrim: Pratik cilveli, bilim ise inatlıdır. Daha da kısaltabilirim: Bilim ve bilimsel yöntemin ürünü olan teori, inat'tır.

Burada bir özetin yeridir; alışılmış olmalı, Aydın Üzerine Tezler'de, «özet» hep bir ileri adımın aracıdır. Daha önce söylenenlerin bir başka tür anlatımı değil. Buradaki özet, iki yanlı oluyor; birincisi, deha ile ilgili görünüyor. Deha, geçici'ye kapılmamaktır.

Burada özeti tamamlamadan iki sonuç çıkarmak durumundayım: Deha, geçici'ye kapılmamak olduğuna göre, «dahî» gazeteci olamaz. Çünkü gazeteci geçici'yi, günceli yaşayan kimsedir; günlük olanı abartma eğilimini taşıyan kalemdir. Aslında telefon ve daktilo bile denebilir. Bir adım daha atılabilir; gazeteciden yazar bile olmayacağı haklı olarak söylenebilir. Yazarlık, gazetecilik bırakıldıktan sonra başlar. Balzac, gazeteciliği bırakmakla ne kadar iyi etti, yazar oldu (*). Balzac, belki de dehasının ilk işaretlerini bu kararıyla verdi.

(*) Siyasal Bilgiler profesörlüğünü fıkra yazarlığına yediren veya siyasal bilgiler doçentliğini, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin yapabildikleri dış politika muhabirliğine de-

Özetin ikinci sonucuna geliyorum: Türkiye'de her gün yazan fıkra yazarı geleneği bir yoksulluğun işaretidir. Yazanlar açısından büyükçe bir dramdır; hep geçici'yi kalıcı yapmaya çalışmanın trajik örneklerini vermek durumunda kalıyorlar. Türkiye açısından ise tam bir trajediyi sergiliyorlar: Düşün alanını tutuyorlar. Gresham'ın kötü paranın iyi parayı kovma yasası türünden bir etkileme ile Türkiye'nin teorik sığlığına katkıda bulunuyorlar.

Bu sonucu formüle edebilirim: Türkiye'de fıkra yazarlığı geleneği, deha ve teori yoksulluğunun kanıtıdır.

Teorik yoksulluk ise, özetin ikinci parçası, kalıcı olanda ısrar eksikliğini doğuruyor. Bu, aydınlara da yansıyor. Türkiye'de aydının olmadığını kim söyleyebilir? Gerçekte Türkiye'de aydından daha çok aydın mezarı var. Çünkü Türk aydınında inat yok.

Özet bitti, ancak, bu noktanın altı çizilmelidir. Çizme şöyle olabilir: Aydına yaşı, «kaç yıllık inatın var?» biçiminde sorulmalıdır. İnat, aydının bir niteliği olmaktan çıkarılarak aydının tanımı haline getirilmelidir.

İnsan Manzaraları'ndan

Aydın Tanımına (*)

Sene 335.
Kuvvayı Milliyede çetedir Memet.
Gökyüzünü almış arkasına
İzmit dağlarında bekliyor nöbet
Ne umutlu, ne umutsuz
ikisinden de ayrı bir şey,
Ve elâ gözlerinde ölesiyle bir inat.

Bilimin işi budur. Doğada veya toplumdaki bir zorunluluğu bulup çıkarmak, bilimin işidir. Bu açıdan bakı-

---

ğişen arkadaşlarım oldu, oluyor. Kişisel seçimlere sözüm yok, burada israf olan toplumsal emeğe acıma hakkım olduğunu düşünüyorum.

(*) Adını ben koydum.
Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Dördüncü Cilt, s. 71

dığında inat'ın aydının tanımı haline getirilmesi bir seçiş değil, bir gereklilikdir. Çünkü kütle, doğru ile inat arasında, belki gerçekte var olandan çok daha fazla bir birliktelik buluyor. Toplum, giderek, uğrunda inatla cefa çekilen düşünceleri «doğru» sayıyor.

Gramsci ile Kautsky? Hangisi «çaplı» ve hangisi daha çok «üretken»? Kautsky'in bir zamanlar yol açan çalışmalarının yanında Garmsci'nin çetin ceviz türünden notlarından başka nesi var? Inat'ı var. Gramsci'nin bu inat'ı, bir paradoks ile, yol arayıcıları için pek de verimli sayılamayacak bir çabaya dayanak bile oluyor. Gramsci her iki dünyada da sayılıyor. Kautsky'ye kapitalist dünya bile sahip çıkamıyor (*). Kautsky, bir zamanlar için yol açıcı çalışmalarını da almış enternasyonal mezarlıkta yatıyor.

Behice Boran ile Hilmi Ziya? Her ikisi de sosyolog, bir ara aynı nehirde kürek çekmişler. Behice Hanım'ın yazdıklarından, bırakınız gelecek nesillere, bir sonraki on yıllara ne kalabileceği iyice araştırılmaya değer. Hilmi Ziya Ulken'in ise, sistematik olduğu ve düzenli düşünceleri üretebildiği hiç bir zaman söylenemez; ancak, çok daha üretken olabilmiştir ve yer yer hâlâ kullanılabilen çalışmaların yazarıdır. Hilmi Ziya'nın ürünü var, inat'ı yok. Ölmeden önce ölenler arasında yer alıyor.

Dört Dalga

Her on yıl yeni bir dünyadır. Ancak on yıllar, daha büyük dönemleri içine alan dalgaların üzerine oturuyorlar. Yirminci yüzyıl Türkiye'si, dört büyük dalganın üzerine oturdu. Oturuyor.

Dalgalar sürükleyici oluyor. Teorik köksüzlüğü içinde Türk aydını, yirminci yüzyıl içinde dört büyük dalgaya kapıldı. Dört büyük modayı yaşadı; denebilir. Dalgaları moda olarak yaşadığı için, pratiği aşamadığı için, gezi-

---

(*) Türkiye paşaların lüksünden gelen bir ülkedir; çapını bir türlü ölçemeyen bir fıkra yazarı, en son çare olmalı, Kautsky'e dayanarak Türkiye için çıra üretmeyi deniyor.

ci'yi yaşarken kalıcı'yı bırakma ihtiyacını duymadığı için, dört dalga, bırakabileceği birikimin çok azını sağladı.

Dalgalar çekilirken, kıyılara ceset yığdılar; bir, bu oldu. Dalgalar, çekilirken başka bayraklı gemilere binenler oldu. Kurtuluşu, inatını kırmakta bulanlar çoktu. İkincisi böyle gelişti. Çok azı, bir tahtaya tutundu. Çok azının çoğu gelişmedi, geliştiremedi, ancak kalıcı olmanın yolunu böylece buldu. Dalgalar çekilirken, dalgalara binenler üç yol ayrımında böylece bölündüler.

Yirminci yüzyıl Türkiye'sinin yaşadığı dört dalganın dördü de solculuk ile ilgili. Belki ilgili sözü burada az görünebilir. Aslında görüntüye göre azdır, öze göre ise çok fazla. Çünkü yirminci yüzyıl Türkiye'sinin solculuk olarak yaşadığı, daha net bir deyişle sosyalizm sanarak katıldığı, dört dalga da, öz olarak, sosyalizmden oldukça uzaktı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı başlamadan önce, Türkiye çok güçlü bir Bolşevizm dalgasının etkisi altına girdi. Rusya'da Ekim Devrimi, Bolşevik iktidarın, Çarlık Rusyası'nın Türkiye'yi paylaşmak üzere diğer emperyalist devletlerle yapmış olduğu gizli anlaşmaları açıklaması ve reddetmesi, Bolşevik iktidarın, Türkiye ile aynı düşmanlarla karşı karşıya gelmesi, Osmanlı toprakları üzerinde güçlü bir Bolşevizm çekiciliği yarattı.

Ayrıntılı kanıtlara gerek duymuyorum. Bunun Osmanlı aydınlarının çok büyük bir bölümünü etkisi altına aldığını ve etkilenme süreci açısından Osmanlı aydınının yalnız olmadığını belirtmenin yeterli olacağını düşünüyorum (*). Ancak pek bilinen iki göstergeye yeniden işaret

---

(*) Toplumsal deha'nın eksikliği ve teorik birikimin sığlığı ile ilgili olarak yazdıklarımla çelişmiyor, yalnızca dalganın gücünü gösteriyor. 1917 Ekim Devrimi'nin çok güçlü bir dalga olarak, hem dahi sayısı ve hem de teorik yaratıcılık açılarından zengin Fransız aydınlarını da etkisi altına aldığını görüyoruz. Fransız aydınları, bir tılsımlı modanın çekiciliğine kapılmışlar gibi, Fransız Komünist Partisi'ne koşuyorlar.

«Fransa'da ilk komünist aydınlar kuşağının bir ortak ide-

etmenin yararlı sayılacağına inanıyorum. Osmanlı döneminin son Harbiye Nazırlarından Fevzi Paşa'nın, daha sonraki yıllarda Mareşal Fevzi Çakmak, Ankara'da fesinin rengini kırmızıya çevirdiği biliniyor (*). Ayrıca Kemalist Hareket'in, daha kendisi bir parti olarak örgütlenmeden önce, 1920 yılı sonbaharında, resmî Komünist Partisi kurduğu da biliniyor.

Bilinenlere eklenebilecek bir boyut var. Çok kısa olarak şöyle ortaya konabilir: Osmanlı aydınlarından bir bölümü, İttihat ve Terakki Hareketi'nin önde gelenleri, Talât, Enver ve Cemal, Birinci Dünya Savaşı'nı, aynı zamanda ve öncelikle, Türkiye'nin bir kurtuluş savaşı olarak düşünmüş olabilirler. Bu, Aydın Üzerine Tezler'in bir yeni

---

olojik temeli yoktu; ortak oldukları, savaşın salt fizik dehşeti karşısında, savaşın serbestçe hareket etmesine imkân hazırladığı korkunç tutku ve her yerde yol açtığı çılgın israf karşısında duyulan ateşli tepki oldu.»

David Caute, Communism and The French Intellectuals 1914-1960, N.Y., 1964, s. 59.

Ancak komünizme, başka ideallerle gelenler, Fransa'da da, komünist partisinde fazla kalmadılar.

«Bolşevik İhtilâli'nden on yıl sonra, ilk kuşak Fransız komünist entellektüellerinin pek azı partide kaldı. Ayrılmalar veya kovulmalar, milliyetçi ve Trotskist olarak adlandırdığım iki temel aşamada gerçekleşti.»

David Caute, ibid., s. 86.

(*) Amerika Birleşik Devletleri'nin istihbarat örgütleriyle Dış İşleri Bakanlığı'nın Türkiye'deki sol akımlarla ilgili araştırmacı elemanı George Harris, şunları yazıyor :

«Komünizm, kuşkusuz, Türkiye'de hiç bir zaman bir kütle hareketi olmayı başaramadı. Ancak bağımsızlık mücadelesinin ilk aşamalarında bir noktada komünistler hemen hemen iktidarın eşiğine ulaştılar.»

Komünistlerin iktidarın eşiğinden geri döndürülmeleri konusunda da şunları yazıyor :

«Atatürk'ün General Harbord'a verdiği kolay güvencelerin tersine, komünizmin yayılmasını önleyen ne islâmın kendi yapısı, ne Türk geleneği, ne de Türkiye'nin sosyal yapısı oldu. Bunun yerine, bu tehditi geri çevirebilmek için kararlı bir milliyetçi rejimin, şiddetli eylemi gerekti.»

George Harris, The Origins of Communism in Turkey, Stanford University Press, s. 7.

tezi olarak kabul edilebilir; zaman içinde açıklık kazanacak. Fakat, tüm diğer tezlerin aydınlığında şimdiye kadar açık olması gereken bir başka nokta var: Türkiye'nin aydınları hep pratisyen oldular. Zamana göre uygun bir kuram ve daha çok bir «ideoloji» buldular.

Aydın Uzerine Tezler'in ikinci kitabından hatırlanacak; Talât, Enver ve Cemal, daha sonra Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi, öncelikle Abdülhamit döneminin çocukları ve büyükleridirler. Tekrar ama gerekli; hepsi, Abdülhamit'in hükümdarlığı döneminde okula başladılar, Abdülhamit'in döneminde mezun oldular, görev aldılar, yetiştiler. Bu dönemden etkilenmemeleri mümkün mü? Mümkün değil.

Söylenenleri daha çok açıklayabilmek ve aynı zamanda kısalık koşuluna uyabilmek için, daha önceki kitaplarda duyurulan bir düşünceyi, daha net bir biçimde formüle edebilirim. Bu kitapta üzerinde durma imkânım olacak, umuyorum.

Tez: Ikinci Mahmut ile Mustafa Kemal arasında İkinci Abdülhamit var.

Tezin uzantısı: Mustafa Kemal, Abdülhamit'ten, Enver'den çok daha fazla etkilenmiştir.

Devam edebilirim: Yirminci yüzyıl Türkiyesi'nin ilk kuşak önde gelen aydınları, Talât, Enver ve Cemal, pratisyendiler, Dünya Savaşı'na Türkiye'nin kurtuluş savaşı olarak baktılar. Bunlar, aynı zamanda, daha geniş ufuklu idiler, bir imparatorluğun son çocukları oldular. Bunlar için kurtuluş, imparatorluğu eski genişliğine ve gücüne kavuşturmak ile özdeşti. Bu nedenle olmalı, kapsamlı ve kapsayıcı bir «ideoloji» ihtiyacını duydular.

İç ve dış dinamiklerin etkisiyle, dışardan özellikle Almanya'nın çabalarıyla, pan-islâmizmi buldular. İslâm, Avrupa'dan Doğu'ya, eski alanlara da denilebilir, çekilen fakat yine de çok geniş topraklara yayılabilecek bir Osmanlı Imparatorluğu'nun kurtuluş ideolojisi oldu.

Çabucak çatırdadı. Normal; ayrıca büyük umutlar bağlandığında hiç kuşku olmamalı. Iki kanıt yeterli olabi-

lir: Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nı «Cihad» ilân etti; Türkiye için Birinci Büyük Savaş, «Kutsal Savaş» oldu. İslâmı kurtarmak için bütün müslümanları harekete getirebilecek bir savaş, bunun için «cihad» ilânını gerekli gördüler.

Enver, Teşkilât-ı Mahsusa'yı kurdu. Teşkilât-ı Mahsusa hakkında bilgiler hâlâ kıt, anıları ve değinme bilgileri aşmıyor. Bilinen şu: Teşkilât-ı Mahsusa, kaybedilmiş islâm topraklarında İstanbul, kuşkusuz Sultan demek, lehine ihtilâller yapmayı amaçlıyor. İran'da, Afganistan'da, Mısır'da, ihtilâller yoluyla, İttihat ve Terakki, Sultan ve İstanbul yanlısı iktidarlar kurulacak. Girişimler oluyor, yer yer başarılar var.

Buradan Bolşevizm'e ve Bolşevizm'in sürükleyici etkisine geliyorum. Bolşevizm de, Türk aydınlarının açısından, tıpkı islâm türünden evrensel bir ideoloji olarak, görünüyor. Üstelik, 1916 yılından itibaren pan-islâmizmin çok büyük darbeler yemeye başladığı bir zamanda ortaya çıkıyor. 1916 yılında, emperyalistler Türkiye'yi parçalayarak tarih sahnesinden silmeye karar verdikleri zaman, İslâm'ı bu amaçla kullanmaya da karar veriyorlar. Arap topraklarında, Türkiye'ye karşı ihtilâl ve almaşıklar hazırlıyorlar.

İlginç görünüyor; Birinci Savaş biterken, evrensel düzen kurmak üzere tarih sahnesine çıkan Bolşevizm, Türk aydınları için, daha önceki evrensel ideolojiyi ortadan kaldıracak bir akım olarak görülmüyor. Tersine, Bolşevizm, sanki pan-islâmizm'in Türkiye'de zayıflayan gücünü tamamlamak için ortaya çıkmış bir akım türünden kabul ediliyor. Türk aydını, islâm ile Bolşevizm arasında bir çelişki görmüyor. Teorik sığlığı ve pratisyen özelliği burada da kendisini belli ediyor.

Pratisyen özelliği ile Türk Aydını Kurtuluş Savaşı'nda Yeşil Ordu'yu keşfediyor.

Yeşil Ordu hakkında da bilgi azdır; bir nedeni, embriyonik aşamayı aşamamış olmasıdır. Söylenebilecek olan şudur: Bolşevizm'in Kızıl Ordusu'ndan «ordu» kavramı ile

İslâm'ın yeşil renginin birleşmesinden meydana geliyor. Kurtuluş Savaşı içinde var olan komünizan kuvvetler ile komünizan eğilimli kişileri bir çatı altında toplamayı amaçlıyor.

İslâmik rengi var, zaman içinde soluyor veya parlıyor. Geriliyor veya ön plana çıkarılıyor. Türkiye türünden topraklarda her iki taraf da, şiddeti değişmekle birlikte, islâm ile sosyalizm arasında bağ kurmaktan geri kalmıyor (*). Ancak islâmik tonu olsun veya olmasın, Birinci

---

(*) İslâm ile sosyalizm arasında bu bağ, çok sonraki yıllarda bile kurulabildi.

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasının çalkantılarını yaşamış olan Köprülüzade Fuat, yıllar sonra Fuad Köprülü olarak iktidarı devralmaya hazırlanan Demokrat Parti'nin dört kurucusundan birisi ve «teorisyeni» kimliğine büründüğünde, 1949 yılında «komünizm müslüman memleketlere yeşil sarıkla giriyor» diyor.

Vatan Gazetesi, 10 Haziran 1949.

O günün DP yanlısı Vatan Gazetesi çok öğretici: «DP komünizm ve irticaa karşı iktidarla beraber». En önemli haber, bu. CHP, iktidardan ayrılmadan önce «komünizm ve irtica ile mücadele» için tasarı hazırlıyor ve meclise veriyor. Aynı gazetenin birinci sayfasındaki haber başlıkları şöyle devam ediyor: «(Başbakan, y.k.) Günaltay DP'ye teşekkür etti - Köprülü bazı maddelerin baskı vasıtası olması endişesini belirtti - 141 inci maddenin son fıkrası kalktı.»

Yeşil'in arkasından kızıl'ın geleceği endişesi uzun yıllar Amerika Birleşik Devletleri'nin temel politik çizgilerinden birisi oldu. ABD, 1950 yılında iktidar değişimi ile birlikte görünen bazı islâmik tepkileri, bu tür bir kaygı ile izledi. Amerikan yöneticilerinin kaygılarını giderebilmek için araştırma ve değerlendirmeler yapmak gerekti.

«Dinin Türkiye'de oynadığı roller yeni ve belli bir eğilim göstermiyor, devlet için büyük bir tehlike değildir ve kesinlikle, Türkiye'de komünist kaynaklı veya bağımsız bir panislâmist gericilikten söz edilemez.»

Lewis V. Thomas, Recent Developments in Turkish Islam. Middle East Journal, Winter 1952. s. 40.

Bu incelemede çok ilginç bakış açıları var; bu bakış açılarının eskimiş olduğunu düşünemiyorum.

«Ticaniler bir yana, Türkiye'de bir avuç etkin olmayan eksantrikler hariç, her düzeyde, akıl sınırları içinde kalınarak

Savaş'ın sonundan itibaren Türkiye'de sosyalizm hızla yükselen bir dalga özelliğini kazanıyor. Aydının çoğunu etkisi içine alıyor. Etkilenmeyen aydın da, teorik sığlığı ve pratisyen özelliği içinde, bu dalgayı göğüslemek cesaretini pek kendinde bulamıyor.

Burada bir aktarma yapmak durumundayım. Şimdiye kadar ileri sürdüğüm düşüncelerle son derece uyum içinde, dalga etkisiz hale getirildikten sonra, bu tür dalgalardan uzak duran, Osmanlı Darülfünun'un harika çocuğu Köprülüzade Fuad, 1927 yılında, «Darülfünun'un Vazifeleri» başlıklı incelemesinde şunları yazıyor: «Cihan Harbi'nden sonra bütün medeniyet âleminî kaba, haris ve hodbin bir 'maddiyecilik' istilâ etmiş, manevî mefkûreler şiddetle sarsılmıştır. Bunun neticesi olarak yeni nesillerin 'ilim' ve 'mefkûre' yolunda artık eskisi gibi kuvvet ve hararetle yürümediği dünyanın her tarafında büyük bir endişe ile görülüyor ve bunun izalesi için türlü çareler düşünülüyor. Darülfünunların, laboratuvarların, enstitülerin, müzelerin daha faal bir inkişafa mazhar olması için her millet azami fedakârlık ihtiyar etmekte, devlet bütçesinden başka muhtelif cemiyetler ve hayır sahipleri tarafından büyük teberrularda bulunulmaktadır»[1]. Köprülüzade, Osmanlıca deyişle maddiyun akımının etkilerini kazıya-

---

pan-islâmizm veya pro-Arap veya pro-İran denilebilecek, hiçbir hareket yoktur.»

«Genel olarak, pek az eğitim görmüş ve bu nedenle potansiyel olarak en gerici Türk alt sınıflarında bile, ister köylü, isterse kentli olsunlar, diğer müslüman haklar için iyi bir sözü pek nadir olarak duyarsınız. İranlılar ve Araplar özellikle sevilmezler.»

«Sorumsuz konuşmalar ve dayanaksız tahminlere rağmen, Türkiye'de var olan dini gericiliğin köhne görüntüsünün hemen arkasında komünizmin bulunduğunu gösteren bir kanıt yoktur.»

«Ateşli milliyetçilik, Türkiye'de Moskova için elverişli bir durum yaratacak bir biçimde gericilikle bir araya gelmiyor. Türk milliyetçiliği, bu anlamda, o kadar ateşli değildir. Her toplumsal tabakadan Türk, nesiller boyu, ortodoks bir biçimde anti-Rus'tur.»

ibid., s. 39-40.

bilmek için üniversiteyi göreve ve hayır severleri de üniversiteye yardıma çağırıyor.

Ancak Köprülüzade'nin Darülfünun'u göreve çağırmasına bakarak, yanılmamak ve bir noktada inatla açık olmak gerekiyor: Şimdiye kadar Türkiye'de, hep, pratik önde geliyor. «İlim» ve «mefkûre», Türkçesiyle «bilim» ile çok sevdiğim sözcükle «ülkü», şimdilerde «ülkü» yerine «ideoloji» kullanılıyor, hep arkadan geliyor. Yirminci yüzyıl Türkiye'sinin bu ilk büyük dalgası da, bu kurala, uyum gösteriyor.

İlk dalga, Takrir-i Sükûn ve Takrir-i Sükûn düzenlemesi içinde kolaylıkla yapılabilen sınırsız tutuklamalar ile durduruldu. İlk bakışta sosyalist dalga ile ilgili görülmemekle birlikte, Mustafa Kemal'e düzenlenen suikast girişimi gerekçesiyle uyumsuz İttihatçı yöneticilerin sürek avı türünden yalanlamaları ve kütlesel denilebilecek idamlar, her türlü dalgayı durdurucu bir işlevi de beraberinde taşıdı.

Birinci Savaş, kurtuluşun pratiği olarak görüldü, islâm ve arkasından Bolşevizm kurtuluşa götürecek ideoloji olarak kabul edildi. İslâm ile Bolşevizm, bu anlamda, birbirinin içine girdi. Ancak, bu dönemde, islâmdan hiç etkilenmemiş ve hatta islâmın karşısında sosyalistler de vardı. Bunlara, pür anlamında, «saf» sosyalistler adı verilebilir. Tümünü kapsamamakla birlikte, bir odak belirtebilmek için, Aydınlık Dergisi Çevresi adı uygun düşebilir.

Bu çevre ile ilgili olarak söylenebilecekler, burada, ikidir. Birisi yenidir ve dalga dönemini kapsıyor; ikincisi eski ve dalgadan sonra olanları tekrarlıyor. Yeni olan şu: Türkiye'de sosyalist hareketin saf ve ilk kuşak önderleri, çok büyük bir eğilim olarak, savaşmadılar; çok büyük bir eğilim olarak, Birinci Savaş bir yana, Kurtuluş Savaşı dönemini yurt dışında eğitimle geçirdiler.

İkinci ve eski olan şu: Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra Kemalist harekete ve üstelik Kemalizm'in ideolojisini kurmak üzere geçtiler. Yalnız, burada da bu nokta

yenice sayılabilir, Kemalist ideolojiyi kurma işini üstlerine almaları için hem Takrir-i Sükûn düzeni ve hem de hapislik deneyimi gerekli oldu. Almanya'da okuyan ve bir kentli duygusallığını hiç bir zaman aşmayan, Türkiye Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri Vedat Nedim, Sovyetler Birliği'nde okuyan ve bir köylü kurnazlığını hiç bir zaman bırakmayan Türkiye Komünist Partisi'nin ideolojik sorunlarla görevli politbüro üyesi Şevket Süreyya, dalga geriletildikten sonra kamp değiştirenlerin en göz alıcı iki ismi oldular.

Raslantı mı? Rastlantı, kökleri derinlerde olan dalgaların su yüzüne çıkardığı beraberliklere verilen ad değilse, nedir? Rastlantı, belli bir zaman kesitinde ve verili bilgi birikimi içinde açıklanamayan birlikteliklere verilen bir isim olamaz mı? Bu açıdan bakıldığında ilginç görünmüyor mu? Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazıldı ve açıklandı: Türkiye'nin ilk ve büyük döneği Ahmet Mithat Efendi idi. Bir esnaf çocuğu olarak büyüdü; Mısır çarşısının istikrar arayışını hiç unutmadı, Hace-i Evvel, İlk Öğretmen, ve dönek oldu. Kendisini yetiştiren ve adını aldığı Mithat Paşa'ya en büyük iftiraları kustu ve Mithat Paşa'yı kötüleme kampanyasının başında yer aldı.

Şevket Süreyya'ya Türkiye'nin ikinci büyük döneği denebilir mi? Sovyet kaynaklarında Türkiye ile ilgili metinlerde adının başına «renegat», dönek, nitelemesi eklenen, benim okumalarıma göre, tek insan oluyor (*). Köylülükten hiç kurtulamadı, öğretmen olmak istedi, Ahmet Mithat Efendi türünden verimli oldu, rahat ve çok yazdı. İkinci dalga dönemini bir apartçik olarak, iktisatçı kapasitesinde, geçirdi üçüncü dalgada tekrar ortaya çıktı. En sığ görüşleri en geniş bir biçimde yaymak imkânını buldu.

Rastlantı mı? İkinci dalga da bir savaş ve bu kez

(*) Belki ilgiyi çekebilir: Şevket Süreyya'ya 'dönek' veya Ruscasıyla 'renegat' diyen çok çeşitli Sovyet kaynaklarından birisini gösteriyorum.

İ.V. Alibekov. Gosudarstvennıy Kapitalizm v Turtsii Moskva, 1966, s. 33.

de, İkinci Büyük Savaş sonuna denk geldi. Savaş yıkıntılarını yığarak sonuna yaklaşırken, Türkiye'yi yeni ve pek çok umutlu bir dalga sardı.

Dış dinamiğin, dünya konjöktürünün, umutlu bir dalganın Türk aydınını etkisi altına almasına imkân verecek kadar güçlü ve elverişli olduğunu kabul etmek durumundayım. Bu elverişlilik, yalnızca, savaşın «demokrasi cephesi» tarafından kazanılacağının anlaşılmasından ileri gelmiyor. Demokrasi tarafının zaferiylle birlikte, Türkiye'nin Doğu ve Batısı'nda yeni toplumsal düzenlemeler ortaya çıkıyor.

İç dinamik ise, en azından görünüşte, fazla umut saçmıyor. Kemalist Rejim, 1930 yıllarında başlattığı Düzeni Oturtma sürecini, sonucuna yaklaştırmış görünüyor. Bunun için gerekli gördüğü ölçüsüz sertlikten çekinmiyor. 1930 yıllarında geriletilmiş bir sınıfsal ve örgütsel mücadele ortamında, öncülük ve liderlik görevine istekli görünen edebiyat çevrelerine ağır cezalar kesiliyor. 1930 yıllarının sonunda, bu on yılın başında parlayarak sanat planında olduğu kadar kişisel nitelikleriyle de bir cazibe noktası haline gelen, muhtemelen kendi cazibesinin sürükleyici etkisinden kendisini de kurtaramayan, Nazım Hikmet'e, Kara Ordusu ile ilgili davadan dolayı 15 ve Deniz Ordusu ile ilgili davadan dolayı da 20 yıl kesin hapis cezası veriliyor. 1938 yılında, Deniz Kuvvetleri Davası'nda Nazım'ın 20 yılı da dahil, tek bir hükümle tam 176 yıl 6 ay ceza kesiliyor.

Savaşa girerken kesilen bu cezaların susturucu bir etkisi olmasını beklemek gerek. Ancak unutulmaması gereken bir nokta var: Girilen savaştır. Tarafları olmayan savaş olmaz; her savaş kaybetme kadar kazanma şansını da içeriyor. Mümkün olmalı; savaş mezarları ve mezarsız ölüleri artırırken, ölü toprakları da sarsıyor.

İkinci Büyük Savaş açılırken, önce, Türk gericiliğine umutlar getiriyor. Türk gericiliği, aydın düzeyinde, İkinci Savaş'ı, güçlü ve coşkulu bir turanist kampanya ile karşılıyor. Savaş'ın başında Almanya'nın zaferi kesin ve ka-

çınılmaz olarak görülüyor, Türk gericiliği Almanya'nın başarısı ile turanist emperyal genişleme arasında yeniden ve sarsılmaz bağ kuruyor (*). Savaş, her zaman iki taraflı olduğunu bir kez daha gösteriyor, Türkiye'nin aydınları arasında keskin iki taraf yaratıyor.

Turanist zafer çığlıklarının bir crescendoya yaklaşmasının Türk aydınlarını tahrik etmiş olmasını düşünmek

---

(*) Hem panturanizm ve hem de panturanizm'in geleceğini Almanya'nın başarısına bağlamak, Cumhuriyet dönemi aydınına, Osmanlı iktidarının son yıllarından miras kaldı. Osmanlı iktidarının son yıllarında turanizm, «Asyalı» Osmanlı İmparatorluğu planının, ideolojik silâhı olarak ortaya atıldı ve geliştirildi.

Bunu, Birinci Savaş'tan hemen sonra Türkiye Savaşı üzerine yazılmış ayrıntılı bir kitaptan bir aktarma ile göstermek durumundayım.

«C'est alors que les Turcs dévoilèrent leurs ambitions pantouraniennes. Toute la moitié sud de l'Empire ottoman leur échappait à ce moment, par suite des progrès de armées anglaises d'Irak et de Palestine; l'insurrection arabe réduisait à néant leurs reves panislamiques. Mais la situation au Caucase leur permettait d'enter en liaison avec les Turco-Tatars de l'Azerbeidjan transcaucasien et persan, de lever parmi eux une armée de volontaires de la Guerre Sainte, 'l'armée de l'Islam', et de la lancer au nord de la men caspienne, vers les peuples turco-tatars de la Volga, des steppes de la Sibérie et du Turkestan. L'Etat Osmanlı serait ainsi à la tete d'une vaste Confédération touranienne: il disporesait d'immenses richesses agricoles et minières; eliminé de'Europe et d'Afrique, il redeviendrait asiatique.»

M. Larcher, La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale. Paris 1926, s. 420-421.

Aynı kaynak, bir başka çalışmadan, savaştan sonra bile Türkler'in, Mustafa Kemal'in Batılılardan kopmamaya özen göstermesine karşılık Enver'i 'asiatique' bulmaya devam ettiklerini aktarıyor.

«Après le guerre, Enver continua à représenter parmi les Turc les idées dites 'asitiques', c'est-à-dire pentouraniennes et anti-européennes, tandis que Moustapha Kemal, chef du nationalism turc, cherchait à ne pas rompre avec les grands puissances d'Europe.».

Revue de Monde Musulman, Volume 51, M. Castagné.

M. Larcher, ibid., s. 426.

mümkün. Bunun için, başkalarının yanında, iki neden ön plana çıkarılabilir. Bunlardan birisi, turanist zaferin Almanya'nın zaferine bağlı olması bir yana, Almanya'nın savaştan önce «klasik» bir kimlik kazandırdığı faşizmine, savaş yıllarında, insan aklını zorlayan vahşet örneklerini eklediği biliniyor. Almanya ile özdeşleşmiş bir turanist başarı, Türk aydını için yalnızca, kâbus etkisi yapabilir.

İkinci nedene ise, bundan önceki kitapta ayrıntılı ile değinmek imkânını buldum: Türkiye'de Türkçüler, hiç bir zaman özgürlükçü olmadılar. Yirminci yüzyılın başından itibaren, Türkiye'nin önde gelen Türkçüleri, hiç bir zaman özgür düşünceyi savunmadılar. Buna ek olarak, Cumhuriyet'in ilk yirmi yılı, belki de Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşundan sonraki zaman içinde özgürlük perisinin en az tutanının bulunduğu bir dönem oldu. İkinci dalga öncesi zaman, özgürlük savunuculuğunun son derece cılız kaldığı yılları kapsadı.

Fakat savaşın sonu yaklaşırken, çağdaşları savaşın sonunun yaklaştığını pek bilmeseler de, dünyayı bir demokrasi ve özgürlük modasının sardığı kesin. Savaşın başlarında, öldürmek için sınırları aşan tanklar, savaşın sonlarına doğru sanki demokrasi taşıyıcıları oldular, demokrasi planlarıyla birlikte girdikleri bazı ülkelerde yepyeni düzenlerin kurulmasının kaldıracı oldular.

Tek kelimeyle savaşın sonunun yaklaşması, yalnızca kurtuluşu değil bir değişmeyi de beraberinde getiriyor. Türkiye'deki iktidar da, dünyanın bir yeni yana doğru eğildiği sonucuna varıyor, olmalı; bu yeni eğime uygun düşecek değişiklik adımlarını atar görünüyor. Bu adımların atılmasında, iç dinamiğin rolü hiç bir zaman ihmal edilemez; edilmemeli. Ayrıca Türk hükümetlerinin savaş boyunca Almanya ile kurduğu inkârı mümkün olmayan yakınlık ve demokrasi cephesi lehine savaşa girme vaadlerini yerine getirmekten sürekli olarak kaçınmış olması da, bu adımların atılmasını zorluyor.

Kabul etmek gerek: Türk burjuvazisi çok daha bilinçlidir ve siyasal oyunlar repertuarı çok daha zengin. Tür-

kiye'nin ısrarla tekrarlanan teorik sığlığı içinde Türk burjuvazisinin daha bilgili olmasını kabul etmek ise, her halde, imkânsız sayılmalı. Böyle bir durumda Türk burjuvazisinin daha bilinçli olmasını, ancak sınıfsal kavga deneyiminin zenginliğiyle açıklamak zorunlu oluyor. Kuşkusuz, kavga iki taraflı; uzun yıllar bunun başlatıcısı ve sürdürücüsü, Türk burjuvazisi oldu. Ne yaptığını biliyor ve bilerek yapıyor.

Savaşın sonlarına doğru Türk hükümeti, zaferi kazanacak tarafa eğilimli zorunlu adımlar atarken, bunun sınırlarını çizmekten de geri kalmıyor. Bu adımların, Türkiye'de sosyalizmin kurulmasına kapı açabilecek ve yol yapılabilecek bir biçimde anlaşılmaması için gerekli önlemi alıyor ve işaretini veriyor.

Pratiği zengin bir ülkede işaret yine de pratik olarak veriliyor: 4 Aralık 1945 tarihinde, İstanbul'da çok büyük bir sağ terör düzenlenerek Tan Gazetesi ile Görüşler Dergisi yerle bir ediliyor. Atılan adımların sosyalizme kapalı olduğu, en kaba ve belki de anlaşılması en kolay bir biçimde ortaya konmuş oluyor.

Ayrıntılarını Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazdım; tekrarlamam için bir neden yok. Yine de üç çizgisini özetlemek zorundayım. Bir: Tan yakılır, Görüşler yıkılırken, Türkiye'nin ilkel demokrasi deneyiminde çok rafine bir örnek sergileniyor. Burjuva muhalefet partisinin genel başkanı Celâl Bayar, iktidardaki partinin lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'yı Çankaya Köşkü'nde ziyaret ediyor. Bu gün seçiliyor.

31 Mart 1909, değiştirdiğim tarihle 13 Nisan 1909, ayaklanmasında gazetesi yerle bir edilen Hüseyin Cahit Yalçın, yine aynı isimle çıkardığı Tanin Gazetesi'nin 4 Aralık 1945 tarihli sayısında, öğrencileri ve halkı, kıyama davet eden yazı yazıyor. Bu, iki. Üçüncüsü, Yunus Nadi'nin Cumhuriyet Gazetesi'nden geliyor. Cumhuriyet Gazetesi, Görüşler Dergisi'nin isminin baş harfini ters çevirerek, bazı ekleme ve çıkarmalarla orak ve çekiç işaretini buluyor ve olay sabahı gazetenin birinci sayfasından yayınlıyor.

Bu üç nokta, bir bilim adamı için, Adam Smith'in invisible hand'inin, görünmez el, var olduğunu açık ve seçik bir biçimde ortaya koyuyor. Bir bilim adamı için, görünmez el'in açık ve seçik olarak görünmesi, bilimdir. Bilim katıdır, kurudur; ayrıca belge istemez. Ortada, bir düzenleme var. Anglo-Amerikan dünyasının sözde bilim adamlarının dili kullanılacak olursa, ortada bir iletişim olgusu var; haber veriliyor, işaret gönderiliyor. Amerikan filmlerindeki kızılderililerin haber göndermek için duman biriktirip açmalarına benzemiyor mu?

Öyle görünüyor, Türkiye'nin aydınları, o tarihlerde böyle bir dili bilmiyorlar. Zamanın dalgasını içeren ve götüren yayınlar bunu pek açık olarak gösteriyor. 1945 yılında gençlik için çıkarılan solcu Ant Dergisi, Adnan Cemgil'in kaleme aldığı «Demokrasi ve Gençlik» başlıklı başyazıda pek çok iyimser görünüyor: «Memleketimiz bütün dünyanın bayramını yaptığı demokrasi çağına yeni bir hamle ile girme yolundadır. Bu yolda en büyük kuvvetimiz Atatürk'ün Cumhuriyet'i emanet ettiği ileri fikirli gençliktir. Yeni demokrasi çağında ileri milletlerin safında yer alabilmek için bu gençliğe inanmak, onun tam bir hürriyet havası içinde gelişmesini demokratça alışkanlıklar edinmesini önleyen bütün engelleri yoketmek lâzımdır»[3]. Gençlik, çok kısa bir zaman sonra, özgür düşünce ve yayınları yoketmek isteyen eğilimlerin vurucu gücü oluyor. Türkiye Üzerine Tezler'de yazıldı, burada tekrar ediliyor; hiç kuşku olmamalı, kütlesel olarak hareket ediyor.

Bu, gelişmeleri değerlendirememek, demek. Burada bir parantez açmalıyım, böyle bir cümlede en küçük bir eleştiri dozajı yok. Şu nedenle yok; gelişmeler değerlendirilmiş olsa bile, başka bir yol görünüyor mu? Fakat bundan sonrası, yine eleştiri dozajı taşımamakla birlikte, bir dilin bilinmediğini çok iyi ortaya koyuyor. Şöyle de söylenebilir; zamanın aydınları, olayların akışını okuma'da güçlük çekiyorlar.

İkinci dalgada en etkili yayınlardan Gün Dergisi'nde Esat Adil'in «Tahrikçilik Modası» başlıklı yazısı var. «Bu

tahrikçiler dört beş masum genci ileri sürerek 4 Aralık hadisesini üniversitemizin eseri gibi göstermek istiyorlar. Bu suretle hem üniversiteyi tahkir, hem mahut hadiseyi tenkit edenleri de üniversiteyi tenkit ediyormuş gibi jurnal denaatini irtikâptan çekinmiyorlar.» Esad Adil, üniversitede başlayan ve kütlesel ölçüde üniversite gençliğini içine alan bir terör olayından üniversite gençliğini kurtarmaya çalışıyor. Devam ediyor: «Hemen söyleyelim ki Türkiye'de demokrasinin müdafaasını yapanların matbaalarını tahrip etmeyi hedef tutan 4 Aralık hadisesi ile bir 'Serseri Güruhu' alâkalıdır»[3]. Ciddi işler yapmak üzere yola çıkanların bu denli saf değerlendirmeler yapabilmeleri üzerinde durmak zorunlu oluyor.

Saf değerlendirme yapıyorlar (*); çünkü, dili bilmiyorlar. Buraya kadar tekrar, bundan sonrası var. Bilmememin bir diğer adı cehalet oluyor; ancak cehalet ile cesareti birbirinden ayırmak, sanıldığı kadar, kolay görünmüyor.

Belki de bir dalgayı yaşamanın en belirgin özelliği bu olmalı. Her davranışın ne ölçüde bilgisizlikten ve ne ölçüde cüretten doğduğunu yazmak, söz konusu olan bir dalgasal dönem ise, gerçekten kolay olmuyor. Bu dönemde Gün Dergisi'nin ve bu arada Esad Adil'in oldukça ileri sayılabilecek cesaret örnekleri sergilediklerini yazmak zorunluluğunu duyuyorum.

«Bizi sevmeyenlerin Türk milletini sevdiklerine inanamayız.» Bu sözler de, Esad Adil'in aynı yazısında yer alıyor. Sevgi'yi gerekçe yaparak, kendisi ve dava arkadaşları ile Türk milletini özdeşleştiriyor. Bir adım daha atmaktan çekinmiyor, savunuculuğunu yaptığı dava ile Türk ulusunu özdeşleştirmekten çekinmiyor: «Bizi sevme-

---

(*) «Esad Adil'in değerlendirmesini safça buluyorsun. Unutma ki Esat o sırada bir partinin başkanı. Kimileyin taktik, insanlara inanmadıkları sözleri de söyletir. Saflığından değildi.»

Aziz Nesin, Çatalca, 22 Ağustos 1984 tarihli mektup.

yenler, davamızı sevmeyenlerdir.» Son derece cesur, aynı zamanda güven içeriyor.

Gün'den ve Esad Adil'den daha ilerde söz etme imkânımın olmasını umuyor ve diliyorum (*). Burada sadece güveni ve cesareti vurgulamak istiyorum (**). Çünkü, bu

---

(*) Bu benim, ayrıca, bir entellektüel borcumu yerine getirmem, demek olacak. Şu anlamda; Tezler dizisinin ilkinde, Türkiye Üzerine Tezler'de, Şefik Hüsnü lehine ve Esad Adil aleyhine bir haksızlık yapmış olduğum sonucuna vardım. Bilimsel anlamda, yanıldığımı kabul ediyorum.

Esad Adil, Türkiye'deki sol historiagrafinin şimdiye kadar yaptığı türden, öyle kolaylıkla ve bir kalemde bir kenara konabilecek bir kişiliğe sahip görünmüyor. Belki gösterişsiz; ancak sakin ve sorumlu bir mücahit olduğu izlenimine ulaştım.

Öyle sanıyorum, bu dalga döneminde bir örgütün başında ortaya çıkma sırasının kendisine geldiğine içtenlikle inanıyor. Şimdi, Esad Adil'in bir örgütle ortaya çıkmasının arkasından Şefik Hüsnü'nün de yeni bir örgütün başında ve gereksiz riskler pahasına ileriye atılmasını, yalnızca dalga'nın etkisine ve Şefik Hüsnü'nün dış dinamiğe gerektiğinden fazla önem vermesine bağlıyorum.

Bu kadar umut ve güven varken neden arkada kalmalı?

Doğru veya yanlış, yazdıklarımın doğruluğuna inanıyorum, inanmasam neden yazayım, bu tür düşünceler daha önce yazılmamış olduğu için benzer oluşumlar tekrar yaşandı. Dördüncü dalga döneminde, yine umutun ve cesaretin, kuşkusuz bu arada bilgisizliğin bir arada ortaya çıktığı dördüncü dalga döneminde, Türkiye İşçi Partisi ile Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, sanki birbirinden, kesin görünen iktidarı kaçırıyormuşca, bir yarış içine girdi.

Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş çalışmalarını yürütüyorduk; bu somut durumun, düşüncelerimi etkilemesine imkân vermeden yazacağım. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, tam bir kap-kaççı tüccar türünden davranış sergiledi. Sanki elinin ucundaki iktidarı kaçırmamak için, kuruluşuyla başlayarak çok kısa bir zaman içinde, birbirini çelen ideolojik renklere büründü.

(**) Bu cüretli değerlendirmelerde Gün Dergisi yalnız değil. Söz Dergisi de var.

«Yurdumuzda daha ileri bir demokrasiye geçildiği ve üniversitenin muhtariyet kazandığı bu günlerde, İstanbul'da 'Üniversite' adıyla çıkmaya başlayan bir derginin demokrasi tarihimizden kolay kolay silinemeyecek bir lekeyi, üniversite genç-

dönemin bir ikinci dalga olduğunu gösterebilmem için bu cesareti, inandırıcı bir biçimde, sergilemem gerekiyor.

Bir yazının başlığı, «Türk Şiirinde Hakiki Demokrasinin İlânı». Başlık ilginç, yazılanlar ise, o dönemde çok ama gerçekten çok az yazılabilen türden. «Türk şiirinde esaslı gelişme-fikir ve şekil bakımından- Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Sanatın sosyal vazifesini şuurla kavramak ve bu vazifeyi şuurla başarmak şerefi edebiyatımızın en kuvvetli sanatkârına nasib olmuştur. Bu sanatkâr diri ve elire fikirlerin kahraman mücahidi Nazım Hikmet'tir»[4]. Devam etmeden önce bir noktanın, tekrar olarak, eklenmesi gerekiyor. Bu yazının yazılıp yayınlandığı sırada Nazım Hikmet, Kara Kuvvetleri mensuplarını isyan için harekete geçirme girişiminden 15 ve Deniz Kuvvetleri içinde isyan hazırlamak girişiminden de 20 yıllık iki hapis cezasını çekmek üzere ve sekiz yıldan beri cezaevi içinde bulunuyor. Devam ediyor: «Nazım Hikmet Türk şiirine inkılâpçı realizmi getirmiş ve halkçı sanatın mümessili olmuştur.» Şimdi daha açık olarak eklenmesi gerekiyor; gerçekten cüretli yazılar, bunlar. Yine de devam ediyor: «Nazım'dan öncesine kadar 'şiirin başladığı yerde şuur susar'dı. Halbuki Nazım, şiirin bir şuur işi olduğunu isbat etti.» Ne şuur, şimdiki dille bilinç, işi değil ki?

Entellektüel cesarete politik cesaretin eklenmesinin zamanıdır. Zamanın güçlü adamı Recep Peker, pek çok bekleneceği üzere, Gün'ün etrafında toplananları ajan olmakla suçluyor. Gün'ün cevabı var ve şöyle: «Eğer kanun yoksa ve mütegallibe, kanunu keyfinin oyuncağı olarak kullanmak suretile haklarını, demokrasiyi, halk davasını müdafaa edenleri çiğneyip geçecekse, büyük Türk tarihine Mithat Paşa'lar, Namık Kemal'ler, Tevfik Fikret'-

---

liğine maletmedeki gayretkeşliğine hayret etmemek elden gelmiyor.»

«Şu noktayı kat'i olarak açıklamak isteriz: 4 Aralık vakası ile üniversite gençliğinin hiç bir ilgisi yoktur.»

Asaf Ertekin, 4 Aralık Hadisesi, Söz, 1946, sayı 4, s. 3.

ler, Nazım Hikmet'ler ilâve etmek suretile halkın ve istikbalin, bütün lânetlerini üzerlerinde toplayacaklar, yeni yeni demokrasi rehberleri, hürriyet şehitleri ve halk kahramanları yaratacaklardı»[5]. Burada adı geçenlerden, Kemal Bey, Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabında, Mithat Paşa ile Tevfik Fikret, ikinci kitabında ele alındı. Nazım'ı, burada incelemeyi planlıyorum.

İdeolojik cesaretin de yazılmasında gerek var: «Marksçı metodun ışığı altında dile gelen insan tarihinin, artık bütün sırları açıklanmış, sosyal ve ekonomik bütün düğümleri çözülmüştür. Biz gerçek olarak biliyoruz, inanıyoruz ve her zaman, herkese ispat ediyoruz ki, tarihin çarkını çeviren suların kaynağı, sınıf mücadelesi'nin bağrındadır»[6]. Eklemek mümkün; bu görüşler, yasal yayın organlarında yer alıyor.

Demokrasi sözü çok geçiyor. Aynı yazıda «demokrasi» sözcüğüne açıklık getirilmek isteniyor. «Sınıflar arası tezatları kaldıran ve eşitliği perçinleyen gerçek demokrasiye 'sol', tezatları keskinleştiren, azgınlaştıran, eşitsizliği, adaletsizliği çoğaltan, katmerleştiren demokrasiye de 'sağ' demokrasi denir. İşte, ilmin ve doğru metodun ortaya koyduğu, apaçık ettiği gerçek bu gerçektir.» Böylece, demokrasi tarafının savaştan zafer ile çıktığı bir dönemde demokrasiden demokrasiye bir ayırım yapmak ihtiyacı duyuluyor. Yapılıyor.

Savaş sonrasının umut dalgasını yaşayanlar için Türkiye'de hangisi var? Yazılanlara bakılacak olursa, o an için, henüz hiç birisi. Çünkü, savaş sonrasının bu umutlu açılımını, Gün Dergisi, «uzun bir sükût devrinden sonra açılan bu siyasî, iktisadî ve sosyal mücadele devri» olarak nitelendiriyor[7]. Güvenli ve çok uzun olmayacağı düşünülen bir mücadele dönemi olarak duyulduğundan eminim; hayal kırıklığının yarattığı bozulma, belki de en çok bu dalgadan sonra kendisini belli ediyor.

Yağ var, un var, şeker var; ne eksik? Bir parantez açmak için sıra ve zaman geldi: Tarihin akışını değiştirmek üzere tarihin herhangi bir kesitinde ortaya çıkanla-

nın hemen hemen hepsi, ortak ve yalnızca bir tek eksikliği duyuyorlar; aydınlar. Tarihin akışını değiştirmek isteyenler, hep aydını değiştirmek ve harekete geçirmek gereğini görüyorlar. Buna, eğiticilerin eğitim ihtiyacı da denebilir.

Şaşmamak gerek, ancak yine de vurgulamak zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bir kaç nedenden dolayı; birincisi, aydının, öyle gösterildiği kadar önemsiz olmadığını anlatmasından doğuyor. Demek oluyor, toplumsal değişimin patlama dönemlerinde, gerekli aydın, öyle sanıldığı türden kendiliğinden ortaya çıkmıyor. Bu ise vurgulama gereğinin ikinci ayağını meydana getiriyor.

Tekrar Gün'ün değerlendirmesine dönüyorum. Öyle anlaşılıyor; Gün Dergisi, yağ, un ve şekerin bulunduğu, helvanın yapılma zamanının geldiği, bir «siyasî, iktisadî ve sosyal mücadele devri» değerlendirmesi yapıyor. Ancak yine de bir eksiklik duyuyor ve duyduğu eksikliği olanca şiddetiyle açığa vuruyor: «Fakat, bütün fırsatlardan istifade etmek suretiyle bir kuvvet olarak belirebilmek için daha hâlâ beklemek gafletine uğranılacaksa, itiraf etmeli ki, münevver geçinenler, bir gün gelip proletarya davasını geciktirmek suçuyla itham edileceklerdir»[4]. Eksik görünen, münevverlerdir; eğer proletarya amacına ulaşamazsa, bu, münevver'in eksikliğinden doğmuş olacaktır.

Bir parantez daha açmak gerekiyor: Aydın, her türlü mücahidin, en büyük bir kolaylıkla bulabildiği ve hep elinin altında hissettiği, günah keçisidir.

Parantezi kapatarak devam ediyorum: Umutla birlikte cesaretin yüksek düzeylere ulaşmış olduğunu, bir kez daha, belirtmek gereğini duyuyorum. Bunu, yapılan aydın tanımından da, çıkarmak mümkün görünüyor. «İnkılâpçı münevver demek, proletaryanın marksist davasına hizmet eden münevver demektir.» Ancak «kütüphane faresi» değildir. Okuduğunu en kısa yoldan eyleme dönüştürmek zorundadır ve şöyle: «İnkılâpçı münevverin marksist literatürü tam mânâsiyle öğrenmek mecburiyetinde

olduğunu kabul etmek bir zarurettir. Fakat buna o, bir kütüphane faresi olmak için değil, bir aksiyon ve bir hareket adımı olmak için mecburdur.» Açık değil mi? Tarihin sıkıştığının duyulduğu bir zamanda, bu bugün açıklıkla çözümlenebiliyor, aydına, hızla kitap okuyup bunu eylem reçetelerine dönüştürme görevi yüklenmek isteniyor. Sanki tarihin, tarihi değiştirmek üzere yola çıkanların parmaklarının arasından kaçıp kaybolacağı korkusu var.

«Yine inanıyoruz ki, bu ileri hareket memleketimize has şartlar içinde muvaffak olabilir; yeter ki, çalışan kitlelere sınıf şuurunu aşılayabilecek olan inkılâpçı münevverler faal bir rol oynayabilsinler.» Bu sözleri, Türkiye'nin sosyalist devrimin eşiğine girdiği düşüncesini içerecek bir biçimde yorumluyorum.

Kısa bir aralıkta üçüncü parantezi açmak zorundayım: Bu dönemde, tarihin akışını değiştirmek için yola çıkanların çok büyük bir bölümünün büyük bir coşkuyla, iktidarda olanların çok büyük bir bölümünün de büyük bir endişe ile Türkiye'nin sosyalist iktidarın eşiğine geldiğine inandıklarına kesinlikle inanıyorum (*). Böyle bir inanca ulaşmam, başkalarını bilemem, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, tam bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den üs ve toprak istediğiyle ilgili yaygın soğuk savaş propagandasını çürütmek ve ortadan kaldırmak için yazmış olduklarımı daha iyi anlamama ve bun-

---

(*) «Şunu itiraf etmek lâzımdır ki, o zaman hepimiz, az veya çok, derece derece sekterdik. Kimisi memleketin objektif, sübjektif şartlarını gözönünde tutmadan, Türkiye'nin sosyalizme geçmesini çok kısa vadeli görüyor, bir dünya inkılâbını yakın bir devrede bekliyorlardı.»

«Bunlar arasında, emperyalistlerin bir ikinci dünya harbi açacağı fikri hâkimdi. Birinci Dünya Harbi'nden sonra, Sovyetler Birliği nasıl Yedi Oktobr Devrimi ile sosyalizme geçmişse, ikinci bir dünya harbinden sonra, her tarafta değilse bile, Avrupa'nın bir çok yerlerinde sosyalist devletler kurulacak, emperyalizmin temelleri çökecek, diyorlardı. Türkiye'de de sosyalizm ancak böyle bir harbin sonunda kurulabilecekti.»

Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 174

ların doğruluğuna daha çok güvenmeme yol çtı (*). Türkiye, savaşın iki cephe arasında yalnız ve güvensiz bir durumdaydı. Sosyalist sistem, Türkiye'yi çevreleyen veya Türkiye'ye yakın topraklarda yeni alanlara yayılıyor ve Türkiye'nin Batı ve Doğusu, sosyalistler ile karşıtları arasında iç savaş ya da iç savaş koşullarını yaşıyordu.

Sorun, özel inançlarımı yazmak değil; çıkarabildiğim önemli sonuç ve uzantılar var. Bir: Coşkulu bekleyişin gerçekleşmemesi üzerine, Türk ilericiliği, kendi eksikliğini başka yerde arayarak, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den üs ve toprak istediği tezine, bir eğilim olarak, nerede ise Türk gericiliğinden daha çok sarılmak ihtiyacını duydu.

İki: Dayanaksız ve kendinden kaynaklanmayan umut, yerini hastalıklı bir kötümserliğe bıraktı. Edebiyatta adlarını «Kırk Kuşağı» olarak ilân eden, Mehmet Kemal'in de «Acılı Kuşak» adını verdiği bir aydınlar kümesi, Hasan İzzettin Dinamo, Rıfat Ilgaz ve Mehmet Kemal'in kendisi ve diğerleri, bana hep, sanki kavanozun içinde yaşıyor ve bu nedenle hep havasızlık çekiyorlar izlenimini verdiler (**). Hep kendi içlerinden hava aldılar. Temiz havaya

---

(*) Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabına bakmak yararlı olabilir.

(**) Altınkaynak, Hasan İzzettin Dinamo ile ilgili olarak şu bilgileri de veriyor: «Yedi yılı bulan askerlik süresi, çeşitli sürgün cezaları, işkenceler biterken, yazdıklarını değerlendirme olanağına kavuşur. Öldürülme korkusuyla askerden kaçtığı günleri Karacaahmet Mezarlığı'nda geçirmiştir. Bu nedenle Deniz Feneri'nden sonra, 1960'ta siyasal özgürlüğe kavuşmanın mutluluğu içinde Karacaahmet Senfonisi'ni yayınlar.»

Hikmet Altınkaynak, Edebiyatımızda 1940 Kuşağı, İstanbul, s. 115.

Dinamo, kendi kuşağı ile ilgili olarak, Altınkaynak'a şu bilgileri de veriyor :

«Burada yalnız Rıfat Ilgaz'la A. Kadir'den söz edişim öteki değerli toplumcu şairleri unuttuğumdan değildir. Birkaç zaman önce Akşam Gazetesi'nce bana yöneltilen buna yakın bir soruya o zamanın bütün toplumcu şairlerini kapsayan bir yanıt vermiştim. Öyle ki bu şairlerin çoğu zamanın külleri altında unutulup gitmişlerdi. Sevineceklerini sanıyordum. Bir-

hasret yaşadılar, sürekli «acı» sattılar ve umutsuzluk saçtılar.

Üç: Sosyalist iktidarın eşiğinin vermiş olduğu endişe, Türk iktidarı için, ister Cumhuriyet Halk Partisi ve isterse 1950 yılında yerini alan Demokrat Parti hükümetleri için uzunca süre, en önemli, en ciddi politika sorunu oldu. Hükümetler, ısrar ve inatla, bu eşiği, sosyalist iktidar ihtimallnden temizlemeyi bir politika yaptılar.

Neler yapmadılar? Parantezi kapatıyorum. Sıkıyönetim düzeni içinde Esad Adil ve Şefik Hüsnü'nün örgütlerinin dağıtılması ve geniş tutuklamalar üzerinde durmak için bir neden yok, pek biliniyor. Dalgaları kırmak hiç bir zaman, dalgaların önünde ve üstünde yer alanları kırmakla sınırlı kalmıyor. Tanımı gereği dalganın, az veya çok, çok daha başka yerlerde etki ve yankılar yapmış olabileceği biliniyor. İstanbul'da Tan Gazetesi ile aynı paralel-deki diğer yayınların bir bölümünün yerle bir edilmesinde üniversite gençliğinin vurucu güç rolünü üstlenmesine zengin pratiğin vermiş olduğu bir cevap sayılabilir, Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Türkiye'de entellektüel uyanışın odaklarından birisi olma özellikleri göstermeye başlıyor. Yurt ve Dünya ile Adımlar, daha çok bu Fakülte'nin öğretim kadrosu içinde yer alan genç bilim adamları tarafından destekleniyor ve çıkarılıyor. Pertev Boratav, Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes, ve diğerleri bu kadronun önde gelen isimleri oluyorlar.

İkna edildikleri anlaşılıyor. Sabiha Sertel'e güvenilecek olursa, Pertev Boratav şunları söylüyor: «O sıra Maarif Vekili olan Hasan Ali Yücel Yurt ve Dünya'nın sahi-

---

gün bunlardan birine Babıali'de rastladım. Eski 1940 şairi sevinçle elimi sıkacağına şöyle bir yarım daire çizerek, asık, öfkeli bir suratla benden uzaklaşırken, sağ kolunu sol eliyle yarısından tutarak 'soktuğun kazık yetmiyor mu, gerisini mi sokacaksın?' diyerek, beni şaşkınlıklar içersinde bırakıp gitmişti. Şimdi buna benzer durumda bir çok ad sıralamaktan, haklı olarak çekiniyorum.»

ibid., s. 121.

Kavanozda yaşamak hastalıklı olmak anlamına geliyor.

bi olarak beni, Adımlar'ın sahibi olan arkadaşımızı (*) makamına çağırdı. Provokasyonlara meydan vermemek, maarif politikasında yapılacak mühim işlerin engellenmesini önlemek için, bizden mecmualarımızın kapatılmasını istedi. Bunun sadece bir tavsiyeden ibaret olduğunu belirtti. Biz de kabul ettik. Böylece her iki mecmua kendi kendilerini kapadılar»". Mecmualarını feda ederek, kendilerini kurtarabileceklerini hesaplamış olmaları mümkün.

Fakat hesaplar tutmuyor. Truman Doktrini ile Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfuz bölgesine transfer edildiği bir zamanda, bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüş bu genç öğretim üyeleri, üniversiteden tasfiye ediliyorlar. Istanbul'daki öğrenci eyleminin benzeri, bu kez, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne ve bu Fakülte'nin öğretim üyesi olan Ankara Üniversitesi Rektörü'ne yönetiliyor. Gençlik, sol eğilimli öğretim üyelerini koruduğu gerekçesiyle, Ankara Üniversitesi Rektörü'nün yüzüne tükürüyor.

Fakat tükürük ölüm kadar kalıcı değildir. Ölüm, durdurucu olmalıdır. Ölüm, bütün umutların sonudur. Umut dalgası, ölümle biter.

Ölüm kadar teorik ne olabilir? Ölüm, insanoğlunun yazgısında, salt pratik olmayan tek süreçtir. Pratik duyma ile başlar, ölümü duymak mümkün değil. Insanoğlu, kendi ölümünü duyabilir; pek az yaşanan dönüşler bir yana, kendi içine kapalı bir duyuş olmalı. Teoriye kapalı. Fakat insan, başkasının ölümünü duyamaz, önünde sersemler.

İkinci Dalga, bir temsili ölümle sona erdi: Sabahattin Ali öldürüldü. Sabahattin, hem umut ve hem de umutsuzluk idi. Yaşadığı süre çevresine hem sevinç ve hem de korku saçtı. Edebiyatta bir yetenek, özel yaşamında cesur görünüşlü bir korkaktı. Başının taşla ezilerek öldürüldüğü ilân edildi. Ölümü kadar öldürülüş biçimi de sersemletici oldu.

İkinci dalga da çekildi: Dil-Tarih ve Coğrafya Fakül-

(*) Aktarmadaki isml çıkarıyorum.

tesi'nin genç ve yıldız öğretim üyelerinden üçü, Boratav, Berkes ve Şerif, Batı üniversitelerini seçtiler (*). Abidin Dino-Güzin Dino çifti, self-exiled yaşamı daha romanesque buldular; Paris'te göçmen solcu Türk aydınları komünitesinin çekirdeğini kurmayı denediler. Zekeriya Sertel-Sabiha Sertel çifti, Sovyetler Birliği'ne, Azerbeycan'a geçtiler (**). Bir bölümü üçüncü dalgaya kadar, bir diğer bölümü ise tümden, kendilerini, unutturdular; daha doğru bir deyişle, kendilerini unuttular.

Unutmanın yolları var, çeşitli. Yalnızca Kuzey Amerika'da veya Fransa'da bir üniversite öğretim üyeliğiyle olmuyor. Kırk Kuşağı'ndan Mehmet Kemal, bu kuşağı «Acılı Kuşak» adıyla hikâye ederken, 1950 yılında Demokrat Parti Hükümeti'nin kurulması üzerine şunları yazabiliyor: «Memleketimiz için yeni ve olumlu sayılabilen sol fikirleri savunan 1940-1950 kuşağından bazıları kabineye girebilmişlerdi»[10]. Bu kez, ilk transferleri Demokrat Parti'nin yaptığı anlaşılıyor.

Üçüncü dalgayı anlatmak daha kolay. Yakın bir zamana denk düştüğü için değil; çok daha kütlesel boyutlara ulaştığı için. Üçüncü dalga, tam bir kütlesel pratik düzeyine ulaştı. Toplumun tüm ayaklarını yaladı, az veya çok etkiledi.

Üçüncü dalganın, hiç kuşkusuz, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen ihtilâl ile bir bağlantısı var. Ancak, çok zaman sanıldığının ve ileri sürüldüğünün aksine, 27 Mayıs bir başlangıç değil sonuçtur. 27 Mayıs'ın kendisi de, dipten gelen bir dalganın ürünüdür.

Üçüncü dalganın etkili yayın organı, yayın organından da öte önemli eylem alanlarından birisi ve başlıcası Yön Dergisi oldu. Ikinci dalganın etkili yayın organı Gün'ün yazı kadrosundan Aziz Nesin, Yön'ün de sürekli yazarları arasında yer aldı. Aziz Bey, «Suçlanan ve Akla-

---

(*) Behice Boran, uzun yıllar direndikten sonra, 1980 Sonbaharı'nda Türkiye dışına çıktı.

(**) Dino ve Sertel çiftleri pasaportla ve haklarında herhangi bir soruşturma olmadan Türkiye dışına gittiler.

SABAHATTİN ALİ GERÇEĞİ: BİLİM HER ZAMAN DEVRİMCİDİR

Aydın Üzerine Tezler'i yazmaya, Türk aydınına Türk aydınını sevdirmek için, karar verdim. Yöntemdir, sevdirebilmek için sevilmesi mümkün olmayan parçaları açıkça göstermek gerekiyor.

Sabahattin Ali tip'i, sevmediğim bir aydın türüdür. Yaptığı işin fiyatını ödemekten kaçınanları sevmem; Sabahattin hep bir eli yağda ve bir eli balda olsun, istemiştir. Sabahattin Ali Tipolojisi'ni çizmek için çalışmaya bu amaçla başladım.

Galilei Galileo'yu da, «tip» olarak sevmiyorum. Sabahattin ile Galilei arasında çok büyük paralellikler kurabiliyorum. İkisinin de zekâsına bir itirazım yok, ancak her ikisi de zekâlarını fazla abarttılar. Galilei, dostu Papa'yı kandırabileceğini düşündü. Sabahattin, dost olduğu İstanbul Valisini veya Başbakan Saraçoğlu'nu, bir diğerini, kandırabileceğine inandı. Zeki değil mi? Yapabilir, böyle düşündü. Ayrıca her ikisi de, birisi bir bilim adamına, diğeri solcu bir edebiyat adamına göre, lükse fazla tutkunluk gösterdiler. Lüksü sevmeye itirazım yok, cevmek vazgeçebilmeyi de içermelidir.

Sabahattin Ali Tipolojisi üzerinde çalışırken, bir araştırıcı olarak, Jazz müziğinde olduğu türden, sevinçle ağıtı bir arada yaşadım.

Verimli yöntemdir; sapmalar üzerinde durmak gerekiyor. Bulgular, sapıyordu. Bulgular Türk ilericiliğinin tartışmasız kabul ettiği teori'den sapıyordu. Bulguların küçük bir bölümü, özellikle Rasih Nuri'nin yıllar yılı sağladığı bulgular,

Sabahattin'in başı ezilerek öldürüldüğü teorisinden sapıyordu.

Sapmalar üzerinde durmak bilimsel çalışmanın en verimli kanalıdır; bir kenara atmadım.

Altın ararken uranyum buldum. Sabahattin Ali Tipolojisi'ni çizmeye çalışırken, kişiliğinin zayıf yanını ortaya çıkarmak isterken, Sabahattin Ali teorisinin tümden yanlış olduğunu buldum. Bir araştırıcının buna sevinmemesi mümkün değil. Fakat bir aydının, Türk ilericiliğinin önde gelen edebiyat adamlarından birisinin gizli servislerle işbirliği yapmış olması ihtimaline ağlamaması mümkün mü? Daha da önemlisi, Türk aydınını klişe merakına üzülmemek ve bildiği klişeleri bir papağan türünden tekrarlamasından acı duymamak mümkün mü?

Bilim, her zaman devrimcidir.

Bilim, durgun sulardan en dönüştürücü akımları elde edebilmektir. Yukardan düşen sulardan elektrik elde etmek artık çocuk işi oldu.

Dostum Demirtaş Ceyhun'un Edebiyat Cephesi'nde, 1980 Yazı'nda, yayınladım. Demirtaş anlamadığım ve hiç sormadığım gerekçeyle, doğru olmadığını doğrudan doğruya bildiği çirkinlikler de dahil, bana yöneltilen bir yığın küfürü, yayınlama dürüstlüğünü gösterdi. Kuşkusuz, hemen madalya vermelerini beklemiyordum, fakat bu kadar küfürü hakettiğimi de düşünmedim.

Bir tek Aziz Nesin, Sabahattin'in son zamanlarında yakın çalışma arkadaşı Azız Bey, yazdıklarımın doğru olabileceğini içeren bir yazı yayınladı. Ayrıca, daha önce Türk ilericiliğinin klişe teorisinin dışında bilgi sahibi olduklarını belli etmiş olan iki kişiyi açıklamaya çağırdı.

Bunlardan birisi Çetin Altan'dı. Çetin Altan, artık gölgesinden korkuyor, bu işlerle uğraşmanın tehlikeli olduğunu belirtmekle yetindi.

Sabahattin'in başı taşla ezilerek değil, arkasından kurşunla vurularak öldürüldüğü sonucuna ulaşmış ve yazmıştım. 25 Mayıs 1984 Akşamı, Aziz Nesin ile birlikte bulunduğumuz Leylâ Erbil'in evinde, Leylâ Hanım'dan, Rasih Nuri'nin, Somut Dergisi'ne, Sabahattin'in kurşunla öldürüldüğünü açıkladığını öğrendim.

Henüz şaşırmamayı öğrenemedim, çok şaşırdım. Rasih Nuri, bunu biliyorsa, şimdiye kadar, neden sakladı? Bunu saklamak iletícilik mi? Rasih Nuri'nin, başından itibaren, işin doğrusunu bilebileceğini düşünüyorum. Neden bunca yıl, Türk aydınının yanılmasına razı olabildi? Ayrıca ben araştırıp çıkardıktan sonra olsa bile, doğrusunu neden belirtmedi?

Pek çok yazık!

Rasih Nuri'nin yazdıklarını okumayacağım. Okumak isteyenler için buraya bibloyografik bilgi de aktarmıyorum.

. . . . . .

nan Yazılar» başlığı altında topladığı yazılarının birisinde 27 Mayıs'ı şöyle değerlendiriyor: «27 Mayıs evrimi, baskı altında dingin görünen bir toplumsal birikimin yüze çıkmasıdır»[11]. Doğrudur; 27 Mayıs bir yüze çıkma oldu.

Yön Dergisi, Fransız şematizmi ile Anglo-Amerikan amprisizminden çekici bir bileşim elde ederek Türk entelijansiyası içinde büyük bir canlılık meydana getirebildi. Üçüncü dalganın diğer eylemi Türkiye İşçi Partisi ile birlikte, belli bir zaman aralığında, Türkiye'yi sarstılar.

Bu sarsıntıyı belgelemek oldukça kolay; bir kaç olguyu aktarmak yetebilecek. İlki şöyle: Aziz Nesin, yine Yön Dergisi'nde, kuruluş tarihi olarak aldığı Birinci Savaş'tan sonra bütün yaşamı süresince Türk gençliğinin hep sağ kanatını barındırmaya çalışmış olan Millî Türk

Talebe Birliği'nin «Millî Gençlik Anket Kolu» tarafından düzenlenen ve yayınlanan bir anketin sonuçlarından söz ediyor. Anket'in üniversite gençliğine yönelttiği en önemli soru şu: «Sosyalist misiniz? Liberal misiniz? Neden?» Aziz Bey, yazısında, anketin sonuçlarını da aktarıyor: «Bu anketin sonucuna göre değerlendirirsek, üniversitelilerimizin yüzde altmış sekizi sosyalisttir. Geri kalan yüzde yirmi beşi orta yolcu ve yüzde dördü de liberaldir»[12]. Bu oranın son derece yüksek olduğu, bugün rahatlıkla ileri sürülebilir.

İkinci dalgayı genç ve inatını sınamak isteyen bir yazar olarak yaşamış olan Aziz Nesin'in bu yüksek oran karşısında heyecan duymamasını beklemek mümkün değil. Bu heyecanla, önce, daha önceki çabalara bir saygı yazmak gereğini duyuyor: «'Herşey birdenbire oldu' gibi görünürse de, toplumsal gelişim ve değişim, belli bir günde fışkıracak bir 'birdenbirelik' olamayacağına göre, demek ki yurdumuzda 27 Mayıs'tan önce, baskı altında gizli kalmış, fışkırıp ortaya çıkmamış bir sosyalizm birikimi vardı. Yoksa bu sonucu başlıbaşına ve birdenbire sağlayan 27 Mayıs değildir.» Daha sonra, heyecanına rağmen, kalıcı çabaların gerektiği konusunda uyarıcı olmak ihtiyacını duyuyor, buna zaman var. Ancak saygı ve uyarı bir yana, bu oranın içerdiği umutu tekrar belirtmek dürtüsünden uzak duramıyor. «Bu üniversiteliler pek yakın bir gelecekte Türkiye'nin yönetimini ellerine alacaklar, sorumlu yerlerde görevleneceklerdir. Bu bakımdan daha bugünden yüzde altmış sekizinin sosyalist olduğu bir aydınlar topluluğu, Türkiye'nin geleceği ve yurdumuzun yarını için çok umut verici mutlu bir görünüştür.» Aziz Bey haklı ve doğru yazıyor; «bir görünüştür», ve yalnızca görünüş olarak kalıyor.

Bunun bir dalga olduğunu anlayıp ortaya koyabilmek için, pratiğin birikmesi ve imbikten geçirilmesi gerekiyor. Burada yapılan, budur.

Modadır; ancak, deyim uygunsa, «gerçekçi moda» olmalı. Çok çeşitli yer ve görevlerde bulunanların çok büyük bir bölümünün Türkiye'nin sosyalist iktidarın eşiğine

adımını atmış olduğunu düşünmeye başladıklarına inanıyorum. İçlerinde «treni kaçırmama» endişesinde olanlar, mutlaka, bulunuyor.

1963 yılı Yön'lerinin birisinde şu başlığı okumak mümkün oluyor: «Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü ve Eski Maliye Bakanı Kemal Kurdaş'ın Sosyalist Kültür Derneği için verdiği konferansın bölümlerini yayınlıyoruz.» Görevde bir rektör, Sosyalist Kültür Derneği'nde konferans veriyor, bunu, örnek olsun, üçüncü kitabın yazıldığı 1984 yılı yazını bir kenara bırakın, Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkardığı 1974 yazında bile düşünmek için insanın hayal gücünü zorlaması gerekiyor.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü, Sosyalist Kültür Derneği'nde verdiği konferansında, hiç kuşku olmasın, sosyalizmi savunuyor. «Nüfusun hayat seviyelerinde ve yaşayışlarında mevcut bu korkunç farklar ve göze hergün haykırırcasına batan sefalet sahneleri karşısında bir vatanperverin endişelenip heyecanlanmaması ve vicdanının sesine uyarak bu farkların hiç olmazsa durdurulması ve düzeltilmesine doğru bir adım atılmasını istemesinden tabiî bir şey olamaz. Böylece Türkiye'de sosyalist düşüncenin devamlı bir haykırış ve çarpışma içerisinde olması beklenebilir»[13]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü'nün, yaşanan haykırış ve çarpışa'nın sonunda Türkiye'de sosyalist iktidarı beklediğini tahmin etmek zor olmamalı. Fakat çok fazla bekleyemiyor; iktidar, göründüğü eşikten uzaklaşınca, Rektör de, bir büyük holdingin yöneticisi olmayı tercih ediyor.

Yön'ün Ocak 1962 tarihinde çıkan yedinci sayısından söz etmek, kesinlikle, gerekiyor. Bu, bir sosyalizm özel sayısıdır ve kapak, büyük harflerle, «Dünya Sosyalizme Gidiyor» işaretini taşıyor. Yazıları sıralıyorum :

Doğan Avcıoğlu, Niçin Sosyalizm?.

İlhan Selçuk, Sosyalizm Ahlâktır.

Şevket Süreyya Aydemir, Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü.

Abdi İpekçi, Fabianizm veya Islahatçı Sosyalizm.

Sadun Aren, Gelir Dağılımı ve Devletçilik.

YOZLAŞTIRILAN SOSYALİZM

Aziz Nesin

Milli Türk Talebe Birliği'nin «Milli Gençlik» adıyla çıkardığı bir yayın organı var. Bu «Aylık Düşünce ve Sanat Dergisi»nin Haziran - Temmuz 1964 sayısında «Milli Gençlik Anket Kolu»nun düzenlediği bir anket çok ilginçtir. «Üniversiteliler Konuşuyor» başlığı altında yayımlanan bu anketin sorusu şu:

«Sosyalist misiniz? Liberalist misiniz? Neden?» (*).

Bu anket sorusuna, Teknik Okuldan, Edebiyat, Hukuk, İktisat ve Eczacılık Fakültelerinden yirmi beş üniversiteli cevap vermiş. Cevapların özetle sonuçları şöyledir:

Yirmi beş üniversiteliden yalnız biri liberal olduğunu söylüyor, biri de asker olduğundan cevap vermiyor. Geri kalan altı üniversiteli karmadüzenci, ya da ortayolcu olduklarını söylüyor. Yirmi beş üniversiteliden on yedisi de açıkça ve gerekçeleriyle sosyalist oldukları cevabını veriyorlar.

Öyle sanıyoruz ki, herhangi bir aydınlar topluluğunda böyle bir anket açılmış olsa, aşağı yukarı bu, ya da buna yaklaşık bir sonuç alınacaktır. Bu anketin sonucuna göre değerlendirirsek, üniversitelilerimizin yüzde altmış sekizi sosyalisttir. Geri kalan yüzde yirmi beşi ortayolcu ve yüzde dördü de liberaldir. Bu üniversiteliler pek

(*) Liberalizmden yana olanlara «Liberalist» değil, «Liberal» deniliyor. Ama İngilizcede «Liberalist» de denildiği oluyor.

yakın bir gelecekte Türkiye'nin yönetimini ellerine alacaklar, sorumlu yerlerde görevleneceklerdir. Bu bakımdan, daha bugünden yüzde altmış sekizinin sosyalist olduğu bir aydınlar topluluğu, Türkiye'nin geleceği ve yurdumuzun yarını için çok umut verici mutlu bir görünüştür.

KAFALARDA DEĞİŞİM

Otuz yıl, yirmi yıl, dahası on yıl önce bile üniversiteliler arasında böyle bir anket açılmış olsaydı, sosyalizm bakımından alınacak sonuç hiç de şimdiki olumlu sayıya ulaşamazdı. Daha on-onbeş yıl öncesi sosyalistlik, yurt hainliğiyle bir sayılmaktaydı. Sosyalist olduğunu söyleyip yazmak, kişiye cezaevi kapılarını açan, bir yiğitlik, bir yüreklilik işiydi. On-onbeş yıl öncesinin iktidarları, üniversitelilerin yüzde altmış sekizinin sosyalist olduğunu öğrenmiş olsaydı, belki de Üniversiteleri kapatmaya ya da gerici kökel değişmelere gidecek tedbirler alırdı. Demek ki bugün yurdumuzda kafalarda ve anlayışlarda çok önemli ve olumlu bir değişim başlamıştır. Hele sosyalist olduklarını söyleyen üniversitelilerin «Millî Gençlik» dergisindeki sosyalistlik gerekçelerini, nedenlerini de okuyunca, Türkiye'deki anlayış gelişmesinden duyduğumuz mutluluk, yurdumuzun yarınına olan güvenimiz daha da artıyor. Çünkü bu gerekçeler, çok daha alımlı bir biçimde, bundan on-onbeş yıl önce yayımlanmış olsaydı, bunu yazan ve yayımlayanlar için soruşturma yapılır, kovuşturma açılır ve tutuklu olarak da yargılanma yapılırdı. O zamanlar, bu türlü yargılanmalardan da beraet etmiş olanları anımsıyoruz. Çok yakın bir geçmişte yurt hainliği sayılan ve öyle gösterilen sosyalistliğin, bugün tersine, bir yurtseverlik olduğu artık anlaşılmış, ya da anlaşılma yoluna girilmiştir.

Üniversiteliler arasında açılan bu anket, işçiler, memurlar, öğretmenler, tıpçılar, basıncılar, bankacılar gibi değişik iş dallarında uğraşanlar arasında açılmış olsaydı, sosyalist olanların oranının yüzde altmış sekizden aşağı düşeceğini hiç sanmıyoruz.

27 MAYISIN GETİRDİĞİ

Kafalardaki bu ileri anlayış değişiminin ortaya çıkması 27 Mayısla olmuştur. Öyle ki, çoğumuzda bu olumlu değişimin, sanki bir gün önceki takvim yaprağını koparıp atmakla birdenbire olmuş sanısı uyanmıştır. «Herşey birdenbire oldu» gibi görünürse de, toplumsal gelişim ve değişim, belli bir günde fışkıracak bir «birdenbirelik» olamıyacağına göre, demek ki yurdumuzda 27 Mayıstan önce, baskı altında gizli kalmış, fışkırıp ortaya çıkamamış bir sosyalizm birikimi vardı. Yoksa bu sonucu başlıbaşına ve birdenbire sağlayan 27 Mayıs değildir. O kadar değildir ki, gazetelerde çıkan 27 Mayısa ilişkin yazıları ve 27 Mayısçıların, MBK üyelerinin anılarını okuyunca, 27 Mayısın hiç de toplumcu bir amacı olmadığını anlıyoruz. Gerçekten de böyleydi; çünkü, hepimizin bildiği gibi, 27 Mayıs, yıkılan -belki de olmayan- hukuk düzenini kurmak amacıyla yapılmıştı. Anayasa çiğnenmiş, zaten bozukdüzen olan hukuk düzeni büsbütün bozulmuş, bu ikisinin sonucu olarak da ahlâk kuralları yıkılmıştı. İşte 27 Mayıs, Anayasanın tanınması, hukuk düzeninin kurulması ve toplumsal ahlâk kurallarının geçerli olması amacıyla yapılmıştı. 27 Mayıstan önce bir sosyal devlet özlemi, isteği yoktu, daha doğrusu bu özlemin, bu isteğin varlığı yüzeye çıkmış değildi. Durum böyle olduğu hal-

de, 27 Mayısın zorunlu olarak getirdiği özgürlük havası içinde, toplumsal birikim birdenbire fışkırmış oldu. Öyle ki, Kurucu Meclisin yaptığı ve ulus çoğunluğunun onayladığı İkinci Anayasamızda, artık salt hukuk devletiyle yetinilemiyeceği, devletin sosyal görevlerle de yükümlü olduğu ortaya çıktı.

Şimdiye kadarki uygulamalardan, hâlâ Anayasaya aykırı kanunların değişmemiş olmasından, Devletin sosyal ödevler yükümünü yeterince üstüne almamasından ve sayıca büyük partilerin tutumlarından, Türkiye'deki hâkım sınıfların, sosyal devlet kavramından ve sosyal adalet ilkelerinden, yâni genellikle İkinci Anayasadan memnun olmadıkları açık belirtileriyle görülmektedir. İkinci Anayasayı, çıkarlarına ayakbağı olan bir «emr-i vâki» saydıkları her davranışlarından belli olmaktadır.

Sosyalizmin yüzeye çıkıp, birden yayılıp yaygınlaşması da işte bu sırada oldu. Bunca yaygınlaşan sosyalizmin artık eskisi gibi türlü baskı yollarıyla önlenemiyeceğini anlayan sosyal devlet ve sosyal adalete karşı olanlar, bu sefer çok daha kurnaz bir yol tutarak, sosyalizmi yozlaştırmaya çalıştılar. Bu çalışmalarında başarısız olduklarını söyliyemeyiz..

Sömürücü gericiliğin bir önemli niteliği şudur: Her türlü yeni akıma karşı kor, başedemeyince o akımı yozlaştırıp benimser. Atatürkçülük böyle olmamış mıdır? Bugün Türkiye'de en çok «Atatürkçüyüz!», «Atam senin izindeyiz!» diye barbar bağıranlar kimlerdir? Şarkı okunuyor, müzik çalınıyor diye ilkbaşta karşısında oldukları radyo ile başa çıkamayınca, radyo yayınlarını yozlaştırıp ondan yararlananlar kimlerdir?

YAZARLARIN GÖREVİ

Fışkırıp yayılan sosyalizmle başedemiyeceklerini anlıyan çıkarcılar, sömürücüler sosyalizmi yozlaştırma yolunu tutmuşlardır.

27 Mayıstan sonra birdenbire sosyalizmin yayılıp yaygınlaşmasıyla aynı zamanda sosyalizmin yozlaştırılması da başlamış oldu. Sosyalist yazarların, sosyalizmin yozlaşmasını önlemek için doğru yolu göstermeleri, dikkati çekmeleri, uyarma görevlerini yapmaları gerekirken, «Hele bir sosyalizm yayılsın» gerekçesiyle çok zaman, bunun tersi yapıldı. «Sosyalizm yayılsın, yalnız yasalar önünde değil, kamuoyunda da meşruiyet kazansın» gerekçesiyle, bu yozlaşmaya gözyumduğumuzu, dahası yardım bile ettiğimizi bilmeliyiz. Öyle oldu ki, toplumsal yerleri ve katları bakımından sosyalizme karşı olan, olmaları gereken sömürücüler bile, bu akımın modasına uyarak şöyle konuşmaya başladılar:

— Biz de sosyalistiz!

— Ben sosyalistim ama, yüzde altmış...

— Ben yüzde seksen sosyalistim...

Birtakım yazarlar da, sosyalizmin iki yüz türlüsü olduğunu yazmakla, bilerek bilmiyerek, bu yozlaşmaya yardımcı oldular.

Reçetlerdeki kimyevi ecza miktarı gibi yüzdeyle sosyalist olanlar, örneğin Parlâmentoda kapitalist bir senatör, Türkiye'nin en büyük kapitalistlerinden birinin adını da açıklıyarak, en büyük sosyalistin o kapitalist olduğunu söyledi. Hakkı da vardı. Çünkü yoz sosyalizm anlayışına göre sosyalizm, eski Osmanlı deyimiyle «Fukaraperverlik»tir. Onlara göre, yoksullara acıyan, yoksullara yardım edebilen herkes sosyalisttir.

— Vah zavallı işsizler! Vah zavallı yoksullar!

Böyle olunca, en çok acıyabilen, en çok yar-

dım edebilen en büyük kapitalist, niçin en birinci sosyalist olmasın? «Memleketin âlî menfaatleri sosyalizmi icap ettirdiği zaman», en büyük kapitalistler niçin sosyalist olmasınlar? «Memleketin âlî menfaatleri», kendi özçıkarları oldukça sosyalizme bile severek katlanacaklardır.

Bir yandan da din yoluyla sosyalizmin uygulanabileceği savunuldu. Hıristiyan sosyalistler gibi, niçin İslâm sosyalizmi olmasındı? Üstelik bünyesinde «Beyt-ül-mal müessesesi» bulunan İslâmlık, sadaka, fitre, zekât, iyilikseverlik, gibi kurumlarıyla hıristiyanlıktan daha çok sosyalizme uygun değil midir? Nüfusumuzun yüzde yetmişi köylü olduğuna göre, aydın imamların öncülüğüyle, toprak reformundan yana müftülerle köylerimiz niçin kalkınmasın?

Başka bir sav daha vardı: Sosyal adalet yoluyla sivrilikleri törpülenen, sertlikleri yumuşatılan eski kapitalizmle (liberalizmle), mülkiyete ve kişi özgürlüğüne daha çok yer vermek zorunda kalan sosyalizm bir yerde, bir noktada birleşecek, arada bir ayrım kalmıyacaktı.

Emperyalizm ve kapitalizm deyince hâlâ, Birinci Dünya Savaşı anlayışında kalmış olanların, modern emperyalizmden, yeni kapitalizmden ve bunların yeni taktiklerinden haberleri yoktu. Basamaklı vergi yoluyla aşırı kazançları önleyen, mirasa koyduğu kısıtlamalarla eşitsizliği bir oranda azaltan ve sosyal adaletle de sömürülmeyi duyurtmayan modern kapitalizm de, onlar için bir sosyalizmdi. Böyle olunca da, en büyük kapitalist Amerika'da sosyalizm uygulanmaktaydı.

Türkiye'de sosyalizmin yaygınlaşmasından kıvanç duyarken, sosyalizmin sulandırılmasından ve yozlaştırılmasından da endişelendiğimizi belirtmeliyiz. Çünkü, toplumsal haksızlığı düzeltmeyi salt yoksullara acıma ve yardım etme olarak

görenlerin çoğalması sonunda, sosyalizmin nasyonal sosyalizme dönüşmesi de olasıdır. Bu tutumla, Türkiye'deki bütün sömürücülerin sosyalist kesildiklerini görürsek hiç şaşmamalıyız. Çünkü, kapitalist düzende, iyilikseverlik de, iyilik yapabilme, açları doyurma, çıplakları giydirme, işsize iş verme hakkı da yine yalnız kapitalistlerindir. Basamak basamak sosyal adalet yoluyla sömürmelerini gizliyebilenleri, yoksul halkımızın sosyalist sanmaları tersliği, Türkiye'nin yıllardır hazırlanmış geleneksel ortamına da uygun düşer.

Bugünkü görünülere ve verilere dayanarak, bütün gerçekçi sosyalistlerin, sosyalist ütopiden, ayırıcı ve bölücülükten ve kolaycı ama çıkmaz bir yol olan üstyapı kadroculuğundan uzak kalarak, sosyalizmin yozlaşmasına engel olmaları ve sosyalizmin yozlaşmasındaki işlerin içyüzlerini ortaya dökmeleri gerektiğine inanıyoruz.

. . . . . .

Yön, Eylül 1964, sayı 78.

Orta Sayfa, Üç Profesör Sosyalizmi Savunuyor, Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Prof. Bahri Savcı, Prof. Sadun Aren.

Sosyalist Osmanlılar, Namık Kemal ve Ziya Gökalp.

Mümtaz Soysal, Sosyalizmin Sınırları.

Batı Sosyalizmi, Üç Lider Konuşuyor, Nenni, Bevan, Mendes Franca.

Türkaya Ataöv, Castro Sosyalizmi.

J. Strachey, Sosyalizm Nedir, Ne Değildir?

İngiltere'de Sosyalizm.

İsrail'de Tarım Sosyalizmi.

A. Çalıkoğlu, Köyde Sosyalizm: Kooperatifçilik.

Nasır, Mısır Sosyalizmini Anlatıyor.

Öğretici ve tekelci bir sayı olduğunda kuşku yok: Sosyalizm, yalnızca Türkiye içinde her köşeye değil dünya üzerinde ve tarih içinde de bir çok alana uzanabiliyor.

Bu uzanmanın, istenirse genişlemenin, derinlikten çok pahalı ödemeler sayesinde yapılabildiğini hemen belirtmekte yarar olduğuna inanıyorum. Bununla birlikte büyük ve tekelci bir genişlemeyi görmemek imkânsız. Bunun için bir hırsın ve coşkunun olması gerekiyor. «Dalga», başka eksikleriyle birlikte, hırsı ve coşkuyu içerdiği için kullanılıyor.

Bu dalganın önünde veya üstünde olanların, kendilerine Türk aydın tarihinde kökler aradıkları anlaşılıyor. Normal bir arayıştır; Kemal Bey ile Ziya Bey seçiliyor. Kemal için çok büyük, Ziya için büyük bir zorlamayı içeriyor. Tekrar olacak; Osmanlı döneminin seçkin aydınları, bir eğilim olarak, sosyalizmden uzak durdular. Bilmedikleri için değil, son derece seçici davrandıkları için uzak kaldılar. Çünkü Osmanlı'nın öncü münevverleri için, önemli olan, kurmaktı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bir bütün olarak tutabilmek, kurmak anlamına geliyordu. Sosyalizm ise, Marksizm olarak, Osmanlı münevveri için, iki eksikliğe sahip oldu. Birincisi, ihtilâlci ve kaçınılmaz olarak yıkıcı olması; diğeri, ikincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak millî devletlerini kurmak isteyen hareketlerin pek büyük bir çoğunluğunun tutarlı ya da tutarsız bir biçimde, marksizm ile bağ kurmaları. Bunlar, teorik sığlığı içinde, pratiğe verdiği ölçüsüz önem nedeniyle, ideolojileri hep belli eylemlerin üzerine giydirilebilecek bir renkli şal olarak düşünen Türk aydını için, marksizmden uzak durmanın dayanakları oluyordu.

Ancak kabul edilmeli, köksüzlük, entellektüel alanda bir kompleks olabiliyor. Bir başka kompleks de, daha önce sözünü ettiğim, birinci dalga sırasında Türk solcularının, bir eğilim olarak, savaştan uzak kalmalarından doğuyor. İkisinden ise, 1963 yılı Yön Dergisi kapaklarının birisinde, göz alıcı bir işaret çıkabiliyor: «Kurtuluş Savaşımız Bir Sosyalistimizin Attığı Bomba ile Başladı.» İçerde, hikâyeci Samim Kocagöz'ün «Sömürgeciliğe Atılan İlk Bomba» başlıklı yazısı yer alıyor. «Sömürgeciliğe karşı ilk bombayı 15 Mayıs günü İzmir'de sosyalist gazeteci Hasan Tahsin Recep Bey Yunanlılara attı. Ölümü-

nün 44. yılında bu vatanperver sosyalisti tanıtıyoruz»[14]. Hikâyeci Kocagöz, tek kelime ile uyduruyor (*). Dalgaya kapılmış, İzmir şovenizmini ideolojik bir şovenizm ile süslemeye çalışıyor.

Gerçi Kurtuluş Savaşı'nda atılan ilk bombayı bir sosyaliste lâyık gören bu hikâyenin bir yerinde şu da yazılıyor: «Hayatı hakkında pek az bilgimiz var.» Doğru; fakat bilinenler, Hasan Tahsin'in sosyalizmle hiç bir ilgisi olmayacağını göstermeye yetiyor. Bir kez, Osmanlı döneminde sosyalizan eğilimlerini, bütün cılızlığı içinde, İttihat ve Terakki hareketi barındırdı. Hasan Tahsin, İttihat ve Terakki'ye uzak, sosyalizme kesinkes düşman Prens Sabahattin eğilimine yakındı. Burası o kadar önemli değil, daha önemlisi var. Hasan Tahsin, Müdafaa-i Hukuk hareketi içinde de yer almadı. Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, Prens Sabahattin'in etkilediği ve İngiltere ile teslimiyetçi barış koşullarını araştıran dernekler içinde yer al-

---

(*) Hasan Fehmi, sosyalist olmamak bir yana, Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında Türk gericiliğinin kurucuları arasında çözümlenen ve zamanında bir IMF, Uluslararası Para Fonu, olsaydı, Fon'un politikalarının bağnaz savunucusu olabilecek Prens Sabahattin'in yandaşıdır.

«3 Kanunevvel 334'de 'Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti' namile bir teşekkül İstanbul'da teessüs etti. Mütarekeden evvel Ankara'da gizli şekilde kurulan cemiyetin asıl müessisleri orada ikamete memur bulunan Saffet Lütfi ve eski arkadaşlarından şair Mustafa Kemal'dir.»

«İstanbul'daki kadrosu içinde Topçu feriki Rıza Paşa, şürefadan Yahya Adnan Paşa, mirliva Arif Paşa, Sabah Gazetesi baş muharriri Ali Kemal, Sabık Elazığ Valisi Cemal, dava vekili Fuat Şükrü, emekli miralay Süleyman, Matbaacı Faik Şemseddin isimleri görünmektedir.»

«Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin naşir-i efkârı olmak üzere İzmir'de 'Hukuk-u Beşer' isminde bir de gazete intişar etmiştir. Gazetenin müdürü mesulu Doktor Avni Muhiddin, şer muharriri Hasan Tahsin Recep'dir. Tahsin Recep Türk düşmanı Bokston'u Romanya'da yaralayan ve İzmir'in işgalinde ilk şehit düşen zattır. Bu gazete, cemiyeti tamamen Prens Sabahaddin'e bağlamaktadır. Ve onun namına aza kaydetmiştir.»

Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, s. 145.

dı ve çalıştı. Bütün bunlardan çıkan bir sonuç var: Hasan Tahsin'in bombasıyla ideolojisi arasında hiç bir bağ yok ve kurulması mümkün değil.

Buradaki amacım, Hasan Tahsin'in ne olduğunu ortaya çıkarmak değil, üçüncü dalganın boyutları hakkında bir duyu yaratabilmek. Üçüncü dalga, yaşadığı entellektüel canlanma ile birlikte, toplumda var olanların çoğunu sosyalist olarak gösterme hırsını duyabildi. Çok zaman var olanı, olduğu türden, sosyalist olarak gösterebilme çabaları, kısa zamanda yankılarını verdi. Kalıcı olabildi mi? Dalgalar, kalıcı değiller, değerli veya değersiz bir kalıntı bırakıyorlar.

İnsanlığın bildiği bir kolaylık var: Saygı, kendinde olmayanı kabul ile doğuyor. Sevgi doğabilmek için, mutlaka, kendinde olandan objesinde bulmak istiyor. Sevgi, mutlaka ortak bir dalgayı içeriyor. Ortak dalgayı, karşıdakinin duyuşunu duyabilmeyi bulduktan sonra, sevgi kolaylıkla doğuyor.

Sevgi, kolaylıktır.

Üçüncü dalga, sosyalizmi kolaylaştırmayı bir yöntem olarak seçiyor.

İlhan Selçuk, sosyalizmi kütlelere sevdirebilmek için, «Sosyalizm Ahlâktır» diye yazıyor. Doğrudur; sosyalizm, her zaman ve bütünselliği içinde, bir ahlâktır. Ancak İlhan Selçuk, çok zaman yaptığı gibi, doğru ile yanlışı içiçe sunuyor. «Liberalistler, sosyalistlerin materyalist olduğunu iddia ederler. Onlara göre liberalizm, muhafazakâr ve moralist bir sistemdir. Sosyalizm ise materyalist insanların meslekleridir. Bu bir safsatadır»[15]. Sosyalizmi, geniş yığınlara sevdirebilmek için, «sosyalistlerin materyalist olduğu» iddiasını bir «safsata» olarak niteleyebilmek, cesaret ile cehalet arasında gereksiz bir tercih tartışmasına yol açabilir; cesaret olarak adlandırmakta bir sakınca görmüyorum.

Kütleye gitmek o kadar kolay olmamalı. İki yolu var: Biri, giderken, yolu ve yeri değiştirmektir. Değiştirmek, geliştirmektir; insan, sevdiğini değiştirerek geliştirebilmelidir. Gelişerek değiştirilene sevgi duymanın zor olduğu-

nu kabul ediyorum. Ancak dünyayı değiştirmek için yola çıkanların sevgileri de zor olmalıdır. Kütle, zorla sevilmelidir.

İkincisi ise kütleyi olduğu gibi kabul etmektir. Buna sevmek bile diyemiyorum; bilinen bir adı var, popülizm. Kolay olan budur.

Kolaylığa, doğası gereği, çabuk alışılıyor; alışkanlık ile kolaylık, zaman zaman özdeş anlamlara geliyor.

«Şimdi Tanrı'nın adını dilinden düşürmeyen pek sayın çıkarcılarımıza sesleniyorum: Dinsel inançlarınızda samimiyseniz, gözlerinizi azıcık kasa hesaplarından uzaklaştırıp kutsal kitaplara çevirin. Çevirin de sosyalizmi ille Marx'ın kitaplarında, Sovyet kitaplarında aramak alışkanlığınızdan vazgeçin»[16]. Materyalizmi bir «safsata» olarak reddettikten sonra, sosyalizmi Marx'ın kitaplarından çıkararak İncil ve Kur'an'ın içine gömmeye kısa bir adım kalıyor.

Kapı açılıyor; tıpkı birinci dalgada olduğu türden sosyalizm ile İslâm arasında bağ kurma çabaları entellektüel arayışları aşıyor. Yön, katılmadığını belirtmekte birlikte, 1962 yılında Dr. Turhan Tokgöz'ün «Gerçekçi Sosyalizm» yazısını yayınlıyor. Dr. Tokgöz, çok cüretli ve şunları yazıyor: «Türkiye'de sosyalizm hangi denge üzerine kurulabilir? Bizce tek çıkar yol gelişen sosyalist akımın Milliyetçi-dinci görüşle uzlaşmasıdır»[17]. Bunun dayanakları yazılıyor. «Sosyalizm herşeyden önce bir ekonomik hal tarzıdır. Bu temeli tutmayan her görüş sosyalizme göre geri ve sahtedir.» İlk adım olarak sosyalizm bir ekonomik reçeteler demetine indirgeniyor ve kaldığı yerden devam ediyor. «Bu temeli tutan her anlayış ileri ve inkılâpçıdır. Bunun için Nasır'ın yürüttüğü hareket dinle ve şeriatla el ele yürüdüğü, fanatik bir Arap milliyetçiliğine dayandığı halde, bu temele yöneldiği için ileri bir harekettir.» Yön, bu yazıya katılmadığını belirtmekle birlikte, Nasır sosyalizminin ve giderek müslüman sosyalizminin açıklamalarını, savunma düzeyinde, yapabiliyor. Garaudy'nin Müslüman Sosyalizm'i, Mihri Belli'nin katkılarıyla, İslâmın

da sosyalist olabileceğini gösterebilmek için olmalı, Türkçeye kazandırılıyor.

İslâm, sosyalizme yatırılınca iş son derece kolaylaşıyor. «Bugün Türkiye'de sosyalizmin gelişme şansı dinci-milliyetçi kanadın sosyalist ekonomistler bulmasına bağlı görünmektedir.» Demek oluyor, başarı için, «sosyalist ekonomistler» dinci-milliyetçi kanatlara açılacaklar; bu yetiyor. Çünkü, diğer tarafta, «bugünkü pek zayıf ve sistemli görüşlerden mahrum dinci-milliyetçi kanadının bile sosyal reformlar ve sosyalizm aramakta olduğunu» unutmamak gerekiyor.

Uyuşma iki yönlüdür: Üçüncü dalgada, birincisinde olduğu gibi, Türk solcularının dinle uyuşmak çabalarının tek yanlı olduğunu düşünmemekte yarar var. Bu dönemde, kendisini sosyalist ilân eden ve sosyalist sistemle dostane ilişkiler içine giren Nasır'ın ve Cezayir'deki Devrim'in prestiji oldukça yüksek. Teorik sığlığı içinde Türk entelijansiyasının bundan etkilenmemiş olmasını düşünmek pek çok zor. Ancak bunun ötesinde, dinci ve gerici güçlerin, belli bir korunma içgüdüsüyle, ciddiyetine inanmaya başladıkları sosyalist iktidar ihtimali ile uyuşma isteklerini de hesaba katmak gerekiyor.

Hepsinden öte Türk aydınının sui generis ve kanserojen hastalığı var: Yalnızlık Korkusu. Türk entelijansiyası, yalnızlığa değil, korkusuna bile dayanamıyor.

Tez: Türk aydınının yalnızlık korkusu, sığlığının en önemli belirleyicilerinden birisidir.

Aydın, arada bir, yalnız kalarak gelişir. Yalnızlık, derinlemesine büyümek için, vazgeçilmez bir gerektir. Zordur; hiç kuşku yok, kalabalıklar içinde, kütlesel olarak, yaşamaktan zordur, fakat, derinleşmenin kolay olduğunu kim söyleyebiliyor (*). Bu nedenle olmalı, Einstein, sü-

---

(*) «Roma 14 Mayıs 1904... Hani fazla bir şey biliyor sayılmayız, ama zordan yana olmamız gerektiği de kesindir. Ve bizden hiç ayrılmayacak bir kesinliktir bu; yalnız olmak iyidir, çünkü yalnız yaşamak zordur, bir şeyin de zorluğu, onu yapmamız için bir başka nedendir.»

Rilke'nin Mektupları, İstanbul, 1983, s. 71.

rekil olarak mektuplaştığı Belçika Kraliçesi Elizabeth'e «solitude is the teacher of personality» diye yazabiliyor. «İnziva kişiliğin öğretmenidir.» Ne kadar doğru! Einstein, Doğuluların bunu çok eskiden beri bildiklerini de ekliyor.

Doğulular, Batılılara öğrettiklerinin bir bölümünü, yeniden öğrenmek zorundalar.

Üçüncü dalga, ilk anda görülebilen yüksekliğin de verdiği dürtü ile, yalnızlık korkusunu en hızlı bir biçimde yenme isteğini yaratabiliyor. Dinci güçlerle uyuşma ve mümkün olursa kucaklaşma, üçüncü dalga'dan yüz yıl kadar önce ortaya çıkan Genç Osmanlılar'ın, kütleleşme pahasına, Tanzimat'ın öncülerine göre çok daha fazla islâmcı olmalarında saptanan ve yazılan dinamiklere, inter alia, dayanıyor.

Bu tür bir çözümleme, çok zengin olmasa bile, pratikle, zamanında ortaya çıkan, olgularla ve kolaylıkla desteklenebiliyor. Dinci güçlerle uyuşma ve mümkün olursa kucaklaşma için ilk ouverture yapılınca, Yön Dergisi'nde «Sosyalist Bir Din Adamı: Hafız İbrahim Mersin» yazısını okuyabilmek için çok fazla beklemeğe gerek kalmıyor. «Muğla'nın Portakallık köyünden sosyalist düşünceli Hafız İbrahim hayat hikâyesini, gelecek hakkındaki düşüncelerini anlatıyor.» Anlattıkları içinde, gerçekte sosyalizm ile çok zorlamayla ve oldukça uzaktan bağlar bulmak bile zor (*). Ancak ve şimdi öyle anlaşılıyor, bu dalga

---

(*) Hafız İbrahim, «sosyalist» planlarını da açıklıyor:

«Önce, babamın arazisini şimdilik ben işleyeceğime göre, insanlık hızla ilerlettiği tekniğin kudretiyle uzayda dünya etrafını 88 dakikada dönerken bu kadar zaman içinde 8 adım çift sürdüm diye gururlanmayı bırakmalı. Önümüzdeki yıllarda tütün yetiştirebilir, gerçek değerine satabilirsek, ilk fırsatta 10-16 çiftçi birleşip bir traktör almalı. Toprağın işlenmesini bu şekilde çözüme bağlarken, borç dert aracılık yapmaya bakmalı. Bundan sonra bir nefes alıp borcu ödemeli. Radyo, bisiklet gibi bir evin en uygar ihtiyaçlarını temin etmeli ve hemen arkasından kırılıp ayrılıp 5-6 dönüm tarla almalı; halkın alay etmesine bakmadan tavukçuluk yapmaya başlamalı, diyorum.»

«Eğer önüme aşılması güç engeller çıkmaz da, bunları başarabilirsem, kendimi nisbeten mutlu sayacak, şehirlinin ya-

döneminde bir din adamını sosyalist bir hükümeti beklediğini söylemiş olmasına büyük değer veriliyor. «Şimdi iyi kötü bir ev yapıp evlenmiş, bir yuvanın geçimini yüklenmiş durumdayım. Elimde bir dönüm arazi olmadığı halde uygarca yaşama isteğim de sonsuz. Hayallerimin gerçekleşebilmesi için sosyalist bir hükümetin iş başına geçmesi lâzım geldiğine göre 'sabreden derviş muradına ermiş' diyerek kendimizi avutup yaşamak için geldiğimiz şu bir yudum hayatı boşuna mı harcayalım. Muhakkak bir şeyler yapıp daha iyiye ilerlemeye çalışmak lâzım.» Hepsi bu kadar.

Aslında bu kadarının, üçüncü dalga günlerinin dar tutulmuş sosyalizm anlayışına ters düşmediğini, tersine bu darlık içinde belli bir uyum sağladığını da eklemek gerekiyor. Bu uyumu belirtmek, bu dalganın önünde ve üstünde olanlara, gerekli bir borcun yerine getirilmesini de içeriyor. Şu nedenle: İkinci Dünya Savaşı'ndan Sovyetler Birliği'nin zaferle çıkması, geri bir ülkenin çok kısa bir zamanda kalkınabileceğini ve güçlü sanayilerin karşısında yenilmeden ayakta durabileceğini de gösterdi. Bu, kalkınmanın mümkün ve gerçekleştirilebilir olduğu konusunda çok yaygın ve yığınsal inançlara yol açtı. Aynı zamanda savaştan sonra yayılan kütlesel haberleşmenin, burada sinemanın rolü büyük, Kuzey Amerika'da insanların görülmemiş bir refah içinde yaşayışlarını da yaydı. Bir yandan kalkınmanın nimetlerinden bolluk içinde yararlananların var olduğu bilgisinin yayılması ve diğer yandan da, insan ömrü için çok kısa sayılabilecek bir zaman aralığı içinde geniş topraklara yayılmış yeni bir düzenin hızla kalkınmasını tamamlaması, üçüncü dalga dönemine girerken, kalkınma sözcüğünü çok çekici bir slogan haline getirebildi.

Üçüncü dalganın yazarları ve ideologları, sosyalizmi, kalkınmanın en hızlı ve en ahlâklı yolu olarak sundular.

---

sayışını kıskanmadaki nedenlerin hiç olmazsa yüzde 25 ini öldürmüş olacağım.»

Sosyalist bir din adamı: Hafız İbrahim Mersin, Yön, 1963, sayı 63, s. 7.

Bu sunuşlarına itiraz mümkün değil, Hafız İbrahim de bu sunuşa cevap veriyor. Ancak yaygın sığlık içinde, buna vulgarite de denebilir, vulgarite bir süreci tek niteliğe indirgemek olarak da algılanabilir, sosyalizm yalnızca ve tek başına kalkınma ile özdeş sayıldı.

Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerek: Yön'ün ilk sayısının ilk başyazısının son cümlesi, «tek çıkar yol, sosyalizmdir» oldu[18]. Yön Eylemi'nin beyni ve motoru Doğan Avcıoğlu tarafından yazılan bu başyazının son paragrafını aktarıyorum: «Hızlı kalkınma temposunu sağlayacak çapta bir kemer sıkma gayreti, gelir dağılışındaki adaletsizliğin giderilmesi, fedakârlık ve nimetlerde eşitliğin gerçekleştirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu sebepledir ki yirminci yüzyılın ikinci yarısında az gelişmiş memleketler için tek çıkar yol, sosyalizmdir.» Açık; sosyalizm hızlı kalkınma amacına bağlanıyor.

Bu bağ, Yön Eylemi'nin nerede ise nakaratı durumundadır. Sosyalizm Özel Soyısı'nda, başyazıda yine Doğan Avcıoğlu, «Niçin Sosyalizm?» sorusunu soruyor. Cevabı var: «Biz, sosyalizmi bir kalkınma metodu olarak ele alacağız. İddiamız şudur: Az gelişmiş memleketler arasında bulunan Türkiye'mizde, hürriyet ve sosyal adalet içinde hızlı kalkınmayı sağlayacak tek metod sosyalizmdir»[19]. Önce yalın bir kalkınma yöntemi olarak ele alınıyor; daha sonra ideolojik rengi olan bir niteleme türü kabul ediliyor.

Şöyle özetleyebilirim: Sosyalizmi bir kalkınma yöntemi olarak açan süreç, kısa bir zaman aralığında, sosyalizmi zaman içinde daha geri plana atarak ancak sosyalizm ile bağını koparmamaya özen göstererek, Kapitalist Olmayan Gelişme Yolu'na dönüşüyor. «Tek çıkar yol, sosyalizmdir» ile başlayan cesur ve cüretli açılım, kuramsal olmasa bile belli bir zaman aralığı için, sosyalizmi gündemin ilk maddesi olmaktan çıkararak yumuşamaya giriyor.

Bunun bir büyük Yumuşama, Detente, ile bağlarını görmemek mümkün değil. Açık; Soğuk Savaş'tan çıkış sancıları içinde, sosyalist sistem ve başta Sovyetler Bir-

liği Nasır türünden lierici rejimlere bir «teorik yer» bulmak zorunluluğunu duyuyor. Sözde sosyalizmi kabul eden, sosyalizmden uzak, fakat anti-emperyalist bir politikayı, kabul edilebilir zigzaglar içinde, sürdürebilen Nasır türü rejimler, soğuk savaş çemberinin kırılmasında önemli rolleri üstleniyorlar. Bu, görülüyor. Hem bu tür rejimlerle bir «teorik yakınlaşma» çabasını ve hem de belli bir özendirmeyi (*) kapsayacak bir biçimde «Kapitalist Olmayan Yol» değerlendirmeleri, sosyalist sistem ile belli bir yakınlığı anlatıyor.

Doğan Avcıoğlu ise, bunu, şöyle anlatıyor: «Sosyalizm tektir ve bellidir»[30]. Bu net ve açık sözler, «Sosyalizme giden yollar: sosyalizmden önce Atatürkçülük» başlığını taşıyan incelemenin ilk cümlesi oluyor. Öyle görünüyor; üçüncü dalga döneminde Türkiye sosyalizme giden yolları araştırma ve tartışma aşamasını yaşıyor.

Tekrar ediliyor: «Yeryüzünde şu veya bu çeşit sosyalizmler mevcut değildir. Sosyalizm tektir ve ne olduğu bellidir.» Bu, belli bir ortodoksiyi açıklamak için gerekli görülüyor. Devam ediyor: «Bununla beraber, çeşitli sosyalizmlerden söz edilmektedir. Batı sosyalizmi, Doğu sosyalizmi, az gelişmiş ülkeler sosyalizmi, Arap sosyalizmi gibi deyimler, bütün dünyada olduğu gibi Yön'de de sık sık kullanılmakta, bu yüzden çeşitli sosyalizmler mevcutmuş gibi bir intiba uyanmaktadır.»

(*) 27 Mayıs 1960 İhtilâli'ni gerçekleştiren askeri komite içinde, Kasım 1960 yılında «radikal» sayılarak tasfiye edilenler, Nasır izlemini beslemekten çekinmediler. Aslında dış basın bir süre 27 Mayıs lideri General Gürsel'i, Mısır'ın sonradan tasfiye edilen ihtilâl lideri General Necip, ve Albay Alparslan Türkeş'i de, muhtemel bir Albay Nasır olarak gördü.

Albay Türkeş'in, bu hülyaya yatmış olduğunu gösteren her türlü işaret var :

«14 lerle uzun görüşmeler yapan Fransız gazetecisi Sablier anlatıyor :

— Mösyö Türkeş, ırkçı olarak tanınıyorsunuz. Irkçıları etrafınızda topluyorsunuz.

— Evet, öyle söyleniyor. Ben de bu söylentiden faydalanıp, ırkçıları sosyalist yapacağım.»

Yön, 1961, sayı 1, s. 7.

Bunlar hazırlık bilgileri işlevi görüyorlar. Sıra konuya geliyor: «Kapitalist olmayan gelişmeye yönelmiş bir intikal devresi, kapitalizmi atlayarak sosyalizmi kurmaya hazırlanmak için en kısa yoldur.» Böylece Marx'ın Vera Zazuliç ile mektuplaşması üzerine oturtulmaya çalışılan kapitalizmin atlanıp atlanamayacağı sorusuna, kapitalist olmayan yol ile olumlu cevap sağlanıyor. Kapitalist olmayan yol, bir intikal, geçiş, dönemini kapsıyor. Doğan Avcıoğlu devam ediyor: «Bu intikal devresi, millî kurtuluş hareketlerinin devamıdır. Meselâ Mısır, sosyalist etiketini hemen benimsemekle beraber, bu intikal devresinin içindedir.» Fakat, kapitalist olmayan yol burada, Mısır'da kalmıyor. Türkiye'ye dönüyor.

Daha doğrusu Türkiye'den çıkıyor; Yön Eylemi, bunu, böyle sunmayı önemsiyor. «Millî kurtuluş hareketlerini başaran az gelişmiş ülkelerin tek çıkar yol olarak seçtikleri, demokratik reformlara dayanan bu kapitalist olmayan gelişme yolu, aslında Atatürk'ün büyük bir sezişle bulduğu devletçilik ve halkçılık ilkelerinin uygulanmasından başka bir şey değildir.» Böylece bir dalgalanmanın sağlayabileceği tekelci bakış açısında önemli bir mesafe katedilmiş oluyor. Şöyle özetleyebilirim; sosyalizm için mücadele, daha başka deyişle, sosyalizm mücadelesinin Türkiye türünden ülkelerde öncelikli ve somut hedefi, kapitalist olmayan yolla gelişmenin gereklerinin yerine getirilmesine indirgeniyor. Buradaki öncülük ise Mustafa Kemal'e aktarılıyor.

Bu, hiç kuşku olmasın, sosyalizme bir «millî» giysi bulabilmenin de yoludur. Sosyalizm, belli kolaylaştırma süreçlerinden geçirildikten sonra, Türkiye'nin dışında doğmuş ve gelişmiş bir akım olmaktan kurtularak, en azından Türkiye türünden ülkeler için kaynağını Türkiye'den alan bir harekete dönüşüyor.

Bu dönüştürme işinin göründüğü kadar kolay olmadığının, peşin olarak, bilindiğini düşünmek mümkün. Bu nedenle ek desteklere gerek var. Sosyalizm Özel Sayısı,

çok önceden, gerekli desteklere kapı açmış görünüyor. «Üç Profesör Sosyalizmi Savunuyor» başlıklı uzun tartışmada Doğan Avcıoğlu soruyor: «İnönü'den naklen derler ki, devletçilik bahis konusu olduğu zaman Atatürk önce 'sosyalizm' demek istemiş, sonra vazgeçmiş. Acaba neden?»[21] Bu soruya, sosyalizmi savunanlardan tarih profesörü ve daha sonra yaşamını Türk Tarih Kurumu'nun başkanı olarak tamamlayan, Enver Ziya Karal, şu beklenen cevabı veriyor: «O zamanlar sosyalizm tam bir millî vasıf kazanamamıştı. İngiltere'de, Fransa'da bugün bilinen şekliyle sosyalizm, daha doğrusu millî sınırlar içinde kurulmuş ve yerleşmiş sosyalist idareler yoktu. Daha çok, enternasyonal sosyalizm bahis konusu idi. Atatürk, yanlış anlaşılmalara yol açmamak için devletçilik kelimesini seçmiş olabilir. Sonra, unutmamak gerekir ki, Millî Mücadele sırasında, Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal'in yarattığı harekete 'komünist hareketi' demiş ve onu böylece dünya gözünde lekelemek istemişti.» Bir tarihçi profesörün çabalarıyla Mustafa Kemal'in kafasının içine de sosyalizm sokulmuş oluyor. «Bana kalırsa, o zamanki şartlar elverişli olsaydı, sosyalizm yerine başka bir kelime aramağa lüzum kalmayabilirdi.» Bu kadar.

Tekrar: Türkiye bir dalgalanmanın bütün izlerini yaşıyor. Bir dalganın tümü koşulları içinde dağ-taş sosyalizm ile sarsılıyor; bütün varlıklar dalganın sarsıntısını duyuyorlar. Değiştiriliyorlar.

Burada, kısaca, eklenmesi gerekiyor: En azından sosyalizmi kolaylaştırarak yayma konusunda, üçüncü dalganın Yön Eylemi ile Türkiye İşçi Partisi Hareketi arasında önemli bir ayrılık görünmüyor. Türkiye İşçi Partisi de, islâmik çevrelerde ileri ve sosyalizan eğilimler bulmaya başlıyor. Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi'nin fiili sözcülüğünü üstlenmiş olan milletvekili ve fıkra yazarı Çetin Altan, islâmdan kaynaklanan dinsel tepkilerin, göründüğü türden gerici olmadığını, tüketimi sınırlamak gibi ilerici bir amacı olduğunu ısrarla yazıyor. Böylece sosyalizm ile kalkınmanın özdeş tutulduğu bir zaman aralığın-

da, tüketimi kısma türünden en zor işler bile İslâmın sofu uygulamaları ile kolayca çözüme ulaştırılıyor.

1965 seçimlerine girerken ise, Yön, Türkiye İşçi Partisi Hareketi'nin liderini kapak konusu olarak ele alıyor ve Mehmet Ali Aybar'a ilk soruyu yöneltiyor: «Sizce, Türkiye'nin bugün için en önemli meselesi nedir?»[28] Cevap şöyle: «Bütün meselelerimiz bağımsızlık noktasında düğümleniyor. Bizim için bugün en önemli dava Türkiye'yi tam bağımsız bir politika yörüngesine oturtacak kuvvetlerin bu seçimlerde ağır basabilmeleridir. Çünkü Türkiye için hayatî önemde olan bütün öteki meseleler ancak Atatürk'ün dış politikasına dönülmesi ile çözüm yoluna girecektir.» İkinci dalgayı daha kenardan yaşamış olan Mehmet Ali Aybar, dış politika çizgisini çok ön plana çıkararak, mücadeleyi, Kemalist bir çizgiye dayandırabiliyor. İkinci dalgayı daha şiddetle yaşadıktan sonra üçüncü dalgayı Yön Eylemi ile Türkiye İşçi Partisi arasında bir kanaldan geçiren Aziz Nesin, «Atatürkçülük yalnız toplumculukla bağdaşır» (*) sözleriyle Kemalizm'i sosyalizme bağlayanlar arasında yer alıyor.

(*) Her dalgayı izleyen ve bu arada ikinci dalgadan sonra gelen yıkımı yaşamış olanlar, bir tür koruma içgüdüsüyle olmalı, uzunca süre «toplumculuk» sözcüğünü kullandılar. Yön Eylemi ise başından itibaren «sosyalizm» kelimesine bağlı kaldı.

«Toplumculuk» sözcüğünü uzun yıllar bırakmayan Aziz Bey, 1961 yılındaki bu yazısında şunları da söylüyor:

«Açık seçik olarak yolum Atatürkçülük ilkelerine dayanır. Atatürkçülük ilkelerinin bugünkü Türkiyemiz için değerini yitirmemiş olduğuna özden inanıyorum.»

«Biz Atatürkçülükten, ilkin her alanda ulusal bağımsızlığı anlıyoruz; ama her alanda, en başta da ekonomik alanda. Atatürkçülük ilkelerinden en çok yıpratılan da budur.»

«Hemen söyleyeyim, ben soldayım, böyle olmakla övünürüm, çünkü yurdumun gerçek gelişmesini, halkımın kalkınmasını solculukta buluyor, buna içten inanıyorum. Yani sosyalistim, Türkçesi toplumcuyum. Atatürkçülük, ancak bu yolla sağlanır. Atatürkçülük yalnız toplumculukla bağdaşır.»

Aziz Nesin, Suçlanan ve Aklanan Yazılar, Ankara, 1982, s. 48-49.

Bu dalganın sonu, diğerlerinden farklı olmuyor. 12 Mart 1971 tarihinde Genel Kurmay Başkanı ve Üç Kuvvet Komutanı'nın vermiş oldukları bir memorandum ile başlatılan gelişmelerde, Aydın Üzerine Tezler'in bu kitabında ortaya konmaya çalışılan «dalga» tipolojisinin tüm gerekleri yaşanıyor. Bir yeni hükümet kuruluyor ve bu hükümete, Sosyalist Kültür Derneği'nin iki sayılı kurucusu, Washington'daki Dünya Bankası'ndaki görevinden getirilerek başbakan yardımcısı yapılıyor. Bu hükümet sıkıyönetim ilân ediyor ve sıkıyönetim süreci içinde güvenlik kuvvetlerinin sanık yakalamaları sıkıyönetime karşı koymalar sırasında ölümler günlük olaylar haline geliyor (*).

Toplama tamdır: Türkiye İşçi Partisi'nin sözcülüğünü yapmış olan fıkra yazarı Çetin Altan, bu dönemde, halkın fazla uyandığına inanmış olmalı; bundan sonraki bütün çabalarını, halkın uyutulması amacına veriyor. 1961 Anayasası çerçevesinde insan haklarını kullanarak demokratik çerçeveyi genişletmeye çalışanları, bu dalga döneminde, «cici demokrasi» veya «Filipin demokrasisi» savunuculuğuyla suçlayan, Atatürk'ün devrimci çizgisinde uzaklaşma sayan Altan Öymen, İlhan Selçuk, Uğur Mumcu türünden fıkra yazarları, dalga geçtikten sonra, daraltılan demokratik çerçeveden kuşku duyanları bile, en hafif olarak, demokrasinin nimetlerini anlamayan, akılcılıktan uzak ve zamanlama kavramını bilmeyen zararlı yaratıklar olarak nitelemeyi bir yazış biçimi haline getiriyorlar.

Üçüncü dalganın sonunda «tedricilik» Türkiye aydınının düşünme kapasitesinin belirgin çizgilerinden birisi oluyor. Akılcılığı, tedricilik ve giderek sabırlı olmayla özdeş tutan Batı anlayışı, belki de Türkiye'de, en çok bu

---

(*) Üçüncü kitabı yazmaya başladığım tarihte, Haziran 1984, Sosyal Demokrasi Partisi'nin Genel Başkan Yardımcısı Türkân Akyol ile Genel Sekreteri Atilla Sav da, bu hükümetin üyesi idiler.

dönemde etkili olabilir (*). Bir zamanlar Türk anayasasında önemli bir yere sahip olan «devrimcilik» sözcüğü bir yana, «reform» kelimesi bile modasını yitirmiş bir kelime düzeyine iniyor.

Çıkıyor: Dördüncü dalga geliyor.

Geliyor mu? Ne zaman? Ve gerçekten bir aydın hareketi olabiliyor mu?

Son iki soru net olarak cevabını bulmadığı sürece, ilk soruya açık bir cevap bulmak mümkün değil.

Cevap arayışının, her zaman olduğu gibi, yöntemsel boyutları var. Üçüncü dalgayı kesen dalga kıran, tedriciliği bir düşünme ve anlatım ilkesi sayan bir aydın türünü ön plana çıkardı. Harcıalem tiplerinden birisini fıkra yazarı İlhan Selçuk'ta bulan bu aydın çeşitlemesi, yalnızca yanlış ile doğruyu bir arada düşünmekle kalmıyor, aynı zamanda yanlışları bağırarak, doğruları kısık sesle telâffuz etmeyi bir ve tek anlatım biçimi sayıyor.

Üç kaynaktan besleniyor; üç pratiğe oturuyor. Doğruları araştırmada, Anglo-Amerikan ampirisizminin kısırlaştırıcı yöntemlerini tek yol sayıyor. Türk üniversiter sistemi, derinliğine bakışı tümüyle reddeden, teorik endişelerden ürken, olgu toplayıp bunları yan yana istif etmeyi,

---

(*) «Aslında beni en çok rahatsız eden, İngilizce konuşulan dünyadaki aydınlar ve siyaset düşünürleri arasında akla olan inancın azalması değil, sürekli hareket halinde bir dünya üstüne kapsamlı anlayışın kaybedilmesidir.»

«Siyaset ve iktisat bilginlerimiz bize akıl verecek olduklarında, devrim kokan her şeyden sakınmamızı -ille de ilerlememiz gerekiyorsa-, mümkün olduğu kadar yavaş ve sakınarak ilerlememiz için bizi uyarmaktan başka sunacak bir şeyleri yoktur.»

E.H. Carr, Tarih Nedir?, İstanbul, 1980, s. 206 ve 206-207.

«Une tragedie sanglante devait inaugurer la réforme en Turqie, comme si le progrès ne pouvait s'accomplir sans violence dans un Empire dont l'histoire n'est qu'un émouvant tableau des enterprises et des conquetes de la force.»

Ed. Engelhardt, la Turqui et le Tanzimat, Paris, 41882, ilk paragraf, s. 7.

doğruları araştırmanın bir ve tek yolu kabul eden bir saplantının, bir beyin hastalığının, pençesine düşüyor.

Estetik arayışlar ise, popülizmin ağır baskısından bir türlü nefes alamıyor. Daha beteri, popülizmin insanlığın kazanımlarına en ters düşeni olan köycü bakışın durağan ve tek sesli etkileri, Türk kültür ve sanat yaşamını acımasız bir boyunduruk altına sokuyor. Bütün bunlara ek olarak, şehir kesiminde, sendikal yaşamda ekonomist bakış açısı, sendikal güce kütle kazandırmanın tek yolu haline getiriliyor. Ekonomist bakış açısı ile işçilere yeni ufuklar kazandırma yerine, her ne pahasına olursa olsun, toplu sözleşmelerle sağlanabilecek minimal iyileştirmeler, erişilmez bir utku olarak değerlendiriliyor.

Ampirisizm, popülizm, ekonomizm ve her üçünün uygulanmasıyla bir araya getirilmesinde yararlı bir zanaat olarak ortaya çıkan pragmatizm, tedricilik'i bir eter türünden aydına içeren bir etki yapıyor. Tedricilik ise, her yerde ve bir papağan gibi, kendi dışından ileri sürülen doğruları bükmeyi salık veren bir ısrar oluyor. Tedricilik'i bir düşünme veya düşünmeme ilkesi yapan aydının, özgün çözümlemeler yapmasına ya da özgün çözümler bulmasına hiç bir zaman gerek olmuyor ve doğrusu da, görülmüyor.

Sosyalizm'in bükülmüş biçimi sosyal demokrasidir: Tarih boyunca ve çıkışı ile birlikte, ayrıca dünyanın her yerinde, sosyal demokrasinin hiç bir özgün çözümlemesi ve çözümü olmadı. Sosyal demokrasi, genel olarak sosyalist mücadelenin içinde bükülenlerin, böylece tedricilik'i sonradan kazananların veya tedricilik kişiliğinin esas rengi olmakla birlikte sosyalist düşünce ve kazanımların çekiciliğiyle bükülenlerin, ayrı ayrı veya ortak, alanı oluyor. Sosyalist düşünce ve çözümleri bükmek, özgün çözümleme ve çözümlerin yerini alıyor.

Bu açıdan bakıldığında sosyal demokrasinin başlı başına bir kolaylık olduğunu düşünmek gerek. Üçüncü dalgayı izleyen dalga kıran önlemler zinciri içinde Türk aydınlarının çok büyük bir bölümünün, çok küçük bir istis-

nanın dışında kalanların tamamının, sosyal demokrasiyi seçtikleri görülüyor. Ancak bu seçimi henüz tümüyle içlerine sindiremedikleri ve geçmiş iddialarından hızla kopmanın sarsıntılarından kaçınabilmek için, yeni düşüncelerinin arasında, kısık sesle telâffuz ettikleri, eski düşüncelerini serpiştirmekten geri kalmıyorlar.

Böylece, sonuncu soruya, kısmî bir cevap ortaya çıkıyor: Dördüncü dalgaya, tümüyle aydınları kapsayan bir dalga gözüyle bakmak zor. Belki de bükülmüş aydınların dalgası veya bükük bir dalga demek de düşünülebilir.

Buna karar vermeden önce dördüncü dalganın ne zaman başlamış olduğuna bakmak gerekiyor. Şöyle söylenebilir: Üçüncü dalga ile dördüncü dalgayı ve dolayısıyla ikisini ayıran dalga kıran eylemleri, zaman içinde ve net bir biçimde, birbirinden ayırtetmek kolay görünmüyor.

Bunun da bir rastlantı olmadığını düşünüyorum. Çok basit bir nedenle: Aydın Üzerine Tezler'in bundan önceki kitaplarında on dokuzuncu yüzyılın ilk yirmi yılında ve yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında, Türkiye'nin uzunca iç savaşlar dönemini yaşamış olduğunu ileri sürdüm. Burada yeni bir teze geliyorum.

Tez: Türkiye 1960 yıllarının ikinci yarısından itibaren, giderek, bir iç savaş koşullarını yaşamaya başladı.

Tezin uzantısı: İç savaş koşulları içinde yaşanan bir dalgayı bütün nitelikleri ile çözümleyebilmek kolay değildir.

Fakat bir dördüncü dalganın yaşandığına inanıyorum; inandırıcı kanıtları var. Yalnızca ikisini belirtmekle yetinebilirim. Dördüncü dalga içinde, Türkiye'de her birisi yarım milyondan daha fazla insanı içeren ve Türkiye ölçüsünde kütlesel boyutları aşan 1 Mayıs kutlamaları oldu. İkincisi ise, devlet aygıtının çeşitli kollarını içine alan, devlet aygıtında görev yapan, bugünkü devlet düzenini değiştirmeyi açıklıkla savunan dernekler kuruldu. Türkiye'nin yakın tarihinde hükümet politikalarına karşı çıkan

öğretmen örgütlerine ek olarak memur ve polis dernekleri ortaya çıktı.

Özetliyorum: Dördüncü dalga, üçüncüsünü çok kısa bir aralıkla izledi. İkinci olarak, aydın, istisna edilebilecek olan küçük bir grup dışında, sosyal demokrasiye bükülmüştü. Üçüncüsü, Türkiye'nin toplumsal sorunları, sosyal demokrasinin çözüm gücünü çok aşan çözümsüzlüklere ulaşmıştı.

Bir parantez açıyorum: Diyalektik düşünme yöntemi, her zaman daha verimlidir.

Parantezi kapatıyorum: Aydının tedricilik'i bir düşünme yöntemi haline getirdiği bir zamanda, başka nedenlerle birlikte, bunun tam zıddı pratik ortaya çıktı. Silâh kullanmayı, siyaset yapmanın ve düşünmeyi yaymanın tek yolu sayan yaygın bir hareketlilik görüldü.

Başka ülkelerde örneği var mı, bilmiyorum? Ancak rastlantıya hiç bir zaman inanmadığım çok açık olmalıdır. Dördüncü dalga döneminde, tedricilik'in aydını boyunduruğu altına aldığı bir zaman kesitinde, adına «Acilciler» veya Marksist-Leninist Silâhlı Propaganda denilen, politik ve silâhlı, kuşkusuz illegal, «aydın» hareketlilikleri belirdi.

«Aydın» hareketi mi idiler? İlk bakışta cevap vermesi kolay değil. Çoğunluğunun üniversite öğrencisi bile olmadıkları izlenimi var. Çoğunluğunun köyün kendi dışına attığı ve kentlerdeki üniversitelerin ise kabul etmediği gençler olduklarını söylemek mümkün. Güçlü bir köylü bakış açısının etkisi altındalar.

Bu görünüşleriyle kütledirler; yalnızca türküyü sevebiliyorlar. Fakat böyle olsalar bile, bakış açıları ve beğenileri açısından döneminin aydınından farklı görmüyorlar ve duymuyorlar. Çok derin bir biçimde zamanının Türk entelijansiyasının bakış açısı ve seçimlerini yansıtıyorlar. Sanki kütleleşmiş Türk aydınını sergiliyorlar.

Bükülmeyi açıkça kabul edenler, sosyal demokrasinin destekcisi oldular. Üçüncü dalga sırasında birer pa-

pağan türünden Mustafa Kemal'in «idare-i maslahatçılar devrimci olamaz» sözünü tekrarlayan ve demokratik sınırların genişletilmesi için her türlü çabayı ve bu arada kütle içinde çalışmayı, çok büyük günah sayan Altan Öymen, İlhan Selçuk ve Uğur Mumcu gibi fıkra yazarları, bu kez sosyal demokrasinin faziletlerinden ve sosyal demokrasinin liderinin kerametlerinden kuşku duyanların her birini ayrı ayrı günahkâr ilân etmeyi yazıcılık zanaatı haline soktular.

Üçüncü Dalga'nın önde gelen eylemci örgütü Türkiye Öğretmenler Sendikası, TÖS'ün, yerine kurulan yeni öğretmen örgütü, Töb-Der, TÖS'ün başardığı Devrimci Eğitim Şurası'nı tekrarlamak istedi. İlginçtir; adına Demokratik Eğitim Şurası dedi. Üçüncü dalganın sonunda kapatıldıktan sonra yeniden kurulan Türkiye İşçi Partisi, uzun bir çalışma ile bir beş yıllık plan örneği hazırladı (*). İlginç sayılmalı, adına, «demokratikleşme» planı dedi.

Rastlantı saymıyorum: Demokrasi, dördüncü dalgada o kadar ortak ve kapsayıcı bir amaç haline geldi ki,

---

(*) Burada, kişilere dışardan bakıyorum. Dışardan bakmaya çalıştığım kişiler arasında ben de varım. Ben, benim eleştirel bakış açımın dışında değilim.

İkinci kez kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu ve ilk üç yıllık eyleminde herkesten daha fazla rolüm olduğunu kabul ediyorum. Birinci Türkiye İşçi Partisi, Türkiye tarihinde pek önemli bir yere sahiptir, bunda benim rolüm, başlangıçta yok, ortalarda az, kapanma tarihi yaklaşırken çok fazladır.

İkinci Türkiye İşçi Partisi, hiç bir zaman önemli olmadı. Rolümün fazla olduğunu, genel başkanı veya genel sekreterinden daha çok olduğunu kabul ederek, yazabilirim: Önemli hale getiremedik, «getiremedim».

Plan, tümüyle benim sorumluluğum altında hazırlandı ve yazıldı. Daha sonra benim dışımda bazı geriye çekici değişiklikler yapıldı. Bunları düzelterek, kendi sorumluluğum altında yeniden yayınlayabilirim. Ancak bu düzeltmelerle birlikte yine de «sosyalist» plan olmaz; üstelik, Türkçe yapısı bir yana «demokrasi» için plan olmasında benim sorumluluğum tartışılmaz.

Bunları, eleştirdiğim kişiler arasında, benim de olduğumu belirtmek için yazıyorum.

Türk aydınının tümüyle demokrasi at gözlüğünü takmış olduğu rahatlıkla ileri sürülebildi. Bunun için olmalı ve kesinlikle rastlantı sayılmamalı, dördüncü dalganın sonuna doğru, Türkiye'de ve Ankara'da, adı «Sosyalist İktidar» olan bir dergi çıkarmak ihtiyaç haline geldi. Çıkarıldı.

Diyalektik oluşumla ortaya çıkan ve silâhlı mücadeleyi tek siyasal mücadele biçimi sayan hareketler de demokrasi amacının dışına çıkmadılar. Bunlar, ne yazık!, demokrasiyi, demokrasinin lâyık olduğu ve gerektirdiğinden çok daha büyük bir şiddetle savundular. Yirminci yüzyılın sondan üçüncü on yılında demokrasi adına ve demokratik bir iktidar savıyla, gençlerin silâhlı mücadeleyi seçmelerini ve bunun için ölüp öldürmelerini anlamak çok zor. Hem yaşayanlar ve hem de tarih açısından bir trajik olaydır; böyle düşünüyorum.

Dört dalgayı özetliyorum: Yirminci yüzyıl Türkiyesi'nin yaşamını, «dört dalga» dinamiğinde soyutlamaya çalıştım. 1920 yıllarının başında, 1940 yıllarının ortasında, 1960 ve 1970 yıllarının ortalarında Türkiye dört dalga yaşadı. Görünürde bütün bu dalgalanmalar sosyalizm ile bağlantılı oldu.

Görünürde olan özünde olmadı. Birinci ve üçüncü dalgalarda «kurtuluş» ve «bağımsızlık» ön planda oldu. Birincisinde siyasal kurtuluş; ikincisinde ekonomik kurtuluş ileriye sürüldü. O kadar öyle ki, üçüncü dalgayı, bu dalganın önünde veya üstünde olanların bir bölümü, «ikinci kurtuluş savaşı» olarak adlandırdılar.

Üçüncü ve dördüncü dalgada ise «demokrasi» hedefi ileriye kondu. Üçüncü dalgada, demokrasi ile sosyalizm bağlantısı tartışılmadan, demokrasi için bir mücadele yazıldı. Dördüncü dalga ise, bütün yaşayanları açısından, demokrasi mücadelesine indirgendi. Sonuç, bazı düzenlemeleri ima ederek, öne alındı.

Burada artık bir sonuca ulaşabildiğimi düşünüyorum: Türkiye'de henüz bir sistem olarak sosyalizm savunulmadı. Bağımsızlık veya demokrasi, kendi damgalarıyla,

sosyalizmde vardır; ancak sosyalizm, bağımsızlık ve/veya demokrasiye indirgenemez.

İkinci kitapta yazdığımı sanıyorum: Bir sistemi, niteliklerinden birisine indirgemek vulgarize etmektir. Bayağılaştırmak, denebilir. Vulgarize etmek, Latince vulgus, halk demek, kelimesinden türüyor. Halklaştırmak veya kütleleştirmek de denebilir. Buradan bir uzantıya geçiliyor; kütleleştirmek, kütle değiştirilmediği sürece, bayağılaştırmaktır.

Sosyalizm ayrı ve bütünselliği olan bir sistemdir. Sistem, bir renk hazinesidir. Ahlâka, bağımsızlığa, demokrasiye kendi rengini verir, başka sistemlerin rengini dışarıya atmaya çalışır.

Sistem, saftır.

Saflık, inanç gücünü de beraberinde getirir.

On Yıllık Yıkımlar

Saflık, dirençtir. Saf inanç dirençlidir.

İnanç, yalnızlıkta, bitmez-tükenmez bir direnç kaynağıdır.

Kendine kapanma, kütleden uzaklaşma ve Doğu'nun bildiği sözcükle, inziva, inanç yitirme dönemleri değil, inancı saflaştırma ve bağlılığı artırma aralıklarıdır.

Türk aydın hareketinin zayıflığı, zaman zaman kütlesel boyutlara ulaşamamasından değil, bunu izleyen yalnızlık dönemlerinde inancını güçlendirme yerine inancından uzaklaşmasından ve giderek kendini reddetmesinden kaynaklanıyor. Türk aydını, yalnızlığa direnemiyor.

Her on yıl yeni bir dünyadır: Her on yıl bir aydın mezarlığıdır. Bu bölüm ve bu kitap bu sözlerle başlıyor. Türk aydını en çok yalnızlıkta kırılıyor. Toplumsal yalnızlığı başlatmaya yönelik dalga kıran önlemler döneminden çok daha fazla ve daha yaygın bir biçimde, yalnızlık aralıklarında yıkılıyor.

Şöyle de söyleyebilirim: Türk aydını, daha çok, iki dalga arasında boğuluyor.

Dalga'nın ötesini görecek toplumsal deha yok. Kuyu'nun dibindeki derin karanlıktan süzme aydınlık'a güvenle bakacak soyutlama gücünden yoksun, inancı zayıf. Direnci az; yalnızlık dönemlerini inancını güçlendirecek yerde, tedrici olarak inancını reddederek ayakta kalmaya çalışıyor. İnancından boşaltılmış olan aydın ise, ayakta kalamıyor; yıkılıyor.

Fakat kabul etmek gerekiyor, toprak verimli, biribirini izleyen her on yıl çok yeni dünyalar getiriyor. Ardışık iki on yıl, biribirine, aynı on yıl içindeki çelişik dünyalardan çok daha uzak duruyor.

Böyle bir durumun, birlbirine küs on yılların biribirini izlemesinin, toplumsal dehanın gelişmesine veya soyutlama gücünün artmasına son derece olumlu etki yapmasını beklemek mümkün. Ancak henüz bu olumlu etkilemeyi gösteren işaretleri görmek mümkün olamıyor. Tersine; biribirinden, birlbirini izleyen küsmüş on yıllar kadar uzak, bağ bozumları görülüyor. Çok az aydın, biribirini izleyen iki on yılda ayakta kalıyor; yaşıyor, eylem içinde de olabiliyor, ancak yaşaması ve eylem içinde olabilmesi için, önceki on yıldaki görüşlerinin çoğunu unutması veya reddetmesi zorunlu oluyor.

Sanki dalgalar birer Çin duvarıdır; sanki on yıllık kuşaklar, önceki ve sonraki on yıllık kuşaklara sağırdırlar. Ne kadar çok ilgiye değer bir olgu: Her on yılın tartışma gündemi, net bir biçimde, farklıdır. 1950 yıllarının en ağırlıklı ve etkili dergisi olan Forum'da zamanının iki aydını, İlhan Mimaroğlu ile Faruk Güvenç, Rossini'nin Sevil Berberi (*) üvertürünün komik ya da hüzünlü olup olmadığı

(*) Bu tartışmada, İlhan Kemal Mimaroğlu, üvertürün hüzünlü; Mimaroğlu, Amerika Birleşik Devletleri'ne döndükten sonra uzun yıllar, nerede ise tek eleştirmen kabul edilen Bedii Sevin, alias Faruk Güvenç, ise neşeli olduğunu savunuyorlar. Faruk Güvenç'in müzikten değil, operanın konusundan sonuca vardığını düşünmek mümkün. Mimaroğlu, Rossini'nin tembel bir besteci olduğunu bu üvertürü hüzünlü opera için de kullandığını belirttikten sonra ekliyor: «Sevil Berberi için yazdığı üvertür kaybolunca bir yenisini yazmaya

üzerinde ciddiyetle ve aylarca tartıştılar. On yıl sonra, Türk aydının tek müziği türkü olduğu için böyle bir tartışma buz üzerine yazılmış sayıldı. 1960 yıllarında iç dinamik mi, yoksa dış dinamik mi öncelliğe sahip olduğu konusunda nerede ise aydınlar biribirinin boğazına yapışırken bir on yıl sonrasının «halk yenilmez» tezlerinin önünde, iç veya dış ayırımına uğramadan, her türlü dinamik kavramı unutuldu.

Toplumsal unutkanlık kesindir; buna kesinlikle inanılıyor. Bu inançla olmalı, Nazım Şiiri ile Orhan Veli, biribirini izleyen on yıllara, sanki bir tahtarevalli kuruyor. Sanki Orhan Veli'nin yerini en iyi bir biçimde toplumsal pratik çıkarıyor; aydının yıkım on yıllarında veya dönemlerinde Orhan Veli şiiri piyasasını buluyor. Bir düşünce, daha görkemli doğrulamasını nasıl bulabilir: Orhan Veli, bir bütün olarak, aydının kendi kendisini reddidir, aydınsal yıkımlarda okunuyor.

Aydın Üzerine Tezler, aydın mezarlığını daraltmayı ve mümkünse ortadan kaldırmayı amaçlıyor. Bu amaçla kendi çinde biribirini destekleyen bir bütünlük oluşturmaya özen gösteriyor. Bu bütünlük özeni içinde tekrar etmekte sakınca görmüyorum: Aydın, aklını kullanarak inatla mücadele eden yaratıktır. On yıllar ise geçicidir.

Bu yüzyılın, Aydın Üzerine Tezler açısından, ilk on

üşenmiş ve bu hüzünlü üvertürü bir daha kullanıvermiş.»
Forum, İkinci Cilt, Sayı 20-22-23-24.

Faruk Güvenç, bu görüşler karşısında, kütleye başvuruyor ve herkesi evinde üvertürü dinlemeye veya ıslıkla çalmaya çağırıyor. Bu çağrı, 1950 yıllarında hiç de ters görünmüyor: Herkesin evinde bir Sevil Berberi plâğı bulunabileceği normal bir varsayım olarak görünüyor. On yıl kadar sonra, her aydının evinde ilkel bir Âşık İhsani veya imece ile doldurulmuş bir Ruhi Su plâğına göre ne büyük kontras!

Öyle anlaşılıyor, bu tartışmayı yıllar sonra, bu kez dergi koleksiyonlarından izlerken, tarafsız kalmamak istemedim. Tartışmayla ilgili kartlarımın birisinde 15 Şubat 1981 tarihli şu not var:

«Şu sırada çalışma odamda üvertürü dinliyorum; 'geniş ölçüde hüzün, kısmen de kayıtlı bir neşe' diyen Mimaroğlu haklı.»

yılı büyük umutları da içeriyor. 1906 yılından başlatabilirim, hızla şiddetlenen bir iç ve dış savaşın ilk işaretleriyle başlıyor. Bu on yılda «hürriyet» en çok söylenen türküdür; Osmanlı İmparatorluğu'nu saran tehlikelere rağmen umut doludur.

Umut, kesinlikle 1916 yılında sönüyor. Talât, savaşın ilk iki yılında, bütün Türkiye'nin İttihat ve Terakki liderlerine bir kurtarıcı gözüyle baktığını yazıyor. Üç genç subay, Niyazi, Eyüp Sabri ve Enver, 1908 yılında dağa çıkarak Abdülhamit'i Meşrutiyet'i ilân etmeye zorluyorlar, «hürriyet kahramanı» oluyorlar. Bu kez üç paşa, içlerinde Enver de var, Enver, Cemal ve Talât, Türkiye'yi ucunda kurtuluşu gördükleri bir serüvene sokuyorlar. Yıkımı hızlandırıyorlar.

Yıkım izliyor.

Parantez açıyorum: Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımını yaşayan aydınlar ile Cumhuriyet'in kuruluşuna öncülük eden aydınlar arasındaki farkları abartmamak gerekiyor. Cumhuriyet'in kurucu kadroları da, Abdülhamit döneminde formasyonlarını almış ve geniş İttihat ve Terakki Okulu'ndan etkilenmiş aydınlardır.

Kemalist historiografyanın üç abartmasını, zaman içinde, düzeltebilmeyi umut ediyorum. Bunlardan birisi Enver ile Mustafa Kemal arasındaki rekabetle ilgilidir. Mümkün değil; Büyük Savaş'ın başında Mustafa Kemal bir yarbay, Enver ise Harbiye Nazırı ve Başkomutandır. Adına türküler yakılmıştır (*). İkincisi, İttihat ve Terakki ile

---

(*) Mustafa Kemal'e en büyük övgüleri yazanların başında yer alan Şevket Süreyya, Enver'in itibarının Türkiye'den ayrıldıktan sonra da devam ettiğini ve bir «efsane» haline geldiğini yazıyor. Şevket Süreyya, 1960 yıllarında yayınladığı otobiyografik çalışmasında, Bakü'de Enver'i anlatıyor:

«Enver Paşa'nın bir gün, Kurultay salonunun bir locasında görünüşü, Şarklı delegeler arasında bir kaynaşmaya sebep oldu. Paşa'nın şöhreti müslüman Şark'ta bir masal, bir efsane halindeydi. Halkın muhayyilesinde onun 'insanüstü' bir hüviyeti vardı. Bu halkın inanışına göre, o, yeryüzü insanlarından biri değildi. Onun göründüğü her yerde, göklerin açılma-

Kemalistler arasında ciddi bir ideolojik ayırımı kanıtlamak pek zordur. Kemalistler, İttihat ve Terakki'nin ikinci veya üçüncü takımı durumundadır, ilk ikisi uzun iç savaş koşulları içinde biçildiler. Üçüncüsü, kurtuluş savaşına katılanlar arasında, sevgili dostum Doğan Avcıoğlu'nun yapmış olduğu türden bir manda yanlısı veya karşıtı ayrımını çizebilmek kolay görünmüyor. Ali Kemal türünden, Salt Molla örneğinde olduğu gibi, emperyalistlerin ücretli veya ücretsiz maşası olanlar bir yana, manda ayrımını önemsemek için fazla ciddi neden bulamıyorum.

Ayrım daha sonra, başka platformlarda ve mutlaka pratik içinde çıktı. Pratiğin mantığını anlamada ve buna göre yol almada belirdi.

Mütareke döneminin insan ahlâkını kemiren koşulları, uzun yıkımlar ve hayal kırıklıkları üzerinde büyümüş Türk aydınında kurtuluş yolları ve giderek kurtarıcıyı arama ihtiyacını yaratıyor. Bu ihtiyaç etrafında artan bir aydınlar demeti yaratmakta gecikmiyor.

Önce «kurtuluş» için «dua» ile yola çıkıldığını söyleyebilirim: Temsilî nitelikte gördüğüm için, 5 Haziran 1919 tarihli Büyük Mecmua'da çıkan Sabiha Sertel'in Dua'sını buraya alıyorum. Şaşkın; Selânik dönmesi ve 1919 yılının çiçeği burnunda pek güzel kızı Sabiha, «yüz milyon müslümanın halifesi, Hazret-i Peygamber'in vekilini zalimlere esir etme ya Rabbi!» sözleriyle Tanrı'sına yalvarıyor. «Fatihlerin, büyük hakanların şan ve şeref ülkesinden, Türklerin mukaddes yurdundan hilâlini eksik etme Allahım! Düşmanlara Hakk'ın kuvvetini tanıt ve bizi kurtar Allahım!» Dua, böyle bitiyor.

Parantez açıyorum ve parantezi bir tez olarak yazıyorum: Birinci Büyük Savaş yenilgisinden sonra kurtu-

---

sı, yerlerin yarılması, hülâsa büyük ve azametli bir şeyle olması lâzım gelirdi. O, daima her şeyin üstünde ve herkesin üstünde olmalıydı.»

Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Ankara, tarihsiz, s. 208.

luşçular yalnızca sonradan Kemalist adını alan güçler değildir.

Bu tezden çıkan ikinci tezi de yazıyorum: Kurtuluş Savaşı, aynı zamanda, çeşitli kurtuluş programları ve güçleri arasında bir savaş olarak gelişti.

Çerkes Etem'in Kuvay-ı Seyyare'si bir program ve bir güçtür. Mustafa Suphi, kendi asıl programını erteleyerek işbirliği yapmak üzere geldiği Anadolu topraklarında, arkadaşlarıyla birlikte öldü. İttihat ve Terakki'ye duyduğu kin ve Marks ile Lenin'in yazılarını okumaya çok geç başlamış olmanın kaçınılmaz olarak yol açtığı acemilik, sonradan Kemalist adını alan güçlerle İttihat ve Terakki arasında sınıfsal bir düşmanlığın olmayacağını anlamasını engelledi. Ancak ayrı bir programı ve bugün için tartışılması kolay olmayan bir gücü (*) temsil ettiği muhakkak.

Ayrıca Enver'in, gerektiğinde, «kurtuluş» için Anadolu'ya girmek için hazırlıkları olduğuna inanıyorum. Bu tarihlerde Bakü'de yaşamış olan Valâ Nurettin bu konuda son derece açık: «Şayet Mustafa Kemal hareketi bozguna uğrasaydı, bozgunun ardından bozgunlar gelseydi İttihatçılar, Rusya'da düşmana karşı koyacak ikinci bir dalga hazırlamak emelindeydiler. Lenin'in yardımıyla» (**). Şevket Süreyya, aynı açıklıkta olmasa da, aynı görüşleri ileri sürmekten geri kalmıyor (***). Anadolu'da Mustafa

---

(*) «Ankara'da, bütün muzır bolşevik ceryanlarına Büyük Millet Meclisi hükümetinin istediği istikameti verebilmek için resmî bir komünist partisi kurulmuştu.»

General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 41.

(**) Valâ Nurettin, daha ilerde, bir kez daha görüşünü yazıyor :

«Şimdi bulunduğum noktadan tartışıp verdiğim hüküm şudur: Mustafa Kemal hareketi başarılı olmasaydı, bu İttihatçılar, Anadolu'nun doğusundan, Yunan istilâcılarına karşı ikinci bir dalga halinde gideceklerdi.»

Valâ Nurettin, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 159 ve 220.

(***) Şevket Süreyya, İttihatçı-Bolşevik işbirliği konusun-

SON DUA

Sabiha Sertel :

Allahım!..

Ak saçlı ihtiyarlar, bağrı yanık analar, gönlü yaralanmış yetimler, bütün Türk ve Müslüman kulların hep birden duaya geldik... Sesimiz sana minareler memleketinin bütün Müslüman dünyasına ses veren mâbetlerinden yükseliyor... Kalbimizi sana açtık, gözlerimizde senin nûrun, kalbimizde senin vecdin, ruhumuzda senin aşkın var... Mâbetlerinde ağlayan, surların üzerinde feryat eden, bütün Müslüman iklimlerinde matem tutan yeisli Türk sadâsını işiten Tanrım!... Bizi de dinle, ruhumuzdan kopan feryatlara acı ve bizi koru Allahım! Günahlarımıza tövbeler ederek, şehitlerimizin ruhundaki kudsiyete sığınarak sana secde ediyoruz :

Müslüman ruhunu temsil eden camilerine haç diktirme Allahım! Yedi yüz seneden beri minarelerinde okunan ezan sesine bizi hasret etme Allahım! Topraklar altında millet için ölen şehitlerini mezarında ağlatma yâ Rabbi!... Babaları için ağlayan bir milyon yetimin hıçkırıklarını işit, bizi o şehitlerin ruhu hürmetine sıyanet eyle yâ Rabbi!... Yedi yüz seneden beri denizlerin hâkimi, Şark'ın hükümrânı olduk, bizi düşmanlarımıza esir eyleme yâ Rabbi!

Şark'ın üstünde dalgalanan matem sancağı, bütün esir olan Müslüman dünyasının matemini ilân ediyor. İşte biz bugün o siyah bayrağın altında ruhumuzdan taşan hıçkırıklar arasında sana yalvarıyoruz Allahım!

Asırlarca hükümrân olan Türk'ün bugün bütün milletlerin tel'in edeceği bir zulüm ile mukaddesâtı, istiklâli, hayatı, her şeyi mahvoluyor. Adalet nâmı altında, yalancı vaatlerle tâ ciğerine saplanan hançer kurun-ı vustanın hâla dimağlarında bıraktığı o alçak siyasetin hançeri; hükümrân olmak, ekalliyetleri esir etmek!.. Hattâ biz Müslümanlar, ekseriyet olduğumuz halde esir ediliyoruz, işte dostlarımızın âdilâne siyaseti... Kahrolsun bu adalet...

Biz, Allahım, senin adaletine sığındık... Hükümetlerin adaletini, milletlerin adalet sesi henüz boğmadı... Bizim her adaletin fevkinde, her kavmin üstünde en büyük kuvvetimiz olan Allahım, seksen milyon Türk'ün kalbinde senin vecdin, senin aşkın var... Ve biz bu aşk ile Türk'ün hakkını bütün cihana, bütün cihanın milletlerine bağıracak ve anlatacağız. Türkler, ancak Türk sultanının, halifesinin hükmünde yaşar... Ve biz, hürriyetimiz için seksen milyon Türk genç, ihtiyar, kadın, çocuk, sesimizi işittirinceye kadar, hakkımızı tanıtıncaya kadar bağıracağız. Cihâdımıza sen zahir ol yâ Rabbi!

Sesini sana ilâhi mâbetlerinden tekbirler, tehlillerle yükselten Türk'ün sesini işit ve bizi kurtar Allahım. Huzurunda diz çöktük, sana bütün vicdanımız, bütün imânımızla yalvarıyoruz, imdâd dileyen yaşlı gözlerimiz, merhametine sığınan matemli kalblerimiz, hicrân dolu ruhumuzla sana ibadet ediyor ve yalvarıyoruz.

Hükümrân olduğumuz topraklarda bizi süründürme Allahım!

Camilerimizde yanan din ve imân kandillerini söndürme Allahım!

Yüz milyon Müslümanın halifesi, Hazret-i Peygamber'in vekilini zâlimlere esir etme yâ Rabbi!

Fâtihlerin, büyük hâkanların şan ve şeref ül-

kesinden, Türklerin mukaddes yurdundan hilâlini eksik etme Allahım! Düşmanlara Hakk'ın kuvvetini tanıt ve bizi kurtar Allahım!

. . . . . .

Büyük Mecmua, No. 9, 5 Haziran 1919.
M. Kaplan ve diğerleri, Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, 1981, s. 126-127.

Kemal'in liderliğini yaptığı kurtuluş hareketinin duruma hâkim olmaya başlaması Enver'in muhtemel bir Anadolu seferini gereksiz hale getiriyor.

Kurtuluş için yola çıkmak bir coşku dalgasına binmektir; aksi düşünülebilir mi, bir enkazın içinde ve tüm çevrenin yenikçi psikoloji ile çevrildiği bir sırada, kurtuluş için mücadele mutlaka aklın hesaplarını zorlayan bir heyecan dalgasını gerekli kılıyor. Zorunluluğun ortaya çıkardığı büyük bir bireysel özveri hazırlığı ile uzaktan da olsa ışıyan, cılız da olsa güven veren bir umut kaynağı gerekiyor.

Vedat Nedim Tör'ün anılarından aktarıyorum: «Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden geçerek Ankara'ya uzanan ulusal şahlanışın yankıları, Berlin Türk Kulübünde kader birliği yapan gençlerin irodesini bir çelik banyosu gibi güçlendiriyordu. Bütün bir düşman dünyaya karşı yokluklar ve yoksulluklar içinde savaşan Anadolu'nun masal kahramanları gibi ulu liderine, Mustafa Kemal'e dostluk elini uzatan tek Devlet, 'Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Birliği' olmuştu»[23]. Daha sonra Türkiye Komünist Partisi'nin Genel Sekreterliği'ni, bundan sonra Kemalizm'in ideolojisini kurmak üzere çıkan Kadro'nun kuruculuğunu

---

da şunları yazıyor:

«...İttihatçı önderlerin, Şark memleketleri değil, Türkiye meseleleri için elde tutulmak istenmesiyle kabildir. Nitekim, Sakarya harbi günlerinde Enver Paşa'nın Batum'a gelişi ve hatta Türkiye'ye girmek teşebbüsüne geçişi, sonradan oradan ayrılışı bunun bir teyidîdir.»

Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Ankara, tarihsiz, s. 294.

ve bunun da arkasından özel bankaların reklâm işleri müdürlüğünü yapan Vedat Nedim uyduruyor. Söz konusu zamanda Mustafa Kemal'den «masal kahramanı» olarak söz edebilmek için gerçekleri çok büyük ölçüde çarpıtmak gerek.

Kaldığı yerden devam ediyor: «Bu davranış Berlin'deki yüksek öğrenim gençliğini adeta büyüledi: Nurullah Esat Sümer, M. Nermi, Mümtaz Fazlı Taylan, Vehbi Sarıdal, Nizamettin Âli Sav, Sadık Ahî ve daha şimdi adlarını hatırlayamadığım bir kaç arkadaş, 'Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ni kurduk. 'Kurtuluş' adlı bir dergi de yayınlamağa başladık.» Burada uydurduğu noktaları saymakla bitiremem.

Bu parti kurulduğu zaman Mustafa Kemal'in pek bilinen bir isim olmadığını belirttim. Bu partinin kurulduğu zaman, dünyanın her yanında sosyalist partiler kurmak bir akım haline geliyor. Üçüncüsü bu parti, Almanya'daki Spartaküs hareketinden esinlenerek ortaya çıkıyor. Dördüncüsü, eğer böyle bir örgütün kurulması için gerekçe, Sovyetler'in Türkiye'deki Kemalist harekete yardım etmesi ise, böyle gerekçe olmaz. Çünkü yardım böylesine bir örgüt kuracak kadar bir coşku kaynağı ise, örgüt yardım edene değil, yardım edilene benzemek için kurulur.

Tam bir uydurma olmasına rağmen, Vedat Nedim'in iddialarını buraya aldım. Neden? Vedat Nedim'e fazla önem verdiğim için mi? Kesinlikle hayır. Yalnızca şu nedenle: Vedat Nedim'in bireysel olarak uydurduğunu, toplum ve olayların akışı yüzde yüz doğruluyor; Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi'nin çarpıttığını tarih düzeltiyor.

Kurtarıcı yolu arıyorlar; sosyalizm sanıyorlar. Kurtarıcıyı arıyorlar; henüz bilmiyorlar. Enver, artık şansını yitirmeye başlamış; Türkiye'nin dışındaki örneklerin Türkiye'de boy atışını görmek için zaman erken.

Kurtuluş ve Aydınlık Dergisi yazarlığından Kadro Dergisi kuruculuğu ve yazarlığına; yeni bir düzen amacıyle mücadele etmekten bir iktidarın ideolojisini yapmaya ge-

çiş için her zaman ve hem de bireysel dayanıklılığın denemelerden geçirilmesi gerekiyor.

Vedat Nedim'i, bütün bireysel çarpıtma çabalarına karşın, bir araştırıcı için düşünülmesi pek zor bir doğrulayıcı olduğu için aktarıyorum ve devam edlyorum. Anılarının daha ileri aşamasında, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında ele almış olduğum ünlü dönüş olayından sonraki gelişmeleri şöyle yazıyor: «Ankara'da çalışmaya başladığım yıllarda, Berlin'de öğrenciliğim sırasında, memleketin politik ve ekonomik durumu ile ilgili olarak içimde çöreklenen eziklik, burukluk ve aşağılık kompleksi yerine, kendimi taptaze, dipdiri bir ruh haleti, bir psikolojik ferahlık ve güven havası içinde buldum»[24]. Bu sırada Vedat Nedim, Ankara'da basın yayın genel müdürü görevini yapıyor; başmüşavir olarak yine eski solculardan Burhan Belge var. Eski solculardan Sadri Ethem ise sansür işlerinin başında duruyor, komünizan yayınlara karşı bilgisini ve titizliğini gösterebiliyor.

Kaldığı yerden devam ediyor: «İçimde, Marksizm'den açılan ideolojik boşluğu doldurabilecek yepyeni bir dünya görüşünün 'tekevvün' etmeye, oluşmağa başladığını duyuyordum. Aynı ruhî ve fikrî bunalım içinde olan marksist görüşlü arkadaşlarımda da böyle bir gelişmenin oluştuğunu görüyordum.» Burada pek çok doğru yazıyor. 1930 yıllarına gelindiğinde, bir dalgaya kapılarak, sosyalist parti kurduğu arkadaşların hemen hemen tamamı Kemalist inşa hareketinin önemli kurmayları oluyorlar. Nurullah Esat Sümer, bakanlık koltuğuna ulaşabilenler arasında yer alıyor, kısaca değinebileceğim.

1930 yılları, izleyen on yıl, Türk aydınının Kemalist potaya yıkıldığı dönemdir. Türk aydınının Kemalist Darbe'yi yaşadığı dönemdir, diyebilirim. Bir ölçüde daha açabilirim: Cumhuriyet aydınının doğuşunda şiddet var.

Bu dönemde Türk aydınının, Osmanlı geçmişi ve özellikle Kemalizm'e en yakın ve tarih içinde Kemalizm'den daha radikal bir çıkış olan Tanzimat ile kopuşu yaşandı. Bu dönemde, Tanzimat'ı kötüleyerek söze başlamak, yazı yazmanın ilk gereklerinden sayıldı. Mustafa Kemal'in faz-

«AŞIRI DEMOKRAT» NURİ CEMİL'E OLANLAR (*)

Hiçbir kitabı sonuna kadar okumadı Nuri Cemil
Ve hiçbir kitab için «okumadım» demedi.
Ferdiyetçi, liberal, demokrattı Nuri Cemil
933'e kadar.
«Ferdin mutlak hürriyetinde»ydi ümit
fırlayabilmek için yukarı.
935'e kadar
hükümete muhalifti Nuri Cemil
demokrat değil diye.
935'de bir bahar ikindisiydi,
Nuri Cemil bir derginin yazı odasında,
(polis müdürlüğü, şantaj ve Entelijans servisle
ilgili bir derginin ve Nuri Cemil bunu
hayal meyal seziyordu)
935'de bir bahar ikindisiydi,
Nuri Cemil odanın çatlak camına baktı:
parlıyordu cam
ve camın üstünde tıraşı uzun, aç bir adam
yüzünde bir kırbaç yeri gibi camın çatlağı,
bu kendisiydi.
935'de bir bahar ikindisiydi,
Turancı gençler odayı bastılar
Nuri Cemil dayak yiyecekti az daha,
«aşırı demokrat» diye.

*
**

Şimdi evlidir
Daha az sarhoş
daha çok meşhur
Şimdi bizde en alim düşmanıdır
demokrasinin.
Ve muhaliftir hükümete:
totaliter cepheye girmediğinden.

(*) Adını ben koydum.

Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Dördüncü Cilt, sayfa 146 ve 147.

laca aktif olmadığı Meşrutiyet dönemini ve aydınını kötülemek, ikinci ve ihmal edilemez gerek sayıldı. Bu dönemde Türk aydınının kafasındaki materyalist izler kazındı; mümkün olan ölçüde idealizm yerleştirildi.

Türk Tarih Tezi ile Osmanlı dönemi atlanarak, Orta Asya Türklüğü ve bununla birlikte göçebe yaşamı model sayıldı. Türk Dil Tezi ile halkın, daha somutuyla köylünün, kelime hazinesi Türkçenin kelime kaynağı yapıldı. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın damadı Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Burhan Toprak, bu dönemde, köylü ve bilgisiz Yunus Emre'yi yeniden keyfetti ve Türk «düşünürü» yaptı. Köy Enstitüleri'nin temelleri bu dönemde atıldı (*). Köycülük ile idealizm kolkola, Türk aydınının kafa yapısının belirleyicileri oldular.

Kolay olmadı. Görünürde, bir Kadro Dergisi yetti. Fakat böyle düşünmemek gerekiyor. Sevdiğim bir söz var: «Bir insanı büyü ile öldürebilirsiniz; eğer kahvesine arsenik koyarsanız.» Bu on yıl, Türk aydınına, yıkım ile köylü bakış açısı arasında, başka bir seçim bırakmamayı pek ciddi bir politika olarak tuttu. Yasal düzenlemeler, tutuklamalar, hapisler ile bunu sağlamaya özen gösterdi.

Pek ayrık görüşün çıkamadığı anlaşılıyor. Bulabildiğim bir tek, Sabiha'nın «Projektör» dergisi denemesi oluyor. 1936 yılı Mart ayında çıkan ilk sayısında, Projektör, çıkış gerekçesini şöyle açıklıyor: «Cemiyet tekamüllerinin bugünkü safhasında, iki büyük tehlike ile karşı karşıyayız. Emperyalizm, Faşizm... biz her ikisine de düşmanız. Projektör, bütün kuvvetile bu iki tehlike kaynağının üzerine ışık tutacaktır»[25]. Ancak fazla ışık tutamıyor. Çünkü, daha önce değindim, Kemalist rejim, büyük bir gü-

(*) Meyveleri ise en çok 1960 yıllarında toplandı. Bu on yılda, Türk aydını, bir eğilim olarak, sosyalizm adı altında kemalizmi yaşadı. 1930 yıllarında temelleri atılan köycülük, devletçilik, bağımsız dış politika, 1960 yıllarında sosyalist bir kisveye büründü.

venle, basının sansür işini eski komünistlerin eline vermiş bulunuyor. Komünizan yayınlarla ilgili sansür masasının başında Sadri Ethem bulunuyor. Nefes açtırmıyor; faşizme karşı olma ile komünizan niyetler arasında bağ kurmada, eski deneyimlerinden yararlanıyor. Projektör, «Projektörün romanı» Kuyucaklı Yusuf'u ilân etmesine rağmen, yalnızca bir sayı çıkabiliyor.

Nazım Hikmet, bir uzun şiirinde, bu dönemde demokrasiyi fazlaca savunarak «aşırı demokrat» görünen aydın Nuri Cemil'in başına gelenleri dillendiriyor. Nazım Hikmet, bu dönemde, «aşırı demokrat» aydın Nuri Cemil'in ne hale getirildiğini şiirleştiriyor. Aktarıyorum.

Bu dönemde Türk aydını, kemalist potaya yıkılıyor.

Bir yöntemsel parantez açıyorum: Aklı bütün duyarlarını egemenliği altına alanlar için, aynı anlama gelmek üzere bilim adamları için, anlamak en büyük hazdır.

Parantezi kapatıyorum. Bu dönemde kemalist rejimin ne yapmak istediğini anlamak mümkün; anlatabileceğimi umut ediyorum: Kendi düzenini oturtmak istiyor. Aydınlar, eski düzeni, kıskançlıkla sürdürüyorlar. Ya vazgeçecekler, ya da kırılacaklar. Aydınlar, genellikle kabul edildiğinin aksine görüşlerinde direniyorlar, bu kırılıyorlar, demek oluyor; ancak aydınsız toplum olmuyor. Yeni aydın yaratılacak.

Bu on yılda direncini sürdüren aydınları Nazım Hikmet temsil ediyor. İki ceza kesiliyor. Bir yılda. Kara Kuvvetleri içinde ihtilâlci örgüt kurma girişimi gerekçesiyle on beş yıla mahkûm oluyor. Arkasından, çok daha önceki yıllarda, denizci astsubaylarla ilişki kurması gerekçe gösterilerek, donanma içinde ihtilâl tahrikçiliği yapma sucundan yirmi yıl daha ceza alıyor.

Tez: Aydın Üzerine Tezler'e kadar, 1938 yılında Harp Okulu'nda ve Erkin Zırhlısı'nda yapılan mahkemeler hep «Nazım Hikmet Olayı» olarak görüldü ve kabul edildi. Şimdiye kadar hep ters bakıldı. Her iki dava da, Nazım Hikmet'ten daha çok Türk Silâhlı Kuvvetleri ile ilgilidir.

Bu iki dava ile, Türk Silâhlı Kuvvetleri içindeki aydın-

lar da, Kemalist bakış açısının sıkı disiplini içine alınmak isteniyor (*). Bu disiplin içinde, Türkiye'ye ve dünyaya sınıf mantığının dışında bakmak, temeldir. Nazım'ın mahkûmiyeti bu temel disiplini sağlayabilmek için gerekli oluyor.

Nazım yıkılmıyor, Kemal Bey'den sonra, Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabında ele aldım, adı yasak ikinci aydın oluyor.

Aydın Üzerine Tezler'de aydın, eylemin ürünü olarak ele alındı. Eylem, pratiği ve bu anlamda objektiviteyi içeriyor; eylemde aydının kendisi de var. Üstelik Türk aydının teorik sığlığında, aydının oluşumunda eylem halinde aydın çok daha fazla etkili oluyor.

Türkiye, 1930 yıllarında köycü ideolojisini buluyor. Neden daha sonra veya önce değil? Neden daha sonra ol-

---

(*) 1938 yılında Silâhlı Kuvvetler'in özenle üzerinde durulan bir kurum olduğu anlaşılıyor.

Tek partinin resmî yayın organı Ulus Gazetesi, 13 Mart gibi son derece aleladî bir günde 12 sayfalık «Asker Gençlik» eki çıkarıyor. Bunu, yalnızca Harp Okulu Davası'na bağlıyabiliyorum.

Ek, tümüyle Harbiye ile ilgili. İkinci sayfanın başlığı, «104 yaşında genç ve dinç bir müessesemiz: Şanlı Harbiye» olarak okunuyor. Üçüncü sayfada «Cumhuriyet Harbiyesi» var. Dördüncü sayfada, 1901 yılı ele alınıyor: «Atatürk bu sene 498 arkadaşı ile beraber Harbiye'den çıktı.» Diğer sayfalar «Harbiye Marşı» veya «Harbiye ve Türkkuşu» türünden yazılarla sürüyor.

Yine Ulus'tan Atatürk, ölümünden on gün önce, «Ordu'ya selâm ve takdir» ifade ediyor. Şöyle: «Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini dahilî ve harici her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifesini her an ifaya hazır ve amade olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam bir inan ve itimadımız vardır.»

Başyazar Falih Rıfkı Atay, bu mesajdaki «iç ve dış» tehlikeler üzerine tekrar dikkatleri çekmek ihtiyacını duyuyor: «Büyük reis, cumhuriyetimin on beşinci yıldönümünde, Türk Ordusu'na sevgi ve itimad hitabını bir daha tekrar etti. Bu hitabın içinde Başbuğun bir ve değişmez emri vardır: Kurtuluş nizamını, iç ve dış, her türlü tehlikeler karşısında korumak.»

Ulus, 30 Ekim 1938.

madığına cevap bulmak o kadar zor değil; sistem, yerleşme ihtiyacını 1930 yıllarında duyuyor.

Ancak Cumhuriyet rejimi, kendisini yerleştirme endişelerine 1920 yıllarında düşmüş olsa idi, köylü ideolojisini benimseyebilir miydi? Bu soruya olumlu cevap verme imkânının olmadığını düşünüyorum. Çünkü, 1920 yıllarında Türkiye'de bir köylü ideolojisinin, daha ileri giderek söylenebilir, bir popülist yaklaşımın objektif temelleri eksik. Çünkü, 1920 yıllarında Kurtuluş Savaşı'nda köylü ve halk isteksiz, ayrıca az olduğu gibi Kurtuluş Savaşı'nın içine aldığı iç savaşda da her zaman Cumhuriyetçilerle yan tutmuyor (*). Aydın Üzerine Tezler'de Çankaya Yarahı olarak nitelendirilenlerden Kadro Dergisi'nin sahibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bir Kadro Dergisi romanı sayılabilecek olan Yaban'da, Kadro Yaban'ı 'işte roman' sözleriyle selâmlıyor, hem köylünün Kurtuluş Savaşı'na akıl almaz uzaklığını yazıyor ve hem de bunun sorumluluğunu aydınlara yüklüyor. Böylece, aydınlar tarihin günah keçisi rolünü bir kez daha üstlendikten sonra köycü ideoloji için yollar açılmış oluyor.

Aydını sığlaştırarak sayısını artırma çabası veya at gözlüklü okur-yazarları çoğaltma girişimi olarak nitelendirilebilecek köy enstitüsü kurumunun temelleri bu on yılda atıldı. Meşrutiyet yıllarının köycü ideolojinin inançlı genci Reşit Galip'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Darülfünun bir reformla ve bu on yılda, Üniversite haline getirildi. Osmanlı döneminin büyük aydını Kemal Bey'in oğlu Ali Ekrem ya da Meşrutiyet ve ilk Cumhuriyet dönemlerinin özgün aydını, köy enstitüsü düşüncesinin sahibi Baltacıoğlu İsmail Hakkı türünden isimler, yeni üniversitenin dışında bırakıldı. Bu kadarı bile, 1920 yıllarında Mustafa Kemal Paşa'yı belki de bir Alemdar Mustafa Paşa olarak görmüş olan Köprülüzade Fuad türünden güç-

(*) «Halk, savaştan yana değildir. Dağlar, asker kaçaklarıyla doludur.»

Doğan Avcıoğlu. Millî Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1974, s. 909.

lü fakat şımarık üniversite mensuplarının sıraya girmesine yetti.

Bu dönemde Mustafa Kemal, Abdülhamit'i Enver'den daha iyi izlemiş olduğunu gösterebilme imkânını buldu. On yılda, rejime muhalif kalmaya kararlı olanlara ağır cezalar biçilmesine karşın, yeni düzen ile anlaşma yönünde en küçük işaret verenlere de en geniş imkânlar açıldı; Kemalizm, ideologlarını, eski komünistlerden, Şevket Süreyya, Ismail Hüsrev, Vedat Nedim, seçmekte tereddüt etmedi.

Böyle bir on yılı izleyen bir zaman aralığında Türk aydınının yeniden bir umut dalgasına girmesini sağlayan objektifite ne olabilir; sormamak imkânsız. Tek cevap görebiliyorum: Savaş.

Öyle görünüyor, burjuvazinin dünya ölçüsünde egemenliğini kurmasından sonra insan'ı gerçekleştiren eylem alanı, savaşla sınırlı oluyor. Bunu, hâlâ güzel ve kalıcı romanların, bir eğilim olarak ve çok büyük ölçüde, savaş sahnelerine dayandırılmış olmasından çıkarıyorum. Öyle sanıyorum, savaş, kendi engellerini aşmakla var olan, engellerine doğru koşan insanı ortaya çıkarmanın platformu işlevini üstleniyor. Burjuvazinin egemenliğini perçinlemesinden sonra bireyin, bir inanca bağlanma, bunun için ölebilme, özveri, sadakat, dayanışma, arkadaş sevgisi, dürüstlük, türünden insanî niteliklerini deneyebilmesinin tek alanı olarak savaş kalıyor. Malraux, Hemingway, Steinbeck, Maria Remarxue, Ehrenburg, Şolohov, Simonov, ne yazık!, savaş romanlarıyla kalıcılar arasına giriyorlar.

İnsanı gerçekleştiren ortam, coşku kaynağıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktası sayılabilen Stalingrad Savunması'ndan sonra coşkunun Türk aydınını da sardığı görülüyor. Kendisine, belki de yoldaşları ile birlikte yapmak istediklerine «Barikat» adını uygun gören ve bu adı soyadı olarak alan Şair Arif Damar Barikat, bu günleri hatırlarken şunları söylüyor: «Cephelerden gelen haberleri, 'tebliğleri', gece yarısı tebliğlerini sanki savaş yurdumuzda oluyormuş gibi dört gözle, dişlerimiz kenetli izliyorduk. Ama artık faşizmin sonu yaklaşı-

yordu. Demokrasiden yengisinden çok şey bekliyorduk»[26]. Ekleyebilirim; Türk aydınları demokrasiden hep «çok şey» beklediler (*). Sanki cennet'in kapısında «demokrasi» yazılı bir levha var!

Burada altının çizilmesi gerekiyor: Bu, bir yeni bağ bozumudur. Umut dalgası ile bir yeni kuşak aydın ön plana atılıyor.

1940 yıllarında, bu umut dalgasının içinde toplumsal pratiğe çıkan Aziz Nesin'in anılarından, Böyle Gelmiş Böyle Gitmez, aktarıyorum; uzun, ancak, gerekli görüyorum: «İktidarlar halkçı, halktan yana oldukça, bütün ilerici sanatçılar da iktidarla bir oranda birlik olurlar. Cumhuriyetin kuruluşunda, ulusal kurtuluş savaşını kazanmış iktidar halkçı görünüşteydi; onun için de sanatçıların, edebiyatçıların desteğini kazanmıştı. Ama sonradan, iktidar halkçılıktan uzaklaştıkça, daha ileriye gideceğine, terse gittikçe, iktidar nimetleriyle beslenmeye alışmış bu eski edebiyatçılar, sanatçılar tutumlarını değiştirmek gereğini duymadılar. Oysa kuşakdaşlarım olan olumlu, değerli, ilerici, toplumcu bütün yazarlar iktidarın karşısındadır; bu durum, sanatçının eksikliği değil, iktidarın halktan uzaklaşmasından, dahası halkı kandırarak halka karşı olmasındandır»[27]. Aziz Bey'in daha önceki kuşak aydınların Kemalist ideolojiye bağlı kalmalarıyla ilgili çözümlemesine katılmıyorum; çok eksik. Buradaki çözümleme başka, kı-

---

(*) «Bu 'kökü dışarda' şarlatanlığına aldırmayarak biz Türkiye'de sosyalizmin kurulmasının ne derecelerde kabil olabileceğini araştıracağız. Bunu araştırmaya geçmeden evvel bir iki cümle de sosyalizmin en iyi halk hükümeti olduğuna işaret etmek lâzımdır. Çünkü herkes geçinmesini çalışmasından sağlayacak, çalışmasına göre yiyecek, giyinecek, insan insanı çalıştırıp sırtından geçinmek yok. Kimse kimseye minnettar olmayacak.»

«Millet hür bırakılırsa bu rejime çok çabuk geçeceğiz. Çünki burası İngiliz İmparatorluğu değildir. Yani burada işçi ve halk başka milletlerin istismarından müreffeh bir halde yaşamıyordur.»

Yusuf Akıskalı, Türkiye'de Sosyalizmin Gelişmesi İçin, Ses, 1946, sayı 10, başyazı.

saca yazıldı. Fakat Aziz Bey de, zamanının tanığı olarak, bir yeni aydın dalgasının geldiğini doğrulamış oluyor.

Bu dalganın doğumunda dış dinamiğin de, önemli ölçüde, bir rolü var. Bu, bir. İkincisi, uluslararası ve ulusal platformlarda demokrasinin prestijinin yükseldiği bu dönemde, iktidardaki tek parti içinden bu fırsatı değerlendirmek isteyen dört siyaset adamı, demokrat mücadele yapmak gerekçesiyle Demokrat Parti'yi kuruyorlar. Üçüncüsü, iktidardaki Halk Partisi, dalgayı kırma eylemlerini, Türkiye'yi yorgun Büyük Britanya şemsiyesinden daha zengin ve acar Amerika Birleşik Devletleri yörüngesine sokacak yeni gelişmeleri, Truman Doktrini ve Soğuk Savaş, açma sürecinin aşamalarıyla paralel tutmak istiyor. Bu üç nedenle olabilir; bu coşkulu dalgadan yeni bir kırımlı on yıla geçiş için gerekli zaman aralığı ve eylemler demeti uzun ve yoğun geçiyor.

Aralık 1945 tarihinde Tan Gazetesi yerle bir ediliyor, Aralık 1946 tarihinde geniş tutuklamalar yapılıyor. Nisan ve Mayıs 1947 tarihi ise öğrenci eylemlerine ayrılıyor. Çünkü Nisan ayında Amerika Birleşik Devletleri Kongresi Türkiye'ye yapacağı yardımı görüşüyor; aynı Nisan ayında, Truman Doktrini'nin araştırma görevini üstlenmek üzere kurulan Twentieth Century Fund adına, Max Weston Thornburg adında bir petrolcünün başkanlığında bir kurul Türkiye'ye geliyor.

Mayıs ayında bir Amerikan Filosu İstanbul'a geliyor. Cumhuriyet'te başyazar Nadir Nadi şunları yazıyor: «Birleşik Amerika'nın Akdeniz donanmasına mensub Koramiral Bieri komutasında bir filoyu bugün misafir olarak limanımızda karşılıyoruz. Dost milletin güzide denizcilerini sevgi ile selâmlarız.» Cumhuriyet Gazetesi'nde «Filoyu Yeşilköy açıklarında karşılayan ve ilk olarak Dayton'a çıkan arkadaşlarımızın intıbaları» yer alıyor. İmzasız bir başyazıda ise, Filo'nun, «Türk topraklarının ve istiklâlinin garantisi» olduğu yazılıyor.

İşte tam bu sırada, 20 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet'te «İzmir gençliği komünizm aleyhinde miting yaptı» haberi yer alıyor. Haberin alt başlıklarında şunlar okunuyor:

«Yurdumuza komünizm ruhu giremez. Kahrolsun komünizm.» 22 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sayfası, bir tarih kitabının açıklığıyla eşdeğer taşıyor. Yedi sütuna uzanan başlık şöyle: «Amerikan yardımı Ayanda reye konuyor.» Bunun altında bir başka başlık var: «Rus basınının heyezanları.» Bunu Truman'ın demecinden bir cümle izliyor: «Milletler totaliterlik veya demokrasi arasında bir intihab yapmak zoru karşısında bulunmaktadır.» Bundan sonra ise şu başlık okunuyor: «İzmir gençliğinin komünizm aleyhindeki nümayişi.» Böyle Türk gençliği, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman'ı, gününde doğrulamış oluyor.

Gerçi bir günlük bir fark olduğu anlaşılıyor. Aradaki saat farkından dolayı zamanın iyi ayarlanamadığını düşünüyorum. Çünkü gençliğin komünizm aleyhindeki gösterileri Truman'ın konuşmasından bir gün önce oluyor. Fakat Cumhuriyet Gazetesi haberi tekrar vererek ve bir de resim ekleyerek, saat farkından doğan uyumsuzluğu gidermiş oluyor.» İzmir gençlerinin komünizm aleyhinde bir nümayiş yaptıklarını ve 'Zincirli Hürriyet' gazetesinin basıldığı matbaaya giderek, ellerine geçirdikleri gazeteleri parçaladıklarını bildirmiştik. Yukarıdaki resim, nümayiş esnasında, ellerinde Atatürk'ün fotoğrafı bulunduğu halde İzmir caddelerinden geçen gençleri göstermektedir» (*). Fotoğraf burada yok; oldukça kalabalık liseli gençler olduğunu belirtebilirim.

(*) Ahmet Emin'in anılarında şunlar var :

«24 Ağustos'da Üniversite Devletler Hukuku Doçenti Dr. Mehmet Ali Aybar, 'Kâğıt Üzerinde Demokrasi' başlıklı bir yazısıyla Vatan sütunlarında yer aldı ve bir müddet liberal ruhlu bir bilgi adamı edasiyle yazı yazmağa devam etti.»

Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1971, s. 33.

Aybar, daha sonra «Zincirli Hürriyet» Dergisi'ni çıkarıyor. İstanbul'da yayınlama imkânı kalmayınca, İzmir'e aktarıyor. Liseli gençlerin, Truman'ı haklı çıkarmak için, matbaayı basıp parçaladıkları dergi, Mehmet Ali Aybar'ın Zincirli Hürriyet'idir.

On Yıllık Yıkımlar

Faris Erkman

Biz derslere başladıktan iki-üç gün sonra, Darüleytam'lılar geldi. Onları ayrı bir dersliğe koydular. Böylece Darüşşefaka'nın ilk sınıfı (Yani ilkokul dördüncü sınıf) iki şube oldu.

Darüleytamlılar, Darüşşefaka'ya gelmeden önce, üç yıl birarada yaşayıp okudukları için, birbirlerine çok bağlıydılar. Eski elbise parçalarından çok güzel aba ayakkabı dikiyorlar, bezden top yapıyorlardı. Ayaklarında, tabanı dört-beş kat bez, abalarla çok güzel top oynuyorlardı.

O sınıfın bütün çocuklarını, ama o çocuk halleriyle ansıyorum, oysa şimdi karşılaşsak çoğunu tanıyamam.

Biz okula geldikten onbeş gün sonra, sapsarı, ipek gibi yumuşacık saçlı bir çocuk geldi aramıza. Adı: Faris... Sınavı da, kur'ayı da kazanan çocuklardan biri her nedense okula gelmeyince, yedeklerin başında bulunan Faris'i almışlar okula. Başka bir dünyadan gelmiş gibi tertemiz yüzlü, iyi giyimli bir çocuktu, çekingendi. Aşağıda, muslukların olduğu yerde şaşırmış duruyordu. Çevresini yadırgamıştı. Birden Faris'e yakınlık duydum, onu çok sevdim.

Faris, yumuşak, uysal, temiz, çalışkan bir çocuktu. Ama onun asıl büyük başarısını resim dersinde gördük. Darüşşefaka'nın ayrı bir resim işliği vardı. Aramızda en güzel resim yapan Faristi. Resim öğretmeni (Galiba adı Agâh Bey'di) model olarak bir portakal koydu sehpanın üstüne. Faris öyle bir portakal resmi yaptı, model olan sahici portakaldan daha portakal oldu. Elini uzat, kâğıttaki portakalı tut, al. Portakalın pürtükleri, gözenekleri bile görünüyor. (Anlattıklarım, resmi

değerlendiren nitelikler olmasa da, bizim onbir yaşında çocuklar olduğumuzu unutmayınız.) Resim öğretmeni, Faris'in yaptığı bu portakalı duvara astı.

Faris öyle parlak bir öğrenciydi ki, nasıl oldu şimdi bilemiyorum, derslere başladığımızdan ya bir, ya iki ay sonra özel bir sınav sonunda onu bizden bir üst sınıfa aldılar, beşinci sınıfa geçirdiler.

Çok sonraları duydum ki, Faris verem olmuş, bu yüzden biriki sınıf geriye kalmış. Akciğerlerinin birini ameliyat edip almışlar.

Darüşşefaka'yı bitirdi. Hukuk Fakültesini bitirdi, ressam oldu, yazar oldu.

16 Aralık 1946'daki büyük tutuklamada ikimiz de vardık. Kısa bir süre sonra beni bıraktılar, Faris Erkman, Emniyet Müdürlüğünde haftalarca ağır işkenceler altında tutuldu. (Bu tüyler ürpertici işkenceler de gün gelir yazılır elbet.)

Veremli, tek ciğerli, ülserli Faris bu işkenceler sonunda yarım insan olarak kaldı.

Şimdi anlatacağım olayı, olaya tanık olan birinden duydum.

Karanlık, rutubetli, havasız, boğucu, o daracık hücrelerde türlü işkenceler altında kapalı tutulan sanıklar, Emniyet Müdürlüğünden, Harbiye'deki Askeri Cezaevine gönderilecekleri gün, Birinci Şube Müdür Muavini olan Hamdi Bey (Parmaksız Hamdi diye anılırdı) orda tutuklu olanları toplayıp, onlarla konuşuyor. (Parmaksız Hamdi'yi ilerdeki anılarımda genişce anlatacağım. Anlatmaya değer bir kişiliği vardı. Polis şeflerinin çok kaba olduğu o dönemde bile bu adamın bir terbiyeli davranışı vardı. Kaba değildi hiç olmazsa. Çok yanlış işler yapmışsa, bunun suçu ondan çok, eski bir gedikli çavuş olan Hamdi Bey'i Türkiye'nin en büyük kenti İstanbul'un Emniyet Mü-

dürlüğünün siyasî şubesinin başına geçirenlerindir. Davranışlarının, yurt görevi olduğuna özellikle inanıyordu. Öbürlerinde bu bile olmadığından, Parmaksız Hamdi'nin terbiyesi övgüye değer. Nitekim, anlatacağım olaydaki davranışında bile bir insanca yan vardır. Bu sözlerimle Parmaksız Hamdi'yi, olduğundan başka türlü, iyi ve olumlu kişilikte göstermek istemiyorum. O da işkenceler yaptıran, yasadışı davranışlarda bulunan bir polis şefiydi. Ama yine de o gericiliği, bilgisizliği içinde özden ve doğru bir kişiydi. Anılarımın ileriki bölümlerini de yazabilirsem, Parmaksız Hamdi'ye gerekli yeri vereceğim.)

Parmaksız Hamdi, Sansaryan Hanı'ndaki Emniyet Müdürlüğünden Harbiye'deki Askerî Cezaevine gönderilecek olan sanıklarla konuşur. Onların gönüllerini almak ister. Demeye getirir ki, «Biz burada size kötü davrandıksa, bu bizim görevimizdi, yoksa size özel bir kötü duygumuz yoktur; burada olanları unutalım...»

Faris, o incecik dal gibi, sapsarı, soluk yüzlü delikanlı birden iki adım öne geçer.

— Hamdi Bey, Hamdi Bey... der, bana yaptıklarınızı ben unutmaya çalışsam bile kemiklerim sizden hesap soracaktır. Görev böyle yapılmaz; bize burada yapılanlara görev denilmez!

Faris'i bilmiyorsunuz ki, o altın yürekli ince çocuğun bu yiğitçe çıkışının ne demek olduğunu gereğince anlayabilesiniz.

Parmaksız Hamdi hiç sesini çıkarmaz. Daha ne çıkarsın, yapılacaklar yapılmış...

Faris Erkman beş yıl hapis yattı.

Faris'le Harbiye Askerî Cezaevi'nde, sonra da Sultanahmet Cezaevi'nde bir koğuşta yattım. Cezaevinde de, Darüşşefaka'daki o sapsarı saçlı çekingen çocuk gibiydi, sessizdi, uysaldı, yumuşaktı. Ranzasına uzanır, saatlerce ve saatlerce

büyük resim ustalarının röprodüksiyon albümlerine bakardı. Bir tabloyu önüne koyup, bütün bir yarım gün baktığı olurdu. Hep resimden konuşurdu. Birkaç arkadaşına cezaevinde resmin ne olduğunu anlattı, öğretti durdu.

Cezaevinde ülseri çok azmıştı. Sürekli perhiz yapıyor, ilâçlarla yaşıyordu. Bahtsızlığına, ikinci evliliğini de eklemek gerekir.

Beş yıl yattıktan sonra cezaevinden çok hasta, çok zayıf olarak çıktı. Hastalığına, bir de iş bulmak, çalışmak, geçim zorluğu eklendi. Ameliyat olması gerekiyordu, ama çok zayıf olduğundan birazcık toplamalıydı. Vakit kalmadı, kan geldi. Cezaevinden çıkışından, sanırım, altı ay sonra, daha çok kan geldi ve öldü. Ondan bir zaman sonra da Faris'in «kemiklerim sizden hesap soracak!» dediği Parmaksız Hamdi öldü.

. . . . . .

Aziz Nesin, Böyle Gelmiş Böyle Gitmez 1 - Yol, İstanbul, 1977, s. 408-412.
Adını ben koydum.

Tek parti içinden çıkan ve burjuva muhalefetini temsil eden Demokrat Parti ile aydınlar arasında, ilk zamanlarda, sürekli «cephe» arayışları gözleniyor. Bu arayışların en yakın tanığı olan Sabiha Sertel, «cephe» görüşmelerini ve gelişmeleri, sonuçlarıyla birlikte, tarihe bırakmayı ihmal etmiyor.

Bir kısa dönüş gerekiyor: Bundan önceki on yıla, 1930 yıllarının yıkımlı yıllarına girerken, «Resimli Ay» var. 1924 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitimden dönmüş Sertel Çifti'nin, teknik anlamda renkli içerik açısından renksiz, Amerika Birleşik Devletleri'nde benzerleri çok görülen magazinlerden birisi olarak çıkarmaya başladıkları bir dergidir, Resimli Ay. Çıkışı böyle başlıyor; gerçek doğumu ise çok daha sonra oluyor. Nazım Hikmet'in neredeyse bir düzeltmen olarak katılmasıyla Resimli Ay Dergisi, tarihin ve bilim adamlarının bilecekleri bir yayın olarak, ilk kez ortaya çıkıyor.

Ayrı yerde göstermek imkânını bulacağım: Nazım, bu

dergi ile ilgili olarak daha sonra yazdıklarında, doğruyu ortaya koymuyor. Nazım, Resimli Ay'ın bir «cephe» dergisi olduğunu ileri sürüyor. Kesinlikle doğru değil, gerçekle hiç bir bağlantısı yok. Nazım'ın etkisine ve bir anlamda eline geçtikten sonra Resimli Ay, tam bir kavga organı olarak ileriye atılıyor. İçerde hangi dinamiklere dayandığını kestirmek zor, zamanını yaşayan bir aydın olarak tarihsel dönüşün işaretlerini yorumlayamamış olması mümkün. Uluslararası arenadaki «sınıfa karşı sınıf» mücadelesinden etkilenmiş olduğu da ileri sürülebilir. Bireysel açıdan çözümlenerek, yenilgiye tarihsel olarak mahkûm bir mücadelede, moralini yitirmiş yoldaşlarını yüreklendirmek için bütün gücüyle öne atılan «Fedakâr Mücahid» rolü de akla gelebilir. Hepsi düşünülebilir, Resimli Ay'ın «cephe» düşüncesinden çok uzak olduğu gerçeği değiştirilemez.

«Cephe», ilerlemeye mahkûm güçlerin bir geri noktayı tutma ve aynı anlama gelmek üzere, bir geri noktada tutunma endişesiyle, arkalarına düşen güçlerle eylem birliği arayışlarıdır. Resimli Ay, tarih içinde, bir yıkımlı on yıla girmemek için bir atılım eylemidir.

Sabiha Sertel, İkinci Büyük Savaş'ın son günlerinde Türkiye'de basındaki tartışmalardan söz ediyor. «Basında bu tartışmalar devam ederken» diyor ve devam ediyor: «Celâl Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'la çıkarılmasını kararlaştırdığımız derginin hazırlıklarını yapıyordum. Dergiye benim sütun başlığım olan 'Görüşler' adını vermeyi uygun görmüştük. Bu dergi yukarda belirttiğim gibi bir cephe dergisi olacaktı»[28]. Bu yeni dergi hazırlanırken «cephe» düşüncesi açıklıkla benimseniyor. «Celâl Bayar grubu bu dergiye yazı yazacakları gibi, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykut, 'Türk ve Dünya' (Sabiha Hanım yanlış hatırlıyor, Yurt ve Dünya olacak, y.k.), 'Adımlar' dergilerini çıkaran Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Sabahattin Ali ve diğerleri de yazacaklardı.» Burjuva demokrat muhalefete hazırlanan Celâl Bayar, Fuad Köprülü bir yanda, «Atatürk'ün Dış İşleri Bakanı» Tevfik Rüştü Aras, Kurtuluş Savaşı'nın ilk bakanlarından Cami Bay-

kut, diğer yanda ve Türk solculuğunun isimleri henüz çok fazla duyulmamış genç üniversite öğretim üyeleri takımı diğer uçta, «demokrasi cephesi» için bir araya gelme hazırlığı içindeler.

Cephe'de Halide Edip Adıvar da olacak. Sabiha, Halide ile görüşüyor, anılarını döktüğü kayıtlara göre Halide şunları söylüyor: «Cami Bey, dünyada tanıdığım en namuslu insandır. Inançlarında samimidir. Atatürk'ün diktatörlüğüne karşı geldiği için, onu da yerden yere vurdular. Hakiki bir demokrasi taraftarıdır. Tevfik Rüştü Aras'a gelince, Sovyet dostluğu inancında samimi olduğunu kabul ediyorum. Fakat Bayar grubuyla birleşmesi, sadece kaybettiği mevkii geri almak içindir. Behice Boran'la bir toplantıda bulunmuştum. Ufacık tefecik, 'dağları ben yarattım' gibi bir edası var. Bana karşı öyle küstahça konuştu ki, bütün toleransıma rağmen, kendisini azarlamak lüzumunu duydum. Bütün bunlara rağmen, ben 'Görüşler Dergisi'ne yazı yazarım. Ancak birinci nüsha çıksın, ben ikinci nüshaya yazı veririm»[29]. Kolay görünmüyor.

Demokrat Parti'nin, burjuva demokrat muhalefeti yapmak üzere kuruluşunda, dört ayrı isim üzerinde duruluyor. Geleneksel politika ile İstanbul sermayesinin güvenini, bir arada, Celâl Bayar temsil ediyor; toprak sahipliği, Ege'de kapitalist çiftlik sahibi Adnan Menderes'te aradıklarını buluyorlar. İdareci kökenli, eski polis müdürü ve vali Refik Koraltan, Osmanlıcası ile «mülkiye» sınıfına, Profesör Fuad Köprülü ise «ilmiye» sınıfına denk düşüyor.

Aydın Üzerine Tezler'de yer yer tekrarlanıyor: Köprülüzade Fuad, mensup olduğu sınıf ve katmanlardan çok daha fazla oynaklığı, sürekli olarak gösterebilen bir tipolojiye sahip. Sabiha'ya şunları söylüyor: «Ben şahsen memleketin sosyalizme gitmesine de taraftarım. Fakat arkadaşlar bu konuda benimle beraber değillerdir.» Bunları kaydettikten sonra da şunları ekliyor: «Köprülü'nün sosyalist eğilimi olduğunu ilk defa işitiyordum. Gülümsedim... Büyük toprak sahibi Adnan Menderes ile, liberal ekonomi taraftarı Bayar'la işbirliği yapan eski Turancı Köprülü'nün sosyalistliğine gülmemek mümkün değil.» Sa-

biha Sertel, sosyalizan bir dalgayı yaşıyor; bunun bilincinden uzak görünüyor.

Dalgalar, köksüzleri daha çok etkilerler.

Tan'ın ve Görüşler Dergisi'ni hedef alınarak düzenlenen öğrenci terörü, böyle bir «cephe» girişimini ve koşullarını ortadan kaldırmayı da hedef alıyor. CHP iktidarı, aydınların, emekli olan Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın, emekliliğin verdiği üzüntü ile insan haklarını savunacak bir derneğin başında yer almasına da, her türlü polis oyunlarını içine alan sert tepkilerle mani oluyor. Mareşal Çakmak'ı, ölümüne yakın, solcularla işbirliğine teşebbüs eden bir safdil durumuna düşürüyor.

Bütün bunların bir anlamı var: Türkiye'deki iktidar, İkinci Büyük Savaş sırasında Türkiye'de de doğan umutlu dalgayı kırma önlemlerini uluslararası gelişmelere paralel bir zamanlamaya uydururken, burjuva muhalefet ile aydınlar arasında her türlü köprü kurma girişimlerine de net bir duvar çekmek ihtiyacını duyuyor. Bunda başarılı olduğunda hiç kuşku yok. Tarih henüz daha 1950 yılına dönmeden önce, daha önce sözünü ettim, Demokrat Parti'nin sözcüsü Profesör Köprülü «komünizm müslüman memleketlere yeşil sarıkla giriyor» diyor[30]. 10 Haziran 1949 tarihli Vatan Gazetesi, «DP komünizm ve irticaa karşı iktidarla beraber» başlığını taşıyor. Zamanın Başbakanı, Meşrutiyet yıllarının islâmcısı Profesör Şemsettin Günaltay, bu tutumundan dolayı Demokrat Parti'ye teşekkür ediyor.

Yapılanların da sonuçları var: Bir değil, daha çok. Birincisi, Türk siyaset tarihinde «Muvazaa Parti» tartışmalarının başlamasıyla ilgili; Demokrat Parti'nin danışıklı-döğüş olarak kurulduğu, ciddiyetle ve kuvvetle ileri sürüldü. Demokrat Parti'nin kendi solu ve sağına, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin istediği duvarları (*) çekmeye razı olması, iki parti arasında gizli anlaşmaların

(*) Bu dönemde bir Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilinin kolej bitirmiş oğlu olarak Londra'da ateşelik yapan Bülent Ecevit, daha sonraki yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'n-

yapıldığının kanıtı sayıldı.

Demokrat Parti'nin bir muvazaa partisi olarak kurulmasıyla ilgili olarak söylenebilecekler iki noktada toplanabilir. Bunlardan ilki şu: Her yasal ve barışçıl parti, iktidarı ellerinde bulunduranlarla, ister parti veya isterse bir komite, bir tür anlaşmaya dayanır. Bu anlaşmanın yazılı olması gerekmiyor. Üstelik Demokrat Parti, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi ile aynı sınıfsal kaynaktan, yakın siyasal okuldan ve büyük ölçüde, ortak sorumluluktan geliyor.

Buna eklenecek olan ve ikinci noktayı oluşturan ise şöyle: Demokrat Parti, mümkün olan ölçüde fırsatçı davranabildi; her fırsatta, geniş anlamda var olan, anlaşmanın dışına çıkmaya çalıştı.

Bu fırsatçılık içinde, bu bölümde geliştirilen görüşlerin açıklayıcılığında, ikinci sonuç yazılabilir; günlük gazetelerden Vatan'ın tanıklığına başvurulabilir. Bir günde tipik bir aydın yıkımı yaşanıyor. Birinci Savaş'tan hemen sonra Berlin'de, gençlik arkadaşlarıyla beraber Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ni kuran, daha sonra Kemalizm'e transfer ederek Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinde bakan olan Nurullah Esat Sümer'in trajik sonu geliyor.

7 Mayıs 1949 tarihli Vatan, yapılan resmî açıklamaları «asılsız isnatlar» olarak yayınlıyor. «Bir mecmuanın N. Esat Sümer hakkındaki iddiaları çürütülüyor.» Açıklamaya göre, «Nurullah Sümer, Almanya'da kurulduğu bildirilen sosyalist partisinden haberdar olmadığı gibi, kurucu olarak adı geçen Namık İsmail'le de tanışmamıştır.» Nurullah Esat, Namık İsmail'i «ancak bir ressam olarak gıyaben» tanıyor. Şefik Hüsnüye gelince «Şefik Hüsnü namındaki zatı bir defa dahi görmemiş ve tanımamıştır.» Şevket Süreyya Aydemir'e gelince «Nurullah Sümer, Şevket Süreyya Aydemir'e yirmi sene evvel bir ziyafet ver-

---

de sorumlu görevlere gelince, 27 Mayıs İhtilâli'nden sonra kapatılan Demokrat Parti'nin yerine kurulan Adalet Partisi yöneticilerine sürekli olarak «duvar» önerisi yaptı. Ecevit, kendisinin soluna «duvar» çektiğini ileri sürerek, Adalet Partisi'nin de sağına duvar çekmesini istedi.

mediği gibi böyle bir ziyafette de bulunmamıştır.» Bunlar, daha doğrusu bu yalanlar (*) bir bakan için ve resmî bildiri olarak açıklanıyor. Yalnız 8 Haziran 1949 tarihli Vatan Gazetesi, birinci sayfasında boydan boya bir haberi veriyor: «Devlet Bakanı Nurullah Esat Sümer istifa etti.» Böylece bir «solcu» karyer, bir aydın yaşamı sona eriyor.

Üçüncü sonuca geliyorum; bunun devamı oluyor. Yurt dışında okumuş, solculukla işe başlamış, bakanlık dahil önemli görevlere gelmiş olan bir «aydın», iktidar ve muhalefette iki burjuva partisinin sola duvar çekme tartışma ve anlaşmaları sırasında kırılıyor. Aynı anlaşma tartışmaları içinde bir yenisi doğuyor: Mahmut Makal.

Tekrar etmek gerekiyor: Demokrat Parti, yaptığı anlaşmaları ilk fırsatta bozmayı bir politika zanaatı haline getiriyor. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin, komünizmin amansız ve titiz düşmanı rolüne kıskançlıkla sarılarak, Köy Enstitüsü mezunu köy öğretmeni Mahmut Ma-

---

(*) Böyle bir resmî açıklamaya rağmen, bundan önce, Türkiye'den soğuk savaşın kapılarının açılmaya çalışıldığı bir zamanda, zamanın Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin'in, zamanın Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer'den, yabancılara «komünist» diye söz ettiğini, başka bir yerde, yazmıştım.

Vedat Nedim'in yıllar sonra yayınlanan anılarında Nurullah Esat ile parti kurduğunu yazmış olduğunu daha önce aktardım.

Şevket Süreyya, dönüşüne karar verdikten sonra, Ankara'ya gelişini anlatıyor :

«Ankara'ya gelir gelmez ilk işim, İstanbul'da hazırladığım bir etüdü, yüksek iktisat meclisi umumi kâtibine sunmak olmuştu. Umumi kâtip bana nazik bir alâka gösterdi.»

«Benim her iki taraftaki işim birkaç gün içinde oldu. Yüksek İktisat Meclisi'nde umumi kâtip yardımcısı olacaktım.»

Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Ankara, tarihsiz, s. 460.

Şevket Süreyya'nın sözünü ettiği ve yardımcısı olmasının kararlaştırıldığı Yüksek İktisat Meclisi Umumi Kâtibi, Nurullah Esat Sümer'dir.

Bunları, gelecek kuşak aydınların ve araştırıcıların, «resmî» açıklamalara her zaman güvenmemeleri için yazıyorum.

kal'ı tutuklamasının yol açtığı hatayı, sistem için ve bu arada kendisi için, bir kazanca dönüştürmesini biliyor. Bu tutuklama, yeteneksiz bir köy çocuğu olan Mahmut Makal'a, daha sonra her halde kendisinin de şaştığı popülarite içinde Nadir Nadi'nin bir başyazısında kullandığı deyişle Mamidefendi'ye, büyük bir ün getirirken, açılmakta olan on yılda Türk aydını için bir «model» de sağlıyor.

Burada iki yöntemsel noktanın vurgulanmasına sıra geldi. Türkiye'yi, aritmetik anlamda olmamak koşuluyla, on yıllar içinde incelemek son derece verimli oluyor. Bu, birinci nokta ve ikinci nokta şöyle: Mahmut Makal'ın ne yazdıkları ne de kullandığı başlık yenidir (*); üstelik biçemi son derece ilkel (**). Böyle bir durumda böyle bir olayın «olay» yapılmasını ve Makal'ın kısa bir tutukluluktan sonra Cumhuriyet Gazetesi'nin çağrılısı olarak İstanbul'da, bir sirk hayvanı (***) türünden gezdirilmesini açıklamak gerekiyor.

Eğer bireylerin dışında, kuruluşların dışında, Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti'nin dışında, her iki-

---

(*) Bekleneceği gibi, bu olayın yerinde ve ayrıca inceleyeceğim. Şimdi kısaca, bu adın daha önce kullanıldığına işaret ediyorum.

«Biz vatandaş asker, vatandaş şair, vatandaş ressam, vatandaş sanayici gibi, vatandaş köylü, vatandaş çoban arıyoruz.»

Falih Rıfkı (Atay), «Bizim Köy», Kadro, 1933, sayı 18, s. 16.

(**) «Bay Mahmut Makal'ın düşünür, düşünebilir bir kişi olduğuna inansaydım, bir gün bile böyle bir sanıya kapılmış olsaydım, şimdi bu aşağılamasının hesabını sorardım kendisinden. Ne yapayım ki düşünmez, düşünemez, öğrendiklerine, kafasına başkalarının tıktıklarına bağlanır, yalnız onların doğru olabileceğine inanır.»

Nurullah Ataş, Günce 1953-1955, Ankara, 1972, s. 478.

(***) Cumhuriyet Gazetesi, Mahmut'u İstanbul'da hep gezdiriyor. Rektör Sıddık Sami'ye, Şair Yahya Kemal'e, diğerlerine ve bu arada konsere götürüyor. İzlenimlerini hep yazıyor.

«Davul ve kavaldan gayrı bir musiki âleti bellememiştim köyde, dedi. Enstitü'de de mandolini gördüm. Şimdi seyretti-

sini de besleyen bir sınıfsal mantık, ve egemen sınıfın biçimini verdiği bir toplumsal mantığın varlığı kabul edilmezse, Mahmut Makal Olayı'na bir açıklama getirmek kolay olmaz. Rastlantı denebilir; rastlantı henüz çözülmemiş belirleyiciliklere verilen ad olmalı. Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin bir hatası denilebilir; ilk bakışta inandırıcılığı var, Demokrat Parti'nin önde gelen avukatları Mahmut Makal'ı savunmak üzere yola çıkıyorlar. Ancak sistemin bir bütün olarak Mahmut Makal'ı kullanması ve bu olayla gelecek kuşak Türk aydınlarının şekillendirilmesine çalışılması, bir hata boyutlarını aşmak gereğini gösteriyor. İzleyen on yılda, bir yandan uluslararası finans kuruluşlarının ve bu arada Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye giydirmek istedikleri toplumsal ve ekonomik giysi ile, diğer yandan, Türk aydınını içine sokulmak istendiği kalıpla, Türkiye'de nice tutuklamalar ve yasaklamalar varken bir tek Mahmut Makal ile ve büyük bir coşkuyla ilgilenilmesi, tam bir reklâm kampanyasına dönüştürülmesi, tam bir uyum göstermesi, ancak birey ve kurumları aşan ve bunları içine alan bir toplumsal mantık ile açıklık kazanabiliyor.

Toplumsal mantığın bir örgüsü vardır; bireyler ve tekil kurumlar, bu örgünün içinde, tek başlarına sahip olamadıkları yeni mantıklara kavuşurlar. Toplumsal mantık, bireylere ve alt sistemlere yeni anlamlar ve tarihsel işlevler yüklüyor. Bu nedenle, Nurullah Esat Sümer'in karyerini sona erdiren sürecin, Mahmut Makal'a (*) karyer açan süreçle özdeşleşmesi, her birinin tekil karyerlerinde olmayan bir anlamı da ön plana çıkarıyor.

Toplumsal mantık, pratiklerin çokluğunun çözümlenmesinden ortaya çıkıyor; eğer Mahmut Makal'ın bir rek-

---

ğim musiki âletlerini ilk defa görmüş oluyorum. Hele o değnek gibi şeyle çalınan âletin sesi pek hoşuma gitti doğrusu.»

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1950.

Mahmut Makal, kemanı böyle anlatıyor. İnandırıcı mı?

(*) Bundan sonrası roman yazarının işidir: Nurullah Esat Sümer, bir dalga döneminde, karyerine Almanya'da başlıyor. Mahmut Makal, burada ele aldığım dördüncü dalganın arkasından, Türkiye'nin kentlerini de bırakarak, Batı Almanya'da karyer kuruyor.

lâm kampanyasına konu edilmesi tekil bir olay olarak kalmış olsaydı üzerinde durmak için ciddi bir neden bulunamazdı. Halbuki, tam bu sırada, Amerika Birleşik Devletleri'nin başkenti Washington'da, ayrıntılarını Planlama, Kalkınma ve Türkiye ile Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitaplarında yazdığım, iki rapor hazırlanıyor.

Bir parantez açıyorum: Emperyal devletlerin başkentlerinde rapor hazırlamak, politika belirlemek, demektir.

Parantezi kapatıyorum: Türkiye ile ilgili olarak, daha sonra, birisi Thornburg ve diğeri Dünya Bankası Raporu olarak yayınlanan bu politika belgelerinin bir tek ortak yönlendirmesi görülüyor. Her ikisi de, bundan sonra Türkiye'nin bütün dikkat ve kaynaklarını Türk tarımına ayırması gerektiğinde birleşiyorlar.

Yeni bir parantez açıyorum: Vulgar mantık, belli bir eylem ile istenmeyen bir sonuç arasında bir beraberlik gördüğü zaman, bu ikisini birleştirebilmek için hemen «polis parmağı» aramaya başlar ve bulmakta da gecikmez. Türk entelijansiyası içinde sürekli «polis parmağı» merakı, vulgaritenin etkisine ve aynı anlama gelmek üzere bilimsel bakış açısının eksikliğine bağlanmalıdır.

Bilimsel bakış açısı, tolpumsal mantığa bakmayı gerektiriyor.

Mahmut Makal ile ilgili reklâm kampanyası ve Washington'da hazırlanan raporlardan sonra bir aktarma yapıyorum. Aktarma, bundan önceki on yılların «sosyalizan» ve ünlü ressamı Bedri Rahmi'nin yaşamını konu alan bir doçentlik tezi çalışmasından geliyor. Aktarıyorum: Bedri Rahmi 27 Mart 1951'de Maya'da ilk yazma sergisini açtı»[31]. Ressam Turan Erol, doçentlik çalışmasında, «çok olumlu karşılanan, sevilen bu serginin» davetiyesinde yazılanları «ilginç» buluyor; aktarıyorum

«Yazma halkın malıdır. Yazma az ve öz değerlerle yapılır.»

«Yazma renkleri ve biçimleri hayata karıştırır.»

«Yazma cömerttir, ele avuca sığar, işe yarar.»

«Yazma insana ferahlık, sevinç verir.»

«Darısı resmin başına!»

Bedri Rahmi ve Romen eşi Eren Eyüboğlu'nun bu yazma işine hırsla sarıldıkları görülüyor. Haziran ayında Ankara'da Eyüboğlu Çifti, Ankara'nın ciddiyetine tek başına yazmanın uygun düşmeyeceğini düşünmüş olmaları mümkün, resim-yazma sergisi açıyorlar. Ressam Eşref Üren, resmin aldığı bu aşağılayıcı duruma açıkca karşı çıkma yürekliliğini gösteremiyor. Bir yıllık iktidarın resmî yayın organında şunları yazmakla yetiniyor: «Eren ve Bedri Rahmi Eyüboğulları, resmin yaldızlı çerçeveler içinde, burnu havada, duvara asılı kaldıkça karın doyurmayacağını, ressamın kaderinin hattatınkine yaklaşamayacağını anlamış olacaklardır ki, kolları sıvamışlar, resmi asılı olduğu yerinden palas-pandıras alaşağı etmişler, gözyaşına bakmadan, bağırta-çağırta resmi yazmalaştırıvermişler.» Bir ressam, kendi sanatında yapılan bir soysuzluğu, en yüreksiz olarak böylece dile getirebiliyor.

Karı-koca Eyüboğlu'nun bu yazma işine bir kurtarıcı gözüyle baktıkları anlaşılıyor. Ancak toplumsal mantık daha açıklayıcı oluyor: Mahmut Makal'ın bir «aydın modeli» olarak reklâm edildiği, Washington'da hazırlanan raporlar ekonomik politikada kentin ön plana çıkması demek olan sanayileşmenin bırakılarak köye öncelik tanıyan tarımsal yatırımların seçilmesini dikte ettiği bir zamanda, estetiğe, köylü kadınların başlarına örttükleri varsayılan yazma kültürünün egemen kılınmak istenmesi hiç de «ilginç» görünmüyor.

Fakat yine de «ilginç» olduğunu kabul ediyorum. Özet yapmam gerekiyor: Türk aydınının üçüncü dalgasını kıracak önlemler, bir yandan, Demokrat Parti'nin ortaya çıkması ve diğer yandan da Türk hükümetlerinin buradaki aşamaları uluslararası gelişmelerin zamanlamasına uydurmaya özen göstermesi nedenleriyle uzunca bir zaman aralığına yayıldı.

Devam ediyorum: Toplumsal mantık, aynı zamanda, tarihsel mantıktır. Şöyle; «sosyalizan» ressam ve şair Bedri Rahmi, sanatını, Üsküdarlı Şaban Usta'dan (*) öğren-

(*) «Sergi haberini gazetelerde okuyan yazmacılar, başta Üsküdarlı Şaban Usta, kalfaları ve çıraklarıyla sergiyi görme-

diği yazmacılığa yıktığı zamanlarda, Türkiye büyük boyutlu bir «Komünist Tevkifatı» yaşadı. Bedri Rahmi'nin yakın çevresinden bir çok ünlü sanatçı bu tutuklamaların içine düştü veya sarsıntısını yaşadı (*). Her zaman olduğu gibi bu operasyon da Türkiye ile ilgili dış politika gelişmelerine denk düştü. Batı, bu sıralarda, doğrudan doğruya Türkiye'yi bir NATO üyesi yapmakta tereddüt gösteriyordu. Türkiye'nin nasıl büyük tehlikelerle karşı karşıya olduğunu, bütün Batı dünyasına göstermesi gerekiyordu.

Bu kadar da değil. Nasıl, yeni bir on yıl açılırken Washington'da hazırlanan Türkiye ile ilgili yeni politika ilkelerinin Türk toplumunun dikkatlerini kent ve sanayiden çekerek köy ve tarıma çevirmesini dikte ettiği bir sırada Türki-

---

ğe gelmişlerdi. Bedri Rahmi Şaban Usta'dan çok şey öğrenmişti. Şaban Usta da yeni çırağının neler yaptığını merak etmişti.»

Turan Erol, Günümüz Türk Resminin Oluşum Süresi İçinde Bedri Rahmi Eyüboğlu, doçentlik tezi, çoğaltma, s. 191.

(*) 14 Ocak 1951 tarihli Cumhuriyet'i boydan boya şu haber kaplıyor: «Ankara ve İstanbul'da Tevkifler.»

Aynı haberin içinde «Akdeniz ve Pasifik Paktları» haberi görülüyor. Cumhuriyet, «hususi muhabirimiz Metin Toker bildiriyor» diyerek Paris'ten önemli bilgiler aktarıyor. «Birleşik Amerika'nın Doğu Atlantik ve Akdeniz Donanmaları Komutanı Oramiral Carney'in Türkiye'yi ziyaretile Amerika Dış İşleri Bakanlığı müşaviri Dulles'ın Japonya'ya ziyareti bura siyasi mahfillerini en fazla ilgilendiren iki mühim hadiseyi teşkil etmektedir.»

Başlangıç tutuklamalar günlerce sürüyor. Kuşkusuz Türk gençliğinin kütle örgütleri komünizme karşı olduklarını açıklamakta gecikmiyorlar.

«Son günlerde Kemalizm yolundan ayrılarak, irtica ve komünizm hareketlerinde bulunmak isteyenler görülmüştür. İzmir Yüksek Tahsil Gençliği bu hareketleri nefretle karşılamıştır. Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun bu soysuzlara karşı açmış olduğu mücadeleye İzmir Yüksek Tahsil Gençliği de fiilen katılmış bulunmaktadır. Yolumuz Atatürk'ün çizdiği yol, parolamız: Komünistlik ve irtica Türklüğün en büyük düşmanıdır. Görüldüğü yerde ezilmelidir.»

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ocak 1951.

ye'de Türk aydınına bir «model» olarak Mahmut Makal türünden her bakımdan sınırlı bir tipin reklâmı yapılıyorsa ve tam bu sırada, Bedri Rahmi Paris'te açılan insan müzesinden birdenbire etkilenerek, Sanat Hayatım'da yazdığına göre, «güzel faydalı olabilir, faydalı olmak güzelin gücünü eksiltmez» türünden bir hikmet'e ulaşarak resim sanatını yazmacılığa yıkıyorsa ve işte yine tam bu on yıla Türkiye'de bir Yaşar Kemal'in yaratılması ve bir süre için romana biçim verebilecek bir etkiye sahip olması olguları denk düşüyorsa, toplumsal mantık, bütün gücüyle ağını örüyor, demektir.

Burada da durmuyor. Bu on yılda Sait Faik, ürkek ve titrek kişiliğiyle, sorumsuz ve sorunsuz küçük insanı perspektiften yoksun bükülmüş bir doğaya yerleştiriyor ve Sabahattin Ali'den boşaltılan yere oturuyor. Bu on yılda, özellikle Sait Faik'in ölümünden sonra, ilkel «kör ölür bademgözlü olur» tekerlemesini haklı çıkartan bir biçimde toplumsal dinamikler işliyor ve Sait Faik'i Türk hikâyeciliğinin tek modeli haline getiriyor.

Yaşar Kemal'in yükselişi ile aynı on yıla denk gelmesini rastlantı saymıyorum; toplumsal ve başı eğik bütünselliğin zorunlu bir sonucu olarak görüyorum. Yaşar, köycülüğe eklediği Çukurova boyutu ile, buna Çukurova sisi de denilebilir, bir yandan, Çukurova'nın büyük toprak sahiplerine övgüler düzerken, diğer yandan da, insanların çelişik hareketliliği yerine doğayı harekete geçirecek bir dil ve hayal gücü yaratmaya çalışıyor.

Burada da bitmiyor: İkinci Dalga'yı izleyen yıkımlı on yılın her açıdan boğucu havasını duyabilmek için Orhan Veli şiirinden, mutlaka, söz etmek gerekiyor. Çok açık ve ancak toplumsal mantık ile açıklanabilir; Orhan Veli, Melih Cevdet ve Oktay Rifat ile birlikte soysuz çıkışlarını ikinci umut dalgasından önce yapıyorlar, fakat etkili olabilmeleri için, 1950 yıllarının soğuk savaş ile çevrelenen boğucu yıllarını beklemek gerekiyor. Şöyle de söyleyebilirim, İkinci Büyük Savaş arefesinde atılan soysuz ve çıkarcı tohumlar, soğuk savaş yıllarında en çok ihtiyaç duyduğu bereketli toprakları bulabiliyor.

Tek toplumsal ve tarihsel amaçları var: Nazım Şiiri'ni tahtından indirmek (*). Bunun için tek parti iktidarından destek alıyorlar. Hem görev alıyorlar ve hem de, İkinci Kitap'ta Servet-i Fünun Edebiyatı'nın Abdülhamit'in sarayından destek görmesi ile paralellikler kurdum, İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı zamanında Çankaya Köşkü'nde çevirmen olarak bulunan Nurullah Ataç, Orhan Veli şiirinin reklâm işlerini üzerine aldı (**). Şiirin alanını genişletmek gerekçesi, Türk şiirinden, her şiirin olmazsa olmazı sine qua non olan ateşli rayihayı silmenin gerekçesi yapıldı.

(*) Münevver Andaç'ın Va-Nu'ya mektubundan :

«Halbuki Nazım, hem Oktay, hem Melih Cevdet'in, hele Orhan Veli'nin zararsız şairler olduklarını hep söylerdi. Onları bütün sosyalist ülkelere tanıttı. Eserlerini tercüme ettirdi. Nazım'ın o tarafı çok güzeldi. Kıskançlık nedir bilmezdi.»

Nazım'ın Va-Nu'ya mektubundan :

«Orhan Veli ile benim teyzezade Oktay Rifat da iyi şair olarak işe başladılar. Ve şimdilik duraladılar. Şiir -haydi hagaragort konuşalım- bir büyük sergüzeşte atılmak demektir. Bir büyük ve mesuliyetli sergüzeşt... Böyle bir işi ancak geniş soluklu, yüzde yüz inanmış, hudutsuz seven, dövüşen, aklı başında, karınca gibi çalışkan ve görüş sahası kartalınki kadar geniş insanlar başarıyla sona erdirebilir.»

Vâlâ Nureddin, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 412 ve 416-417.

(**) «Orhan Veli'yi bir kişi olarak sevmezdim, yalnızca, şairliğine, sanatına dün de hayrandım, bugün de hayranım.»

Nurullah Ataç, Günce 1953-1955, Ankara, 1972, s. 149.

«Fransa'daki Baudelaire'den sonraki Baudelaire taslakları gibi, Nurullah da sayısız Orhan Veli taklitçileri yetiştirmişti.»

«Bir zamanlar ağzından Orhan Veli'nin 'yazık oldu Süleyman Efendiye'si düşmüyordu. Fakat Süleyman Efendi'nin nasırından sonra -affınıza sığınarak söylüyorum- çişli şiirlere kadar yol açıldı.»

Halit Fahri Ozansoy, Edebiyat Çevremde, Ankara, 1970, s. 143.

KİTABE-İ SENKİ MEZAR

Orhan Veli

Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çektiği kadar.

Hayatta çirkin yaratıldığından bile
O kadar müteessir değildi.
Ayakkabısı vurmadığı zamanlarda
Anmazdı ama Allah'ın adını
Günahkâr da sayılmazdı
Yazık oldu Süleyman Efendi'ye!

. . . . . .

İnsan, 1938 Yıl 1, Sayı 5, s. 393-394.

Orhan Veli şiirinden veya çıkış manifestosundaki başlıkla «Garip» şiirinden ayrıca ve mümkün olan genişlikte söz etmek durumundayım. Her baskı döneminin kaçkın aydın yığınlarına eşlik eden bu manzumelerle hesaplaşma zamanı çok gerilerde kaldı. Ancak öyle anlaşılıyor, bir yandan, bir on yılın kendinden önceki ile Çin Duvarı'yla ayrılması, diğer yandan, her yeni kuşağın kendinden önceki kuşakların yanılgılarını tekrarlamalarını biraz daha kolaylaştırmak için olsa gerek, her türlü tarihçiliğin ve en önde de edebiyat tarihçiliğinin en ilkel bir düzeyi aşamamış olması, Orhan Veli şiirine sürekli can veriyor.

Babası, Osmanlı döneminde Mızıka-ı Hümayun'da görev yapıyor, Cumhuriyet döneminde Cumhurbaşkanlığı bando şefi olarak çalışıyor. Orhan Veli, Galatasaray'da okuyor ve dadı ile büyüyor. Hepsi bu kadar; bundan sonra geçimini sağlamakta bile güçlük çekiyor, sürekli içki içiyor.

1937 yılında, tek parti iktidarının resmî yayın organı Ulus Gazetesi'nde tutumunu ve yerini belli ediyor: «Sanat hiçbir zaman itikadların dellâllığını yapmak işiyle tavzif edilemez. Yahut yeni de olsa bir takım ideolojilerin söylediklerini bilinen kalıplar arasına sıkıştırmak yeni bir şey yapmış olmak demek değildir»[32]. Bir başka on yılın sonlarına doğru Orhan Veli, mesajlı sanatı ve şiiri, tümüyle reddederek işe başlıyor.

Asıl çıkışını ise 1941 yılında Melih Cevdet ve Oktay Rıfat ile birlikte yayınladıkları ve bir «manifesto» niteliği vermeye çalıştıkları «Garip» broşürü ile yapmak istiyor. Burada daha açık: «Mesele bir sınıfın ihtiyaçlarının mü-

dafaasını yapmak olmayıp sadece zevkini aramak, bulmak, sanata onu hâkim kılmaktır»[33]. Böyle çıkıyorlar; sınıf olarak, ayağında nasırından rahatsız Süleyman Efendiler ile dolu halk'ı seçiyorlar ve halkın zevkini şiire egemen etmenin sanat olacağını savunuyorlar.

Entellektüel eylemin ürünlerine, insanlığın rönesanstan bu yana gelen ortak kazanımlarına kesinlikle karşılar, bunu belirtmekten çekinmiyorlar. Orhan Veli'nin 1945 tarihinde yazdığı «Garip İçin» başlıklı yazıda «fikir tarihi, bir fikir madrabazlığı tarihinden başka bir şey değil» sözlerindeki açıklık bir yana Garip menifestosunda şunlar da yer alıyor: «Yeni doğup bugünün münevveri tarafından terbiye edilen çocuk kendini doğrudan doğruya bu noktada idrak ediyor. Şiiri, kendine öğretilen şartlar içinde aradığından, bir tabiileşme arzusunun mahsülü olan eserleri hayretle karşılıyor. Garip telâkkisi, öğrendiklerini tabii kabul edişinden gelmekte. Ona buradaki izafiliği göstermeli ki öğrendiklerinden şüphe edebilsin.» Bir noktanın altının çizilmesi gerekiyor. Orhan Veli şiiri, bireyi yanlış şartlandırmaya değil her türlü yolla değiştirmeye karşı bir tutum alıyor.

Şiir, yalnızca halkı bulacak ve halkın da basit zevklerini yansıtmaya çalışacak; fakat, manifestodaki iddialar bu kadarlık geri adımla da sınırına ulaşmıyor. Şiirin, insanoğlunun has sanatının, ufkunu daraltmak için yola çıkanlar, hiç olmazsa, bu iş için geniş bir ufuk sahibi olmaları gerektiğini bilmek durumundalar. Bunu yazıyorlar: «Edebiyat tarihinde her yeni cereyan şiire yeni bir hudut getirdi. Bu hudutu azami derecede genişletmek, daha doğrusu, şiiri huduttan kurtarmak bize nasib oldu»[34]. Bu büyük iş için ise, yalnızca bir hazine keşfi, tahteşşur veya bilinçaltı'nın keşfedildiğinin ileri sürülmesi, yeterli oldu. «Bizim, kendi hesabımıza, bu hudut genişletme işinde ele geçirdiğimiz ganimetlerin başlıcaları arasında saflıkla basitlik var. Şiirlik güzeli bunlardan çıkarma arzusu, bizi şiirin en büyük hazinesi olan, insanı hayatının bütün safhalarında kurcalayan bir alemle yakından temasa sevkediyor. Bu alem, tahteşşuur. Tabiat, zekânın mü-

dahelesi ile değiştirilmemiş halde ancak burada bulunuyor.» Çok açık, değiştirme düşüncesine ve insan zekâsıyla değiştirme eylemine düşman bir akım olarak ortaya çıkıyor.

Daha ayrıntılarıyla yazılacak; bu kadarıyla, yalnızca bu tür bir şiir anlayışının bir on yıla egemen olmasının, entelijansiyanın oluşumunda ne kadar yıkıcı etkiler yapabileceğini göstermiş olduğunu düşünüyorum. İnsanın yaratıcılığını, aynı anlama gelmek üzere aydın olarak eylemini reddeden bir estetik saltanatını sürdürüyor.

Bu on yılı bitiriyorum; ancak bir noktayı eklemeyi gerekli görüyorum: İnsan, çareli yaratıktır. İnsan, acımasız bir kıskaç veya bir kavanoz içinde olduğu zaman bile, eğer çare bulabiliyorsa, yıkılmıyor, demektir. Tersinden de söyleyebilirim; yıkılmayan adam, çarelidir.

Yalnızlık dönemlerinin tek çaresi inançtır.

Soğuk savaşın kıskacı içinde ve aynı anlama gelmek üzere ağzı kapalı kavanoz içinde bile, eğer aydın büyüyemiyorsa, inancı zayıf, demektir. Türk entelijansiyası, 1950 yıllarında, büyüme işaretleri gösteremedi.

Saptanabilen bir tek tepkisi oldu; canlılık demek. Bu canlılığa, kısalığı içinde işaret edebilmek için, arabesque sanatın doğuşunu hatırlatmak zorunlu oluyor. En kısa olarak şöyle: Sanatçıya insan modeli, heykel ve resim türleri yasak; açık alan yalnızca bitkiler veya yapraklar denebilir. Arap tüccarları ise, uluslararası ticaretten büyük hacimlere varan artık transferleri yapabiliyorlar ve büyük artık değeri birikimi sağlayabiliyorlar. Belli bir lüks talep var; sanatsal eylemler pahalı alıcısını bulabilecek durumda. Bu iki koşul birleştiğinde bitki motiflerinin tekrarından başlayarak, giderek belli biçimlerin tekrarında mükemmelliğe ulaşmaya çalışan derinlikten ve bütünlükten yoksun, sonsuz biçimsel arabesque doğuyor.

Soğuk savaşın toptan yasaklayıcı atmosferinde, Türkiye'nin kendine özgü dinamiğinden doğan kurak yıllarında, Orhan Veli'nin sözde halkçı vulgar şiirine tepki olarak, koyu bir entellektüalizm ile yüklü ve şiiri yalnızca biçim sayan, İkinci Yeni akımı doğuyor. Yeni kuşak ay-

dın, veba ile kolera arasında veya Orhan Veli şiiri ile en önde gelen temsilcisini İlhan Berk'te bulan İkinci Yeni şiiri arasında tercih yapmak durumuyla karşı karşıya bırakılıyor. Bu dönemde, en iyi temsilcilerini Camus'nün Veba ve Yabancı romanlarında veya Sartre'ın «Eksistansiyalizm Hümanizmdir» manifestosunda ve yine Sartre'ın romanlarında bulan eksistansiyalizm, kütleselliğe ve daha da önemlisi kütle içinde kaybolma eğilimlerine bir tepki olarak, Türk entelijansiyasını sarıyor.

Bütün bu örgü içinde bu yıkımlı on yılda Türk aydınını, Forum Dergisi ve bu dergi etrafında toplanmış olan aydınlar temsil ediyor. Forum Dergisi'ni ise, eğer yalnızca iki isim verilecek olursa, zamanın Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden Profesör Turhan Feyzioğlu ile Doçent Aydın Yalçın temsil ediyor.

Şimdi on yıllarla çözümlemenin verimliliğinin tekrarının pek verimli olduğunu tekrar etmenin yeridir. Bir: 1940 yıllarında Türk entellektüel yaşamını etkileyenlerden hemen hemen hiç birisi bu dönemde aktif görünmüyor. İki: 1950 yıllarında ön plana çıkanların çoğunluğu, bu dönemlerini, zamanlarının toplumsal ve bu arada entellektüel çalkantılarından uzak geçiren üniversite öğrencilerinden geliyor. Üç: Bu on yılda Türk entelijansiyasının en parlak ve örnek temsilcileri olarak görülen Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın, bundan sonraki on yıllarda tümüyle Türk aydınlarının boy hedefi haline geliyorlar.

Forum Dergisi, net bir soğuk savaş ürünü olarak yayınlanıyor ve soğuk savaş ideolojisini veri kabul ediyor. Dergi, tüm yayın yaşamı boyunca, anti-sovyet ve anti-komünist tutumunda en küçük bir sendeleme yapmıyor (*). Türkiye'nin Batı dünyası ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile yapmış olduğu ittifakları, tartışmasız savunuyor.

(*) Bu on yılın temel çizgisinin anti-sovyetizm olduğunu, her türlü abartma endişelerini bir kenara bırakarak, belirtmek durumundayım. Bunun için, önce daha sonraki dalga içinde Türkiye İşçi Partisi milletvekili ve fiilen de sözcüsü olan fık-

ra yazarı Çetin Altan'ın yol açtığı bir olayı aktarıyorum.

«Yazar Çetin Altan Halkçı Gazetesi'nin 27 Eylül 1954 tarihli sayısındaki 'Hem Sebep Hem Netice' başlığını taşıyan yazısında, Ankara Radyosu'nda Fransız Komünist Partisi üyesi şarkıcı Yves Montand'ın 'Actualites' adlı parçasının çalındığını, 'yüz maden işçisi bir kıtanın ağırlığı altında haykırıyor, şuradan geçen bir takım askerden ise ancak onu sağ kalacak' v.b. sözlerinin yer aldığını yazıyor. Yazar, herkese 'komünist' diye leke çalınırken devlet radyosunda sosyalist plâklar çalınmasına şaştığını söylüyor.»

«Söz konusu yazı nedeniyle BYTGM (ilgili genel müdürlük, y.k.) içinde aynı gün yazılı ve sözlü soruşturma açılmıştır.»

«Program Müdürlüğünden Radyo Müdürlüğüne gönderilen savunma yazısında, plâğın piyasadan satın alındığı, yabancı dildeki plâkları dinleyip sözlerini tercüme etmek ile yükümlü olmadıkları için bu yanlışlığın meydana geldiği bildirilmekte ve 'alâkalı dairelerde muzır kanaatleriyle tanınmış yabancı şarkıcıların listesi varsa bunun bir listesinin temininin faydalı olacağı' belirtilmektedir.»

«Radyo Müdürlüğünden Radyo Dairesine gönderilen yazıda da radyo diskoteğinde Yves Montand'a ait 22 plâğın bulunduğu bu plâkların tümünün yayından kaldırıldığı bildirilmektedir.»

Uygur Kocabaşoğlu, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri, Ankara, 1978, çoğaltma, s. 433 ve 434.

Çetin Altan'ın bir dalganın sürüklemesiyle ön plâna çıkan, aydın dayanıklılığı olmayan bir kişi olduğu söylenebilir. Doğrudur.

Fakat toplumsal pratiğe 1940 yıllarında atılan Mehmet Ali Aybar ile Behice Boran'ın da, sessiz ve hareketsiz geçirdikleri 1950 yıllarında, ciğerlerini anti-sovyet rüzgârlardan koruyamadıkları, daha sonraki on yılda Türkiye İşçi Partisi'nin milletvekili ve yöneticisi oldukları zaman gösterdiler. Mehmet Ali Bey, izleyen on yılda gittikçe artan dozajda anti-sovyet görüşler sergiledi; Behice Hanım, bu görüşlerden tümüyle, ancak 1970 yıllarının ortasında Türkiye İşçi Partisi ikinci kez kurulduğu zaman kurtulabildi.

1940 yıllarında Türk aydını Sovyet dostluğuna önem verirken, 1960 yıllarında bir eğilim olarak, anti-sovyet bakış açısına sahip oldu. Bu, çok büyük ölçüde, iki on yıl arasındaki soğuk savaş propagandalarının başarısıdır. Bu başarı, 1960 yıllarında, Türkiye'de bir «Türk Sosyalizmi» arayışlarının nedenlerinden birisini meydana getirdi.

Bunun yanında Forum Dergisi, Genç Osmanlılar ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinden sonra Türkiye'de pek ele alınmayan, bir başka deyişle Türkiye'de pek oturmuş bir geleneği olmayan, özgürlük ve demokratik kurumların sistematik olarak savunuculuğunu yaptılar (*). Basın özgürlüğü, yargıç güvencesi, yasaların anayasaya uygunluğunun araştırılması, yasama organının iki kanata bölünmesi, dernek kurma ve toplantı yapma özgürlükleri, üniversite özerkliği, Forum Dergisi sayfalarında ve ilk kez entellektüel titizliği içeren nitelikleriyle savunuldu. Bunlar, savunulmanın da ötesinde, Türk toplumunun tüm sorunlarının çözümünü saklayan kurumlar olarak sunuldu. Bir genelleme yaparak, burada da biçimsel endişelerin (**) ön plana çıktığını söylemek mümkün.

Ancak etkili olduklarını reddetmek mümkün değil.

27 Mayıs 1960 İhtilâli ile iktidara gelen Millî Birlik Ko-

(*) Çeşitli dönemlerde etkin olmuş Türk aydınlarında hürriyet endişelerinin fazlaca yer etmemiş olduğunu belirtmek zorundayım.

Ziya Bey, Akçura Yusuf, Ahmet Hamdi Başar, Şevket Süreyya Aydemir, yakın on yıllarda Doğan Avcıoğlu, özgürlük düşüncesine, öncelikler listelerinde oldukça geri planda yer veriyorlar.

Sosyalist tezlerle çıkanların burjuva demokrasilerinde sınıfsal özgürlük aramaları ise bir sosyalizan zorlama olarak kabul ediliyor.

«Halbuki hürriyet fikrinin ilk doğduğu zamanlar yalnız bu kelime bütün bir milleti, bütün bir insanlığı kendine bağlar; büyük bir heyecan doğurur ve bütün ideallerin ve ideolojilerin temelini teşkil ederdi. Bundan bir buçuk asır evvel bu kadar mukaddes olan fikir, sınıflar ve milletler arasında tezatlar doğurarak dünya fikri olmaktan çıktıktan ve yeni fikirler ve heyecanlar aramağa doğru medeniyet sarsıntılar geçirmeğe başladıktan sonra, inkılâbımızı yaptığımız 1923 senesinde 'hürriyet' kelimesi artık bir milleti bağlıyacak ve davalarını hallederek heyecan doğuracak fikir olmaktan tamamen çıkmıştı.»

Ahmet Hadi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, İstanbul, 1945, s. 5-6.

(**) «1950-1960 arasında ressamlarımızın daha çok geometrik soyutlamaya yönelmiş oldukları da bir gerçektir.»

«Özetlemek gerekirse 1950-1960 dönemi Türk resmine ge-

mitesi üyesi subaylarla, iktidarlarının ilk günlerinde yapılan gazete röportajları, hemen hemen hepsinin anlaşmışca, en çok Beyaz Zambaklar Memleketinde romanını okuduğunu ve bu romandan etkilendiğini ortaya çıkardı. Bu romanı bir temel kitap veya bir kutsal program olarak algıladıkları anlaşıldı. Fakat kabul ederek referanduma sundukları 1961 Anayasası ile Beyaz Zambaklar Memleketinde romanı yerine, bir bölümünün adını bile duymadığı Forum Dergisi'nde yazılanlar arasında paralellikler kurulabildi.

Bunun anlaşılmasının zor olmayacağını düşünüyorum; yine de bazı noktaları belirtmek gereğini duyuyorum. Bunlardan birisi şu: Etkinlik ile bir yayının baskı sayısı arasında doğrudan bir ilişki kurmak son derece yanıltıcı oluyor. Kapitalizmin gelişmesi ve çeşitli piyasaların büyümesinin etkisiyle ve kütleselleşmenin bir fetiş haline getirilmesinin sonucunda Türk aydınında büyük sayılara karşı ilkel bir tutku belirdi. İlkelliğin ideolojisi olan fetiş, kendisine en zıt olması gereken aydın hareketini de etkisi altına alabildi. Aydın, aydınsal eyleminde bile, büyük sayılara ulaşmayı bu eylemin sine qua non niteliği haline getirdi.

Aydının yaratıcı eylemi, başlangıç noktasında, son derece yalnızdır.

Aydının yaratıcı eyleminin zaman içinde, dinamik platformda, etkinliği ile çıkışında yalnızlığı arasında doğrudan ilişki var.

Belirtme gereğini duyduğum ikinci nokta, ayırmanın yaratmanın da başlangıcı olduğudur. Toplumsal etkinlik, ayrı ayrı nitelik ve tanımdaki eylemlerin uc uca gelmesiyle kendisini gerçekleştiriyor.

Soğuk savaş'ın kurak yıllarında Türkiye'de biçimsel mesajlı aydın hareketi olan Forum Dergisi, çok büyük

---

nellikle egemen olan eğilim, geometrik soyutlama eğilimidir.» *Turan Erol, Günümüz Türk Resminin Oluşum Süreci İçinde Bedri Rahmi Eyüboğlu, doçentlik tezi, çoğaltma, s. 186 ve 187.*

ölçüde, Siyasal Bilgiler Fakültesi içinde doğdu. Sanki 1940 yıllarında Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde öldürülen kelebek, bu kez aynı üniversitenin çatısı altında fakat başka bir yapıda, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yeniden konacak bir yer arıyordu.

İçgüdüsel olabilir; toplumsal mantık sözüyle, mantığı fazlaca zorlamak istemiyorum. Ancak Forum Dergisi Olayı'nın iki önde gelen ismine de, bireysel platformda, böyle bir mantık yüklemeyi aklımın ucundan bile geçirmiyorum (*). Fakat görülen şudur: Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde uçmaya başlayan kelebeğin öldürülmesinde, sistem, öğrencilere önemli bir rol verdi. Ankara Üniversitesi'nin öğrenci gençliği 1940 yıllarında Türkiye'de yaratıcı aydın hareketinin boğulmasında önde ve istekli bir rol oynadılar. İçgüdüsel olan ve bir korunma içgüdüsünü sergileyen olgu burada ortaya çıkıyor. Siyasal Bilgiler Fakültesi içinde doğan Forum Dergisi sanki, koruyucu önlemlerini de, işin başında, alma mantığını gösteriyor. Siyasal Bilgiler Fakültesi içinde bir öğrenci derneği olarak Fikir Klübü kuruluyor.

Profesör ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu ile Doçent Aydın Yalçın'ın, önayak oldukları Fikir Klübü'nün kuruluşundan dolayı, ilerdeki yıllarda çok pişmanlık duyduklarını tahmin etmekte zorluk çekmiyorum (**). Fikir Klübü, Türkiye'de öğrencilerden başlayarak

---

(*) Forum'un iki önde gelen kurucusu Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın ile hem beraber oldukları ve hem de birbirinden ayrıldıkları zamanlarda, çok yakın ilişkiler içinde bulunduğum dönemlerim var. Turhan Feyzioğlu, sohbetlerimizde, hep Forum ile Abdullah Cevdet'in Mısır'da çıkardığı İçtihad arasında benzerlikler kurdu, İçtihad'ı Forum'un öncüsü saydı. Burada ileri sürdüğüm çözümlemenin benzerini veya yakınını, her ikisinden de duymadım.

(**) Üçüncü genel başkanı olduğum Fikir Klübü'nün kısa gelişimi şöyle oldu: 27 Mayıs 1960 İhtilâli'ne kadar tek dernek olarak kaldı: çoğaltma çabaları başarılı olmadı. 27 Mayıs'tan sonra birden sayıları arttı. Adları «Sosyalist Fikir Klübü» olarak değişti ve Sosyalist Fikir Klüpleri Federasyonu'nu kurdu. 1960 yıllarının ikinci yarısında yeni bir değişimle adı Dev-

tartışma düzeyinin yükseltilmesinde çok önemli görevler üstlendi. Öğrencilerin o zamana kadar tek klasik yetişme türü olan «münazara», klasik İngiliz üniversitelerindeki «debate», Fikir Klübü ile bir nitelik değişikliğine uğradı. Fikir Klübü'ne kadar ve bir süre de sonra, en önemli «münazara» konusu «aşk mı, yoksa vazife mi önemlidir» türünden, daha çok Aristotales mantığına dayalı bir yetenek geliştirebilecek ikilemler çerçevesinde kalıyordu. Fikir Klübü, İngilizce «panel discussion» deyimini «açık oturum» olarak Türkçeleştirdi ve günlük basının ilk sayfalarını kaplayan ve demokratik kurumları konu alan tartışmaları başlattı.

Düşüncenin etkinliği, üzerine yazıldığı veya basıldığı kâğıdın sayısıyla ölçülmüyor. Demokratik kurumların biçimsel yapıları sayılan görüşler, bu on yılın haftalık aktüalite dergilerini ve muhalefet partilerini de etkisi içine alabiliyor.

Bu kapsam içinde öğrenciler girmekte gecikmiyor. Mithat Paşa'nın Birinci Meşrutiyet için harekete geçirmesinden bu yana sürekli olarak politika içinde olan öğrenci gençlik, Cumhuriyet döneminde ilk kez hükümetin iç ve dış politika gösterilerinin basit bir aracı olmaktan kurtulma mücadelesini başlatıyor. Ankara Üniversitesi Öğrenci Birliği'nin öncülüğünde, Türk yüksek öğrenci gençliğinin kütlesel örgütü olan Türkiye Millî Talebe Federasyonu, hükümetin yörüngesinden çıkmak için başkaldırıyor. Cumhuriyet tarihinde ilk kez, Mareşal Çakmak'ın cenazesinde, 1950 yılı Nisan ayında işaretini veren öğrenci-polis karşılaşması, öğrenci gençliğin kütlesel örgütünün bir demokratik platforma çekilmesi mücadelesinde süreklilik kazanıyor ve şiddetini artırıyor (*). İki yıla yayılan öğrenci gençliğin bu kütlesel ve demokratik mücadele-

---

rimci Gençlik Örgütü, Dev-Genç oldu. Üçüncü dalganın arkasından gelen dalgakıran döneminde yasal çalışmaları tümden ortadan kalktı ve THKP ve THKO'nu doğurdu.

(*) Kim 1 Mayıs 1959, Kim 15 Mayıs 1959, Kim 15 Temmuz 1959, Kim 22 Temmuz 1959, Kim 27 Mayıs 1959, Akis 28 Temmuz 159.

sinde, siyasal polis açık şiddet yöntemlerine başvurmaktan çekinmiyor.

Zaman, karşılıklı şiddet kullanımının bir prova olduğunu kanıtlıyor. Siyasal iktidarın karşısında ve Cumhuriyet Halk Partisi muhalefetinden gittikçe uzaklaşan bir konumda yüksek öğrenim kurumlarının aydın öğrencileri, 1960 Nisan ayından itibaren, silâhın dışında her türlü şiddet yöntemlerini kullanarak iktidara karşı mücadeleyi başlatıyorlar.

Türk Silâhlı Kuvvetleri, kurala uygun olarak, kendi dışında oluşmuş programı, kendi dışında unsurlarla organik bağ kurmaktan şiddetle kaçınarak, uygulamak üzere 27 Mayıs 1960 sabahı harekete geçiyor ve iktidarı alıyor. Türk Ordusu, bu hareketiyle, yüzyılın başında İttihat ve Terakki'nin subay-sivil ihtilâlcilerinin ortak örgütü ile hareket etme örneğinden ayrılıyor; aynı şekilde Mustafa Kemal'in getirdiği yüksek rütbeli subaylar ve özellikle paşalar ile hareket etme ilkesini de, bir defaya mahsus olduğu zaman içinde ortaya çıkıyor, bir kenara bırakıyor. 27 Mayıs, çok büyük ölçüde, genç subayların hareketi olarak gelişiyor; daha sonraki yılların «zinde kuvvetler» deyimi de, bir ölçüde, buradaki gençlikten kaynaklanıyor.

Bu her açıdan gençlik hareketini izleyen umut dalgasından sonraki, umut yıllarını hangi yıldan başlatmak gerekecek? 12 Mart 1971 tarihinde verilen ve 27 Mayıs hareketinin Silâhlı Kuvvetler içindeki hiyerarşi düzeni bozan yapısına bir tepki olarak Genel Kurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları'nın imzalarına dayanan Muhtıra'yı başlangıç olarak almama eğilimindeyim.

Çok basit bir gerekçeye bağlı olduğum için: 12 Mart 1971 Muhtırası'nın da bir iç savaş koşullarını hatırlatan bir dönemin açığa çıkmasına imkân verdiğini düşünüyorum. Ancak bu koşulların, embriyonik biçimde, daha önceki yıllarda mevcut olduğunu eklemek durumundayım.

1965 yılını başlangıç olarak düşünmüyorum: 1965 Seçimleri'ni, bir düşünce ve eğilim değiştirebilecek önemde görüyorum.

Bunun için bir tez ile bir tez vargısını formüle etmek durumundayım.

Tez: Türk aydınlarının genel olarak düşündüklerinin tam tersine, Türkiye'de sosyalizm akımı, Cumhuriyet Halk Partisi veya aynı eğilimi temsil eden örgüt, iktidardan ne kadar uzak ise o kadar daha büyük gelişme şansına sahip olur ve oluyor.

Bu tezin vargısı, Cumhuriyet Halk Partisi için, tersinis doğru olmasıdır: Seçimli dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi veya aynı eğilimleri temsil eden örgüt, Türkiye'de, sosyalizm akımının en güçlü olduğu dönemlerde en çok oy alıyor ve en güçsüz olduğu dönemlerde ise en az oy alıyor.

Tezin vargısı üzerinde durmak, bu çalışmanın mantığı içinde hiç gerekli değil. Formülasyonuna da, asıl tezi açabilmek için ihtiyaç duydum. Bu açıklık ihtiyacı içinde 1977 seçimlerini ve 1980 sonrası oylamaları gösterebiliyorum.

Halk kahraman değildir; bunu askerî müdahale sonralarında yapılan oylamalarda oylarını saçarak, sık sık kanıtlıyor. Halkın kahramanca davrandığı dönemler ve olaylar var; aydınların halkçılığı türünden halkın kahramanlığı da çaresizlikten doğuyor. Çareyi aramaya zamanı olduğunda, askerî müdahaleye olan tutumunu, cepheden karşı çıkmadan ve arkadan vurmaya özen gösterip, dayanabileceği güçleri anlamaya çalışarak, yeni bir müdahaleyi zorlamayacak dağınıklıkta saptıyor.

1961 yılında yapılan seçimler böyle bir dağınıklığı açığa vurdu. Silâhlı Kuvvetler ile aydınların tercihi olan Cumhuriyet Halk Partisi, iktidara en yakın fakat mutlak olarak iktidardan çok uzak çıktı. Bu, askerî müdahalelerin yıpratıcılığının Cumhuriyet Halk Partisi tarafından üstlenilmesi türünden fazla akademik görünen bir gerekçe ile sineye çekildi. Oyları veren geniş halk yığınları beraat etti; önceki on yılda demokrasinin biçimsel kurumlarının varlığı ve işlemesi halinde halkın, en doğruyu ve aynı anlama gelmek üzere çıkarlarına en uygunu seçebileceği

inancını çekirdek sayan bir «ideoloji» yaratılmıştı. Başka ideolojiler ve sınıfları eksen kabul eden dünya görüşlerinin egemenliği veya yokluğu, 27 Mayıs İhtilâli'nden çıkmadı. Aydınlar, kendileri gibi halkın da bir ideolojinin baskı altında olduğu düşüncesini, ne yazık!, pratikten öğrendiler.

1965 Ekim ayında yapılan seçimler sonsuz öğretici bir pratik oldu: 27 Mayıs İhtilâli'nden sonra kapatılan Demokrat Parti'nin yerine kurulan Adalet Partisi çok büyük bir çoğunlukla hükümete geldi. 1965 yılı sonlarında ortaya çıkan bu sonucu, eylemin ürünü olarak aldığım Türk aydınının geleceğe bakış açısında, önemli bir gelişme olarak görüyorum. 1966 yılını, bir yeni dönemin başlangıcı olarak sayıyorum.

Çok sayıda kanıt sunacak durumda değilim; etkili Yön Dergisi'nin seçim sonuçlarını değerlendirmesini sunarak başlayabilirim. 10 Ekim tarihinde yapılan seçimlerden sonra çıkan 15 Ekim 1965 tarihli Yön Dergisi, sonuçlara, şöyle bakıyor: «Seçim sonuçları Washington'u sevindirdi.... Sosyalizmin romantik dönemi artık mutlaka kapanmalıdır»[35]. Yazılanlar ise, bugün için çok daha fazla olmak üzere, oldukça açık: «'Halka gider doğruları söyleriz. Halk aydınlanır, 1969'da da iktidara gelir' gibi popülist edebiyat, gücünü bilimden aldığını söyleyen sosyalist düşünce için, bilim dışı kötü bir romantizmdir. Sosyalist düşünce, seçmeni soyut bir varlık olarak değil, ekonomik ve ideolojik bağımlılığı içinde düşünür.» Anlaşılıyor.

Bir sayı sonra Doğan Avcıoğlu, daha açık yazıyor: «Yeni Dönem». 1965 seçimleri sonucunda Türkiye İşçi Partisi'nin onbeş milletvekilini yasama organına sokmuş olmasının hayal gücünü fazla zorlayıcı etkilerini durdurmak istiyor. «Gerçekleri, hayale kapılmadan olduğu gibi görmek gereklidir: TİP parti olarak başarı sağlamakla beraber, 1965 seçimleri, sol'un yenilgisiyle ve sağ'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Washington, seçim sonuçlarını Amerika'nın zaferi ilân etmiş, ünlü Amerikan televizyon şirketleri ile gazeteleri 10 Ekim'i 'memleketi sola kaydırmak

isteyen İnönü'nün yenilgisi' şeklinde yorumlamışlardır»[36]. Bu, bir yol ayrımıdır. 1966 yılından itibaren Türk solu ve Türkiye aydını yol üzerinde ayrılmaya başlıyor. Türkiye İşçi Partisi artan bir parlamentarizm savunuculuğuna girerken, Yön Eylemi parlamento dışı yöntemleri tartışmayı ön plana çıkarıyor. Doğan, «Yeni Dönem» başyazısını «hiç şüphe yok, sosyalizmin zor dönemi, asıl şimdi başlamaktadır» sözleriyle bitiriyor.

Parantez açmam gerekiyor: Bilim adamının işlevi, yalnızca gerçeği yansıtmak değil. Bilim adamı aynı zamanda gerçeği tamamlamak durumunda; aynı anlama gelmek üzere, gerçeği harekete geçirmek misyonunu üstleniyor. Hareket, gerçek'in belirleyici nitelikleri arasında yer alıyor.

Bilim adamı gerçeği tamamlarken, var olan ve bilinen gerçeklerden bağımsız olamıyor. Tamamlama, ancak var olan ve bilinen gerçeklerle yeni bir örgü kurulduğu zaman, doğrulanma testine dayanabilmiş oluyor.

1965 yılının var olan ve bilinen gerçekleri, 1966 yılını bir dönemin başlangıcı sayma düşüncesini tamamlıyor. 1965 yılında, Başkent Ankara'nın en işlek caddesi olan Atatürk Bulvarı'nda şunlar oluyor: «Ankara'da Atatürk Bulvarı'nda, kendi çıkardıkları 'Dönüşüm' dergisini satan gençlere karşı, polisin de adeta desteği ile girişilen saldırılar, bu haftanın ortasında gençliğin sert bir ihtarına yol açtı. Büyük bir gençlik kütlesi, 555-K günlerinde olduğu gibi Gazi Osman Paşa türküsünü ıslıkla çalarak (*),

---

(*) 555-K, «beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da» anlamına gelen bir paroladır: 1960 Mayıs ayında, Kızılay'da Sıkıyönetim'e karşın büyük öğrenci gösterisinin ilki, bu şekilde haber verildi.

Gazi Osman Paşa, Tezler'in bundan önceki kitaplarında sözünü ettiğim Türk tarihinin savunmacı üç kahraman paşasından birisidir; 93 Savaşı'nda Plevne'yi savunmuş ve esir düşmüştür. Sultan Hamid, «gazi» ünvanı ile ödüllendirdiği Osman Paşa'yı Yıldız Sarayı'nda kendi yanında tuttu.

Türkü şöyle: ,Tuna nehri akmam diyor/Etrafımı yıkmak diyor/Ünü büyük Osman Paşa/Plevne'den çıkmam diyor.' Tür-

meydanı boş bulduklarını sananları düşünmeye çağırdı. 'Kahrolsun Emperyalizm' sesleri Atatürk Bulvarı'nı doldurdu»[37]. Durmadı ve devam etti: «Pazartesi günü de, Kızılay'ın tam karşısında Sakarya Caddesi'nin ağzında 'Dönüşüm' satan gençler, 'Kahrolsun Komünistler' diye haykıran bir grubun saldırısına uğradılar.» Dönüşüm'ü, Türkiye İşçi Partisi'ne mensup gençler çıkarıyor ve satıyordu.

«Saldırgan grup, birkaç günden beri gene Bulvar'da 'Kuva-i Milliye' adında bir gazeteyi satan ve sattırmaya çalışan 'palabıyıklı delikanlılar'dan kuruluydu. Bu Kuva-i Milliye gazetesinde ise şu ilân dikkati çekiyordu: 'Teşekkür-Dergimizin yayınlanması için elinden geleni esirgemeyen Muammer Kıraner'e teşekkürü bir borç biliriz!» Muammer Kıraner, iktidarın yakını ve Ankara'nın inşaat işlerini üzerine alan zengin bir müteahhitdi.

Başkentin en işlek bulvarında ve güvenlik kuvvetlerinin gözü önünde sermaye sınıfının, her türlü legalite endişelerini bir kenara atarak, şiddet uygulamasını örgütlemesinin önemini vurgulamak zorunluluğunu duymuyorum. Yalnızca bu şiddet uygulamasının, diğer hazırlıklarla birlikte, 1966 yılını bir dönüm tarihi olarak kabul etme düşüncesini güçlendirdiğini eklemek durumundayım.

---

künün nakaratı /Olur mu böyle olur mu/Kardeş Kardeşi vurur mu/ şeklinde değiştirildi.

27 Mayıs öncesi aydın gençliğin baş sloganlarından birisi «Ordu-Gençlik Elele» oldu. Sıkıyönetimde görevli subay ve erlerin, iktidara karşı gösteri yapan üniversite gençliğine ateş etmesini önleyebileceği düşüncesiyle ve hüzünlü bir melodiyle bu nakarat söyleniyordu.

Aydın gençliğin Gazi Osman Paşa'yı, 27 Mayıs öncesinde hatırlaması, Ankara ve İstanbul'un iki büyük semtine Gazi Osman Paşa adının verilmesine yol açtı. Demokrat Parti'nin iktidara geliş tarihi olan 14 Mayıs, Ankara'nın yeni kurulan ve güzel bir semtinin adı idi; değiştirildi. Bugün elçiliklerin taşınmaya başladığı bu «mutena» semte ve İstanbul'un gecekondu bölgesi Zeytinburnu'na Gazi Osman Paşa adlarının verilmesi 27 Mayıs öncesi öğrenci gençliğin Gazi Osman Paşa türküsünü kendisine marş yapmasından kaynaklanıyor.

Bu tarihten sonra olayların hızlandığı gözleniyor: Yön kapanıyor ve kısa bir aralıktan sonra «Devrim» adıyla yeniden çıkıyor (*). Sosyalist Fikir Klüpleri Federasyonu, yönetim ve isim değiştirerek Dev-Genç oluyor; Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun etkinliğini yitirmesiyle Dev-Genç geniş öğrenci kütlesini harekete getirebilen tek örgüt haline geliyor.

Dev-Genç, bir yandan isim değişikliğiyle birlikte iktidarı doğrudan doğruya hedef alan bir yayın programını gerçekleştirmeye başlayan Yön-Devrim Eylemi'nin etkisiyle, diğer yandan Latin Amerika'daki gerilla eylemlerinin ve Che Guevera'nın yüksek prestiji nedeniyle, kent ve kırt gerilla yöntemlerini tartışmaya büyük bir öncelik vermeye başlıyor. Bu tartışma, sermaye kesiminin silâhlı bir örgütü yaratması ve öğrenci gençliğin üzerine salmasıyla birlikte, yeni arayışlara dönüşüyor (**). 12 Mart

---

(*) Mümtaz Soysal, Doğan'ın ölümü üzerine yayınladığı ve tadına varamadığım bir fıkrasında «Yön» adını kendisinin bulmuş olduğunu ifade etti. Doğru olabilir; eksik. Yön'ün bütün hazırlıkları «Devrim» adına göre yapıldı, fakat yayına başlanacağı sırada Devrim adının bir başkası üzerine tescil edilmiş olduğu anlaşıldı. İkna edilemedi.

Doğan Avcıoğlu, Yön'ü kapatıp Devrim'i çıkarmaya başlarken ilk düşündüğü isme dönmüş oldu.

(**) Amerikan istihbarat örgütleriyle işbirliği yaparak ve bu örgütler için çalıştığı varsayılan Hoover Enstitüsü'nün yayınladığı, 1972 Dünya Komünist Hareketleri Yıllık'ında şunlar yer alıyor :

«TKP elements play a smal, uninfluential role in the terrorist Turkish Peoples' Liberatin Army (TPLA) and in the originally more moderate anti-U.S. and pro-Arab Turkish Revolutionary Youth Federation (Dev-Genç), from which the TPLA emerged in early 1971.»

«It is likely that the TKP, TLP, and Dev-Genç were all involved in the establishment of 'revolutionary centers' in Kurdish areas in the past two years. The government has attempetd to neutralize such centers by sending in paramilitary police units.»

Hoover Institution, Yearbook of International Communist Affairs 1972, Hoover Institution Press, 1972, s. 238.

Muhtırası bu zamanda ve Şilâhlı Kuvvetler içinde iktidarı almaya yönelik radikal bir kanatın muhtemel bir girişimini önleyebilmek amacıyla veriliyor. Muhtıra'ya gösterilen resistans, zaman zaman Silâhlı Kuvvetler ile çatışma boyutuna çıkıyor.

Tarih yazmıyorum; Aydın Üzerine Tezler'i biçimlendirmeye çalışıyorum. Fakat bu biçimlendirme çabası içinde verilmesi gerekli bilgiler bile, dördüncü dalga'nın oldukça kısa ömürlü ve aydın katkısı açısından son derece yoksul olacağını gösteriyor. Nitekim dar anlamda 12 Mart Dönemi'nden çıkıldıktan çok kısa bir zaman sonra, Türkiye, teşhis edilebilmesi için bilim adamlarına gerek göstermeyen iç savaş koşullarının içine düşüyor.

Daha önceki kitaplarda, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl başlarında yaşanmış olduğunu ileri sürdüğüm iç savaşlar nedeniyle, iç savaşlarda daha çok seçkin ve aydın kırımının ortaya çıktığına değindim. Dördüncü dalgayı da içine alan bu yeni dönemde aydın kırımı, diğerleriyle karşılaştırıldığında, çok daha duyulur boyutlara ulaştı.

Özel nedenlerin, böyle bir sonucun ortaya çıkmasında, ayrı ayrı etkileri oldu. Özel nedenler kümesinin birinin, iç savaş koşullarıyla doğrudan bir bağlantısı yok; akışı hızlandırıcı role sahip, aynı yönde çalışıyor. Kısaca şöyle özetlenebilir: Birincisi, petrol bunalımı ile geri Arap emirlikleri veya devletleri, büyük bir servet transferini gerçekleştirme imkânı buldular. Yaşasaydı Sultan Abdülhamit'i kıskandırabilecek bir modernizasyon ve eğitim atılımını başlattılar. Türkiye ise, Türk aydınının doğuşundan gelen bir çarpılmayla dile verdiği önemle de bağdaşan bir biçimde, ancak sömürge ülkelerinde görülebilecek kurumlara, İngilizce öğretim yapan üniversitelere sahip bulunuyor. Bu iki olgunun hareketlenerek biribiriyle buluşabilmeleri için Türkiye'nin yüksek bir enflasyon yaşaması gerekiyor; iç savaş koşullarının her zaman sine qua non niteliklerinden birisi, yüksek fiyat artışları, 1970 yıllarına damgasını vuran gelişmeler arasında yer alıyor. Türk üni-

versitelerden Arap sultanlıklarına çok büyük bir öğretim üyesi akımı yaşanıyor.

Türkiye'de sosyalist akımın yüksek dönemlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin kısa sürelerde olsa da iki kez hükümet kurabilmesi, inter alia, özel sektör ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında son derece zengin karşılıklı ilişkilerin doğmasına yol açıyor. Kısaca şöyle özetlenebilir; özel sektör Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin korkulmaması gerektiğini ve ayrıca artık hükümet kurabilecek düzeye ulaştığı için de hesaplamaların içine girdiğini görüyor. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın büyük iş kuruluşları ortaya çıktığı gibi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yüksek kamu görevlileri arasından yeni iş adamları yaratılabiliyor. Bu özel sektör kuruluşları, kamu kesimindeki kadroları kendisine çekmekte oldukça hızlı davranabiliyor ve bu kadrolar, içine girdikleri yeni üretim ilişkileri ağında, statükoyu korumanın faziletlerine inanmaya başlıyorlar. Aydın olmaktan çıkıyorlar.

Türkiye, son on yıl içinde bir uluslararasılaşma sürecinin tutkusuna düşüyor; işçi ve sermayeden sonra aydın da, dış piyasalarda varolabilmeyi, kendisini kanıtlamanın bir ve çok zaman tek yolu olarak görüyor. Aydın ile herhangi bir ihraç malı arasındaki ayrılıkları giderek yok saymaya yönelen bu tutku, «evrensel ün» motifi ile ayrıca kamçılanıyor.

İç savaş koşulları ise Türkiye'den yurt dışına bir aydın göçü için, ek gerekçe işlevi görüyor. «Bizim Köy» yazarı Mahmut Makal, «Yılanların Öcü» yazarı ve 12 Mart öncesinin Türkiye Öğretmenler Sendikası Genel Başkanı Fakir Baykurt türünden «köy çocukları» Türkiye'yi terketmede başı çekiyorlar. Avrupa'da yerleşmiş Türk işçilerinin varlığı, bunların ve benzerlerinin öğretmenlik ve benzeri işler yaparak yaşamlarını sürdürebilmeleri için belli talep ve imkân yaratıyor.

Bunlar, haklarında her hangi bir adlî soruşturma olmayan, başka bir deyişle, Türk pasaportu ile Türkiye'ye rahatça girme ve çıkma imkânını sürdürenler kategori-

sini meydana getiriyor. Haklarındaki ceza kovuşturmalarının dışında kalabilmek için Türkiye dışına çıkanların, bunlara, eklenmesi gerekiyor.

Avrupa sanki, on dokuzuncu yüzyılda yirminci yüzyıl başlarında Rusyalı emigrelere açtığı kapılarını, şimdi de Türk siyasal göçmenlerine açıyor. Sanki 1848 Burjuva İhtilâlleri dalgasında Büyük Reşit Paşa'nın, Rusya'nın ağır baskılarına başeğmeyerek, içlerinde Nazım'ın büyük dedesi Konstantin Borjenski'nin de bulunduğu Avrupalı yenik ihtilâlcilere İstanbul'u açmasının karşılığını gösteriyor. Avrupa kentleri, Türkiye'den ayrılan aydınlarla dolup taşıyor; çeşitli gerekçelerle Avrupa kentlerinde toplananların yeni topraklarda aydın davranışlarını sürdürme imkân ve şanslarının ölçüsünü tartışmayı şimdilik bir kenara bırakmak gerektiğini düşünüyorum (*). Burada, Türkiye'nin dışına çıkışı, büyük exodus'ü, saptamakla yetiniyorum. Türkiye'nin dışında bir aydın davranışını sürdürebilmek için Türkiye'de kalan bir kökün olması gerektiğine inanıyorum.

İç savaş, seçkinleri kurban seçiyor; bu, artık biliniyor. Fakat Türkiye'nin yaşadığı son iç savaşta kurban olarak seçilen aydınların niteliği üzerinde durmak gerekiyor. Sanki dünya aydınlarının gelişmesini durdurmak için icat edilmiş computer'ler, elektronik hesap makinaları, bir de Türkiye'de öldürülecek aydınların seçimi için kullanılarak icat

---

(*) Bu iç savaş koşulları arasında Türkiye'nin büyük kapitalistlerinin önemli bir bölümünün, Türkiye'nin sosyalizme düşmesinin gün sorunu olduğuna inandıklarına düşünebilmek için ciddi ekonomik veriler var: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin emlâk alım-satımıyla uğraşan ünlü firmaları 1970 yıllarında Türkiye'den kaynaklanan Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki malikane talepleri karşısında şaşkınlıklarını belirtmekte yarışıyorlar. Türk iş adamlarının da göçmen işadamı statüsüne hazırlandıkları anlaşılıyor.

Endişeleri gerçekleşmeyince ulaştıkları uluslararasılaşma düzeyinden dönmek için bir neden görmüyorlar.

Böylece Avrupa'da Türk işadamları, Türk işçileri ve emigre aydınlar buluşmuş oluyorlar. Acıklı, ancak Türkler'in göçebe geçmişlerine uygun bir tablo!

edilme gerekçelerini, aşkın bir biçimde, gerçekleştiriyorlar.

Bir tekrara gerek var: Dördüncü dalga, Türk aydınlarının ancak uzaktan izledikleri bir yükselişi sergiledi. Bunda, üçüncü dalgadan sonra gelen önlemler zinciri içinde kendini reddeden aydın kümesinin yoğunluğu ve dördüncü dalganın, iç savaş işaretleri içinde ortaya çıkmasının rolü var.

Ancak sayıları fazla olmamakla birlikte hem dördüncü dalga sırasında ve hem de iç savaş koşulları içinde, ön planda aydınlar oldular. Bu dönemdeki aydın kurbanlarının seçiminde computer kullanıldığı izlenimini veren bulgular, buradan çıkıyor: İç savaş, kurbanlarını, ön planda olan veya bir başka deyişle toplumsal pratiğin ön saflarında olan aydınlardan seçmedi. Tam tersine, kendilerine seçtikleri bir sığınakta ve her gün dalgalanan tereddütler içinde aydın kimliğini koruma çabası içinde olanlar öldürüldüler. Profesör Umit Doğanay, Doçent Bedrettin Cömert, Profesör Cavit Orhan Tütengil, ilk anda akla gelen isimler oluyor. Hatırlanıyorlar.

Gerçekten bir computer kullanılması önemli değil; ileri sürülen ölçüt açısından sınıflandırıldığında, kurbanlar listesinin son derece homojen bir yapıya sahip olduğu açıklıkla görülüyor. Bu bir saptama oluyor; mutlaka üzerinde düşünülmesi gerekiyor.

Şu aşamada düşünüldüğünde böyle bir listenin aydın yıkma katsayısının çok daha yüksek olduğunu söylemek mümkün. Bir aydın öldürülürken, birden çok aydının yıkılacağı hesaba katılmış olabilir; böyle bir sonucun ortaya çıkmış olduğu rahatlıkla ileriye sürülebilir. Toplumsal pratiğin ön saflarında mücadele eden az sayıda aydın yerine, aydının üniversel davranış alanını daraltarak çekildikleri sınırlı bir alanda hergün kalbi ile beyni arasında aydın kimliği mücadelesi verenlerin kurban edilmesi, tüm aydın kümesi üzerinde habis bir kanser etkisi yaptı. Yapıyor.

Açılması gerekiyor: Bu bölümün başında deha çözümlemesi üzerinde duruldu. Toplumda bir tek dahi varsa,

deha'nın dahi yoğunluğuna ulaşmamış özelliğinin toplumun bireylerinde saçılmış olarak bulunması gerekiyor. Benzer bir biçimde, aydınsal eylemin, bir aydın davranışının belli bir yoğunluğa ulaşmasının sonucu olduğunu düşünebiliyorum. Şöyle de söylenebilir; aydın tutumu, belli bir davranış biçimidir. Bir tür yaşam biçimidir.

Bireyin akıl yoluyla çıkardığı kurallara göre yaşamasıdır: İç savaş döneminde, kurbanların, toplumsal pratiğin ön saflarında mücadele eden aydınlar yerine, dışına çıkmak istemedikleri barınaklarında, her gün kalbleriyle akılları arasında aydın kimliğine uygun davranış alışkanlıklarını sürdürebilmek için mücadele edenler arasından seçilmesi toplumsal aydın davranışı üzerinde yıkıcı etkiler yaptı. Genel anlamda birey bir kenara, aydın kümesi içinde, akıl yoluyla çıkarılan kurallara göre davranış alışkanlıklarına öldürücü darbeler indirdi.

İç savaş koşulların kıskacı, aydının sürekli Rus Ruleti oynar duruma getirilmesi, aydın kümesini içgüdülerine göre hareket eden bir yığın halinde davranmaya zorladı (*). Burjuva siyasal propaganda mekanizmasının ortaya attığı bir «umut» kelimesi, aydın davranışının en ilkel gerekleri olan program araştırması yapmak veya kadro tutarlılığını gözetmek türünden endişeleri toptan silerek, totemlerine tapınan ilkelleri hatırlatınca ve yığınsal olarak bir kişinin peşinde sürüklenmeye yetti. O kadar öyle ki, program veya kadro sınamalarının yapılmasını öneren bir-iki ses bile, iç savaş kamplaşmasının içinde, «düşman» tarafıyla işbirliği yapmanın açık ve seçik örneği sayıldı.

Aydın davranışını yığınsal olarak yok etmeye yönelen bu habis kanser etkisinin altında, Türk aydını, eline «biz halkız, yenilmeyiz» dövizini alarak dolaşmayı, aydının nihaî hedefi saydığı kütlelerle buluşması sandı. Tak-

(*) Kemal Tahir'in roman tadı alarak okuyabildiğim tek eseri olan Kurt Kanunu, buradaki çözümlemeye paralellik gösteriyor. Roman, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı idamları döneminde aydın davranışını yitiren bir kahramanın iç parçalayıcı haykırışlarıyla bitiyor.

sim Meydanı'nı dolduran 1 Mayıs yığınlarına bakarak, tıpkı yığınlar içindeki birisi türünden, dünya tarihinin yenilmiş halklar tarihi olduğunu bilemedi, unuttu (*). İç savaş koşulları içinde büyük kütleler ile kucaklaşmanın kalblere uzanan rahatlatıcı temasıyla aklını ve aklın birikimini bir kenara koydu.

Türk aydını kütleleşti.

Türkiye, yirminci yüzyılın son on yıllarına çok büyük bir aydın kıtlığı ile girdi.

Eksik Tamamlama

Eksik tamamlamak, geçmişte yaşamak demek.

Türk aydını hep, eksik tamamlama eğilimini taşıdı.

Yenilikçi hareketi, Nizam-ı Cedit ile başlıyor. Alemdar Mustafa Paşa yetişiyor; ancak yine de eksik kalıyor. Nizam, düzen, sözcüğü pek az değişiyor; Tanzimat, düzenleme, oluyor. Tanzimat, Nizam-ı Cedit'ten eksik kalanı tamamlamayı üstleniyor.

1856 Islahat Fermanı, Tanzimat'ı tamamlamak için uygulamaya konuyor. Birinci Meşrutiyet'i yapanlar, pek açık bir biçimde, Tanzimat'ın kurucusu Büyük Reşit Paşa'nın izinden gittiklerini belirtiyorlar. Meşrutiyet, Tanzimat'ın düzenlemelerine devam ederken, katılımı ve bu arada müslüman olmayan halkların, «millet», yönetimde pay sahibi olmalarını amaçlıyor. Birinci Meşrutiyet, kendinden önceki yenilik hareketlerinden eksik kalanı üzerine alıyor.

İkinci Meşrutiyet'in adı üstünde; Birinci Meşrutiyet Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koymayı hedef alıyor. Genç subaylar Makedonya'da dağa, kaldırılan Anayasa'nın yü-

---

(*) Halk yenilir ve hep ezilir. Ezilmiştir. Ayrıca salt ezilenin doğrudan doğruya kurtarıcı olacağı düşüncesini düzeltmek gerekiyor. Ezilen, doğrudan doğruya, hiç bir zaman kurtarıcı olamıyor; ezilmeyi kabul etmemeyi bir yaşam biçimi haline getiren kütle, kurtarıcı olabiliyor. Kendisini kurtarırken başkalarını da.

rürlüğe konması ve kapatılan meclisin yeniden açılması için, çıkıyorlar.

Mahmut Goloğlu'nun kitaplarından birisinin adı, «Üçüncü Meşrutiyet». Yalnızca Cumhuriyet'in kuruluşunu kapsıyor. Cumhuriyet, Türkiye'de, bir «Üçüncü Meşrutiyet» olarak da algılanabiliyor. Goloğlu, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Meclis'in açılışı nedeniyle şunları yazıyor: «Ve Mustafa Kemal Paşa bu bildiriyi yayınlamakla, Osmanlı Türk Devleti'nin tarihinde bir Üçüncü Meşrutiyet döneminin başlayacağını da ilân ediyordu»[38]. Bazı göstergelere göre bakarak Ankara'da açılan Meclis'i, Üçüncü Meşrutiyet bir yana, İkinci Meşrutiyet'in eksiğini tamamlamak olarak görmek de mümkün.

Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabının sonlarında, Hareket Ordusu'nun Ayastefanos'a kadar gelmesi üzerine, İstanbul'u 13 Nisan 1909 Ayaklanması nedeniyle terkeden Meclis-i Mebusan ve Ayan üyelerinin, Ayastefanos Yat Klübü'nde toplandıklarına ve bir Kurucu Meclis gibi hareket ettiklerine değinildi. 22 Nisan 1909 tarihinde gerçekleştirilen bu Meclis-i Umumi toplantısı ile 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Meclis arasında tarihsel paralellikler kurmak, pek zor görünmüyor.

Bu nedenle olabilir; Kemalist Historiagrafya, 22 Nisan 1909 Meclisi'nin hep üstünü örtmeğe çalışıyor.

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nden sonra, İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a başkan olmayı düşünüyor. Bunu sağlamayan arkadaşlarına çok kızıyor; kızgınlığını, güçlendiği sonraki yıllarda daha çok belli ediyor. Bunlar ayrı; fakat, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Meclis'in, doğal üyeleri arasında, İstanbul Mebusanı'nın bulunduğu kesin. Başka bir deyişle, son Osmanlı milletvekillerinden Ankara'ya geçebilenler, Ankara'daki Meclis'in üyesi oluyorlar.

Buna burada kısaca eklenecek olanlar şunlar: Ankara'daki Meclis, çıkardığı yasalarda bir süre «Memalik-i Osmaniye» deyimini kullanıyor; ülke olarak, Osmanlı Memleketi'ni geçerli saymaya devam ediyor. Ankara'daki resmî dairelerin bir bölümü, bir süre, resmî yazışma-

larda «Osmanlı Hükümeti» ifadesini yazıyorlar[39]. Bütün bunlar, Ankara'da yeni bir meclis açılırken bile, bir eksik tamamlama düşüncesinin egemen olduğu sonucuna varabilmek için yeterli görünüyor.

Sabiha Sertel, İkinci Dünya Savaşı sonlarında, sosyalizme yatkın olduğunu söyleyen Demokrat Parti kurucusu Fuad Köprülü'ye, şimdilik burjuva demokrasisini tamamlamayı amaçladıklarını belirttiğini yazıyor. 1960 yıllarında, üçüncü umut dalgasında, aydınlar «İkinci Millî Kurtuluş Savaşı» içinde olmanın heyecanını yaşıyorlar. Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, İkinci Millî Kurtuluş Savaşı'nı ilân etmekten çekinmiyor. İzmir'de genelevler, Altıncı Filo erlerine kapılarını kapatarak, bu sürükleyici dalga içinde üzerlerine düşenden fazlasını yapmaya çalışıyorlar.

Sosyalist Fikir Klüpleri Federasyonu, Dev-Genç'e dönüşürken, Millî Demokratik Devrim tezi de, Türk aydınları içinde, pek küçük bir istisna dışında, egemenliğini kuruyor. Millî Demokratik Devrim, burjuva demokrasisinde eksik kalanları tamamlamayı programına alıyor. Bu dönemde belki de en çok, Lenin'in Nisan Tezleri'nde düzelttiği, minimum-maksimum program ayrımı tartışılıyor.

27 Mayıs, Kemalizm'den ayrılmayı önemli gerekçelerinden birisi sayıyor. 27 Mayıs'ın eksik kalanlarını, Kemalizm'in ihmal ettiği ekonomik kalkınmayı tamamlamayı ve burjuva-demokratik reformları bütünlemeyi hedef kabul ederek bir araya gelen 27 Mayıs'cı, Yön Çevresi ve Millî Demokratik Devrim Tezi yanlılarının kurmuş oldukları ittifak, 9 Mart 1971 tarihinde başarısızlığa uğruyor.

28 Mayıs 1826 tarihinde Sultan Mahmut, çıkardığı bir Hatt-ı Şerif ile yeni ordu birlikleri kurulmasını emrediyor. Cumhuriyet döneminde Tanzimat'ı kötüleme kampanyasının önemli kaynaklarından birisi haline getirilen Engelhardt, adı verilmemeye özen gösterilmekle birlikte, Üçüncü Selim'in Nizam-ı Cedit'in yeniden kurulmak istendiğini belirtiyor[40]. Engelhardt, Hatt-ı Şerif'in yeniçeri-

liği ortadan kaldırmayı amaçlamadığını ve Mahmut'un da böyle bir planı olmadığını ekliyor.

Olmuyor; 15 Haziran 1826 tarihinde yeni bir Hatt ile yeniçeriliğin imha edilmesi kararlaştırılıyor. 15-16 Haziran 1826 tarihinde İstanbul'da kan gövdeyi götürüyor. Birinci Kitap'tan hatırlanabilecek; Topkapı Sarayı'nın önünden deniz, insan cesetlerinden, görülmüyor. Aydın Üzerine Tezler'in ileri sürdüğü ilk iç savaş sona eriyor. Tanzimat, zorunlu hale geliyor.

Eşitsiz gelişme yasasının geçerli olduğu bir dünyada eksikler ancak aşılıyor.

Newton fiziğinin en eksikli yanı, ışık dalgalarıyla ilgili çözümlemeleri oldu. Yirminci yüzyılın başında bu eksikli yanı gidermek için Einstein'ın, Planck'ın ve diğerlerinin çabaları, modern fiziğin doğumuna yol açtı.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Köprülüzade Fuad, Darülfünun'un Vazifeleri. Hayat. 29 Haziran 1927.
Atatürk Devri Fikir Hareketleri II. Ankara, 1981, içinde, s. 561
2 Adnan Cemgil, Demokrasi ve Gençlik. Ant, 1945, sayı 7, s. 1
3 Esat Adil, Tarihçilik Modası, Gün, 1946, sayı 19, s. 1 ve 12
4 Asım Sarp, Türk Şiirinde Hakiki Demokrasinin İlânı, Gün, 1946, sayı 20, s. 4
5 Hasan Tanrıkut, Bizi Kirletemezsiniz, Gün, 1946, sayı 21, s. 1
6 Av. Esat Adil, Demokrasilerin Sağı Solu, Gün, 1946, sayı 17, s. 1
7 F. Hikmet, Emekçi Kitle ve İnkılâpçı Münevverin Önemi, Gün, 1946, sayı 20, s. 5
8 ibid., s. 5
9 Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 240
10 Mehmet Kemal, Acılı Kuşak, Ankara, 1967, s. 5
11 Aziz Nesin, Suçlanan ve Aklanan Yazılar, Ankara, 1982, s. 13
12 Aziz Nesin, Yozlaştırılan Sosyalizm, Yön, 1964, sayı 78, s. 6
13 Kemal Kurdaş, Nasıl Kalkınabiliriz?, Yön, 1963, sayı 64, s. 9
14 Samim Kocagöz, Sömürgeciliğe Atılan İlk Bomba, Yön, 1963, sayı 74, orta sayfa
15 İlhan Selçuk, Sosyalizm Ahlâktır, Yön, 1962, sayı 7, s. 6
16 Erdoğan Alkan, Dinler ve Sosyalizm, Yön, 1962, sayı 40, s. 19
17 Dr. Turhan Tokgöz, Gerçekçi Sosyalizm, Yön, 1962, sayı 40, s. 15
18 Doğan Avcıoğlu, Kemerleri Sıkalım... Ama Önce Sosyal Adalet, Yön, 1961, sayı 1, s. 3
19 Doğan Avcıoğlu, Niçin Sosyalizm?, Yön, 1962, sayı 7, s. 3

20 Doğan Avcıoğlu, Sosyalizme Giden Yollar, Sosyalizmden Önce Atatürkçülük, Yön, 1963, sayı 69, s. 8
21 Üç Profesör Sosyalizmi Savunuyor, Yön, 1962, sayı 7, s. 11
22 TİP Genel Başkanı Açıklıyor, Yön, 1965, sayı 127, s. 4
23 Vedat Nedim Tör, Yıllar Böyle Geçti, İstanbul, 1976, s. 9
24 ibid., s. 125
25 Projektör, Aylık Fikir Mecmuası, Mart 1936, s. 2
26 Arif Damar, Enver Gökçe'ye Merhaba, Yansıma, Ağustos 1973,
H. Altınkaynak, Edebiyatımızda 1940 Kuşağı, İstanbul, 1977, s. 200
27 Aziz Nesin, Böyle Gelmiş Böyle Gitmez 1, İstanbul, 1977, s. 280
28 Sabiha Sertel, op. cit., s. 318
29 ibid., s. 320
30 Vatan Gazetesi, 10 Haziran 1949
31 Turan Erol, Günümüz Türk Resminin Oluşum Süreci İçinde Bedri Rahmi Eyüboğlu, çoğaltma, s. 191
32 Ulus, 30 Aralık 1937,
Asım Bezirci, Orhan Veli, İstanbul, 1979, s. 34
33 Orhan Veli, Bütün Şiirleri, İstanbul, 1982, s. 185
34 ibid., s. 190
35 Yön, 1965, sayı 133, s. 4
36 Doğan Avcıoğlu, Yeni Dönem, Yön, 1965, sayı 134, s. 3
37 Yön, 1965, sayı 115, s. 4-5
38 Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970, s. 149
39 ibid., s. 154
40 Ed. Engelhardt, La Turquie et Le Tanzimat, Paris, 1882, Tome I, s. 8-9

Birinci Bölüm İçin Birinci Ek

SABAHATTİN ALİ DAVASI

Gerçek son derece doğaldır; bunu en çok gerçek tamamladıktan sonra anlamak mümkün. Bilimin gerçeği yansıttığı düşüncesi, en azından, bilimsel çaba ve yaratıcılığa bir haksızlık olarak görünüyor; bilim, gerçeği tamamlıyor. Tamamlanan gerçek öylesine doğal bir bütünlük oluşturuyor ki, tamamlama işi, bunu gerçekleştirene bile, aslında en çok gerçekleştirene, son derece basit geliyor.

İleri sürülenlerin iki vargısı var: Tarihin «büyük adam» olarak nitelediği insanı, kendi görüntüsüne şaşıran birey olarak düşünüyorum. Büyük bilim adamları da büyük adam'dır. Hepsi uzaktan bakanı şaşırtan bir tevazu'yu yaşıyor. Şaşırtıcı olmaması gerek; aslında büyük bilim adamı büyük bilimsel buluşuna neden bu kadar şaşıldığına ve önem verildiğine şaşıyor, olmalı. Çünkü tamamladığı gerçek, öyle doğal, «oturuyor» ki!

Bu basit bütünlükten, bu doğal görünümden, büyük bilim adamı, büyük aydın ve büyük adam çıkmaz. Bunları çıkaran sonuç değil, süreçtir. Gerçeği tamamlama değil, gerçeği tamamlama serüvenini yaşamak, insanı yüceltiyor; her serüven bir kez daha, bireyi, tortulardan «yıkıyor», inceltiyor. Bir davranış biçimine çıkarıyor.

Aydın yaşam bir davranış biçimidir; sürekli uyulmayı gerektiriyor.

Bir söz var, biliniyor; «eliyle koymuş gibi buldu.» Büyük bir karmaşa içinde bir pek küçük nesneyi, bir süre

düşündükten sonra, ilk elinin uzandığı yerde bulmayı anlatıyor. Bu, ikinci vargıyı gösteriyor. Gerçeği tamamlama süreci başladıktan sonra, gerçek bulucusunun aklına doğduktan sonra, ayrıntı ve dayanakları, sanki bulucusu «eliyle koymuş gibi» yerlerinden çıkıyorlar, yeni yerlerini alıyorlar, yeni bütün içine diziliyorlar. Bu, bilimsel araştırmanın crescendo'sudur; burada gerçeğin doğumunun titreşimli hazzı yok, hazzın yükselmesi var.

Türkiye'nin bir yükselme dönemine girmek üzere olduğunu seziyorum.

Türkiye, büyük bilimsel buluşlara gebe; doğumun sancıları geliyor. Bunun için ön hazırlıklar gerekiyor: Simya'nın yıkılması, fetişlerin yakılması, astrolojinin mahkûm edilmesi, klişelerin parçalanması zorunlu oluyor. Bu da ayrı bir haz taşıyor. Yapılacak, kurulacak olan biliniyorsa, yıkmak, her zaman heyecan vermiştir, veriyor.

Sabahattin Ali, artık kendini aştı; insan derinliklerinde birbirinden Çin Duvarı ile ayrı iki kompartımanı olan bir aydın tipolojisi çizmek için uygun bir «tip» göründü. İçindeki iki kompartımanın biribirine düşman iki dünyayı, biribirine haber vermeden, yaşayabileceği sabit düşüncesi Sabahattin'i anlamaya yetiyor. Bundan sonrası, artık, Sabahattin'den çok Sabahattin'e bakanları anlayabilmek için gerekli oluyor. Sabahattin'e bakmak, Sabahattin Ali'yi incelemek, Türk aydınının klişeci yanını, akıldan çıkan kurallara göre yaşam biçimi demek olan aydın davranışı yerine, bir sürü içgüdüsüyle davranışını, İbn-i Haldun'un asabiyet tezini doğrularcasına kan bağlarıyla veya Tarikat alışkanlıkları ile kendi kendine bakışını çok ve pek çok iyi gösteriyor.

Artık Sabahattin'in Sırça Köşk öyküsünü okuması için bir gerek yok; Sabiha, yazıldığı zaman aceleyle okumuş ve bu öykünün yayınlanması halinde «seni yaşatmazlar» demiş, bu yetiyor. Bu ilkel, güncelliğinin dışında hiç bir sanat veya politik değeri olmayan öyküyü, Sabiha Sertel'in bu sözünü klişe yaparak, bir kuşaktan diğerine büyük övgülerle aktarıyor.

Sabahattin Ali'nin pek güzel romanı İçimizdeki Şey-

tan'ı da okumuyor. Üstelik, edebiyat tarihçisi veya eleştirmen boşluğunu doldurmak üzere kitap veya yazı yazanlar da okumuyorlar Nazım Hikmet'in, yalnızca güncellikten doğan ve hiç bir değer taşımayan anti-faşist nitelemesini tekrar ederek bir nesilden diğer nesile bırakıyor. Nazım'dan kaynaklanan bu klişeden kuşku duyması için, İçimizdeki Şeytan'ın, faşizmi yerleştirebilecek tek parti iktidarının resmî yayın organı Ulus Gazetesi'nde yayınlanması üzerinde bile durmak istemiyor.

Bir zamanlar Sabahattin'in yakın ve mücadele arkadaşı olan ırkçı Nihal Atsız'ın bu romandaki kişilerin kendi çevresi olduğunu duyarak bu romana cephe alması yetiyor. Atsız'ın romanın kahramanlarından Profesör Hikmet'in Mükrimin Halil, İsmet Şerif'in Peyami Safa, romandaki tatar suratlı kahramanın Velidi Toğan yahut Abdülkadir İnan olduğunu açıklaması roman için bir klişe yaratmaya dayanak yapılabiliyor. Halbuki bugün de büyük bir beğeni ile okunabilen bu romanın anti-faşist bir niteliği olmaması bir yana, Sabahattin'i anlamaya yarayacak bir çok ipucunu içerdiğini düşünüyorum (*). Fakat ne yazık! Bir edebiyat ürününü bir politik olay olarak değerlendirme alışkanlığıyla da desteklenen bu klişe, romanın roman

---

(*) Nihal Atsız «romanda, kim oldukları anlaşılamayan bir de muharrir Hüseyin Bey'le Nihat var» diye yazıyor. Nihat, roman kahramanı Ömer'in kafası hep kötülüklere çalışan yakın arkadaşı; Atsız'ın burada kendisini bulmuş olması mümkün.

«'İçimizdeki Şeytan' hakkında 'Bozkurt' dergisinin üçüncü sayısında bir tenkit yazan Reha Oğuz Türkkan'ın da gözünden kaçmadığı gibi romandaki Ömer, bir çok noktalarda Sabahattin Ali'ye benziyor.»

Atsız, İçimizdeki Şeytanlar, İstanbul, 1940, s. 13 ve 10.

Ömer, arzu, heves ve içgüdülerinin akıntısından kurtulamayan bir roman kahramanı; ırkçılar söylemiş olsa da, düşüncemi değiştirmeyi pek düşünmüyorum: Ömer, Sabahattin'in çizgilerini taşıyor.

Ömer'in karısı ve sevgilisi Macide, gerçek yaşamda Sabahattin'in evlenmek istediği, ancak «ben Lenin'le evlenmek istiyorum» dedikten sonra bir doktoru seçen Ayşe'nin, Sabahattin'e eş olarak önerdiği kadın tipine yaklaşıyor. Ayşe, Sa-

olarak okunmasını da önlüyor.

Sabahattin'in ölümü, resmî kaynaklarca, yurt dışına kaçırma işini üzerine alan kaçakçı Ali Ertekin'in, birden millî hislerinin sesine dayanamayarak Sabahattin'in başını taşla ezdiği biçiminde ilân edildi. Türk aydınlarının çok büyük bir bölümü, bunu, olduğu gibi aldı; doğru saydı. Birbirine aktardı. Çok az bir bölümü, bu kadarının yeteri kadar mazoşist bir resim çizmediğini düşünmüş olmalılar, köylü hayal güçlerini çalıştırarak, Sabahattin'in başı taşla ezilerek öldürülmediğini, devletin istihbarat örgütlerinde haftalarca süren insanlık dışı işkencelere dayanamayarak öldüğünü ileri sürdü. Elde bilgileri yanyana getirerek, bu iki versiyonun da kesinlikle gerçek dışı olduğunu ve çok büyük bir ihtimalle Sabahattin Ali'nin devletin istihbarat örgütleriyle işbirliği yaptığını ve bunun sonucunda öldürüldüğünü yazdım (*). Gerçeği yazdığımı düşünüyordum, gerçeği tamamlıyordum; madalya beklemiyordum, ancak, bu kadar küfürü hakettiğimi de hiç düşünmedim.

Şimdi gerçekten şaşıyorum: Daha önce neden yazılmadı. Yazdıklarımın önemli bilimsel buluşları içerdiğini düşünmüyorum, bunun için henüz zamanım var; ancak ilk

---

bahattin'in git-gellerini görmüş, bunları anlayamayacak bir kadın bulmasını salık veriyor. Sabahattin'in eş olarak seçtiği Aliye'nin Ayşe'nin reçetesine uygun olduğunu sanıyorum.

Sabahattin'in öldürüldüğü ilân edilince Vatan Gazetesi, karısı ile konuşuyor, geçimini nasıl sağlayacağını soruyor :

«Bunu ben de düşünmedim değil, hatta bir müddetten beri bir iş aramaktayım. Orta mektebin birinci sınıfında olan kızıma iyi bir tahsil yaptırmak yegâne emelimdir, başka bir düşüncem yok. İş buluncaya kadar kocamın büyük kütüphanesinin bana yardımı olacağını sanıyorum. Bütün bu başımıza gelenlere sebep olan kitapları daha fazla karşımda görmek beni muazzep ediyor.»

Vatan Gazetesi, 14 Ocak 1949.

Kitaplar, Sabahattin'in karısına, acı veriyor. Satılacak.

(*) *Y. Küçük, Edebiyatta Historiagrafi Sorunları: Sahattin Ali ve Ölümü,*
Edebiyat Cephesi, 1-31 Temmuz 1980. Ayrıca kitap olarak yayınlanan Bilim ve Edebiyat içinde yer alıyor.

önce bin bir kuşku ile ulaştığım gerçeğin diğer olgularla böylesine bir bütünlük göstermesini gerçekten şaşırtıcı buluyorum. Neden, daha önce gerçek tamamlanmadı? Türk aydını gerçeklerden bu kadar mı korkuyor?

Bilimin her zaman devrimci olduğuna inancımı tekrarlamak durumundayım. Bilim, her zaman, dönüştürücüdür.

Daha önceki incelemede yazılanları mümkün olduğu ölçüde tekrarlamamaya çalışarak, Sabahattin Ali Davası'nı bitirmek istiyorum. İlk incelemeden sonra, Sabahattin'in istihbarat örgütleriyle bir işbirliğinin sonucunda öldürüldüğü düşüncesinden sonra, olgular yeniden dizilmeye başladı. Yer yer bu düşünceyi doğrulamanın ötesinde, aşacak boyutlara ulaştı (*). Şimdi bunların bütünlenmesine sıra geldi.

Önce Sabiha Sertel'in anılarından aktarma yapmak durumundayım. Sabahattin, İstanbul'da hapisteyken karısı Aliye ve kızı Filiz, Sertel'lerde misafir kalıyor. Beraberce hapishaneye gidiyorlar. Devam ediyor: «Sabahaddin bizi hapishane müdürünün odası yanında, küçük bir odada karşıladı. Filiz'in boynuna sarıldı, çocuk gibi ağlamaya başladı. Babasının ağladığını gören Filiz de ağlıyordu» (**). Bu kadar değil devamı var: «Ben kaçmağa karar verdim.» Bunları Sabahattin, hapishanede söylüyor.

(*) Kartlarla çalışıyorum, 26 Mayıs 1981 tarihinde Sofya'da otelde doldurduğum kartı aktarıyorum. Türkiye edebiyatı uzmanı, Bulgar yurttaşı Doçent Dr. İbrahim Tatarlı'ya çağrılıydık. Benim dışımda olanların isimlerini, yazdıklarımın kontrolunu yapmak isteyenlerin işlerini kolaylaştırmak için veriyorum: Profesör Tarık Zafer Tunaya, Profesör Aydın Aybay, Profesör Nazif Kuyucaklı. Doçent Tatarlı bana «Yalçın Beyciğim, ne gereği vardı, S. Ali için bunları yazmaya?» dedi. Ekledi: «S. Ali Alman casuslarına çevirmenlik yaptı ve bilgileri Zeki Baştımar'a verdi.» Çok büyük bir iddia; nereden bildiğini sordum. «Zeki Baştımar'a yazılı olarak sordum, yazılı cevap verdi» dedi.

Bunların Moskova'da yaptığı ve dokuz yüz sayfayı bulan doktora tezinde yazılı olduğunu da ekledi.

(**) *Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 399.*

Sabiha ekliyor: «Fakat sonraları Sabahattin'in bu sırrı daha başkalarına da söylediğini duydum. Sabahattin'in başına gelenlerde bu gevezeliğinin de etkisi oldu.» En yakınlarının bile geveze olarak nitelediği bir adcma istihbarat örgütleri neden işkence yapacak? İşkence ağzı sıkı olanlara yapılır.

Hatırlanacak; Sabahattin, kaçmak için, herkesin duyduğu bir biçimde bir kamyon alıyor. Sabiha Sertel devam ediyor: «Sabahattin'e kamyonu alan M. Hanım'ı tanıyordum. Biraz daha bilgi almak ümidiyle kendisini gördüm. M. Hanım büyük bir telâş içindeydi. 'Eyvah, şimdi benim adım da gazetelere geçecek' diye üzülüyordu» (*). Bunlar, Sabahattin'in öldürüldüğünün açıklanmasından sonra geçen olaylar oluyor.

«Şoförü kendisine kimin bulduğunu sordum. 'Emniyet amirlerinden K.A. Bey buldu' dedi ve ekledi: 'Bu sabah kendisine telefon ettim. Bana merak etmemekliğimi, adamın gazetelere geçmiyeceğini söyledi.'» Bunlar, Sabiha Sertel'in olgu olarak sunduklarıdır; bir de ekledikleri var.

Şöyle başlıyor: «Bu sözler bana çok şeyler öğretmişti. Sabahattin'in öldürülmesinde emniyetin parmağı olduğu anlaşılıyordu. Sabahattin'in öldürülmesi hepimizi üzmüştü. Ona bu tuzak daha Üsküdar Hapishanesinde yattığı zaman kurulmuştu. Sabahattin, bu tanımadığı insanların sözüne inanarak, kendini bu tehlikeli maceraya atmıştı.» Sabiha'nın eklediklerinin bu bölümün pek bilimsel değeri yok; asıl uyarıcı olan eklemesi bundan sonra geliyor. «Olay gazetelere belirli bir yerden veriliyor, gerçekler saklanıyordu. Bugün hâlâ Sabahattin'in nasıl öldürüldüğü, tamamıyla aydınlanmış değildir» (**). Sabahattin ile yakın çalışma ilişkileri içinde bulunmuş olan Sabiha Sertel'in bu anıları, 1969 yılında yayınlandı.

Sabiha Sertel, 1969 yılında yayınlanan anılarında, Sabahattin'in ölümüyle ilgili resmî kaynaklı teori'yi kuşku ile karşılıyor. 1969 tarihinden yirmi yıl önce, 12 Ocak

---

(*) *ibid., s. 403.*
(**) *ibid., s. 404.*

1949 tarihli gazeteler ise, Sabahattin'in sınırı geçmek isterken, kaçakçısı tarafından başı taşla ezilerek öldürüldüğünü ilân ediyor. Bu ilân ediliş sırasında bile öldürme olayının daha önce gerçekleştirilmiş olduğu da belirtiliyor.

Gazeteler ve bu arada bu araştırma için incelediğim Vatan, gerçekten tek yanlı olarak haberler veriyor; bir kampanyayı sürdürüyor. Ölüm olayının yarattığı şaşkınlık ve ilân edilen ölüm biçiminin saçtığı korku, İkinci Savaş sonrasında Türk aydınında yükselen umut ve inanç dalgasını kırmak için alınan ve alınmakta olan önlemler içinde, hiç kimse, resmî açıklamaların aksine bir görüş yazmıyor. 12 Ocak 1949 tarihli Vatan, «Huduttan Bulgaristan'a kaçarken Sabahattin Ali'yi öldürdüler» haberinin hemen yanında «aşırı sağ ve ve sol cereyanlara karşı tedbirler» haberini de veriyor. «Dün Halk Partisi Grubunda Hükümetin görüşü ve Ceza Kanununda yapılacak tadiller izah edildi.» Ölümün ilânı, aydınlar üzerinde yeni bir baskı sistemi kurmayı amaçlayan önlemler kampanyasına denk getiriliyor. Pek şaşmamak gerek.

Fakat 15 Ocak 1949 tarihli Vatan Gazetesi'nin, bir araştırıcı için, son derecede değerli bilgiler taşıdığı görülüyor. «Sabahattin Ali'nin katli hadisesi günün belli başlı meselelerinden biri olmuş, bu arada türlü dedikodulara ve tefsirlere yol açmıştır.» Tekrarlamak durumundayım: Araştırmada sapmalar üzerinde durmak son derece verimlidir. Bu, Sabahattin Ali Davası ile ilgili değerli sapmalardan ikincisi oluyor. Birincisi, Sabahattin'in acımasız br ölümün kurbanı olduğu açıklandığı zaman, bu olayın altı ay kadar önce gerçekleştiğinin de duyurulmasıdır. Ne gerek var, bunu duyurmaya? Böyle düşünmek zorunlu oluyor. Çünkü tek parti yönetiminde ve aksine hiç bir sesin çıkmayacağı bilinen, gizli örgütlerin elinin girdiği kesin bir olayda eğer altı aylık bir zaman farkı bildiriliyorsa, mutlak bir zorunluluk vardır. Bu, sapmadır. İkincisi, Vatan'ın 15 Ocak 1949 tarihli haberi ve haberin devamıdır. Şöyle devam ediyor: «Dedikoduların başında Sabahattin Ali'nin cesedinin hudutta bulunan cesetle alâkası olma-

dığı fikri gelmektedir. Gene bu fikri teyiden katil hadisesinin vukubulduğu 30/3/1948 tarihinden sonra Sabahattin Ali'nin Istanbul'da görüldüğü rivayetleridir.» Bunların zamanında yazılmış olmasına karşın, Türk aydınının klişe tutkusunu bu kadar uzun sürdürebilmesine şaştığımı tekrarlamak zorundayım.

Haber devam edecek; burada, soru sormayan bir kafa alışkanlığının altını çizebilmek için tekrarı yararlı oluyor. Arkadaşlarından hiçbirisi Sabahattin'in cesedini teşhis etmedi. Aziz Nesin ve Esad Adil, İstanbul Emniyeti'ne çağrılarak Sabahattin'in giysi ve gözlüğünün teşhisine davet edildiler. Basit, ancak, elbise ve camı kırık bir gözlük, bir cesed teşhisi olmuyor. Ne yazık! Sultan Hamid'in bir de madalya verdiği ve çok sevdiği Canon Doyle'un Şerlok Holmes'leri Türkiye'de, artık, okunmuyor. Ayrıca eklenmesi gerekiyor; Dr. Cevdet Tan, kendisine getirilen bir çuval kemik incelemesinden sonra, çuvaldaki kemiklerin, Emniyet'in kendisine verdiği bilgilere göre, Sabahattin Ali'nin yaşına ve boyuna uygun olduğunu bildiriyor.

«Bundan başka Sabahattin Ali'nin imzasını taşıyan ve berber Hasan'a hitaben yazılan mektubun katil Ali Ertekin tarafından kaleme alınıp alınmadığı ve imzanın gene katil tarafından taklit edilip edilmediği, maktule ait eşyaların niçin saklandığı meseleleri günün dedikoduları halini almış bulunmaktadır.» Çok ilginç, Vatan Gazetesi «günün dedikodularını» haber yapıyor.

Her sapma bir tutarsızlığı açıklıyor. Resmî kaynaklar da kendi senaryolarını tutarlı yapmak zorunluluğunu duyuyorlar. Kesin olan bir nokta var; Sabahattin'in Rasih Nuri ile saptamış olduğu bir şifreye göre, Sabahattin'in imzaladığı ve işaretlediği bir kart ancak Sabahattin sınırı geçtiğine inandığı zaman kaçakçıya verilecek. Bu kart geliyor ve Sabahattin'in sınırı geçtiğine kesinlikle inandığı anlaşılıyor. Yıllar sonra Rasih Nuri İleri yazıyor: «Kızgınlıkla Sabahattin'i öldürseydi, parasını alamazdı. Çünkü kartı alamazdı. Orda durup da tehditle Sabahattin'e

kartı da yazdıramazdı. Bu kolay bir iş değildi. Örneğin yakalanıp yazdırılsaydı, nokta şifresini bilmedikleri için, iş gene karışırdı. Demek ki, Sabahattin Ali hududu geçtiğine emindi. Bu nasıl olabilirdi? Her halde ortada bir senaryo yapılmıştı. Istranca dağlarında dolaştırıldıktan sonra, Bulgar muhacirlerinden Millî Emniyet Ajanı birkaç kişi, köylü kılığında karşısına çıkartılmış, belki üniformalı görevli bir kişi de bu oyunda yer almış, onlarla konuşmuş ve bu konuşmanın sonunda Bulgaristan'a geçtiği zehabına kapılmıştır. Bu kanaate varmanın sonunda Bulgaristan'a geçtiği zehabına kapılmıştır. Bu kanaate varmanın sonucu, 'geçtim artık' düşüncesiyle, Ali Ertekin'e kartviziti verip geri yollamıştır. Kuşkusuz Ali Ertekin kendisine Sofya'ya kadar refakat edecek değildi. Hududu geçirip memlekete, İstanbul'a geri dönecekti. Rasih Nuri, düşünmek yerine, hazır yerli film senaryolarından birisini alıyor.

Vatan, 15 Ocak 1949 tarihli haberini sürdürüyor. «Bu şekilde çıkan dedikodu ve rivayetler etrafında ilgili makamlardan edindiğimiz malûmatı yazıyoruz. Ali Ertekin, Sabahattin Ali'nin imzasını Almanca kitabın üzerinde görmüş ve taklit etmiştir. Emniyet Müdürlüğünde Ali Ertekin'e birkaç defa Sabahattin Ali imzası attırılmış ve o da aynen imzayı taklit edebilmek hünerini göstermiştir.» Bir kılıf var; fakat şifreden Emniyet'in de haberi olmadığı görülüyor.

Devam etmeden önce üç sonucu özetliyorum. Bir: Sabahattin Ali, sınırı geçtiğine inanarak öldürülmüştür. İki: Ali Ertekin'in, gizli istihbarat örgütleriyle bir ilişkisi olduğunu düşünmüyorum. Üç: Ali Ertekin, Bulgaristan'a adam kaçırma işinden dolayı yakalanmış, zorlama ve pazarlık sonucunda, Sabahattin Ali'yi öldürdüğünü kabul etmiştir. Böylece daha az ceza alacağına inandırılmıştır; sonuç, inanca uygun düşüyor.

Bir nokta daha var; Vatan Gazetesi durup dururken bu dedikoduları sayfalarına almıyor. Daha önce, Sabahattin'in öldürüldüğünün ilân edildiği 12 Ocak tarihinden

bir gün sonra, belli yönde düşünce oluşturmaya yönelik yayınına başlıyor. Buna sıra geliyor; fakat bundan önce çok basit bir soruyu ifade etmeyi gerekli görüyorum. Bu soru şöyle: Hükümet, Sabahattin Ali'nin öldürüldüğünü neden açıkladı? İlk bakışta açıklaması doğal görünüyor; aslında açıklaması için, Sabahattin Ali'nin kişisel yaşamından kaynaklanan bir neden bulamıyorum. Ne ortada bir ceset var, ne öldürüldüğünü gören var. Üstelik herkese yurt dışına kaçacağını söylemiş bulunuyor. Yurt dışında olanlar Türkiye'de, Türkiye'de olanlar yurt dışında olduğunu düşünebilir. Engel yok.

Soru yerinde durmuyor: Neden öldürüldükten, açıklamalara göre, altı ay sonra açıklıyor? Bu iki soruyu birleştirince şöyle düşünmek kaçınılmaz oluyor: Sabahattin Ali öldürüldüğü zaman, Hükümet'in bu olayı açıklama niyeti yok. Daha sonra, Sabahattin'in öldürülmesi ile bir taşla iki kuş vurma planı ortaya çıkınca, ölümünü açıklamak yararlı görünüyor.

Şimdi Sabahattin'in ölümünün açıklanmasından bir gün sonra Vatan Gazetesi'nde çıkan ve resmî görüşü yansıttığından kuşku duymadığım versiyona geliyorum. Yalnız bundan önce 30 Nisan 1949 tarihinde Vatan muhabiri Mehmet Ali Yalçın'ın Kırklareli'nden verdiği bir haberden söz etmek gerekiyor: Haber, Savcı'nın «Vatan'ın neşriyatı tahkikatı kolaylaştırdı» dediğini başlık olarak okuyucuya duyuruyor. Vatan'ın, daha doğrusu Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin İstanbul İl Örgütü'nde çalıştıktan sonra, sol kitaplar basan May Yayınevi'ni kuran Mehmet Ali Yalçın'ın haberlerinin, Kırklareli'nde başlayan davayı kolaylaştırdığında kuşku yok. Duymuyorum.

«Tahkikatın seyri, huduttan kaçanların vaktiyle memleketimize mülteci olarak gelen şahıslardan bazıları olduğunu gösterince, bazı kızıl ideolojiye mensup şahısların mülteciler arasında memlekete sokulduğu ve bunların kötü maksatlarla burada faaliyette bulunduktan sonra gizli olarak geri döndükleri şüphesi kuvvetlenmiştir» (*).

(*) *Vatan Gazetesi. 13 Ocak 1949.*

Haber, önemli yerinden, böyle başlıyor.

«Tahkikat böylece devam ederken halen İstanbul'da Edirnekapı'da Sulukule Caddesi'nde 1 numaralı dükkânda berberlik yapan Hasan Tural isimli şahıs şüpheleri üzerine çekmiştir.» Berber Hasan hakkında bilgi veriliyor. «Hasan Tural, 1939'da Bulgaristan'dan mülteci olarak gelmiş ve Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetine girmiştir. Yurda geldiğindenberi şüpheli bazı işlere karışan Hasan 16.12.1945 tarihinde komünistlik propagandası yapmak suçlarıyla Sıkıyönetim Mahkemesinde bir sene beş aya mahkûm olmuştur.» Cezaevinde Ali Ertekin ile tanıştığı kaydediliyor.

Hasan, hapisten çıktıktan sonra adam kaçırmaya başlıyor. Haber de devam ediyor: «Kaçakçılık işine bu sefer daha fazla dikkat ve teyakkuzla devam eden Hasan'ın dükkânına bazı mültecilerin sık sık gelip gittiği görülmüş, bilhassa bunlardan Osman ve İbrahim adında iki şahsın bu sıkı temaslardan sonra ortadan kayboldukları, Ali Ertekin'in de kısa fasılalarla gaybubet ederek dükkâna gelip gittiği tespit edilmiştir.» Emniyet, bu bilgileri topluyor.

Toplayınca ne yapar? Haber devam ediyor: «İnsan kaçakçılığının ipucu böylece zabıtanın eline geçtikten sonra kati neticeye varmak için bir sahte firar hadisesinin tertip edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu işte tavzif edilen Vedat isimli bir emniyet memuru, kılık ve hüviyet değiştirerek Hasan Tural'a müracaat etmiş ve Bulgaristan'a kaçmak istediğini söylemiştir.» Buraya kadarı da beklenene uygun düşüyor.

«Önce bu teklife yanaşmak istemiyen Hasan, nihayet 200 liraya adamı kaçırmaya razı olmuş ve yanına Ali Ertekin'i katarak 19.11.1948 tarihinde İstanbul'dan Kırklareli'ne göndermiştir. Ali Ertekin, yanındaki sahte firari ile birlikte Kırklareli civarında hudut yakınındaki ormanlık bölgeye geldikleri zaman sahte firari görünmeden sırra kadem basmış, böylece eli boş kalan kılavuz da gerisin geriye dönmüş ve İstanbul'a geldiği 21.12.1948 ta-

rihinde zabıta tarafından yakalanmıştır.» Tekrarlamakta yarar var: Polis, bir kaçakçı şebekesini yakalamak için tertibat kuruyor ve şebeke ile beraber sınıra kadar gidiyor. Buraya kadarı anlaşılıyor, fakat bundan sonrasını anlamak zor. Şebeke mensupları, bir kuşku üzerine, kaçacak yerde, polis, şebekeyi bırakıp «sırra kadem» basıyor.

Bundan sonra Ali Ertekin, Polis'e, Bulgar Perikli ve Anastas'ın Yüksekkaldırım'daki fırınında çalışan Yanbolulu Osman ile İbrahim'i 18 Mart 1948 tarihinde Bulgaristan'a kaçırdığını itiraf ediyor. Ayrıca Hasan'ın, kendisini, şoför muavini olarak Sabahattin'in kamyonuna aldığını açıklıyor. 29 Mart 1948 tarihinde Topkapı dışında Sabahattin'in kamyonuna biniyor ve Silivri'ye doğru yol alıyor. Buradaki resmî görüş çok bilindiği için tekrarlamıyorum.

Fakat 18 Eylül 1949 tarihli Vatan Gazetesi'nde yazılanları olduğu gibi aktarmak durumundayım. Dava devam ediyor ve haber başlıyor: «Müteakiben Millî Emniyet memurlarından Polis Zeki Kayalı'nın İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde alınan ifadesi okundu. Polis Zeki bu ifadesinde şöyle diyordu: 'Ali Ertekin'in iki kişiyi pasaportsuz olarak Bulgaristan'a kaçırdığını servisimize haber verdiler. Bir arkadaşımızı kaçmak istermiş gibi onun peşine memur ettik. Fakat hudutta yakalamak kısmet olmadı.» Bu durumda, 1949 kışında ve 1949 sonbaharında Emniyet'in ve o zamanki Millî İstihbarat Teşkilâtı olan Millî Emniyet'in Vatan Gazetesi'ne ve Mahkeme'de açıklamalarından bazı sonuçlar çıkarmak mümkün. Birincisi, Ali Ertekin'in insan kaçakçılığı yaptığı Millî Emniyet'e ihbar ediliyor. Millî Emniyet bunu kendi izlemesinden bulmuyor. Birisi haber veriyor. İkincisi, Millî Emniyet, bundan emin olmak istiyor; Ali Ertekin ile sınıra kadar gidiyor ve belki de Ali Ertekin'in gerçekten kaçakçılık yaptığını görüyor.

Millî Emniyet mensubu Zeki, mahkemedeki ifadesine devam ediyor: «Ertekin'i evinde yakaladık. Huduttan kaçırdığı Cemal hadisesini itiraf etti. İbrahim ve Osman'ı da nasıl kaçırdığını söyledi. Hatta bu arada Sabahattin

Ali'yi de kaçıracaktım, fena niyetler beslediğini öğrenince kendisini öldürdüm, dedi. Bu vaziyet karşısında Ertekin'den istifadeyi düşündük. Katil olduğunu söylediği halde kendisini adliyeye teslim etmedik.» Çok güzel; bu basit gerçeği tamamlama işinin daha önce neden yapılmadığına şaşmamak mümkün değil.

Millî Emniyet, Sabahattin'i öldürdüğünü «bu arada» söyleyen Ali Ertekin'i savcılığa teslim etmek yerine «istifade» etmeyi düşünüyor ve bırakıyor. Millî Emniyet nasıl bir istifade düşünüyor? Cevabı var: «Berber Hasan'la şebeke halinde çalıştığını da bilâhare öğrendik. Ertekin'i berbere gönderdik. Berber Hasan Tural'ın Şefik Hüsnü ile yaptığı muhaberelerini gizlice bize getiriyor, biz de her ihtimale karşı onunla aramızda geçen muhavereleri plâğa aldırıyorduk. İşimiz tamamlandıktan sonra kendisini adalete teslim ettik.» İnanılır gibi değil; hiç bir yerinden tutarlılığı yok. Şefik Hüsnü, Berber Hasan'la muhabere edecek; Ali Ertekin bunu plâğa okuyacak! Pek güzel! Yalnız bu davada, tanık olarak, Şefik Hüsnü yanlıları değil Şefik Hüsnü'nün o zamanlar pek çok rakip saydığı Esat Adil dinleniyor. Ayrıca Savcı, Berber Hasan için takipsizlik kararı verilmesini istiyor.

Buraya kadar ne çıkıyor? Bir: Millî Emniyet, 1948 yılı içinde Ali Ertekin ile ilgili dosyayı kapattıktan sonra 1948 yılı sonu ve 1949 yılı başında yeniden açmak istiyor. Burada, Sabahattin Ali'nin ölümünü olduğundan daha hunhar bir tablo haline getirerek açıklama senaryosu var; bu, bir hipotez olarak ortada duruyor. 1949 yılında Türkiye, kurulmakta olan NATO'ya alınmak için içerdeki komünizm tehlikesini büyütmek planları yapıyor. Ayrıca, burjuva muhalefetini temsil etmek için ortaya çıkan Demokrat Parti, son derece fırsatçı davranarak, kendi solu ile flört yapmaktan geri kalmıyor. Daha deneyimli iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi, solun Demokrat Parti ile bir «cephe» kurmasını önlemeyi ve belli politikalarda Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında bir «cephe»

oluşturmayı güncel bir politika olarak izliyor (*). Sabahattin Ali Davası'nın görüldüğü tarihlerde Demokrat Parti'nin iktidarın senaryosunu oynamaya başladığı görülüyor. 1949 Haziran ayında Türkiye'de iki burjuva partisi, biri iktidar ve diğeri muhalefet, arasında «cephe» havası esiyor.

Buraya kadar ikinci sonuç ise şu: Açıklamalardaki çelişkilere karşın, Ali Ertekin ile birlikte bir insan kaçakçılığı provası yapıldığı kesin görünüyor. Bunun 1948 yılı ilkbaharında olduğunu düşünmek gerekiyor.

Ali Ertekin, İbrahim ile Osman'ı 1948 yılı Mart ayında kaçırdığını söylüyor. Sabahattin'in kamyonuna şoför muavini olarak girişi ise Mart ayının sonuna denk düşüyor. Sabahattin'in de, İstanbul'dan ayrılma tarihi, 1948 İlkbaharı ve yazbaşı olarak çıkıyor.

Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabının birinci bölümünde, 1950 yıllarına girerken Türk aydınında bir kendini red sürecinin başladığını ileriye sürdüm. Red akımının içinde ve başında ressam ve şair Bedri Rahmi Eyüboğlu geliyor. Paris'te açılan bir müzeden ilham aldığını gerekçe olarak göstererek resim sanatını yazma yapma işine yıkıyor; daha sonra yalnızca geometrik biçimlerle uğraşıyor. Bunun, aydın kıran bir on yılda, Bedri Rahmi'nin yakın arkadaşlarının tutuklanma ve ölüm türünden yazgılarının ressamda yarattığı korkudan doğduğunu yazdım.

Sabahattin Ali Davası'nda Bedri Rahmi tanık olarak dinlendi (**). Bedri Rahmi'ye sorulanları ve cevaplarını aktarıyorum.

«— S. Ali'yi tanıyor musunuz?

(*) 1970 yılları ortalarından itibaren Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit, kendisine soldan önerilen «cephe» yerine, Demokrat Parti'nin yerine kurulan Adalet Partisi ile bir «cephe» kurmak istedi ve Adalet Partisi'ni buna zorlamaya çalıştı.

Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selâmet Partisi ile Milliyetçi Cephe'yi kurmayı tercih etti.

(**) *Vatan, 23 Temmuz 1949.*

— Evet, tanırım.

— Serginizi ne zaman açtınız?

— 19 Mart'ta açtım, Mayıs sonuna kadar devam etti.

— S. Ali sergiye ne zamanlar geldi?

— Günlerini hatırlamıyorum. Serginin açılışını takip eden hafta içinde üç defa geldi.

— Bir toplantı yapmışsınız?

— Bu üç ziyaretin birindeydi.

— Asaf Halet Çelebi de var mı idi?

— Vardı. 15-20 kişi kadardık.

— A.H. Çelebi, S. Ali'yi Mayıs ayında sergide gördüğünü söylüyor (*).

— Ben görmedim. İlk hafta içinde gelmiştir.»

Bu bilgilerin ışığında Sabahattin'in başına gelenlerin tarihini, yaklaşık olarak, saptamak mümkün görünüyor. Sabahattin Ali'nin 1948 İlkbahar sonu ve yaz başında öldürülmüş olduğu düşünülebilir.

Peki bundan sonra ne olacak? Araştırma veya gerçeği tamamlama nasıl devam edecek? Elde çok imkân görünmüyor; ancak Sabahattin'in ölüm tarihini, yaklaşık olarak saptamak, araştırmanın yapılacağı alanı daraltmış oluyor. Bunun ise bir araştırma için önemli bir tutum olduğunu biliyorum.

Mayıs 1948 tarihinden itibaren, günlük olaylardan bir seçme yaparak aktarmaya çalıştım. Günlük olayların, yaptığım seçmeye göre, Haziran ayı sonuna doğru, bir Hitchcock filminde olduğu türden, hızlandığı ve heyecan kazandığı görülüyor.

18 Mayıs 1948 Vatan Gazetesi: «Bulgaristan'dan İlticalar». Birinci sayfanın bu haberinde bir Bulgar uçağının Yeşilköy'e indiğini bildiriyor. «İki Bulgar Subayı, bu

---

(*) Asaf Halet Çelebi, mahkemesindeki ifadesinde, daha sonra gazetelere yansıdığı biçimiyle şunları söylüyor :

«Sabahattin'i eskiden tanırım. Mert ve cesurdur, hiç bir şeyden yılmazdı. Son zamanlarda üzerine bir çekingenlik ve korkaklık gelmişti.»

Vatan, 4 Eylul 1949.

tayyare ile Bulgaristan'dan kaçıp iltica ettiler.» Haber şöyle başlıyor: «Bulgaristan'dan firarlar çoğalmağa başlamıştır. Bundan on gün kadar evvel yurdumuza iltica eden bir Bulgar tayyareci subayından sonra yeni bir firar hadisesi daha olmuştur.»

19 Mayıs 1948 Vatan Gazetesi'nde Türkiye'ye iltica eden uçakla ilgili bir haber yok. Başka haber var: CHP grubunda «Sollara karşı tedbir alınıyor.» Birinci sayfanın önemli haberinde «on kişilik bir tetkik heyeti kurulması kararlaştı» deniyor. Haber şöyle başlıyor: «Nihat Erim ve Behçet Kemal Çağlar bir takrır verdiler. Bunda on kişilik bir heyet kurularak solcular hakkında mevzuatımızın incelenmesi ve bu tehlikeyi bugünkü mevzuat karşılamadığı takdirde yeni bir kanun teklifi hazırlanması isteniyordu.»

22 Mayıs 1948 tarihli Vatan Gazetesi, gazetenin sekiz sütunu şu haber başlığına ayırıyor: «Türkiye'de Kominforma faaliyetini açıklıyoruz». Haber «Yugoslav Ticaret Ataşe Muavini Vitiç'in ifşaatı» üzerine kuruluyor. Taksim'deki apartımandan çıkıp, «hürriyet yoluna sapan» Kominforma ajanı, anlatıyor. «Kominforma'nın memleketimizdeki teşkilâtının bütün dosyalarını ve şifre anahtarlarını beraber götüren bu şef, Kominforma ajanlarının isimlerini veriyor.» 23 ve 25 Mayıs tarihli Vatan Gazeteleri, Komintern'in lağvedilmesinden sonra kurulan Kominform'un Türkiye'ye iltica ettiği bildirilen ajanıyla ilgili haberlerini sürdürüyor.

26 Mayıs 1948 tarihli Vatan Gazetesi'nde «Kızıl İhtilâlciler» başlığı var. «Avrupa ve Doğu'da komünist taarruzu hazırlayanlar» bu haberin içeriğini oluşturuyor. Aynı tarihli gazetede ve yine birinci sayfada «Sağ ve Sol cereyanlar» başlığı ile bir başka haber görülüyor. «Tetkik Komisyonu dün Adalet Bakanı'ndan izahat aldı.»

3 Haziran 1948 tarihli Vatan, birinci sayfasında, «Komünist propagandası yapan sekiz talebe» haberini taşıyor. Sekiz komünist öğrencinin Veteriner Fakültesi'nden oldukları bildiriliyor.

4 Haziran 1948 tarihli Vatan, Amerikan Temsilciler Meclisi Tahsisat Komisyonu «yardım programında indirme yaptı» haberini veriyor. 6 Haziran tarihli Vatan ise bu indirmenin Temsilciler Meclisi'nde kabul edildiğini yazıyor. Fakat bu indirme haberine bir başka haber eşlik ediyor: «Nazilli fabrikasında komünist tahrikatı». Habere göre «ikisi fabrika içinde, birisi dışında olmak üzere üç komünist suçüstü yakalandı».

13 Haziran 1948 tarihli Vatan Gazetesi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman'ın «dünyada yeniden güvenlik hissi doğabilmesi için Sovyet tecavüzünün durması lâzımdır» dediğini yazıyor. Truman'ı boşa konuşuyor olmaktan kurtarmak için, birinci sayfada bir başka haber daha veriyor: «Kızıl Ordu'nun istilâ emelleri» üst başlığı ile verilen bu haberde «kısa bir müddet içinde Avrupa ve Akdeniz'i istilâ edebileceği kanaati izhar ediliyor» deniliyor.

15 Haziran tarihli Vatan, birden bire ilgisini, yeniden Bulgaristan'a çeviriyor. Birinci sayfada bir haber var: «Bulgaristan'ın İstanbul Konsolosluğu» üst başlığından sonra «yeni konsolos şehrimize geldi, vazifesine başladı» bilgisi yer alıyor.

16 Haziran tarihli Vatan Gazetesi «solcu profesörlerin duruşması başladı» haberi ile çıkıyor. «Pertev Naili, Niyazi Berkes, Behice Boran isnatları reddettiler». Haberi iki fotoğraf destekliyor.

18 Haziran tarihli Vatan Gazetesi «tipik» bir görünüm veriyor. «Sağ ve sol cereyanlarla mücadele kararları» başlıklı haber ile CHP Grubu'nun Raporu bildiriliyor. «Tahrik edici faaliyette bulunanlarla neşriyat yapanlar askerî mahkemelerde muhakeme edilecek.»

Fakat haber tek değil: 18 Haziran 1948 tarihli Vatan Gazetesi'nin yine birinci sayfasında bir başka haber okunuyor. «Bulgaristan» üst başlıklı bu haber bir soruyu içeriyor: «Dün hükümetimize bir nota mı verdi?» Bu haberin bir gün sonraki haber için bir hazırlık olduğu hemen anlaşılıyor.

19 Haziran 1948 tarihli Vatan Gazetesi, birinci sayfasının sekiz sütununu bir habere ayırıyor: «Bulgarlar hududumuzda bir hadise çıkarttılar». Haber heyecan yaratıcı büyük başlıklarla devam ediyor: «Bulgar çetecileri bir köyümüzü bastılar». Devam ediyor: «Çetecilerle bir kaç saat müsademe edildi». Bir de şehit verildiği bildiriliyor: «Köy halkından bir vatandaş, bu müsademede şehit düştü». Daha sonraki haberlerde, «şehit» olan kimseden hiç söz edilmiyor. Yine bir «ölü» var; ancak bunun Bulgar tarafından olduğu bildiriliyor. Yalnız daha sonra sözü edilen bu Bulgar ölünün «sünnetli» çıktığı da haber konusu oluyor.

Önce Türk olduğu bildirilen ölü, daha sonra Bulgarlar'dan sayılıyor. Fakat bu Bulgar ölünün sünnetli olup olmadığı araştırılıyor ve sünnetli olduğu 21 Haziran 1948 tarihinde önemli bir haber olarak yayılıyor.

Bir parantez açıyorum: Sapmalar üzerinde düşünmek, bilimsel çalışmalarda, her zaman verimlidir.

Parantezi kapatıyorum ve Türk basını ile ilgili iki bilgi ekliyorum: Birincisi, dış politika haberleri, gerekli görüldüğü zaman, resmî makamlar tarafından basına «sızdırılır». 18 Haziran 1948 tarihinde Vatan'da Bulgaristan'ın Türkiye'ye bir nota verdiği haberi bir sızdırmadır. İkincisi, Türk basını bir sınır köyündeki çarpışmayı haber alamaz, alsa bile resmî makamlara sormadan yazamaz. Bu iki bilgi eklemesinden bir sonuç çıkarıyorum: Çatışma adı verilen bir olay, Bulgaristan'ın Türkiye'ye verdiği notadan önce olmuştur. Nota, eğer verildi ise, bu olay üzerine verilmiştir.

Devam ediyorum ve 20 Haziran 1948 tarihli Vatan Gazetesi'ne geliyorum. Gazetenin birinci sayfasının sekiz sütunu bu olaya ayrılmış görünüyor ve başlık şöyle okunuyor: «Hususi suretle giden arkadaşımız Mehmet Ali Yalçın bildiriyor». Bilgi gerekiyor; bir yıl sonra yapılan Sabahattin Ali Davası'nı da aynı Mehmet Ali Yalçın izliyor. Araştırmalarda rastlantılara hiç inanmam. Bu bir tesadüf değildir. Sabahattin Ali Davası sırasında savcı, Vatan'a

ve dolayısıyla Mehmet Ali Yalçın'a, tahkikatı kolaylaştırdığı için teşekkür ediyor (*). Mehmet Ali Yalçın, o sıralar Demokrat Parti'li; sonra Adalet Parti'li oluyor ve daha sonra sol kitapları yayınlayan bir yayınevi kuruyor. Ne yazık! Sabahattin'i incelemeye başladığım sırada öldü. Maniplasyon işinde önemli bir rolü olduğuna inanıyorum.

Mehmet Ali Yalçın'ın verdiği haber, bir araştırıcı için, ancak gerçeği tamamladığı kanısını güçlendirecek düzeyde ve şöyle: «Çeteciler köyden bir kaç kişiyi kaçırmak istiyorlardı. Fakat üç buçuk saat ile bir boğuşmadan sonra kaçmak zorunda kaldılar.» Olacak türden değil ya da ancak bu kadar olur.

Bir devletin başka bir devletin köyüne girerek adam kaçırmasını düşünmek mümkün değil. Bu haberin bir tek anlamı var: Türkiye'den adam kaçıran bir şebeke Bulgaristan sınırına kadar kaçıracağı adamlarını getiriyor. Bir sınırı kaçak olarak geçebilmek için bir tarafı atlatmak ve diğer taraftan kabul edilmek gerekiyor. Kaçaklardan Türk tarafının haberi olduğu anlaşılıyor. Kaçaklar Bulgaristan tarafına yaklaştığı sırada Türk tarafından ateş açılıyor, Bulgar tarafı buna cevap veriyor.

21 Haziran 1948 tarihli Vatan Gazetesi'nin birinci sayfasının sekiz sütunu yine Mehmet Ali Yalçın'a veriliyor. «Menhus tecavüzün tafsilâtı» anlatılıyor ve şu iki dikkatı çekiyor: «Köyden bazı kimseleri kaçırmak istediler». Diğer başlık sünnetle ilgili. «Topraklarımızda ölen çeteci sünnetli çıktı».

22 Haziran 1948 tarihli Vatan, «Bulgaristan'a verile-

(*) Mehmet Ali Yalçın'ın 30 Haziran 1949 tarihli Vatan Gazetesi'nde sırıtan bir resmi var. Resimle ilgili yazı da okunuyor: «Hususi surette Kırklareli'ne giden arkadaşımız Sabahattin Ali'nin kemiklerini tetkik ediyor.»

Bir başka haber daha okunuyor: «S. Ali'nin kartını alan talebeler yakalandı.» Bu bilgiyi Savcı Hayrettin Işık veriyor. «Sabahattin Ali'nin gaybubeti sırasında Edirnekapı'daki berber Hasan'a gelerek Sabahattin Ali'nin imzasını havi taklit kartviziti alan iki talebe bu firar hadisesini müteakip hudut-tan geçmek üzere iken yakalanmış bulunmaktadır.»

cek nota hazırlandı» haberini veriyor. Bu haberi bir reseptiyondan alınan üç fotoğraf destekliyor. Fotoğrafta Başbakan Hasan Saka ile Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi, Dış İşleri Bakanı Necmeddin Sadak ile Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi ve yine Sadak ile Sovyet Büyükelçisi ayrı ayrı gösteriliyor. Aynı günkü gazete «Solcu Profesörlerin mahkemesi» haberini de duyuruyor. «Hüseyin Rahmi de solcu imiş?» başlığı da ayrıca görülüyor. Bu haber de Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın resimleriyle süsleniyor.

23 Haziran 1948 tarihli Vatan, «Bulgar hükümetine dün bir nota verdik» haberi ile «Romanyalı bir gazeteci yurdumuza iltica etti» haberlerini birlikte taşıyor. 24 Haziran 1948 tarihli Vatan'da yine Bulgaristan haberi var: «Bulgarlar hududumuza asker mi yığıyor?».

Burada duruyorum ve akla gelebilecek olanları yazıyorum: Bir; Sabahattin Millî Emniyet ile pazarlığa giriyor. Bulgaristan'a adam kaçıran şebekeyi vermesi karşılığında kendisinin çıkışına dokunulmaması üzerinde «anlaşma» oluyor. İki; Millî Emniyet, gevezeliğiyle ünlü Sabahattin'e inanmıyor ve şebekenin gerçekten bu işi yaptığından emin olmak istiyor. Üç; daha sonra önlemler alınıyor. Dört; içerdeki şebekeyi yakalamak yetmeyebiliyor; karşı tarafa da kanalların bilindiğinin gösterilmesi gerektiğine inanılıyor. Beş; önce Türk köylü ve daha sonra sünnetli Bulgar çeteci olarak ilân edilen cesedin Sabahattin'e ait olması ihtimal dahilinde görünüyor.

Artık kişiliğini sezdiğim ve polisi de atlatabileceğini barbar bağırarak ilân eden, Alman casuslarına çevirmenlik yapıp birer nüshasını Türkiye Komünist Partisi'nin, daha sonra Genel Sekreteri olan Zeki Baştimar'a verdiği doktora tezlerinde yazılabilen bir Sabahattin'in kendisini «emniyete almadan» sınırı geçmeye girişeceğine ihtimal vermiyorum. Mahkemede, Asaf Halet'in «son zamanlarda üzerine bir çekingenlik ve korkaklık gelmişti» demesi de bu düşüncemi güçlendiriyor.

Sabahattin'i yakından tanıyan Esad Asil de mahke-

mede tanıklık yapıyor (*). Gazeteye yansıdığı biçimiyle tanıklığını aktarıyorum.

«S. Ali'yi çok eskiden tanırım. Sosyalist Parti'ye girmesi için yaptığım teklifi reddetmişti.»

«M. Ali Cimcoz'a yazdığı mektup onun kaleminden çıkmıştır. Imza da ona aittir.»

«Yalnız başına böyle bir işe girişmesinin korkaklığı ve çekingenliğiyle tezad teşkil ettiğini de söylemeliyim.» Sabahattin'i pek yakından tanıyan Esad Adil'in bu yargısı karşısında da, Sabahattin'in, sınırı geçebilmek için, kendisine uygun bir güvence bulduğunu düşünmek zorunlu oluyor.

Olayların akışından çıkan mantık, Sabahattin Ali'nin ölümünden sonra resmî makamların Sabahattin ve Ali Ertekin ile işlerinin bittiğine karar vermiş olduklarını gösteriyor. Aksi halde, Sabahattın ile Rasih Nuri'nın aralarında saptadıkları şifreye uygun kartın Rasih Nuri'ye ulaşmasını açıklamak mümkün görünmüyor. Ayrıca resmî makamların, yakınlarının Sabahattin'in sınırı sağ salim geçtiğine inanmalarını istediğini de düşünmek gerekiyor. Çünkü resmî makamların izni olmadan Ali Ertekin'in şifreli kartı Istanbul'a götürmesine imkân yok.

Fakat Ali Ertekin'in Sabahattin Ali'yi öldürmüş olması kesinlikle mümkün görünmüyor. Resmî makamların Ali Ertekin'e ezberlettikleri, millî hislerinin galeyana gelmesi üzerine Sabahattin'in başını taşla ezerek öldurdugü hikâyesi, zamanında delik deşik oluyor.

Mahkemede tanıklık eden Ali Ertekin'in komutanlarından Yüzbaşı Şükrü Polat'ın sözleri üzerine Ali Ertekin'in karısı Mediha şunları söylüyor: «Tanık olarak dinlenilen Yüzbaşı Şükrü Polat, kocam hakkında neden bu kadar tecavüzkâr bir lisan kullandı, bilmiyorum. Benim kocam, zalim ve hunhar bir adam değildir. Sadece kıskançtır. Beni çok kıskanır. Bu yüzden de sık sık kavga ederdik. Fakat kocam hiç bir zaman para için adam öldüre-

(*) *Vatan, 19 Ağustos 1949.*

cek tıynette bir insan değildir» (*). Resmî makamların Ali Ertekin ile ilgili olarak yazdıkları senaryo, Ali'nin komutanlarının ifadeleriyle oldukça çürüyor.

«Bundan sonra tanıklardan süvari yarbay Tevfik Kılıç'ın duruşmaya gelemiyeceği hususundaki dilekçesile istinabe suretiyle verdiği ifadesi okunmuştur. Bu şahid de Ali Ertekin'i alaydan tanıdığını, Ali Ertekin gedikli başçavuş iken, silâh hırsızlığı yaptığını ve bu silâhları Pomaklara yüzer liraya sattığını söyledikten sonra, böyle bir adamın millî hisleri olamıyacağı kanaatinde olduğunu bildiriyordu» (**). Komutanların ifadesine göre, Ali Ertekin'in ulusal duygularla adam öldürmesine imkân yok.

Üsküp'te doğuyor, 1925 yılında Türkiye'ye göçmen olarak giriyor. Silâhlı Kuvvetler'de astsubay oluyor ve atılıyor. Rahatça Bulgaristan'a girip çıkmayı öğrendiği anlaşılıyor; mahkemede anlatıyor: «İşsizdim, param da yoktu. Çocuğum da hastaydı. Bulgarlstan'daki arazilerime sahip olmak üzere hududu aşarak oraya gittim. Başıboş gidiyordum. Almanya ve İtalya'ya yollanmak üzere kaplumbağa toplayan beş on kişi tarafından yakalandım. Beni bir kampa attılar. Bir hafta sonra kamptan kaçtım. Hudutta yakalandım, tekrar beni kampa soktular. Kaçarsan kurşuna dizeriz, dediler. İkinci defa kaçtım, gene yakalandım. Kampa götürülürken gene firar ettim» (***). Sınır bölgesini iyi bildiği ortaya çıkıyor.

Fakat Sabahattin'i öldürdüğü yeri bilemiyor! Üç sütunu iki fotoğrafla paylaşan haberin başlığı şöyle: «S. Ali'nin öldürüldüğü yerde keşif yapıldı» (****). Aynı haberin alt başlığında ise şunlar okunuyor: «Katil Ali Ertekin hadise yerini zorlukla bulduktan sonra, cinayetini temsili şekilde anlattı». Sınırın iki tarafını da çok iyi bilen Ali, Sabahattin'i öldürdüğünü iddia ettiği yeri bulamıyor. Ölümün ilânından sonra prova yapılmadığı ortaya çıkıyor.

(*) *Cumhuriyet, 15 Ocak 1950.*
(**) *Cumhuriyet, 15 Ocak 1950.*
(***) *Vatan, 26 Haziran 1949.*
(****) *Vatan, 7 Kasım 1949.*

Bu haber de Mehmet Ali Yalçın'a ait; önemi var, aktarıyorum.

«Ali Ertekin, iki jandarma ve Muhlis Çövenli ile birlikte biz kafileden ayrılmıştık. Hadise yerini bulmaya çalışıyorduk. Kafilenin diğer kısmı aşağıda kalmıştı. Orman içinde dönüp dolaşıyorduk. Terlemiş ve yorulmuştuk. O ise bir türlü hadise yerini bulup gösteremiyordu. 'Yol vardı, kayalar vardı' diyor, fakat esas yeri bulamıyordu. Öylesine yorulmuştuk ki, biraz dinlenmek için mola verdik.» Burada, Sabahattin Ali ile ilgili gerçeğin daha önce neden tamamlanmamış olduğuna şaştığımı tekrarlıyorum.

Sözde katil, avucunun içi gibi bildiği yerde üzerine aldığı cinayetin yerini gösteremiyor. Fakat gösterecek. Ali Ertekin'in, bu keşif sırasında, üzerine aldığı cinayetin yerini göstermesi sağlanacak. Mehmet Ali Yalçın'ın haberi devam ediyor: «Cesedi ilk defa gören Çoban Şükrü ile Savcı Hayrettin Ayışık cinayetin işlendiği yeri bulmuşlar; fakat Ali'ye birşey söylemiyorlardı. Nihayet Ali bizi vaka yerine götürdü. Çatal şeklini almış bir ağacı gösterdi, 'işte burası' dedi.» Haberin sonu şöyle: «Şahit Çoban Şükrü'ye soruldu, o da 'cesedi işte şurada yüzükoyun yatar şekilde buldum' dedi. Çobanın gösterdiği yer Ali Ertekin'in tarif ettiği yerden üç metre kadar içerde ve çukurdaydı.» Bundan cesedin hareket ettiği sonucu çıkıyor.

Öyle anlaşılıyor; Sabahattin Ali'nin sonu İkinci Dünya Savaşı'ndan umutla çıkan Türk aydınını ürkütmek için hunhar bir senaryoya yazılıp ilân edilmesi kararlaştırılınca, bu senaryo içinde Ali Ertekin'e bir rol vermek zorunlu oluyor. Ali'nin insan kaçakçılığı yaptığında kuşku yok. Hakkında açılan davanın iddianamesinde şunlar var: «Ali Ertekin üstçavuş bulunduğu sırada askerlere ait üç silâhı çalmış ve satmıştır. Maznun, bu suçundan dört aya mahkûm edilmiş ve ordudan da tardedilmiştir. Bilâhare Ali, hududu iyi bildiği için Bulgaristan'a kaçmış ve orada gizli işler görmüştür. Bulgarların adamı olarak hududu geçerken yakalanıp mahkûm olmuş, askerî cezaevinde bulunduğu sırada Hasan isminde bir berberle tanışmış-

tır» (*). Iddianame, bir şebeke meydana geldiğini ileri sürüyor ve «şebeke bu arada Osman ve Ibrahim isminde iki kişiyi Ali Ertekin'in vasıtasıyla Bulgaristan'a geçirmiştir» diyor. Fakat böylesine önemli iddialardan sonra «neticede mahkeme Ali Ertekin'in Bulgaristan'a adam kaçırmaktan altı ay hapsine, kendisine yardımda bulunan Hasan Tural'ın da 3 ay haplsine, diğerlerinin de beratine karar» veriyor (**). Eğer görüntüye bakılacak olursa, Türkiye'de adam kaçırma suçunun, nerede ise, her hangi bir cezası yok! İnanılmaz.

Burada bir nokta var: Olayın akış mantığı içinde Ali'nin Millî Emniyet'in bir elemanı olduğunu düşünebilmek için bir insanın bir köylü kafasına, gelişmemiş kafa demek istiyorum, sahip olması gerekiyor. Ali Ertekin, Türkiye'nin gizli örgütlerinin memuru olsa, bu örgütten emir almadan adam öldürmeyi düşünemez; Türkiye'de hiç bir devlet örgütü, emrine uyarak adam öldüren bir memurunu cinayet suçundan mahkûm etmez. Neden mahkûm etsin? Ortada öldürülen kimsenin cesedi yok, ortada bir suç aleti yok, ortada bir tek tanık yok, ortada cinayeti Ali Ertekin'in işlediğini söyleyen kimse yok; yalnızca Ali'nin Emniyet'te «bu arada Sabahattin Ali'yi öldürdüm» dediği iddiası var. Bu iddiayı da Emniyet'ten başka bilen yok. Ayrıca hiç kimse «Sabahattin'i kim öldürdü» diyerek dedektiflik yapmıyor. Sabahattin'in öldürüldüğünü idd'a eden de, ortada bir tek kanıt yokken bu işi Ali Ertekin'in üzerine yıkan da resmî makamlar oluyor. İstemeseler, yıkmazlar.

Bir pazarlık olduğu açık; Ali Ertekin için ne fark edecek? Adam kaçırmaktan ve buna eklenebilecek casusluktan alacağı uzun bir ceza yerine, Sabahattin'i öldürmeyi, üstelik de, «millî hislerinin galeyana gelmesi» sonucunda ağır tahrikle bir komünist'i öldürmeyi, kabul ederek daha az bir ceza alacağına ikna edilmesi mümkün. Bu pazarlığa bir de Millet Meclisi'nden çıkacak bir

(*) *Vatan, 1 Mayıs 1949.*
(**) *Vatan, 23 Ekim 1949.*

af yasası da sokulabiliyor. Sabahattin Ali Davası, bu açı dan da, ilgi çekiyor. Türkiye'de resmî makamların çıkma mış bir yasa üzerinde iş yapmaları, bir kural olarak, im kânsızken, Ali Ertekin'in sorgulaması ve ifadelerinin alın-ması sırasında çıkmamış af yasasının önemli bir faktör olarak kullanılmış olduğu anlaşılıyor.

Duruşmanın bir yerinde savcı ile Ali Ertekin arasında şu konuşma geçiyor (*). Gazeteye yansıdığı biçimiyle aktarıyorum.

«— S. Ali'yi öldürdükten sonra kaçacak olan iki talebeyi yakalatmak istediğini ve bundan sonra vaziyeti açıklıyacağını söylemiştin. Emniyet'te ise, af çıktıktan sonra bahsedeceğim demişsin!

— Zabıt sırasında mahkemede söylediklerimi ifade etmiştim.

— Af çıktıktan sonra söylerim demişsin.

— S. Ali'yi öldürmek suçundan dolayı bu iki talebeyi yakalattıktan sonra affedilirim sanmıştım.»

Gayet açık; Ali Ertekin, «S. Ali'yi öldürmek suçundan dolayı» affedileceğine inanıyor. Bu inançla Sabahattin Ali'yi öldürmek suçunu üzerine alıyor. Fakat mahkeme başladığı zaman çok şaşırıyor. Dava başladığı zaman, silâh çalan, adam kaçıran, sınırları evinin bir odasından diğerine geçerce aşan, yakalanan ve kaçan, Vatan Gazetesi davanın başlangıcını «Mehmet Ali Yalçın'ın büyük röportajı» olarak duyuruyor, Ali «Ertekin ağlıyor »**). Mehmet Ali Yalçın, davanın başlangıcını, şöyle yazıyor: «Dünkü duruşmada katil Ali Ertekin sinir buhranları geçirerek ağladı, neticede müşahade altına alınmasına karar verildi.» Ali Ertekin'in ağlamak için haklı olduğunu düşünüyorum; vaadlerin yerine getirilmeyeceğini sanıyor. Kendisine «oyun» kurulduğunu düşünmüş olmalı; kendi kendisine acıdığı anlaşılıyor. Ağlamak, insanın kendisine acımasıdır.

Fakat devletin sürekliliği içinde yine de vaadler yeri-

(*) *Vatan, 3 Temmuz 1949.*

(**) *Vatan, 1 Mayıs 1949.*

ne geliyor. Ali, adam öldürme için verilebilecek en az bir ceza ile karşı karşıya geliyor. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sözünü ettiği af yasasını seçimlerden önce çıkarmaktan vazgeçiyor. Seçimleri kaybediyor ve Demokrat Parti hükümeti kuruyor. Demokrat Parti, af yasası çıkarıyor ve Ali Ertekin de hapisten çıkıyor.

Böylece Sabahattin Ali Davası'nın sonuna geldim. Fakat bir ekleme kaldı. Olay zamanın Türk gizli örgütü olan Millî Emniyet, mümkün olduğu kadar, bu olaydan uzak kalmaya çalışıyor. Mahkemede tanık olarak dinlenmesi gereken memurunu bile Kırklareli'ne göndermiyor, daha önce yazdım, İstanbul'dan yazılı ifade vermesini sağlıyor. Ancak, Ali'nin ağlaması, Kırklareli'nin yazılan senaryodan habersiz iki avukat görevlendirmesi, işleri karıştırıyor. Müdahale etmek gerekiyor.

1 Ekim 1949 tarihinde yapılan duruşmayı, bir gün sonra basına yansıdığı biçimiyle (*) aktarıyorum. Uzunca, ancak kesinlikle gerekli görünüyor.

«Bugünkü duruşma bir kısmı gizli, bir kısmı açık olmak üzere, iki celse halinde cereyan etmiş, iki saate yakın sürmüştür.»

«Saat ona doğru mahkeme salonu kapıları kapatıldı ve evvelâ sanık Ali Ertekin içeri alındı. Müteakiben sanık vekillerinden Avukat Murtaza Apalı'ya seslenildi. Avukat Murtaza salona girdikten iki dakika sonra çıktı.»

«İçerde ne olup bittiğini sorduğumuz zaman, Avukat Murtaza, müdafaa vekâletinden istifa ettiğini söyledi. Avukat Edip Türkmen de Bay Murtaza'nın Ali Ertekin tarafından vekâletten azledildiğini bildirdi.»

«Bunlardan İbrahim Hakkı ile Murtaza, sanığa Kırklareli barosunda tayin edilmiş müdafilerdir. Edip Türkmen ise sanığın bizzat vekâletini verdiği müdafidir.»

Devam etmeden önce kısa bir açıklama gerekli oluyor: Bir sanık avukat tutabilecek durumda ise, her hangi bir baronun, bu sanığı savunmak üzere avukat görevlendirmesine gerek yok. Bu durumda, yoksul olduğunu bil-

(*) *Vatan, 2 Ekim 1949.*

dirmiş olması gereken Ali Ertekin'e, Kırklareli Barosu iki avukat sağlıyor. Bunun üzerine resmî makamların Ali Ertekin'e, güvendikleri Avukat Edip Türkmen'i getirdikleri anlaşılıyor. Kırklareli Barosu'ndan görevlendirilen avukatlar hazırlanan senaryoyu bilmiyorlar; muhtemelen, Ali'nin katil olmadığını savunmak istiyorlar. Millî Emniyet mensuplarının katıldığı bir kapalı duruşmada Kırklareli Barosu'nun görevlendirdiği iki avukatın davadan çekilmesi sağlanıyor.

Haber, buna uygun olarak, devam ediyor: «Dünkü duruşmanın gizli yapılan celsesine, geçen celsede dinlenmelerine karar verilmiş olan Millî Emniyet memurlarından Zeki ile Cemal dinlenmiştir. Gizli duruşma sanık vekillerinden yalnız Edip Türkmen bulunduğu halde yapılmış, bir saatten fazla sürmüştür.» Şöyle sona eriyor: «Gizli dinlenen bu iki tanığın şehadetlerine daha ziyade sanık Ali Ertekin'in hadiseyi müteakip İstanbul'a gelip cinayeti bizzat kendisinin itiraf ettiği mi, yoksa bir ihbar üzerine mi meydana çıkıp yakalandığı anlaşılacağı için, ehemmiyet veriliyordu.» Görülüyor; resmî senaryonun «Ali'nın itirafı» bölümü ve üstelik Ali Ertekin'in, Sabahattin'in ölümünden pek çok sonra yakalanmasıyla ilgili yanı, resmî makamları bile doyurmuyor.

Yalnız bunlar bugün söylenebiliyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan umutlu çıkan Türk aydınına indirilen darbelerle yaratılan ürküntü içinde, bu duruşmaları günlük basından izliyen çağdaş aydınların bile tutarsızlıkları sezemedikleri anlaşılıyor.

Soğuk Savaş, bir beyinleri durdurma savaşıdır

Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, Soğuk Savaş'ın önce Türkiye'de çıkarılmak istendiğini ve Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemine girilmesinde, sanıldığından çok daha fazla, bir rolü olduğunu yazdım.

Soğuk Savaş, Mc Carthycilik demektir. Mc Carthycilik, Soğuk Savaş için sine qua non, olmazsa olmaz özelliktir.

Soğuk Savaş bir ispat yöntemidir ve şöyle: «Kötu'yü

ve erdemsizlik'i kanıtlamak için komünizm ile özdeşleştirmek yetiyor. Bundan tersi çıkıyor; Soğuk Savaş mantığına göre, iyi ve erdem için, komünizmden uzak durmak yeterli oluyor.

Eğer Türkiye, Soğuk Savaş'a girmede öncelikli bir role sahipse, Soğuk Savaş'ın sine qua non özelliği olan Mc Carthycilik alanında da bir önceliği var, demektir.

Sabahattin Ali Davası bunun için açılıyor.

Sabahattin Ali Davası, 12 Ocak 1949 tarihinde, sınırı geçerken öldürüldüğünün açıklanmasıyla açılıyor. Bir hafta sonra Vatan'da, Başyazar Ahmet Emin Yalman şunları yazıyor: «Sabahattin Ali'nin ölümü, günlerdir gazeteleri bir zabıta vak'ası diye işgal ediyor. Ne yazık ki ölen adamın, bu neslin yetiştirdiği Türk sanatkârlarının en kuvvetlilerinden biri olduğundan, günün birinde romanlarının, hikâyelerinin son neslin yarattığı en kuvvetli eserler arasında zikredileceğinden bahseden olmamıştır. Her cihetle dikkate lâyık olan canlı, hareketli şahsiyeti üzerinde durulmamış, Türk edebiyatını en iyi bilen, ruhunu en kavrıyan, Türk kültürünün en ziyade tadına varan gençlerden biri olduğu ileri sürülmemiştir» (*). Neden böyle? Bunun bir nedeni olmalı.

Ahmet Emin de bütün bu övgüleri bu soruyu sorup cevabını vermek için diziyor. Devam ediyor: «Neden böyle? Çünkü kızıl barbarlığın tehdidine ve tezvirlerine maruz bulunan Türk milleti beka gayesini her şeyin üstünde tutmaktadır. Bugün milletimiz için Sabahattin Ali'nin bariz vasfı fikri meziyetleri değil, her nasılsa kızıl hastalığına tutulmuş, Türk cemiyetine karşı gelmiş, bilerek, bilmiyerek düşman kundaklama emellerine hizmet etmiş, diğer kıymetli fikir adamlarını baştan çıkararak hastalığın sirayetine yol açmış bir adam olmasıdır.» Bu kadar.

Sabahattin Ali Davası'nı bitirdim.

Gerçek'i yeniden kurdum.

(*) *Vatan, 20 Ocak 1949.*

Daha tamamlayıcı bir gerçek ortaya atılmadığı sürece (*), bundan sonra, gerçek, yazdığım gibi bilinecek.

(*) Sabahattin Ali Davası'na, «gerçek son derece doğaldır; bunu en çok gerçek tamamlandıktan sonra anlamak mümkün» cümlesiyle başlamıştım. Yazdıktan sonra daha da tamamlanıyor. Ekliyorum, birinci Sevgili Aziz Nesin'den geliyor.

«Sabahattin için yazdıkların, günün birinde O'na ilişkin anılarımı yazarsam, seninkiyle benimki çok bütünleşecek.»

Aziz Nesin, Çatalca, 22 Ağustos 1984 tarihli mektup.

İkincisi Ceza Profesörü Faruk Erem'den geliyor. Aslında pek isteksiz bir katkı olmalı; şu nedenle. Sabahattin ile ilk bulgularımı güçlü hipotezler olarak ilk önce Edebiyat Cephesi'nde yazdığım zaman, tepkilerle karşılaştığıma, değinmiştim. Sabahattin ile ilgili «resmi» tez, başı taşla ezilerek öldürüldüğüdür. «Vulgar» sol tez, istihbarat örgütlerinde işkence ile veya bir başka yerde öldürülmüş olmasıdır.

Çalışma odasında, odamda, bütün yazılanları yan yana getirdiğim zaman Sabahattin'in kurşunla ve arkadan vurulduğu sonucuna vardım. Ölüme giden yolda Sabahattin'in, kurşunu sıkanlarla bir işbirliği içinde olduğunu çıkardım.

Aziz Nesin, beni açıkça doğrulamadı. Gerçeğe yakın düştüğümü yazdı. Ayrıca iki kişinin, «resmi» ve «vulgar» tezlerin dışında bilgisi olduğunu belirtti.

Bu iki kişiden Çetin Altan, fıkrasının altına, «tehlikedir, tehlikeden uzak durmak gerek» biçiminde bir notla, kendisini sıyırmaya çalıştı. Profesör Faruk Erem'den bir tepki gelmedi.

Dört yıl sonra Profesör Erem, şunları yazdı :

«Olayı, yirmi beş yıl kadar evvel ölenin yakınları anlatmıştı: Adam, bedence çelimsizdi. Fikirleri tehlikeli sayılıyordu. Birkaç kez mahkemeye verilmiş, beraat etmişti. Susturulmalıydı.»

«Bir akşam üstü, evine beş kişi geldi. Yurt dışına gitmesi isteniyordu, hem bu kendisi için de iyi olacaktı. Adam durumu anladı. Küçük bir valize birkaç çamaşır, birkaç da kitap koydu. İstasyonda trene bindiler, kompartımanın perdeleri çekildi, kapıya 'hizmete mahsustur' levhası asıldı. Gece bir istasyonda indiler. Birkaç saat karanlıkta yürüdüler. Uzaktan köpekler havlıyor, çok ilerde, tek tük ışıklar gözüküyordu. Gün hafifçe ağarmıştı. Adama, sınırı rahatça geçebileceği yolu tarif ettiler, elini sıktılar, 'yolun açık olsun' dediler.»

«Adam dört beş adım atmıştı, arkasından beş el ateş edildi, yüzü koyun yere düştü. Beş kişi yanına gittiler, adam sol

kürek kemiğinin altından giren tek kurşunla ölmüştü. Muayene ettiler. Başka kurşun yarası yoktu. Halbuki yakından ateş etmişlerdi, beşi de keskin nişancı idi, bunun için seçilmişlerdi. Beş kişi, bir süre bakıştılar, anlaşılan, dördü boşa, biri doluya atmıştı.»

«Daha sonra zabıt tutuldu. Adam gizlice sınırdan kaçmak isterken vurulmuştu.»

«Olayı, dört kişiden biri gelip ölenin yakınlarına anlatmıştı. İstediler, dava açmadım. Avukatlığa yeni başlamıştım. O dönemde bazı davaları açmak kolay değildi. Meslek yaşantımda yürekli olamadığım için, kendimi horgördüğüm anılarım da olmuştur.»

Prof. Dr. Faruk Erem, Bir Ceza Avukatının Anıları, Cumhuriyet, 11 Eylül 1984.

Pek çok yazıklar olsun! Profesör Erem'in bir bilim adamı ve bir aydın olarak da horgörmesi gereken anıları olduğunu düşünüyorum.

Bir: Sabahattin ile ilgili iki parça okumuş olsa, Sabahattin'in öyle 'buyrun' denmesiyle trene binecek bir kimse olmadığını görüp anlayacak; yapmıyor.

İki: «Yirmi beş yıl kadar önce» kendisine anlatıldığına göre, 1960 yılının çevresine denk düşüyor. Bu dönemde böyle bir dava açmak zor olmamalı.

Üç: «Avukatlığa yeni başlamıştım» dediğine göre, tarih değişiyor. Profesör Erem'in biyoğrafisini merak etmiyorum, ancak, benim kuşağım üniversite öğrencisi iken, Menderes-Bayar Rejimi'ne karşı mücadele ederken, Profesör Erem'in Menderes'in avukatlığını yaptığını hatırlıyorum. Bu, daha gerilerde oluyor.

Dört: Profesör Erem'in bu bilgileri, Sabahattin'in yakınlarından almamış olması mümkün.

Beş: Yine de yazdıklarına seviniyorum. Sabahattin'in kurşunla, kendisinin de katıldığı bir oyunun sonunda ve arkasından vurulmuş olduğunu doğruluyor.

Birinci Bölüm İçin İkinci Ek

DERGİLERDEN ÇIKANLAR VE DERGİLERDE KALANLAR

Kütleler yenilirler; yenilen, eziliyor. Ezilmiş, kişiliksizdir; hiç bir zaman kurtulmaz. Ezilmiş, kurtarıcı olamıyor. Olamaz; kurtuluş bir güç işidir. Ezilmişde güç olmaz.

Güç, inancın kütlelere içerilmesiyle ortaya çıkıyor.

İnanç, kütleler akarken hem kendisi güç kazanıyor ve hem de kütleler güçleniyor. İnancın akıştığı kütle na kadar genişse, güç de o kadar büyük oluyor.

Nitelik versus nicelik, düşünce versus madde, teori versus kütle, hep bilinen ikilemlerdir. Bunlardan ilki, ikincilere enerji veriyor. Arada bir zıtlık var; ancak zıtlık, birincilerin ikincilere içerilmesiyle ortadan kalkıyor. Zıtlık ortadan kalkarken, büyük bir güç doğuyor

Zıtlığın ortadan kalkarak büyük bir gücün doğabilmesi için içerilmenin çok sayıda kanallar üzerinde yapılması hiç de gerekli değil. Önemli olan niteliğin, düşüncenin, teorinin niteliği ve kütlenin açlığı ile kendi içindeki akışkanlığıdır. Kütlenin kendi içindeki kanalları açmak ve çoğaltmak, kütleye açılacak kanallardan çok daha büyük önem taşıyor.

Ne yazık! Hiç anlaşılmıyor. Bir yandan kapitalist uretim ilişkilerinin gelişmesi içinde, tekelci aşamada, piyasanın başarı göstergelerinin insan beyninin ilkelerinin yerini almasının sonucunda büyük sayıların başlı başına

önemli sayılması; diğer yandan, popülizmin tüm politikaları egemenliği altına alması ile kütleyi değiştirmenin değil kütleye benzemenin tek aydın davranışı olması; düşünsel veya teorik yaratıcılığın tiraj ile özdeş tutulmasına yol açtı. Aydın, bir anlamda, kendi varlığını reddederek, büyük sayılarla ortaya çıkmayan yazılı çabalarını yok saymaya başladı.

Bunun, tekelcilik ile kolkola popülizmin gelişmesiyle çok sıkı bağı var; ancak, bu bağın varlığı, böyle bir anlayışın ortaya çıkmasında cehaletin de önemli bir rolü olduğunu gözardı etmenin nedeni olmamalı. Cehalet, yirminci yüzyıl Türk düşün yaşamını bilmemekten doğuyor. Yirminci yüzyılda etkin Türk düşüncesi ve etkin Türk aydını dergilerde doğuyor.

Türk düşüncesi, görece olarak son derece düşük tirajlarla yaşayabilen ve çok büyük bölümü pek çok kısa yaşamış olan dergilerden çıkıyor. Daha ileri giderek söyleyebilirim; her etkin aydın, bir derginin sayfalarının arasından çıkıyor. Sanki dergiler aydınlar için bir doğum evi işlevi görüyor.

Aydın Üzerine Tezler'i çalışırken, Cumhuriyet dönemi dergilerini mümkün olduğu ölçüde inceledim ve kartlara geçirdim. Bu dergilerin kadrolarını incelemenin, bir anlamda, az ölçüde eksiği de olsa, Cumhuriyet dönemi Türk aydınının sayımını yapmak anlamına geldiğini gördüm. Aktarıyorum.

1 — Resimli Ay

Servet-i Fünun, her türlü öğretici bilgiyi okuyucusuna göturmekten başka bir amacı olmayan renksiz bir dergi olarak çıktı. Recaizade Ekrem, Muallim Naci yanlılarının yeni edebiyata yönelttikleri hücumlara cevap verme zorunluluğunu duydu; yer ararken eski öğrencisi Ahmet Ihsan'ın Servet-i Fünun'u akla geldi. Dergi yön değiştirdi, Türk aydın tarihinin en etkin organlarından birisi oldu, yeni yazarlar ve yeni estetik çıkardı.

Resimli Ay'ın öyküsü benziyor. Sabiha ve Zekeriya

Sertel, Amerika Birleşik Devletleri'nden döndükten sonra kazandıklarını düşündükleri bilgileri, önce yeni kurulan Cumhuriyet'in hizmetine vermek istediler. Zekeriya'nın Ankara'da kamu görevi kısa sürdü. Amerika Birleşik Devletleri'nde Illustrated Monthly, Resimli Aylık Dergi, türünden ve tam anlamıyla magazin niteliğinde renksiz, fakat teknik açıdan mükemmel bir dergi çıkardılar: 1924.

Harf Devrimi, bütün yayınların olduğu gibi Resimli Ay'ın da okuyucusunu azalttı. Okuyucu azalırken, iş arayan solcu, fakat tanınmamış bir düzeltmen kadroya katıldı. Nazım Hikmet, düzeltmenlikten, ince bir çekingenliğe eklediği sürekli yazı yazma kapasitesiyle, çok kısa bir zamanda «dergi» oldu. Resimli Ay, «patladı». Büyük bir kavga dergisine dönüştü. Çok kısa ömürlü oldu. 1929 yılında başladı, 1930 yılında soluğunu kestiler.

Çok net söyleyebilirim: Nazım, Resimli Ay ile birlikte doğdu. O kadar öyle ki, Resimli Ay'a düzeltmen olarak giren Nazım'ı ne Sabiha, ne de Zekeriya tanıyor; ne de adını veya şiirini duymuşlar. Yöntemdir; Sabiha ve Zekeriya türünden uzun yıllar Türk yazın ve politik eylemi içinde bulunan iki kişi, 1929 yılına kadar Nazım'ı duymamışlarsa, Nazım yoktur. Fakat bir buçuk yıllık Resimli Ay döneminden sonra Türkiye'de Nazım var.

Sabahattin Ali ve Emin Türk Eliçin, Resimli Ay'ın çocuklarıdırlar.

Saptayabildiğim yazıcılar kadrosunu aktarıyorum.

Zekeriya Sertel, Peyami Safa, Valâ Nurettin, Sadri Ertem, Ercüment Behzat, Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), Muhsin Ertuğrul, İlhami Bekir, Enver Behnan, İbrahim Hakkı, Mahmut Yesari, Orhan, Nail V. (Nail Çakırhan), Vecdi Ahmet, Münire Handan, F. Celâlettin, Mustafa Şakir, Faruk Nureddin, Celâlettin Ekrem, M. Rasim, Fahri Celâl, İsmail Suphi, Emin Türk, Sabahattin Ali, Nazım Nikmet.

2 — Kadro

1932 yılında çıkıyor; kısa ömürlüdür. Cumhurbaşkanı

Atatürk, Çankaya Köşkü'ne on, İsmet Paşa da kendisine bir abone oluyor. Çekirdek kadronun hepsi kamu görevlisi ve önde gelen ilk isimleri, Türkiye Komünist Partisi'nin 1927 yılına kadar en önde gelen isimleridir.

Türk aydınının düşünme dinamiğinden sınıfsal çözümlemeyi çıkarmayı amaçlıyor. Türkiye'nin kendine özgü, sui generis, olduğu düşüncesini bir nakarat türünden tekrarlıyor. Kendine özgü olmak, yazıcısına ve okuyucusuna hoş ve kolay gelmekle birlikte, bilinçsiz de olsa, bilimsel bakışın dışına çıkmak anlamına geliyor.

En etkın kişisi Şevket Süreyya'dır. Bütün yaşamı boyunca, özde, bir köylünün dünya görüşünü aşamadı. Sahibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu oldu; Yakup Kadri'nin köye dönüşe çağrı çıkaran Yaban romanı bir Kadro Eylemi olarak gelişti. Yönetici kadro içinde, marksizmi en iyi okumuş olan eski komünist İsmail Hüsrev idi; Köy İktisadiyatı kitabını çıkardı.

Şevket Süreyya, Kadro'nun ürünüdür.

Yazıcı kadrosunu aktarıyorum.

Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Burhan Asaf Belge, Falih Rıfkı Atay, Behçet Kemal Çağlar, İbrahim Necmi Çığırcan, Tahir Hayrettin, Muhlis Ete, Münir İriboz, İsmail Hüsrev Tökin, Ahmet Hamdi Tanpınar, Neşet Halil Atay, Şevki Yazman, Va-Nu (Valâ Nureddin), Şevki Yazan, Eflatun Cem Güney, Mehmet İlhan, A. Şefik.

3 — Kooperatif

Bütün sayılarını göremedim. Kadro ile aynı zamanda çıkıyor ve yakın işbirliği içinde hareket ediyor. İstanbul'da Liman Müdürü «Limancı» Ahmet Hamdi, Ahmet Hamdi Başar, tarafından çıkarılıyor. Liman işçilerine kooperatif düşüncesini aşılamaya çalışıyor.

Ahmet Hamdi burada doğuyor. Mustafa Kemal'in ve İsmet Paşa'nın dikkatini çekiyor. İstekleri üzerine İktisadî Devletçilik kitabını hazırlıyor. «Üçüncü Yol», istenirse «Üçüncü Dünya» da denilebilir, düşüncesinin izleri var.

Yazıcı kadro, Limancı Ahmet Hamdi'den meydana geliyor.

4 — Projektör

Akıntıyı göğüslemek için çıktığı anlaşılıyor. Ancak Mart 1936 tarihini taşıyan birinci ve bir tek sayısını okuyabildim. Daha geri planda Resimli Ay'ın kavga dönemini sürdürmek istediği belli oluyor. Faşizme ve emperyalizme cephe aldığını belirtiyor. Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf'unu «Projektör'ün Romanı» olarak duyuruyor. Yaban'ın, Kadro'nun romanı olmasına bir karşılık amacını sezmek mümkün. Bir sayı yaşıyabiliyor.

Sabiha Sertel, Sabahattin Ali ve A. Kartal isimlerini saptayabildim.

5 — Insan

1938 yılı Nisan ayında yayına başlıyor. Ilk ismi, sosyolog Hilmi Ziya Ülken'dir. Ayrıca Muzaffer Şerif, Sabahattin Eyüboğlu ve Nurullah Ataç da kurucu olarak tanıtılıyor. Bu son ikisi, nerede ve ne zamanda olursa olsun, önce ve en çok Ismet Paşa'ya bağlı oldular ve kaldılar.

İkinci Dünya Savaşı'nın yakın ve Türkiye'nin Almanya'dan uzak kaldığı son zamanlara rastlıyor. Çıkış tarihinin, Türk solunun, Kemalizmin dışında bütün ideolojik ve örgütsel çalışmalarının durduğu bir ulusal ve uluslararası zaman kesitine denk düştüğünü düşünüyorum. Projektör'ün yayını sessizce durdurmuş olması da bu düşünceme uygun düşüyor.

Bu sınırlama içinde Kadro'dan daha üst düzeyde, daha ince bir biçimde, Kemalizmin ideolojisini yapıyor Iki önemli başarısını belirtebilirim: Kemalizm, entellektüel düzeyde kendisini kanıtlayabilmek için, kaynağına hücum etmek gereğini duyuyor. 1960 yılında solculuk adına yapılan Tanzimat düşmanlığının bütün temelleri ve sistemli bir biçimde Insan Dergisi'nde atılıyor İkinci olarak, bir

başka incelemede Kemalist Estetik adını verdiğim (*), estetik anlayışı burada geliştiriliyor. Nazım Hikmet'in 35 yıla mahkûm edildiği bu yılda Sabahattin Eyüboğlu, Türk sanatkârına örnek olarak, Batılı biçim içinde Osmanlı zevklerini yansıtan, Yahya Kemal'i gösteriyor. «Sosyolog» Ziya Bey'in Ittihat ve Terakki döneminde ileriye attığı medeniyet ve hars ayrımı, İsmet Paşa'nın yakını Sabahattin Eyüboğlu'nun çabalarıyla büyük bir yerellik'in kaynağı oluyor.

Herkes burada yazıyor. Saptayabildiğim yazıcıları olduğu gibi aktarıyorum.

Nurullah Ataç, Hilmi Ziya Ülken, Sabahattin Eyüboğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Muzaffer Şerif, Ahmet Ağaoğlu, Pertev N. Boratav, Sabri Esad Siyavuşgil, M. Şekip Tunç, Adnan Cemgil, Sıtkı Yırcalı, Şerafettin Yaltkaya, Sait Faik, Muvaffak Şeref, Asaf Halet Çelebi, Behice Boran, Yahya Kemal, Orhan Veli, Cahit Sıtkı Tarancı, Nusret Kürkçüoğlu, Yunus Kâzım Köni, Sabahaddin Kudret, Hatemi Senih Sarp, Coşkun Ertepınar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Erol Güney, Mehmet Zeki, Altan Sunar, Hasan İzzettin Dinamo, A.N. Cerrahoğlu, Mithat Sertoğlu, Selâhaddin Kandemir, Cahit Külebi, Şakir Sırmalı, Doğan Ruşenay, Aydın Cankardeş, Salâh Birsel, Melih Cevdet, Oktay Rifat, Samim Kocagöz, Vecdi Bürün, Cavit Ener, Hasan Tanrıkut, Cahit Tanyol, Hüsamettin Bozok, Tarık Özker, İlhan Berk, Cavit Yamaç, Lütfi Erişci. Cemil Meriç, Kemal Bilbaşar, Abidin Dino, Rıfat Ilgaz, Fahir Onger, Behçet Necati, Ziya Yamaç, Ziya Osman Saba, Niyazi Akıncıoğlu, Ziya Somar.

6 — Ses ve Yeni Ses

Her ikisinin sahibi ve yazı işleri aynı: Yusuf Ahıskalı. Aslında iki ayrı dergi demek zor; yeniden yol ayrımının başlangıcı izlenimini veriyor. İsminin, bilinen «ses» sözcüğü ile doğrudan bir ilgisi yok; sanat, edebiyat, sosyoloji

(*) *Y. Küçük. Kemalist Estetik, yayına hazırladığım Bilim ve Edebiyat içinde.*

kelimelerinin baş harflerinden meydana geliyor. Ondokuzuncu yüzyılda marksizmin etkisini kırmak için geliştirilen bu disiplin, Ziya Bey'den beri Türkiye'de aydınlar arasında açıklanması gereken bir prestij kaynağı oluyor.

Ses'in birinci sayısı, kapağında «bir teklif Atatürk'ün mozolesi muazzam bir Hitit Aslanı olmalıdır» yazısı ve mozole modeli ile çıkıyor. Yeni Ses, 1940 yılında, cezaevinde yatan Nazım'ın «Kara Haber» şiirini kapak olarak yayınlıyor.

Mozole için Hitit Aslanı öneren Abidin Dino aynı zamanda koyu bir popülizmi bir yayın ilkesi olarak yerleştirebiliyor.

Ses'in yazıcı kadrosunu aktarıyorum.

Suphi Nuri İleri, Fikret Adil, Abidin Dino, Sabiha Sertel, Necip Fazıl Kısakürek, Arif Dino, Bedri Rahmi, Asaf Halet Çelebi, Naci Sadullah, Mecdi Devrim, Nail V., Arif Kaptan, Sadri Ertem, Turhan Tan, Suat Derviş, Halikarnas Balıkçısı, Rasih Güran, Hüsamettin Bozok, Mehmet Seyda, Falih Rıfkı Atay, Sami N. Özerdim, Samim Kocagöz, Ömer Rıza Doğrul, Hüseyin Avni.

Yeni Ses'in yazıcı kadrosunu aktarıyorum

Hilmi Ziya, Abidin Dino, Yusuf Ahıskalı, Bedri Rahmi, Avni (Arbaş?), I. Hakkı Konyalı, İlhan Berk, Ruhi Su, Asaf Halet Çelebi, Sarı Çizmeli Mehmet, Faik Berçmen, Ahmet Naci Kahraman, Abasıyanık (Sait Faik), Nevzad Sudi Odyakmaz, Cahit Saffet (Irgat), Arif Dino, Oktay Rifat, Orhan Veli, Hüsamettin Bozok, Nureddin Eşfak, Cavit Yamaç, Mecdi Devrim, Nazım Hikmet, Arif Kaptan, Mümtaz Zeki, Orhan Arıburnu, Suphi Taşhan, Suavi Koçer, Melih Cevdet, Avni Dilligil, A. Kadir, Sabahattin Kudret, Salâh Birsel, Muzaffer Şerif, Mehmet Seyda, Ö. Faruk Toprak, Orhan Raşit (Kemal), Suat Taşer.

7 — Yeni Adam

Bütünüyle, kendi yazışıyla, Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı'ya ait bir dergi; bütün sayılarını bulamadığım için çıkış tarihini tam olarak saptayamadım. 1940 yıllarının ba-

şından itibaren var. Başyazar'ı, anı yazarı, roman yazarı, estetik yazarı, hep Baltacıoğlu. Türk düşün yaşamındaki yeri oldukça ihmal edilmiş, özgün görüşleri olan bir «sosyolog» tarafından çıkarılıyor. Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabında, bir ölçüde de olsa, etkinliğini belirtmeye çalıştım. İstanbul Darülfünun'u Emini, şimdiki deyişle rektörü, iken ve aynı zamanda Serbest Fırka İlbaşkanlığı yapma cüretini gösterdiğinden olmalı, üniversite reformu sırasında tasfiye edilenler arasında yer alıyor.

Demokrat bir çizgisi olduğunu söylemek mümkün. Cezaevindeki Nazım Hikmet'in sahatını savunabilen yazılara yer veriyor.

Saptayabildiğim yazıcı kadrosunu aktarıyorum.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yusuf Kâzım Köni, Suphi Nuri İleri, Sefer Aytekin, Mahmud Cuda, Hüsamettin Bozok, Cahit Saffet (Irgat), Zahir Güvemli, Effit Evin, S. Nahit Bilga, Köprülüzade Fuad, Rüştü Şardağ, Haşim Nahit, Asaf Halet Çelebi, Suavi Koçer, İzzeddin Şadan.

8 — Adımlar

Sanki İnsan Dergisi ikiye bölünerek kendisini sürdürüyor; daha güncel ve somut, Ses ve Yeni Ses türünden dergilerinin alanına düşerken, daha uzun dönemli ve temelli konuları kapsayan incelemeler Adımlar Dergisi'ne bırakılıyor. 1943 yılında yayına başlıyor; Behice Sadık Boran, derginin sahibi ve yöneticisi olarak görünüyor.

Umutlu bir içeriği var; geleceğin aydınlık olduğu inancı ile birlikte aydınlık bir gelecek için mutlaka mücadele yapmak gerektiği görüşünü savunuyor. Hümanizm baş konusu; Zeki Baştimar (Yakup Demir) «Büyük Türk Hümanisti Tevfik Fikret» incelemesiyle hümanizma ekinine yerel bir çeşni katıyor.

Üniversitenin üniversite dışına da uzayan ilk dergisi olarak düşünülebilir. Behice Sadık ve Muzaffer Şerif, Ankara Üniversitesi'nin iki genç sosyoloji öğretim üyesi, beraberce, bilimsel düşüncenin kavram ve ilkelerini yaymaya çalışıyorlar. Amerikan sosyolojisinden kaynaklan-

makla birlikte, aydınlık gördükleri gelecek için kadro yetiştirmeyi amaçladıkları söylenebilir.

Yazıcı kadrosunu aktarıyorum

Niyazi Ağırnaslı, Behice Sadık Boran, Nermin Menemencioğlu, Liko Amar, Muzaffer Şerif Başoğlu, Yunus Kâzım Köni, Hilmi Ziya Ulken, Bekir Sıtkı Kunt, Orhan Burian, Ziya Oykut, Halil Aytekin, Kemal Bilbaşar, Hüsamettin Bozok, Nuri Zaimoğlu, Zeki Baştimar, Suat Taşer, Sabahattin Ali, Orhan Kemal.

9 — Ant

Adımlar yazıcılarının bir bölümünün katılmasıyla 1945 yılında Ant Gençlik Dergisi çıkıyor. Umutlu bir kavga yayın organı olarak çıktığını ileri sürmek mümkün. Sahibliğini Hakkı Bigez, yazı işleri yönetimini Ulviye Uysal, «teknik çevirgen» görevini, İlhan Başgöz üstleniyor.

Derleyebildiğim yazıcıları aktarıyorum.

Rüştü Şardağ, Suat Taşer, A. Köksal, İbrahim Göktürk, İbrahim Gökbahar, Ilhan Başgöz, Mümtaz Göltür, Kâmuran Bozkır, Orhan Barlas, Enver Gökçe, Hüsamettin Bozok, Necati Cumalı, Mehmet Kemal, İvni Dökmeci, Nedim Çapman, Muvaffak Şeref, Niyazi Berkes, Ö. Faruk Toprak, Arif (Damar) Barikat, Adnan Cemgil, Mediha Berkes, Kemal Bilbaşar, Niyazi Ağırnaslı, Orhan Kemal, Yaşar Çöl, Nusret Hızır, Saffet Korkut, Behice Boran.

10 — Gün

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ve demokrasiyi aşabilecek umutları yansıtıyor. Dünyada, iç birikimlere eklenen dış dinamikle ortaya çıkan dönüşümlerin, büyük ölçüde, dış dinamiklerle Türkiye'de de saçılabileceği inancını taşıyor. Sahibliğini Esat Adil Müstecaplıoğlu, yazı işleri yönetimini Hasan Tanrıkut yapıyor.

Saptayabildiğim yazıcıları ve çizicilerini yazıyorum.

Esat Adil, Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Hasan Tanrıkut, H. Akal, Mim Uykusuz, Rasih İleri, Ziya Oykut, İl-

han Tarus, Sabri Soran, Nasri Nihat, S. Faik Abasıyanık, Fehmi Yazıcı, Nusret K. Otyam, Doğan Ruşen Ay, Orhan Kemal, Bahri Göranlar, Ahmet Fedai, Behçet Atılgan, Rıfat Ilgaz, Asım Sarp, Fethi Giray, Mehmet Ali Aybar, Orhan Müstecaplıoğlu, Halil Aytekin, M. Börklüce, Arif (Damar) Barikat, F. Hikmet, Rauf Mutluay, Suavi Koçer, Şeref Hulusi, Oktay Akbal, Sabahattin Batur, Aziz Ziya, Ali Karasu, Ömer Deniz, Vasık Balkış, Fethi Giray, Cahit S. Irgat, Kenan Harun, Atila İlhan.

Gün Dergisi, cezaevinde olan Nazım Hikmet'e açıkça sahip çıkıyor. Bunun bir cesaret gösterisi olduğunu belirtmek ihtiyacını duyuyorum. Dergide, Nazım'ın polis sanarak Emniyet'e haber verdiği ve 1938 Harp Okulu Davası'na yol açan Ömer Deniz de yazıyor.

11 — Forum

Oluşumuna Türkiye'nin önemli ölçüde katkıda bulunduğu Soğuk Savaş dönemi, Türkiye ve dünya aydınları için bir umutsuzluk ve kısırlık dönemidir. 1954 yılında yayına başlayan Forum Dergisi tam bir Soğuk Savaş ürünü oldu.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin iki öğretim üyesi Turhan Feyzioğlu ile Aydın Yalçın'ın Forum'un çıkışında en büyük hisseye sahip oldukları görünüyor. 1957 Seçimleri öncesinde CHP yanlısı bir tutumu savunan Feyzioğlu ile yaşamında yalnızca CHP düşmanlığına bağlı kalan Aydın Yalçın'ın biribirine düşmesi sonucunda Forum etkinliğini yitirdi.

Sonuçtan bakıp Forum'u yeniden incelediğimde bu ayrılığın işin başında var olduğunu saptayabildim. Forum, dört yıldan kısa etkin yayın süresinde, Türkiye'nin tüm sorunlarının demokrasinin Batı ülkelerinde görülen biçimsel kurumlarıyla çözülebileceğini savundu, büyük umut yarattı ve 1961 Anayasası ile başlayan umut kırıklığını hazırladı.

Komünizm ve Sovyetler Birliği düşmanlığını temel ya-

yın ilkesi kabul etti. Bundan en küçük bir sapma göstermedi.

Odağını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri oluşturmakla birlikte tümüyle Türk üniversiter sisteminin bir yayını olarak göründü. Forum'da yazmış olan öğretim üyelerini aktarıyorum.

Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Mukbil Ozyörük, Cahit Talas, Avni Zarakolu, Osman Okyar, Cavit Erginsoy, Necip Bilge, Zeyyat Hatipoğlu, Reşat Aktan, Feyzi Necmettin Feyzioğlu, Besim Üstünel, Erdal İnönü, Fahir H. Armaoğlu, Nejat Bengül, Muammer Aksoy.

12 — Yön

Bir açıdan Forum'un devamı, önemli açıdan ise Forum'un yarattığı hayal kırıklığı ile Forum'un reddidir. Fransız şematizmi ile Anglo-Amerikan ampirisizmini Türkiye toprakları üzerinde birleştirerek çok büyük bir aydın hareketi yaratabildi. Çıkışını bir aydınlar bildirisi ile başlattı.

Forum'un tam tersine Sovyetler Birliği ile dostluğu temel yayın politikası yaptı. Nazım Hikmet'in rehabilitasyonu alanında en cesur adımları attı. İlhami Soysal'ın, Nazım'ın mezarını ziyaret ettikten sonra yazdığı orta sayfa, bir dönüm noktası oldu. İçeriği konusunda tutarlı olma endişesi bir yana, sosyalizm adını aydınlara tekrar kabul ettirdi.

Yön'ün motoru, tek seçicisi, disiplin kurucusu Doğan Avcıoğlu'dur. Sevgili Dostum Doğan, aynı zamanda Yön'ün ürünüdür.

19 Aralık 1962 tarihinde yayınlanan 53 üncü sayısı ile bir yılını doldurdu. Bu sayıda, Yön'e yazanları, alfabetik sırayla, yayınladı. Bu listeyi, kendimi de ekleyerek (*), aktarıyorum.

(*) Yön'de toprak reformundan doğum kontroluna kadar çok çeşitli yazılar yazdım. İmza kullanmadım. Müstear imzayı sevmedim. Sevgili Dostum Doğan, bunlardan beğendiklerinin bazısını başyazı olarak az kullandı. Birini söyleyebilirim: 30

Nermin Abadan, Tahir Alangu, Erdoğan Alkan, İsmail Nafiz Alkan, Ayperi Akalın, Muammer Aksoy, Teoman Aktürel, Çetin Altan, Nusret Altuğ, Talip Apaydın, Sadun Aren, Nimet Arzık, Türkkaya Ataöv, Ömer Atilla, Doğan Avcıoğlu, Behzat Ay, Şevket Süreyya Aydemir, Halil Aytekin, Gürbüz K. Azmir, Kayhan Baladuroğlu, Kahraman Bapçum, M. Başaran, Aslan Başer, Süha Baykal, Fakir Baykut, Nejat Bengül, Asım Bezirci, Behice Boran, Kudret Bosuter, Kenan Bulutoğlu, Uğur Cankoçak, Güneri Civaoğlu, Adnan Çalıkoğlu, İbrahim Çamlı, Cevat Çapan, Necmi Çelikel, Celâlettin Çetin, Özdemir Çırpılı, Asaf Çiyiltepe, Neşe Deris, Ali Dilber, Yusuf Adil Egeli, Kemal Eke, Azra Erhat, Nihat Erim, Vasıf Ersoy, Numan Esin, Sabahattin Eyüboğlu, Eyüp T. Fırıldak, Arif Gelen, Ali Gevgilili, İbrahim Göktürk, Turan Güneş, Nail Güreli, İbrahim Güzelce, Mehmet Halil, Sırrı Hocaoğlu, Cemal Hoşgör, Rıfat Ilgaz, Erhan Işıl, Yılmaz İdil, Atilla İlhan, Abdi İpekçi, Ethem Kahraman, Ceyhun Atıf Kansu, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kayhan Kargılı, Sami Katırcıoğlu, Gülten Kazgan, Abdi Keçeli, Yaşar Kemal, Salt Kırmızıtoprak, Samim Kocagöz, Şükrü Koç, Hüseyin Korkmazgil, Kemal Kurdaş, İdris Küçükömer, Fatma Mansur, Nermin Menemencioğlu, Avni Mehmetoğlu, Aziz Nesin, İsmail H. Oğuz, Onur Öymen, Örsan Öymen, Yılmaz Özçakır, Hilmi Özgen, Doğan Özgiden, Nijat Özön, Sina Pamukçu, Sevgi Sanlı, Murat Sarıca, Vural F. Savaş, İlhan Selçuk, Seçkin Selvi, Fatma İrfan Serhan, Granville H. Sewell, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, Kemal Tahir, Ülkü Tamer, Cahit Tanyol, Cemal Hüsnü Taray, İlhan Tarus, Erol Temelkuran, Taner Timur, Alâettin Tiritoğlu, Reşat Titiz, Niyazi Toker, Turhan Tokgöz, Engin Tongur, Şevket Toptan, Aydos Toros. Füruzan H. Tökin, Cengiz Tunçer, Mete Tuncay, Melih Tümer, Ergun Türkcan, Nurer Uğurlu, Burhanettin Uluç,

---

Mayıs 1962 tarihli Yön'de D.A. inisiyalleri ile yayımlanan «Türkiye için neden Sosyalizmden başka çare yok?» başlıklı başyazı, içeriği ve biçiminden bugün de anlaşılacağı gibi; bana ait.

Halûk Ülman, Şevki Vanlı, Valâ Nurettin Va-Nu, İrfan Yalçın, Nejat Yardımcı, Hasan Yılmaer, Tevfik Yılmaz, Sevil Yurdakul, Hasan Zeybek, Yalçın Küçük.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde «Yön Hareketi» üzerine doktora tezi yazan genç araştırmacı arkadaşım Hikmet Özdemir, Yön'ün tüm sayılarında birden fazla yazanları saptamış bulunuyor. Ekliyorum.

N. Abadan, A. Akalan, D. Akçam, G. Akın, O.K. Akol, M. Aksoy, T. Aktürel, T. Alangu, E. Alkan, İ. Alkan, Ç. Altan, M.C. Anday, O. Apaydın, T. Apaydın, N. Arda, S. Aren, N. Arzık, S. Ashworth, H. Asılyazıcı, İ. Aslan, A. Aşçıoğlu, T. Ataöv, C. Atılgan, D. Avcıoğlu, B. Ay, Şevket Süreyya Aydemir, A. Nesin, K. Bapçum, C. Başar, M. Başaran, S. Baykal, F. Baykurt, V. Belgil, M. Belli, F. Kırby Berkes, N. Berkes, E. Berktay, A. Bezirci, B. Boran, K. Bulutoğlu, M. Buyrukçu, U. Cankoçak, E. Cansever, C. Cem, C. Kudret, N. Cumalı, İ. Çamlı, E. Çelik, K. Çelikkanat, C. Çetin, K. Çiftler, F.H. Dağlarca, A. Damar, M. Demirci, N. Deriş, A. Dilber, A. Dino, M. Doğan, L. Duran, F. Edgü, M. Ekmekçi, O. Ekşi, M. Erdemir, K. Erdini, V. Erdoğdu, M. Erdost, A. Erhat, C. Erlkan, N. Erim, M. Vasıf Ersoy, R. Ertem, C.R. Eyüboğlu, S. Eyüboğlu, F. Naci, A.N. Ganioğlu, A. Gelen, M. Gerçekçi, A. Gevgilili, F. Giray, M. Gönenç, T. Güneş, İ. Güzelce, B. Habora, H. Refiğ, H. Hüseyin, M. Hiç, S. Hllav, S. Hocaoğlu, R. Ilgaz, C. Irgat, M. Işık, Y. İdil, A. İlhan, A. İpekçi, A.B. Kafaoğlu, C.A. Kansu, M. Karabulut, M. Karakuş, M. Karan, N. Kartal, S. Katırcıoğlu, K. Kaya, K. Tahir, G. Kazgan, Y. Kepenek, L. Kılıççöte, S. Kırmızıtoprak, A.T. Kışlalı, S. Kocagöz, M.Ş. Koç, H. Köylü, Ş. Kurdakul, K. Kurdaş, O. Kutlar, Y. Küçük, İ. Küçükömer, F. Mansur, M. Kemal, M. Halil, M. Fuat, H.İ. Mersin, U. Mumcu, R. Mutluay, M. Şeref, N. Nadir, İ.H. Oğuz, A. Oktay, O. Rifat, O. Kemal, F. Otyam, Ö. Öymen, H. Özgen, D. Özlü, N. Özün, T. Öztürk, S. Pamukçu, Y. Pazarkaya, A. Rüzgâr, S. Sanlı, T. Saraç, B. Savcı, A. Say, İ. Selçuk, F.İ. Serhan, M. Sertel, M. Seyda, B. Sezer, İ. Soysal, M. Soysal, M. Şanlı, A. Şasa, Ü. Tamer, S. Tanju, C. Tanyol, C.H. Taray,

I. Tarus, R. Teksoy, T. Timur, A. Tiritoğlu, R. Titiz, T. Tokgöz, E. Tonguç, A. Top, Ö.F. Toprak, A. Toros, S. Ertuğrul Tuğsavul, S. Tukyu, M. Tunçay, H. Tunçkanat, N. Tunga, İ. Türk, B. Türkoğlu, N. Uğurlu, E. Ulubelen, B. Uluç, T. Uyar, H. Uysal, A. Uzunağa, H. Ülman, E. Ünsal, V. Nureddin, S. Vayısoğlu, F. Yakal, N. Yardımcı, Y. Kemal, C. Yücel.

RESİMLİ AYIN HİKÂYESİ

Sabiha Zekeriya

Resimli Ay karileri günün birinde yevmi gazetelerin ilân sütununda «Resimli Ay Türk limited şirketinin bir izahı» diye bir yazı gördüler. Bu izah şu cümleleri havidi:

«Son zamanlarda Resimli Ay mecmuası neşriyatında memleket ve karilerin hiç bir ihtiyacını tatmin etmeyen köhne mevzulara, faydasız yazılara hasrolunduğunu gören müessisemiz, sermuharrirlerinin vazifelerine nihayet vermiş, ve bu mecmuayı da kapamağa da karar vermiştir.

Buna rağmen imtiyaz kaydının emniyeten isimlerinde kalmasından istifade ederek bu mecmuayı tekrar neşre devam edeceklerini ilân etmektedirler. Resimli Ay Türk limited şirketinin bu yeni çıkacak mecmua ile hiç bir alâkası bulunmadığı ilân olunur.»

Bu ilânı okuyan kariler siz de şaşırdınız değil mi? Demek ki Resimli Ay mecmuası Sabiha Zekeriya ve M. Zekeriya'nın değil, bu şirketin malı imiş. Bu ismi de şirket bu iki muharrire emniyeten vermiş, ve bu muharrirler memlekete faydasız neşriyat yaptıkları için vazifelerine nihayet verilmiş, sandınız, değil mi?

Bu devenin başından büyük yalana ve hileye inandınız mı bilmem... Fakat her halde şaşırdınız. Size Resimli Ay'ın hikâyesini ben anlatayım.

Biz Resimli Ay'ı bundan yedi sene evvel neşre başladık. Resimli Ay bu yedi senelik hayatı içinde bir çok felâketle ve müşkilâtla karşı karşıya geldi. O bir ideal mecmuasıydı. Bu memleketin fikir hayatında küçücük bir rol oynamak,

muztarip kütlelerin dertlerini terennüm etmek için çıkıyordu. Bu felâket ve müşkilât onun imanını sarsmadı. Mahkemeden mahkemeye düştü. Sahibi bu yüzden menfaya gitti. Açlık ve sefalete göğüs gerdi. Fakat imanından bir şey kaybetmedi.

İlk şeriki ona ihanet etti. Leşe konan çakallar gibi bu felâketlerden istifade etmek, iki kişinin hergün yirmi dört saatlik sa'yile vücude gelen küçük matbaayı ezmek istedi. Mecmua çıkamaz oldu. Ben açlık ve sefalet içinde onu yaşatmak için uğraştım. İlk şirket bozuldu. Ben on parasız tekrar işe başladım. Onu öldürmek isteyen iki kartalın elinden onu, karilerin ve bayilerin yardımıyla kurtardım. Bu Resimli Ay hikâyesinin birinci faslıdır.

⁂

İkinci fasıl da aynı vak'a, aynı zihniyetle, ve aynı şekilde tekerrür etti. Bu defa şirket büyüdü, sermaye büyüdü. Bizi yutacak demir ökçe genişledi, ve biz altında yine boynunu zencirle reveran sa'y erbabı gibi yine bütün emeklerimize rağmen ezilmiş ve bir sıfırla dışarı çıktık. Resimli Ay'ın ismi ve yarattığı şeyler bizimdir. Onlar, senelerce bu isimden istifade ettiler ve yine senelerce sa'yimizi istismar ettiler. Resimli Ay ismi emniyyetten değil, esaleten bizimdir. Resimli Ay benim üçüncü çocuğumdur. Onun sahifelerine döktüğüm yedi senelik göz nuru, emek, ıztırap, cidal, didişme benimdir. Resimli Ay benim şahsiyetime, benim şahsiyyetim ona karıştı. Yedi senedenberi karilerin gözü önünde geçen bu maceraya rağmen, Resimli Ay'a sahip olduklarını, muharrirlerini iki ecir gibi kapı dışarı ettiklerini ilân eden adamların zihniyetini, siz muhakeme edin. Ben bu satırları Resimli Ay'la birbirimizi ayırmak mümkün olmadığını göstermek

için yazmıyorum. Size menfaat ve sermaye denen demir ökçenin, emeğiyle, sa'yile geçinenleri nasıl çiğnediğini göstermek için yazıyorum.

Evet, Resimli Ay, macerasının bu ikinci faslında da eli boş çıktı. Şimdi, küçük ve mütevazı odasında yine parasız ve yalnız çıkıyor. Fakat imanı eskisinden daha çok, daha sağlam, iddiası ve dâvâsı eskisinden çok daha yüksek ve kuvvetlidir. Yazıları faydalı mı, faydasız mı bu hükmü vermek karilerin hakkıdır. Benim size anlatmak istediğim hikâyenin hulâsası şudur: Resimli Ay yedi senelik mücadele hayatında, mahkemeden mahkemeye gitti, iki defa sermayenin tokatını yedi.. Ne çıkar..? Azimle yola çıkanları, sermaye denen ejder değil, ondan daha kuvvetleri de korkutamaz ve durduramaz.

. . . . . .

Resimli Ay, 1 Kanunusani 1931.

Kadro: Okunacak Kitaplar

OKUNACAK ROMANLAR:

		Kuruş
Kızılcık Dalları	*Reşat Nuri*	*125*
Yaprak Dökümü	*Reşat Nuri*	*100*
Olağan İşler	*Reşat Nuri*	*100*
Abdülhamit ve Afrodit	*İ. Fahrettin*	*150*
Bizans'ın Son Günleri	*İ. Fahrettin*	*75*
İstanbul'u Nasıl Aldık?	*İ. Fahrettin*	*75*
Aşk Güneşi	*Ethem İzzet*	*150*
Halâs	*Merhum M. Raul*	*150*
Aşk Politikası	*Bürhan Cahit*	*100*
Çapkın Kız	*Aka Gündüz*	*125*
Türk Korsanları	*Abdullah Ziya*	*200*
Örümcek Dede	*H. Nusrat-M. Emir*	*75*
Gözlerin Sırrı	*Nur Tahsin*	*40*

		Kuruş
Aşk Dersleri	*Esma Z.*	25
Mollalı Mehmet	*Sinan Reşat*	50
Don Kişot	*Sinan Reşat*	50
Kılıcımı Sürüyorum	*Reşat Enis*	50
Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok	*Römark*	150
Sonra (Dönüş Yolu)	*Römark*	100
Kızıl Ölümün Maskesi	*Kenan Halet*	10
Bir Yudum Su	*K. Hulûsi*	50
Yakut Kayalar	*Şükûfe Nihal*	50
Serbest Insanlar Ülkesinde	*Ağaoğlu Ahmet*	75
Özelden Köşeler (Mensure)	*Behiç Enver*	50
Cem (Dram)	*Mustafa Ali*	75
Donogoo (Asri Komedi)	*B. Avni*	75
KIYMETLİ ESERLER :		
Alman Ruh Tarihine Dair Tetkikler	*Hasan Cemil*	100
Ocak Ağaları	*Ahmet Refik*	50
Tarihte Kadın Simaları		50
Genç Kızlara Muaşeret Usulleri	*Feliha Sedat*	50
Tahsin Paşa'nın Hatıratı	*Tahsin Paşa*	150
Oğullarımız	*Hüseyin Cahit*	100
Kızlarımız	*Hüseyin Cahit*	100
Genç Kalınız	*Dr. Poşe*	75
Saadet Yolu	*Dr. Poşe*	125
Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı?	*Dr. Poşe*	100
24 Saatin Hıfzıssıhası	*(Almancadan)*	30
Bir Rapor Üç Konferans	*Dr. Cevdet Nasuhi*	45
Bilânço ve Tahlilleri	*Asım Süreyya*	150
İktisadî Devletçilik	*A. Hamdi*	100

		Kuruş
Türkiye'de Kooperatif Hareketleri	*Remzi Saka*	*100*
Türkiye ve Krom	*S. Enver*	*125*
Parmaklarile Konuşan Kız	*Helen Keller*	*50*
Edison	*Merhum Mübahat*	*50*
Dostum Edison	*Hanri Fort*	*40*
Yeni Rusya	*Falih Rıfkı*	*150*
Denizaşırı	*Falih Rıfkı*	*230*
Zeytindağı	*Falih Rıfkı*	*125*

MANZUN ESERLER:

D. Edebiyatı Antolojisi 14 üncü Asır	*Köprülüzade Fuat*	*25*
D. Edebiyatı Antolojisi 15 inci Asır	*Köprülüzade Fuat*	*25*
D. Edebiyatı Antolojisi 16 ncı Asır	*Köprülüzade Fuat*	*25*
D. Edebiyatı Antolojisi Fuzuli	*Köprülüzade Fuat*	*25*
855 Satır	*Nâzım Hikmet*	*40*
Varan 3	*Nâzım Hikmet*	*50*
Jokond ile Sıyau	*Nâzım Hikmet*	*30*
1 + 1 = 1	*Nâzım Hikmet*	*20*
Gayya	*Şüküfe Nihal*	*50*
Geceden Deriler	*Halide Nusret*	*50*
Ant (Manzum masal)	*Azmiye Asım*	*20*
Arabadan Şiirler	*Nâbedit*	*40*
Salkımlar	*Celâlettin Tevfik*	*50*
Hokkabazın Defteri	*Şeref Şadı*	*20*
Ege Kızları (Mensur)	*Osman Ulug*	*25*
Sakarya'dan Akdeniz'e	*Âlişan Reşit*	*25*
Onar Mısra	*Yaşar Nabi*	*25*
Deniz Sarhoşları	*Ömer Bedrettin*	*50*
Dalgalarla Engine	*T. Abdurrahman*	*63*
Palangadan İki Ses	*Taha Ay - İlhamı*	*35*

		Kuruş
İzmir'den Sesler	*İzmirli Yedi Genç*	30
Yediveren	*İzmirli Yedi Genç*	50
Tul Daireleri	*İffet Halim*	25
Gül ve Lâle Bahçelerinde	*Yahya Saim*	35
Memleket Şiirleri	*Halk Bilg. Derneği*	30
Halk Şiirleri	*Halk Bilg. Derneği*	25
Yunus Emre	*Halk Bilg. Derneği*	25
Bilmeceler	*Halk Bilg. Derneği*	75
Erzurum Oyunları	*Halk Bilg. Derneği*	30

. . . . . .

Kadro, 1932, sayı 4.

İnsan Dergisi: Birinci Sayı Kapak

İ N S A N

AYLIK FİKİR VE SANAT MECMUASI

Sahibi ve müdürü:
Hilmi Ziya Ülken

15 Nisan 1938, Cilt 1, Sayı 1

Maksad	* * *
Müsavat	*Nurullah Ataç*
Tanzimata karşı	*H. Ziya Ülken*
Alman şiirinde S. George	*Celâlettin Ezine*
Yeni Türk san'atkârı	*S. Eyüboğlu*
Türk hukuk tarihinde usul	*Ahmed Ağaoğlu*
Yaratıcı irade meselesi	*M. Şekip Tunç*
Nasreddin Hoca	*P.N. Boratav*
Ferd ve cemiyet	*H. Ziya Ülken*
İdealizm zehri	*Romain Rolland*

Kronikler: Disiplin ve ceza meselesi - H. Z. - Yeni felsefe tercümeleri - H. Z. - Yeni edebiyat tercümeleri - H. Z. - Kitaplar..

KENAN BASIMEVİ

1 9 3 8

BİLDİRİ

1 *ATATÜRK DEVRİMLERİYLE AMAÇ EDİNİLEN ÇAĞDAŞ UYGARLIK SEVİYESİNE ULAŞMANIN, EĞİTİM DÂVASINI SONUÇLANDIRMANIN, TÜRK DEMOKRASİSİNİ YAŞATMANIN, SOSYAL ADALETİ GERÇEKLEŞTİRMENİN VE DEMOKRASİ REJİMİNİ SAĞLAM TEMELLER ÜZERİNE OTURTMANIN, ANCAK, İKTİSADİ ALANDA HIZLA KALKINMAKTA, YANİ MİLLİ İSTİHSAL SEVİYESİNİ HIZLA YÜKSELTMEKTE GÖSTERECEĞİMİZ BAŞARIYA BAĞLU OLDUĞUNA İNANIYORUZ.*

a *Atatürk devrimlerinin amacı olan Batılılaşmak, en geniş anlamıyla, Batının istihsal seviyesine yaklaştığımız ölçüde gerçekleşebilir. Türkiye'deki istihsal seviyesi yükseldikçe, memleketin sosyal yapısı değişecek, şehir-köy ikiliği ortadan kalkacak, imkânlar genişliyecek ve Batı uygarlığının temeli olan akılcı düşünce kütlelere yayılacaktır.*

b *Ne kadar çok gayret sarfedilirse edilsin, düşük bir istihsal seviyesiyle, kütlelerin kültür seviyesinde esaslı bir yükselme sağlamak hayaldir. İşsizlik, açlık, çıplaklık, soğuk ve sefalet, kütlelerin eğitime yönelmesini engelliyecek, yaşama içgüdüsü, öğrenme merakından daha ağır basacaktır.*

c *Demokrasi, her şeyden önce, insan haysiyetine dayanan ve insanı üstün değer sayan bir rejimdir. Açlığa, işsizliğe, evsizliğe çare bulamıyan bir rejimin, ne kadar üzerinde titrersek titriyelim, demokrasi olmaktan çıkması ve bir gün*

çökmesi tabiidir. Türk demokrasisinin yaşatılması, açlığı, işsizliği ve evsizliği ortadan kaldıracak yüksek bir istihsal seviyesine götüren yolları bulmakla mümkün olabilir.

d *Milli gelirin hızla artmasına önem vermiyen bir sosyal adalet politikası da, yoksulluğun bölüşülmesinden öteye geçemiyecektir. Buna karşılık, sosyal adalete yer vermiyen bir kalkınma politikası başarısızlığa mahkûmdur. O halde, sosyal adalet politikasının başlıca araçlarından biri de istihsal seviyesinin yükseltilmesi olmalıdır.*

2 *BUGÜN TÜRK TOPLUMUNA YÖN VEREBİLMEK DURUMUNDA BULUNAN ÖĞRETMEN, YAZAR, POLİTİKACI, SENDİKACI, MÜTEŞEBBİS VE İDÂRECİ GİBİ KİMSELERİN, BELLİ BİR KALKINMA FELSEFESİNİN ANA HATLARI ÜZERİNDE ANLAŞMAYA VARMALARINI ZARURİ SAYIYORUZ..*

a *Yirminci yüzyılda, haberleşme araçlarındaki gelişme sonucunda, kütleler, başka memleketlerdeki veya başka tabakalardaki yüksek hayat standardının varlığını öğrenmekte ve asıl önemlisi, bu standarda erişmenin mümkün olduğunu görmektedir. Yoksulluğumuz, bu yüzden, artık daha ıstıraplı bir şekilde hissedilmektedir. Hızlı nüfus artışı ve meselelerimizin bu artışa uygun bir tempo ile ele alınmayışı, durumu daha da ağırlaştırmıştır.*

Türkiye, bugün, ciddi bir iktisadi ve sosyal buhranın içindedir. Sosyal buhran, iktisadi buhranın tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Geri bir tarım, artan ithal ihtiyacımızı karşılıyacak kaynakları sağlamak şöyle dursun, hızla çoğalan nüfusun beslenme ihtiyacını bile karşılıyamamaktadır.

Topraksızlık, artan nüfusu şehirlere doğru itmekte, şehirlere akan bu nüfusa iş ve mesken sağ-

lanmasında güçlük çekilmektedir. Köklü tedbirler alınmazsa, gecekondu ve işsizlik, önümüzdeki yıllarda millet hayatının tehlikeli bir yarası haline gelerek sosyal ve siyasi düzenin bozulmasına yol açabilecektir.

Hızlı nüfus artışı yüzünden Türkiye nüfusunun yarısını 18 yaşından küçük gençler teşkil etmektedir. Son olayların da açıkça ortaya koyduğu gibi, çığ halinde gelen bu gençlerin büyük bir kısmını okul ve sağlam bir gelecek sağlamak mümkün olmamaktadır.

b *İşin hazin tarafı, Türkiye'nin kaderine hâkim olabilecek durumda bulunan çevrelerde, karşı karşıya bulunduğumuz çetin meselelerin şuuruna henüz varılmamış olmasıdır. Bu çevrelerce benimsenen ve uygulanabilecek olan bir kalkınma felsefesi yoktur. Kalkınmanın anlamı bütün gençliği ile anlaşılamamıştır. Köklü reformlara girişmeden kalkınmanın başarılamıyacağı ve buna karşılık, kalkınma sonucunda toplum düzenine, insan davranışlarına bazı değişikliklerin geleceği unutulmaktadır. Bu yüzden, hem kalkınma istenmekte, hem de köklü reformlara karşı konulmakta ve yeni davranışlar yadırganıp kötülenmektedir. Böyle bir tutumun sonucu olarak, toplum hayatının gidişinde sôz sahibi bir çok kimse, dış yardımların biraz genişlemesiyle, turizmin geliştirilmesiyle, sebze ve meyva ihracının artmasıyla kalkınma dâvasının çözülebileceğine içten inanmaktadır.*

c *Türkiye'nin kalkınmasını belli bir amaca yöneltmek, siyasi iktidarın emrinde teknik bir organ olan Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın yetkisini aşan bir iştir. Gerçi, memleketin seçkin uzmanlarını bir araya getiren Devlet Plânlama Teşkilâtı bir kalkınma stratejisi çizerek, bu yolda ilk gayreti göstermiştir. Ama bunu yeter saymamak ge-*

rekir. Yapılacak plânların yön kazanması ve başarıya ulaşması, ancak, Türk toplumuna yön verebilecek durumda bulunan çevrelerin açık bir kalkınma felsefesi üzerinde anlaşmalarıyla mümkün olacaktır.

3 *KALKINMA FELSEFEMİZİN HAREKET NOKTALARI OLARAK, BÜTÜN İMKÂNLARIMIZI HAREKETE GEÇİRMEYİ, YATIRIMLARI HIZLA ARTTIRMAYI, İKTİSADİ HAYATI BÜTÜNÜYLE PLÂNLAMAYI, KÜTLELERİ SOSYAL ADALETE KAVUŞTURMAYI, İSTİSMARI KALDIRMAYI VE DEMOKRASİYİ KÜTLELERE MALETMEYİ ZARURİ SAYIYORUZ.*

VARMAK İSTEDİĞİMİZ BU AMAÇLARA YENİ BİR DEVLETÇİLİK ANLAYIŞIYLA ERİŞEBİLECEĞİMİZE İNANIYORUZ.

a *Türkiye'nin iktisadi hayatında özel teşebbüsü ve devlet teşebbüsünü birlikte yaşatan karma bir sistem kalacaktır. Fakat, ağırlık merkezi özel teşebbüs olan bir iktisadi sistemin, bugünkü yapısıyla Türkiye'yi, hızla ve sosyal adalet içinde, çağdaş uygarlık seviyesine eriştirebileceğini sanmıyoruz. İktisat ilminin ve tarihin ışığında, inanıyoruz ki, özel teşebbüse dayanan kalkınma yavaştır, ıstıraplıdır, israflıdır ve sosyal adaletle bağdaşması, az gelişmiş bir memlekette, imkânsızdır. Böyle bir kalkınma, siyasi gücü geniş ölçüde iktisadi güce tâbi kılması yüzünden, demokratik de değildir.*

b *Özel teşebbüs kâra dayanır. İktisadi sistemin itici kuvveti kârdan ibaretse, kalkınmanın çok yavaş bir tempo ile gerçekleşmesine, gelir dağılışındaki adaletsizliklerin artmasına, «her mahallede bir milyoner felsefesinin yerleşmesine, millî servetin en faydalı işlere değil en kârlı işlere akarak israf edilmesine, durgunluğun ve işsizliğin sık sık başgöstermesine katlanmak gerekir.*

Günümüzde, hiç bir az gelişmiş memleket bunları göze alamaz.

Batı memleketlerinin kalkınmaları sırasında, çok elverişli şartlara ve sömürgeciliğe rağmen, gelişme, yavaş, israflı, sıkıntılı olmuş, liberal, fakat gücünü genel oydan almıyan idâreler altında gerçekleştirilmiştir. Ancak yirminci yüzyılda, esas itibariyle istihsal seviyesinin yükselmesi sayesindedir ki, Batı memleketlerindeki iktisadi sistem azçok tatmin edici şekilde işleyebilecek hâle gelmiştir. Bununla birlikte, Batı sosyalist partileri, düşünürleri ve hattâ liberal eğilimli siyasetçiler, kendi memleketlerindeki iktisadi sistemin israflı olduğunu, zarurî ihtiyaçları ihmal ettiğini, hızlı bir gelişmeyi ve sosyal adaleti sağlamak bakımından da yetersiz kaldığını delilleriyle belirtmektedir.

c *Bu sebepledir ki, günümüzün gerçeklerine uygun yeni bir devletçilik anlayışını Türkiye için zarurî sayıyoruz. Ayrıca, özel teşebbüsün mutlaka verimli, devlet teşebbüsünün de mutlaka verimsiz olduğu şeklindeki yaygın düşüncenin, sağlam delillere dayanmayan ve geniş bir propaganda ile beslenen bir inanç olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz. Verimli çalışma imkânlarına kavuşmak için, meselâ İngiltere ve Fransa'da, bazı sanayi kollarının devletleştirilmesine gidildiğini hatırlatmak isteriz.*

Birtakım devlet işletmelerinin verimsiz kalış sebeplerini, devletçilikle değil, aksine yeter derecede devletçi olmayışımızda ve devletçiliği sistemli bir şekilde uygulayamayışımızda aramak gerektiğine inanıyoruz.

4 *YENİ DEVLETÇİLİĞİ, YUKARIDA BELİRTTİĞİMİZ AMAÇLARA ERİŞMEK İÇİN MUTLAKA BAŞVURULMASI GEREKEN ŞUURLU DEVLET MÜDAHALESİ ŞEKLİNDE ANLIYORUZ.*

a *Kalkınmayı hızlandırmak maksadıyla milli tasarrufun çoğaltılması ve milli gelirdeki artışların önemli bir kısmının tasarrufa yöneltilmesi, ancak, geniş ölçüde ve bilgili devlet müdahalesiyle başarılabilir.*

Bellibaşlı tasarruf kaynaklarından biri olan vergilerde verimin artırılması, devletçilikle mümkündür. Çağımızda, vergilerde adalet şarttır. Fakat vergi adaletini sağlamak maksadıyla yüksek gelirlerden alınan vergilere karşı bugün yöneltilen en önemli itiraz, bunların yatırımları azaltmasıdır. Devletçilik, milli tasarrufu yatırımlara yönelttiği için, bu itirazı önler. Bundan başka, devletçilik, kalkınmanın nimetleri ve külfetleri arasında denge yaratarak, tasarruf fikrinin geniş halk kitlelerince benimsenmesini kolaylaştırır. Ayrıca, devlet işletmelerinin kazançları, vergi yoluna sapmadan sağlanan önemli bir tasarruf kaynağı olur.

Yatırım imkânlarını artırmak maksadıyla, boş duran işgücünün istihsale yöneltilmesi de, devletin demokratik, fakat plânlı teşkilâtlandırma gücü sayesinde mümkün olabilecektir.

b *Bugünkü imkânlarımızla, daha iyi bir teşkilât ve idâre içinde şimdikinden çok daha fazla ve çok daha verimli şekilde yatırım yapmanın mümkün olduğuna inanıyoruz. Bunun için, iktisadî hayatı bütünüyle plânlamak şarttır. Plân, iktisadî hayatı istenen amaçlara zamanında ve bütünüyle yöneltmeğe imkân verecek yetkilerle araçları da beraberinde getirmelidir. Bunu sağlıyacak bellibaşlı şartlardan biri de, iktisadî hayatın çeşitli kesimlerine hâkim olan kilit sanayilerin mutlaka devlet elinde bulundurulmasıdır. Devletçiliği, ciddî bir plânlamanın vazgeçilmez unsuru sayıyoruz.*

c *Plânlama, büyük iktisadî birimlere geçme-*

yi zaruri kılar. Halbuki Türkiye'nin iktisadi hayatı, tarım, sanayi ve ticaret alanlarında çok ufak işletmelere dayanmaktadır. Bu bakımdan, çiftçiyi teşkilâtlandırarak istihsâl kooperatiflerinin geliştirilmesi, küçük sanatlarda kooperatifçiliğin yaygın hale getirilmesi, perakende satış yerlerini azaltarak ve malların müstahsilden müstehlike geçiş yollarını kısaltarak, sanayide olduğu gibi, tarım ve ticarette de büyük birim esasının mümkün olduğu ölçüde yerleştirilmesi lüzumludur.

Devlet kesiminin yanı sıra, geniş bir kooperatif kesimi, Türk iktisadi sisteminin temelini teşkil etmelidir.

d *Devletçilik, aynı zamanda da gelir dağılışındaki adaletsizlikleri gidermek, sosyal güvenliği gerçekleştirmek, müstahsil ve müstehlikin mutavassıt bir zümre tarafından ezilmesini önlemek, bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmağa çalışmak için de en elverişli sistemdir.*

Çalışmayı toplumun en yüksek değeri haline getirmek, çalışmaya dayanan kazançları yüksek seviyeye çıkarmak, devletçiliğin temel hedefidir. Kol ve kafa gücünü satarak geçinenlerin ezilmesine seyirci kalan, arsa spekülâtörlerinin ve ticaret alanında istismarcı mutevassıtların haksız kazançlarına göz yuman ve bu gibilerin bir yüksek devlet memurundan fazla kazanmasına ses çıkarmıyan bir sistemin yirminci yüzyılda daha fazla sürüp gitmesine imkân yoktur.

e *Devletçilik, demokratik rejimin sadece bir şekilden ibaret kalmasını önleyip, demokrasinin kütlelere malolmasını sağlıyacak temel müdahale vasıtasıdır. Plânlı bir eğitim seferberliğine girişmek, Köy Enstitüleriyle açılan yolu genişletmek, milyonlarca köylü ve işçi çocuğunu eğitim alanında ve memleket idâresinde herkesle eşit*

imkânlara kavuşturmak, yetişkinlerin eğitimi yoluyla kütlelere yükselme fırsatı hazırlamak ancak şuurlu bir devletçilikle mümkündür.

Sendikaların kuvvetlendirilmesi, ağanın yerini teşkilâtlanmış çiftçinin ve kooperatifin almasını sağlıyacak şekilde toprak reformunun gerçekleştirilmesi modern devletçiliğin ödevidir ve bunlar ancak devlet müdahalesiyle başarılabilir.

Varmak istediğimiz amaçların şu veya bu noktası tartışma konusu edilebilir. Bu bildirinin yayınlanmasındaki maksat da bu çeşit tartışmalara yol açmaktır.

Bugün içinde bulunduğumuz buhranlardan kurtulmanın birinci şartını, Türk toplumunun çeşitli kesimlerinde görev almış olanların ve millet kaderine hâkim olabilecek mevkilere gelmiş bulunanların, düşüncelerini açıkça ortaya koyarak, bir temel kalkınma felsefesi etrafında birleştirmelerinde görüyoruz.

. . . . . .

Yön, 1961, sayı 1.

KEMER SIKALIM...

Kemerleri sıkmak, günün parolasıdır. Yeni hükümet, özellikle memur maaşlarına yapılan zammı geciktirme kararını aldıktan sonra «Kemerleri sıkma» politikasına sarılmıştır. Bakanların makam ödeneği almaktan vazgeçmeleri, bir makam arabasının garaja çekilmesi, meşhur Cadillac'ın yerini Opel'e bırakması, bu politikanın satış vasıtalarıdır. Kısaca hükümet, memurların hayal kırıklığını, iç kütlelerinin sakal grevi ve sessiz yürüyüşlerle gün ışığına çıkan memnuniyetsizliğini, ufak Opel'in büyük Cadillac'ın yanında çekilmiş resimleri ile göğüslemeğe çalışmaktadır.

Kemer sıkma disiplinini henüz kendi arasında bile tam mânâsıyla gerçekleştiremiyen hükümet, diğer taraftan, varlıklı çiftçi kütlesini kaplıyan zirai gelir vergisini hafifletmiye, çeşitli yollardan iş adamlarının vergi yükünü azaltmıya hazırlanmaktadır. 1952 Ziraat Anketine göre, arazinin önemli bir kısmını elinde tutan büyük çiftçilerin de arazi vergisi ödemekten pek yakında kurtulacağı hükümet programında yer almıştır. Ufak memur ve işçilerden tasarruf bonosu kesilmesi vaadi ise, sembolik şekilde gerçekleştirilecektir.

Devlet gelirlerinin azalması ve enflâsyon tehdidi olmasa, varlıklı sosyal guruplara tâviz verme yarışında çok daha ileri gidilmesinden korkulur. Nitekim adına «Vergi Reformu Komisyonu» denilen, «Tâviz Verme Komisyonu» devlet gelirlerinin önemli bir kısmını özel sektöre transfer etme yolunu seçmiştir.

Fedakârlığı memur ve işçiye yüklemiye çalışan bu ince politikanın başarıya ulaşmasına imkân yoktur. Çalışanların esasen yeter derecede ezildiği bir toplumda, ezilenlerin daha fazla ezilmiye gönüllü olarak rıza göstermesi beklenemez.

Bu demek değildir ki kemerler sıkılmasın. Kemerleri elbette sıkmak lâzımdır. Kemer sıkmak, milletçe varlığımızın ilk şartıdır. Fakat işe, memur ve işçilerden önce, varlıklı sınıflardan başlamak, gelir dağılışındaki adaletsizlikleri düzeltmek, mes'ut azınlık ve halk kütleleri arasında, doların memleketimize akmasından beri, gittikçe genişliyen uçurumu kapatmak, tek kelimeyle sosyal adaleti gerçekleştirmek lâzımdır. Sosyal adalet, kemer sıkma politikasının temel dayanağıdır. Sosyal adalet olmadıkça, kütlelerden fedakârlık beklemek zâlim bir hayaldir.

Görünüşe göre hükümet, bugün böyle bir hayalin peşindedir. Halbuki durum hayale hiç de elverişli değildir. Memleketimizde her an büyük sosyal huzursuzluklara yol açabilecek olan tam bir adaletsizlik hüküm sürmektedir. En ufak ve en büyük gelirler arasındaki mesafe baş döndürücüdür. Bir öğretmen, iyi köşe başı tutmuş manavın aylık kazancını bir yılda sağlamamaktadır. İşçi kütleleri, yavaş yavaş uyanmaktadır. Emek hor görülürken, haksızlığı nisbetinden kârlı bir kazanç şekli olan arsa ve bina spekülâsyonu, (Yassıada dâvalarının da gösterdiği üzere) hâkim sınıfların alın tersiz gelir sağlama vasıtası haline gelmiştir.

Emeği cezalandıran, sermayeyi alabilaiğine mükâfatlandıran bu adaletsiz düzenin düzeltilmesi için ciddî bir gayret gösterilmemektedir. Hiç değilse, vergi sisteminin gelir dağılışındaki aşırı adaletsizlikleri hafifletmesi beklenirdi. Halbuki durum tam tersidir. Emeğe dayanan kazançlar

ağır şekilde vergilendirilmekte, sermaye kazançları hemen hiç vergi ödememektedir. 1961 Bütçe gerekçesine eklenen tabloların apaçık gösterdiği üzere gelir vergisi, emeğe dayanan kazançlar ile ayakta durmaktadır. Kaynağı sermaye olan kazançların ancak çok ufak bir kısmı Maliyeye bildirilmektedir. Nitekim 1953-1959 devresinde beyannameli mükelleflerin yüzde 85'i ayda ortalama 500 liradan aşağı gelir beyan etmiştir!..

Servet vergilerinin hali ise daha acıklıdır. Servet, Türkiye'de vergi ödememektedir. Batıdaki sosyal adalet politikasının temel dayanaklarından biri olan veraset vergisi fiilen mevcut değildir. Gülünç miktarları aşmıyan Arazi Vergisi ise, kaldırılmak üzeredir. Kısaca, vergi sistemimizin sosyal adalet anlayışı, zengini görmemezlikten gelip vergiyi fakire ödetmekten ibarettir. Buna rağmen kemer sıkma politikasının şampiyonları, sermayenin ve sermayeye dayanan kazançların zâten çok hafif olan vergi yükünü daha da hafifletmek kararındadır...

İngiltere'de Kemerler

Başarılı bir kemer sıkma örneğini, 1940-1950 yılında İngiltere vermiştir. Devlet gelirleri 1938 yılında millî gelirin yüzde 22'sine erişirken, (Memleketimizdeki yüzde 15'in altındadır) 1948'de yüzde 40'a çıkmıştır. Demek ki İngiltere'de vergi yükü büyük ölçüde artmış, vatandaşlar kemerlerini sıkmıştır. Yalnız bu başarı, köklü bir sosyal adalet politikası güdülmesinin sonucudur. O devrin İngilteresi, gelir dağılışında bir ihtilâle sahne olmuştur. Şöyle ki, harpten önce, çok zengin bir İngilizin kazancı, maden işçisinin gelirinin 200 katını aşarken, bu rakam 1950'de 15'e düşmüştür. Vergi çıktıktan sonra, 6 bin İngiliz lirasının üs-

tünde gelir sahibi olan insan sayısı 1938'de 7 bin kişi iken, 1950'de 60'a inmiştir. Buna karşılık, 150-1000 İngiliz lirası arasında net kazanç sahiplerinin sayısı 6,7 milyondan 19 milyona çıkmıştır. Profesör Frank Paish'in incelemelerine göre, 1949 yılında vergi düşüldükten sonra gerçek gelirler, 1938'e nazaran ortalama olarak yüzde 5 artış göstermiştir. Halbuki 1275 İngiliz lirasının üstündeki gelirler yüzde 38 oranında azalmıştır. 290 İngiliz lirasının altındaki gelirler ise yüzde 27 oranında artmıştır. Böylece 24 milyon İngilizden 2,5 milyon insanın geliri azalmış ve 24,5 milyonun geliri çoğalmıştır.

Gelir dağılışındaki bu büyük değişiklik, esas itibariyle, vergi yoluyla sağlanmıştır. İşçi ücretleri ve maaşlar çok hafif şekilde vergilendirilirken, sermaye kazançları ağır şekilde vergilendirilmiştir. Bu sayededir ki İngiliz işçileri ve memurları, harp içinde ve harpten sonra daha fazla çalışmaya ve daha fazla vergi ödemeye seve seve rıza göstermişlerdir.

İngiliz halkı, döviz gelirlerini arttırmak için, viski içmekten, çukulata yemekten, naylon çorap giymekten vazgeçmiş, fakat eskisinden daha iyi beslenmiş ve mesken sıkıntısı çekmemiştir.

Enflasyona gitmeden yatırım hacmini ve bu arada devlet yatırımlarını arttırmak için, başka çıkar yol yoktu. Fakat böyle bir politika İngiliz halkının ve müteşebbisin dünyaca bilinen disiplinli davranışına rağmen, iktisadî sistemin değişmesini gerektirmiştir. Ağır vergiler, özel teşebbüsün yatırım gayretini azaltmış, toplam yatırımlarda artış, çok geniş ölçüde yürütülen bir devletçilik politikasıyla mümkün olmuştur.

Vergi yükünü sırtında taşıyan düşük gelirli sınıfları, bugünkü düzen içinde kemer sıkmaya zorlamak, mevcut huzursuzluğu ve memnuniyetsizliği arttırmaktan başka sonuç vermiyecektir. Kemer sıkma politikası, ancak gelir dağılışındaki adaletsizlikler düzeltildiği, sermayeye dayanan kazançlar da emek gibi vergilendirildiği takdirde, kütlelere mal edilebilir. Halbuki hükümet, kalkınmada özel teşebbüse ön plânda bir rol tanımak, onun yatırım şevkini arttırıcı her türlü tedbiri almak kararındadır. Az gelişmiş bir memlekette özel teşebbüsü ön plânda tutan bir kalkınma politikası ise, mes'ut bir azınlığın kemersiz yaşamasını kabul etmeyi gerektirir.

Özel teşebbüsün kalkınma gayretlerine başarılı bir şekilde katılıp katılmayacağı meselesi üzerinde durmuyoruz. Kaldı ki, bu da önemli bir meseledir. Sayın Nadir Nadi'nin ifadesiyle «Yurdumuzda tarihi ve gelenekleri olmıyan, ortamı kurulmayan bir özel teşebbüs, bugünkü dünya ve memleket şartları karşısında bize ne dereceye kadar yararlı olabilir» sualini sormak lâzımdır.

Bizim üzerinde durduğumuz mesele şudur: Motörü kâr olan özel teşebbüs, kalkınmaya kâr ettiği ölçüde katılacaktır. Ancak fazla kâr, özel teşebbüsün yatırım şevkini arttırabilir. Fazla kâr, işçilere düşük ücret, satılan mallara yüksek fiyat demektir. Kârın bir kısmı da yatırımlara gitmeyecek, talihli müteşebbislerin lüks ve israfına ayrılacaktır. Başka bir deyişle, müteşebbisin kemerini sıkmaya kalkışmak, özel teşebbüsün yatırım şevkini kırmak, özel teşebbüse dayanmakta vazgeçmek demektir .

Koalisyon hükümeti ise, özel teşebbüsü geliştirmek kararındadır. O halde hükümet özel te-

şebbüsün fazla kazanmasını teşvik etmelidir. Ücretlerin düşük seviyede kalmasına özel teşebbüsün az vergi ödemesine rıza göstermelidir. Gecekonduların yanı sıra, lüks meskenlerin yapılmasını, Cadillac'ların çoğalmasını tabii karşılamalıdır. Devlet gelirlerini karşılamak için, emeğe dayanan kazançları daha ağır şekilde vergilendirmelidir.

Sistemin mantığı budur. Fakat yirminci yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş uyanan ve mevcut adaletsizliklerin düzeltilmesini isteyen kütleleri daha fazla adaletsizliğe katlandırmak süngü zoru ile bile çok güçtür. İki sebeple, hükümet, işçi ve memurlara kemer sıktırma politikasında çok ileri gidemiyecektir. Ne de özel teşebbüsü gereken ölçüde destekleyebilecektir.

Ne onu, ne de ötekini yeter derecede yapamıyacağı için de, kemer sıkma kampanyası bir iki jestten ve oyalama politikasından ibaret kalacak, tasarruf gayretlerimizde önemli bir artış görülmiyecektir. Dün olduğu gibi bugün de çıkmazdayız. Dün olduğu gibi, bugün de ayakta durabilmemiz, Sam Amca'nın gayretlerine bağlıdır.

Hızlı kalkınma temposunu sağlayacak çapta bir kemer sıkma gayreti, gelir dağılışındaki adaletsizliklerin giderilmesi, fedakârlık ve nimetlerde eşitliğin gerçekleştirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu sebepledir ki yirminci yüzyılın ikinci yarısında az gelişmiş memleketler için tek çıkar yol, sosyalizm.

. . . . . .

Yön, 20 Aralık 1961, sayı 1. sayfa 3.

Birinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

BEYAZ ZAMBAKLAR MEMLEKETİNDE

M. Emin Erişirgil

Tarım ve Terbiye azasından Ali Haydar Beyefendi Grigori Petrof'un **Beyaz Zambaklar Memleketinde** ismindeki eserini tercüme etti, bastırdı. Bu ufak kitapta bazı tetkik ve müşahedelerin halk muhabbetini aşılamak isteyen mev'izelerle birleştiğini görüyorsunuz; bu nevi eserlere çok ihtiyacımız vardır. Senelerce devleti kurtarmak, memleketi düşman istilâsından, halkın faaliyetine engel olan bağlardan kurtarmak için en büyük mücadeleyi yapmış olan bugünkü nesle daha henüz yapacağı işlerin başlangıcında olduğunu daima hatırlatmağa mecburuz. Bu ufak risalenin kıymeti bilhassa bu noktadadır. Uzun mücadelelerden çıkan milletlerde bazen yorgunluk görülür, böyle bir yorgunluk ruhî kuvvetin zayıfladığına, mefkûreler peşinde koşacak «kudret»in azaldığına delâlet eder. Bizim için en mühim tehlike budur. Bundan korunmak için de her zaman halk karşısında vazifelerimizi ihtar eyleyen eserlere ihtiyaç vardır. Haydar Bey'in tercüme ettiği kitap, gözleri halka çevirmek lüzumunu ihtar eyleyen hitaplardır.

Elimde olsa, Haydarpaşa-Ankara aracında seyahat eyleyen her yolcunun eline bu kitabı verir, bu eseri okuttururken bir taraftan da civarda toprak yığınından ibaret olan köylere baktırırdım. Muallim olsaydım, çocuklara

bulunduğum şehrin kenar sokaklarını gezdirirken, evler içinde konuşulan sözleri onlara tekrarlarken, yeme, içme, giyinme tarzlarını gösterirken, Grigori Petrof'un kitabından sahifeler okurdum. Kumandan olsaydım, zabitlerimin müctemi bulunduğu mahfillere bu kitabın bazı sahifelerini kopya eder asardım. Fikirlerin amel ve hayat üzerine müessir olduğuna çok kuvvetle inandığım için bu hitaplardan neticeler beklerdim.

Halkın refahını yalnız iktisadî muhitin kendiliğinden inkişafında bekleyenlere hayret ediyorum. Bu inkişafta yapılacak fikir ve kanaatlerin tesirine ehemmiyet vermeyenlere şaşıyorum. Ziraatin ilerlemesini herkes istiyor, fakat köylüye toprakla, iklimle mücadele edecek ruh ve terbiyeyi vermezseniz, bu terakkiye senelerce beyhude yere intizar edip durursunuz. Kazanan bir halk istiyorsunuz. Kazanmanın yolunu halkın sevk-i tabiîsinden, yıllanmış itiyatlarından nasıl bekleyebilirsiniz? Şu toprak yığınından ibaret köylerin ortasından çirkefler akan sokakların kalkmasını samimi olarak arzu eyliyorsanız, bunlardan iğrenen bir halk kitlesi yaratmak mecburiyetindesiniz. İşte **Beyaz Zambaklar Memleketinde** hepimize bunu kuvvetle telkin ediyor. Böyle bir telkin eğer herkesin ruhunda kuvvetli bir mefkûre uyandırırsa, inkılâbın istikbalden beklediği «mesut halk kitlesi» doğabilir. Bu gayeyi yapacak mütefekkirlere, bu uğurda sessiz sadasız çalışacak kahramanlara ihtiyaç var, belki bu nevi mütefekkirlerin yazıları bilinen şeyleri tekrarlamaktan ibaret addedilecek, belki bu nevi kahramanları tezyif eyleyenler bulunacak, fakat Türkiye halkının bu hakiki yardımcıları kendi abidelerini kendileri dikerek dünyadan gitmiş olacaklardır.

Beyaz Zambaklar Memleketinde yalnız vaaz ve nasihattan ibaret değildir, «binbir bataklık memleketinin» nasıl bir sa'yla «beyaz zambaklar memleketine» tahavvül edebildiğini bize gösteriyor. Bir halk mürşidi Senelman'ın, bir köy doktorunun, halk arasında yetişen bir reçel kralının yaptıklarını hatırlatıyor. Ruhlar üzerinde işlemenin nasıl insanlar yaratabileceğini anlatıyor. Eserin en güzel sahifelerinden biri de kışlaların nasıl bir halk

mektebi olduğunu tasvir eden sahifelerdir. Bu sahifeler bizim için baştan aşağı bir programdır. Köylerinin onda birinde muallim ve mektebi olmayan bir memleketteyiz, birtakım köylerde daha senelerce muallim bulundurmak imkânını elde edemeyeceğiz. Onun için köylülerimizin ekserisi ilk ve hakiki terbiyesini kışlada alacaktır. Finlerin kışlalarına soktukları ruh aynen bizim emellerimizi de hülâsa ediyor, Petrof genç Fin zabitlerinin ağzından şu sözleri söyletiyor :

«Bizim yeni millî ordumuz ruhen yeni, itiyatları itibariyle yeni, hizmet-i askeriyelerinin neticeleri itibariyle yeni olmalıdır... Nefer benim daha az tahsilli bir kardeşimdir. Vatan anne onu talim ve terbiye edilmek üzere kışlaya göndermiştir. Nefer terhis edildikten sonra vatan anne zabitlere soracaktır :

Kimleri ne suretle hazırladınız bakalım? Sizin ellerinize tevdi ettiğim yüz binlerce ham gençleri ne suretle yetiştirdiniz?

Zabit neferin yalnız kardeşi, yalnız ağabeysi değildir. Zabit neferin muallimidir. Zabit onun ahvâl-i sıhhiyesinden mesuldür. Neferin dimağı zabitin eline verilmiştir. Onun zihninin açılmasından ve terakkiyât-ı fikriyesinden mesuldür. Zabitin eline neferin kalbi mevdu'dur. O neferlerde sağlam bir seciye husule getirecek, onlara vicdan temizliği, âdâb-ı muaşereti, insanlara karşı muameleyi öğretecek, onlara vatan muhabbetini telkin eyleyecektir.»

Bu satırlar baştanbaşa bir programdır. Grogori Petrof sınıflar yaratmak, her sınıfı diğerinin istismarına âlet yapmak suretiyle memleketi terakki ettirmek vehmini kaldırmak istiyor, her ferdi diğerine kuvvetle rapteyleyen, köylüsüyle şehirlisi, âlimiyle daha az bileni aynı his duyan insanlardan terekküp eden bir «cemiyet» mefkûresini neşreyliyor. Yükselenler ve öğrenenler kudretlerini halka medyun olduğu ve kendisinde olan kuvvet ve meziyetleri onlar için sarfeylemek mecburiyetinde bulunduğu fikrinin kudret ve asaletini anlatmağa çalışıyor.

Kitabı okuyup bitirdikten sonra etraftaki toprak köyler yıkılıyor, her işi ancak alay için, ancak gönlünü eğ-

lendirmek için bahseyleyen ateşsiz hodgâm ruhlar yanınızdan gidiyorlar, yalnız halk muhabbetini, halk aşkını duyuyorsunuz. O vakit **Beyaz Zambaklar Memleketi** ne olduğunu anlıyorsunuz.

. . . . . .

Mehmet Emin Erişirgil. Hayat, Cilt III, No. 74. 26 Nisan 1928.

Mehmet Kaplan ve diğerleri. Atatürk Devri Fikir Hayatı I, Ankara, 1981, s. 232-235.

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞIN BİÇTİKLERİ

Mithat Paşa'nın boğularak öldürülmesi Türk aydın tarihinde bir dönüm noktası işlevi gördü. Türk aydınının gelişimini, Mithat'tan Önce, M.Ö. ve Mithat'tan Sonra, M.S., olarak ikiye ayırabilecek bir tarihsel öneme ulaştı. M.S. Türk aydın hareketi gençleşti.

Üç Delikanlı, Kemal, Ziya ve Şinasi de, hep bir paşa aradılar. M.S. ve uzunca bir zaman aralığında Türk aydın tarihine paşa olarak girme kapıları kapandı. Aydın hareketi profesyonel bir nitelik aldı; öğrenci olarak başladılar.

Mithat'ın boğularak öldürülmesinden çok kısa bir zaman sonra, Askerî Tıbbıye'den dört öğrenci, Türk tarihinin en önemli ve Türk aydın tarihinin en onurlu örgütlerinden birisini kurdular: İttihat ve Terakki. Kısa bir zaman, kurucuları ortadan silmemekle birlikte geri plana itti. Ön plana başka gençleri çıkardı.

Enver, Mustafa Kemal ile aynı tarihte dünyaya geldi. Bir yıl önce, 1903 yılında, Kurmay Yüzbaşı olarak Harbiye'den çıktı. Harbiye'nin parlak öğrencilerini ilk atama olarak Makedonya'ya göndermek hem bir ilke ve hem de bir ödüllendirme idi. Enver, Manastır'a atandı. Resneli Niyazi ve Ohrili Eyüb Sabri ile birlikte elinde silâh dağa çıktı: Özgürlük istedi.

Niyazi, Enver, Talât, Cemal, Cavit, Dr. Nazım, Kara Kemal, ilk anda akla gelen bir demet, gençlik yaşla-

rında Türkiye'yi sarstılar (*). Niyazi, bu özverili genç subay daha yolunun başında bir kurşunla öldürüldü. Cavit asıldı, Dr. Nazım asıldı. Kara Kemal asılmamak için intihar etti.

«Profesyonel» oldular: Dağa çıktılar, Sultan'dan anayasa ve parlamento istediler. İstediklerini elde ettiler; kısa bir zaman içinde istediklerinin yalnızca hayal kırıklığı getirdiğini anladılar. Vaz geçmediler. Enver ve Talât, otuz yaşlarında, ellerinde silâh başbakanlığı bastılar. Başbakan Büyük Kâmil Paşa'dan istifa dilekçesi aldılar; Sultan'dan Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığa atanması için ferman çıkardılar.

Başbakan ve Harbiye Bakanı Mahmut Şevket Paşa da çok yaşamadı. Harbiye Bakanlığı'ndan Başbakanlığa giderken, arabasının önüne bir engel çıktı. Yavaşladı. Hücuma uğradı. Yaveriyle birlikte öldürüldü.

Kurtuluş Savaşı'nın ve genç Cumhuriyet'in liderlik kadrosunda ve başlarda şu isimler yer aldı.

Mustafa Kemal: Osmanlı döneminde Üçüncü Ordu Kıtaatı Müfettişi. Ordu komutanlığına denk düşüyor; Mustafa Kemal, paşa rütbesini ve Vahidettin'in «Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarı» ünvanı ile kordonunu taşıyor. Bir

---

(*) «Vaka günü Enver Bey bindiği atı merdivenin önüne bırakarak Babıali'ye (zamanın başbakanlık binası, y.k.) daldı. Talât Bey de tedbir alan bazı kimselerle birlikte onu takip etti. Van Valisi Tahsin Özer, Polis Müdürü Azmi Beyler kapıda beklediler. Harbiye Nazırı Nazım Paşa sofada kopan gürültünün ne olduğunu anlamak için dışarıya çıkınca Enver tarafından tabanca ile öldürüldü. Aynı el sıra ile sadaret yaveri Nazif, Harbiye nezareti yaveri Tevfik Beyler ve bir polis komiserini yok etti. Enver ve Talât Beyler ellerinde rövelver olduğu halde Sadaret odasına (başbakanlık bölmesi, y.k.) girdiler. O dakikada yüksek bir metanet örneği gösteren ihtiyar Kâmil Paşa'ya istifanamesini yazdırdılar. Oradan Saraya giderek Sultan Reşad'tan Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete tayini iradesini istihsal ettiler.»

Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 112.

kaç kez bakan olmak için başvuruda bulunuyor.

Kâzım Karabekir: Doğu Anadolu'ya hâkim 15 nci Kolordu Komutanı. Bir paşanın oğlu; Genel Kurmay Başkanlığına getirilmesi söz konusu oluyor.

Fevzi Çakmak: Harbiye Bakanı. Ilk önceleri Kurtuluş Savaşı'na karşı ve Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen kadrosunun idamını istiyor.

Rauf Orbay: Bahriye Bakanı.

İsmet İnönü: Osmanlı dönemi Millî Savunma Bakanlığı müsteşarı. Kurtuluş Savaşı'na geç katılanlar arasında yer alıyor.

Ali Fuat: Paşa oğlu; merkezi Ankara'da olan ve Orta Anadolu'ya hâkim 20 nci Kolordu Komutanı.

Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunu Osmanlı Devleti'nde karyer yapmış isimler meydana getirdi. Kurtuluş Savaşı'nı, belki isim değil fakat rütbe ve karyer yapmış kişiler yönetti. Yönetici kadronun pek çoğu ihtilâl yoluna geç yaşlarında girdiler.

Niyazi, Enver, Talât, Cemal ve diğerleri yirminci yüzyıl Türkiyesi'nin ilk büyük umut dalgasını yarattılar ve yaşadılar. Yirminci yüzyıl Türkiyesi'nin ilk coşkulu on yılını kurdular. Bir bölümü, izleyen kırımlı on yılın başında, bir bölümü ortasında, bir diğer bölümü, yeni bir on yılın eşiğinde öldüler. Öldürüldüler.

«Sonra zabite döndü :

— Zabit Efendi, hükümetin emrini yerine getiriniz. Vazifenizi iyi yapınız. Yaşasın İttihat ve Terakki.

O sırada tiz bir düdük sesi duyuldu. 14 silâh birden patladı. Fakat 14 kurşun bu İttihat ve Terakki fedaisini öldürmedi. Tam 30 dakika can çekişti. Yere sızan kanlarında adeta İttihat ve Terakki yazılı idi.»

İttihat ve Terakki'nin ünlü militanı, destan adamı, Yakup Cemil'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kararı üzerine kurşuna dizilmesi böyle oldu. Görgü tanıkları, tarihe, bu biçimde aktardılar[1]. Şunu eklediler: «Hıyaneti Vataniyeden idama mahkûm Yakup Cemil'in 4 nüfuslu ailesine, hidematı vataniyeden beher nüfusa otuz üçer ku-

ruş maaş bağlanmıştı.» Böylesi, belki de yalnız, yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında, ideolojik yumuşaklık ile eylemsel şiddeti en uç noktalarından birleştiren Türkiye'de, olabiliyor. Vatana hıyanetten kurşuna dizilenin ailesine, aynı zamanda, vatana hizmetten maaş bağlanıyor.

Yakup Cemil'i kurşun yağmurunu göğüslemeye götüren iki kusur saptanabiliyor. Birisi, Yakup Cemil'in İttihat ve Terakki karşıtlarına son derece şiddetli ve acımasız davranması oluyor. Yakup Cemil, karşıtlarını yok etmeyi yaşamının anlamı haline getiriyor. İkinci kusuru, daha politik bir renk taşıyor: Yakup Cemil, Enver'de simgeleşen İttihat ve Terakki'nin Almancı politikasına karşı net bir İngilizci politika izlenmesini istiyor. Sanki Türk aydını, teorik köksüzlüğü içinde, eylemden gelen bir sezgi ile Büyük Britanya İmparatorluğu'nun dünya yüzeyinde güç kaybını duyuyor. Yakup Cemil kurşuna diziliyor; bir diğer saf İngilizci, Osmanlı döneminin ünlü Maliye Bakanı, Lozan Barış görüşmelerinin Türk delegasyonu üyesi Mehmet Cavit (*), İzmir Suikastı davasının sonuca bağlanmasına kadar yaşıyabiliyor. Asılıyor.

(*) Cavit, yalnızca İngilizci değil aynı zamanda yahudi dönmesiydi. Asılmasını önlemek için ne yapıldığını ve asıldığı gece Çankaya'da ne yapıldığını, Mustafa Kemal'e sempati beslemeyen bir yabancı kaynak şöyle yazdı :

«New York, Paris ve Berlin'deki güçlü yahudi kuruluşları af edilmesini dileyen mesajlar ve telgraflar gönderdiler. Viyana ve Londra'daki Rothschilds banka grubu da dahil, bir çok büyük mali kuruluşlar, İngiliz ve Fransız hükümetleri ile her iki ülkedeki önemli gazetelerin, ellerindeki bütün imkânları kullanarak Cavit'i kurtarmaları için ikna etmeye çalıştılar. Fransız Sarraut, Cavit için kişisel bir talepte bulunmak üzere Ankara'ya geldi. Sarraut, masonların Doğu Locası'nda önde gelen bir isimdi. Mustafa Kemal'e, bir birader olarak başvurdu.»

Armstrong, Cavit'in asıldığı gece Çankaya hakkında şunları ileri sürdü :

«O, (Mustafa Kemal, y.k.) o gecede Çankaya'da bir de balo verecekti.»

H.C. Armstrong, Grey Wolf, London, 1932, s. 270.

Enver de acımasız; teori ile pratiğin şiddetinde bir büyük eşitsizlik var. Enver yalnız Yakup Cemil'e karşı değil, kendi ailesine de acımasız davranabiliyor. Aktarıyorum: «İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet lehine yaptığı ilk fiili hareket, İsmail Canbulad Bey'in yardımıyla Mustafa Necip Bey tarafından Selânik Merkez Kumandanı Kaymakam Nazım Bey'e yapılan suikasttır»[2]. Kaymakam, yarbay demek oluyor. Yarbay Nazım, Enver'in enişte sidir; «buna rağmen, Cemiyet azalarını meydana çıkarmaya çalıştığı için bu suikastı Enver de» onaylıyor ve eniştesinin evinde bulunarak suikastın gerçekleştirilmesini sağlıyor.

İttihatçı aydınları meydana çıkaran Yarbay Nazım'a yapılan suikastta Enver ile birlikte görev alan İsmail Canbulad, İzmir Suikastı Davası sonunda asılıyor.

Doktor Nazım'dan söz etmek gerekiyor. İttihat ve Terakki'nin son kâtib-i umumisi Mithat Şükrü Bleda, Mustafa Kemal'in sağlığında elde ettiği millet vekilliğine bir şükran borcu sonucu olabilir, Mustafa Kemal'i hoşnut edecek düzeltmeleri içeren anılarında Doktor Nazım'ı anlatıyor: «Doktor Nazım Paris Tıbbiye Mektebi'nden mezun olmuş ve Fransa'nın başkentinde bir hastanede vazife almayı başarmıştı. Ahmet Rıza Bey ile faaliyetlerine devam ettikleri ve İstanbul'un bundan haberi olduğu için Abdülhamid'in mahkemeleri her ikisini de idama mahkûm etmişti»[3]. Idam kararı, Abdülhamit'in zamanında, yerine getirilemiyor.

Fransa'da doktor, Abdülhamit'in idama mahkûm ettirdiği, Nazım, Paris'te kalmak istemiyor; ihtilâl mesleğinde yürümek için Türkiye'ye girmeye çalışıyor. Yunan komitacılarıyla anlaşıyor ve Selânik'e sızıyor. Bundan sonrasını, o zamanlar Selânik'te olan Bleda yazıyor: «Ne var ki Nazım, o bizim bildiğimiz, tanıdığımız Nazım değildi. Karşımızda başında kocaman bir sarık, sırtında geniş bir cüppe, çenesinde kocaman bir sakal ve burnunun üstünde iri siyah gözlükler olan bir hoca vardı. O modern giyinişli, tuvaletine düşkün kibar yapılı Nazım gitmiş, kar-

şımıza bir hoca efendi gelmişti. Bu kıyafet değişikliğini kendisi düşünmüş hatta bir de isim takmıştı, bu hocaya: Hoca Yakup Efendi.» Doktor Nazım, bir süre Selânik'te Hoca Yakup Efendi oldu. Daha sonra İzmir'e sızdı. Paris Tıp Fakültesi'nden mezun Nazım, bu kez İzmir'de tütüncülük yapmaya başladı. Buradaki eylemlerini de Mithat Şükrü yazdı: «Kendisi tütün satmak bahanesiyle vapurlara serbestçe girip çıkıyor, Selânik'e sevkedilecek askerlerle temas olanağı buluyordu, Nitekim bu sayede bir çok subay ile dostluk kurmuş onlara İttihat ve Terakki'nin amacını izah etmiş ve memleketi kurtarmak yolunda faaliyetlerini anlatmıştı.» Doktor Nazım da İzmir Suikastı Davası sonuçlanınca asıldı.

Doktor Nazım, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yaşayabildi. Mithat Sonrası aydınların hepsi bu kadar şanslı olamadı. Ahmet Samim'i Cumhuriyet'e ulaşamayanlar arasında hatırlamak gerekiyor. Bir yanıyla Cumhuriyet'in eşiğine adımını atarken on beş arkadaşı ile birlikte Karadeniz'de boğulan Mustafa Suphi'yi hatırlatıyor. Ahmet Samim de, İttihat ve Terakki çevresi içinde doğuyor ve büyüyor. Servet-i Fünun Dergisi'nin sahibi Ahmet İhsan, anılarında, «Ahmet Samim Servet-i Fünun'un ve matbaasının içinde büyümüş ve yetişmiş ateşli bir genç idi» diye yazıyor[4]. Daha sonra Ahmet Samim de, tıpkı Mustafa Suphi türünden, İttihat ve Terakki karşıtlığını yaşamının temel ilkesi haline getiriyor. «Sadayi Millet» gazetesinde İttihat ve Terakki'ye karşı sert bir muhalefet sürdürüyor. Ahmet İhsan «Sadayi Millet gazetesinin Rumlar tarafından yardım gördüğü malûm idi» görüşünü yazıyor.

Mustafa Suphi, Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasındaki sürtüşmeleri, diğer bir çok endişeyi örten bir karşıtlık düzeyinde anlıyor. Mustafa Kemal'in liderliğini kazandığı Kurtuluş Savaşı ile İttihat ve Terakki arasında ve sınıfsal tabanda ciddi bir ayrılık olmadığını göremeyecek kadar sınıfsal çözümlemeden uzak ölüyor. Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu, kurtuluş savaşı içine kendi ideolojilerinin dışında akımları almamaya, Kurtuluş Sa-

vaşı'nı kazanmak kadar önem veriyorlar. İttihat ve Terakki kadro ve ideolojisinin Kurtuluş Savaşı'na katılımının önünde yalnızca kişisel liderlik kaygıları duruyor; abartmalı İttihat ve Terakki düşmanlığının sağlıklı değerlendirme gücünü körelttiği Mustafa Suphi ise Mustafa Kemal ile, İttihat ve Terakki'ye karşı bir cephe kurmayı düşlüyor. Bir cephenin lider kadrosunu oluşturacak kadar seçkin yoldaşlarıyla, Sovyet Rusya'da kurulmuş Türkiye Komünist Fırkası'nın önde gelenlerinden oluşan bir grupla, Türkiye'ye geliyor. Ankara'ya ulaşmadan Karadeniz'de boğuluyorlar.

Ahmet İhsan, «Ahmet Samim'in beynine kurşun sıkılıp parçaları karşıdaki duvara yapıştırıldığı gece onun yanında ve kolunda muhterem mebusumuz Fazıl Ahmet Bey bulunuyordu» diye yazıyor. İç Savaş koşulları, Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabının temel tezlerinden birisi oldu, hep ve öncelikle ülkenin seçkinlerini alıyor; ortadan kaldırıyor.

Ahmet Samim, İttihat ve Terakki militanlarının ortadan kaldırdığı ünlülerden birisidir. Hasan Fehmi bir diğeridir. Hasan Fehmi için yapılan cenaze töreninde bütün İstanbul yürüyor. İttihat ve Terakki aydınları, kendilerine yönelik bir gerici kalkışmanın kâbusunu duyuyorlar.

13 Nisan 1909 Askerî Ayaklanması'nda, Aydın Üzerine Tezler'e kadar 31 Mart İrtica Hareketi olarak adlandırılıyor, böyle bir kalkışma kâbusunu duymaktan öte yaşıyorlar. Duymak ile yaşamak arasında yalnızca bir hafta var: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taşkın karşıtı Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi ile yanındaki arkadaşı eski kaymakam Şakir'in Galata Köprüsü üzerinde öldürülmeleri 6 Nisan 1909 tarihine rastlıyor. Tarihçi bakışı, Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin 13 Nisan Ayaklanması'nı çabuklaştırdığını gösteriyor. Sina Akşin, «ertesi günü Babıali'de ve Meclis önünde Darülfünun öğrencilerinin önderlik ettiği gösteriler» yapıldığını yazıyor[5]. Bazı subayların Harbiye Bakanı'na başvurarak İttihat ve Terakki'ye ders vermek istediğini dile getirdiklerini ekliyor.

13 Nisan Ayaklanması, yirminci yüzyılın başlarında, Türkiye'de bir iç savaşı başlatmıyor; yalnızca sürmekte olan iç savaşın daha açık bir görünüm almasını sağlıyor. İç savaşın, yoğunluğunu artıyor; denebilir.

İç savaşta, yoğunluk ve şiddet, zaman içinde değişim gösteriyor.

Boğaz'da demirlemiş donanmaya bağlı Asar-ı Tevfik harp gemisinin süvarisi Ali Kabuli, 13 Nisan Ayaklanması'na karşı bir tutum alıyor. Askerlerini ve harp gemisini hazırlıyor, Dolmabahçe önlerinden Abdülhamit'in oturduğu Yıldız Sarayı'nı topa tutmaya karar veriyor. On dokuzuncu yüzyılın başında Türkiye'de yaşanan iç savaşta, Haliç'ten, İstanbul'un ve Topkapı Sarayı'nın topa tutuluşunu akla getiriyor. Ancak bu kez yalnızca akılda kalıyor.

Süvari Ali Kabuli'nin tayfaları, askerler, 13 Nisan Ayaklanması'na bağlı kalıyorlar. Süvarilerine isyan ediyorlar. Bundan sonrasını, isyanın gelişimini, bir kaynak şöyle yazıyor: «Asar-ı Tevfik gemisinde isyan eden bahriye askerleri Ali Kabuli Bey'i Yıldız Sarayı'na kadar götürmüşler ve Sultan Abdülhamit'in gözü önünde bu mert zabiti parçalamışlardır. Bu kahraman süvari, 31 Mart hadisesinin en acınacak kurbanlarından biridir»[6]. Kurbanlarından yalnızca birisidir.

13 Nisan Ayaklanması can aldı. 13 Nisan Ayaklanması'nı bastırmak için can verildi. Ayaklananlar, kolaylıkla teslim olmadılar. Ayaklanan askerler, kendilerine katılan subaylarıyla birlikte, direndiler. Kışlalarının içinde savunmaya geçtiler. Bu nedenle, ayaklananların kışlalara çekilmesine kadar devam eden sokak savaşlarına ek olarak, gönüllülerden oluşan Hareket Ordusu, direnen kışlalara hücum etmek zorunda kaldı. Davutpaşa, Taksim ve Taşkışla kışlalarındaki direnişi kırmak için kanlı savaşlar zorunlu oldu. Bu savaşların sonucunda, bir kaynağa göre, iki tarafın verdiği kayıpları saptamak mümkün oldu. Bu kaynağa göre «askerler arasında kayıp sayısı şöyleydi: Beyoğlu'nda Hareket Ordusu'ndan 53 ölü, 65 yaralı; 31 Martçılardan 240 ölü, 475 yaralı; 31 Martçılardan 57 ölü,

110 yaralı. Osminscher Lloyd'a göre ölen subay sayısı yirmi beşi geçmiyordu»[1]. Bunlar, karşılıklı ateş sonucunda kırılanlar; Hareket Ordusu'nun İstanbul'u teslim almasından sonra, başta Dervış Vahdeti olmak üzere ayaklanmaya öncülük edenlerin idam edildiklerinin eklenmesi gerekiyor.

Tekrar etmem gerekiyor: İç savaş, düzenli cephelerde yapılan dış savaşlara göre çok daha fazla seçkinin yaşamına mal oluyor. İç savaşta taraflar, hem karşılıklı olarak seçkinlerin canını almayı tercih ediyorlar ve hem de zaman içinde kurulan üstünlükler süresince idam sehpalarını kuruyorlar.

13 Nisan Asker Ayaklanması bastırıldıktan sonra idam sehpaları kuruluyor. Birinci Büyük Savaş'ta Türkiye yenildikten sonra yine idam sehpaları çalışıyor. Yine tekrarlamak gerekiyor: Bir ulusun tarihindeki her dış savaş aynı zamanda bir iç savaştır. Bu, en çok Kurtuluş Savaşları için doğrudur.

İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı'nı Türkiye'nin bir Kurtuluş Savaşı olarak düşündüklerine, önceki bölümde değindim. Buna Mithat'ın Ölümü'nden sonraki, öğrencilikten yetişen profesyonellerin ideolojik çeşitliliğinin özetini eklemek durumundayım. Yirminci yüzyılın başında gelişen Türkiye entelijansiyası için, batılılaşmak bir umut, islâmcılık bir ödün, Türkçülük ise bir çaresizliktir.

Birinci Büyük Savaş'a, bir Kurtuluş Savaşı gözü ile baktıktan sonra, savaşın pratiği, pratiğin ürünü olan Türk aydınına, Anadolu'yu saflaştırmayı bir zorunluluk olarak gösterdi. Birinci Büyük Savaş'ın bir parçası olan Doğu Anadolu'daki Türk Savaşı, bu bölgede yoğun bir biçimde yaşayan Ermeniler nedeniyle, aynı zamanda, bir iç savaşa dönüştü. Cephede savaşan Türk ordusu, geride Ermenilerle de savaşmak zorunda kaldı; bağımsızlık savaşını başlatan Ermeniler Türk ordusunun arkasını sürekli olarak tehdit etti. Ayrıca aynı bölgede yaşayan Turkler için de sürekli bir endişe kaynağı oldu.

«Ermeni Tehciri» adıyla bilinen Doğu Anadolu'da ya-

şayan Ermenilerin zorla Mezopotamya ve Suriye'ye sürülmeleri, İttihat ve Terakki'nin Anadolu'yu saflaştırma, bir başka deyişle, Anadolu'yu Türkleştirme kararının bir uygulamasıydı. Yüz binlerce Ermeninin kaybına yol açan bu girişim, diğer yandan ve pratik açıdan, Misak-ı Millî'nin bir önceden yazımından başka anlam taşımıyordu. Misak-ı Millî de, iç savaş zorlamalarının sonucunda yazıldı.

Misak-ı Millî'yi yazan son Osmanlı Meclisi'nden önce, Birinci Savaş'tan yenilgi ile çıkan Osmanlı Devleti'nde işbirlikçi hükümetler, Ermeni Tehciri davasını açtılar. Mütareke döneminin emperyalistlerin güdümündeki Türk hükümetleri, Ermeni Tehciri davasıyla ilgili görüp de yakalayabildikleri Türk aydınlarını idam sehpasına yolladılar. Türk aydın tarihinde «Kürd Mustafa Divanı» olarak bilinen bir mahkeme, Ermeni Tehciri Davası ile ilgili olarak birbiri arkasından idam kararları verdi; 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra, bir ara, Hürriyet Meydanı olarak adlandırılan Beyazıt Meydanı, idamların yapıldığı alan oldu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin islâm ülkelerinde, kendi doğrultusunda, ihtilâlleri örgütlemek ve gerçekleştirmek üzere kurduğu Teşkilât-ı Mahsusa'nın, Özel Örgüt'ün, yöneticilerinden Hüsamettin Ertürk, görgü tanığı oldu. Şunları, tarihe bıraktı: «Bir zafer takı gibi süslü Harbiye Nezareti (şimdiki İstanbul Üniversitesi, y.k.) kapısından çıkan süngülü bir müfreze askerin ortasında, yüzü gözü solmuş, üstünde beyaz bir gömlek bulunan, takriben 35 yaşlarında, mağdur Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey görünmüştü. Yavaş yavaş yürüyor, şimdiki rektörlüğün önündeki darağacına yaklaşıyordu. Oldukça metin ve sakindi»[8]. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'e son sözü soruldu; Kemal Bey, soruyu cevaplandırmak yerine, idamın seyrine gelen halk kalabalığına haykırmayı tercih etti: «Sevgili vatandaşlarım, ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Vazifemi yaptığıma vicdanım emindir. Sizlere yemin ederim ki ben masumum, son sözüm bugün de budur, yarın da budur. Ecnebi devletlere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet buna diyor-

larsa kahrolsun adalet!» Kemal Bey, bunları haykırdı; Aydın Uzerine Tezler'in birinci kitabında yer verdiğim, burada tekrar aktarıyorum, vasiyetini bıraktı ve asılarak, öldü.

İŞBİRLİKÇİLERİN ASTIĞI KEMAL BEY'İN VASİYETNAMESİ

«Merhum sevgili oğlum Adnan'ın medfun bulunduğu Kadıköy Kuşdili çayırındaki kabristanda yavrumun yanında gömülmemi diliyorum. Teyzem ve kardeşim Kadıköy'ünde sakindirler. Teyzem'in adresi, Mühürdar Caddesi'nde 67 numaralı hanedir, adı İsmet Hanım'dır. Defin masrafı teyzeme tevdi buyurulmalıdır. Kabir taşım, hamiyetli Türk ve Müslüman kardeşlerim tarafından dikilmeli ve üstüne şöyle yazılmalıdır: 'Millet ve memleketi uğrunda şehid olan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in ruhuna fatiha.' Perişan Zevcem Hatice'ye, yavrularımın tahsil ve terbiyesine ihtimam buyurulmasını vatandaşlarımdan beklerim. Babam, Karamürsel aşar memur-u sabıkı Arif Bey de acizdir. Kardeşim Münir de kimsesizdir, bunlara da muavenat olunursa memnun olurum. Türk milleti ebediyen yaşayacak, müslümanlık asla zeval bulmayacaktır. Allah, millet ve memlekete zeval vermesin, ferdler ölür, millet yaşar. İnşaallah Türk milleti ebediyete kadar yaşayacaktır.

30 Mart 1335
Bogazliyan Kaymakam-ı Sabıkı
Kemal»

Böyle öldüler.

Ölümde şiddet oldular.

Umutlu bir on yılla başladıkları savaş içinde kırıldılar.

Darwinist anlamda yaşadılar ve belirlediler. Çevrelerini güçlü inançlarıyla değil şiddetli ölümleriyle beslediler. On yılların, eylemlerinden süzebildikleri ölçüsünde, kalıcı olabildiler. Bu, tarihin mantığı içinde kaldıkları anlamına geliyor.

Peki «Jön Türk» ne anlama geliyor? Üzerinde düşünmek gerekiyor; en azından bir nedenle. Jeune veya Young Türk deyimleri Türkler için bulunmadı. On dokuzuncu yüzyılda, yenileşmesini geciktirmiş İtalya ve İspanya ve hatta Fransa türünden ülkeler için Genç İtalya, Genç İspanya deyimleri bulundu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de de Genç Osmanlılar, kurucularının sözleriyle Erbab-ı Şebab-ı Türkistan, ortaya çıkınca Türkiye ile çok yakından ilgili Avrupa bunu Genç Osmanlılar veya Jön Türkler olarak isimlendirdi.

Zaman içinde Genç İtalya, Genç İspanya ve diğerleri, yalnızca tarihçilerin bilip de hatırladıkları sözcük takımları olarak kaldılar. Genç Türk deyimi ise yaşamakla kalmadı; çok açık bir biçimde tanımlanmamakla birlikte tekrar ve bu kez bir kavram olarak dünyanın ve Batı ülkelerinin kullanımları içinde yer aldı. Batı ülkelerinin bilgiç günlük kullanımında Young Turk deyimi sık sık geçer oldu ve geçerliliğini korudu.

Jön Türk kavramını şöyle anlıyorum: Aynı türden iki insan gurubundan birisinin iktidar ve diğerinin muhalefet olması ve muhalefetin, teorik bir farklılığa ve kütleleri harekete geçirmeye fazla ihtiyaç duymadan iktidara geçmesi. Ancak teorik bir farklılaşmaya geçilmeden ve kütle tabanını güçlendirip harekete geçirmeden iktidara geçebilmek için örgütsel planda büyük bir güçlülük ve eylemsel alanda ise şiddetli bir akıcılık gerekiyor. Jön Türklerde bu var.

Burada bir paranteze gerek var: Bilimin gelişiminde sezginin, şimdiye kadar kabul edile gelindiğinden çok daha önemli bir yeri var. Sanatçıda bu önem çok daha fazla; sezgi bilim adamı ile sanatçı arasında köprü kuruyor.

Sanatçının, sanatı ve kişiliği ayrı; sanatı ve kişiliği

beğenilmeyen bir sanatçıda da sezgi olabilir. Sezgisi olan sanatçı sezgisini, sanat dışında da gösterebilir ve gösteriyor.

Yahya Kemal, anılarının bir yerinde, şunları yazıyor: «Pierre Qillard'ın Ahmet Rıza Bey'e birgün 'Sizin siyasî fikirlerinizle Abdülhamid'in siyasî fikirleri arasında zerre kadar fark yoktur!' demesi, Ahmet Rıza Bey'in o zaman zannettiği gibi, asla bir tahkir değildi. Bir tahkikdi, bir hakikatı ifade ediyordu. Bu hüküm doğru idi. Ahmet Rıza Bey'in ve hepimizin o zamanki fikirlerimiz, tıpkı Abdülhamid'in fikirleri gibi, mevcud Memalik-i Osmaniye'de kendi millî tefevvukumuzu temin etmek hedefine müteveccihti»[8]. Gerçekten de öyle, Abdülhamit çizgisi ile İttihatçı aydın arasında hiç bir ayrılık olmadığı düşüncesi abartma olsa bile, iki çizgi arasında pek çok ortak nokta bulunacağı kolaylıkla kabul edilebilir.

Anılarının bir başka yerinde Yahya Kemal, yalnızca ıktidar ile muhalefet arasında bir benzerliği aşarak, İttihat ve Terakki hareketinin en önde gelen kalemi Hüseyin Cahit ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en azgın karşıtı Ali Kemal arasında bir karşılaştırma yapıyor. Uzun zaman Jön Türk hareketinin içinde bulunan ve daha sonra Abdülhamit'e sunduğu bir dilekçede on beş yıl Jön Türk hareketinin içinden jurnaller yazdığını övünçle anlatan Ali Kemal ile İttihat ve Terakki içinde ve Osmanlı döneminde Latin harfleri savunacak kadar ileri bir çizginin sahibi olan, fakat Mustafa Kemal'e karşı kişisel kızgınlığı nedeniyle hilâfetin kaldırılmasına bile karşı çıktıktan sonra bir Istiklâl Mahkemesi deneyiminden bir daha gazetecilik yapmayacağına dair söz vererek kurtulan Hüseyin Cahit, uzun yıllar iki ayrı siyasal kampın başyazarı ve ideoloğu oldular.

Cumhuriyet'in eşiğinde, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, İstanbul'da Pera'da berberde tıraş olurken kaçırılıp İzmit'te linç edilen, Demokrat Parti dönemlerinin büyükelçisi Zeki Konuralp'ın babası, Ali Kemal ile Demokrat Parti'ye muhalefet eden İsmet Paşa'nın başyazarı iken ölen Hüseyin Cahit Yalçın hakkında, Yahya Kemal, şun-

ları yazdı: «Menfaatler ve mukadderat bu iki adamı makusen mütenasip saflarda bulundurabilirdi demek büsbütün yanlış olmaz»[10]. Bugünkü dille, pek alâ birbirinin oldukları yerlerde olabileceklerini anlatıyor. Katılıyorum.

Ali Kemal'den Abdülhamit'e

«HEP JURNAL VERDİM»

Şerefsüdur eden ferman-ı hümayuna imtisalen Paris'ten Dersaadet'e geldim. Zat-ı melâiksemat-ı cihanbanilerinin ve saltanat-ı seniyyelerinin en sadık bir hadimi hakiriyim. On beş senedenberi Avrupa'da bu mesleki sıdkı ubudiyete vakf-ı amal eyledim. Vaktiyle Murad Bey kullarını bedhanan-ı ecanibe karşı o meslek-i medhulü bırakarak daire-i itaate sokmağa en ziyade çalışan bu abdi asgarları idi. Bilâhare o emr-i aliyeye imtisalen gerek Paris'te ve gerek Mısır'da birçok ifsaadatın önünü almağa muvaffak oldum. Fakat şu son zamanlarda Avrupaca işler her nedense yüzüstü bırakıldığı için gerek zat-ı velinimet-i azamileri ve gerek saltanat-ı seniyyeleri aleyhinde her taraftan mühlik fesadlar çevrilmekte olduğunu kemal-i hüzün ile gördüm, gördüklerimi de gerek Başkitabet-i Celile ve gerek vesait-i saire ile atabe-i zilluullahilerine arzeyledim.

İşlerin böyle yüzüstü terkedilmesinden cesaret alarak gerek Hidiv Abbas Paşa ve Muhtar Paşa ve gerek saireleri aday-ı hümayunu muavenetten geri kalmıyorlar. Ferman.

Kulları
Ali Kemal

İktidar ile muhalefet arasındaki yakınlığı, ezen ile ezilenin ideolojik benzerliğini, sezdikten sonra birbirine düşman iki başyazarın tarih içindeki yerlerini pek alâ de-

ğiştirebileceklerini ekleyen Yahya Kemal, İttihat ve Terakki'yi de aynı açıdan değerlendiriyor. Şunları ileri sürüyor: «İttihadcı ittifakının içinde en dinsiz masonlar yanında en şedid islâm ittihadçıları; en geniş insaniyetçi ve medeniyetçiler yanında en dar kafalı milliyetçiler bulunduğu gibi, en seciyeli tanınmış adamlarla seciyesizlikleri herkesce malûm adamlar, maddî menfaatlerden uzak, temiz vatanperverlerle vurguncular ve harp zenginleri yanyana ve birbirini çok sever olarak görülüyordu»[11]. Şair Yahya Kemal, Aydın Üzerine Tezler'de ısrarla tekrarlanan ideolojik sığlığı böyle anlatıyor. Buna karşın, İttihat ve Terakki'nin bir örgüt olabilmesini Talât'ın siyasal becerisine bağlıyor. Devam ediyor: «Böyleyken İttihad ü Terakki dağılmadı. Bu terkibi Talât vücuda getirmiştir. Onun cazibesi, onun herkesi kendine, sonra Cemiyet'e bağlayışı, onun binlerce insanı en yakın arkadaş vehmini vererek idare edişi, bu birliğin mayası idi.» Bir dönemde «Dahi Siyasetçi» olarak kabul ve ilân edilen Talât'ın mutlak bir rolü olmalı; fakat bu kişisel cümbüşün oluşumunun başka nedenleri de bulunmalı.

Paris'te siyasal bilimler eğitimi gören Şair Yahya Kemal'den bir uzun aktarma daha yapmak zorundayım. Bu, yalnızca Yahya Kemal'in hakkını ve katkısını belirtmek için gerekli oluyor. Yahya Kemal, Aydın Üzerine Tezler'de yer alan tezlerden birisini önceden görüyor. Yalnızca eyleme dayalı bir siyaset dehasının, deha olduğu kabul edilse bile, kendinden sonraki kuşakları etkiliyemeyeceğini açıklıkla yazıyor. «Çünkü Abdülhamid'in siyaset hocası ve devrinin hakiki timsali olan Küçük Said Paşa ile onun zıdd-ı kâmili olan Ömer Naci'yi, yahud da cins, ahlâk ve fikirde o derece birbirine zıd olan Karasu Efendi ile Hayri Efendi'yi yahud da demirden seciyeli bir adam olan Doktor Nazım'la seciyesizliği temsil etmiş olan Doktor Tevfik Rüşdü'yü (*) bir arada, seneler-

(*) Yahya Kemal'in kişiliğini övmekte kelime bulamadığı Doktor Nazım'ın, Mustafa Kemal'e suikast davasının sonucunda 1926 yılında asıldığını yazdım. Yahya Kemal'in kişiliğini kötülemek için sözcük bulmakta güçlük çektiği Dok-

ce halhamur etmek mucizesini gösteren büyük bir politikacı zamanında ne kadar sihirkâr olursa olsun öldükten sonra istikbalin nesillerine tesir edemez.» Bunun nedenini de şöyle görüyor: «İstikbalin nesillerine, bilâkis, hayatlarında yekpare kalmış dikine gitmiş, bir tek fikir uğruna tek başına kalmayı tercih etmiş olanlar tesir edebilirler.» Bu son cümle, aydının tanımını etkiliyor.

Açıklık getiriyor: Yalnızca bu dönemde değil, ancak şimdi söz konusu olan bu dönemdir. Türk aydını yüzeysel olana şiddetle bağlanabildiği için İttihat ve Terakki'nin önde gelen kadrolarının kırılmasından sonra ve ikinci takımına cephe alınarak İttihat ve Terakki'den kalan çizgiyi sürdürmek mümkün olabiliyor. Bunu görememek ve Kemalistlerin, kendinden önceki tüm yenilikçi aydınları kötülemeyi bir «bilim» düzeyine çıkarma çabaları, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının İttihat ve Terakki'nin eteklerinden çıktığı gerçeğinin ihmaline yol açıyor.

Yüzeysel olana şiddetle bağlanmak, benzerler arasındaki kavgayı abartmayı anlatıyor. Abartma iki düzeyde ortaya çıkabiliyor; bir kez çağdaş benzerler kendi aralarındaki ayrılıkları abartarak şiddetli bir kavgayı yaşayabiliyorlar. Sonradan gelenler tarafından böyle bir kavganın küçültülerek değerlendirmesi zorunlu oluyor. Fakat tam tersi görülüyor; küçültülmesi gereken kavga, olduğundan da büyük gösterilerek izleyen kuşakların bilincine yazılmak isteniyor.

Perspektiften yoksun tarih yazarlarının, romanda edebiyattan daha çok tarih tezi üretmeye meraklı olanlar da buraya giriyor, pek çok abarttıkları bir olgu var: Ahmet Celâleddin Paşa Misyonu. Bir çok romanlarda «Serhafiye Ahmet Celâleddin Paşa» olarak önemli bir yer

---

tor Tevfik Rüşdü Aras ise «Atatürk'ün Dış İşleri Bakanı» olarak biliniyor: Mustafa Kemal'in sağlığında uzun süre dış işleri bakanlığı yaptı. İsmet Paşa zamanında bu görevden uzaklaştırıldı. Daha sonra bir ara solculara, bunu izleyen zamanlarda, liderleriyle akrabalık ilişkilerine ship olduğu Demokrat Parti'ye yaklaştı. Tekrar bakan olamadı. Sosyalizmin yeniden moda olduğu 1960 yıllarında tekrar solcularla flort etmeye başladı. Öldü.

alıyor ve Türk aydınının Türk aydınını kötülemesinin önemli dayanaklarından birisi oluyor. Üzerinde durmam gerekiyor. Çünkü Ahmet Celâleddin Paşa misyonlarıyla ilgili olarak şimdiye kadar yazılanlar doğru ile yanlışı içiçe sunuyor; tek başına yanlıştan daha kararticı olabiliyor.

Abdülhamit'in süt kardeşi Ferik Ahmed Celâleddin, 1897 yılının sonunda Avrupa'ya ihtilâlci aydınlarla anlaşarak, bu gençleri, ihtilâl mesleğinden döndürmek için gönderiliyor. Paşa, bu misyonlarını zaman içinde tekrarlıyor. İhtilâl mesleğinden dönmenin karşılığı, isteyenin Türkiye'ye rahatça ve hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nden yolluk alarak dönmesini, isteyenin devletten burs alarak Avrupa'da öğrenimini sürdürmesini, ve bir bölümünün de Avrupa'daki çeşitli büyükelçiliklere memur olarak atanmasını kapsıyor. Misyon, ilkinde ve çoğunda başarılı oluyor. Ahmet Celâleddin Paşa'nın ilk Avrupa seferinde Ahmet Rıza, Doktor Nazım ve Hoca Kadir Efendi'nin dışında Jön Türk aydınlarının pek çoğuyla anlaşma sağlanıyor.

Bu, bir gerçek, bir çok yerde Türk aydınının toptan ve kolayca satın alınabileceği görüşüne temel oluyor. Düzeltici eğilimlerle birlikte ele alınması gerekiyor. Burada, kısaca, düzeltici eğilimlerin bir bölüğünü yazıyorum. Birincisi şu: Türk aydınının geçmişinde memur olmak ile muhalefet biribirine zıt görünmüyor. Kemal ve Ziya Paşa, diğerleri, ünlü muhalefetlerini hep kamu görevlisi olarak yapıyorlar. Yüzeysel tarihlerde Ziya Paşa'nın Suriye'ye sürüldüğünün yazılması, Şam'a vali olarak gönderilmesini anlatıyor. Kemal, Erzurum'a vali yardımcısı olarak gönderiliyor. Hüseyin Cahid ünlü ve sert yazılarına Vefa Lisesi'nde öğretmen olarak devam ediyor.

Türk aydınının doğumunda muhalefet yapabilmek için kamu görevi bir hak olarak görünüyor. Türk ilerici hareketi çok uzun yıllar memur-muhaliflerin omuzunda yaşıyor. Burjuvazinin zayıf, dönek ve korkak olduğu bir zamanda, serbest mesleklerin gelişmediği bir ülkede, çok sınırlı yazıcılık mesleği dışında, bir muhalifin yaşaması için kamu görevlisi olması kaçınılmaz görünüyor. İktidar,

sanki bu kaçınılmazlığı kabul ederse, muhaliflerine de kamu görevi vermeyi bir ilke sayıyor.

İkincisi şu: Ahmet Celâleddin Paşa misyonunun başladığı zaman, 1897 yılı, Türk ilerici ve aydın hareketinin çok büyük bir gerileme dönemi ve bunalımı yaşadığı günlere denk düşüyor. Girit'te kazanılan geçici başarı ve Almanya İmparatoru'nun Türkiye'yi ziyaretleri, Abdülhamit'in prestijini en yüksek noktaya çıkarıyor. İzleyen zaman kesiti başka gelişmeleri de beraberinde getiriyor; ancak ilk Ahmet Celâleddin Paşa misyonunun başarısında umutsuzluk ve Abdülhamit ile gerçekten anlaşma düşüncesi önemli bir ağırlık kazanıyor.

Üçüncü noktaya geliyorum ve bir kaynaktan aktarıyorum: «Ahmed Celâleddin Paşa, Sultan Abdülhamid tarafından, ilk defa Murad Bey'i İstanbul'a davet için Avrupa'ya gönderilmiş ve bu vazifede muvaffakiyet göstermişti. Bilâhare Damad Mahmud Paşa için de aynı vazifeyi deruhte etmiş ise de bu sefer Damad Paşa'nın azim ve celâdeti karşısında maksadı temin edemeden geri dönmüştü. Ahmed Celâleddin Paşa, bu iki seyahatten edindiği intiba ile Jön Türk emel ve gayelerinin memleket nef'ine olduğunu takdir etmiş bulunuyordu»[12]. Jön Türkleri yollarından çevirme ile yola çıkan Ferik Ahmet Celâleddin, Jön Türk yolunun ülke yararına olduğunu düşünmeye başlıyor. Aktarmaya devam ediyorum: «Jön Türklerden avdetleri temin edilenler hakkında Yıldız Sarayı tarafından reva görülen muameleler tabına giran geldiği gibi, bizzat kendi tavassutu ile dehalet edenlere karşı yapılan vaatlerin yerine getirilmediğini görünce, kendisi de muhalefet cephesine geçmeğe ve istibdata karşı mücadele açmağa karar» veriyor. «Serhafiye» Ahmet Celâleddin, 1904 yılında muhalefete geçiyor. Bu dönem, Abdülhamit'in prestijinin tekrar azalmaya başladığı ve muhalefetin yeniden yükseldiği bir tarihi gösteriyor.

Tekrar ediyorum ve tezi yazıyorum: Jön Türk, iktidar ile muhalefet arasında çok büyük bir ideolojik yakınlık demektir.

Bu, iktidar ile muhalefetin büyük ideolojik yakınlığı, bir toplum için büyük bir teorik sığlığı anlatıyor.

Böyle ifade edilmiş bir tez basit görünebilir; çok büyük açıklıkları taşıyor. Çok çeşitli nedenlerle; Jön Türklere özgü bu nitelik, Jön Türkler ile sınırlı kalmıyor. Bugüne kadar ve örnek olsun, zaman zaman, sosyalizan akımlara da uzanıyor.

Uzantılarının bazısını işaret ediyorum: Teorik sığlığın saptanabildiği ortamlarda karşıt eylemler arasındaki program farklılığını abartmamak gerekiyor. Ancak şiddetli eylem, mutlak bir programı gerektiriyor. Burada, bu gereklilikten ikinci uzantı çıkıyor, kavramlar fetiş yapılıyor. Fetiş, ilkelin teori ihtiyacına karşılık veriyor.

Ziya Bey'in Durkheimcı, Sabahattin'in Le Playci olduğu yalnızca bir fetiştir; Adem-i merkeziyet ve teşebbüsü şahsî «proğramı» da, bir papağan türünden tekrarlanan Ahmet Rıza'nın Türkiye'nin kurtuluşunda dış müdahaleye karşı olduğu düşüncesi de bir fetiştir.

Aydın Üzerine Tezler'in daha önceki kitaplarındaki tezler hatırlanmalı: Münevver için kurtuluş, bir büyük devlete sığınmadır. Ahmet Rıza, bu temel tezin zembereğinin içindedir. Mustafa Kemal'i bu temel tezin dışına çıkarma çabaları, Ahmet Rıza ile Mustafa Kemal arasında bir ideolojik bağ kurmayı zorluyor; yapılıyor. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanı olduğu Sıvas Kongresi, resmî tarihin bütün çarpıtmalarına karşın, manda tezini ve oybirliği ile benimsiyor. Bunu göstermek, üçüncü kitabın alanına giriyor, gösterilecek.

Ne kadar renkli bir tablo! İhtilâlci gençleri yollarından döndürmek için Sultan Hamid'in paralarıyla Avrupa'ya misyonlar düzenleyen «Serhafiye» Ahmed Celâleddin yoldan çıkıyor ve Jön Türk muhalefetine katılıyor. Pek çok Jön Türk türünden ve modele sıkı sıkıya bağlı kalarak, bir gemiye biniyor ve gizlice «sürgün» oluyor. Korfu Adası'na ve daha sonra da Mısır'a geçiyor.

Toplumun ve akımların teorik sığlığında, lideri eylem deneyiminin yoğunluğu belirlemek zorunda. Ancak kabul edilmeli, eylemden doğan gelişmelerin derinliği olmuyor,

inanç içerilmemiş eylemden çıkan etkiler ayırıcı boyutlara ulaşmıyor. Bu nedenle, ideolojik yetersizliği belli akımlarda, her katılanın hemen liderlik düşünmesini önleyecek bir engel bulunmuyor. Uzun yıllar Jön Türkleri yollarından döndürmeye çalışan Ahmet Celâleddin Paşa da, Jön Türk olur olmaz başkan olmayı da planlıyor. Bundan sonrasını, daha önce sözünü ettiğim kaynaktan aktarıyorum: «Jön Türk camiasına reis olamayacağını anlayan Ahmed Celâleddin Paşa, muhalefet aleminde manevî bir mevki temin edebilmek için maddî fedakârlıklara başvurmağı tabii bulmuş ve bu uğurda, servetinden istifadeyi ihmal etmemiştir. Filhakika Jön Türklerden muhtaç bulunanlara yardımı esirgememiş ve muavenet taleb edenleri reddetmemeyi prensip ittihaz etmek suretiyle az zamanda pek çok zevatın minnet ve muhabbetini celbe muvaffak olmuştur.» Renkli olduğu kadar acıklı bir tablo, eklemek durumundayım.

Türk aydınının kişiliğinde derin yaralar açan bir olgunun çözümlemesine geliyorum. Türk aydını, eylemini finanse edebilmek için, Abdülhamit'e pazarlık sonucunda satabilmek amacıyla «ihtilâlci» dergi çıkarmış, bunu satarak kapatmış, aldığı para ile bir aydın kümesini ve yeni bir dergiyi finanse etmeye çalışmıştır. Bu uygulamanın Türk aydınının ahlâksal bütünlüğünde habis tümörler yarattığını kabul etmek gerektiğini düşünüyorum; yazık, yalnızlığa dayanamayan ve kendi derinliğini araştırarak iç-konuşmalarını yapamayan aydın, uygulamanın yol açtığı ahlâksal zaafın bilincine bile varamıyor.

Doktor İshak Sükuti'nin Tunalı Hilmi'ye, 5 Haziran 1899 tarihinde Cenevre'den yazdığı mektuptan aktarmalara gerek var. Şöyle: «Buraya, Brüksel'deki 'Albani' muharrirlerinden bir Hristiyan geldi. Beş parasız. Bu da bizim başımıza belâ. Kendisine bakmasak Dr. Temo darılacak... Bundan maada İstanbul'dan beş parasız bir Sersem Türk daha geldi. Onları da biz besliyoruz... Vallah çıldıracağım, ne yapacağız, bilmem. Bunlar üç kişi idiler. Birisini ben Paris'te iken Ahmed Rıza Bey'le birlikte İstanbul'a gönderdik. Halil, Roma'ya memuriyetine gitti.

Cenevre'deki vukuat bundan ibaret... Kürd'den (*) bu ay da lane aldık. Birisi de dört frank Girid'den gönderdi»[13]. Dayandığı sınıfı zayıf, utangaç, korkak bir aydın hareketinin en önemli sorunlarından birisi finansman kaynakları oluyor.

Jön Türk aydınının en önemli finansman kaynaklarının hâlâ Mısırlı prens ve prensesler olduğu anlaşılıyor. Bunun dışında çeşitli başkentlerdeki Osmanlı büyükelçisi paşaların da yardımda bulundukları görülüyor. Bunlar, Jön Türk hareketini sınıfsal açıdan bağlayan ve sınırlandıran finansman kaynaklarıdır.

Jön Türk aydınını ahlâk açısından sınırlandıran ve yaralayan kaynaklar da var. Bunlardan birisi, örgütün malî açıdan sıkıştığı bir zamanda, çok zaman oturup günlerce tartıştıktan sonra, Avrupa'da bir büyük kentte Osmanlı Devleti'nin diplomatik misyonlarından birisinde görev almak oluyor. İttihat ve Terakki hareketinin en mi-

---

(*) Doktor Sükuti'nin mektubunda «kürd» kod adıyla geçen, Osmanlı Devleti'nin Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa'dır.

Ahmet Rıza, anılarında, finansman sorunu ve kaynakları konusunda bilgi veriyor :

«Neşriyata muavenet maksadile bana para verenler isimlerinin neşredildiğini istememişlerdi. Stockholm Sefiri Şerif Paşa son senelerde ayda yüz frank verirdi. Mısırlı İzzet Paşa her sene Paris'e geldiğinde bana uğrar, abone parası olmak üzere bin, bazan bin beş yüz frank getirirdi. Mısırlı Prenses Naslı Hanım yalnız bir sene beş yüz frank. Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın haremi Prenses Emine Hanım bir defaya mahsus olmak üzere iki bin frank vermişlerdi.»

«Roma Sefaretinde Reşid Bey bir müddet ayda elli frank vermişti. Girid'den İbrahim Etem Bey'den beş yüz franka yakın abone parası alırdım. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşazade Mehmet Ali Paşa da bizimle beraber bulunduğu müddetçe gazetenin tabı için ayda iki yüz frank verirdi.»

«Onbeş günde bir çıkan Meşveret'e posta parasile beraber ayda üç yüz, nihayet üç yüz elli frank sarfediliyordu. Bu kadar bir parayı uşağına verenler çoktur.»

Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak 1950.

Dr. İ. Sükuti'den Tunalı Hilmi'ye

Cenevre, 31 Eylül 1899

«MEMUR OLMAZSAK AÇLIKTAN ÖLMEK MUHAKKAK»

Yazdığın para üç yüz frank tutuyor ki, biz bugün bunu vermekten aciziz. Eğer vermiş olsaydık bu ay başında mürettibi memlekete iâde lâzım geliyor. Sonra da gazeteyi kapamak, yani kat'i surette cemiyet elden gidiyor. Birimizin memuriyet kabul etmemize karar verdiğimiz halde hükümet ona da ehemmiyet vermiyor. Bir yere gidecek harcırahımız mefkud, açlıktan ölmek muhakkak. Felâket bununla da kalmıyor; Nuri Efendi'nin şahsî parası bile yedi sekiz aya kadar, bitmek üzere. Ne yapalım, bize bir tedbir göster de ona müracaatla tahlisi giriban edelim. Biz burada aç, rüfeka orada aç. Eğer razı olurlarsa elimizde bulunan ve cemiyetin gazetesini üç aya kadar idareye kâfi olan parayı birden gönderelim. Biz de tatil-i neşriyat edelim, alem de kurtulsun; biz de savuşup bir köşeye gidelim.

Şimdi halimiz bu merkezde. Abdullah Cevdet Efendi bu ay nihayetinde Paris'e gidecek. Orada bir göz profesörünün yanında yüz frank maaşla muavenet eylemek için vaad aldı. Ben de bir yerden para bekliyorum. Eğer bir iş olmazsa savuşup ya Bulgaristan, yahud diğer bir mahalli canistana can atacağım. Ne yapayım, matbaayı Rıza Bey'e terkedip de gidip Paris'e Rıza Bey'e hizmetçilik edemem.

Hasılı bu gidişle iki ay sonra «Osmanlı» yok... Haydi biz Cenevre'yi terkedip uzak mahallere

gidelim. Nuri Efendi kendisi dizmek şartiyle gadaha devam etsin. Sonra ne yapacağız?... Mesele zeteyi çıkarsın. Bu veçhile gazete beş ay kadar gayet mühimdir. Cemiyeti kaybetmek, matbaayı kaybetmeğe de benzemez. O zaman bütün bütün alem önünde rezil olacağız. Matbaa da o edepsizlerin eline geçerse alemin cehl-ü garlerinden istifadeye kalkışıp envai rezalet yapacaklardır...

Mektubunda «bizde metanet yok» diyorsun. Ben bakıyorum, bu milletin içinde bizden metinini göremiyorum. Sabaha yiyeceğimizi, hatta Memalik-i İslâmiyeden birine iltica edebilecek derecede harcırahımız olmadığı halde yine de sebat ediyoruz. İktidarımız bittiği yerde bırakınız. Lâ yükellifullahü nefsen illâ vüsaha..

litan kodroları ve kurucuları bile böyle bir yola en azından bir kez baş vuruyor. Tunalı Hilmi'nin Madrid büyükelçiliğinde (*), Dr. Abdullah Cevdet'in Viyana ve Dr.

(*) «Fahri Bey Cenevre'ye geldikten sonra 'İntikam', bilâhare 'Tokmak' gazetesini neşre başlamıştır. Bu gazetelerin ve alâkalıların masrafını Tunalı Hilmi Bey deruhde etmiş bulunuyordu. Görülüyor ki, Hilmi Bey'in sefarette memuriyet kabul etmesi faaliyetini sekteye uğratmamış ve belki kolaylaştırmıştı. Esasen Madrid'de resmî vazifeye hiç kulak asmıyor ve sefir Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın lâkaydisi sayesinde kendi aleminde yaşıyor ve bir taraftan da hutbelerini hazırlamağa devam ediyordu. Hatta ara sıra seyahat icraasından çekinmiyordu. Nitekim Cenevre'de çıkarılan 'İntikam' ve 'Tokmak' gazeteleri için bir iki defa İsviçre'ye gitmiş, gelmiş ve hatta 19 Şubat 1901 tarihinde yaptığı Cenevre seyahatini icraat meselesi hakkında tedarik edilen fedailerle yakından temas temini fikriyle, Atina'ya kadar temdid etmişti.»

«Hilmi Bey'in bu hareketleri Saray'ın gözünden kaçmamıştı. 25 Nisan 1901 tarihli İstanbul gazeteleri şu haberi neşretmişlerdi: 'Hodbehod mevkii memuriyetini terkle Atina ve İs-

İshak Sükuti'nin Roma elçilikleri doktorluklarında görev aldıkları biliniyor.

Para karşılığında bir süre ihtilâl yolunu bırakmak, Jön Türk münevverinin pratiğinde var. Kuşkusuz, bırakırken bir de «nedamet» belgesi imzalanıyor. Daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında ikinci başkan olan Celâleddin Arif ile zaman zaman anlamakta güçlük çektiğim övgülere lâyık görülen Refik Nevzad'ın da içinde bulunduğu bir büyük münevver kümesinin pişmanlık belgesi şöyle başlıyor: «Delâlet-i hakimanaleriyle salik-i şehrah-ı hakikat olduğumuz, yani cehalet ve tecrübesizlik saikasiyle kapıldığımız bilcümle efkâr-ı batıla ve müfsideden tecerrüdle zat-ı kudsiyet semat-ı cenab-ı tacidarının mazhar-ı affı buyurulduğumuz günden beri nam-ı devletlerini vir-ü zeban-ı şükran edindik.» Abdülhamit'e yazılan bu pişmanlık belgesi, bilisizlik ve deneyimsizlikle kapıldıkları yoldan ayrılarak padişah yoluna girdiklerini belirtiyor. «Meçhulümüz olan nice hakayike kesb-i vukuf ettik. Atalet ve dalatette kalmış bir cism-i biruh iken vesatet-i icazkâraneleriyle bir hayat-ı diğere nail olduk. Padişahımızın ulviyetini, enamını eltafını gördük, makam-ı Hilâfetin kudsiyetine agâh olduk, olanca sayü gayretimiz o makamın tealisine münhasırdır. Şehriyar-ı madalet nesar efendimizin en sadık hadimi olmakla müftehiriz.» Padişah yoluna girince, bilmedikleri bir çok gerçekleri öğrendiklerini yazıyorlar; padişahın en sadık yardımcısı olmaktan iftihar duyuyorlar.

Yirminci yüzyılın ilk kuşaklarını ahlâk açısından mutlaka yaralamış olması gereken bir diğer finansman kaynağı da, ihtilâlci dergi çıkarıp bunu kapatmak için Abdülhamit'ten para almaktır. Kanun-ı Esasi Dergisi bu amaçla iki kez Abdülhamit'e satılıyor; bin İngiliz lirası kar-

---

viçre'ye giderek neşriyat-ı muzzire ve melânetkarânede bulunan Tunalı Hilmi Bey'in müebbed kalebendliğe mahkûmiyeti..»
Ahmed Bedevi Kuran. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, İstanbul, 1959, s. 329.

şılığında kapatılıyor. Dergi çıkartıp, Abdülhamit'e satmanın çok kârlı bir iş olduğu, Jön Türk münevverleri arasındaki yazışmalardan anlaşılıyor.

Jön Türk aydınının finansman sorununun çözümü için bulunan, aydının ahlâk standartlarını zorlayan, aydın bütünlüğünde habis tümörlerin doğumuna yol açan uygulamalar, Abdülhamit döneminin ahlâksızlık üreten doğası ile bütünleşiyor. Muhalefet ile iktidar arasında teorik ayrışmanın duyulur olmaktan uzak olması, aydın hareketinin sistematik ahlâksızlığın aracı olarak kullanılmasını kolaylaştırıyor.

Ali Fehmi'den Tunalı Hilmi'ye

16 Şubat 1318

«BEŞ ON MANGIRA GAZETE SATIYORUZ»

İşlerin pek fena karıştığı sizce de müsellem idüğüne Murad şahiddir: Bunun sonu ne olacak? Parasız kalan ve yahud ziyadece paraya ihtiyacı olan bir gazete çıkarıyor, biraz bağırıyor; beş on mangır alarak bir tarafa çekiliyor. Bu bir tarafa çekilmek yalnız onun nefsine ait olsa bir şey değil. Bununla milliyeti berbad ediyor. Cemiyetin namusunu lekeliyor. Bir takım muterizlere cevap vermekten aciz kaldık. Hatta kendimiz bile yeni bir gazete gördüğümüz gibi «adam bu da para için çıkıyor, yarın beş on para aldığı gibi sükut» eder yollu söylenmege başladık. İşte bu adem-i emniyet sebebiyle bir seneden beri buradan beş para bile toplayıp cemiyet kasasına gönderemedik....

Bu yolsuzluklara çare bulmak mümkün değil mi? Biraz daha böyle devam ederse, zannederim, bir çok zevat Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensub olduğunu inkâr etmeğe mecbur kalacak.

Yaratılan bu kolaylık için iki örnek verilebilir ve yeterlidir. Salahi, Abdülhamit'in sansür kurulunda üye olarak çalışıyor; padişah aleyhine yazılmış bir eseri ihbar ediyor. İzlenmesiyle görevlendiriliyor ve büyük ödül alıyor; göze giriyor. Ahmet İhsan, kardeşi Ahmet Rasim ile birlikte, bu eseri yazmış olmakla suçlandıklarını ve Zaptiye Nezareti'nde baskı gördüklerini yazıyor[14]. Daha sonra, gençlerin önünde, Salahi'nin ihbar ettiği eseri kendisinin yazdığını kabul ettiğini de ekliyor.

İkinci örnek Hüseyin Cahit'in anılarından çıkıyor; uzun olsa bile olduğu gibi aktarıyorum. «Abdülhamit zamanında öteye beriye yahut Avrupa'ya kaçmış adamların hepsi kendilerini hürriyet mücahidi telâkki ediyorlar ve başlayan şu hürriyet düğününde ziyafet sofrasının baş köşesine geçmek için nefislerinde bir hak görüyorlar»[15]. Hüseyin Cahit'in parmak bastığı davranış çizgisi Abdülhamit dönemiyle sınırlı kalmıyor; muhalefet iktidara, sol sağa transfer için bir başlangıç sayılıyor.

Bu çizgi, Hüseyin Cahit'in anılarında, şu şekilde anlatılıyor: «Halbuki Abdülhamid'in sürdüğü adamlar içinde sürülmeğe gerçekten lâyık bir takım şerirler, seciyesizler, ahlâksızlar da vardı. Ve Avrupa'ya kaçanların büyük bir kısmı da şantajcılardan ibaretti. Bunlar Avrupa'ya kaçmayı yüksek maaşlı bir memuriyete kavrılmak için kestirme yol diye düşünmüşlerdi.» Aydın inatı ve bütünselliği çok tartışmalı Hüseyin Cahit'in ileri sürdüğü ölçüde olmasa bile, yeteneklerinin ötesinde görevlere gelebilmek için önce sürgüne çıkanların, ihtilâlci örgütlerin finansman sorununu artırdıkları muhakkak.

Hüseyin Cahid'in parmak bastığı şu kategorinin de varlığından kuşku duymuyorum: «İçlerinde Saray'ca, ehemmiyet verilmediğinden dolayı, bu şantaj işini beceremiyerek Avrupa'da hürriyet mücahitliğinde ister istemez kalmağa mecbur olmuş, türlü seciyesizliklerle, ne mahiyette adam olduklarını meydana vurmuş olanlar da eksik değildi.» İttihat ve Terakki münevverinin ahlâkı zorlayan yöntemleri, Abdülhamit'in ahlâksızlığı besleyen döneminde, başka bir işe yeteneği olmadığı için ihtilâl mesleği-

nı sakin bir liman sayma eğilimlerine yol açabiliyor.

Amaca ulaşmak için izlenen yollar habis tümörlerle doluysa, amacın eşiğinde kanserden ölmek kaçınılmaz oluyor.

Gençlik Örgütü: İttihat ve Terakki

Eşitsiz gelişmeden söz etmenin sırası, yeniden, geldi. Abdülhamit, kendisini tahta çıkaran dinamiğin bir daha işletilmemesi için, bir daha işletmek Abdülhamiti' tahtından etmek demek oluyor, çok özenli davrandı. Mithat Paşa, Abdülaziz'i tahttan indirip Murad'ı çıkarmada, Murad'ı indirip Hamid'i tahta oturtmada öğrenci gençlikten yararlandı; öğrenci gençliği eylemli olarak politikaya soktu. Softaları, zamanın üniversiteleri demek olan medreselerin öğrencilerini, ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın prestijinden yararlanarak Harbiye'yi harekete geçirdi.

Hamit, başka nedenlerle birlikte, medreselere karşı cephe açtı; yeni yüksek okullar kurdu. Harbiye'yi ise çok sıkı bir denetim altına aldı. Mülkiye'yi, şimdiki Siyasal Bilgiler Fakültesi, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane yaparak kendisine bağladı; Mülkiye uzun süre Hamid'e bağlı tutucu bir yüksek öğretim kurumu olarak kaldı.

Tıbbıye'de kuruldu. Daha doğrusu Askerî Tıbbıye'de kurulan hızla gelişti ve çok önemli bir örgüt oldu. Yoksa, Hamid zamanında ve teorinin öneminin bilincine varılmamış bir dünyada, iki öğrenci bir araya geldiğinde gerçek veya hayali bir örgüt kurabiliyordu. Mithat'ın ölümünden sonra duyulan çaresizlik, yaşlı kuşakların çekingen ve teslimiyetçi tutumları, değil yüksek öğretim kurumu öğrencilerini lise ve hatta ortaokuldakileri bile ihtilâl yoluna itiyordu (*). Ancak bunlardan çoğu ya düş

(*) Eyübsultan'da Askerî Baytar Rüşdiyesi, kuruluşuna göre ilkokulun son iki sınıfı veya en fazla bugünkü ortaokul. öğrencisi Ahmed Bedevi, şunları düşünüyor: «Artık masumane bir zaafla, memleketin selâmeti çaresine başvurulmasına kanaat getirmiştim. Fakat, nasıl? Elimden bir şey gelmiyor-

du. Hatta yapılacak işler hakkında en ufak bir fikir sahibi bile değildim. Çok küçüktüm ve bilgisizdim. Yegâne güvenim, derslerime çalışmak ve iyi bir asker olarak yetişmek ümidi idi.»

«Bu sıralarda, Bulgaristan'da Rıza Paşa tarafından neşredilen 'Gayret' gazetesi üzerimde büyük tesirler yapmağa başlamıştı. Gizli satılan bu gazeteyi, bazan Eyüb'ten Galata Köprüsü'ne kadar yaya giderek bir kuruşa satın alırdım.»

«Baytar Rüşdiyesini ikmal etmiş ve birincilikle Çengelköyü'ndeki Kuleli Askeri İdadisi'ne nakleylemiştim. Bu değişiklik, hayatımda geniş sahnelere rol açmıştır. Bu Okul'da, Fatih, Koca Mustafa Paşa, Trablusgarb ve daha bir çok Askeri Rüşdiye talebeleri toplanıyordu. Yapılan derece imtihanlarında yine birinci olmuş ve başçavuş ünvânını kazanmıştım.»

«Fakat ben bu mazhariyetlere o kadar ehemmiyet atfetmiyor, rüyet zaviyemi başka sahnelere dikmiş, memleket hakkında büyük emellere, ideal mefkûre hastalığına tutulmuştum. Hafta başları Beyazıd sahaflarına koşuyor, Namık Kemalin, Ziya Paşa'nın ve diğer Hürriyet kahramanlarının eserlerini tedarik ediyor ve gizli gizli okula taşıyordum. Maksadım okulda hürriyetçi bir zümre yaratmaktı.»

Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri. İstanbul, 1959, s. 397.

Ahmed Bedevi, Kuleli Lisesi'nde «İhtilâlci Askerler Cemiyeti» adıyla bir ihtilâlci örgüt kuruyor. Daha sonraki yıllarda idama mahkûm olan ve Türk ihtilâlci hareketleri içinde «İngilizci» politikadan bir adım şaşmayan, millîci olamayan, Ahmed Bedevi, bu örgütün kuruluşu hakkında da şunları yazıyor :

«Düşünce benimdi. Biraz evvel bahsi geçen Sabık İngiltere Başvekili Kromvel harekâtı bana ilham membaı olmuş ve İtalya'da Karbonari Cemiyeti de teşkilâta esas tutulmuştu.»

«İlk teşekkülümüzde Avrupa'daki Jön Türklerden, dahilde çalışan diğer gençlerden haberdar değildik.»

«İki kitabın zabitler tarafından yakalanması yüzünden bu meseledeki rolüm anlaşılmış ve mektep idaresi nazarında şüpheliler arasına dahil olmuştum.»

«Teşkilâtımızda dahil Amasyalı Derviş, mektep idaresi tarafından beni takibe memur edilmişti. Vazifeyi kabul etmiş görünen bu arkadaş sayesinde bizler de dairenin hakkımızda nokta-i nazarlarını öğreniyorduk.»

ibid., s. 398.

düzeyinde kalıyor ya da ölü doğuyordu.

Askerî Tıbbıye'nin önde bir rol almasının ve uzun süre gizli aydın örgütlerine beşiklik yapmasının (*) hemen saptanabilen bir nedeni var: Örneğini Hidiv Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ından almakla birlikte Türkiye'de Batı modeline göre kurulan yüksek öğretim kurumlarının başında geliyor. Uzun yıllar Askerî Tıbbıye yabancı dilde, Fransızca, eğitim yapıyor. Türkiye'de doktorlar, Fransızca konuşamasalar bile, belli bir rahatlıkla Fransızca metinleri okuyabilecek kapasite ile mezun oluyorlar. Dış dünyaya açılan bir pencereleri var.

Bu bölümde adları geçenlerden Dr. İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükuti, kendileri gibi Askerî Tıbbıye öğrencisi Mehmed Reşid'i aralarına alarak İttihat ve Terakki örgütünü kuruyorlar. Bunlardan yalnız-

---

(*) **İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet dönemlerinin ikinci takımlarından Tahsin Uzer, İttihat ve Terakki'ye girişini anlatıyor :**

«Askerî Tıbbıye Mektebi bu teşkilâtın, ihtilâl tertibatının ana karargâhı idi. Mekteb-i Mülkiye'nin yüksek sınıflarından, bazı zeki ve hamiyetli talebenin bu cemiyete girdiği haber alındı. Arkadaşlarla daima bu cemiyetten bahseder, gireceğimiz günü hayal ederdik.»

«Nihayet, Tıbbıye'nin son sınıfından Selânikli Uzun Emin Bey, bana, Cemiyet'e girmemi teklif etti. Şimdiki Topkapı Müzesi'nin altında Sarayburnu'nun yanındaki Gülhane Parkı'na gittik. Bana talimat verdi. Tahlif etti. (Tahlif yeminle Cemiyet'e girme demektir.) Numaram 129'du. Bana, Mizan, Meşrutiyet, Kanunu Esasi gazetelerinden birer nüsha ve bir de el basmasıyla basılmış, Cemiyet'in nizamnamesini verdi.»

«Emin olduğum arkadaşları birer birer ve onların aracılığı ile diğerlerini Cemiyet'e soktum. Mekteb-i Mülkiye Şubesi namıyla bir de şube kurmayı başardım. Yüzün üstünde arkadaşım şubeye dahildi. Artık tıbbıyelilerle daha sıkı temasa ve Cemiyet'in faaliyet alanını daha emin hareketle genişletmeye yöneldik. Aidatımızı muntazaman tıbbıyeye verdiğimiz gibi, aramızda özel olarak topladığımız bağışlarla da, Paris'tekilere yardım ediyorduk.»

Tahsin Uzer, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1979, s. 10.

ca İbrahim Temo (*) nasıl kurulduğu konusunda anılarını yazıyor.

Temo'nun yazdıklarına bakılacak olursa, İttihat ve Terakki'nin kuruluşunu önceleyen günlerde öğrenci ve eğitim sorunları önemli bir ağırlık taşıyor. Doktor Temo, yerleştiği Romanya'da, «İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye, ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım» adıyla yayınladığı anılarında, şunları yazıyor: «Umum talebe tarafından tıbbıyenin de sair ecnebi fakültelere benzemesi ve ıslahı için tanzim ettiğimiz lâyiha, müdiriyet ve nezaretçe kabul edilmiyordu. İdarei dahiliyeye müdahale iddiasile müdirl umumimiz Miralay Namık tarafından tazyikler başladı. Bu tazyika karşı talebe grev yapmağa karar verdiğinden mesele büyüdü. Müttefiken mektep binasını izinsiz terk ettik ve mektebi boşalttık. İş fena bir şekil aldı. Demirkapı ile mektep binası ciheti, kuvvei askeriye tarafından abluka altına alındı. Bir hafta sonra çıkan iradei Padişahi ile talebe mektebe kabul olundu»[16]. Askerî Tıbbıye'de öğrencilerin fakültelerini daha da batılılaştırma isteklerine asker kullanılarak cevap veriliyor.

Askerî Tıbbıye'de öğrenciler yasak kitaplar okuyorlar; bundan yüzyıl kadar önce Türkiye'de yasak kitaplar Kemal Bey'in imzasını taşıyor. Başkaldırma, yasak kitaba ilgi ile başlıyor ve öğrenciler birbirini bu ilgiyle ayırıyorlar. İbrahim, arkadaşlarını bu yolla seçiyor ve güven duyuyor. Ishak Sükuti'ye gizlice şunları söylediğini yazıyor: «Gel arkadaş, düşündüklerimi sana biraz anlatayım. Aziz

---

(*) Kuruluş ile iktidar arasındaki zaman bir kuşağı aşıyorsa, öyle söyleyebilirim, kurucuların yazgıları çeşitli ve acıklı olabiliyor.

İttihat ve Terakki kurucusu Doktor Temo, daha sonraki İttihat ve Terakki yöneticileriyle uyuşmazlığa düşüyor. Darülaceze müdürlüğüne getiriliyor ve atılıyor. Romanyalı oluyor. Balkan savaşında geliyor ve doktor olarak çalışıyor. 1920 yılında, Romanya senatosu üyesidir; 1936 yılında Türkiye'de toplanan Balkan Tıp Kongresi'ne Romanya delegesi kişiliğiyle katılıyor.

Anılarının dışında Türkiye ile ilgisi bitiyor.

vatanın bugünkü hali ve tarzı idaresile izmahlâle uğrayacağına hepimiz kaniiz. Bu hususta her vakit ve heman her serbest saatlarımızda birbirimizle dertleşip duruyoruz; fakat bu tehlikenin ref'i için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülâhazalar ve mütalealarda derd yanacağımıza, faaliyete geçmek lâzımdır»[17]. İshak Sükuti kabul ediyor ve beraberce iki kişi oluyorlar. «Mehmed Reşid'e işaret ederek yanımıza çağırdık. Fikrimizi açtık. Bu sıra, o zaman çok sofu olan Abdullah Cevdet ikindi namazını kılarak mektebin camiinden çıkıp yanımıza geldikte, alınız bir de dördüncü dedim.» Yıllar sonra, Ittihat ve Terakki'nin bir ilinde sekreterlik yapan Celâl Bayar, dört kişi olup bir parti kurmaya karar verdiğinde 61 yaşında idi; İttihat ve Terakki'yi ise henüz üniversite çağında gençler kurdular.

«Dört el birbirine kavuştu. Bu ilk ahdi misak 1305 senesi bir Mayıs gününe tesadüf etmiş ve cemiyet kurulmuştur.» Yeni tarihle 19 Mayıs 1919 gününden yirmi yıl önce bir Mayıs günü kuruluyor.

Hemen Tıbbıye içinde ve kolaylıkla çoğalıyorlar. Çoğalır çoğalmaz ilk resmî toplantılarını yapmak gereğini duyuyorlar. Yer olarak, Edirnekapı'da bir bahçeyi ve bahçe içinde bir incir ağacının altını seçiyorlar. Gizlice buluşuyorlar: «Çukurca bir yerdeki incir ağacının altına serilen hasır ve çuvallar üzerine yerleştik. Bu, cemiyetin ilk içtimaı idi ve şu zevattan mürekkep idi: O zamanki Adliye yüksek memurlarından Hersekli Ali Rüşdi, gazete muharrirlerinden İzmirli Ali Şefik, tıbbıyeli Asaf Derviş (müderris), Muharrem Girid (Şam Tıp Fakültesi muallimi) Dr. Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Şerafeddin Mağmumi, Çerkes Mehmed Reşid (intihar eden), ben ve isimlerini derhatır edemediğim daha üç kişi»[18]. Hepsi böyle başlıyor; Türk aydın tarihinin en önemli örgütlerinden birisi olan İttihat ve Terakki, ilk resmî kuruluş toplantısını bir incir ağacının altında yapıyor.

Tıbbıye'de başlıyor ve hızla Mekteb-i Mülkiye ile Harbiye'ye giriyor. Harbiye'de, gençler, kendilerini tarihle bağ-

lamak ihtiyacını duyuyorlar; kurdukları hücreleri, özendikleri paşaların adlarına yazıyorlar. Mithat Paşa'nın uyuşamadığı, ancak ordu içindeki prestiji nedeniyle birlikte hareket ettiği Hüseyin Avni Paşa ile Şıpka Kahramanı ve Tarih-i Alem yazarı Süleyman Paşa adına hücreler kuruyorlar.

İttihat ve Terakki'nin bu çocukluk ve romantik döneml, 1897 yılına kadar sürdü. Nasıl Mithat Paşa'nın boğularak öldürülmesi Türk ilerici hareketinde bir dönüm noktasına ve gençleşmeye işaret ediyorsa, 1897 Yunan Savaşı da, Türk ilerici hareketinin önce gerilemesine ve bunun arkasından son derece katılaşmasına yol açtı. Yıkım, ilerici harekette disiplin gereğini ön plana çıkardı.

Genel Kurmay Başkanlığı tarafından yazılan savaş tarihi, 1897 yılını anlatmaya şöyle başlıyor: «Yunanlılar, Tesalya ve Epir'de çete harekâtını ve sınır saldırılarını artırarak Osmanlı Devleti'nin harp ilân etmesine çalıştılar»[19]. Osmanlı Devleti, bu durum karşısında önce büyük devletlerden yardım umdu. «Yunanlı subayların komutasındaki çetelerin, sınırda saldırıları sıklaşınca, Osmanlı Devleti bu hususu devletlere bildirdi. Avrupa devletleri, saldırı tekrarlanırsa, Osmanlı hükümetinin harp ilânında haklı olduğunu bildirdiler.» Saldırı devam etti; Yıldız Sarayı'nda yapılan bir toplantı sonunda Osmanlı Devleti savaş ilân etti.

Savaş bir ay sürdü. «Dömeke muharebesinin daha ikinci günü Yunan ordusunun sonu belli olmuştu. Artık Yunan ordusunun kuvvetini kaybettiği ve moralinin çok bozulduğu anlaşılmıştı. Bu durum karşısında, Osmanlı ordusunun kısa bir zamanda bütün Yunanistan'ı işgal etmesi beklenebilirdi. Ancak Yunanistan'ın başvurması üzerine başta Rusya olmak üzere İngiltere ve Fransa devletleri fazla kan dökülmemesi için teşebbüse» geçtiler. Türkiye, 4 Aralık 1897 tarihinde, Yunanistan'la, Tesalya'da elde ettiği Grek topraklarını bırakmayı da içeren, bir barış yapmak zorunda kaldı. Yunanistan, büyük yenilgisini masa başında ve büyük devletlerin yardımıyla az zararla kapatabildi.

Politika fizik ölçüsünde bir bilim düzeyine çıkarılmaya yatkındır; henüz yasaları yeterli ölçüde işlenmemiş bir biçimde duruyor. Yunan Savaşı'nda, bir toprak kazanımını doğurmasa bile, Türk ordusunun başarısı mevcut iktidar için bir başarı sayılıyor; Abdülhamit'in prestijini yükseltiyor, iktidarını güçlendiriyor. Gençlik ise itibar yitiriyor ve düşman kabul ediliyor. Bunu, daha sonra dağa çıkıp özgürlük isteyen Resneli Niyazi çok iyi duyuyor ve anılarında yazıyor: «Hele Yunan Savaşı'nı açmakla kamu düşünümünü kazanan hükümet, ordunun Tesalya'da kazandığı başarı üzerine bundan sonra birlik, bağlılık gibi düşünümleri ortaya atanlara Jön Türk gözüyle bakıyor, sanki yurt düşmanı ve bozguncu sayıyordu. Bir aralık gençlik ulusun gözünde bu kadar küçülmüşse de bu bakışlar çok uzun sürmemiştir»[20]. Takvim olarak olmasa bile ilerici kuruluşların belini bükecek kadar uzun sürüyor.

1897 yılından itibaren, birinci bölümde sözü edilen, bir yıkımlı on yıla girilliyor (*). Tesalya Savaşı'nın yüksek konjöktüründe Sultan Hamid, İttihat ve Terakki hücrelerini bir bir yıkmayı başarıyor. Bu dönemi, zamanın Rusya görevlilerinin gönderdikleri raporları da değerlendirerek inceleyen Sovyet bilim adamı Hamid Aliev, şunları yazıyor: «İktidar, Jön Türklerin İstanbul örgütlerini yıkmak için özel çaba harcadı. 'Hüseyin Avni Komitesi' ve 'Süleyman Paşa Komitesi' adını taşıyan iki komite ortaya

---

(*) O günleri heyecanla yaşayan Resneli Niyazi, hem sürede ve hem de Girit'in etkisinde yanılıyor: «Bir aralık gençlik ulusun gözünde bu kadar küçülmüşse de bu bakışlar çok uzun sürmemiştir. Saray baskısının artması, Yunan oyunları karşısında Girit'ten askerin alınması, başarıyla sonuçlanan Yunan Savaşı'nın yenilgiden bir kat acı ve gönül yaralayıcı bir sonuç alması ulusta hükümete karşı ve gençliği tutan bir durum yaratmıştı.»

Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul, 1975, s. 30.

Girit'te, büyük devletlerin baskısı ile çekilmek zorunda kalması, Sultan Hamid etrafında birlik sloganlarına güç kattı; hükümeti güçlendirdi.

Kolağası Resneli Niyazi'nin dağa çıkması da bu güçlenmenin izlerini taşıyor.

çıkarıldı. Üyelerinin hemen hemen tamamı, 81 kişi, savaş divanına çıkarıldılar; 13'üne ölüm cezası, 22'sine kürek ve geriye kalanlara altı aydan otuz yıla kadar değişen hapis cezaları verildi»[21]. Profesör Aliev, iki yıl sonra bir tutuklama salgınının daha başlatıldığını ve bir çok kamu görevlisinin yakalanarak gizlice yargılandığını, Tsentralnoy Gosudarstvenniy Voenno-Istoriçeskiy Arhiv'de bulunan raporlara dayanarak, yazıyor.

Sultan Hamid'in öldürmeyi sevmediğini, ikinci kitapta, yazmıştım. Hamid, belki de yaşamı pek sevmiyor, bu nedenle ölümden çok korkuyor, çok korktuğu için de öldürmekten uzak durmayı bir politika olarak sürdürüyor. Sultan Hamid'in uzun saltanatı döneminde ölüm cezalarının fiilen kaldırılmış olduğu izlenimini verecek derecede pek az infaz edilmiş olması, bunu gösteriyor. Hamid, kendi mahkemelerinin verdiği ölüm cezalarının pek çoğunu, hemen hemen tümüne yakınını, sürgüne çeviriyor. Bu açıdan Mustafa Kemal'den önemli ölçüde ayrılıyor.

Hamid'in «menfî olarak» gönderdikleri içinde bir kafilenin ayrı ve onurlu yeri var. 1897 yılında ilk kırımdan ilk büyük kafile 27 Ağustos 1897 tarihinde Kabataş iskelesinden Şeref Vapuru'na bindirilerek Trablusgarp'a sürülüyor. Bu vapurun adından dolayı «Şeref» sözcüğü İttihat ve Terakki yandaş ve karşıtları için ayrı bir önem kazanıyor; halen Cumhuriyet Gazetesi'nin malı olan ancak pek eskidiği için artık kullanılmayan İttihat ve Terakki genel merkez binasının bulunduğu sokak da «Şeref» adını taşıyor.

Şeref Vapuru ile Trablusgarp'a «menfî olarak» gönderilenlerin listesini, kalıcı olmalarına katkıda bulunmak amacıyla, Ahmet Bedevi Kuran'dan aktarıyorum: Erkânıharp Yüzbaşılarından Silistreli Hamdi, Doktor Yüzbaşı Cevdet Osman, Doktor Yüzbaşı Süleyman Amin (Paşa), Mülâzım Berkofçalı Ali Rıza, Askerî İdadisi Makina ve Müsellesat Muallim Muavini, Mülâzımıevvel Kâmil, Mülâzımıevvel Hilmi, Doktor Halil Kadri, Mühendishaneden Hulûsi, Nazmi, Mülâzım Emin, Harbiye Mektebi'nden İshakpaşalı İsmail, Kuruçeşmeli Fazlı, Resmolu Ahmet Cevdet,

Giritli Abdülhalim, Erkânıharp Mülâzımlarından Kazanlı Yusuf Akçura, Harbiye Mektebi'nden Ankaralı Mahir, Şehzadebaşılı Arif, Bahriyeden Mülâzım Haydar, Edirneli Mülâzımısani Sami, Mülâzımıevvel Saffet, Kurvet Kâtibi Ali, Kurvet Kâtibi Kasımpaşalı Fahri, Çarkçı Mülâzımıevvel Ahmed Hayri, Tıbbıyeden Ali, Nasliçli Abdürrahman Cafer, Nazım, Fatihli İbrahim Ethem, Kaleisultaniyeli Hasan Tahsin, Halıcıoğlu Ali Rıza, Neşet, Tophaneli Muhtar, Şamlı Salih, Selânikli Avram Salem, Aser Avram, Hariciyeden Ömer Adil, Umur-u Şehbenderi Kaleminden Hasan Fehmi, Mülkiye Baytar Mektebinden mezun Kazanlı Abdullah, Hukuk mezunlarından Şeyhzade Vahyi, Mirahor Tekkesi Şeyhi Hasan Necmeddin, Dersaadet İdadisinden Kazanlı Abdürrühman, Harbiye Mektebinden Kadırgalı Hasan, Küçükayasofyalı Hayri, Hırka-i Şerifli Halil, Tıbbıyeden Harputlu Vehbi, Trablusgarplı Münib, Mühendishaneden Tokatlı Ziya, Fındıklılı Halid, Tıbbıye-i Mülkiye'den Asitaneli Ali Nail, Tüccar Kaptan Mektebinden mezun Trabzonlu Osman, Erkânıharp Mülâzımlarından Ferid, Harbiye Mektebinden Mirahorlu Hafız İsmail, Tıbbıyeden Mahmutpaşalı Faik, Davutpaşalı Mustafa, Üsküdarlı Ahmet Sabri, Tosyalı Ahmed Vasfi, Kütahyalı Osman, Sakızlı İzzet, Samatyalı Hüsameddin, Süvari Mülâzımısanisi Hasan Fehmi, Mehmed Baaeddin, Bahriye Torpido Mülâzımıevvellerinden Mehmet Behçet, Bahriye Mektebinden Kapanıdakikli Ali Kemal, Tıbbıyeden Selânikli Mehmed Aziz, İzmirli İbrahim Ethem, Sultanhamamlı Kâzım, Garib, Hırkaşerifli Nazmi, Mülâzımıevvel Ali Kemal, Mülâzımısani Sadık, Mülâzımıevvel Trabzonlu Osman, Bahriye Doktorlarından Yüzbaşı Hamid, Doktor Yüzbaşı Mehmed Reşid, Bahriye Binbaşılarından Mehmed, Askerî İdadiden Hidayet, Bahriye Mülâzımıevvellerinden Kıbrıslı Muhiddin ve Taburkâtibi muavini Rodoslu Ahmed Refik Beyler.» Bunlardan bir bölümü, sürgünden kaçacaklar; yollarına devam ediyorlar.

Kırım, 1898 yılında ve daha sonraki yıllarda da devam ediyor. 1898 ve izleyen yılda en büyük darbeyi, bu kez, Askerî Tıbbıye yiyor. Ahmed Bedevi Kuran, Askerî Tıbbıye'den menfî olarak gönderilenlerden de bazılarının

isimlerini veriyor ve bundan sonra ekliyor: «Bu fedakârlar, İttihad ve Terakki Cemiyeti menbaında parlıyan hürriyet meşalesinin söndürülen son ışıkları idi. Bunlardan sonra Tıbbıye Mektebi'nde, muvakkat bir zaman için, hürriyet hareketleri durgun olmuş; ve talebeler ağırlaşan tazyik altında ahvale müterakkib bir vaziyet almışlardır»[22]. Bunu anlamak zor değil.

Nedenini görebilmek için kısa bir özet gerekebilir; Kemal ile Ziya Paşa'nın isimleri var, ancak, Kemal ile Ziya Paşa'nın zamanında sürgünler hiç de çok değil. Ayrıca çok zaman, «sürgün» maaşla bir göreve atamak biçimde gerçekleşiyor. Anayasa'nın ilânı ve 93 Savaşı'ndan sonra Abdülhamit sükûnunun oldukça uzun sürdüğünü söylemek mümkün; sürüldükten bir süre sonra boğularak öldürülen Mithat'ın dışında dramatik gelişmeler az. Şimdi ise, 1897 yılı ve sonrasında, kütlesel sürgünler başlıyor; öğrenciler ve çoğunluğu yüzbaşı ya da daha genç subaylar ile kamu görevlileri, Türkiye ölçüsünde kütlesel denilen bir kırımın objesi oluyorlar.

Kısa dönemde üç yönde ve derin etkiye sahip oluyor. Bunlardan ilki, ihtilâl yolunu bırakma biçiminde ortaya çıkıyor. Ihtilâl yolunu bırakmanın bir türü ise, Sultan Hamid'in Avrupa'ya, sürgünlerle pazarlık yapmak üzere gönderdiği, Ahmet Celâleddin Paşa ile anlaşmak oluyor. Bu anlaşmaların üzerinde, bu kitapta ve bu bölümde duruldu.

İkinci tür etki, çok büyük ölçüde politikadan kaçış olarak kendisini belli ediyor. Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, Türk edebiyat tarihinin pek önemli olayı Servet-i Fünun akımını, büyük ölçüde, böyle değerlendirdim. Her baskılı ve yenikçi dönem, önemli bir depolitizasyon dalgasıyla birlikte ve en çok edebiyata sarılma özelliğini sergiliyor.

İkinci kitapta yapılan çözümlemeleri burada tekrarlamak için bir neden görmüyorum, yalnızca böyle bir çözümlemeye güvenle bakılması gerektiğini tekrarlamak durumundayım. Bunun için de, buradaki çözümlemelerden pek çok uzak Agâh Sırrı Levend'den aktarma yapmakla

yetinebiliyorum: «1897 yılı, Servet-i Fünun edebiyatının en verimli zamanına rastlar. Feyzini batı edebiyatından alan genç kuşağın vücude getirdiği bu yeni edebiyat, şiirleri, nesirleri, roman ve hikâyeleri ile gittikçe olgunlaşır» (*). Böyle oluyor; bir gençlik hareketi olan İttihat ve Terakki kırılırken, diğer bir gençlik hareketi olan Servet-i Fünun akımı olgunlaşmaya başlıyor.

Üçüncü etkiye geçmeden önce bir parantez açmak gerekiyor: Sürgüne gönderilen Türk aydını gençlerin her birinin bir romanı var; her birisi gerçekten son derece romanesque serüvenlerle sürgünden ve zindanlarından kaçabiliyorlar. Çoğu Avrupa'nın bir başkentini veya büyük bir kentini buluyor. Tıbbı bırakıp siyasal bilimler, askerliği bırakıp tıp okuyorlar. Çoğu ihtilâl yollarına, kaldıkları yerlerden devam ediyorlar.

Parantezi kapatıyorum ve devam ediyorum: Ölümcül bir yazgıdan ölümsüz olarak çıkanlar, ya yollarından dönüyorlar ya da yollarında daha katı oluyorlar. Dönenler için söz yok, ancak sürgünden kaçıp devam edenler, beraberlerinde bir katılığı da sürüklüyorlar.

Tek neden burada yatmıyor ve bir tez olarak eklemek gerekiyor: Her yıkım, bir çözülmeyi içeriyor. Her yıkım, bir değerlendirmeyi gerektiriyor.

Değerlendirmenin nasıl yapıldığını bilmek mümkün değil, ancak mutlaka yapılmış olduğu biliniyor. Değerlendirme sonucunda ortaya çıkan yeni öneriler, değerlendirme hakkında da ipuçları getiriyor. Bu ipuçlarından anla-

---

(*) «Bu sırada çıkan Yunan harbi, çoktanberi uyuşmuş olan kahramanlık duygularını yeniden canlandırmış, eski yeni bütün kalem sahiplerini asil bir heyecanla tekrar harekete getirmiş oldu. Hamid'in Ordu-yı Hümayunda Bir Şair'i, Üstad Ekrem'in Kırmızı Markuplar'ı, Fikret'in Hasan'ın Gazası, Cenab'ın Eytam-ı Şüheda'sı, Halid Ziya'nın Osman'ı, Hüseyin Cahid'in Topal'ı, A. Nadir'in Vasiyetname'si, Ahmet Hikmet'ın Nakiye Hala'sı hep bu ilhamın ürünüdür.»

Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara, 1960, s. 264.

şılıyor; 1897 yılı ve sonrasının çözülmesinin tekrarını önleyecek yollar aranıyor. Ortaya çıkan öneriler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni disiplinli ve katı bir ihtilâl örgütü biçimine dönüştürme amacında düğümleniyor.

Yalnızca çözülmenin varlığı ve değerlendirilmesinin yapılmasından ileri gelmiyor. Kütle tabanının daralması da, ihtilâlci yöntemleri ön plana çıkarıyor. Kütlesellik, yakın iktidar perspektifi ile birleştiği zaman daha çok, mutlaka bir ödün vermeyi içeriyor. Kütle tabanının küçülmesi, kütlelere gitmenin pratik kanallarının kapanması, ödün gereğini ortadan kaldırıyor ve ihtilâlci yöntemleri gündeme getiriyor.

Böylece 1897 yılı Türkiye deneyiminden çıkan tezi ifade etmek aşamasına gelmiş oluyorum: Kütlesellik ile ihtilâl yöntemleri birbirini ortadan kaldırır.

Çözülme değerlendirmesi yapılınca, eğer yoluna devam etmek isteyenler varsa, mutlaka toplanma çareleri aranıyor. 1899 yılında bir Jön Türk Kongresi toplanması üzerinde duruluyor. Çeşitli yerlere dağılmış yerel örgütler, bu genel kongre için hazırlık yapıyor ve öneriler yazıyor.

Mısır Şubesi'nin, Genel Kongre'de kabul edilmesi için hazırladığı, karar tasarısının bazı maddelerini aktarıyorum.

«Birinci madde — Yalnız neşriyatla bir netice istihsali mümkün olmadığından 'Yeni Osmanlılar' namı altında bir cemiyet tesis eylemek ve ihtilâl mukaddematı olmak üzere hükümet dairelerine dinamit attırmak, eşhas-ı muzırreyi öldürtmek, zehirlemek, vükelanın evlerini ve arabalariyle kendilerini havaya uçurtmak;»

«İkinci madde — 'Yeni Osmanlılar' Cemiyetinin reis ve azalarının ihtilâl taraftarı olmaları, heyeti idarenin İsviçre'de ikamet eylemesi ve İstanbul'da bir kuvvet-i icraiye bulundurulmaz;»

«Üçüncü madde — 'Yeni Osmanlılar' Cemiyeti neşriyatının son derece ihtilâlcuyane olması;»

Çok açık görülüyor; oldukça ilkel bir ihtilâl reçetesi

var. Kongre için görüşlerini 1899 Ekım ayında Cenevre'den yazan, Ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından Doktor Ishak Sükuti, önerilerinde, daha çok örgütün iç yapısı üzerinde duruyor. Dr. Sükuti, Cenevre Şubesi'nin görüşlerini bildirirken, «idare heyetine istintak geçirmiş, metanet ve resaneti tecrübe edilmiş zevatın seçilmesi» gerektiğini belirtiyor. Sorgudan geçmiş ve dayanıklılığı denenmiş kimselerden oluşan bir merkez komitesi istemesinin yanında bunun bir örgütsel ilke olmasını savunuyor. Ayrıca «dahildeki reisin yalnız numara ile bilinmesi» öneriliyor; çözülmeyi önlemek için tam bir gizlilik akla geliyor. Yalnızca gizlilik değil, İshak Sükuti, önerilerinin yedinci maddesine şunu koyuyor: «Cemiyete hıyanet cezasının ölüm olması.» Bir kırımdan sonra Türkiye'de Jön Türk hareketi katılaşmak gereğini duyuyor.

Bunu başardığında hiç kuşku yok. Bunun kanıtlarını sergilemek son derece kolay; anılardan çıkarabiliyorum. Hürriyet'in ilân edildiği gün, 10 Temmuz 1908 Perşembe günü, Istanbul'da Servet-i Fünun sahibi Ahmet İhsan yaşadıklarını şöyle yazıyor: «Kimseye birşey sormak kabil değildi. Rumeli'de başlayan Hürriyet hareketiyle ve ihtilâl komitesiyle benim gibi İstanbul'da gizli rabıtası olanlar kabul eyledikleri vazifelerin icrası için zaman ve saat bekliyorlardı ve İstanbul'dakiler birbirimizi tanımıyorduk. Servet-i Fünun'da daimî arkadaşım olan Mahmut Sadık Bey bile Rumeli hareketine merbut olduğu halde benim de onun vaziyetinden haberim yoktu»[23]. Yazılanlar doğru ise, doğruluğundan kuşku duymuyorum, bunun çok ileri bir gizlilik ve disiplin düzeyini sergilediğini eklemek durumundayım. Çeşitli örgüt tarihleri içinde böyle bir disiplini, bir bölge yöneticilerinin grev yaptıkları fabrikanın müdürünün Bolşevik Partisi merkez komitesi üyesi olduğunu bilmeleri örneğiyle, ancak Bolşevik Parti'de bulmak mümkün oluyor.

Disiplin ve gizlilik üye kaydı sırasında başlıyor. Üyeliğe giriş, gözü kapalı başlıyor ve Tahsin Uzer, yemin töreni ile ilgili olarak, ayrıntıları veriyor: «Üye kaydında yapılan yemin törenleri de adeta, mason localarına giren-

lerin geçirdikleri merasim gibi heyecanlı oluyordu. Bu and içme töreninin masonlarınkinden farklı yönü, masada Kur'an'dan başka bir de silâhın bulunmasıydı. Yemin törenleri son derece dikkatle yürütülüyor ve önemle üzerinde duruluyordu»[24]. Yemin töreni ile üyenin «kutsal» bir örgüte girdiği kanısı uyandırılıyor.

Ayrıntılar şöyle devam ediyor ve ayrıntı olmaktan çıkıyor; «Cemiyet'e girecek üye, yalnızca Cemiyet'e girmesine aracılık eden zatı biliyor, diğer üyeleri ise hiç bir surette tanımıyordu. Cemiyet'e kaydedilecek kişi hakkında önceden, enine boyuna, derinden derine araştırma yapılır ve ancak bu işlem yapıldıktan sonra yeni üye gözleri bağlı olduğu halde yemin ettirileceği tören yerine getirilir. Orada sözcünün okuduğu yurtseverlik nutkunu heyecanla dinler ve kalbi çarpa çarpa and içerek aynı heyecan ve ruh yaşantısıyla oradan ayrılıp giderdi. Her üyenin bir numarası vardı.» Bazan araç, amacın yerini alıyor; bazan da ayrıntı, temelli bir nitelik kazanıyor.

Hüseyin Cahit, farkına varmadan, çok önemli noktalara parmak basıyor. İttihat ve Terakki hakkında şunları yazıyor: «İttihat ve Terakki adeta bir nevi tarikat, bir mezhep ve iman halinde yaşadı. İttihat ve Terakki'ye ilk girmiş olanlar ona imanlarını ve ideallerini hiç bir zaman kaybetmediler. İttihat ve Terakki kendi şubeleri arasındaki muhaberelerinde 'kardeşler' hitabını kullanırdı. Bu sahihten kalplere yerleşmiş bir his oldu»[25]. Gerçekten de «tarikat» yakıştırmasının tam yerinde olduğunu düşünüyorum. Bu yalnızca üyelerin, örgütlerinden, «cemiyet-i mukaddese», kutsal dernek, diye söz etmelerinden ya da yine Hüseyin Cahit'in «İttihat ve Terakki bir mistik oldu, bir mistik cazibesi ile insanları birleştirdi ve kardeş yaptı» demesinden kaynaklanmıyor.

Daha derin ve yaygın nedeni var: Teorik sığlık, kütle tabanı dar örgütlenmelerde, mutlaka tarikat özellikleriyle tamamlanıyor.

Bunun uzantısını da yazabilirim: Teorik sığlık içinde belirli bir amaca yönelme kesinlikle katı bir disiplin ihtiyacı yaratıyor.

İttihat ve Terakki yöneticilerinin, tez olarak ifade ettiğim poradoskların bilincine vardıklarını düşünebilmek için hiç bir neden göremiyorum. Ancak İttihat ve Terakki'yi Türk aydın tarihinin en ciddi örgütlenmelerinden birisi olarak ele aldığımı saklamıyorum. Ciddiyet, anlamaya doğru bir adımdır; ciddi bir adım. Bireyin veya sınıf ya da örgütün kendi pratiğini ciddiye alması, teoriden gelebilecek açıklıkların bir bölümüne ip ucu sağlayabiliyor.

İttihat ve Terakki, Hürriyet'in ilânından sonra, Selânik'te Ali Canip'in yönetiminde bir «Fırka Mektebi» kurdu[26]. Ziya Bey, sosyoloji derslerine ilk önce, İttihat ve Terakki'nin Parti Okulu'nda başladı (*). İttihat ve Terakki, üyelerini katı disiplinin yanında, belli bir program çerçevesinde tutma gereğini duydu.

Özgürlüğün Kâbesi saydıkları Selânik'te bir Fırka Mektebi kurdular; kısa sayılabilecek bir zaman aralığında «ekol» oldular, herkesin kendisine göre algıladığı «İttihatçı» tipolojisini yaratabildiler.

Kaç kişiydiler, söylemek zor. İttihat ve Terakki, ciddiyet yolunda bir önemli adımın daha kararını verdi; tarihini yazmayı kararlaştırdı, görevlileri belirledi, ne yazık gerçekleştiremedi. Bu nedenle üyelerinin sayısı konusunda resmî sayılabilecek bir bilgi yok. Ayrıca Profesör Hamid Aliev, «Türk yazarlarının çalışmalarında, bu konunun, sükûtla geçirildiğini» yazıyor[27]. Sovyet araştırmacı, «bazı

(*) İttihat ve Terakki'nin Fırka Mektebi, bir ilk örnek özelliği taşıyor. Kadro Dergisi, Cumhuriyet Halk Fırkası için de bir «okul» gereğini yazıyorlar.

«Doğrusu, Meşrutiyet devrinin iktidar fırkası, (İttihat ve Terakki, y.k.) ne modern bir devlet teşkilâtına, ne de 'fırka' denilen şeyin demokratik ve yahut inkılâbî mânâ ve rolüne vukuf peyda edemeden, mütareke ile burun buruna geldi.»

«Hemen söyliyelim ki, milli kurtuluş inkılâbımı 'vahdet' prensibini başa geçirdiği için, idare ile fırkada ikiliği kabul edemez. Binaenaleyh, kadroyu yetiştirecek olan müessese, Mülkiye Mektebi yahut mevcut Hukuk Fakültesi ile yanyana yaşıyamaz. Yeni ve genç kadroyu, kanaatimizce, ancak bir Fırka Merkebi yetiştirebilir.»

Burhan Asaf (Belge), Fırka Mektebi, Kadro 1932, sayı 9, s. 31 ve 32.

kaynakların yalnızca üç yüz üye» dediklerini ekliyor; bunun doğruluğundan çok büyük ölçüde kuşku duyuyor.

Bilgisizlik, her yönden abartmaya elverişli bir ortam yaratıyor. Toplam üç yüz üyeye karşılık bir başka kaynak yalnızca Makedonya'da 15 bin üyeden söz ediyor. Rus tarihçisi V.V. Vodovoz, Brüksel'de çıkan göçmen gazetesi Albanina'yı inceleyerek İttihat ve Terakki'nin İstanbul üyelerinin 3 bini bulduğunu ileri sürüyor. Böylesine çeşitli ve çelişik tahminlerden sonra Profesör Aliev, kendi tahminini veriyor: «Hepsi bir araya getirildiğinde, 1908 Devrimi'nin arefesinde Genç Türk örgütünün üye sayısının yüksek olmadığını söylemek mümkündür.» Bir de şu söylenebilir: Artık, daha sonraki üyelik iddialarını kontrol etmek mümkün görünmüyor.

Bundan sonrasının çözümlemesi pek zor değil; kısa tutulabilir. Şimdiye kadar yapılan çözümlemelerin bir özeti yapılabilir; bu çalışmadaki her özet türünden bir adım ilerisi gözetilerek şimdiye kadar yapılan çözümlemeler tekrarlanabilir. Özet şöyle: İttihat ve Terakki, kuruluşundan kısa bir zaman sonrasında başlamak üzere, tarih sahnesinden çekilmesine kadar iki süreci bir arada yaşıyor. Bunlardan ilki şudur; son derece karışık ve birbirine zıt akımları bir arada yaşayan İttihat ve Terakki aynı zamanda belli bir ayrışma sürecini sergiliyor. Bu ayrışma sürecinin oldukça yavaş olduğunu eklemek durumundayım; İttihat ve Terakki, tarihten çekildiği zaman bile ayrışma sürecinin mantıkî uçlarından çok uzak duruyor. Ayrışma sürecinin yanında, ikinci süreç oluyor, İttihat ve Terakki bir de katılaşma sürecini yaşıyor. Bu ikinci süreçte tarihi hızlandıracak bir dinamizme ulaştığını söylemek mümkün.

Yıkım, çözülme, değerlendirme ve toparlanma: 1897 yılından sonra hızla bunları yaşıyor. Ancak her toparlanma deneyimi, kendisini hep belli eden ayrışma süreci içinde, ayrılıkların daha büyük açıklık kazandığı platformlar oluyor.

İttihat ve Terakki Olayı'na, özetlenen bu açıdan bakılmasının, son derece yararlı ve verimli olduğunu düşü-

nüyorum. Verimlilik, zamanın tersidir; verimliliği artırmak zamanı kısaltmaktır. Bu nedenle özetlenen açıdan bakıldığında, bundan sonraki çözümlemeye daha az zaman ayrılabilir.

Toparlanma amacıyla yapılan ilk önemli girişim, 1902 yılı Şubat ayında Paris'te toplanan Birinci Kongre oldu. Profesör Aliev, bu Kongre'nin Fransız polisinin yoğun izlemesini nedeniyle çok çeşitli yerlerde, bu arada bir sosyalistin evinde ve Prens Sabahattin'in dairesinde yapılmak zorunluluğunun doğduğunu yazıyor. Toplam 47 delege katılıyor. Hamid Aliev ekliyor: «Genç Türk örgütlerinden başka, Kongre'ye, Ermeni, Grek, Arap, Arnavut ve Kürd siyasal örgütlerinin temsilcileri de katıldı»[28]. Bu pek normal; çünkü İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti içinde yaşayan çeşitli halkların, Osmanlıca'da pek çok kullanılan deyimle «anasır», bir arada ve bir devleti oluşturacak biçimde yaşamaları politikasından hiç şaşmadı. Osmanlı Devleti'ni yaşatmak, Genç Türk aydını için, Osmanlı milleti dediği bu karışık topluluğu, bir arada tutmak ve yaşatmak demek oluyordu.

Bu Kongre, Jön Türk hareketinde, giderek büyüyen bir ayrılığın başlangıç noktası oldu. Ayrılığın bir yanında Ahmet Rıza duruyor; diğer yanında artık büyümeye başlayan Prens Sabahattin yer alıyor. Buraya kadarı, her yerde ve her programda tekrarlanıyor.

Buradan sonra Türk tarihinin çarpıtmalarından bir tanesi daha ortaya çıkıyor. Çarpıtma şöyle gerçekleşiyor: Prens Sabahattin, Türkiye'nin kurtuluşunda yabancı devletlerin müdahalesini savunuyor. Ahmet Rıza ise bunun karşısına çıkıyor. Buradaki çözümleme için pek önemli değil, ancak ekleyebilirim; Mustafa Kemal'e tarih içinde önceleyen bulma çabasında, «bağımsızlıkçı» tutumunda da, 1902 Paris Kongresi'ndeki çizgisiyle Ahmet Rıza bulunuyor.

Hiç aslı yok.

Bir tezi tekrarlamak zorundayım: Osmanlı münevveri için kurtuluş ve bağımsızlık bir büyük devlete sığınmaktır.

Türkiye'nin kurtuluşunda yabancı devletlerin yardım ve müdahalesini istemi ile sağlama açısından Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin arasında en küçük bir ayrılık yok.

Osmanlı aydın topluluğu için, kurtuluşta, bir yabancı ve büyük devletin yardım ve müdahalesini reddetme eğilimini ortaya çıkaracak hiç bir dinamik yoktur. Uzun yılların aydın kişiliğinin içine akıttığı aşağılık duygusu, çaresizlik, sürekli küçülme, Osmanlı aydın topluluğunun tümüne, bir yabancı devlet yardım ve müdahalesi olmadan yaşanamayacağı düşüncesini kaktı.

Bir adım daha atıyorum ve ikinci tezi yazıyorum: Kurtuluş Savaşı'na katılan Osmanlı aydınlarını, Mustafa Kemal'den Halide Edip'e kadar, mandacı ve karşıtı olarak ayırmaya çalışmak tarihi çarpıtmaktır. Böyle bir ayrım, aydınlığa değil karanlığa yol açar.

İkinci veya üçüncü takım, birinci takımdan çok daha az inançlıdır; ideolojik açıdan daha belirsizdir. Sıvas Kongresi, bütün kayıtlar gösteriyor ve bundan sonraki bölümde ele alacağım, bir yeni devleti kurmayı değil Osmanlı devletini yaşatmayı amaçlıyor. Sıvas Kongresi, Sevgili Dostum Doğan'ın büyük otoritesine karşın, oybirliği ile ve hiç bir karşı görüş olmadan, manda düşüncesini benimsiyor.

1919 yılında Sıvas'da bir ayrım yokken, 1902 yılında Paris Kongresi'nde kurtuluşu, bir dış devlet yardımı ve müdahalesi ile gerçekleştirme konusunda önemli bir ayrım aramak, tarih ve mantığın dışına çıkma oluyor. Burada, tarih ve mantığın sınırları içine dönmek için çağrı yazılıyor.

1902 Paris Kongresi'nde ayrılık başlangıcı var: Türkiye'de ilerici ve gerici tezlerin tartışmasında önemli bir kongre sayılabilir. Ayrılık şuraya gidiyor; Prens Sabahattin, «Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi» akımının temel ve tohumlarını atıyor. İttihat ve Terakki, sözü edilen ayrışma süreci içinde, buradaki «Adem-i Merkeziyet» ve «Teşebbüs-ü Şahsi» akımlarının her ikisine de karşı görüşler ve ideolojiler oluşturuyor.

İttihat ve Terakki, Osmanlı toplumu içindeki çeşitli halk ve milletleri, bir merkezi Devlet içinde tutmak ve perçinlemek istiyor. Sabahattin'in Adem-i Merkeziyet ilkesi bunun karşısında yer alıyor. Zamanla Osmanlı ve Türk toplumundan ayrılma mücadelesini açan bütün akımlar, Sabahattin'in çizgisinde ve bu çizgide kurulan Hürriyet ve İtilâf Partisi içinde toplanıyor. İttihat ve Terakki, Adem-i Merkeziyet ilkesinin içinde saklı tuttuğu federatif bir devlet yapısının Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandıracağına inanıyor.

İttihat ve Terakki aydınları, dayandıkları ürkek ve korkak burjuvazi ile, gecikmiş bir merkantilizmi gerçekleştirmek istiyorlar (*). Bu, İttihat ve Terakki çerçevesinde ortaya çıkan aydınların tarihsel şanssızlığıdır; kişiliklerini aşıyor. Prens Sabahattin çizgisi ile İttihat ve Terakki'nin 1902 Kongresi'nde filiz veren çizgisi arasındaki ikinci ayrılık «Teşebbüs-ü Şahsi» ilkesinde çıkıyor. «Teşebbüs-ü Şahsi» özel teşebbüscülük demek. Sabahattin, bugünkü Uluslararası Para Fonu, IMF, çizgisinin savunucusudur. İttihat ve Terakki ise, ayrışma sürecini yaşayarak, 1914 yılında Birinci Savaş'a girme kararını alırken aynı zamanda Türk toplumunu kemiren kapitülasyonları ilga ettiğini

---

(*) «İttihat ve Terakki, bütün becerisizlik ve başarısızlıklarına rağmen, anti-emperyalisttir; Hürriyet ve İtilâf ise işbirlikçidir. Birincisi İngiliz emperyalizmi ile savaşır; ikincisi İngiliz uyduluğunu ister.»

«Emperyalist Batı'ya karşı çıkan İttihat ve Terakki, Batılılaşmadan ve modernleşmeden yanadır. Şeriat düzenini kaldırmaya ve laik bir düzen kurmaya yönelmiştir. Emperyalizmin dümen suyunda Batı uyduluğundan yana Hürriyet ve İtilâf ise, Batılılaşmaya karşıdır, şeriat düzeninin savunucusudur.»

«Bu çerçeve içinde, Cumhuriyet Halk Partisi uzunca bir süre İttihat ve Terakki geleneğini sürdürmüş, Terakkiperver ve Serbest Fırkalar ile Demokrat Parti ise Hürriyet ve İtilâf'ın mirasçıları olmuşlardır. Batı uyduluğu, yabancı sermaye hayranlığı, din istismarcılığı ve parlamentoculuk bu siyasal kuruluşların ortak özellikleridir.»

Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, Birinci Kitap, İstanbul, 1974, s. 214 ve 215.

lân ediyor. Kapitülasyonları kaldırma kararının onuru, Lozan'a değil, Lozan'dan çok önce İttihat ve Terakki hükümetine ait bulunuyor.

İttihat ve Terakki, özel girişimi reddetmeyen ve özel girişimi güçlendirmeyi amaçlayan (*), bir devletçi politikanın tohumlarını ve ilk adımlarını atıyor. Bu da, güçlü bir merkezi devlet kurma projesiyle tutarlı görünüyor. Ne yazık!, güçlü devlet düşüncesi giderek Türk ulusuna dayanma zorunluluğunu ön plana çıkarırken, İttihat ve Terakki iktidarını, levanten sermayeye dayamak çaresizliğini yaşıyor.

Bundan sonra, bu yaşam içinde ve tarih açısından önemli nokta 1906 yılı oluyor. 1906 yılında İttihat ve Terakki merkezi, yurt dışından Türkiye'ye ve Selânik'e taşınıyor. Merkezin Selânik'e taşınması, yurt içinde yeni bir umutlu on yılın başlaması ve ihtilâlci rüzgârların esişine denk düşüyor. Aynı tarihten itibaren Talât'ın hızlı yükselişi başlıyor. Talât'la birlikte İttihat ve Terakki liderliği nebülar özelliğini arkada bırakarak kollektif bir yönetime ve bu yönetim içinde Talât'ın primus inter pares konumuna geçiyor. Talât, Selânik'in ihtilâlci yaşamına ve İttihat ve Terakki'ye egemen olmaya başlıyor.

(*) İttihat ve Terakki dönemi, «millî sermaye» yaratma çabalarına tanık oluyor. Nemlizade ve Avundukzade'ler, İttihat ve Terakki'yi destekleyen ve İttihat ve Terakki'nin desteklediği sermaye gruplarına örnek oluyorlar.

«Mabeyn başkâtipliğinden özel bir tezkere alındı. Elcezire'de (Irak) bulunan bir petrol madeninin Nemlizadeler'e ve onların kurmuş olduğu şirketi Padişah tarafından ihsan olunduğunu bildiriyordu.»

«Devletin ortak malının kanunî ve mecburî şartlara, usullere uyulmadan ve gerekli devlet dairelerinin onayından geçmeden kişilere verilmesi elbette doğru olamazdı.»

Sadrazam Sait Paşa, Anılar, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s. 245.

Bunlar, Hamid zamanına ait bir gelişme; İttihat ve Terakki, Nemlizade büyüklüğünde sermaye gruplarını zenginleştirme politikasından zaman içinde, esnaf ve zanaatkâr ölçeğindeki küçük sermayeyi örgütlemeye ve geliştirmeye yöneliyor.

Selânik, kozmopolit olmasının yanında tütün işçilerinin yoğunlukla bulunduğu bir kent özelliğini taşıyor. Ayrıca küçük sanayi önemli ölçüde gelişmiş bir durumda; İstanbul ve İzmir'den sonra ülkenin en önemli dış ticaret kenti niteliği, bunlara, ekleniyor. Buradaki gençler ve genç subaylar, Makedonya'nın çeşitli siyasal akımlarıyla karşı karşıya geliyor ve etkileniyor (*). Yirminci yüzyılın başında başta Selânik olmak üzere tüm Makedonya'nın bir uygulamalı ihtilâl okulu olduğu anlaşılıyor.

İttihat ve Terakki merkezinin Selânik'e taşınmasını, bir savaş döneminin başlangıcı olarak da düşünmek mümkün. Böyle düşünmeyi kolaylaştıran tarihsel kanıtlar eksik değil. Bunlardan ilki, bu dönemde Talât ve Doktor Nazım ile birlikte Selânik'te eylem sürdüren, daha sonra Genel Sekreter olan Mithat Şükrü, merkezin Selânik'e taşınmasından sonraki günleri, anılarında, şöyle değerlendiriyor: «Örgüt olarak artık her fırsatı iyi kullanmaya ve alenen Sultan yönetimine karşı koymaya başlamıştık. Gizlimiz kalmamıştı ve açık olarak savaşı yürütüyorduk»[29]. Selânik, hem bir savaşın genel karargâhı ve hem de örgütün yayılması için bir sıçrama alanı işlevi görüyor. Talât, Selânik'ten İstanbul'a giderek, yıkılmış olan örgütlerin yerine yenilerini kuruyor.

1905 yılında Rusya'da gerçekleştirilen burjuva-demokratik devrim ile İran'daki gelişmeler Türkiye'de esen ihti-

---

(*) Kolağası Resneli Niyazi, anılarında, Makedonya'nın uygulamalı bir eğitim alanı olduğunu gösterecek bilgiler veriyor.

«1904 yılından 1908'e dek Üçüncü Avcı taburunda bulunduğum süre içinde Nizamiye subayları gibi aralıksız komitacıları (Bulgar çetelerini, y.k.) izlemekle dolaşmaktaydım. Bu süre içinde bizim de yapmamız gereken özgürlük savaşı için nasıl bir örgüt kurup davranmamız gerektiğini tüm arkadaşlarla danışıp görüşüyordum. Çoğu başarı ile sonuçlanan komitalarla karşılaşmamızda bombasıyla, tüfeğiyle, zararlı yayınıyla ele geçirdiğimiz komitacıların çeşitli etkilerle bağışlanıp salıverilmesi görevini yerine getiren subayları derin üzüntülere itmekteydi.»

Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul. 1975, s. 43.

lâl rüzgârlarına hız veriyor. 1905 yılı sonunda Doğu'da Pencar aşireti vergi vermemek için isyan ediyor. Aşiretin başkanı Çato, 1906 Ocak ayında vergi toplamak üzere köye gelen bir jandarma birliğini, subayı ile birlikte 18 kişiyi öldürüyor. Hükümet, Çato üzerine Alay Bey komutasında, tenkil kuvvetleri gönderiyor. Ancak Çato'nun kuvvetleri Alay Bey'i de mağlûp ederek, Doğu'da ve Kürdler arasında Çato'ya büyük bir ün sağlıyor. Bu ün ile, zamanında Rusya'ya gönderilen entelijans raporlarından anlaşıldığına göre, Çato'nun kuvvetlerine Ermeniler ve Araplar da katılıyor.

Bu dönemi ayrıntılarıyla incelemiş olan Sovyet bilim adamı Profesör Hamid Aliev, 1906 ve 1907 yıllarında Trabzon, Van, Bitlis, Erzurum, Samsun, Kastamonu, Diyarbekir, Şam ve Hayfa'da ihtilâlci başkaldırmalar olduğunu kaydediyor. Doğu'daki baş kaldırmaların, feodal vergi sistemine karşı bir ton taşıdığını ve Genç Türkler'in egemenliğindeki «Can Verir» örgütünün yönetiminde olduğunu belirtiyor[30]. Diğer kaynaklar, Profesör Aliev'in verdiği bilgileri destekliyor.

Tahsin Paşa, Yıldız Sarayı Anıları'nda, ihtilâlci havayı doğruluyor ve şunları yazıyor: «O sırada alınan resmî, hususî ihbarnamelerin hemen umumisinden çıkan mânâ memlekette şümullü bir ihtilâl havası esmekte ve yakın bir günde mühim ve müthiş hadiselerin infilâkı zaruri görünmekte idi»[31]. Tahsin Paşa, bu havanın Rusya'da 1905 burjuva-demokratik devriminden sonra Duma'nın açılmasıyla körüklendiği düşüncesini de doğruluyor.

Abdülhamit'in yakını Tahsin Paşa, şu bilgileri veriyor: «Rusya'da Duma'nın teşekkülü, İran'da idare-i hükümet usulünün tebeddülü nazarı dikkat ve ehemmiyeti celbetmekten geri kalmıyordu. Abdülhamit bir aralık bunların tesirile kanuni esasinin idare-i mer'iyeti meselesi üzerinde düşüncelere koyulmuştu.» Bilgiler devam ediyor: «Hatta Avrupa kanuni esasilerinin birçoklarını getirtmiş, hepsini yanında toplatarak tercümelerini emretmişti. Alman kanunu esasisini mabeyn mütercimlerinden Veli Bey tercüme etmişti. Hatta işittiğim sahih ise Abdülhamit, mem-

leketin haline münasip bir kanunu esasi müsveddesi yapmak üzere Avrupa kanunlarının gözden geçirilmesini bazı taraflara sureti hususiyede emir ve havale etmişti.» İhtilâl rüzgârlarının Sultan Hamid'i eğmeye başladığından kuşku duyulmuyor. Hamit de, mevcut yöntemlerle artık Türkiye'yi yönetemeyeceğini duymaya başlıyor.

Yönetilenler, eski yöntemlerle yönetilmek istemediklerini belli ediyorlar. Çok sayıda ve kütlesel büyüklükte dergi yayınlanıyor; Hamid, bu kadar çok sayıda yayın organını, muhalefetinin bölünmüşlüğünün bir göstergesi olarak kabul etmiyor. Tam tersine kütlesel çokluktaki yayın organlarını karşısındaki muhalefetin gücünün bir aşireti sayıyor. Tahsin Paşa'nın yazıp bıraktıklarından anlaşılıyor: «O zamanın tabiri veçhile erbabı fesat (komplocular, y.k.) denilen ve memlekette hür bir idarenin teessürü gayesini takip eden mileli muhtelifeye mensup Osmanlıların çıkarmakta oldukları gazeteleri muntazaman celbettirir, münderecatına ıttıla hasıl ederdi. Bunlar Osmanlı, Yıldız, Sadayı Millet, Errakip, Türk, Şurayı Ümmet, Meşveret, Mizan, Ahali, Terakki, Hilâfet, Sancak, Havatır, Yıldırım, Arnavutluk, Selâmet, Hak, İstikbal, Meşrutiyet, Emel ve saire idi. Bunların münderecatı bir taraftan Hünkâr'ı korkutmakta ve diğer taraftan bu gazetelerin memleket ahvali hakkında neşriyatı onu fena fena düşündürmekte idi»[22]. Kısa bir zaman içinde İttihat ve Terakki'nin fokurdayan hazırlıklarının yalnızca yayın olmadığı anlaşıldı.

Bulgar gerillalarını izleyerek gerillacılığı öğrenen önyüzbaşı Niyazi dağa çıktı ve köylerde yeni yönetimler kurdu. Daha sonra Binbaşı Enver, Ohrili Eyüb Sabri de birlikleriyle birlikte dağa çıktılar. Bu üç subay kır kesiminde büyük bir destek gördüler. Buradan telgraflar çekerek, Sultan Hamid'in anayasayı yürürlüğe koymasını ve meclis-i mebusanı yeniden açmasını istediler.

Resneli Niyazi Bey, «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki yüz vatan fedaisi adına önyüzbaşı Niyazi» imzasıyla yöneticilere bildiriler gönderdi. Bu bildirilerde, köylerin gerillalarını beslediğini ve eski hükümetin ayrıca vergi için jandarma ve tahsildar göndermemesi gerektiğini bildirdi ve emirlerine uymayan yöneticilerin idam edile-

ceğini ekledi. Resneli Niyazi Bey'in 7 Temmuz 1908 tarihinde Ohri Kaymakamı ile Resne Nahiye Müdürü'ne gönderdiği telgrafı aktarıyorum: «Tüm toplum ve millet bizimledir. Siz de doğru yolu bularak bize yardım ediniz. Genel Müfettiş'e, Vali'ye yazılan telgrafları çektirmekle beraber siz de, yerine getirilmesi yollu bilgiler yazınız ve alacağınız cevabı bize bildiriniz. Gezdiğim köylerde Meşruti hükümetlerin yönetimleri kurulmuştur. Bu yönle bundan böyle siz değil, Cemiyet hâkimdir. Köyler, çeteyi beslemektedir. Çifte vergilerle haksızlığa uğramamak için her köyde beslenmemiz için birer senet bırakıyorum. Bu paraların o köyün vergilerine sayılması gerekir. Bunları kabul etmeyecek tahsildar, mal memuru, görevlilerin ve zulme yol açacak olanların cezası idamdır. Yurtsever duygularımızın kobulünü rica ederiz»[33]. Dili güzelleştirmeyi yalnızca sözcük değiştirmek sanan bir dil bilmeyenin elinde bozulmuş cümleleriyle bu ihtilâl beyannamesi, eski yönetiminin etkisini kırmada önemli işlevler görüyor.

Niyazi, Enver ve Eyüb Sabri'nin cüretli girişimleri, sadece İttihat ve Terakki'nin iktidarı çok büyük ölçüde ele geçirmiş olduğunun somut kanıtlarını veriyor. İttihat ve Terakki'nin Temmuz İhtilâli'nden sonra iktidarı tümüyle eline almadaki isteksizliği pratik güçsüzlüğünden değil, teorik yetersizliğinden doğuyor. İdeolojik açıdan sığ, program açısından henüz bir kokteyl özelliği gösteren İttihat ve Terakki'nin iktidarı alabilecek gücü olduğu, Niyazi ve arkadaşlarının dağa çıkması üzerine Makedonya'daki valilerle sadrazam arasındaki telgraf yazışmalarından da anlaşılıyor. Manastır Valisi Hıfzı Paşa, Sadrazam'a telgraf çekiyor ve iktidarının bitmişliğini bildiriyor: «18 Temmuz 1908'de Niyazi Bey ve adamlarının izlenerek ele geçirilmesi emredilmekte ise de, varlığı, yaptığı şiddetli davranışlarla bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bağlıları yalnız ondan ibaret değildir. Birçok kez gönderilen yazılarımızda bildirdiğimiz gibi tüm subaylar kendisiyle beraber oldukları anlaşılmıştır. Dünkü gün bölge komutanı Osman Paşa'ya yapılan saldırı ile de kanaatimizin doğru olduğu ortadadır. Bu yönden kendisini izlemek şöyle dursun herhangi bir araştırmayı üzerine almaya da kimse

cesaret edememektedir. Şükrü Paşa'nın başkanlığı altında kurulan komisyon üyeleri gizlice yapılan tehditler üzerine işten el çekmek zorunda kalmışlardır. Ohri'den köylülere öğütte bulunmak üzere çıkarılan kurula dolaşmaları sırasında yok edilecekleri Cemiyet tarafından bildirilmesi üzerine, dönmek zorunda kaldıkları ilçeden bildirilmiştir. Ben de başta olduğum halde görevlilerin tümünün hayatları tehlikededir.» Bu durumda Sadrazam ve Sultan, baş eğmekten başka çare göremiyorlar.

Sadrazam ve Hamid'in davranışlarından önce (*) bir parantez gerekiyor. İttihat ve Terakki, asker ve sivil kökenli gençliğin bir örgütü olarak kuruluyor; zamanla subay ve sivil aydınlar aynı komitelerde çalışıyorlar. Temmuz İhtilâli, bu beraber çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkıyor.

Parantez burada başlıyor: Türk aydın tarihinde pek benzeri yok. Kurtuluş Savaşı'nda, hem sivil ve hem askerler birbirinden uzak durmaya ve ayrı örgütlenmeye özen gösteriyorlar. Erzurum Kongresi'nde ordudan ayrılmış Mustafa Kemal'in üniforma ve Vahdettin'in yaver kordonuyla görünmesi sert tepkilere yol açıyor. Çerkez Etem yönetiminde Kuvay-ı Seyyare'nin Kurtuluş Savaşı'nın başında ve iç savaş koşulları içinde ortadan kaldırılmasında, Kurtuluş'u paşalar yönetimindeki askerî güçlerle sürdürme eğiliminin de önemli bir rolü olduğunu sanıyorum. 27 Mayıs öncesindeki hazırlıklar, tersine elverişli koşullara karşın, asker kökenli örgütlenmelerin, sivil aydınlarla beraber olmak yerine, sivil aydınların tartışmaları sonucunda

---

(*) Bu sırada İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nden dağda bulunan Niyazi Bey'e, «Niyazi Efendi Kardeşimize» başlığıyla 7 Temmuz 1908 Cuma gününde bir mektub gönderiliyor. Bir bölümünü aktarıyorum.

«Sevgili Kardeşimiz! Çetenizde bulunan subay ve memur kardeşlerimizin adlarının ve rütbelerinin bildirilmesi, olanaklıysa resimlerinin de eklenmesi rica olunur. Gelecek İnkılâp Tarihimize sağlam bir belge olmak üzere tüm yaptıklarınızın ayrıntısız yazılarak elde tutulmasını ve önemlilerinin bize de bildirilmesini rica ederiz.»

Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul, 1975, s. 134.

ortaya çıkan programları benimseme eğilimini sürdürüyor. Silâhlı Kuvvetler, 1968 sonrası silâhlı gençlik eylemlerinde, genç subayların öğrencilerle birarada komiteler kurmasına çok sert tepki gösteriyor. Benzer bir titizliğin 9 Mart 1971 tarihinde (*) başarısızlıkla sonuçlanan hazırlıklar içinde ve en üst düzeyde de ortaya çıktığı saptanabiliyor. Parantez burada kapanıyor: Temmuz İhtilâli, bu yanıyla, unique kalıyor.

Makedonya'da Osman Paşa dağa kaldırıldığı zaman Sait Paşa sadrazam koltuğunda oturuyor. Vekiller Meclisi'ni toplantıya çağırıyor. Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koymaktan başka çare olmadığını söylüyor. Daha sonra günlüğüne şunları söylediğini kaydediyor: «Hepinizin yüce malûmlarıdır ki, yerinde ve zamanında susmak bir şeyi onaylamak anlamına gelir. Bundan dolayı ben, 'Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması hakkında padişah hazretlerine meclisimizce bir mazbata arzedilmesine karar verildi' diyeceğim. Bu fikrime muhalif olan var mı?»[34] Meclis-i Vükela'dan bazı üyeler «Kanun-ı Esası feshedilmiş değildir ki yeniden yürürlüğe konsun; zamanın ve olayların gereği olarak geçici olarak ertelenmişti» diyorlar. Bu, bir anlamda Sultan Hamid'in düşüncelerini de yansıtıyor.

Sultan Hamid, anayasayı yeniden yürürlüğe koyarken şunları söylüyor: «Tahta çıkışımda koymuş olduğum anayasanın uygulanmasında rastlanan zorluklar yüzünden o zaman devlet ileri gelenleri tarafından gösterilen gerek üzerine Meclis-i Mebusan geçici olarak tatil edilmişti. Ülkemizde maarifin ilerlemesiyle, halkın eğitim düzeyi istenen dereceye ulaşıncaya kadar adı geçen yasanın ertelenmesi tavsiye yoluyla söylendiğinden, Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanması belli bir tarihe bırakılmıştı.» Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazıldı; sevenleri

(*) Doğan Avcıoğlu, bana, bu hazırlıklar içinde zamanın Kara Kuvvetleri Komutanı ve daha sonraki dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'in iki kesimin çalışmalarını ayrı yürütmeleri konusunda çok ısrarlı olduğunu anlattı.

tarafından «Maarifperver» olarak nitelenen Hamid, eğitim alanındaki reformlarının anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını sağladığını anlatmak istiyor. «Şahane ülkemin her yanında okullar kurularak maarifin ilerlemesine özen gösterilmişti. Şükürler olsun, o maksadın elde edilmesiyle, maarifin yaygınlaşması sayesinde halk sınıflarımızın yetenek düzeyi ilerlediği için, gösterilen arzuya dayanarak ve bu arzunun gerçekleşmesi devlet ve ulusumuzun şimdi ve ilerde mutluluğunu gerektireceğine inandığımdan, buna karşıt düşünce ve oylara karşın, kararsızlık çekmeden anayasayı yeniden yürürlüğe koydum.» Hamid'in açıklaması, zor karşısında baş eğmenin «şahane» bir türünü sergiliyor.

O zamanlar kimsenin bu açıklamaya önem verdiğini sanmıyorum. Ülkeyi, ölçüsüz bir coşkunun sarmış olduğunu, bugün bile görebiliyorum. Mithat Şükrü, bu coşkuya katılıyor ve tanıklık ediyor. «Selânik'te halkın coşkunluğu görülmedik bir dereceye ulaşmıştı» dedikten sonra ekliyor: «Ortalıkta bir 'yaşasın' gidiyordu. Bütün yüzlerde sevinç izleri görülüyor, tanıdık tanımadık herkes birbirini kucaklıyordu, Mithat Paşa'nın, Enver ve Niyazi'nin, Eyüp Sabri'nin resimleri kapışılıyordu»[35]. Hamid tarafından boğdurulma tarihini Türk aydın hareketinde bir dönüm noktası saydığım Mithat, kütlelerde yaşıyordu. Enver, Niyazi, Eyüp Sabri için türküler yakılıyordu.

Mithat Şükrü Selânik'e tanıklık etti; İstanbul için Halide Hanım'ı aktarıyorum: Halide, Temmuz İhtilâli'nin İstanbul'da bütün kötülükleri temizlediğini anlatıyor. Önce iki ihtiyarın sevincinden söz ediyor: «İki ihtiyarın tek kelime söylemeden, buruşuk yanaklarına durmaksızın yaşlar akıyordu. Bu yaşların arkasından iki ihtiyarın gözlerinde de oğullarını tekrar görmek umudu bir sevinç şimşeği gibi çakıp duruyordu»[36]. Sonra Galata Köprüsü'ne geliyor: «Ertesi gün Istanbul'a indim. Köprü üzerinde kadın erkek, herkesin göğsünde kırmızı beyaz kokartlar, bir insan denizi gibi bir yandan öbür yana, akıp gidiyordu. Yüzlerce yılın biriktirdiği her çeşit kızgınlıklar ve kötü niyet-

ABDULLAH CEVDET'TEN TALÂT'A

Erbab-ı kalem, kalem tutanlar, Ingilizci oldular; erbab-ı silâh, silâh tutanlar, Almancı bir politika izlediler. Abdullah Cevdet'in yaşamında tek değişmeyen çizgi, İngiliz politika ve çıkarlarını savunmaktır; Talât, Türkiye'nin gelişmesi ve kurtuluşu ile Almanya yanlısı bir politika arasında hiç bir ayrım görmedi.

İngilizci Abdullah Cevdet ile Almancı Talât, biribirinden iki dünya kadar uzak iki kişiliği yansıttılar; bir araya gelmeleri imkânsız, İttihat ve Terakki adı etrafında bir araya geldiler. Abdullah Cevdet kuruculuğu üstlendi; Talât, İttihat ve Terakki önderlerinden başbakan olabilen tek isimdir.

İngilizci olmak, bir politikadır; bir ideolojinin bir bölümünü yansıtıyor. Almancı olmak, başka bir ideolojinin bir bölümünü anlatıyor. Bir örgüt içinde kalem tutanların İngilizci, silâh tutanların Almancı politikalara bağlanmaları, yalnızca zayıflık kaynağı oluyor; sürekli bir tereddütün, kronik bir iktidar korkusunu üretiyor.

İttihat ve Terakki bir iktidar korkusudur: Başka türlü nasıl açıklanabilir? Dağa çıkıp özgürlük sağlayanlar, gönüllü Hareket Ordusu ile bir ayaklanmayı bastıranlar ve daha ilerisi, başbakanlığı basarak başbakanı istifaya zorlayanlar, eğer has önderlerinden birisini başbakan yapmıyorlarsa, iktidardan korkuyorlar. İttihat ve Terakki'nin has önderlerinden birisi, Talât, ancak savaş koşulları içinde ve herkesin iktidardan korktuğu bir zamanda başbakan oldu.

«Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen

memlekette kalmak ve milletin müvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu atiye talik etmek için ısrar ettiler. Zatı fahimelerile istişare edemedim. Müşkil mevkide kalacağınızdan, çok düşündükten sonra sarfı nazar etdim» (*). Veda mektubuna benziyor; öyledir, «pek muhterem ve mübarek» Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne yazılıyor.

«Bütün hayatı siyasiyyemde hedefim memlekete namuskârane ve fedakârane hizmet etmek idi. Bütün servetim, Zatı Şahane'nin ihsan ettiği otomobil esmanile her ay artırdığım yirmibeşer liradan müterakim bin altı yüz liralık istikraz-ı dahili bedelinden ve bir de dört arkadaşımla birlikte isticar ettiğimiz devri icarından hasıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim.» Bütün kaynaklar doğruyu yazdığına tanıklık ediyor; Talât, bütün ömrünce maddi servete hiç ama hiç önem vermiyor.

«Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek cezayı kemalı cesaretle çekmek isterim. İşte zatı fahimanelerine söz veriyorum. Memleketim ecnebi nüfuz ve tesirinden azade kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim. Baki kemali hürmetle ellerinizden öperim. Muhterem Paşa Hazretleri. 2 Kasım 1918, Mehmet Talât.»

Ülke yabancılardan temizleniyor, Talât'ın ömrü yetmiyor.

Karısı Hayriye Hanım anlatıyor: «Her gün elde kalanlardan bir şey satarak geçiniyorduk. Hardenberg Strase'de küçük bir daire kiralamıştık. Bahaddin Şakir, Doktor Nazım ve daha bir

---

(*) *İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1982, s. 1943.*

kaç arkadaşı, Talât Paşa'yı yalnız bırakmıyorlardı. Fakat vatandan ayrılık, onu yiyip bitirmekte idi. Sabahları erkenden uyanır, çabucak giyinip sokağa çıkardı. Doğruca Doktor Nazım'ın yanına, orada bazen saat ona, on bire kadar meşgul olur, yemek zamanından evvel eve dönerdi.» Talât, Edirne'de Askeri Rüşdiye'yi bitirdi, ancak, bitirirken bir öğretmeni dövdüğü için diplomasını bir süre alamadı. Askeri Lise'ye, bu nedenle, gidemedi. Edirne postahanesinde küçük bir memur oldu. Yirmi bir yaşında, ihtilâl mesleğine girdiği gerekçesiyle, iki yıldan uzun süren bir hapislik yaşadı. Türkçe dersler verdiği Alyans İsrail okulunun müdürünün kızından Fransızca öğrendi; okumayı ve yazmayı pek sevmedi. Ittihat ve Terakki'nin eli silâh tutanlar cephesinde yer aldı. Eli kalem tutanlardan olmadığı için munzevi yaşam zor geldi; Hardenberg Strase'de evinde duramıyor, sabah olunca sokağa fırlıyordu.

Hayriye Hanım devam ediyor: «O gün bir dürlü evden çıkmak istemiyordu. Kapuya kadar bir kaç kerre gidip geldi ve her defasında titrek bir sesle 'Allaha ısmarladık' diyor, sonra tekrar yanıma gelip uzun uzun gözlerimin içine bakıyordu. 'Paşa, bugün sizin bir tuhaflığınız var, niçin gitmiyorsunuz' dedim. 'Bilmiyorum Hayriye, içimde bir sıkıntı var. Sen yanımda olmadıkça kendimi çok yalnız hissediyorum' diyerek kapıya doğru yürüdü. Ben de mutfağa döndüm. Aradan bilmem ne kadar zaman geçmişti, on dakika belki daha fazla. Kapının zili üst üste çalındı. Kapı açıldı. İçeriye ilk giren eski Selânik mebusu Nesim Mazliyah oldu. Arkasından Doktor Nazım girdi. 'Hayriye Hanım, Hayriye Hanım' diye bağırdı. 'Nazım Bey, korktuğum başıma geldi mi' diye sorduğumu hatırlıyorum. Düşüp bayılmışım.

Kendime geldiğim zaman 'ölüsünü gidip göreceğim' dedim. Mani olmak istediler. Dinlemedim. Morga koştum. Hain bir kurşunla beyni parçalanan Talât'ın kanlı cenazesini bir masanın üzerine yatırmışlardı.» Talât, Almanya'da Ermenilerin intikamını almak isteyen bir Ermeni genç tarafından öldürüldü. Ermenilere Talât'ın yerini, İngiliz gizli örgütlerinin göstermiş olduklarına inanmak durumundayım.

Sabiha Hanım yazıyor; İzmir'in işgal edilmesi, Türkiye'de büyük bir heyecan dalgası yaratıyor ve bu dalga «Büyük Mecmua» yazarlarını da sarıyor. Yazarları, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı, o akşam toplanıyorlar. Ömer Seyfettin, «cancağazım» diyor, «şimdi dergiyi tam bir savaş dergisi haline getirmek gerek.» Ekliyor: «Damat Ferit, Kürt Mustafa Harp Divanı, İngiliz sansürü artık para etmez. Kellelerimizi koltuk altına alma zamanıdır» (*). Büyük Mecmua, Cağaloğlu'nda Abdullah Cevdet'in evinde hazırlanıyor; alt katta da, Sertel Çifti oturuyor.

Sabiha Hanım devam ediyor: «Ertesi gün daha geniş bir toplantı yapmaya karar verdik. Fakat Cağaloğlu'ndaki ev ötedenberi polisin göz hapsinde idi. Zekeriya, Halide Edip, Hasan Ali Yücel, Köprülüzade Fuat, eski Maliye Bakanı Ferit ve daha başkaları bizim evde toplanıyorlar, bir cemiyet kurmak için konuşmalar yapıyorlardı. Apartmanın üst katında oturan Abdullah Cevdet'in jurnalı ile, işgalin ertesi günü Zekeriya'yı yakaladılar.» Bu kadar açık ve kuşkusuz yazılıyor; çünkü çağdaşları, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türk aydın tarihinde önemli bir yer verilen İçtihat Dergisi kurucusu Abdullah Cevdet'in

---

(*) *Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 26.*

İngiliz ajanı ve casusu olduğu konusunda hiç kuşku duymuyorlar.

Zekeriya Sertel, aynı olayı anlatıyor: «Biz arkadaşlarla salonda toplu bir halde yeni kurulacak örgütün biçimini kararlaştırmak üzere hareketli bir tartışmaya dalmıştık. Birden kapı açıldı. Abdullah Cevdet'in küçük kızı babasının elinden kurtularak salona daldı. Babası da onun arkasından içeri girdi ve bizi toplantı halinde buldu.» Zekeriya Sertel, Abdullah Cevdet tarafından yakalanmalarıyla İngiliz polisi tarafından yakalanmaları arasında bir fark görmüyor. «Yirmidört saat sonra hepimiz İngiliz polisi tarafından tutulup Bekirağa Bölüğü'ne atıldık. Belli ki, Mütareke'de İngiltere'nin ajanlığını kabul etmek alçaklığına düşen ve İngilizler tarafınaan himaye edilen Abdullah Cevdet, efendilerine yaranmak için bu toplantıyı haber vermişti» (*). Abdullah Cevdet, gerçekten bunu yapmış olabilir mi? İnanmamak pek zor geliyor.

Abdullah Cevdet, Türk Kurtuluş Savaşı'nda resistansı kırmak için çalışan ünlü İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucuları ve en eylemli yöneticileri arasında yer alıyor. Yıllar sonra İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi olan Bekirağa Koğuşu'nda yapılan, Abdullah Cevdet üzerine tez çalışması, «örgüt (İngiliz Muhipleri Cemiyeti, y.k.) çalışması dışında Abdullah Cevdet'in İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin cezalandırılmaları (**) ve galip Avrupalı devletlerle iyi

---

(*) *Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1968, s. 69.*

(**) İngilizler ve işbirlikçileri İttihatçı liderleri cezalandırmayı bir politika bildiler. Talât'tan başka Cemal Paşa'nın da Birleşik Krallık ajanlarının verdiği bilgi ve Birleşik Krallık'ın isteği üzerine öldürüldüğünü düşünüyorum.

ilişkiler sürdürülmesi kampanyasının da başında bulunduğunu, ittihadçılığın bir devamı olarak yorumladığı Anadolu hareketine ise sert eleştirilerde bulunduğunu» yazıyor (*). Böyle bir davranış çizgisi ile Abdullah Cevdet'in hiç övülemeyen kişisel nitelikleri bir araya gelince, inanmak kaçınılmaz görünüyor.

«Bekirağa Bölüğü'nden kurtulup eve döndüğüm zaman kendisiyle merdivenlerde karşılaştım. Sanki hiçbir şey olmamış gibi beni güleryüzle selâmlamak istedi. Yüzüne tükürdüm.» Abdullah Cevdet'in yüzüne tükürdüğünü Zekeriya Sertel yazıyor. «Yaptığın alçaklıktan utan» diye ekliyor. Daha sonra anılarını yazarken şunları da eklemeyi ihmal etmiyor: Fakat onda utanacak yüz yoktu. Meşhur Türk edebi Süleyman Nazif, onun için, yüzünün çopurluğunu ima ederek, 'Cenabı Hak hayayı onun yüzünden tırnakla kazımıştır' demişti. Kendisini savunmaya bile lüzum görmeden çekilip gitti. Çünkü suçu meydandaydı.» Tanınmış olanlarının hepsi, Abdullah Cevdet'in pek çirkin bir adam olduğunda birleşiyorlar.

Paraya pek çok düşkün olduğunda da tam bir ittifak var. Tanıyanlarından birisi şunları yazıyor: «Siması çok çirkindi. Gençliğinde çektiği çiçek hastalığı yüzünü delik deşik etmişti. Aynı zamanda pek hasis ve paraya düşkün idi. Sekiz on sene bir kat elbise giyerdi. Kışın kürklü bir palto, yazın gümişi renkte bir redingot. Bütün melbusatı (giysileri, y.k.) bundan ibaretti» (**) Abdullah Cevdet'in kişiliğinin bu özellikleri, aydının kişiliği ile düşünceleri arasında bir para-

---

(*) *M. Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, tarihsiz, s. 297.*

(**) *Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 68.*

lellik olduğu yolundaki düşüncelerimi güçlendiriyor. Aydının doğruyu bulması ve doğruya sahip olması süreci ile kişiliğini, doğal olarak var olan kusurlardan temizleyerek, geliştirmesinin aynı zamanda gerçekleşeceğine inanıyorum.

Güzel yazan Yusuf Ziya, Abdullah Cevdet'in de portresini çiziyor: «Abdullah Cevdet doktordu. Şairdi. Aydın, ileri bir kafaydı. Ama hepsinden çok nesi ile meşhurdu, bilir misiniz?... Hasisliği ile!» (*) Yusuf Ziya bunu kişisel yaşamından biliyor. İki yıl Abdullah Cevdet'in dergisinde yazıyor; sonra telif hakkını alma zamanı geliyor. Yusuf Ziya giderken basit bir hesap yapıyor ve en azından yüz altın bekliyor. Abdullah Cevdet, redingotunun ceplerini karıştırarak tam yirmi üç kuruş veriyor. «Öfke ile geri döndüm. Delice bir şey yapacaktım belki de... Belki de bu yirmi üç kuruşu suratına, o çiçek bozuğu, o delik deşik suratına atacaktım.» Atmıyor; çünki, Abdullah Cevdet'in bir yeri ve bir ismi var.

Çok yazmış, Türkiye'de çok yazanların bir

(*) *Yusuf Ziya Ortaç, Bizim Yokuş, İstanbul, 1966, s. 36 ve 39.*

Yusuf Ziya, bir başka yerde de, şunları yazıyor :

«Birinci Dünya Harbi'nin perişan günlerinde bir şiir yazmıştı.

Vatanın öksüzüyüm
Öksüzlerin gözüyüm!

Talihsizlik burada da yakasına yapışmış, bütün öksüz'lerin s'leri düşmüş ve Doktor Abdullah Cevdet,

Vatanın öküzüyüm
Öküzlerin gözüyüm!

olmuştu.»

Yusuf Ziya Ortaç, Portreler, İstanbul, 1960, s. 81.

bölümünün çizgisini, Ahmet Mithat Efendi'den Şevket Süreyya Bey'e uzanan çizgiyi, tutmuş; «dönek» olmuş. Döneklerde çok çeşitli beğenilere denk düşen yanlar bulunuyor; Abdullah Cevdet'te de var. Türkiye'de zaman zaman bir «öncü» veya «düşünür» düzeyine çıkarılan, zaman zaman Mustafa Kemal'e fikir babası yapılan Abdullah Cevdet'in yayınları arasında «Mükemmel ve Resimli Adab-ı Muaşeret Rehberi» bile yer alıyor. Yayınlarının ve düşüncelerinin hiç birisinin üzerinde ısrar etmiyor.

Çok dindar olarak yola çıkıyor; İttihat ve Terakki'nin kuruculuğuna namazını kıldıktan sonra karar veriyor. Zaman içinde ise, «din avamın ilmidir, ilim havasın dinidir» görüşüne geliyor. Abdullah Cevdet, bir ateist oluyor.

Karyerinde milliyetçi, en azından Kürd milliyetçisi bir dönem var. Osmanlı Kürd Taavvun ve Terakki Klübü'nün eylemli üyelerinden oluyor ve bir ara yazılarını «Bir Kürd» biçiminde imzalıyor. Yalnızca kürd değil, aynı zamanda geri islâmcı akımın liderlerinden, nurculuk tarikatının kurucusu, şarlatan Said-i Kürdi'nin (*), alias Sa-

---

(*) 1950 yılında Demokrat Parti'nin hükümeti almasından sonra tekrar sahneye çıkan Said-i Nursi'yi, Meşrutiyet günlerinin Said-i Kürdi'sini, yeni kuşaklar tanımayabilirler. İttihad-ı Muhammed Cemiyeti'nin eylemli üyesi, bir zamanlar Doktor Abdullah Cevdet'in üstadı, Said-i Kürdi'yi tanıtıyorum.

«Bu cemiyetin faal uzuvlarından ve Volkan Gazetesi'ne yazı yazanlardan Said-i Kürdi'yi de ekseriya Divan yolundan geçerken görürdüm. Bir defa da kendisiyle görüştüm. O zaman tahminen otuz yaşında vardı. Yağız ve matruş bir çehre. bıyıklar ince ve yukarı kalkık, başında kırmızı bir külâh, omuzlarına sarkan alacalı bir sarık, arkasında uzun bir caket, topuklarına kadar inen bir çakşir, omuzunda bir av tüfeği, belinde bir hançer... İşte Bediüzzaman sıfatını kendi kendine alan adam bu idi. O

id-i Nursi, risalelerini İçtihat matbaasında bastırıyor.

Fakat burada da ısrarlı olmadığı görülüyor; daha sonraki yıllarında biyolojik elit görüşüne saplanıyor. Bu görüşe göre, bir topiumun gelişmesi için yönetimin biyolojik bir elitin elinde olması gerekiyor. Abdullah Cevdet burada kalmıyor ve biyolojik elit görüşünü kafatası ölçüsüne kadar götürüyor. «Kafatası muhiti 16 pus olmayan adamlar ahmak olurlar, dimağın gayr-i tabii bir derecede küçüklüğü nişane-i eblehiyetdir» diye yazıyor (*). Biyolojik elit düşüncesi, Doktor'u, diğer ülkelerden damızlık erkek getirmeyi düşlemeye kadar götürebiliyor.

İngilizlerin başlarına ve beyinlerine hayran olduğu anlaşılıyor. 1908 Mayıs ayında İçtihad'da «Düşmanımızın Dostu Düşmanımızdır» başlıklı yazıyı yayınlıyor. Mantığı şöyle: «Millet! Gözünü aç. Senin en büyük düşmanın bizzat sensin, sonra Abdülhamit'i sanidir. Ondan sonra da hasm-ı canın Almanya'dır, Almanya hükümetidir.» İngiliz sevgisi, köklü bir Almanya düşmanlığı olarak da ortaya çıkıyor.

İngiliz sevgisi bir başlangıçtır; uçuruma sürükleniyor. 1897 yılında başlayan aydın kırımına kadar önemli bir değişiklik söz konusu değil; bu kırımın yarattığı yenikçi atmosfer içinde Doktor Abdullah Cevdet de, Ahmet Celâleddin Paşa misyonu ile, ihtilâl yolunu bırakıp Viyana Büyükelçiliği doktorluğunu seçiyor. Kısa bir süre içinde

---

acayip kıyafetle şöhret avlamağa çıkardı. Dili Kürtçeye çalıyordu.»

Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 62.

(*) *M. Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, op. cit., s. 16.*

ise Viyana Büyükelçisi'ni dövmeye giriştiği için Avusturya'dan çıkarılıyor.

Prens Sabahattin'in ortaya çıkması bu döneme rastlar; İngiliz sevgisi, Doktor ile Prens arasında ortak bir bağ için yeterli ölçüde kuvvetlidir. İngiliz sevgisine ek olarak bir arada Kürd milliyetçiliği, daha sonra Arap milliyetçiliği, ayrıca Batı insanının beynine aşırı hayranlık, Abdullah Cevdet'in, Prens Sabahattin'in Adem-i Merkeziyet ve Şahsî Teşebbüs görüşlerine yaklaşmasına yol açıyor.

Fiyatını ödüyor: Doktor, Prens'in politikasına yaklaştıkça, kurucusu olduğu İttihat ve Terakki politikasından ve örgütünden uzaklaşıyor. Doktorun örgütten uzaklaşması ve politikayı bir kültür yayma işi olarak düşünmeye başlaması, İttihat ve Terakki'nin daha ciddi bir örgüt olma sürecinin başlangıcına da denk düşüyor.

Talât'ın hızlı yükselişinin ve Türkiye'nin son iki yüzyılındaki ikinci uzun iç savaş döneminin başlangıcını da aynı tarihlerde görüyorum.

İttihat ve Terakki, Avrupa'da emigre Abdullah Cevdet'e eylem alanı tanımıyor. Abdülhamit baskısı ile Türkiye'de yaşayamayan Doktor için Avrupa'yı yaşanmaz bir yer haline getiriyor. Abdullah Cevdet de, aydın olarak başlayan bir yaşam gericilik batağına saplanınca yapılanı yapıyor; Mısır'a geçiyor (*). Türk entellektüel tarihinde ayrı bir yere sahip olan İçtihat Dergisi Mısır damgasını taşıyor.

Bütünsellik her zaman gerçek'e bir adımdır; bütün'e bakabilen sınıf, katman, birey, gerçek'e daha yakın olabiliyor.

«Serhafiye» Ahmed Celâleddin Paşa, hep ek-

(*) Rıza Tevfik, Mehmet Akif hep Mısır yolcusu oldular.

sik yazıldı (*). Hem Türk aydınları ve hem de Ahmet Celâleddin Paşa açısından yalnızca bütün'ün bir parçası yazıldı. Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabının ikinci bölümünde, bütünsellikten uzaklık, bir ölçüde de olsa, giderilmeye çalışıldı. Burada eklenecekler var ve bir kaynaktan aktarılarak şöyle: «Cevdet'in kurmak istediği matbaa, o zamanlar Jön Türklere iltihak etmiş bulunan ve Mısır'da yaşayan Ahmet Celâleddin Paşa sayesinde, Cenevre'de faaliyete başladı. 1904-de Abdullah Cevdet'in çıkarmak istediği derginin, İçtihad'ın ilk nushası çıktı. Matbaasında bastığı Padişah'ı tezyif edici bir şiir dolayısıyle Abdullah Cevdet İsviçre'den çıkarıldı ve Mısır'a geçti. Bir müddet sonra Dr. Cevdet, İçtihad matbaasını da

---

(*) «Abdullah Cevdet için yazdıkların çok doğru, ama bana kalırsa çok eksik. Abdullah Cevdet'in hep kara yanlarını almışsın. Oysa O'nun ak yanları da vardır. Bunu bilmek için İçtihat'ları okumak gerekir. Abdullah Cevdet bir kuşak Türk aydınının yetiştiricisi, eğitimcisi olmuştur. Bu yanını belirtmeden salt kara yanını göstermek haksızlık olur. Üstelik, devrimler konusunda Atatürk'e esin kaynağı olduğu düşüncesinde ben Şerif Mardin'e katılıyorum. Öyle sanırım, hatta inanırım ki, Mustafa Kemal'in Abdullah Cevdet'i yurt haini ilân etmemesinin, O'nu özgür bırakmasının bir nedeni budur.»

«Bu kötü adam tek başına bir kuşak aydın yetiştirdi. Hak yememeniz gerekir. Bir dönem Türk aydını hep böyle iki yanlı çalıştı ne yazık ki... Senin asıl bunun toplumsal nedenini araştırman gerekir: Abdullah Cevdet, Ahmet Mithat, Ahmet Vefik Paşa -hele o Ahmet Vefik Paşa- ve hatta Namık Kemal... Bu güzelim insanların yaptıkları kötülükler, hep bireysel, kişisel, ruhsal koşullardan mı geliyordu? Sanmam. Onları bu aşağılık duruma düşüren toplumsal ve yönetimsel koşullar nelerdi? Ben bu büyük adamlara, aşağılaştıkları için hep acımışımdır. Büyük kafalardı bunlar, başlarını ayaklarına dek eğdiler.»

Aziz Nesin, Çatalca 22 Ağustos 1984 tarihli mektup.

naklettirmeğe muvaffak oldu» (*). Türk entellektüel tarihinde pek ayrı bir yere sahip olduğu düşünülen İçtihad Dergisi, «Serhafiye» Ahmet Celâddin Paşa'nın parası ve korunması ile çıkarıldı.

Mısır'ı denemeden önce İçtihad'ı Paris'te çıkarmayı düşündü; Osmanlı Dergisi çevresinde toplanmış olan aydınlar, Paris'i, Abdullah Cevdet'e yasak bölge ilân ettiler. Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet'i «hain» saymakta hiç tereddüt etmedi. Doktor, çok geniş bir katılıma sahip olan 1907 Kongresi'ne de çağrılmadı; eylemli yaşamının, gençlik günlerinin sonunda Türk ilerici hareketinin dışına itildi.

Abdullah Cevdet, yaşarken öldü.

Çok yazdı, hep döndü, hiç bir düşüncede inâtı yoktu; sığ Türk düşün yaşamı, her zaman olduğu türden döneklerde bulduğu kerameti, Abdullah Cevdet'te de gördü.

Profesör Şerif Mardin şunları yazdı: «Genel olarak, Jön Türk dergilerinden farklı olarak İçtihad'da Atatürk devrimlerinin öncülüğünü yaptığı sayılan bir çok tema'ya rastlanır. Kadın haklarına verilen önem, saltanat müessesesine karşı bir temel şüphe, ancak Batı klasiklerinin derin mânâlarının anlaşılması sayesinde Batı'ya yaklaşılabileceği, Batılılaşmanın icaplarından birinin fikir ve görüşleri temelinden değiştirmek olduğu ve kâinatı materyalist-biyolojik bir çerçeve içinde kıymetlendirme, bunların arasında başta gelmektedir» (**). Bu paragraf, Şerif Mardin'e özgü bir yüzeyselliği ve ciddiyetsizliği yansıtıyor. Burada sayılan görüşlerin hiç birisi Abdullah Cevdet'in damgasını taşımıyor; Kemalizm'in bir ma-

---

(*) *Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908. Ankara, 1964, s. 166-167.*

(**) *ibid., s. 168.*

teryalist-biyolojik çizgisi olduğunu bilmiyorum, yalnız, Türkiye'de materyalizm Beşir Fuad ile başlıyor ve Abdullah Cevdet'in çağdaşı Baha Tevfik ile sürüyor.

Kemalizm ile Doktor Cevdet arasında bir bağ kurmak, İçtihad'ın Kemalist dönemde çıkmasına izin verilmesinden kaynaklanıyor; olabilir. İçtihad, tıpkı Servet-i Fünun türünden Osmanlı döneminin ünlü ve etkili, Cumhuriyet döneminin bilinmeyen ve etkisiz yayınları oldular. Önceki dönemde kazandıkları prestiji sonrakinde harcadılar.

Kemalistlerin Abdullah Cevdet'i, Şerif Mardin'den, çok daha iyi değerlendirdikleri anlaşılıyor. Abdullah Cevdet üzerine yapıan ayrıntılı tez çalışmasında, «Abdullah Cevdet'in Mısır'da faaliyetlerine katıldığı iki örgüt faal bir üyesi olduğu 'Adem-i Merkeziyet' Cemiyeti'nin Mısır Şubesi ve temelde Mısır ve Arap milliyetçiliğinin savunucusu olan Şura-yı Osmanlı Cemiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır» (*) deniliyor.

Doktor Abdullah Cevdet Kürd milliyetçisi oldu, Arap milliyetçisi oldu, İngiliz milliyetçisi oldu, Türk milliyetisi olmadı; Kurtuluş Savaşı'na karşı çıktı ve bu savaşa katılanları, islâmcı gericilerle aynı platformda ve İttihatçı olmakla suçlayarak kötüledi. Cumhuriyet ise, kendisini yerleştirmek için, ilk on yılında Kurtuluş Savaşı'na karşı olanlar ile katılanları ayırmak gereğini duydu; bu amaçla tam yetkili «Âli Karar Heyeti» çalışmaya başladı. Ayıklama işini üzerine alan Yüksek Karar Kurulu, Abdullah Cevdet'in durumunu da ele aldı. Yaptığı inceleme sonucunda, «mütareke döneminde Anadolu hareketi aleyhinde fa-

---

(*) *M. Şükrü Hanioğlu. Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, op. cit., 56.*

aliyetlerde bulunduğu sonucuna vararak Abdullah Cevdet'in bir daha devlet hizmeti almasını yasakladı» (*). İttihat ve Terakki kurucusu Doktor'a, Cumhuriyet döneminde yalnızca canı ve Türkiye'de bir mezar bağışlandı.

Teori kurudur, pratik yaş. Teori veya pratik alanda etkin olmak isteyenler bunu bilmek durumundalar: Düşün adamı inançlarına bağlı olmak zorundadır. Ancak inançlarına inatla bağlı olan düşünürlerin düşünceleri kalıcı olabiliyor; çok daha çaplı Kautsky'e karşın Gramsci, inatı olduğu için, hâlâ yaşayabiliyor. Doktor Cevdet'in yaşaması için ciddi hiç bir neden göremiyorum.

Teoride inat, pratikte özveri gerekiyor. Pratik yaştır; pratik alanda etkin olmak isteyenler, inanç vadilerinde, esnek olmayı bilmek durumundalar. Talât hem esnek ve hem de özverili olmayı başardı. Teoriden uzak Talât keskinlikten de uzak bir kişiliğe sahip oldu; sevecen, babacan, güleç.

Talât'ın Jön Türk Hareketi içinde hızlı yükselişi, düşüncenin geri plana çekildiği, eylemin düşüncenin de yerini aldığı bir dönemin başlangıcına denk düşüyor. Talât, Selânik'te daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni, 1906 yılında ve on arkadaşıyla birlikte kuruyor (**). Otuz iki yaşındadır. Bu tarihten sonra Türk aydın tarihinde, eylemin düşünceden giderek uzaklaşması bir yana, pratiğin ön plana çıkardığı ve pratiğin önüne geçenler arasında Talât'ın bulunmasını, bir şans olarak görüyorum.

(*) *ibid., s. 385-386.*

(**) *Mehmet Zeki Pakalın, Maliye Teşkilâtı Tarihi, 1442-1930, Dördüncü Cilt, yeni baskı, Ankara, 1978, s. 339.*

Abdullah Cevdet, düşünce alanındaki dönekliğ ile yaralı kişiliğin bir arada bulunuşunu anlatıyor; Talât, hızlı ve ileriye doğru bir eylemin de, insan kişiliğini sürekli olarak imbikleyerek, güzelleştirebileceğini gösteriyor.

Talât için tek tutku, bu eylem içinde kalmak olarak görünüyor. Yakın arkadaşı Hüseyin Cahit Yalçın, «İttihat ve Terakki de Talât Paşa'yı yarattı» derken, belki de bunu anlatmak istiyor. «Onun fıtri meziyetleri, çok yüksek ve geniş zekâsı bu inkılâp devresinde inkişaf ettiler ve kendisini hakiki bir devlet adamı mevkiine çıkardılar» (*). Türk tarihinde ordudan, üniversiteden, bürokrasiden karyer almadan, yalnızca örgütlü eylemine dayanarak bu kadar hızlı yükselen ve bu kadar çok sevilen bir başka aydın bulmak mümkün değil.

Yerli veya yabancı her tanıyanı derinden etkileyen bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılıyor. Brest Litovsk anlaşmasının imzalanmasında da bulunmuş olan Alman Von Külman, Talât için, şunları yazıyor: «Harbi Umumi'de siyasî ve diplomatik devrei fealiyye esnasında temas ettiğim ricali siyasiyye miyanında bende en büyük tesiri uyandıran o zamanki Türk sadrıazamı Talât Paşa idi. Tıknazca, orta boylu, boğa enseli, yuvarlak çehreli ve zerafetle memzuc olan bu sima, dağlı bir Türk kabilesine mensub olduğu tesirini daha ilk nazarda veriyordu. Saçları sık, koyu siyah, bıyıkları gür idi» (**). Von Külman, Talât ın Almancı politikasının etkisi olmakla birlikte ve belki de daha çok bu nedenle, Talât'da bulduğu bir özel-

---

(*) *Hüseyin Cahit Yalçın, Talât Paşa, Yedigün Neşriyatı, 1943, s. 38.*

(**) *İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1982, s. 1950.*

liği de dile getirdi: «Hayatında hakim olan yegâne ve büyük endişe, vatanına muhabbeti idi.» Hizmetlerini tamamlayamadan öldürüldü. «Bu kuvvetli ve fakat bazan haşin ve şedid ademin ruhunda tıflane (çocukca, y.k.) bir his vardı. İnsan, koyu siyah gözlerinin içine baktığı zaman tabiatın birbirine muhalif olan manzaralarının inikasını görebilir idi. Talât Paşa, daha genç olduğu ve Türkiye'nin hayatı siyasiyesinde bir rol oynayacağı maznun bulunduğu sırada Türkler ile Ermeniler arasında mevcut bin senelik intikamın kurbanı oldu ve bugün de hâlâ sihirkâr olan şarkın büyük bir siması, Berlin'in bir caddesinde ölü olarak yuvarlandı.» Talât, uzun bir iç savaş döneminde kırıldı.

Talât, bir umut dalgasının başlarında öldürüldüğü zaman «Sarı Paşa» ile mektuplaşıyordu Aynı zamanda Malta'da esarette olan İttihatçılardan Hüseyin Cahit ile mektuplaşıyor. Berlin'de Talât, Malta'da Hüseyin Cahit'e şunları yazıyor: «Ben burada, Sarı Paşa ile muhabere ediyorum. Berlin'de olup bitenleri, kulağıma çalınan şeyleri kendisine bildiriyorum. Sarı Paşa'nın bana verdiği cevaplardan anlıyorum ki, verdiğim bu malûmattan kendisi pek memnun kalmaktadır» (*). Talât, Mustafa Kemal'e «Sarı Paşa» diyor; Berlin, Malta, Ankara arasında bir mektup köprüsü kurulduğu anlaşılıyor. Ancak ya Hüseyin Cahit yanlış hatırlıyor ya da Talât, daha olumlu bir izlenim vermeye özen gösteriyor. Bu mektuplaşma üzerine başka bir yerde, Türkiye Üzerine Tezler'de, durdum; Talât, Anadolu İhtilâli'nin «dış bürosu» olmak istiyor, Mustafa Kemal hoşnut olmuyor ve Talât'ı oyalıyor.

(*) *Hüseyin Cahit Yalçın, Talât Paşa, op. cit., s. 61.*

Yarattığı sevgi çemberi, Talât'ın işin başında reddedilmesini önlüyor. 1921 yılı 15 Mart'ında, Sovyet Rusya ile çok değerli 16 Mart Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının boğulmasından iki ay kadar sonra, Çerkez Ethem'in sonunun alındığı zamanda, Talât'ın Ermeniler tarafından öldürülmesi, ne kadar acı olursa olsun, hiç kuşku yok, Anadolu İhtilâli'nin İttihat ve Terakki'nin eteklerinden çıkan yönetici kadrosunu rahatlatıyor.

Bu kadro içinde ve önde yer alan, Mustafa Kemal ile birlikte boynunda idam fermanı taşıyan tek kadın olan Halide Edip, 1926 yılında kaleme aldığı anılarında şunlara yer veriyor: «Talât Paşa'yı ilk defa görüyordum. Sadeliği, mizahî görüşü, davranışlarındaki içtenlik bende büyük etki yaptı» (*). Kuşkusuz, Halide, Talât'ı, Türkiye'den ayrılmadan önce görüyor; neden bu kadar çok sevildiğinin çakılmasını yapmaya çalışıyor. «Talât Paşa'nın hemen herkesin sevgisini çekmesinin nedeni, sade ve kendi halinde bir hayat yaşaması ve gerçek demokrat ruhu taşımasıdır. İnsan onu ne kadar eleştirirse eleştirsin vatanseverliğin seçkin bir örneği diye kabul etmeye mecburdur.» Yalnız Alman kaynakları değil, Anadolu İhtilâli'nin Halide Çavuşu da, yurtseverliğine tanıklık ediyor.

Küçük memur olarak başlıyor. Mason locasına giriyor ve mason locasında ihtilâl çalışmalarını sürdürmeye çalışıyor. İktidara geliyor, başbakan oluyor; küçük memur geçmişinin izleri tümden silinmiyor. Talât, kendi yükselişini, eyleminin ve bu arada İttihat ve Terakki'nin yükselişi olarak görüyor; İttihat ve Terakki, kendinden ve has başbakanını çıkartacağı zaman Talât'dan

---

(*) *Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, ilk baskı 1926, İstanbul, 1979, s. 154 ve 155.*

başkası akla gelmiyor, Talât böyle düşünüyor. Kendisini bu kadar İttihat ve Terakki ile özdeşleştiren bir siyasetçinin, son derece «partizan» olması gerekmez mi? Gerekiyor: Talât, valiler ve büyük memurlarda İttihat ve Terakki rengini tam bir bağlılık arıyor. Küçük memurlara ise hiç dokunmuyor; küçük memurlara renklerinde özgürlük tanıyor.

Başbakan oluyor, küçük memur zevklerini değiştirmiyor. Talât'ın Selânik'ten arkadaşı, İttihat ve Terakki'nin son Kâtib-i Umumisi Mithat Şükrü hatırlıyor: «Alçak gönüllülüğünden bir şey kaybetmeyen Talât, öğle vakitleri yine eskiden yaptığı gibi merkezi umumiye (şimdi Cumhuriyet gazetesinin bulunduğu bina, y.k.) gelir, bizimle beraber peynir ve meyva yerdi» (*). Bu sırada Talât, sadrazam. «En çok sevdiği, o zamanlar pek rağbette olan mısır ekmeği ve omletti.» Tanıyanların tümü gibi Bleda da ekliyor: «Talât şakayı severdi.» Bir ihtilâlcide, bir politikacıda, bir bilim adamında, şakayı sevmenin ve şaka yapabilmenin çok önemli ve aynı ölçüde olumlu bir nitelik olduğuna inanıyorum.

Savaşa girerken, Sevgili Dostum Doğan, «Enver ile o sıralarda tam bir işbirliğinde bulunan Talât Paşa'nın bu karardan haberi olmaması, kanımızca, düşünülemez» yargısını dile getiriyor (**); başbakanlıkta İttihatçı Prens Sait Halim Paşa bulunuyor. Prens Sait Halim, Aydın Üzerine Tezler'den hatırlanacak Türk gericiliğinin önemli isimleri arasında ve başta bir yer tutuyor, Yusuf Ziya'nın savaşa katılan askerlere «Türk Ordusu»

(*) *Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1979, s. 84 ve 86.*

(**) *Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1974, s. 924*

demesine pek çok kızıyor. «Bu ne cüret? Bu ne cesaret? Bu ne ihanet? Osmanlı Ordusu'na, İslâm Ordusu'na, Orduy-u Şahane'ye Türk Ordusu denir mi? Söyleyin O'na, tashih etsin, itizar etsin, Osmanlı milletinden af dilesin!» (*) Talât ise aynı kabinede iç işleri bakanı ve Yusuf Ziya'ya haber gönderiyor: «Aman» diyor, «şaire söyleyin, bir daha Türk ordusu demesin... Osmanlı ordusu desin ki içinde çingene bile bulunsun!» Talât, pek çok okumamış olmakla birlikte Koçi Bey Risalesi'ni biliyor. Koçi Bey, Türk sisteminin bozulmasını, yeniçerilerin arasına Türk ve çingene türünden «aşağı halklar» alınmasına bağlıyor.

Talât, bugünkü Bulgaristan içinde yer alan Kırcali'de 1874 yılında doğdu, hızla yükselirken «çingene» isimlendirmesine de sahip oldu. İmrenilmeyecek bir yaşamı, övülmeyecek bir çizgisi olan Eşref de, Talât'ın çingeneliki üzerine dörtlük yazdı.

Alemi duçarı behtü hayret etti Talât'ın
Haddini bilmez aceb çingene bir Jön Türk müsün
Mülkü millet sui tedbirinle mahv olmaktadır
Hey .... oğlu ... Jön Türk müsün bön Türk müsün

Talât, belki, kendisiyle de şaka yapabiliyor; bu doğrudan şaka yapmaktan daha önemli bir niteliktir. Bireyin kişiliğini geliştiriyor.

Talât, Kırcali'de doğdu; hareketli Trakya'da yetişti, kozmopolit Selânik'te kişiliğini bulmaya başladı. «Fevkalâde bir komiteci, bir çete reisi» oldu (**). 1897 yılını izleyen kırımlı dönemde, İs-

---

(*) *Yusuf Ziya Ortaç, Bizim Yokuş, İstanbul, 1966, s. 32.*

(**) *Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Şubat 1950.*

tanbul'daki İttihat ve Terakki örgütleri yerle bır edildi. Talât, İstanbul'a iki seyahat yaparak (*), İstanbul'da İttihat ve Terakki'yi yeniden yarattı.

Liderin zaman zaman ön planda çarpışması gerektiğini sezdi; sezdiğini gösterdi. Enver ile birlikte Bab-ı Ali baskınını düzenledi ve katıldı, uyguladı. Yükselişini bir bir savaş ve zaferle ae taçlandırmak istedi; Balkan Savaşı'na gönüllü oldu. Karşıtları, Talât'ın ortaya koyduğu örneği anladılar ve hemen kötülemeye başladılar (**). Ancak Osmanlı döneminin son ve teselli edici başarılarından olan Edirne'nin Bulgarlardan geri alınışında Talât da rol oynadı.

Edirne'nin kurtuluşunun pratisyen Talât'da, yalnızca deneyimleri ve sezgileriyle hareket eden ve hızla karar verebilen Talât türünden bir eylem adamında, bütün Türkiye'nin kurtuluşundan pro-

---

(*) Abdülhamit, Talât'ı izletiyordu :

«Bu tarihte idi ki, Selânik'ten Talât Bey ile Emanuel Karasu Efendi'nin geldikleri haber alınmıştı. Saray'ın tarassut memurları ve zaptiye nezaretinin vesaiti hususiyesi bu iki zatı takibe koyuldu. Hal ve hareketlerinden günü gününe malûmat alınıyordu. Bu malûmata nazaran Talât Bey ve Karasu Efendi mason cemiyetine mensup bazı zevat ile beraber ricali ilmiyeden oldukça mühim kimselerle görüşmüşlerdi. Bunlar İstanbul'da üç gün kaldıktan sonra avdet ettiler.»

Tahsin Paşa, Abdülhamit, Yıldız Hatıraları. İstanbul, 1931, s. 248-249.

(**) Hüseyin Cahit, 1 Kasım 1928 tarihli İkdam'da yazılanları aktarıyor; aktarıyorum :

«Edirne Mebusu Sabıkı Talât Bey vazifei askeriyesini ifa etmek üzere tahtı silâha alınarak darülharbe sevkedildiği halde birkaç gün evvel vazifesini terkederek Dersaadet'e gelmiş ve kendisinin firari addile tevkifi için birinci kolordu kumandan vekâletinden polis müdüriyetine emir verilmiştir.»

Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri Yıl 1937, Sayı 188, s. 85.

vası izlenimini yaratmış olması mümkün. Talât, yakın arkadaşlarıyla, Büyük Savaş'ın başlangıcına bu açıdan baktı; buna inanıyorum. Kısa anılarında, 1918 yılına kadar geçen iki yıllık zaman içinde, bütün Türkiye'nin Talât'ı kurtarıcı olarak alkışladığını yazıyor.

Hüseyin Cahit de bunu doğruluyor: «Savaşın sonucu böyle görüldükten sonra savaşa girme kararını verenleri kabahatli görmek pek kolaydır. Ama o günleri hatırlıyorum da savaşı bir felâket sayarak istemiyenlerin sayısının çok sınırlı olduğunu görüyorum. Savaşa katıldıkları için Talât'ı, Enver'i ve Cemal'i sonradan lânetliyenlerin çoğu, o zaman kendilerinin en ateşli dalkavuklarıydılar» (*). Savaş ve ihtilâl başlatanların sonucu birbirine benziyor; kazanıldığında kahraman, kaybedildiğinde hain oluyorlar.

Pratisyenin özelliği var; tekil olgudan, her zaman için geçerli sonuçlar çıkarıyorlar. Zaman zaman tekil olgudan çok büyük dersler çıkarılabilir; bunun için tekil olguyu yaratan çoğulu görebilecek bir deha özelliği gerekiyor. Talât'a zamanında dahi politikacı gözüyle bakılıyor. Deha'nın özelliğinin, kalıcı ile geçici'yi bir arada görebilmek ve ayırabilmek olduğunu Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabının birinci bölümünde yazdım. Talât'da bu yok; tarih, tanıklık ediyor.

13 Nisan Ayaklanması'ndan iki gün sonra, Meclis-i Mebusan'a, Edirne Mebusu ve Birinci Başkan Vekili Talât'tan bir telgraf geliyor: «Acele bazı kişisel işlerini görmek üzere memleketine gitmek zorunda kaldığından on gün izin istiyor» (**).

(*) *Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, İstanbul, 1976, s. 219.*

(**) *Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, s. 135.*

Asker ayaklanması nedeniyle İstanbul'dan kaçanlar arasında Talât da bulunuyor; Talât, başka türlü bir izlenim verebilmek için özen göstermiyor. Doktor Nazım ile birlikte üç gün İstanbul'da gizleniyor, daha sonra Ayastefanos'a geçiyor, Hareket Ordusu'na katılıyor.

Böylece bir karşı devrim sırasında yaşamını kurtardığını düşünüyor. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı olarak gördüğü Birinci Büyük Savaş'ta yenildikten sonra, bu kez daha açık ve ilkinden daha az onur kırıcı bir gerekçe ile, Türkiye'den ayrılıyor. Umudunu yitirdiğini sanmıyorum; Talât türünden eylem içinde gelişmiş insanlar umutsuz olamıyorlar. Bu tehlikeyi atlattıktan sonra yoluna devam edeceğine inanıyor, olmalı; buna inanıyorum.

Abdullah Cevdet yaşarken ölüyor; bir gecikmiş ölümü sürdürüyor. Talât ölürken yaşayabiliyor mu?

Osmanlı zevklerinin titreşimli şairi Yahya Kemal seziyor ve yazıyor: «İttihadcı ittifakının içinde en dinsiz masonlar yanında en şedid islâm ittihadcıları; en geniş insaniyetçi ve medeniyetçiler yanında en dar kafalı milliyetçiler bulunduğu gibi, en seciyeli tanınmış adamlarla seciyesizlikleri herkesce malûm adamlar, maddi menfaatlerden uzak, temiz vatanperverlerle vurguncular ve harb zenginleri yanyana ve biribirini çok sever olarak görülüyordu. Böyleyken İttihad ü Terakki dağılmadı. Bu terkibi Talât vücuda getirmiştir. Onun cazibesi, onun herkesi kendine, sonra Cemiyet'e bağlayışı, onun binlerce insanı en yakın arkadaşı vehmini vererek idare edişi, bu birliğin mayası idi» (*). Yahya Kemal, pek ihtilâl-

---

(*) *Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım, İstanbul, 1976, s. 171-172.*

ci olmayan bir ideolojinin pek ihtilâlci örgütünü meydana getiren mayanın Talât olduğunu düşünüyor.

Kalıcı olamayacağına inanıyor: «Çünkü Abdülhamit'in siyaset hocası ve devrinin hakiki timsali olan Küçük Said Paşa ile onun zıdd-ı kâmili olan Ömer Naci'yi, yahud da cins, ahlâk ve fikirde o derece birbirine zıd olan Karasu Efendi ile Hayri Efendi'yi yahud da demirden seciyeli bir adam olan Doktor Nazım'la seciyesizliği temsil etmiş olan Doktor Tevfik Rüşdü'yü bir arada, senelerce halhamur etmek mucizesini gösteren büyük bir politikacı zamanında ne kadar sihirkâr olursa olsun öldükten sonra istikbalin nesillerine tesir edemez. İstikbalin nesillerine, bilâkis, hayatlarında yekpare kalmış, dikine gitmiş bir tek fikir uğruna tek başına kalmayı tercih etmiş olanlar tesir edebilirler.» Genel olarak katılmamak mümkün değil.

Özel olarak bir düzeltme yapılabilir: Teorinin sığ olduğu bir toplumda eylemin ve eylem adamının Darwinist anlamda bir kalıcılığı var. Bu kapsamda, eylemini yaşam yapmış olan Talât'ın övülmeye değer kişiliğinin gelecek kuşaklara aktığını düşünüyorum.

ler ortadan kalkmış, hatta kişisel veya cinsel içgüdüler de ortadan kalkıvermişti. Heyecan dalgası halinde geçen halkın, içlerinden her türlü kötülük, her türlü çirkinlik birdenbire ilâhi bir temizlenmeye uğramış gibiydi.» Mistik Halide, İhtilâl haftasında, İstanbul'da suç işlenmediğine inanıyor ve naklediyor: «Başka zamanlarda kıyafetleri yağma ve yıkma anlatan en aşağı tabaka bile bu kutsal heyecan dalgasına tutulmuş, ağlayarak dolaşıyordu. O hafta İstanbul'da bir tek suç işlenmediğini söylediler.» Bu söylentinin, doğru olmâsa bile iyi uydurulmuş olduğunu eklemek durumundayım.

İhtilâl, doğumdur.

Temmuz Ihtilâli'nden İttihat ve Terakki Fırkası doğdu. Fırka, olgunluk çağını bulamadan öldü.

Ekim 1908 tarihinde Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresi toplandı. Bu kongrede, gizli bir örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti gizliliğini ortadan kaldırma ve legal bir örgüt olma yönünde hiç bir karar almadı. Tam tersine, gizliliğini sürdürecek yönde düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemeler arasında, çeşitli kademe yönetim kurullarının, toplanacak genel kurullar yerine görevi biten üst kurullar tarafından atanması da yer alıyor[37]. Böyle bir düzenleme bile, Temmuz İhtilâli'ne ve yaratılan coşkuya karşın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı duymadığını gösteriyor.

Fakat pratik sorun doğuruyor: İttihat ve Terakki, yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerine giriyor ve çok büyük ölçüde başarı kazanıyor. Anayasa var, Meclis-i Mebusan var, bu Meclis'te İttihat ve Terakki Grubu var; illegal bir örgütün legal milletvekilleri var. Bunu çözmek gerekiyor; İttihat ve Terakki yapısında olan ikiliği burada da sürdürüyor.

Kongre karar tasarılarının üçüncü maddesinde şu hüküm yer alıyor: «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis-i Mebusan'da bulunacak azaları İttihat ve Terakki Fırkai Siyasiyesi namı altında olarak çalışacaklardır»[38]. Böylece İttihat ve Terakki Partisi'nin doğumu kararlaştırılmış oluyor.

Amorf bir bebeğin dünyaya geldiğini görebilmek için siyasal partî veya tarih uzmanı olmaya gerek yok. Temmuz İhtilâli'nden hemen sonra İttihat ve Terakki'nin kavgacı başyazarı olan Hüseyin Cahit de, 1930 yıllarında kaleme aldığı anılarının bir bölümünde, bu noktaya parmak basıyor: «Bir tarafta Cemiyet olacaktı, bir tarafta fırka. Meclise meb'us olarak girmiş Cemiyet azalarının heyeti mecmuasına Fırka denilecekti. Öyle bir fırka ki bütün azası Meclis'teki meb'uslara inhisar ediyordu. Bu siyasi

Fırkayı Meclis dışında, memleket içinde kim tutacaktı? Cemiyet. Görülüyordu ki Cemiyet ile Fırka'nın münasebeti bir çok yanlış anlaşmalara, dedikodulara, tenkidlere ve karışıklıklara sebebiyet verecekti.» Veriyor; dayandığı burjuvazisi, korkak, ürkek, dönek olan bir ülkede siyasal eylemin paradokslara gebe olduğu anlaşılıyor. Cemiyet'in bu kararı, legale çıkma zamanının gelmediğini düşünmek kadar, İttihat ve Terakki bileti ile Meclis'e girecek milletvekillerine güvenmemeyi de yansıtıyor. Cemiyet, mebuslarının ayaklarının altındaki sandalyayı, örgütü, tümüyle elinde tutmaya tercih ediyor.

Yalnızca biçimsiz bir bebek olarak dünyaya gelen Fırka'yı kurmakla değil, başka yönelişleriyle de, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Temmuz İhtilâli'nden sonra, parti olmaya çalışıyor. Parti, kavgadır ve kavga ise yayınla yapılır; Cemiyet'in bunu gördüğü görülüyor. Hemen kavgacı bir yayın organı çıkarılıyor: Tanin.

Tanin, Yankı anlamına geliyor. Gazeteci Asım Us, anılarında, çok sert bir yargıyı dile getiriyor: «Osmanlı İmparatorluğu'nun İkinci Meşrutiyet Devri, Tanin Gazetesi ile başlamış ve Tanin Gazetesi ile sona ermiştir» (*). Asım Us'a göre, Tanin, kavgacı başyazarının elinde İttihat ve Terakki'nin ününü aşan bir etkiye sahip oluyor.

Hüseyin Cahit şu bilgiyi veriyor: «Temmuzun 19 ncu Cumartesi günü Tanin'in ilk sayısı intişar etti. Tanin, müstakil bir gazete olarak çıkıyordu ve benim elimde sonuna kadar öyle kaldı» (**). Gazetenin bağımsızlığı konu-

---

(*) «Gazete çıkarmak fikri ve sermayesi Hüseyin Kâzım'dan gelmiştir. Tanin ise, Tevfik Fikret'indir.»

«Fakat O da yalnız başına bu işe cesaret edememiş, Hüseyin Cahit'e başvurmuştur. Gazete'nin başyazarlığını da Hüseyin Cahit deruhte etmiştir. Tanin gazetesi böylece başlamıştır ve ancak on seneden ibaret olan İkinci Meşrutiyet devrinin en canlı fikir hayatı Tanin'den gelmiştir.»

Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1964, s. 7 ve 8-9.

(**) «Hüseyin Kâzım, İstanbul'daki Cemiyet şubesine mensuptu. Cemiyet'in bir gazete çıkarmak fikrinde olduğunu, fa-

sundaki Hüseyin Cahit'in iddiaları, anılarda yazılanların tamamına güvenmemek gerekliliğinin çok açık kanıtlarından birisi oluyor. Anılarda yazılanları kullanmadan önce kendi içinde veya dış kaynaklarla tutarlılık sınamasından geçirmek gerekiyor. Hüseyin Cahit şunu da ekleyerek sınama işini pek çok kolaylaştırıyor: «Buna rağmen, Tanin'in Cemiyet'in gazetesi olduğuna dair ilk günden bir kanaat teessüs etti. Tanin'in İttihat ve Terakki cemiyetine hiç sarsılmayan merburiyeti ve sadakati bu kanaati gittikçe kuvvetlendirdi.» Öyleyse şöyle bir özet yapılabiliyor; Tanin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sarsılmaz bir biçimde bağlı, sadık, fakat yine de «bağımsız» bir gazete olarak yayınlanıyor. Türkiye'nin paradokslara gebe olduğuna inanmakla birlikte böyle bir özetin çok fazla inandırıcı olamayacağını biliyorum.

Anılarda yer alan özel ve tarihî bilgileri, olanak ölçüsünde sınayarak kullanmak gerektiğini tekrarlamanın yararlı olacağını düşünüyorum. Ancak anıları ikircikle kullanma ne kadar yararlı ise, bundan anıların yararsız olduğu sonucunu çıkarmak o ölçüde yararsızdır. Anı yazanlar, bilinçli veya bilinçsiz ya da bilinçsiz bilinçli bir çarpıtmayla da olsa, yaşamlarının eylemlerini yazıyorlar. Eylemle dolu bir yaşam, imbiklerinden, mutlaka bir sezgiyi akıtıyor. Eylemle dolu bir yaşam sezgi doğuruyor.

Tanin'in kavgacı başyazarı, yıllar sonra da olsa, İttihat ve Terakki hareketinin eksik yanlarından birisini sezebiliyor; parmağını koyuyor: «1908 Meşrutiyet İnkılâbı'nın en bariz vasfı inkılâbcı olmamaktır; ve yaptığını bilmemektir, radikal icraattan ürkmek ve bunları zihne sığ-

---

kat bu gazete neşredilinceye kadar, tebliğatlarını Tanin'e vermek istediklerini söyledi.»

«İlk çıkan sayıda şu 'ihtar' okunuyordu: 'Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin mürevvici efkârı olmak üzere Şurat-ı Ümmet namile dertesti intişar bulunan gazete neşredilinceye kadar Cemiyet'in tebliğatı gazetemiz vasıtasile vukua gelecektir. Gazetemizle neşredilmeyen tebliğat Cemiyet'in değildir.»

Hüseyin Cahit Yalçın. Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918. Fikir Hareketleri, Yıl 1934, Sayı 76, s. 374.

diramamaktır. Ne yapıldıysa hepsinde adeta meçhul bir heyuladan ürküntü içinde, zorla yapılmış gibi bir vasıf vardır»[39]. Pek çok doğru, üstelik arkası da var. «İttihad ve Terakki içinde parlıyabilen zayıf inkılâb hamleleri ve ateşleri gene İttihad ve Terakki'nin kalabalık muhafazakâr ve müteassıb kütlesi tarafından söndürülüyordu.»

Sezgi mutlak gereklidir; ancak bilmekle özdeş değil. Sezgi, bilgiden öncedir; bilmeye kapı açmakla birlikte yalnız başına bilgiye götüremiyor. Görülüyor; eylemden doğan sezgi de, pratik olanı, kişileri ve kütleyi aşamıyor, belli bir kavramlaştırmaya ulaşamıyor.

Karışık kütlenin birbirini çelen adımları yalnızca ve yalnızca ideolojik sığlığı anlatıyor. İttihat ve Terakki içinde bir teorik güç olmadığı için sürekli olarak birbirini yavaşlatan adımlar atıyor. Dayandığı burjuvazinin kavgadan korkan, diğer sınıflarla uyuşmadan yana varlığı, bir sınıf olarak tanımını önlüyor; teorik zayıflığının nedeni ortaya çıkıyor.

Lenin, yirminci yüzyılın başında gerçekleşen «Portekiz ve Türk İhtilâlleri, kuşkusuz, burjuvadır» diyor. Ancak her ikisinin de «Halk» İhtilâli olmadığını ekliyor; çünkü, «halk yığınları, çok büyük çoğunluğu, aktif ve bağımsız olarak, kendi ekonomik ve siyasal talepleriyle, bu devrimlerin her ikisine de ve gözle görülür biçimde katılmadılar»[40]. Halk yığınları ve «aşağı tabakalar» Temmuz İhtilâli'ne duyulur ölçüde katılmadılar, bu işin bir yanı; diğer yanında, Lenin yazıyor, «Genç Türkler tedrici ve ölçülü hareket etme ile övünüyorlar.» Birbirini tamamlıyor; hız ve şiddeti sağlayan katılım olmadıktan sonra tedricilik kolaylıkla sağlanabiliyor.

Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında geliştirilen tezlerini burada tekrarlamak gereği doğuyor. Batıda aydın, Orta Çağ'dan çıkarken Rönesans ile birlikte, feodal kurumları ve Orta Çağ değerlerini yıkma süreci içinde çıktı. Batı'da ve Doğu'da «sosyalist» aydın, kapitalizmin kurum ve değerlerine karşı amansız bir mücadelenin içinden çıktılar. Yıkmak, bir başka bakış açısıdır, reddetmeyi

ve bununla birlikte yalnız kalmayı beraberinde getirebiliyor.

Türk aydını, bu çalışmalarda ele alındıkları tarihsel kapsam içinde, on dokuzuncu yüzyılın başından bu yana, yıkılmakta olan bir düzeni korumak ve bir devleti kurmak için var oldular.

Tezi, başka sözcüklerle, tekrarlıyorum: Türk aydını, reddetmenin erdemlerini anlatabilen tarihsel fırsatlardan yoksun olarak doğdu.

Tezin uzantısını yazıyorum: Reddetmenin erdemlerinden yoksun olarak doğan Türk aydını, bir Doğu kurumu olan inzivadan, tek gözlü devden uzak durunca, korktu.

Temmuz İhtilâli'nin yarattığı coşku, ilk anda yeniden kuruculuk sancılarının hızla duyulmasını sağladı. Yuriy Petrosyan, «Yeni Osmanlıların harekete geçmelerinden 1908 İhtilâli'ne kadar Genç Türk ideolojisinde, on dokuzuncu yüzyılın altmışlı yıllarından doksanlı yıllarına kadar geçen zamanda ideolojik-siyasal bir kavram olarak geliştirilerek formüle edilen osmanizm'in önemli bir yer tuttuğunu» belirtiyor[41]. Osmanizm, Türk aydınının kuruculuk misyonu için bulabildiği program oluyor. Bu programın birbirini sindirmemiş parçalardan oluştuğunu, pazardan dönüşte küçük hamalın sırtındaki sebze-meyva küfesini andırdığını hatırlamak gerekiyor.

İttihahat ve Terakki, Birlik ve İlerleme demek, «İttihad-ı Anasır», unsurların birliğini ve daha açıkçası Osmanlı İmparatorluğu çatısı altındaki bütün etnik grup, halk ve milletlerin merkezi bir çatı altında yaşamasını içeriyor. Bunu sağlamak için İttihat ve Terakki liderlerinin Araplardan Ermenilere, Arnavutlardan Kürdlere (*) kadar çok

---

(*) Meşrutiyet yıllarında etrafına toplayamadıklarını Demokrat Parti zamanında toplamaya çalışan, Bediüzzaman Said-i Nursi, alias Said-i Kürdi; yüz yılın başında Bab-ı Ali'de «yağız ve matruş bir çehre, bıyıklar ince ve yukarı kalkık, başında kırmızı bir külâh, omuzlarına sarkan alacalı bir sarık, arkasında uzun bir caket, topuklarına kadar inen bir çakşir, omuzunda av tüfengi, belinde bir hançer» ile dolaşan bu şarlatan için Bezmi Nusret şunları yazıyor :

geniş bir yelpazede uyuşma olanakları araştırması gerekiyor.

İmkânsızı telif, olanaksızı uyuşturma demek oluyor, ancak sığlıkla mümkündür.

İç ve dış dinamikle mutlak iktidar zayıflamış ise, çeşitli halkları aynı merkezi devlet çatısı altında toplamak ancak temsilî sistem ile mümkün olabilir; İttihat ve Terakki, başka hiç bir neden olmasa bile, Ermenilere, Arnavutlara, Araplara, Kürdlere bir katılma duyusu verebilmek için anayasa ve parlamentodan yana olmak ve bunlar için mücadele etmek zorunluluğu ile karşılaşıyor.

Buraya kadar güzel; yalnız İttihat ve Terakki'nin kurtarmak ve kurmak durumunda olduğu Osmanlı İmparatorluğu, Hemingway'ın balığı türünden sürekli küçülüyor. Küçülmesini önlemek güçlü olmakla ve güçlü olmak ise modernizasyonla mümkün görünüyor. Başka hiç bir neden olmasa bile, İttihat ve Terakki, küçülen ve güçleşen her çevre devletinin paydaş olduğu devletini kurtarmak için de, Batılılaşma ülküsüne bağlanmak gereğini duyuyor. Fakat gerek, bir yerde durmuyor; güç, son çözümlemede, ekonomiktir ve sanayileşmeyi, başka deyişle, sermaye birikiminin gerçekleştirilmesini de içeriyor. Burada, İttihat ve Terakki, «millî sermaye» yaratmak programıyla karşı karşıya geliyor; İttihat ve Terakki, Türk burjuvazisi yaratma misyonunu da üstleniyor.

Hep kuruculuktan doğan programlar; birbiriyle çelişiyor. Batıcı ve millî sermayeyi geliştirmek programı ile yüklenmiş İttihat ve Terakki, bir yanda kütlelerde destek bulabilmek ve diğer yandan da, emperyal hülyalarına yardımcı olacağı düşüncesiyle hem islâmcı ve hem de hilâfetçi bir programa da mahkûm oluyor.

Bütün bu kısa ve yoğunlaştırılmış çözümlemeden, her-

«İttihadçılar bu adamı çok şımartmışlardı. İptidada Said-i Kürdi'ye büyük bir paye ve kıymet verdiler. Güya Kürt meselelerinde ondan istifade edeceklerdi. Halbuki gösterilen saygıyı o kendi hakkı zan etti. Ve yükseklerden ötmeğe başladı. Zamanın kutbu ve mehdisi tavrını takındı.»

Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 62.

halde çıkıyor, olmalı: Temmuz İhtilâli'ne islâmcılar da seviniyor. Temmuz İhtilâli'ni hem Mehmet Akif ve hem de Tevfik Fikret coşkuyla karşılıyor.

Teorik olarak, bu program denmeyecek kadar yamalı ve geniş platformda, İttihat ve Terakki, kimseyi itmiyor. Herkesi, her akımı toplamak istiyor.

Fakat eylem, teorinin önüne geçiyor: Eylem itiyor ve ayrışmayı sürdürüyor. Temmuz İhtilâli'nden sonra Genç Türk hareketinin büyük şöhreti, ihtilâl düşüncesinden en uzak Osmanlı İhtilâlcisi, «Prens» Sabahattin, Türkiye'ye dönüyor. Büyük coşku ve gerekli özenle karşılanıyor. «Prens» babasının mezarına gidiyor. Hepsi güzel duruyor; İttihat ve Terakki, «Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi» programının savunucusuna bundan fazla kapı açmıyor. Temmuz İhtilâli'nden iki ay kadar sonra, Eylül 1908 tarihinde, Prens'in yakınları Ahrar Fırkası'nı kuruyorlar. İttihat ve Terakki karşıtlarına bir kapı açılıyor.

İttihat ve Terakki'nin dört kurucusundan birincisi Doktor İbrahim Temo da, Temmuz İhtilâli'nden sonra, İstanbul'a dönüyor. İttihat ve Terakki, kurucusuna Darülaceze, Düşkünler Yurdu, yöneticiliğini uygun görüyor. Doktor Temo, kırgınlığını belli etmeksizin, bu görevi kabul etmekle birlikte 1908 yılı Ekim ayından itibaren yeni bir partinin kuruluş hazırlıklarına başlıyor. Bir diğer İttihat ve Terakki kurucusu olan Doktor Abdullah Cevdet ile beraber Fırka-i İbad'ı kuruyor. Ahrar Fırkası, Hürler Partisi anlamına gelirken, Fırka-i İbad, Kullar ya da İnananlar Partisi demek oluyor. Ne var ki Doktor Temo'nun bu yeni partisi daha çok diğer adıyla, Osmanlı Demokrat Fırkası, biliniyor ve hatırlanıyor.

İttihat ve Terakki'nin bu gelişmelerden hoşnut olduğunu düşünmek için hiç bir neden yok. Kendi dışındaki fırkalar üzerine baskı yöneltmekte gecikmiyor. Doktor Temo, anılarında, bu baskılara yer veriyor. «İttihad ve Terakki bizi tazyik ve tehdid ededursun, biz namus dairesinde ve hiç kimseye tecavüzü kalemiyede bulunmayarak, sırf cemiyetimizin ıslahı için gazetelerimizi çıkarı-

yorduk. Bir aralık kâtibi umumimiz Fuad Şükrü ve muharrirlerimizden bazılarını, hatta okumak yazmak bilmeyen Palabıyık Haydar'ı tevkif edip babı askeride (şimdiki Istanbul Üniversitesi, y.k.) Bekirağa bölüğüne tıktılar ve gazetelerimizi satan fakir çocukları bile sokaklardan tutup döğdüler, burunlarından kan akıttılar»[42]. Doktor Temo ekliyor: «Harbiye Nezaretine geçen Mahmud Şevket Paşa sıkılmadan kâtibi umumi Fuad Şükrü Bey'e baston göstererek sizi sopa altında gebertirim» diyor. Gebertmiyor, ancak, istenen sonucu elde ediyor; Doktor Temo, baskılara dayanamayarak Osmanlı Demokrat Fırkası'nı kapatıyor (*). Osmanlı Demokrat Fırkası üzerine yapılan

---

(*) «Mebusan Meclisi'nin 18 Kanunuevvel 326 tarihli içtimaında cemiyet-i hafiye ve Rıza Nur meselesinin mebuslardan mürekkep bir heyetçe tahkiki teklif olunmuş ve müzakere esnasında demokratların elim vaziyeti de mevzubahis edilmiş, mutedil hürriyetperverlerden Edirne mebusu Rıza Tevfik, mevkuf demokratlara yapılan işkenceleri uzun uzadıya izah etmiş ve 'tekmil demokrat fırka domuz sopasından geçiriliyor, Avrupa bunları bilmiyor mu? Demokrat Mustafa akıl etmiş, dayağı yedikten sonra fotoğraf çektirmiş' diyerek hükümete şiddetle hücum eylemiştir.»

Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 83.

İbrahim Temo'nun baş eğip demokrat Fırkası'nı kapatmasından bir süre sonra tekrar açılmasını sağlayan ve Genel Sekreterliğini yapan Bezmi Nusret ekliyor :

«O sırada Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey kürsüye gelerek, hademenin getirdiği paketi açtıktan sonra, şu sözleri söylemiştir: 'Bu kanlı sopa dayak atılırken kırılmıştır. Bu kamçı hapishane müdürünün kamçısıdır. Bunlar da işkence üzerine dökülmüş tırnaklar, düşmüş parmaklardır. Her şey anket parlamenter neticesinde anlaşılacaktır. Düşününüz ve reylerinizi veriniz. Her şeyden evvel torunlarınızı hatırdan çıkarmayın. Onları babalarının hatıratından utandırmayın!»

«Aradan çok zaman geçmeden, Doktor Temo İttihat ve Terakki'nin Şeref sokağındaki merkez-i umumisine davet edilmiştir. Kara Kemal, Ahmet Nesimi, Ziya Gökalp heyet halinde kendisini kabul ettiler. Cemiyet namına fırkanın kapatıl-

baskılar, benim bilgime göre, Türk parlamentosunda ilk işkence tartışmalarına yol açıyor.

Eylem, teorinin önüne geçiyor; eylem zorluyor ve ayrışma sürüyor. Ancak eylem, hiç bir yerde tümüyle teorinin işlevlerini üzerine alamıyor. Teori, saftır; eylemin ürünleri her zaman karışık, bir önceki kitapta kullanılan bir deyişle, eylemin verimleri hep bulaşık oluyor.

Bunun burada özel bir anlamı var: İttihat ve Terakki, ayrıştığının bir parçasını hep içinde saklıyor.

1870 yılında Alman ordularının Paris'e girmesi, Fransa'yı dize getirmesi, yeni açılan Fransız kurumu Galatasaray Sultanisi'ne başvuran öğrencilerin sayısında hızlı bir düşüşe yol açıyor. Türkiye'nin köksüzlüğünü ve köksüz olduğu kadar «profesyonel» bakış açısını pek güzel ortaya çıkarıyor. Galatasaray Lisesi bir süre için prestij kaybederken Pera'da Alman birahanelerinin şöhreti artmaya başlıyor. Galatasaray Lisesi'ne gitmeyen Türk aydınları, Alman birahanelerini doluşturuyor.

Bu kadar değil; emperyalist platforma geç çıkmış olan Alman İmparatorluğu, Doğu'sunda Rusya ile genişleme güçlükleri ve ayrıca Fransa ile İngiltere'yle de sömürgeler sorununda anlaşmazlığa düşmeye mahkûm olarak büyüyor. Böyle bir durum Türkiye ile Almanya İmparatorluğu arasında doğal bir yakınlaşmanın da nedeni oluyor. Sultan Hamid ve iktidar ortağı İttihat ve Terakki, Almanya'nın Türkiye'ye girişini pek ciddi endiselerle karşılamıyorlar.

Almanya hızla Türkiye'ye giriyor. Türk Ordusu Alman subaylara teslim ediliyor. Almanlar Türkiye'de «Paşa» oluyorlar; en ünlülerinden birisinin Goltz Paşa olduğu bilinıyor. Von der Goltz, Ekim 1889 tarihinde Alman Genel Kurmayı'na gönderdiği bir raporunda bir sorusuna da yer veriyor. Üstlerine şunu soruyor: «Almanya'ya gönderilecek Osmanlı subaylarının haşmetli İmparator hazretlerine olan sadakatlerine göre mi, yoksa öğrendikleri ile ken-

---

masını istiyorlar. Bunu yapmadığı takdirde hükümet kuvvetiyle dağıtılacağını söylüyorlar.»

Bezmi Nusret Kaygusuz. ibid.. s. 84 ve 85.

disine yardıma hazır ve fikren mutabık olanlar arasından mı seçilmesi» gerekiyor?[43] Acar emperyalistler, hiç bir işi rastlantıya bırakmak istemiyorlar.

Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekiyor; Abdülhamit, Osmanlı Devleti'ni yaşatabilmek için büyük devletlerin tümünden özellikle Birleşik Krallık'tan uzak durmayı bir politika sayıyor. Bu anlamda Almanya'ya yakın olmak için özel bir isteği yok. Fakat denize düşenin yılana sarılması türünden başlattığı yeni çizgi ve kullandığı yöntemler, kaçınılmaz olarak Türkiye'nin, Almanya'nın iradesi dışında hareketi güç bir ülke olması sonucunu doğuruyor.

Bunu Almanlar ve bu arada Goltz Paşa da biliyor. Goltz Paşa, 16 Ekim 1899 tarihinde yazarak Berlin'e gönderdiği ve Türklerin eline geçen bir mektubunda, mektubun Türkler'in eline geçmesi bir skandalın patlamasına yol açıyor, Sultan Hamid'in tüm Almancı çizgisine karşın yine de zaman zaman ikircikli davranmasından ölçüsüz ölçüde hoşnutsuz olduğunu belli ediyor. Bunun için çare düşünüyor, buluyor, Berlin'e gönderiyor.

Osmanlı Ordusu'nda görevli Goltz Paşa, Abdülhamid'i daha Almancı bir çizgiye çekebilmek için, şöyle bir senaryo düşünüyor: Ordu içinde Hamid'e karşı bir ayaklanma düzenlenecek ve bu ayaklanmayı yine Ordu içinde Almancı güçler bastıracak; böylece, Hamid tek güvencesinin Almanya olduğuna inandırılacak.

«Ben işin mümkün olduğuna inanıyorum ve Altesle-rine temin edebilirim ki; İstanbul'da bulunan askerî kıtalar arasında hoşnutsuzluğu tahrik edebilecek durumdayız»[44]. Goltz Paşa, Almanya İmparatorundan, Türk Ordusu içinde, Sultan Hamid'e karşı bir isyan çıkarmak için izin istiyor. «Sadece bununla kalmayıp, evvelce mavzer tüfekleri içinde bize çok faydalı olan R. Paşa'dan ve sonra M. Paşa ve H. Paşa'dan müessir şekilde yardım görebiliriz. Altesleri bu adamları tanıyorlar ve kamulaştırılan mülklerinin meblağını, emirleri gereğince kendilerine iki kere ödemiş olduğumu da biliyorlar. İrsalatın (gönderilecek para) yenilenmesi kâfi gelecektir ve bu usul

sayesinde Alteslerine adlarını biraz önce hatırlattığım zevatın kesin ve çok önemli yardımlarının sağlanacağından eminim.»

«Bir resmî geçit günü askerî kıtalar arasında herhangi bir isyan hareketini kışkırttığım anda, yatıştırmak için derhal müdahale edeceğim ve dostlarımız tarafından tesir ve telkin altında bırakılacak olan Padişah'a böyle ciddi bir isyan karşısında ancak Alman hükümetinin faydalı ve kendilerini korumağa muktedir tek devlet olduğunu göstermek hususunda durumdan faydalanıp, Padişah'tan bir ittifaka muvafakatlerini elde etmeği başarırsam, böyle bir halden şüphelenecek Rusya'nın alacaklarının derhal ödenmesini isteyeceğim.» Almanya, on dokuzuncu yüzyıl kapanırken Türkiye'de bu kadar ayrıntılı programlar yapabilecek durumda olduğunu düşünüyor.

Almanya'nın Türkiye'de en güçlü olduğu kesim, tekrar olacak, Türk Ordusu'dur. Genç subayların çok büyük bir bölümü Alman bakış açısıyla yetiştirilmiştir ve Almancı bir politikayı savunuyorlar. İttihat ve Terakki'nin genç subay kadrosu çok büyük ölçüde Almancı kesimden geliyor. Bu kadrolar içinde, Yakup Cemil türünden hâlâ İngilizci bir politikanın savunucuları kalsa bile, bunlar ne kadar ünlü olurlarsa olsunlar, bir bahane ile «temizleniyorlar»; Yakup Cemil kurşuna diziliyor.

İttihat ve Terakki içinde baskın eğilim, erbab-ı sılâh, eli silâh tutanlar, tıpkı Abdülhamit türünden Almancıdır. Bu nedenle, Temmuz İhtilâli Alman başkenti için hem habersizlikten ve hem de ne yapacağını bilmemekten, sürpriz oluyor. Berlin, uzun tereddütlerden sonra, Genç Türkleri tutmaya karar veriyor.

Bütün bu tarihsel gelişmelerin ışığında şu söylenebilir: İttihat ve Terakki, Almancı ve rakibi Ahrar ile daha sonra kurulacak olan Hürriyet ve İtilâf İngilizcidir. Bu büyük ölçüde doğrudur; Ahrar ve Hürriyet ve İtilâf, hem Prens Sabahattin'in ve hem de açık İngilizci diğer Türklerin etkisinde gelişiyor. Ayrıca İttihat ve Terakki içindeki Doktor Abdullah Cevdet veya Mizancı Murat türün-

den ünlü Ingilizciler, Temmuz İhtilâli'ne gelinceye dek İttihat ve Terakkı'nin dışına düşüyorlar.

Eklenecekler var: 13 Nisan Ayaklanması, İngilizleri hoşnut edemeyen Abdülhamit'e olduğu kadar Almancı çizgiyi açıkça belli eden İttihat ve Terakki'ye de karşıdır. 13 Nisan Ayaklanması'nda İngilizlerin parmağı olduğu ise, genel olarak, kabul ediliyor. Buna karşılık Selânik'ten hareket ederek isyan eden askerleri bastırmaya gelen gönüllü Hareket Ordusu'nun, bir yanıyla, Alman parasıyla finanse edildiği ciddi ciddi ileri sürülebiliyor.

Hepsi güzel; ancak, pratik ölçüsünde saf. İttihat ve Terakki içinde, ünlü Maliye Nazırı Mehmet Cavit ve Tanin'in kavgacı başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın gibi, genel olarak Fransız-Ingiliz ve özel olarak da İngiliz sermaye ve bakış açısının savunucuları da bulunuyor. Burada, daha önce belirtilen, İttihat ve Terakki içinde eli kalem tutan daha çok Ingilizci ve eli silâh tutanların net bir biçimde Almancı bir politikanın savunucusu olduklarını tekrarlamak mümkün görünüyor. Eylemin, teoriden gittikçe uzaklaştığı ve yoğunluğunu artırdığı bir zamanda, kuşku yok, son çözümlemede eli silâh tutanlar ağır basıyor.

Bu çözümleme tümüyle islâmcı akım açısından da geçerli oluyor. Pratik, her zaman bulaşıktır; İttihat ve Terakki, islâmcı akımlardan ayrışırken, kendi içinde önemli bir islâmcı ton tutuyor.

Tezler, anlık değil, geçmişe ve geleceğe dönelik anlamlar içerecek türde yazılıyor.

Daha önceki kitapların tezlerinden birisinin hatırlanması gerekli: Tanzimat'tan sonra bütün siyasal akımlar islâmcı bir ton taşıyorlar. 1859 Kuleli Olayı, Aydın Üzerine Tezler'e kadar, Türk aydın ve siyasal yaşamının bu özelliği kavranamadığı için, yine Aydın Üzerine Tezler'e kadar çözümlenemedi. İslâmcı bir ton taşıdığı için, lideri şeyh olduğu için, «gerici» sayıldı; Kemal, liderine çok saygı gösterdiği için de, kuşkuya düşüldü. İlk Meşrutiyet ve Anayasa'nın ilânında Mithat Paşa'nın softaları hareketlendirmiş olması ihmal edildi. Kuşku ve ihmal bir yana;

Tanzimat'a tüm tepkilerde ve kütleye her yaklaşmada, Osmanlı döneminde, mutlak bir islâmcı renk görmek gerekiyor.

Tez: Osmanlı dönemde tüm aydın ve siyasal hareketlerde bir islâmcı tepki vardır. İslâmcı tepki, aydın ve siyasal hareketlerin çözümlemesinde belirleyici değildir.

Buradan, Osmanlı döneminde her aydın ve siyasal harekette bir islâmcı rengin varlığı (*) tezinden, beklenebileceği türden, Temmuz İhtilâli'ne geliyorum. Profesör Tarık Zafer Tunaya'nın çalışmasından aktarıyorum: «Siyasî bakımdan, Islâmcılar, bilhassa 10 Temmuz hareketinin başladığında, bu hareketi halka İslâm aleminde vuku bulan inkılâbların son halkası olarak tanıtmaktadırlar»[15]. Bu tanıtmayı camilerde yapıyorlar: «10 Temmuz hareketi islâmın yeni bir zaferi olarak gösterilmektedir. Halk büyük ümidin heyecanı ve vaazların huşuu içinde minberlerden, İslâmiyet'le Meşrutiyet'in aynı şey olduğunu dinlemektedir.» İslâmcılar Meşrutiyet'i kutsal bir «intikam» sayıyorlar ve gösteriyorlar.

Temmuz İhtilâli'ne gelinceye kadar ve Temmuz İhtilâli günlerinde islâmcı akım ile İttihat ve Terakki arasında su sızmadığını söylemek mümkün (**). İhtilâl, islâmcı

(*) Buradaki çözümlemenin, Profesör İdris Küçükömer ile fıkra yazarı Çetin Altan'ın 1960 yıllarında ileri sürdükleri ile hiç bir ilgisi yok; var, tersidir. Küçükömer ve Altan, bir köy imamı kafasıyla, islâmın ve islâmcı siyasal akımların, Terakki Perver Fırka, Milli Nizam veya Selâmet Partisi, ilerici olduğunu keşfettiler.

Köy imamı kafası, paradoks veya saçma bulmayı, kanıtlama sayar. Soysuzlaşmış bir Aristo mantığı ve ilkel fıkıh kültürü ile beslenmiş köy imamı, paradoksları kanıt olarak sunarak, camiine kalabalık toplarlar. Profesör Küçükömer ile gazeteci Altan, köy imamı yazılarıyla, bir ara kalabalık toplamaya çalıştılar.

(**) «İttihad ve Terakki, Meşrutiyet'in başında, bizzat liderlerinin isimleri anılarak dini dergilerde ve camilerde, bilhassa Sırat-ı Müstakim sayfalarında savunulmuş ve öğülmüştür.»

«Sırat-ı Müstakil 1327, No 162 (s. 91-92), No 163 (s. 110-

akım ile İttihat ve Terakki birlikteliğinin doruğunu gösteriyor, Doruk, ayrılık zamanını belirliyor. Temmuz İhtilâli ile birlikte, şimdiye kadar bütün aydın ve siyasal hareketlerde var olan, islâmcı akım ayrı bir örgütlenme gereğini duyuyor.

Ayrışma süreci sürüyor: İslâmcı akım, İttihat ve Terakki içinde artçılar bırakarak, İttihat ve Terakki'den ayrılıyor. İttihad-ı Muhammedi Fırkası kuruluyor.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nı ayrıntı ile inceleyen Profesör Tunaya, «Tüzüğü bakımından, İttihad-ı Muhammedi disiplinli bir partidir» yargısını veriyor[46]. Ekliyor; «İttihad-ı Muhammedi Fırkası, klerikal, dinci (anti-lâyık), ihtilâlcidir, İslâmcı bakımdan beynelmilelci, yani İslâm milletleri arası bir karaktere sahiptir.» Parti, enternasyonalist ve ihtilâlci özelliklerini sözde bırakmıyor; tüzüğünün beşinci maddesiyle tüm islâm ülkelerine ihtilâl ajanları, vaizler göndermeyi programına alıyor. Aynı tüzüğe göre, Parti'nin gerçek genel başkanının Muhammed olduğu belirtiliyor.

İttihad-ı Muhammedi, kuruluşunu ve kuruluş bildirisini, 13 Nisan Ayaklanması'ndan kısa bir zaman önce açıklıyor. Belli bir hazırlık geçiriyor; bu hazırlık döneminde, İttihat ve Terakki, orduyu düzene sokma düşüncesi içinde, alaylı subayları tasfiye etme kararını alıyor. Ayrıca ilmiye sınıfının askerlik ayrıcalıklarını sınırlandırıcı bir yasa önerisini Meclis-i Mebusan'a veriyor. Özetle, İttihat ve Terakki Temmuz İhtilâli'nden hemen sonra, ilmiye sınıfı ile alaylı subayların rahatsızlıklarının hedefi olmaktan çekinmiyor.

İslâmcı akım ve özellikle bu akımın siyasal örgütü olan İttihad-ı Muhammedi, ilmiye sınıfı ile alaylı zabitler arasında hızlı bir gelişmeye aday olarak kuruluşunu açık-

---

114), No 164 (s. 129-133), No 165 (s. 141-146), No 166 (s. 161-162), No 167 (s. 176-178).»

«Buna karşılık, İttihad ve Terakki'nin kongre kararlarında ve programlarında, islâmcı tezler ve dini davranışlar gittikçe artan bir önem kazanmışlardır.»

Tarık Zafer Tunaya, İslâmcılık Cereyanı, İstanbul, 1962, s. 107.

lıyor. Volkan Gazetesi, ilmiye sınıfı içinde İttihad-ı Muhammedi'nin gücünü belirten yazı ve haberler yayınlamakta gecikmiyor.

Volkan, İttihad-ı Muhammedi'nin hırslı ve kavgacı yayın organı oluyor. Volkan, islâmcıların heyecanla karşıladıkları Temmuz İhtilâli'ne karşı bir hayal kırıklığını dile getiriyor. Meşrutiyet'in ilânına karşın, açlık ve sefaletin hüküm sürdüğünü yazıyor. Toplum yönetimine şeriatın egemen olmasını beklerken, «Avrupa'dan gelmiş dört tane herifi na şerif» ülkede ahlâksızlığı körüklüyor ve yayıyor. Ittihad-ı Muhammedi için, İttihat ve Terakki, Avrupa'dan gelen dört tane hoş olmayan heriften ibarettir ve tüm kötülüklere kaynaklık ediyorlar.

Burada bir parantez açıyorum ve daha önceki tezi kısaca yazıyorum: İttihat ve Terakki düşmanlığı gericiliktir.

Türkiye'de islâmcı akımların ilk örgütlü ve saf siyasal kuruluşu olan İttihad-ı Muhammedi, ordunun içinde güçlenmeden ihtilâl yapılamayacağını düşünüyor; Temmuz İhtilâli'ni tümüyle orduya bağlıyor. Ordu ile ilmiye sınıfının artık bir bütünlük içinde olduğunu ve İttihat ve Terakki ile mücadelenin, İttihat ve Terakki'nin düzeltilmesinin de, orduya düştüğünü ileri sürüyor.

Profesör Tunaya, 1909 yılına ait Volkan Dergisi'nin 82 nci sayısından aktarıyor; Tunaya'nın çalışmasından aktarıyorum: «Bir milletin malının, ırzının, canının muhafazası ancak meşruti idaremizin bekasıyla kaim olduğundan, bu nimetin muhafazası uhdemize muhavvel bir keyfiyettir, daima kalbimizde besliyeceğimiz bir şey varsa da meşrutiyetle hürriyetimizdir, o meşrutiyet ki, Şeriatımız anınla kaimdir, hep birden muhafazasına çalışalım, yalnız dikkat edelim ki, Avrupa'dan gelmiş dört tane herifi naşerif, bizi Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlâkiyle müteallik edemesünler, meselâ, kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak yahud bir müslüman hürdür, diye meyhaneler, kerhaneler açmak için müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim.» Bir yazın tipik özelliklerlyle, cümle düzeninden yoksun, bu

uzun paragraf İttihad-ı Muhammedi'nin olduğu kadar bugünaz islâmcı akımların da her zamanki temel tezlerini açıklıyor.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın başında, 13 Nisan Ayaklanması'ndan sonra hemen asılan Derviş Vahdeti yer alıyor. Derviş Vahdeti hakkında da pek az olan bilgilerden bir bölüğünü, Meşrutiyet günlerinin, İttihat ve Terakki karşıtı olsa da, «demokrat», sessiz ve biçimsiz bir tanığı olan Bezmi Nusret sağlıyor. Kurtuluş Savaşı'nın başında da yararlıkları görülen Kaygusuz, Derviş Vahdeti'yi nerede ve nasıl bildiğini yazıyor: «Müdafaa-i Hukuk Gazetesi'ni tabettirdiğimiz Asır matbaasında bu fırkanın (İttihad-ı Muhammedi, y.k.) naşir-i efkârı olan 'Volkan' gazetesi de basılıyordu. Derviş Vahdeti, idarehane ittihaz ettiğimiz odanın yanındaki odada oturuyordu. Bir kaç defa kendisiyle konuştum. Orta boylu, esmer çehreli, armut sakallı, gözlerinin etrafı kırmızı ve içi kanlı idi. Redingotunun önü o dakikada padişahın huzuruna çıkacak imiş gibi daima ilikli dururdu. Riya, tabasbus, şeytanlık yüzünden akardı. Mürettiplerle görüşürken işitirdim; pek pis ve murdar sözler savururdu. Zannederim ki Kıbrıslı idi. Fakat Suriyeli bir Araba da benzerdi. Katiyen hoca değildi. Saray bendelerinden olması çok muhtemeldir»[47]. Vahdeti'nin en yakın çalışma arkadaşlarından birisi, daha önce sözü edilen, Said-i Kürdi, alias Said-i Nursi'dir. Said-i Nursi, o zamanlar Said-i Kürdi (*), 13 Nisan Ayaklan-

(*) İsmet Paşa yönetimindeki Cumhuriyet Halk Partisi, seçim yapmayı kararlaştırınca, kütlelere gitmek zorunluluğunu duyunca, Türk aydınının teorik sığlığının bir sonucu olarak, bunu, ödün vermek biçiminde algılıyor. Kütlelerde var olduğunu düşündüğü islâmik akımlara hoş görünebilmek için, Meşrutiyet günlerinin islâmcısı Şemsettin Günaltay'ı, 1950 seçim öncesinin, başbakanı olarak seçiyor. Din dersleri, ilâhiyat fakültesi ve benzerleri, işte bu sırada sahneleniyor.

Rakibi, 1950 yıllarının hükümet partisi, Meşrutiyet yıllarının genç İttihat ve Terakki üyesi Celâl Bayar'ın başkanlığındaki Demokrat Parti, 1950 yıllarının sonlarına doğru, izlediği dışa bağımlı kapitalist yolun sonucunda büyük prestij kaybedince, Meşrutiyet yıllarının Bediüzzaman Said-i Kür-

ması sırasında, 18 Nisan 1909 tarihinde Serbesti Gazetesi'nde yayınlanan bildirisinde «Bediüzzaman Said-i Kürdi» imzasıyla ve şeriat adına konuştuğunu açıklayabiliyor. «Ey Asakir-i Muvahhidin! Şeriat namına size söylüyorum ki İslâmiyetin maddî kuvveti ordudur. Ordunun da ruhu ve mefkûresi mektebli zabitlerdir. Bunlara ilişmek hayat-ı millete cinayet etmektir.» Alaylı subayların Harbiye'den yetişmiş subaylara karşı tepkisini de içeren 13 Nisan Ayaklanması'nda yer yer askerler mektepli subayları öldürmeyi deniyorlar; isyanın belli aşamasında Said-i Kürdi duruma egemen olmak istiyor.

Bütün bunlara bakılırsa, buraya başka amaçlarla birlikte tarihi çarpıtma süreçlerine açıklık kazandırabilmek için, bilimsel çalışmanın gizinin görüntü ile özü, temeli ile düzeltici olanı ayırt etmekte düğümlendiğini gösterebilmek amacıyla aldım, 13 Nisan Ayaklanması'nın tek başına ve tümüyle islâmcı akımların bir başarılı ihtilâl giri-

---

di'sini hatırlıyor. Said-i Kürdi, artık nurculuk denilen bir tarikatın kurucusudur ve Said-i Nursi olarak tanınıyor.

Bu şarlatan hakkında daha önce bilgi verdim. Tamamlamak için aktarıyorum.

«Kendi deyimince kültürünü Kürdistan'ın yüksek dağlarına borçlu olan ve kusurlarının 'ümmilik ve acemiliğine' bağışlanmasını isteyen Said-i Nursi'nin hayatını tahlil eden gelenekçi yazarlara göre, Nurculuk bir ekol'dür. Okuma yazma bilmeyen Said-i Nursi'nin kâtiplerine yazdırdığı ilhamlara dayanan eserleri 'Risale-i Nur' başlığı altında toplanmıştır.»

«Hareketin başında 31 Mart Vak'ası'nın kahramanlarından, Volkan yazarı ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası kurucularından Bediüzzaman Said-i Kürdi bulunmaktadır. Nurcuların lideri Cumhuriyet rejimi boyunca, doğduğu köye izafeten Said-i Nursi adını almıştır.»

«DP'nin dini hisleri, oy toplama bahasına istismar politikası Nurculuk hareketlerinin ve gösterilerinin geniş bir müsamaha iklimi içinde serbestçe cereyanını ve gelişmesini sağlamıştır. Hükümet erkânı, Emirdağ İlçesi'nde 'üstad' ile buluşmuşlar, devrin Başbakanı Menderes 19 Ekim 1958'de aynı ilçeyi ziyaret ettiği zaman, Nurcular kendisini, minaresinde Hilâfet ve Saltanatı temsil eden iki tuğralı yeşil bayrağı açarak karşılamışlardır.»

Tarık Zafer Tunaya, İslâmcılık Cereyanı, İstanbul. 1962, s. 232 ve 233.

şimi olduğunda görüş birliğine ulaşmak mümkün. Giderek Kemalist Historiagrafya'nın 13 Nisan Ayaklanması'nı yalnızca «irtica» hareketi olarak damgalamasını geçerli bulmak da mümkün (*). Bunun yalnızca tarihi çarpıtmak anlamına geldiğine Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabının son bölümünde değinmek imkânını buldum. Şimdi ve kısaca bir adım daha atılabilir.

Çok açık olarak şu söylenebilir: Prens Sabahattin'den Mizancı Murat'a kadar uzanan İttihat ve Terakki karşıtı gerici muhalefet, her türlü saf ve karışık İngilizci eğilimler, Temmuz İhtilâli'ne karşı bir hazırlık içindeler. Bu, adı ve tarihi belirlenmemiş bir 13 Nisan Ayaklanması'nın hazırlığı demek oluyor. Bu hazırlıklar içinde, İttihad-ı Muhammedi hareketin belli rollerini üzerine alıyor ve yer yer önde adımlar atıyor.

Genel çalışmalarda tarih çarpıtılırken ayrıntılı çalışmalarda gerçek'i ortaya koyan işaretlere rastlamak çok zor olmuyor. Tarık Zafer Tunaya, 13 Nisan Ayaklanması'ndan «altı gün önce, Ayasofya camiinde okunan mevlutdan sonra, Volkan başyazarı ve partinin kurucularından Derviş Vahdeti'nin bir nutuk» vererek İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın kuruluşunu resmen duyurduğunu belirtiyor. Ekliyor: «Muhalefet çevreleri bu hareketi desteklemişler, olayı İttihat ve Terakki diktatoryasının sonu olarak yorumlamışlardır»[18]. Şunu da ekliyor: «Prens Sabahattin ve birleşik muhalefet grubunun davranışlarında bu özellik görülür.» Prens Sabahattin'in 13 Nisan Ayaklanması'nda parmağı olduğunda ise kuşku görülmüyor.

13 Nisan Ayaklanması konusunda bir monoğrafi yayınlamış olan Sina Akşin «Mevlânzade Rifat'ın savunduğu

---

(*) Tekrar olmalı; çağdaşları 13 Nisan'ı askeri isyan olarak biliyor. 13 Nisan tarihinde Başbakanlık Mektupçuluğu görevinde bulunan Ali Fuad da, hareketi, odacısından ve şu sözlerle öğreniyor :

«Bu sabah Avcı taburları Ayasofya'da Mebusan dairesi önünde toplanarak ihtilâl çıkardılar.»

Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1949, s. 29.

tezе göre, 31 Mart'ı, Abdülhamit'i tahttan indirmek ve tabii, Ittihat ve Terakki'nin iktidarına son vermek amacıyla düzenleyen başta Sabahattin Bey olmak üzere Ahrar Fırkası'dır ve donanma olaydan önce elde edilmiş bulunuyordu» görüşünü dile getiriyor. «Biz de», böyle devam ediyor, «bu tez eğilimli olduğumuz gibi, donanmayla daha önce güçlü bir anlaşma yapıldığını da güçlü bir ihtimal olarak kabul ediyoruz»[49]. Ali Kabuli, ayaklanmaya karşı bir tutum olarak komuta ettiği savaş gemisiyle Yıldız'ı ateşe tutmak isteyince, daha önce yazıldı, gemisinden alınarak Yıldız Sarayı'nda Sultan Hamid'in gözleri önünde parçalandı. Yalnızca kara kuvvetleri değil, ayaklanma öncesi ve sırasında İstanbul'da bulunan deniz kuvvetleri de çok büyük ölçüde 13 Nisan Ayaklanması'na katıldı.

Sina Akşin'in, 13 Nisan Ayaklanması'nı inceleyen, «13 Mart» başlıklı monoğrafisinden bir aktarma daha yapıyorum: «13 Nisan günü dikkati çeken bir gazete de Mizan idi. Hemen hemen bütün birinci sayfayı 'Ulemanın Sükutu' adını taşıyan iri punto ile azılmış bir yazı kaplıyordu»[50]. Burada çok açık bir benzetme yapmak zorundayım. 13 Nisan Ayaklanması'nda, Hüseyin Cahit Yalçın'ın başyazarı olduğu Tanin Gazetesi tahrip edildi, yerle bir oldu. Hüseyin Cahit, yıllar sonra, İkinci Savaş'ın son günlerinde, bir gün bir ilhamla gazetesinde «Kalkın Ey Ehli Vatan» başlıklı bir yazı yazdı. Yazının çıktığı gün, büyük bir sağ öğrenci terörü gerçekleşti ve Sabiha ile Zekeriya Sertel'in yayınladıkları Tan Gazetesi tahrip edildi, yerle bir oldu.

Benzetmeden sonra aktarmaya devam ediyorum: «Böylece Mizancı, kolayca anlaşılacağı üzere, ulemanın İttihat ve Terakki'yi mahkûm edip, muhalefeti haklı bulmasını istiyordu. 31 Mart Vak'ası gününden bir gün önce hazırlanmış bu yazı ve puntolar karşısında Mizancı Murat'ın 31 Mart olayından önce haberli olmadığını kabul etmek gerçekten zordur.» 1945 yılında Hüseyin Cahit, öğrencileri bir sağ eyleme davet ederken 13 Nisan sabahı,

bir zamanların ünlü ilerici aydını, Mekteb-i Mülkiyeyi Şahane'nin etkili hocası Mizancı Murat, ilmiye sınıfını sağ bir ihtilâli onaylamaya çağırıyor.

Prens ve Murat'ın rolleri, 13 Nisan Ayaklanması'nı İttihad-ı Muhammedi Fırkası ile sınırlayarak katılanların geri kalan çok büyük bölümünü aklamanın imkânsız olduğu görülüyor. 13 Nisan Ayaklanması, Selânik'ten gelen gönüllü Hareket Ordusu'nun gücü ile kontrol altına alınınca, ayaklanma liderlerinin yazgısı belli oluyor. Bu yazgının ne olabileceği konusunda her halde bir kuşku olamaz; fakat yine de zamanın önde gelen bir başbakanlık görevlisinin anılarından ilk işaretleri okumak yararlı olabilir. Sadaret mektupçusu Ali Fuad Bey, şunları hatırlıyor: «Pazartesi günü dairelerin açılacağını gazetelerde görerek Haydarpaşa vapuru ile Köprü'ye geldim. Vapurdan çıkarken Bahriye nazır-ı sabıkı Ateş Ahmet Paşazade Arif Hikmet Paşa'ya tesadüf ettim. Konuşarak birlikte Köprü başına gelince müthiş bir manzara karşısında kaldım. Divan-ı Harp ilk kurbanlarını kemirmiş ve 31 Mart hadisesi faillerinden altı kişiyi Köprü'de darağaçları kurdurarak asmıştı. Maslupların (asılmışların, y.k.) hali halka dehşet veriyordu»[31]. İç savaş sürekli can alıyor ve can alma hırsı doğuruyor. Hatırlamaya devam ediyor: «Bu hal karşısında müteessir oldum ise de Arif Hikmet Paşa, 'bu kadarla olmaz, hiç olmazsa yüz kişi olmalı' dedi. İstanbul'un asıl bir çocuğunun ağzından işittiğim bu söz büsbütün teessürümü artırdı.» Kaç kişinin asıldığını bilmek zor; bu ilk altı kişi, Hareket Ordusu'nun güvenliği sağlamasından hemen sonra asılıyor.

Derviş Vahdeti ise yazgısından kaçmaya çalışıyor. Kaçarken açıklamalar yapmaktan geri kalmıyor. Vahdeti'ye Divan-ı Harb'in önüne gelmesi, duyuruluyor. Tam bir çaresizlik içinde kıvrandığı anlaşılıyor. Bir o tarafa, bir diğer tarafa koşarken sanki suç ortaklarının listesini yapıyor. Bu nedenle, Sina Akşin «bizi asıl ilgilendiren nokta, Vahdeti'nin evinden çıkıp Haydarpaşa istasyonuna gelmeden önce yaptığı ziyaretti»[32] Ziyaretten daha çok ziyaretlerden söz etmek gerekiyor. «Bunlardan ilki, Kâmil

Paşa'nın oğlu Sait Paşa'ya» yapılıyor. Kâmil Paşa, bütün yaşamı boyunca ve çok kez yaptığı başbakanlıklarında hep Ingilizci bir politika izliyor. Daha sonra yargılanma sırasında Vahdeti, Sait Paşa'yı akıl danışmak için ziyaret ettiğini söylüyor; Sait Paşa da, Derviş'e, mahkemeye gitmesini salık verdiğini belirtiyor. Yargılama, Vahdeti'nin idam ve Sait Paşa'nın ordudan atılması kararlarıyla sona eriyor.

Burada durmuyor; «Vahdeti o gün Sait Paşa'dan sonra Şehzade Vahdettin'i ziyaret» ediyor. «31 Mart» monoğrafisi, Vahdeti'nin ziyaretleri konusunda bilgi vermeyi şöyle sürdürüyor: «Vahdeti'nin söylediğine bakılırsa, daha önce Şehzade'nin Ağası Mehmet Esat Efendi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti merkezine gelerek hem efendisini ve hem de kendisini Cemiyet'e üye yazdırmıştı. Vahdeti bundan cesaret alarak Şehzade'nin konağına, gidip orada bir kaç gün kalmak istemişti. Fakat Mehmet Esat, 'herkes kendi derdine bakıyor, olamaz' deyince, Vahdeti de Gebze'ye gitmek zorunda kalıyor.» Bu bilgiler bir yargı ile tamamlanıyor: «Her iki ziyaret hangi yüksek çevreierin Vahdeti'nin arkasında olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Vahdeti, Sait ve Kâmil Paşa'ların ve belki de Vahdettin'in -aralarındaki ilişkiler kesin olarak bilinmese de- İttihat ve Terakki aleyhtarlığı ve Ingiliz siyasetiyle nasıl bir cephede bulundukları böylece belli olmaktadır.» Burada yargıyı pekiştirmek gerekiyor; 13 Nisan Ayaklanması'na «31 Mart İrtica Vak'ası» demek, tarihi çarpıtmaktır. Ayaklanma, çok daha ötelere uzanıyor.

Çarpıtmak, kararmaktır.

Çarpıtmak, gerçek'i bükmekten öte, üzerine karanlık örtmeye çalışmak oluyor.

Halide Hanım, 1926 yılında kaleme aldığı, anıları Mor Salkımlı Ev'de ayaklanmadan hemen önceki gün, İttihatçılar tarafından öldürüldüğüne inanılan Hasan Fehmi için yapılan cenazeyi hatırlıyor. «Evimin penceresinden cenaze alayını gördüm. Adeta o beyaz sarıklı muazzam kalabalık hareket halinde bir papatya tarlasını hatırlatıyordu. Ortalığı herhangı bir gürültüden daha korkunç bir

sessizlik sarmıştı. Bana bir irticaın başlangıcı gibi geldi. Salih Zeki, 'İttihatçıların Selânik'ten getirdikleri Avcı Taburu meşrutiyetin koruyucusudur, bir şey olmaz' diyordu.» Salih Zeki, Halide'nin zamanın ünlü matematikçisi olan ilk kocasıdır.

Matematikçi Salih Zeki'den önce İttihat ve Terakki hiç güven duymadıkları İstanbul'da Temmuz İhtilâli'ni güvenlik altında sürdürebilmek için Selânik'ten Avcı Taburları getiriyorlar. 13 Nisan Ayaklanması'nı da bunlar yapıyor. Bunlar, Niyazi, Enver, Eyüp Sabri ile dağa çıkararak Temmuz İhtilâli'nin gerçekleşmesinde çok büyük rol oynayan askerî birliklerdir. Bu kez, Temmuz İhtilâli'ne karşı isyan ediyorlar.

Karanlık geriletici, aydınlık ilerletıcidir.

Avcı taburları ve bunların bağlı olduğu Üçüncü Ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ihtilâlcilerin yuvalandığı kesimdir. «31 Mart Vakası» başlığını taşıyan kitabında, nerede ise yıllar sonrasında bile 13 Nisan Ayaklanması'nı savunacak olan, Sıvas Kongresi delegesi ve başkanlık kurulu üyesi İsmail Hami Danişmend, bunun nedenini şöyle açıklıyor: «Merkezi Selânik'te bulunan Üçüncü Ordu'nun Sultan Hamid'e karşı beslediği muhalefetin en mühim sebebi, maaşların bazan üç ay kadar tedahülde kalması ve zabitlerin zamanında terfi edememesidir. Bu iktisadî sebep, Jön Türk propagandasından daha mühimdir. Gerek Selânik'te teşekkül eden gizli bir cemiyetin, gerek Paris'teki İttihat ve Terakki'nin istifade ettiği müsait vaziyet işte budur»[53]. Maaş koşulları bir yana, Üçüncü Ordu bölgesinde görev yapmanın çok çeşitli güçlükleri olduğu biliniyor.

Ayrıca Osmanlı ordusu içinde maaş makasının çok açık olduğunun eklenmesi gerekiyor. Bulabildiğim iki tablo, bu açıklığın zaman içinde, kapanmayarak daha da büyüdüğünü gösteriyor. 1843 yılına ait bilgiler, en yüksek rütbeli subayın aylığının, en alt rütbedeki subayın aylığının 41 katı olmasına karşın, on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında bu katsayının 60 olduğunu gös-

OSMANLI ORDUSUNDA MAAŞ MAKASI: 1843

	AYLIK MAAŞ	BARIŞ TAYİNATI		SEFER TAYİNATI	
	Kuruş	Er	Hayvan	Er	Hayvan
Ferik	5000	64	20	64	48
Mirliva	2500	32	12	32	24
Miralay	1200	16	4	16	12
Kaymakam	900	12	3	12	9
Binbaşı	750	8	2	8	6
Alay Emini	500	6	2	6	4
Sağ ve Sol Kol Ağası	400	4	2	4	3
Liva Kâtibi	400	6	2	6	4
Alay Kâtibi	400	6	2	6	3
Tabur Kâtibi	300	2	1	2	2
Tabur İmamı	160	2		2	
Piyade Yüzbaşısı	180	2		2	
Mülâzım-ı evvel (Ütğm.)	120	1		1	
Mülâzım-ı sani (Tğm.)	120	1		1	
Müzika Yzb.	400	4	1	4	3
Müzika Mülâzımları	120	1		1	
Ser (Baş) Çavuş	50	1		1	
Çavuş	40			1	
Bölük Emini	35			1	
Onbaşı	30			1	
Erler	20			1	
Boru Çavuşu	50			1	
Boru Onbaşısı	35			1	
Boru Eri	30			1	
Müzika Onbaşısı	30			1	

Ahmet Cevdet, Tarih-i Asker-i Osmani V nci kitap, sayfa 26.
Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi III ncü Cilt 5 nci Kısım, Ek 15

OSMANLI ORDUSUNDA MAAŞ MAKASI
ONDOKUZUNCU YÜZYIL SONU

SUBAYLAR		KÜÇÜK ZABİTAN (Astsubaylar)		ERAT	
RÜTBESİ	MAAŞI Kr.	RÜTBESİ	MAAŞI Kr.	RÜTBESİ	MAAŞI Kr.
Müşir	15 000	Alay Çavuşu	57 00	Sv. Onbaşısı	33 25
Ferik	6 000	Cephaneci	57 00	Sv. Onb. Vekili	28 50
Mirliva	4 000	Çavuş Harbende	86 00	Borazan Eri	28 50
Miralay (Albay)	2 000	Onbaşı Harbende	76 00	Piyade Eri	19 00
Kaymakam (Yarbay)	1 250	Ser (Baş) Çavuş	47 50	Süvari Eri	23 75
Binbaşı	1 000	Nalbant Çavuşu	66 50		
Alay Emini	750	Borazan Çavuşu	47 50		
Alay Müftüsü	750	Demirci, Marangoz	38 00		
Alay İmamı	650	Saraç ve Nalbant	47 50		
Alay Katibi	625	Piyade Çavuşu	38 00		
Kol Ağası (Sağ)	600	Sv. Çavuşu	47 50		
Kol Ağası (Sol)	500	Bölük Emini	33 25		
Tabur Katibi	416	Çavuş Vekili	38 00		
Tabur İmamı	300	Borazan Çvş. Vekili	38 00		
Tabur Katip Yardımcısı	240	Borazan Onbaşısı	33 25		
Yüzbaşı	400	Saka Onbaşısı (Sv.)	33 25		
Mülâzım-ı Evvel (Üteğm.)	300	Saka Onbaşısı (P.)	28 50		
Mülâzım-ı Sani (Teğm.)	250	Borazan Onb. Vekili	28 50		
Mülâzım-ı Salis (Astğm.)	191	Piyade Onbaşısı	28 50		

Harb Okulu 1 nci sınıf maaşı 25, 2 nci sınıf 53, 3 ncü sınıf 67, İdadi öğrencileri 25 kuruş aylık alırlardı

AYLIK TAYİNAT

RÜTBE	EKMEK		ET	PİRİNÇ		SADE [illegible]		ARPA		SAMAN	
	Çift	Kl.	Gr.	Kl.	Gr.	Kl.	Gr.	Kl.	Gr.	Kl.	Gr.
Müşir (Mareşal)	600	153	840	115	380	57	69	307	680	1230	700
Ferik	450	115	380	57	690	38	460	192	300	769	200
Mirliva	300	57	640	32	460	28	845	153	840	615	360
Miralay	210	38	460	38	460	19	230	76	920	307	680
Kaymakam	150	38	460	32	050	12	820	76	920	307	680
Binbaşı	120	32	050	25	640	9	615	76	920	307	580
Alay Emini	120	28	845	19	230	6	410	76	920	307	680
Alay Kâtibi ve İmam	120	28	845	15	385	3	846	38	460	153	840
Sağ ve Sol Kol Ağası	120	28	245	15	385	3	846	38	460	153	840

Mahmut Şevket, Osmanlı Teşkilât, Kıyafet-i Askeriyesi, Kısmı Salis, sayfa 104 : 107
Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi III ncü Cilt 5 nci Kısım, Ek 16.

teriyor. Zaman içinde artması ayrı, böylesine büyük bir maaş makasının her kurumda büyük hoşnutsuzlukların kaynağı olabileceğinden kuşku duymuyorum.

Ancak üçüncü ordu ihtilâlci hareketlere yuva olma özelliğini, yalnızca maaş makasından veya maaşların geç ödenmesinden almıyor. Danişmend, daha önce değindiğim bir dinamığin altını, hoşnutsuzluğunu belli edecek sözcükleri seçerek, çiziyor: «Makedonya'daki üçüncü ordu zabitleri yıllarca Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleriyle çarpışa çarpışa çetecileşmiş ve netice itibariyle bu ordu zihniyet bakımından büyük bir çete haline gelmiştir.» Avcı taburları, Bulgar Sırp çeteleriyle gerilla savaşları yapmak üzere kurulan özel birliklerdir. İhtilâlciler en çok Avcı taburları içinde güçleniyorlar.

Güçleniyorlar mı? Ne ölçüde veya ne zamana kadar? Teoriden yoksun İttihat ve Terakki'nin güçlenmesi geçici olmaya mahkûmdur; Avcı taburlarının kısa öyküsü bunu gösteriyor. Bu dönemde Makedonya'da görev almış ve Cumhuriyet döneminde «Makedonya Eşkiyalık Tarihi»ni yazan, İttihat ve Terakki'nin bilinen üyelerinden Tahsin Uzer şunları yazıyor: «İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aracılığıyla Dördüncü ve Üçüncü Avcı Taburları, Meşrutiyet'in öncüleri olarak Rumeli'den İstanbul'a gönderildiler. İstanbul halkı ve çevresi başlarında acayip külâh taşıyan bu taburları lüzumsuz alkışladı. Genç ve gözü açılmamış subaylar, ziyafetten ziyafete hatta sefahetten sefahete sürüklendi, durdu. Erlere de, hemen hemen aynı sevgi ve ilgi gösterildi. Subaysız kalan erlerde ne yaşama düzeni ve ne de askerî disiplinden eser kalmadı»[64]. İttihat ve Terakki, İstanbul'daki birliklere güvenmediği için en güvendiği birliklerini İstanbul'a getirdi. «İstanbul» ise, bu birliklerin subaylarını «içki ve kadın» ile yumuşatmasını bildi. Bu durumda «Erzurumlu Hamdi Çavuş denilen yobaz, adeta başkumandan kesildi.» Böylece Temmuz İhtilâli'nin güvencesi askerî birlikler, karşı ihtilâle hazır bir konuma getirildi.

Bundan sonrası kolay oluyor; İhtilâli'ni yapan genç

subaylar ziyafet ve sefahatten başlarını kaldıramaz olunca ve birliklerin başkomutanlığını Hamdi Çavuş alınca, karşı ihtilâli başlatmak çok zor olmuyor. İsmail Hami Danişmend şu bilgiyi veriyor: «31 Mart Vakası bir müddet evvel Selânik'ten İstanbul'a 'meşrutiyet muhafızı' olarak gönderilmiş olan ve Taşkışla'ya yerleştirilen meşhur Avcı taburları efradının zabitlerini kışlaya hapsettikten sonra, gece yarısına doğru Sultanahmet meydanında toplanmalarıyla başlamış, diğer kışlalara da adamlar gönderilerek onların da iştiraki temin edilmiş ve nihayet 31 Mart-13 Nisan Salı sabahından itibaren havaya kurşunlar sıkılarak isyan hareketi ilân olunmuştur»[55]. Şöyle sürdürüyor: «Bu hareketin başında Arnavut Hamdi Çavuş, bölükemini Mehmet ve kamacı ustası Arif isminde üç asker bulunduğundan bahsedilir. Aralarında birçok softalarla halk adamları da vardır.» Softa, hatırlanacak, zamanın üniversite öğrencilerini anlatıyor.

Bundan sonrasının çözümlemesinde de belli bir kolaylık var; en azından 13 Nisan Ayaklanması'nı «okuma» işlemini kolaylaştırabilecek bir anahtar sağlanabilir. Bu anahtar, şudur: 13 Nisan Ayaklanması ile ilgili gerçek'l görebilmek için, 31 Mart Vakası adı altında Kemalist tarihçilerin yazdıklarının tümden tersini algılamak yeterlidir.

Türk aydın tarihinde hiç bir olgu 13 Nisan Ayaklanması kadar çarpıtılmamıştır.

13 Nisan Ayaklanması, silâhlı kuvvetler içinde başlamıştır.

13 Nisan Ayaklanması'nı bastıran Hareket Ordusu, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin düzenli bir birliği değil, ilerici subaylar komutasında ve yalnızca isyanı bastırmak için bir araya gelmiş gönüllülerden oluşan bir halk ordusudur.

Hareket Ordusu Çatalca önlerine geldiğinde, isyancılar, artık kaybedeceklerini anlamakta gecikmediler. Kayıplarının en az düzeyde tutulabilmesi için bütün çabalarını bir nokta üzerinde yoğunlaştırdılar: Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini önlemek.

İstanbul'da bir Hareket Ordusu'nun, İttihat ve Terakki'nin eksiksiz diktatörlüğünü kurmasıyla özdeş olduğunu düşündüler. Temmuz İhtilâli'nin getirdiği özgürlüklerin, yalnızca İttihat ve Terakki diktatoryası için geçerli olabileceğinden endişe etmeye başladılar. Buna ek olarak bir de özel endişeleri oldu, yaşamlarının sonunu görmeye başladılar.

İttihat ve Terakki'nin eksiksiz diktatoryasını durdurabilmek için, «cephe» düşüncesini ortaya attılar. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye kuruldu. Türk siyaset tarihinin, adı belirtilerek kurulmuş, bu ilk cephesi, her türlü cephe hareketinde olduğu gibi bir ilerlemeyi değil durdurmayı amaçlıyordu. Artık söz konusu olan iktidara yönelmek değil, iktidara yönelmesi beklenen bir hareketi durdurmaktır.

Cephe düşüncesi, her zaman bir değer hükmü içeriyor, bir araya gelme ve uyuşma anlamlarını taşıyor. Örgütlü yaşamının temellerinde de bir araya gelme ve uyuşma var; bu nedenle bilinçsiz yığınlar, iç güdüsel olarak, cephe düşüncesine yatkındırlar. Her zaman her bunalım aşamasında, bu nedenlerle, cephe düşüncesi ortaya atılınca, bu düşüncenin çevresinde güçlü bir rüzgâr doğabiliyor, kendiliğinden.

Makedonya'dan gönüllü burjuva ordusu harekete geçince ve bunun haberleri İstanbul kapılarına ulaşınca, isyanı başlatmış gerici güçlerin ortaya attığı cephe düşüncesinin hızla güç kazanmasına şaşmamak gerekiyor. Cephe düşüncesinin etrafında yaratılan güçlü rüzgârın İttihat ve Terakki'yi de etkisi altına adığı görülüyor. Cepheye, Birleşik Osmanlılar Kurulu'na giren örgütler şöyle sıralanıyor: İttihat ve Terakki, Ahrar Fırkası, Taşnaksutyon Cemiyeti, Rum Cemiyet-i Sıyasiyesi, Fırka-i İbad, Arnavut Başkım Merkez Klübü, Kürt Teavün Klübü, Çerkez Teavün Klübü, Bulgar Klübü, Mülkiye Mezunin Klübü, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye.

Çok çeşitli ve birbirisini çelen amaçlara sahip ör-

gütler ile karmaşık düzeyleri yansıtan klüplerden meydana gelen Birleşik Osmanlılar, yalnızca cephe sözcülüğünün çekicilliğiyle içgüdüsel olarak bir araya gelmelerin tümünde olduğu gibi, hiç bir olumlu sonuç doğuramıyor. Gönüllü silâhlı burjuva birlikleri İstanbul'a girmekte gecikmiyorlar. İstanbul'da daroğaçlarını kuruyorlar.

Diktatorya, kendi özgürlüğünü kuruyor; can alıyor.

İsyancılar, canlarının alınacağını anlamakta da gecikmiyorlar. Çünkü isyan, can alıyor. 13 Nisan Ayaklanması'nda isyancılar, genç subayların ve Harbiye öğrencilerinin, gördükleri yerlerde canlarını almakta gecikmiyorlar. İsimsiz canların yanında, Adliye Nazırı Nazım Paşa, Lazkiye Mebusu Mehmet Arslan türünden tanınmış canları da alıyorlar.

Ortada iç savaşın kurbanları var; cesetler var.

İç savaşta seçkinlerin canları alınıyor, alınan can, yeni canların alınmasının nedeni oluyor.

13 Nisan Ayaklanması'nın önde gelenleri, gönüllü silâhlı burjuva birlikleri İstanbul'u teslim almasını kaçınılmaz görmeye başladıkları andan itibaren kendi canlarının derdine düşüyorlar. Bir gerekçe buluyorlar: «Yanlışlık oldu.» 13 Nisan Ayaklanması'nın almış olduğu canların bir yanlışlık sonucu gerçekleştiğini ileri sürüyorlar. Ayaklanma sürerken ayaklanma yanlısı basın, bir «yanlışlık edebiyatını» başlatıyor.

Yanlışlık edebiyatı, gericiler başlatıyor ve gericilerin başlattığı tarih içinde unutuluyor, ilericilere geçiyor.

Türk tarihinde hem Mehmet Arslan ve hem de Nazım Paşa «yanlışlıkla» öldürülüyor. Hüseyin Cahit'i öldürmek istiyorlar ve Mehmet Arslan'ı öldürüyorlar; Ahmet Rıza'yı öldürmek istiyorlar ve Nazım Paşa'yı öldürüyorlar.

Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, Mehmet Arslan'ın kendi adına öldürüldüğünü, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Mehmet Arslan'ın Hüseyin Cahit niyetine öldürüldüğü tezinin mazoşist bir ton taşımasının yanında belli bir kor-

kak davranışa giysi hazırlamak amacını da taşıdığını yazdım; Mehmet Arslan'ın önde gelen bir kişi olduğunu belirterek birbirlerine benzemezliklerini fotoğraflarla da kanıtlamaya çalıştım.

Şimdi ikinci yanlışlığa geliyorum ve tanık olarak, zamanın üst düzeyde bir kamu görevlisi, Sadaret Mektupçusu Alı Fuad Bey'i gösteriyorum. Olayları içinde ve başbakanlıkta yaşayan Ali Fuad, ayaklanma üzerine yeni bir hükümetin kuruluşunun hazırlıklarından söz ederken, şunları yazıyor: «Ben odama geldikten sonra Adliye Nazırı Nazım Paşa ile Bahriye Nazırı Topçu Rıza Paşa'yı saraydan istemişler; biri Sadarete, diğeri Harbiye nezaretine tayin olunacakları ümidiyle bır arabaya binerek memnunen gitmişler»[56]. Ancak Galata Köprüsü'ne geldiklerinde isyancılar, geçmelerine izin vermemiş, «Sizin işiniz burada değil, Meclis-i Mebusandadır» diyerek yollarını kesmişler. Başbakan ve Savunma Bakanı olmayı düşleyen iki paşa, zorunlu olarak, Meclis-i Mebusan'a dönmüşler.

.Ancak kapıdan girince askerin silâhı ile karşılaşmışlar. Bahriye Nazırı Rıza Paşa, bunun üzerine, çizmesinin içine sakladığı tabancasını çıkarmış; isyancılar ateş etmişler Adalet Bakanı Nazım Paşa, kalbinden vurulmuş ve hemen ölmüş.

Bütün olay bu; sonradan, Nazım Paşa'ya, tıpkı Lazkiye Mebusu Mehmet Arslan Bey'e olduğu gibi, isyancıların kurşunlarıyla ölümü çok gördükleri anlaşılıyor. İsyancı askerin Nazım Paşa'yı, Ahmet Rıza niyetiyle öldürmüş olduğu, hiç bir kanıta dayanmaksızın, büyük bir kesinlikle ileri sürülüyor ve doğru sayılıyor.

Ali Fuad Bey, tanıklığını sürdürüyor: İsyancıların ateşi üzerine Rıza Paşa ayağından yaralanmış «Nazım Paşa da kalbinden vurulmuş; derhal ayan ve mebusan hademesi yetişip koltuklarına girerek merdivenden çıkarırlarken teslim-i ruh etmiştir. O zaman Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey'e benzetilerek vurulduğu rivayet edilmişti. Aralarında veçhen (yüz açısından, y.k.) bir dereceye kadar müşabehet (benzerlik, y.k.) bulunsa da biri uzun, diğeri kısa olduğundan bu rivayet mecruh (yaralı,

geçersiz, y.k.) görünür.» Doğru olması için hiç bir neden yok.

Fakat 13 Nisan Ayaklanması nedeniyle bir yanlışlık edebiyatının, isyancılardan alınarak ilerici tarihe mal edil mesinin çok ciddi ve geçerli nedenleri var: Korku. İkinci kitapta ele alındı, çözümlendi, tekrar olacak, yine de yararsız sayılmayacak; sayılmaması gerekiyor. Sultan Hamit, korkuyu ve güvensizliği, Türk aydınının beynine kakıyor. Türk aydını bir kıyam bekliyor; Hamid'in cezalandırmaktan daha çok istihbarata ve ödüllendirmeye, daha doğru deyişle satın almaya, yönelik sistemi, Türk aydınının kendisine olan güvenini kemiriyor. 13 Nisan Ayaklanması başlayınca ve bu güvensizlik içinde, özgürlük kahramanlarının pek büyük bir çoğunluğu, İstanbul'u isyancılara bırakarak İstanbul dışına çıkmakta yarış ediyor. Önde gelen özgürlük kahramanları 13 Nisan Ayaklanması'nı sağ ve hiç bir yara almadan geçiştiriyorlar.

Buna, kendileri veya yakınları sevinebilir, aydın tarihinin acımasızlıkları var. Aydın tarihi, inandırıcı olma ile acı çekmeyi veya yara almayı, ne yazık, birleştiriyor.

Yalnızlık Tanrı'yı; acı, peygamberi anlatıyor.

Aydın tarihinin acı ile sulanmış yasaları, kurban almayan bir büyük ve geri ayaklanmayı, ciddiye alamıyor. Bu nedenle olmalı, Türk aydın tarihinin önde gelen aktörleri, kendi yerine ölecek dublörlerini buluyorlar. Mehmet Arslan, Hüseyin Cahit'in ve Nazım Paşa da, Ahmet Rıza'nın dublörü seçiliyor. Mehmet Arslan'ın yüzü, Nazım Paşa'nın boyu uymasa da, tarih çarpıtılarak, gerekli uyum sağlanıyor.

Tiyatro tarihinin büyük aktörleri, hem rollerini oynayabilen ve hem de rollerine dışardan bakabilenler arasından çıkıyor. Hüseyin Cahit ve Ahmet Rıza, tarihin verdiği rolleri başkasına oynattıkları için, hiç bir zaman büyük olamıyorlar.

Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey 13 Nisan Ayaklanması'nda ölmedi. Daha sonra ve ölmeden önce öldü. Meclis-i Mebusan reisliğini pek sevmiş olmalı (*)

(*) Ahmet Rıza, Temmuz İhtilâli'ne kadar, Türk aydın-

ları içinde bir sembol olarak yaşadı. «Serhafiye» Ahmet Celâleddin Paşa'nın önerilerini reddeden pek az ihtilâlci arasında yer alması ününü pekiştirdi. Temmuz İhtilâli'ni hazırlayan etkili dergilerden Meşveret'i çıkarttı. İhtilâl'den sonra, İhtilâl'in sembolü olan, Meclis-i Mebusan'ın başına geldi. Çok doğal oldu. Fakat geldiği yeri pek sevdi. Orada kaldı.

Anılarında «huzuru şahanede yalnız kaldım» diye yazdı. Yıllarca muhalefet ettiği Sultan Hamit için «Hünkâr iltifat etti, beni oturttu, sizi bana yanlış anlattılar dedikten sonra taltifkârane sözler söyledi» demek gereğini duydu.

Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları, Cumhuriyet, 31 Ocak 1950.

Paraya düşkün olmayan bir yaşam sergiledi. Anılarında yine şunları yazdı: «Sultan Abdülhamid bana bir hediye vermek istiyordu. Yıldız civarında Fehim'in konağını ihsan buyurmuştu, kabul etmedim. At, araba göndermişti. Onları da rica ettim geri aldılar.» Sultan Hamid, havuç ve sopa politikasının havuç bölümünü Ahmet Rıza'ya da uyguladı, sonuç alamadı.

Hamid, ısrarlı davrandı ve sonuç aldı. Ahmet Rıza'nın maddî değerlerden daha çok itibara önem verdiği ortaya çıktı. Hamid, Ahmet Rıza'yı itibar vererek yumuşattı.

«Meclis-i Mebusan'ın küşadından bir müddet sonra da Sultan Abdulhamid mebusları saraya taam'a davet etmişti.» Ahmet Rıza, anılarında, Sultan Hamid'in ziyafetini böyle hatırlıyor. «Padişah taam esnasında daima benimle konuşmuştu. Bardağıma kendi önündeki sürahiden su doldurmuştu.»

Aynı ziyafette, 13 Nisan Ayaklanması'nda, Ahmet Rıza türünden dublör kullanarak ölen Hüseyin Cahit de var. Hüseyin Cahit de bu günü hatırlıyor. Şunları yazıyor: «Para ile, rütbe ve memuriyet vadiyle bir türlü eğilmeyen o metin ve yüksek Ahmet Rıza'yı böyle bir bardak su ile yola getirmek varken Abdülhamit bunu acaba neden vaktiyle düşünmemişti. Şimdi geçmiş zamanı ve fırsatları telâfi etmek ister gibi, iltifatın arkasını kesmiyordu. Ahmet Rıza ile tatlı tatlı Avrupa'dan konuşuyorlardı.» Birbirlerine uzlaşmış düşman olamayacak kadar yakın olduklarını gösteriyorlardı.

Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri, Yıl 1935, Sayı 93, s. 230.

Yemekten sonra Hamit bir konuşma yaptı. Coşkunlukla alkışlandı. Alkışlardan o kadar mutlu olmuş olmalı ki, Hüseyin Cahit, «gözlerinin yaşardığını gördüm» diye yazdı. Sul-

bir türlü bırakmak aklına gelmedi. Bir zamanlar ünlü özgörlük kahramanı Ahmet Rıza Bey, Mütareke döneminin karanlık günlerinde bile bu görevde kaldı. Damat Ferit Paşa sadrazam ve tüm İttihatçılara karşı amansız bir savaşı sürdürürken Ahmet Rıza Anadolu'ya geçme gerekğini duymadı ve başkanlıktan atılıncaya kadar başkanlık kürsüsüne sıkı sıkıya bağlandı. Hüseyin Cahit ise Cumhuriyet döneminde, Meşrutiyet döneminde öncülüğünü yaptığı görüşlerin bir bölümünün uygulamaya konduğunu görünce, son derece çelişik bir ruhsal davranış sergiledi; bunların çoğuna karşı çıktı. İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve yazmamaya, politikayla uğraşmamaya söz verdi.

Cumhuriyet döneminde İstiklâl Mahkemesi kararıyla idam edilen İsmail Canbulat 13 Nisan Ayaklanması üzerine hemen Selânik'e telgraf çekti: «Meşrutiyet mahvoldu.» Selânik, 13 Nisan Ayaklanması'nı bu telgraftan öğrendi. İttihat ve Terakki döneminde özgürlüğün Mekke'si olan Selânik'te yer yerinden oynadı.

---

tan Hamid, mutluluğunu yalnızca göz yaşlarıyla değil sözlerle de anlattı; Ahmet Rıza'ya «ömrümde bu kadar mesut olduğum bir dakikayı hiç hatırlamıyorum» dedi. Ahmet Rıza, Sultan'ın mutlu olması için gerekli özeni gösterdi. «Ahmet Rıza, sanki Avrupa'ya hürriyet mücadelesi için değil de kendi keyfi için gitmiş gibi, orada çektiği sıkıntılardan, yemek pişirmeğe mecbur» olmasından söz etti.

Talât, Türkiye'den ayrılırken, Ahmet Rıza'nın anılarına göre, Ahmet Rıza'ya İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başkanlığını önerdi. Ahmet Rıza kabul etmedi. Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra, Ahmet Rıza'ya çektiği bir telgrafta, İstanbul'da artık muhalefet yapılamayacağını anlattı. Ahmet Rıza etkilenmedi.

Paraya düşkün değildi, tembel değildi, ahlâksız değildi. Temmuz İhtilâli, Meclis Başkanlığı'na yükseltti. Orada kaldı. İnmedi.

AHMED RIZA BEYEFENDİ HAZRETLERİNE

«Vatanın tehlike-i inkısamını ayanen gösteren safhanın hûnin icraatı vicdan-ı milliyı bir emel-i halâs etrafında ve Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak teşkilâtı namı altında, seri bir surette toplamağa başlamıştır. Yalnız mitingler vesaire gibi tezahürat; büyük gayeleri hiç bir vakitte kurtaramaz ve ancak sine-i millètten bilfiil doğan kudret-i müşterekeye istinad ederse rehakâr olur. Fakat, şüphe götürmeyen bir hakikattır, ki, bu acı safhayı bu kadar mühlik şekilde ihzar eden en müessir âmil maalesef payıtahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes âmal-i milliyesini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayri millî propagandalardır. Kuvvayı Milliye'yi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını, vatanımız aleyhinde ve pek mebzul surette görmekteyiz. Binaenaleyh, İstanbul'un işbi mütehalif cereyanları, artık Anadolu'ya ve âmal ve hissiyat-ı milliyeye hâkim değil, tâbi olmak mecburiyet-i vataniyesindedir. Ve payıtaht düvel-i itilâfiye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatındayım ki; bu hal bittabii zat-ı sâmilerince de takdir buyurulur. Melfuf arizamda tasvir olunan vaziyet, bugün seri ve umumî bir millî kongrenin inikadını icabettirmektedir. Bu dâvet her tarafa tamim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkisamı mevzuubahs olduğu bir sırada, İngiliz propagandasiyle baş veren Kürdistan istiklâli gibi cereyanlar dahi, bilmuhabere taraftaranını celb ve Hilâfet ve Saltanat etrafındaki gaye-i müşterekemize dâvet ve tamamı-yi muta-

bakat suretiyle, lehülhamd lehimize dönmüş ve kongreye dâvet olunmuştur. Bu milli ve hayati mesele için zat-ı sâmileri gibi vatanperver ve sahib-i kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık, bilhassa pek büyüktür. Bu gaye-i salâh ve milli istihsal edilinceye kadar âcizleri Anadolu'dan ve sine-i milletten ayrılmıyacağım ve bu noktada nihayetine kadar bir ferd-i millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiç bir kuvvet bu azm-i milliye mâni olamıyacaktır. Bu karar-ı âcizanem, umum Anadolu'da re'si kârda bulunan mesul ve kıymettar umum arkadaşlarımın içtihad ve kanaat-ı müşterekesine istinad etmekte olduğunu da ilâveten arz ile ihtiramat-ı mahsusa-i kalbiyemi teyid eylerim efendim hazretleri. 22 Haziran 1919.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Yaver-i fahri hazret-i padışahi
Mirliva
M. Kemal

Mustafa Kemal, Anadolu'yu Anlatıyor :

. . . . . .

Zekeriya Sertel, 13 Nisan Ayaklanması haberini alan Selânik'i şöyle hatırlıyor: «Bu olay Selânik'te bir bomba gibi patlamıştı. İttihat ve Terakki'nin ünlü hatipleri Ömer Naci ve Silâhçı Tahsin sokaklarda mitingler yaparak ateşli nutuklar verdiler»[77].

Ömer Naci ile «Silâh» adında bir dergi çıkardığı için adı Silâhçı'ya çıkan Tahsin'in ajitasyonlarının pek çok etkili olduğu görülüyor. Bu, Tevfik Paşa'nın özel arşivini de kullanarak 31 Mart Vakası'nı yazan İsmail Hami Danişmend'in çalışmasından anlaşılıyor. Tevfik Paşa, 13 Nisan Ayaklanması üzerine başbakan oluyor ve Selânik'te sürdürülen ajitatif çalışmalar sonucunda, Hareket Ordusu'ndan önce, İstanbul'un telgrafla bombardımana tutulduğu belli oluyor.

Abdülhamit'e çekilen bir telgrafta, yeni kabine, «mülevves-ül-vicdan», «vicdanı kirli», olarak niteleniyor, bu kabineyi görevde tutanların «vatan haini» olduğu, derhal görevden alınması gerektiği, aksi halde, silâhlı olarak İstanbul'a yürüneceği açıklanıyor. Bu telgrafta, acele cevap istendiği de yazılıyor. Altındaki imzalar ise şöyle sıralanıyor: Ahali-i İslâmiyye namına Müfti Mehmet, Müderris Abdi, Eşraftan Timur, Eşraftan Ziya, Eşraftan Hakkı, Ahali-i Hıristiyaniyye namına Rum metropoliti Arhimandridis, Bulgar Reis-i ruhanisi Yakovis Vekili Burdan, Muteberandan Apostol, Muteberandan Andiya, Muteberandan Zika, Muteberandan Koço, Muteberandan Yanoş. Böylece Makedonya'da var olan bütün ulusların ve dinlerin temsilcileri protesto imzalamış oluyorlar.

Menelik İlçesi baş kaldırıyor. Başkaldırı önce telgrafla başlıyor. «Umum milletin ittihad-ı arasiyle tayin edilen Meclis-i Mebusan reisinin azli ve en büyük vatanperverlerimizin hayatlarının tehlikede bırakılması yolundaki icraat-ı melânetkâraneye karşı müttehiden ve müttefikan kanımızı akıtmaya ve mebuslarımızın itimadına mazhar olmayarak müstebitlerden terekküb eden şimdiki Tevfik Paşa kabinesinin iskatına karar verdik. Eğer Hilmi Paşa kabinesinin makamına iade edilmediği ve mebuslarımızın hayat ve kükudları taht-ı emniyete alındığı on iki saate kadar ba-telgraf bildirilmediği halde umum Menelik Kazası ahalisi İstanbul'a harekete müheyya bulunduğumuzu beyan ve katledilen şüheday-ı hürriyetin kanlarını almak üzere müsebbiplerini Tevfik Paşa kabinesinden talep ederiz»[38]. İçinde kan dökmekten ve «şüheday-ı hürriyetin», özgürlük şehitlerinin, intikamını almaktan söz eden bu telgrafı, memurlar adına Ceza Reisi Münib, subaylar adına Binbaşı Hasan Edip, müslüman halk adına Belediye Başkanı Hayrüddin, Rum topluluğu adına Metropolit Emilyanos, Bulgar topluluğu adına da Eşkotva imzalıyor.

Onsekizinci Tümen «Kahramanları» ve «İpek Fedaileri» tarafından imzalanan ve doğrudan doğruya Başbakana çekilen bir telgrafın her sözcüğünden küfür akı-

yor. «İhtimal ki orada bulunan bir takım kerhaneci evlâtları ilk telgrafımızı vermediler; onları alınız, okuyunuz, ta ki vebal bizde kalmasın! Okumadığınız takdirde Allah'ın lâneti, ananızın donu başınıza geçsin! Okumayanlar, telgrafları vermeyenlerin kaffesi kerhaneden yetişmiş deyyus-i azamdırlar. Telgrafları vermiyen alçaklar er-geç kendilerini yok bilsinler! Hükümet-i leimanenizin İstanbul surundan harice cari olmadığını elbette kendiniz de anladınız. Sizi açlıktan öldürmek de elimizde, ateş, kurşun ve bıçakla icray-ı mücazatınız da yedimizdedir ey namussuzlar!» İhtilâlcilerin gözünde İstanbul, uzun zamanlar, her türlü gericiliğin ve pisliğin yuvası bir adadır; bu küfürlü telgrafa da yansıyor. Sadrazamı, İstanbul'da açlığa mahkûm olmakla bıçak ve kurşunla paramparça edilmek arasında seçme karşısında bırakmak istiyorlar.

Bunun için de İstanbul'la bağları kesmeyi bile bir telgraf konusu yapabiliyorlar. İttihat ve Terakki'nin Manastır İl Örgütü tarafından çekilen telgraf şöyle sona eriyor: «Ya ikmal-i namus edeceğiz veya mahvolacağız. Hazret-i Padişaha da maksat ve kararımızı bildirdik. Son pişmanlık para etmez. Cismi vatanın reis-i mütefekkiri olan Rumeli yek vücuttur. Edirne, Selânik, Kosova, İşkodra ve Yanya ile müttefikan iki güne kadar bir karar-ı kati vermezseniz hükümet-i merkeziyye ile olan irtibatımızı da katiyyen keseceğiz ve yürüyeceğiz.» Gerek 1919 yılında Mustafa Kemal'in Ahmet Rıza'ya çektiği telgrafta ve gerekse bu telgrafta İstanbul ile ilgili tam bir umutsuzluk var. Buna karşın Selânik ve çevresi için, yurdun «düşünsel başkanı» deyimi kullanılıyor ve tek vücud olduğu belirtiliyor.

Telgraftan sonra silâhlı gönüllü burjuva ordusunun harekete geçmesine sıra geliyor.

Hareket Ordusu, ilk önce, bir taşıma harcamasını gerektiriyor. Kurulu düzenin yerleşmiş bir ordusu değil; ayrıca başkente ve görevde olan başbakanı değiştirmek üzere yürüyor. Yürüme sözü, geniş anlamda bir yer değiştirmeyi açığa vuruyor; trenle Selânik'ten İstanbul'a hareket söz konusu oluyor. Yalnızca dar anlamda taşıma

değil ek olarak hareket halindeki birliklerin beslenme harcamalarının da karşılanması gerekiyor.

31 Mart monoğrafisinde Sina Akşin, Hareket Ordusu'nun finansman kaynakları konusunda, çeşitli bilgileri derlemiş görünüyor. Bir yabancı kaynağa dayanarak «Hareket Ordusu'nun masraflarının Almanya ve Avusturya tarafından ödendiğini» yazıyor. Akla yatkın; çünkü 13 Nisan Ayaklanması, ilk başında, Büyük Britanya İmparatorluğu çıkarlarına ters bir politika izlediği varsayılan Sultan Hamid'i tahttan indirmek için yapıldığı izlenimini veriyor. Prens Sabahattin türünden İngilizciler, daha sonra, isyancıların Hamid'i alkışladığını görünce, yanıldıklarını anlamış olmasalar bile ayaklananlardan uzak durmaya başlıyorlar. 13 Nisan Ayaklanması'nı İngiliz çıkarlarıyla paralel görmek yanıltıcı olmamalı; Hareket Ordusu'nun hareketi de Alman çıkarlarına uygun düşüyor. Hareket Ordusu, Almancı bir politika izlediği kabul edilen Sultan Hamid'i, isyancıların elinden kurtarmak için harekete geçiyor (*). Ancak Sultan Hamid'e karşı olan 13 Nisan Ayaklanması Sultan ile anlaşıyor; Sultan'ı kurtarmak için yola çıkan Hareket Ordusu Hamid'i tahttan indiriyor. Sığlık içinde pratik başlangıç amaçlarını değil, kendi mantığını gerçekleştirmeyi tercih ediyor.

Sultan Hamid'in ve Almancı politikası belli olan İttihat ve Terakki'nin durumunu sağlamlaştıracak bir hareketi, Almanya'nın finanse etmiş olmasını kabul etmek zor gelmiyor. Bunun dışında bazı kaynaklar, Mahmut Şevket Paşa'nın bütün varlığıyla bu finansmana katkıda

---

(*) Hareket Ordusu'nun güvencesinde Ayastefanos'ta toplanan Milli Meclis, Hamid'i tahttan indirmeyi görüşmeye başlayınca, Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, Ahmet Rıza'yı yanına çağırarak şunları söylüyor: «Ben maiyetimdeki askeri, Meşrutiyeti ve Padişahı kaldırmak isteyenleri tedip edeceğiz, Padişahın ve milletin canı tehlikede diyerek buraya kadar getirdim. Hal'in bizim taraftan vukubulacağını asker duyarsa isyan eder, mahvoluruz. Siz Ayan ve Mebusana gizlice anlatınız, şimdilik ses çıkarmasınlar. bu işi müzakere etmek zamanı geldiğinde ben size haber veririm.»

Sina Akşin, 31 Mart, Ankara, 1970, s. 182-183.

bulunduğunu da kaydediyorlar. Ayrıca Selânik'te askerî müteahhitlerin, daha sonra geri alınmak üzere, aynı finansmana katılmış oldukları da ileri sürülüyor.

Bu da normal; başarı şansı yüksek bir ihtilâl yürüyüşünü finanse edebilecek müteahhitlerin bulunmasını, kolaylıkla, düşünmek mümkün. Bunların dışında, Makedonya'nın çeşitli uluslara mensup diğer zenginlerinin de finansmana katkıları olabileceği akla getirilebilir.

Hüseyin Cahit ise şunları hatırlıyor: «İstanbul garip bir manzara arzediyordu. İstasyonda, tüccar, dükkâncı olarak tanıdığım bazı dostları ellerinde bir mavzer, bellerinde fişeklik ve başlarında bir keçe külâh ile gördüm. Bizi karşılıyorlardı. Hareket Ordusu ile gönüllü olarak İstanbul'a gelmişlerdi. Şimdi İstanbul sokaklarında bir fatih ve bir hürriyet kahramanı sıfatiyle göğüslerini kabartarak geziyorlardı. Birer yaver, yahut muhafız gibi arabama bindiler ve beni Aksaray'daki evime kadar getirdiler. Sokaklarda 'ya hürriyet ya ölüm' yazısını taşıyan keçe külâhlı gönüllüler göze çarpıyordu»[59]. Gönüllü, silâhlı, burjuva ordusu içinde yer alanların bir ve önemli bölümü, tüccar ve esnaf, kendi harcamalarını finanse etmiş olabilir.

Hareket Ordusu, Selânik'ten hareket ediyor. Selânik, 13 Nisan Ayaklanması'nı daha sonra Mustafa Kemal'e suikast davası sonucunda asılan İsmail Canbulat'ın çekmiş olduğu telgraftan öğreniyor. Bu telgraf üzerine Hareket Ordusu'nun kuruluşunu, o sıralar Selânik'te eylemli bir konumda olan ve Cumhuriyet döneminde asılmayarak milletvekili yapılan Tahsin Uzer şöyle hatırlıyor: «Derhal Mahmut Şevket Paşa'ya gittim. O da oldukça telâşlı idi. Akşam Beyaz Kula karşısındaki Askerî Kulüp'te bir toplantı yaptık. Bu ayaklanmanın bütün askerî birliklere bulaşması ihtimali söz konusu oldu. Nihayet İstanbul'daki isyanı bastırmak üzere Müşir Mahmut Paşa'nın komutasında bir askerî kuvvetin süratle gönderilmesine karar verdik»[60]. Karar hemen uygulanmaya konuyor ve 15 Nisan 1909 tarihinde, Tahsin Uzer yazıyor, «üç kadar asker ve gönüllü İstanbul'a hareket» ediyor.

Hareket Ordusu, parça parça hareket ediyor. İlk giden birliklerin başında Hüseyin Hüsnü Paşa var; redif komutanıdır (*). Osmanlı ordu kuruluşunda redifler düzenli askerlerin dışındaki yedekleri anlatıyor; bu durum da,, Hareket Ordusu'nun çok büyük ölçüde gönüllülerden meydana geldiğini gösteriyor.

Bu noktada kuşku kalmamasını istiyorum; bu nedenle aktarmalar yapmak durumundayım. Makedonya Eşkiyalık Tarihi'nin yazarı, Cumhuriyet döneminin milletvekili bir yerde yine, Hareket Ordusu'nda «gönüllü eşraf ile seçkin subayların» bulunduğundan söz ediyor. Başka bir yerde seçkin gençlerin de katıldığını belirtiyor: «31 Mart Olayı, Rumeli'ne aksedince, askerî kulüplerde toplantılar ve görüşmeler başladı. Bunun sonucu İstanbul üzerine yürüyüş kararı verildi. Bu orduya Hareket Ordusu adının verilmesi, askerî kulüpte alınan karar neticesidir. Rumeli'nin seçkin gençleri bu orduya gönüllü yazıldı»[61]. Önce Hüseyin Hüsnü Paşa, daha sonra da Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa komutasında birlikler trenle hareket ediyorlar.

13 Nisan Ayaklanması'nın Sadrazam yaptığı Tevfik Paşa'nın açısından ayaklanmayı yazan İsmail Hami Danişmend'in Hareket Ordusu'nun niteliği konusunda verdiği bilgiler şöyle: «Rumeli'nin muhtelif yerlerinden parça parça yola çıkarılan bu itibari 'Ordu' kozmopolit bir kütleden başka bir şey değildir. İçinde her Balkan milletinden yığınlarla mahlûkat vardır, hatta Selânik yahudilerinden bile katılanlar olmuştur! Türk düşmanı Makedonya çetecilerinin teşkil ettikleri gönüllü kuvvetler içinde bilhassa Bulgar müfrezesi pek meşhurdur! Bir takım keçe külâhlı Arnavut serserilerinden de bahsedilir! Bütün bu güruhlar içinde en cazip şey yağmacılık imkânıdır ve nitekim meşhur Yıldız yağması hakkında bir çok yazılar

(*) Hareket Ordusu'nun ilk birliklerinin başında Çatalca'ya gelen Hüseyin Hüsnü Paşa'yı gericilik hiç affetmiyor. Mütareke günlerinde bir gece yarısı, yaşlı paşayı, giyinmesine de izin vermeden evinden alıp nezarete atıyor. Birinci kitapta değindim.

yazılmıştır»[62]. Görülüyor; «itibari ordu», «keçe-külâhlı», «mahlûkat», «yığın», «güruh», Hareket Ordusu için kullanılan nitelemelerin bir bölümünü meydana getiriyor.

Hareket Ordusu'nun niteliği, iç savaş koşullarını çok belirgin bir biçimde ortaya çıkarıyor. Ayrıca dünyanın her yerinde görülen gönüllü, silâhlı, burjuva ordularının tanımı içine giriyor: Büyük Fransız İhtilâli'nin iç savaş ordularını hatırlatıyor.

Yağma, gönüllü, silâhlı, burjuva ordularının meşru saydıkları bir eylemdir, Hareket Ordusu yağma yaptı mı, yapmadı mı, büyük bir açıklık yok. Ancak Ordu'nun niteliğine bakılırsa yağma yapmaması için de bir neden bulunmuyor. Bunu yalnızca 13 Nisan Ayaklanması'nın sonraki yıllarda yaşayan yandaşları değil, buna karşı olanlar da belirtmekten geri kalmıyorlar. Sina Akşin şunları yazıyor: «Gerçekte, Hareket Ordusu'nun bir bölümü derme çatma, disiplinden uzak sayılabilecek bir durumdaydı. Zira bu bölümü meydana getiren redifler, jandarma birlikleri, gönüllüler ve komitacılardı»[63]. Devam ediyor: «Komitacıların ve gönüllülerin de hangi saiklerle geldikleri sorulmağa değer. Acaba bu salt bir meşrutiyetseverlik miydi, yoksa hizmetlerine karşılık kendilerine bir ücret mi verildi? Yoksa yağma mı umdular, yoksa yalnız macera mı arıyorlardı?» Bunlar, sorulması gerekli, cevabı zor sorulardır.

Fakat parçalı cevap verilebilir, bulunuyor. Halit Ziya, yakından tanımak olanağını bulduğu Mahmut Şevket Paşa'yı anlatıyor, daha sonra Enver ile Talât'ın Bab-ı Ali baskını üzerine başbakan olan, ancak gericiliğin intikamına kurban olarak öldürülen Mahmut Şevket için şunları yazıyor: «Hareket Ordusu'nun başında gelen bu adam bütün varlığile de bizzat hareketti. Onu her yerde görürlerdi; her tarafa uğrar, sanki bir harb idare eden bir ordu amiri telâşile her uğradığı yerde hemen o sırada zihnine gelen fikirlerle emirler verir, tavsiyeler yapar, velhasıl idare çarkının her parçasına daha iyi işletebilmek

ümidiyle efkârından akan yağlardan damlatırdı» (*). Bunlar, Harbiye'den Başbakanlığa gelirken arabasının önüne konan engel nedeniyle yavaşladığı zaman kurşunlanarak öldürülen Mahmut Şevket Paşa'nın çalışma özellikleri oluyor. Hareket Ordusu Kumandanı olduğu sırada bu aceleci Paşa'nın en önemli sorunu ise, zamanında Halit Ziya'ya anlatıyor, şu biçimde dile getiriliyor: «Daha sonra, hatta daha evvel, Hareket Ordusile gelen karışık unsurları yerlerine iade etmek... Beni en ziyade korkutan bu iş... O karışık askerler her neviden fena olaylara sebep olabilir. Şuraya buraya sarkıntılıklar, çapulculuklar... Bir kerre iş çığırından çıkmış bulunur ve muzaffer olmuş bulunmak şevkile iştiha taşarsa bunun önüne geçebilmek için başka bir Hareket Ordusu'na imkân yok.» Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın, kendi ordusundan korktuğunu söylemek gerekiyor.

Bu ara durup tezleri yazıyorum.

Tez: Hareket Ordusu'nun ayrıntı ile ön plana çıkarılmamış olması, Mustafa Kemal Paşa'nın Şevket Paşa'nın deneyiminden önemli ölçüde yararlanmış olmasıyla açıklanmalıdır.

Daha önce geliştirilmiş tezi yazıyorum: Osmanlı düzeninde padişah indiren bütün paşalar öldürülür. Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüştür, Mithat Paşa öldürülmüştür, Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa öldürülmemiştir.

Yeni tezi yazıyorum: Mustafa Kemal Paşa, padişah

(*) *Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, İstanbul, 1965, s. 28.*

«Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aleti değildi. Hatta Said Paşa kabinesinden istifasını vererek çekilmeğe adeta mecbur kalmıştı. Bundan dolayı İttihat ve Terakki'ye karşı muğber olması tabii idi. Zaten, Hareket Ordusu kumandanlığında bulunduğu müddetçe de İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinin tesir ve nüfuzuna kapılmıyarak müstakil bir surette davranmış ve bu suretle Cemiyet ile Hareket Ordusu kumandanı alttan alta epeyce çekişmiş idi.»

Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri, Yıl 1937, Sayı 187, s. 69.

indiren paşaların öldürülmesi yasasını duymuştur. İzmir Suikastı Davası'nın başlatılmasında bu duymanın etkisi olmalıdır.

Yeni tezi yazıyorum: Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın komuta ettiği Ordu'ya güvensizliğini biliyor, olmalıdır. Kurtuluş Savaşı'nda Kuvay-ı Seyyare'nin hemen ortadan kaldırılmasında, Kuvay-ı Milliye'nin Osmanlı Paşaları'nın komuta ve denetimine verilmesinde bu bilginin rolü var.

Bilgi için mutlaka deney gerekmiyor.

Mustafa Kemal, Hareket Ordusu deneyimini biliyor.

Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu içindeki yeri, netlikle, bilinmiyor.

Bundan sonraki bölümün tezini şimdiden yazıyorum: Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 öncesi yaşamı önemli ve parlak değildir. Yaşamın hiç bir eylemi vazgeçilmez olmamıştır ve Mustafa Kemal'in hiç bir eylemi, Çanakkale Savunması dahil, tarihin akışı açısından vazgeçilmez bir nitelik taşımıyor (*). Mustafa Kemal'in otobiyoğrafik çalışması, Nutuk, 19 Mayıs 1919 tarihiyle başlıyor.

Bunun, hiç bir zaman açıklıkla kabul edilmeyecek, büyük bir eksiklik sayıldığı anlaşılıyor. Bu nedenle Kemalist Historiagrafya, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 öncesi önemli olmayan yaşamına önem katabilmek için tarihi ve tarihsel kanıtları zorluyor.

Bu işi en çok İttihat ve Terakki içinde eylemli olanlardan Cumhuriyet döneminde belli bir statüye kavuşturulanlar yapıyorlar. İttihat ve Terakki'nin son Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bleda, İstiklâl Mahkemesi'nde ölüm terleri dökdükten sonra berat ediyor, İzmir'de sakin ve ticarî işlerle uğraşıyor. Daha sonra Mustafa Kemal'in zamanında Çankaya Köşkü'nden gelen bir telefonla milletvekili oluyor. Anılarında ise şunu yazıyor: «Kısa zamanda hazırlanan askerî kuvvetin ismi 'Hareket Ordusu' ola-

(*) Bu tez resmi yazının tersidir. Buna karşın, bu tezin, kurmay subayların yetiştirildiği Harp Akademileri'nde sözlü olarak okutulduğunu düşünüyorum. Her kurmay subaya bir Mustafa Kemal olma özlemi, başka türlü aşılanamaz.

rak kabul edildi. Bu askerî birliğin başı harbiye reisi Rahmi Bey'in kayınpederi Hüseyin Hüsnü Paşa olup yardımcısı da Mustafa Kemal Bey'di»[64]. İttihat ve Terakki'nin son Genel Sekreteri Mithat Şükrü, uyduruyor.

İttihat ve Terakki'nin eylemli üyelerinden, Cumhuriyet dönemi milletvekili Tahsin Uzer de uyduruyor. Şöyle uyduruyor: «Akşam Beyaz Kule karşısındaki Askerî Kulüp'te bir toplantı yaptık. Bu ayaklanmanın bütün askerî birliklere bulaşması söz konusu idi. Nihayet İstanbul'daki isyanı bastırmak üzere müşir Mahmut Paşa'nın komutasında bir askerî kuvvetin süratle gönderilmesine karar verdik. Mustafa Kemal'in teklifiyle gidecek olan bu kuvvete Hareket Ordusu adı verildi.»

Mahmut Şevket Paşa'nın komutasındaki Hareket Ordusu'nda Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığı yaptığı da ileriye sürülüyor, çok zaman. Mustafa Kemal'in ne eylem birikimi ne de kolağası olan rütbesi, Hareket Ordusu'na isim önermeye veya müşir olan bir paşaya, bu günkü kullanımla orgeneral, kurmay başkanlığı yapmasına yeterli olmaktan çok uzak görünüyor.

Gönüllü, silâhlı, burjuva ordusu olan Hareket Ordusu'nda düzenli bir kurmay hizmeti düşünmek bile abartmalı olmalı. Ancak bir kurmay başkanının belirlendiği düşünülebilir, ferik rütbesinde, bugünkü kullanımla tümgeneral, bir paşa olması gerekiyor. Gerçeğin de böyle olduğu görülüyor (*), Hareket Ordusu'nda kurmay başkanı olarak Ferik Ali Paşa geçiyor.

Hareket Ordusu, parça parça hareket ediyor. Parça parça Ayastefanos'a, şimdi Yeşilköy ve Çatalca'ya ulaşıyorlar. Çeşitli kaynaklar, ilk ulaşan birlikleri, komutanlarıyla birlikte, anıyorlar. 1800 gönüllünün başında Niyazi'nin, 1000 gönüllünün başında Yarbay Selâhattin'in, Binbaşı Yusuf Rasih'in, Cemal, Remzi, Enver Beyler'in, Oh-

(*) Ayaklanmanın onuncu gününde «Mahmut Şevket Paşa, Kurmay Başkanı Ferik Ail Paşa, Topçu Kumandanı Hasan Rıza Paşa, İkinci Ordu Kumandanı Salih Paşa Ayastefanos'a geldiler.»

Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, s. 178.

rili Eyüb Sabri'nin geldiğini gösteren kayıtlar ve bazı fotoğraflar var. Mustafa Kemal'in adı geçmiyor (*). Hareket Ordusu kurmay başkanlığı yakıştırması da denk düşüyor; kurmay hizmetlerinde olanların ileri birliklerde olmamasını normal karşılamak gerekiyor.

İlk gelen birliklerin ve Mahmut Şevket Paşa'nın Ayastefanos'a gelişine kadar Hareket Ordusu, Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa birliklerini, İstanbul'un dışında tutuyor. Bu, bir yandan toplanmak için zaman kazanmak gereğinden ve diğer yandan da İstanbul'un tam bir cephe olup Hareket Ordusu'nun kente girişini önlemeğe çalışmasından ileri geliyor. Ayaklanma'nın yedinci günü, Hüseyin Hüsnü Paşa İstanbul'u zorlamak gereğini duyuyor; İstanbul halkına bir bildiri yayınlıyor. Bu bildiride, Hareket Ordusu'nun milleti temsil ettiği belirtiliyor. Şeriat ve mutluluğun dayanağı Anayasa'nın ayaklar altına alınmasını gören millet harekete geçiyor. Hareket Ordusu, milletin, bu ayaklanmayı yapanları cezalandırmak için gönderdiği güç oluyor. Kumandan Hüseyin Hüsnü Paşa, ayaklanmanın dışında kalan halkın, bilim adamlarının, tarafsız askerlerin, yabancı elçiliklerin, Hareket Ordusu'ndan korkmamaları gerektiğini de açıklıyor. Bunların can ve mal güvenliği için Hareket Ordusu güvence veriyor.

(*) Tarih yazımının, iki yana da kümülatif işleyen bir özelliği var: Bilinenler daha çok yazılır, bilinmeyenler, bilinmedikleri için, daha çok ihmal edilir.

Çatalca veya Ayastefanos'ta kayda geçenlerin, o zamanın ünlüleri ve ünlü genç subayları olması normal; Mustafa Kemal'in bunlar arasında bulunmaması da ayrıca önem taşıyor. Ancak tarih yazımının doğasında olan bu çarpıklık, daha sonra üne kavuşanlar tarafından düzeltilebiliyor. Mustafa Kemal veya Mustafa Kemal'e göre, Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu içindeki görevi ve yaptığı işler yazılmadı. Kâzım Paşa, yazdı.

«Hareket Ordusu mürettep ikinci fırka erkânı harbi olarak İstanbul hareketine iştirak etmiş ve Beyoğlu kışlalarının müsademe ile istirdadında ve Yıldız'ın işgalinde bulundu.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960.

Burada yer alan «Kâzım Karabekir Paşa'nın Hayatı» başlıklı ve sayfa numarasız biyografik notta geçiyor.

Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul'daki Genel Kurmay Başkanına da bir telgraf gönderiyor. Bu telgrafta, ayaklanmayı yapan Hassa Ordusu ile Bahriye ve Tophane askerlerinin altı yüz yıllık lekesiz bir tarihi olan Osmanlı ordusuna leke sürmüş oldukları ifade ediliyor[85]. Hareket Ordusu'nun, bu nedenle, Osmanlı ordusunun «namusunu ikmal» etmek için harekete geçtiğini açıklıyor. Genel Kurmay Başkanlığı'na çekilen telgrafta da, ayaklananların cezalandırılacağı, ancak ayaklanma dışında kalanlara dokunulmayacağı belirtiliyor.

Bundan sonra İstanbul, iç savaşın gerçek sahnelerini yaşıyor. Bütün kaynaklar, Sultan Abdülhamid'in Hareket Ordusu'na karşı direnilmemesini istediğini yazıyor; ayaklananlar, direniyorlar. Taksim'de, Yıldız'da kanlı çarpışmalar oluyor.

Hareket Ordusu, İstanbul'u teslim alıyor.

İstanbul'da günlerce darağaçları kuruluyor.

İstanbul'u teslim alan ve günlerce darağaçları çalıştıran Hareket Ordusu, bir tahmine göre, 25 bin muvazzaf ve 15 bin gönüllüden meydana geliyordu (*). Ancak sayı üzerinde güvenli olabilmek, Hareket Ordusu'nun açıklanan nitelikleri karşısında, kolay görünmüyor.

Burada 13 Nisan Ayaklanması'nın çözümlenmesi bitmiyor. Resmî tarihe göre bitiyor, ancak en kalıcı ürününü dışarda bırakıyor.

13 Nisan Ayaklanması üzerine, Temmuz İhtilâli'nden sonra seçilen Meclis-i Mebusan üyelerinin çoğu, başta başkan ve ünlü ihtilâlci Ahmet Rıza olmak üzere, İstanbul'u isyancılara teslim ediyorlar ve Ayastefanos'a gidiyorlar. Ayastefanos'ta ve çok kısa bir zaman içinde parlamentonun her iki kanatına mensup üyeler yığılıyor ve toplanıyorlar.

Ayastefanos'ta, gönüllü, silâhlı, burjuva Hareket Ordusu birlikleri de toplanıyor. Bu iki tür toplanmanın karşılıklı etkileşiminden, daha önce hiç bir senaryoda yazılı

(*) «Gönüllüler içinde güya bir çok Arnavut milyonerler vardı ve bunlar da er olarak çalışmayı kabul etmişlerdi.»
Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, s. 177.

olmayan, bir başka toplanma ortaya çıkıyor: Millî Meclis toplanıyor. Türk tarihinin adında «millî» sözcüğü olan ilk Meclis-i Umumisi, Genel Meclis, böylece tam iç savaş koşulları içinde Ayastefanos'ta ortaya çıkıyor.

Korku, en güzel doğumunu veriyor.

22 Nisan 1909 tarihinde, 23 Nisan 1920 tarihinden, on bir yıl bir gün önce, saat 14.30'da, Ayastefanos Yat Klübü'nde, on bir yıl bir gün sonra Ankara'daki açılışda görülen dinsel törenlerin hiç birisini yapmaksızın, kendisine Meclis-i Umumi-i Millî adını veren ve kısaca Millî Meclis olarak anılan toplantı yapılıyor. Millî Meclis, o gün Ayastefanos'a gelen Sait Paşa'yı başkan seçiyor.

Sait Paşa günlüğüne şu notları düşüyor: «Yeşilköy'e gidişim. Oy birliği ile Millî Meclis'e başkanlığım. Hareket Ordusu'nun karakol müfrezeleri Yeşilköy-Halkalı hattını tutmuşlardır. Mahmut Şevket Paşa bugün Selânik'ten gelip Hareket Ordusu'na katılmıştır. Yeşilköy'de Millî Meclis'in toplandığı Kulüb'e girmeden önce kendisiyle görüşmem. Bu gece Ahmet Muhtar Paşa ve Talât Bey'le birlikte Sadrazamlığa şu telgrafı çektik. O sırada Hariciye Nazırı da yanımızda idi»[66]. Telgrafta, İstanbul'da mebusların güvenliğinin kalmamış olduğu belirtiliyor (*). Bütün bunlar 22 Nisan 1909 tarihli günlükte yer alıyor.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanan Millî Meclis'e kaç kişinin katıldığı bugün bile bilinmiyor. Sait Paşa, 22 Nisan 1909 tarihinde Yeşilköy Yat Klübü'nde toplanan Millî Meclis'e 240 mebus ve 34 ayan olmak üzere 274 parlamenterin katılmış olduğunu yazıyor. Hareket Ordusu'nun Ayastefanos'ta sağlamış olduğu güven ve İstanbul'un teslim olmaya hazırlandığının anlaşılması parlamenterlerin çoğunun Ayastefanos'a koşmalarına yol açı-

---

(*) 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanan Millî Meclis'in tüm hazırlıkları İstanbul için yapılıyor. İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın basılması üzerine güvenlik kalmadığı düşünülerek toplantı Ankara'ya aktarılıyor.

«Meclisi Milli'nin 23 Nisanda dini ihtilâfat ile cuma gününü tercih ederek açıldığını bilâhare tafsilen öğrendik.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 655.

yor. Ayaklanma yanlısı basın, ayaklanma sırasında, bu nedenle Yeşilköy'ü Fransız İhtilâli'ndeki Versailles'e benzetiyor.

Fransız İhtilâli'ndeki meclise benziyor mu?

Karar vermek için, Millî Meclis'e düşmanca yazılmış olan İsmail Hami Danişmend'in çalışmasından aktarma yapmam gerekiyor. Birinci aktarma şöyle: «Ayastefanos, Yeşilköy'de, toplandığından bahsettiğimiz Meclis-i Millî azası İstanbul'da Hareket Ordusu tarafından işgali tamamlandıktan sonra Millâdî takvime 26 Nisan 1909 Pazartesi günü İstanbul'a dönmüş ve 27 Nisan Salı günü de Ayasofya'da sonradan yanmış olan binada 240 mebusla 34 ayandan mürekkep 274 kişilik bir Meclis-i Umumi-i Millî halinde tekrar toplanarak Sultan Hamid'in hal'ine ittifakla karar vermiştir»[67]. Sultan Hamid, bir Millî Meclis kararıyla tahtından indirilen ilk Osmanlı sultanı oluyor. Fakat sonuncusu değil; daha sonra Ankara'da toplanan Millî Meclis de, bir başka Osmanlı sultanın tahtına son veriyor.

İkinci aktarmayı yapıyorum: «Birinci garabet, Sultan Hamid'in haline karar veren Meclis-i Millî'de Küçük Said Paşa'nın, o tarihî karardan sonra Veliahd Mehmet Reşad Efendi'nin saltanatını hiç bir lüzum olmadığı halde reye koyması ve işte bu suretle Reşad Efendi'nin intihapla, adeta bir Reis-i Cumhur gibi iclas edilmesidir»[68]. Daha sonra Ankara'da toplanan Millî Meclis de bir başka şehzadeyi Halife seçiyor.

Bu aktarma şöyle devam ediyor: «İkinci garabet de, Ayandan ferik Sami Paşa'nın teklifiyle Meclis-i Millî, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini şehrin ikinci fethi saymak saygısızlığında bulunduğu için, ilk fatih olan İkinci Mehmed'in ismine nazire olarak yeni padişaha Birinci Reşad yerine Beşinci Mehmed isminin takılıvermiş olmasıdır.» Görülüyor; Fransız ihtilâlcileri, takvimdeki ayların isimlerini değiştiriyorlar, Türk ihtilâlcileri ise sultanların adlarını değiştirmekle yetiniyorlar.

Dış Savaş ile İç Savaş

Sultan adını değiştirmenin ne önemi var? En belirgin özelliklerinden birisi yüzeysele şiddetle bağlanmak olan Türk aydını için pek büyük bir önem taşıdığı görülüyor. Gönüllü, silâhlı, burjuva ordusu ile İstanbul'u teslim alan İttihat ve Terakki, iktidarı almakta isteksiz davranıyor.

Sadrazam değiştiriyor, «iyi paşa-kötü paşa ikilemi» çerçevesi içinde bir sadrazam paşanın yerine diğer bir sadrazam paşanın gelmesinin yeterli olacağına inanıyor. Ayrışmayı, kendi programını netleştirmek yerine, dışına çıkardıkları ve dolayısıyla karşıt duruma getirdiklerini çoğaltarak, sürdürüyor.

İttihat ve Terakki, ayrıştırdıklarının parçalarını kendi içinde tutarak, gittikçe azalan ölçüde de olsa, karışıklığını sürdürürken, kendi dışında da her çeşidinden pek çok renkli ve yamalı bir muhalifler yığını doğuruyor. Her çeşidinden karşıtlar yığını, İttihat ve Terakki'den daha karışık ve bir partiden çok bir cephe görünümü veren Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kuruyorlar.

1911 yılında Miralay Sadık Bey'in başkanlığında kurulan Hürriyet ve İtilâf'ın gerçek başkanının Prens Sabahattin olduğu genellikle, kabul görülüyor. Sadık Bey de İttihat ve Terakki içinden geliyor (*). Fakat Hürriyet ve İtilâf, İttihat ve Terakki'den farklı olarak katıksız İngilizcileri topluyor ve tümüyle İngilizci bir politikayı benimsiyor. Bu Fırka içinde İngilizlerin aylıklı ajanları ve Ali Kemal türünden en azından ahlâksızlığı üzerinde hiç bir

---

(*) «Sadık Bey'in (1860-1940) tarihi hüviyeti bence malûmdu. Meşrutiyet inkılâbından önce, Manastır süvari alayı kumandanı iken, orada İttihat ve Terakki'yi kuran, Şemsi Paşa'nın vurulmasını, müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılmasını temin eden ve Yıldız Sarayı'na ilk isyan telgraflarını çeken, etrafa ihtilâl beyannameleri dağıtan ve meşrutiyet toplarını Selânik'ten önce Manastır'da arttıran o idi.»

Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 93.

tartışma olmayan kimseler ön planda rol oynuyorlar.

Albay Sadık Bey'in başkanlığındaki siyasal örgütlenme, Silâhlı Kuvvetler içinde «Halâskâr Zabitan», Kurtarıcı Subaylar, hareketi ile destekleniyor. Kurmay Binbaşı Gelibolulu Kemal, Kurmay Yüzbaşı Hilmi, Süvari Yarbayı Receb, Deniz Kuvvetleri'nde Binbaşı İbrahim Aşki, Yüzbaşı Kudret, Rozinyol Hüsnü, Hasan Ali ve Tevfik. Hürriyet ve Itilâf'ın vurucu gücü sayılabilecek olan Halâskâr Zabitan hareketinin kurucu cuntasını meydana getiriyor. Ahmed Bedevi Kuran, Halâskâr Zabitan ile Prens Sabahattin'in ilişkili olduklarını, «Türkiye Nasıl Kurtulur» kitabının yazarı Prens'in Kurtarıcı Subaylar Cuntası'nı desteklediğini yazıyor.

Hürriyet ve Itilâf, bir iç savaş fırkası olarak kuruldu; İngilizlerin güdümünde yurtseverlere karşı kinini, en çok, Ittihat ve Terakki önderlerinin Türkiye'yi bırakıp yurt dışına çıkmaları üzerine kurulan hükümetler döneminde ve en başta da bir Hürriyet ve İtilâf hükümeti olan Damat Ferit Hükümetleri zamanında döktü.

4 Mart 1919 tarihinde kurulan birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti için, İbnülemin Mahmut Kemal, Son Sadrazamlar'da, şunları yazdı: «İtilâf fırkasının mevkii iktidara gelmesi, İttihad ve Terakki Fırkası'nın başına musibet getireceği aşikâr idi. Yeni kabine mevkii iktidara geldikten pek az müddet sonra, ilânı harb esnasındaki kabine heyeti ile İttihad mebuslarından ve İttihadcılardan hayli zat tevkif edildiler»[69]. Damat Ferit, bir zamanlar yaranmak için her çareye başvurduğu İttihatçı önderleri hem idama mahküm etti ve hem de tüm rütbe ve nişanlarını geri alma kararını çıkarttı.

Bununla yetinmedi, Profesör Tayyib Gökbilgin «yeni hükümet bir intikam kabinesi gibi görünmekte idi» diye yazdı[70]. Gerçekten Damat Ferid'in hükümeti, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun çıkarlarına ters bir çizgi ve savaş politikası izledikleri için, İttihat ve Terakki önderlerinden, önce İngiliz emperyalistlerinin intikamını almaya çalıştı. Sonra Türk gericiliğinin intikamı peşine düştü.

Dış Savaş ile İç Savaş :

UTANILACAK İŞLER İÇİN BİR ADAM

Damat Ferit Paşa

Kadının göğüs yapısı ile bir bebeğin ana sütünü en rahat biçimde emme eyleminin gereği arasında tam bir uyum var.

Evrenin en mükemmel yaratığı olan insanda, yapılan iş ile taşınan nitelik arasındaki uyum, hiç bir başka yaratıkta olmayacak ölçüde, bir mükemmelliğe çıkıyor. İnsan, yaptığı işin ve üstlendiği işlevlerin özüne bürünüyor. Yalnızca insanda yoğunlaştırılmış acılı eylemler, kaçınılmaz olarak, insanın yüzüne yansıyor. Yalnız insan, acılı eylemin imbikten geçen etkisiyle güzelleşebiliyor ve bir insan yüzü türü olan peygamber yüzüne yaklaşabiliyor.

Bunun tersini de düşünmek mümkün; utanılacak işler yapmaya aday bir bireyin, ya başında veya sonunda niteliksiz, boş, olması gerekiyor. Utanılacak işler, aktörünü, ya niteliksizler arasından seçiyor ya da içini boşaltıyor; insanın tanımından uzaklaştırıyor.

Osmanlı düzeninde, kadınlar şansızlar, hep erkekler tarafından seçiliyorlar. Erkek ya uzaktan ya da fotoğrafından gördüğü kadını «alıyor.» Londra Büyükelçiliğinde kâtip Ferit kadınını seçemiyor, kadını tarafından kocalığa seçiliyor. Bir hariciyeci yakışıklılığına, bir silüeti anlatan yüz uyumuna, sahip olduğu anlaşılıyor. Bu, damatlığa seçimini sağlıyor.

Abdülhamit'in Balta Limanı'nda yalısında yaşayan kız kardeşi Mediha Sultan'ın eşi Sami Pa-

şazade Necip Paşa erken yaşta ölüyor. Hamid, kız kardeşinin dul kalmasını istemiyor, evlenmesini emrediyor. Mediha, kocasını çok sevdiği için, evlenmeyeceğini söylüyor. Hamid, kız kardeşinin dul yaşamasını doğru bulmuyor, ısrar ediyor. Mediha, kocasıyla birlikte resmini gördüğü ve kocasının arkadaşı saydığı, Londra Büyükelçiliği kâtibi Ferit'i seçiyor. Ferit'e evlenmek düşüyor. Balta Limanı'ndaki yalıya geliyor ve yerleşiyor. Tam otuz yıl, burada, tek işi Mediha Sultan'a kocalık olmak üzere yaşıyor.

Mediha Sultan'ın kocası görevinden. Türk tarihinin utanılacak bir bölümunü veren Mütareke döneminde sadrazamlık görevine gelinceye kadar geçen, çok uzun yıllar tümüyle boş geçiyor. Hiç bir uğraş veya iz yok. Bu nedenle olmalı, sadrazamlıkta da, Londra elçiliğinde kâtip iken aldığı bazı kişisel özellikleri taşımaya özen gösteriyor. Kişisel olarak tanıdığı ve Son Sadrazamlar'ı yazmak için biyoğrafisini istediği, bunun için yaptığı görüşmede, Ferit'in bir sözcük bile yazmak gücünden yoksunluğunu bir kez daha görmenin şaşkınlığını da bırakan İbnülemın, Ferit ile ilgili olarak şu bilgileri de veriyor: «Sakalsız sadrazamların biri olan Ferit Paşa'nın boyalıca uzun sakal başları, içi ayıklanmış pek uzun tırnakları -o yaşta bahusus öyle yüksek makamda bulunan zatlara yakışmayacak bir halde- gayet kerih ve nefretaver idi. Elinden bir şey alanlara tırmalanmak korkusu gelirdi» (*). Şunları ekliyor: «Cadıları da ürküten o korkunç tırnaklarını 'müftehirane seyr' etmesi ve muhatabının gözüne sokması, eski Frenkleri taklid ile münevver ve mütemeddin bir centilmen olduğunu herkese göstermek fikri

(*) İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1982, s. 2082.

mecnunanesinden (deli, saçma, düşüncesinden, y.k.) ileri gelmiş olsa gerektir.» Ferit, utanılacak günlerdeki utanılacak başbakanlık günlerinde, tırnaklarını uzatarak Batılı bir uygar ve aydın olabileceğini düşünüyor.

Boş yaşıyor. Mediha, kocasının boş yaşamını Londra'da büyükeçli olarak sürdürmesinin daha uygun olacağını düşünüyor. Kardeşi Sultan Hamid'ten, Ferit'i Londra'ya büyükelçi atamasını, rica ediyor. Hamid'in çok ciddi olduğu bu olayda da kendisini gösteriyor. «Hemşire, orası mektep değildir, pek mühim bir sefarettir, umuri siyasiye vukufu ve tecrübesi olanlar tayin olunur» diyor, reddediyor» (*). Ferit, Hamid'e çok kızıyor, belki de bu nedenle koyu bir İttihat ve Terakki yanlısı kesiliyor.

Sultan Vahdettin'in Sarayı'nda genel sekreterlik yapan Ali Fuad Bey, Vahdettin'in, «dünyada üç melun vardır, bunlar bir saç ayağıdır, biri bizim hemşire, biri zevci olan Ferit Paşa, biri de oğlu Sami» dediğini yazıyor (**). Vahdettin'ler, en büyüğü Murad olan, Abdülhamit, Reşat ve diğerleri sekiz kardeş oluyorlar, sırayla çökmekte olan Osmanlı tahtına oturuyorlar.

Bu durumda Damat Ferit, Vahdettin'in de eniştesidir. Vahdettin, melun, lânetli, saysa da eniştesini gözetmek gereğini duyuyor, barış görüşmelerinin ilkine birinci delege olarak göndermek istiyor. Sadrazam İzzet Paşa, şu tepkiyi gösteriyor: «Bu adam mecnundur, bu misullu vezaif-i mühimme kendisine nasıl tevdi olunabilir?» (***) Böylece, Damat Ferit'in akılsız olduğu Vahdet-

---

(*) *ibid., s. 2034.*

(**) *Ali Fuad Türkgeldi. Görüp İşittiklerim, Ankara, 1949, s. 297.*

(***) *ibid., s. 168.*

tin'e söylenerek, birinci delege olması önleniyor.

Fakat daha sonra Vahdettin'in Ferit'i sadrazam yapmasını kimse önlemiyor. Sultan Vahdettin, lânetli saysa da, enişteşi Ferit'i bir değil birkaç kez sadrazam yapmak durumunda kalıyor. Bir nokta açığa çıkıyor; yıkılmakta olan imparatorlukların başlarında olanlar da güçsüzdür. İstemediklerini yapmak zorunda kalıyorlar, bir anlamda dramlarını yaşıyorlar.

Ferit'in bir dram yaşadığını söylemek çok zor. Bir ve çok basit nedenle, dram insanlara özgüdür. İyiyi kötüden, güzeli çirkinden, bugünü yarından, doğruyu yanlıştan ayırabilme gücüdür, insan olan. İnsan ayırım yapabilen bir yaratık olduğu için, insan zorunlu ayırımların en büyüleyici aktörü olduğu için, zaman zaman ayrımların birikimi aktörünü yapamayacağı bir ayrım ile karşı karşıya getirir, insan ölümle yaşam arasında ayrım yapamaz olur. Yaşam ile ölüm arasında ayrım yapamamak, sonsuz sayıda ayrımı en bütünleyici biçimde biriktirmek demek, olmalı. Bu, insanın ulaşabileceği çok yüksek aşamadır.

Damat Ferit bunların çok gerisinde. Ferit, tam bir kukladır. Burada, Ferit'in bütün emirlerini, intikamcı İngiliz emperyalistleriyle yine intikamcı ve İngilizci Hürriyet ve İtilâf'tan almış olduğunu anlatmak istemiyorum. Bu var, bundan ötesi var. Ferit, bütün bunlardan önce, bir yaratık olarak kukladır. Bir kukla türüdür, ayrım yapmasını bilmez. Varolan ayrımları kavramaz.

Böyle birisini sadrazam yapanlar sonuçlarına katlanmak durumunda kalıyorlar. Ferit, Vahdettin'e yapmak istemediği işleri yaptırıyor. İnanılmaz görünebilir; Türk tarihinin bu kadar hoyratça yazımı ile inanılmaz hale getirilmiş olabilir, Türk tarihini yazan kuklalar, Türk tarihinin

aktörlerini kukla düzeyine indirebilirler, ancak inanmak gerek, Sultan Hamit ve kardeşi sultanlar idam cezasına karşıdırlar. Vahdettin, Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey hakkında Harp Divanı'nın verdiği idam cezasını onaylamak istemiyor.

Vahdettin, devlet başkanıdır, imzası olmadan idam yapılamıyor. Ferit'in Harp Divanı emperyalistlere yaranmak için Ermenileri göçe zorlama gerekçesiyle Kemal Bey'i idama mahkûm ediyor. Vahdettin, imzalamıyor. Bunun bir başlangıç olmasından endişe ediyor.

Sultan, Genel Sekreterine «ben mazbata-i hükmiyeyi okudum, siz de okuyunuz. Bu adamın sabit olan efaline nazaran hükmün tasdikinde terüddüd etmiyorum, lâkin bu yoldaki hükümler tevali edecek, iş intikam ve bilâhare mukatele şeklini alabilir» diyor (*). Vahdettin ekliyor: «Çerkes Hasan intikam ile hareket etmiş bir katil iken mezarında mum yaktıklarını gözümle gördüm. Hasan, Aydın Üzerine Tezler'den hatırlanacak, Mithat Paşa'nın konağında toplantı halindeki bakanlar kuruluna dışardan saldırarak Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmüştü. Sultan Aziz'in intikamını aldığını söylüyordu. İdam edildi.

O sırada devlet başkanlığı genel sekreterliği görevinde bulunan Ali Fuad Bey, Vahdettin'e uygar ülkelerde idam cezasının kalktığını ya da sınırlı tutulduğunu söylüyor. Vahdettin şu karşılığı veriyor: «Benim de fikrim kısas-ı şeri haricinde idam cezasının ref'idir» (**). Osmanlı döneminin son Devlet Başkanı, dinsel nedenlerle gerekli olabilecek şiddetli cezalandırmaların dışında idam cezasının kaldırılmasını istiyor.

(*) İbid., s. 200.
(**) İbid., s. 221.

Kukla ve alçak Ferit'in hükümeti, Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in idamında ısrar ediyor. Vahdettin, diretiyor. Sonunda Ferit'in Şeyhülislâm'ı Mustafa Sabri, idam lehinde bir fetva daha veriyor. Kemal Bey, idam ediliyor. Kemal Bey'in acıklı vasıyetnamesini, Aydın Üzerine Tezler'de, yayınladım.

Kukla ve alçak Ferit, bununla yetinmiyor. Sadrazamlığa geldiğinin ikinci ayında içlerinde Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, İsmail Canbulat, Fethi, Ali Münif, Kemal, Şükrü, Ahmed Nesimi, Halil, İbrahim, Hacı Adil, Salâh Cimcoz, Habib, Ubeydullah, Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp'in bulunduğu seçkin bir İttihatçı aydın grubunu Malta'ya sürüyor. Bununla da yetinmıyor, Enver ve Cemal'in ordudan çıkarılmasıyla beraber Talât da dahil hepsinin rütbe ve nişanlarının geri alınmasını karara bağlıyor. Bununla da yetinmiyor, Talât, Enver, Cemal Paşalar ile Doktor Nazım için idam kararı çıkarıyor.

Kukla ve alçak Ferit'in yaptığı bir tek olumlu iş var: Mustafa Kemal'i, Ordu Müfettişi yaparak Anadolu'ya gönderiyor. İttihatçı aydınların toplanarak sürüldüğü bir dönemde Ferit'in yaptığı bu atamada yanılmış olduğunu tarih kanıtlıyor. Damat Ferit, «muhtelif mahallerde bir takım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayri resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor, böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebetde bulunuyorsa katiyen men'i ile bu kabil müteşekkil şûraların da lağvı» görevini de vererek Anadolu'ya gönderdiği Mustafa Kemal ve arkadaşları için de idam kararı çıkarmakta gecikmiyor.

1853 yılında doğuyor. 1919 yılında 66 yaşın-

da başbakan oluyor. 1922 yılında, Türkiye'den kaçıyor. İbnülemin, «nefsi için pek tehlikeli olan bu hengâmda İstanbul'da bulunmağı ihtiyate muhalif gördüğünden, 22 Eylül 1922 de, ailesiyle beraber Avrupa'ya savuştu, Nis'de yerleşti» diye yazıyor (*). Bir yıl sonra ölüyor.

Kukla ve alçak Ferit'in öldüğü yıl Cumhuriyet kuruluyor.

(*) *İbnülemin Mahmut Kemal İnal. Son Sadrazamlar, Dördüncü Cilt, op. cit., s. 2067.*

Kurtuluş Savaşı'nın başındaki Damat Ferit Hükümeti ile güçlenen Hürriyet ve İtilâf eylemleri için, Kâzım Karabekir, şu açık yargıyı getirdi: «Hürriyet ve İtilâf memleketin gençliğini İttihatçı diye imha ve ne kadar amelimanda (işe yaramaz, yaşlı ve sakat, y.k.) kimseler varsa memleketin başına musallat etmek üzere idi»[71]. İç savaşın, tarihin akışını durdurma misyonunu yüklenen tüm akımları türünden, Hürriyet ve İtilâf da, kanlı bir gençlik düşmanlığı politikası izledi. Gençliği karalamak ve yok etmek için «İttihadçı» olmayı bir gerekçe olarak kullanmaya çalıştı.

Hürriyet ve İtilâf bir iç savaş örgütü olarak kuruldu. Tarihin akışını durdurabilmek için, akışın hızlandığı yerlerde, daha kanlı girişimleri başlatmaktan çekinmedi. Kurtuluş Savaşı'nda bir çok iç isyanı Hürriyet ve İtilâf Fırkası yöneticileri gerçekleştirdi. Gerçekleştirilenlerle ilgili olarak, Doğan Avcıoğlu, şu bilgileri sağlıyor: Hürriyet ve İtilâf'ın «ileri gelenlerinden 'Rasputin' sıfatlı Şeyh Zeynel Abidin, Konya ayaklanmalarının düzenleyicisidir. Yozgat isyanını, Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Çapanoğlu Edip Bey yürütmüştür. Parti'nin Bursa Başkanı Aziz Nuri, iç ayaklanmaları hazırlayanlardandır»[72]. Kurtuluş Savaşı'nda iç savaşın bir yanında, Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında Türk gericiliğinin kurucu liderlerinden birisi olarak nitelenen Prens Sabahattin ve adamları yer alıyor.

Hürriyet ve İtilâf bir iç savaş kundakçısı ve örgütü olarak kurulur, gelişmesini sürdürürken, İttihat ve Terakki iktidara yürümekle iktidardan kaçmak arasındaki zigzaglarla dolu tarihini dolduruyor. Temmuz İhtilâli'ni gerçekleştiriyor, başbakanlığı almıyor. Gönüllü, silâhlı, burjuva ordusu ile, 13 Nisan Ayaklanması'nı bastırarak, İstanbul'u teslim alıyor. Başbakanlığı almıyor. 1912 yılı Ocak ayında, Bab-ı Ali baskınını düzenliyor. Başbakan İngilizci Büyük Kâmil Paşa'yı istifaya zorluyor.

Başta Talât ile Enver'in düzenledikleri bu akıl-almaz cüretteki saldırı ile Kâmil Paşa istifaya razı oluyor. «Cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine» istifa etmek zorunda kaldığını bildiren bir belgeyi yazarak Sultan'a göndermek istiyor. Enver müdahale ediyor, «halk» baskısını belgeye koyduruyor. Sadrazam Kâmil Paşa'nın istifa belgesi şu biçimi alıyor: «Ahali ve cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine huzur-ı şahanelerine istifaname-i acizanemin arzına mecbur olduğum muhat-ı ilm-i ali buyuruldukta ol babda ve kâtıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyy ül-emr efendimizindir. 10 Kanun-ı sani 328.» Bu son derece cüretli girişime rağmen İttihat ve Terakki, başbakanlığı almıyor.

Bab-ı Ali baskınında Enver'in tabancasından çıkan kurşunlarla Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülüyor. Daha sonra Nazım Paşa'nın sadrazamlığa getirileceği; ancak Paşa'nın aldatılacağı kuşkularına kapılarak Bab-ı Ali baskınını durdurmak isterken öldürüldüğü dedikoduları yayılıyor. İttihat ve Terakki, bu cüret dolu girişimi başarıya ulaştıktan sonra bile, başbakanlığı almıyor, Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığıyla yetiniyor.

Gerçek, bütüne bakılarak bulunuyor. Bütünleyici bakış ile doğrunun bulunması ve doğrunun doğrulanması arasında çok yakın bir ilişki var. İktidara bakmak, bir açıdan, bütüne bakmaktır; iktidar, bütündür. Hem iktidar olmak ve hem de bütüne bakmamak mümkün değil; toplum, bütündür. Toplumda iktidar mümkündür.

Temmuz İhtilâli, Hareket Ordusu, Bab-ı Ali Baskını,

bunlar İttihat ve Terakki'ye yazılı heroic eylemler zincirini meydana getiriyor. İttihat ve Terakki, yine de iktidardan uzak duruyor, bütünleyici bir programdan yoksun olduğu anlaşılıyor. Şöyle de söyleyebilirim: Yıkılmakta olduğu belli bir imparatorluğu kurtarmayı amaç edinen ve bunun için düşünülmesi çok zor eylemleri gerçekleştiren İttihat ve Terakki, eğer hâlâ iktidardan uzak ise, bütünü kurtarıcı bir programdan yoksundur, demektir. Şöyle de söylenebilir; eylemleri iktidarın eşiğini zaptederken, programının birbirini çelen yamaları, İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırıyor.

Gerçekten de, hem diktatoryal yöntemleri kullanmak ve hem de bir arada tutmak istediği çeşitli halk ve milletlere temsil olanağı tanıyan bir parlamentoyu açık tutmaya çalışmak veya hem bir yeni emperyal devletin güdümünde olmak ve hem de güçlenebilmek için Türk burjuvazisini odak sayan merkantilist politikalara özenmek, ya da hem enternasyonalist olmak ve hem de güçlü merkezi devleti Türk faktörünü dayandırmak, ayrıca hem laisizme dayalı bir batılaşmaya özenmek ve hem de islâmı, artık kalmış emperyal hevesler için kullanmayı düşünmek, bütün bunlar iktidarın eşiğine sık sık gelen İttihat ve Terakki'nin ayaklarının birbirine dolanmasına yol açıyor.

İttihat ve Terakki aydınları: Kurtarıcı programdan yoksun kurtuluş yolcuları. İttihat ve Terakki münevverleri için, peygamberleri olmayan havariler demek de mümkün. Peygambersiz havariler, kırılmaya mahkûmdurlar.

İttihat ve Terakki aydınları, bir umutlu kalkışmanın sonunda gelen yıkımlı bir on yılda kırılıyorlar. Alanı, ikinci veya üçüncü takıma bırakıyorlar. İkinci veya üçüncü takım, her zaman, kurtarıcı programa daha az ihtiyaç duyuyor.

Kurtarıcı programı olmayan İttihat ve Terakki, hep eylemi kurtarıcı görüyor. İttihat ve Terakki liderliği için, Birinci Büyük Savaş, bir yeni eylem ve bir kurtarıcı olarak görünüyor. Kurtarıcı olarak atıldığı Birinci Büyük Savaş'ta İttihat ve Terakki liderliği kırılıyor; İttihat ve Terakki'

nin bütünlükten yoksun geniş programı, maksimal prog ram da denebilir, küçülüyor, minimal bir program oluyor.

Cumhuriyet'in kurucu programı, bir eylemler yumağından, bir hayal kırıklığı demetinden, bir savaştan, bir iç savaştan çıkıyor.

Birinci Büyük Savaş'a girerken Türkiye'de başbakan, İttihat ve Terakki'nin kâtib-i umumisi ve bağnaz islâmcı Prens Sait Halim Paşa'dır. Türkiye, Birinci Büyük Savaşı, acılı eylemler ve büyük bir yenilgiyle bitirirken, sadrazam Talât'dır. Birinci Büyük Savaş'ta Türk Savaşı bir İttihat ve Terakki eylemidir, bir kurtuluş düşüdür.

Birinci Büyük Savaş içinde yaşanan Türk Savaşı içinde gerçekleşen iç savaş, Türk aydınının programına kakılmış olan islâmcılık ilkesinin mezarı oldu. Birinci Büyük Savaş'a Türkiye, derhal «Cihat», Kutsal Savaş, ilân ederek girdi. Bütün islâmlar, kutsal savaşta İngiliz emperyalizmine karşı Osmanlı bayrakları altında toplanacaktı. Toplananlar, İngiliz emperyalistlerinin uydusu, Ağa Han'ın sembolik yardımı ile sınırlı kaldı. Tam tersine Arap dünyası sürekli olarak, Osmanlı Türkleri'ne karşı iç savaşlar düzenledi, İngiliz emperyalistleri ile anlaştı, Türk askerlerini arkadan vurdu.

Sığ Türk için, Birinci Büyük Savaş'ta islâm dünyasının ve başta islâm dünyasının entellektüel liderliğini kimselere bırakmayan Arapların Türklere düşman tutumu, kendi sonucunu getirdi: Türkler, uzun iç savaştan, Arap düşmanı ve islâmdan soğumuş olarak çıktılar.

İslâmcılık bunun için, uzun iç savaşın sonunda, Türklerin ilkesi olmaktan çıktı.

İslâmcılıktan kopma, iç savaşın sonunda yeni bir devlet kurmanın sevinci içinde Osmanlılıktan uzaklaşmanın bir tek doğal sonucu olabilir: Daha Namık Kemal zamanında tartışılmış olan. Enver'in basitleştirmek için yeni hurufat çizdiği, Arap alfabesini bırakmak.

İslâmdan ve Osmanlı belgelerinden uzaklaştıktan sonra kolaylıktan uzak Arap alfabesini tutmak için ne tür bir bağ düşünülebilir?

Birinci Büyük Savaş içinde yaşanan Türk savaşı içinde gerçekleşen iç savaş, Türkçülük ilkesini, bir pratik olarak, Türk aydının önüne dikti. İttihat ve Terakki için Türkçülük, bir çaresizlik olmasının yanında, bir gençlik örgütünün kültür programı düzeyinde idi. İç savaş pratiği, gençlik örgütünün kültür eylemini aldı, temel bir politika düzeyine çıkardı. Çünkü savaş sırasında, emperyal devleti, Batı'dan Doğu'ya kaydırma yürüyüşleri sırasında, Kemalist Historiagrafi'nin bir çılgınlık olarak gösterdiği Sarıkamış Seferi, bu yürüyüşün bir parçasıdır, başta Ermeniler Türkleri arkadan vurmaya başladılar.

Kurtuluş, Osmanlı Devleti'ni bir mekândan alıp bir başka mekâna yerleştirmek olarak geldi. Burada Anadolu, bu mekân kaydırma operasyonunda sağlam bir kale olarak göründü. Anadolu'dan emin olmak gerekiyordu. Ancak Anadolu içinde başta Grek ve Ermeni yığınlar ile daha sonra ve henüz ulus bilincine ulaşmaktan çok uzak Kürdler, bu kalenin güvenliğini sarsıyordu. Bu nedenle Anadolu'nun başta Ermeniler olmak üzere güvenliği sarsan halk ve milletlerden temizlenmesinin gerekli olduğu düşünüldü.

Türkçülük yolunda en pratik ve güçlü adım, Birinci Büyük Savaş içinde yaşanan Türk savaşı içinde gerçekleşen iç savaş sırasında, Doğu Anadolu'daki Ermeni kütlesinin zorla, Mezopotamya ve bugünkü Lübnan'a sürülmesiyle atıldı. Kurtuluş Savaşı'nın somut olarak Grek ve Ermeni tehlikesine karşı sürdürülmesi, Türkçülük programını güçlendirdi.

Tezi yazıyorum: Misak-ı Millî, Osmanlı münevveri için bir geçici önlemdi, Cumhuriyet aydını için bir kalıcı program oldu.

Devam ediyorum: İttihat ve Terakki aydını, merkantilist heveslere sahipti. En büyük dramı, merkantilist merkezi devleti kurabilecek burjuvaziden yoksun olmasıyla ortaya çıktı. Ancak yine de, bir Kurtuluş eylemi olarak gördükleri Birinci Büyük Savaş'a girerken merkantilist he-

veslerin önünde en büyük engel olarak duran Kapitülasyon sistemini ilga ettiğini ilân etti. Dost görünen Alman emperyalistleri bile bunu, tepkiyle karşıladılar. İttihat ve Terakki, bununla yetinmedi, savaş içinde bile «millî» banka kurmaya çalıştı.

Tezi yazıyorum: Birinci Büyük Savaş sonunda Türkiye'nin bir manda altına alınmamasında Türklerin isteksizliği kadar emperyalistlerin ve bu arada Amerika Birleşik Devletleri'nin isteksizliğinin de rolü var.

Türkiye'de devletçilik, savaş içinde belirgin olan merkantilist eğilimler ile emperyalist sermayenin Türkiye'ye gelmedeki isteksizliğinin pratik sonucu olarak ortaya çıkıyor. Uzun iç savaş koşullarında, anti-emperyalist bir savaşa isteksiz köylülük olgusu karşısında, budanan ve küçülen program içinde yerini buluyor.

Şimdi Birinci Büyük Savaş'ın başına dönüyorum. Birinci Büyük Savaş'ın ve bunu izleyen Kurtuluş Savaşı'nın iç savaş olduğunu göstermek gerekiyor.

Daha önceki kitaplarda geliştirilen çözümlemeler hatırlanacak; dış savaşı devletler ilân ediyor, iç savaşlar pek öyle ilân edilmiyor. İç savaşlar ilân edilmemiş gerçekler olarak yaşanıyor; bu gerçeği, bilimsel çalışmalar tamamlıyor.

Böyle olmakla birlikte Türkiye'nin iç savaşında, bir noktada, bu savaşın baş aktörünün kaleminden çıkmış bir belge duruyor. Mustafa Kemal, Ankara'da Millî Meclis'in açılışından beş gün önce, On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa'ya gönderdiği telgrafta «düşmanlarımızın memleketimizde harbi dahili ihdası teşebbüsü muvaffak olmak üzeredir» diyor. Mustafa Kemal, harbi dahili, iç savaşta açılacak Meclis-i Millî'yi korumak için, iç savaş koşulları içinde hareket edebilecek bir birlik istiyor. Kâzım Paşa, bu isteğe, olumlu cevap veremiyor.

Dış Savaş ile İç Savaş

MUSTAFA KEMAL İÇ SAVAŞI TANITIYOR

Ankara: 18/19-4-1336

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

Düşmanlarımızın memleketimizde harbi dahilî ihdası teşebbüsü muvaffak olmak üzeredir. Aznavur, Düzce hâdisatı İstanbul'un ve İngilizlerin pek ciddî ve şümullü bir tarzda bu işe sarıldıklarını göstermekte ve İzmit ve Adapazarı cihetlerinde de el altından mühim teşebbüsatta bulundukları anlaşılmaktadır. İstanbul'a civar Türk ve Çerkes menatıkı teşvik ve iğfalâta pek müsaittir. Bu cereyanın önüne geçilemezse bu fenalığın Sivas Çerkez mıntakasına sirayeti de düşünülmek lâzım gelir. İngilizler makamı hilâfet kuvvetini de pek müessir bir şekilde kullanmakta nakden külliyetli fedakârlıklar ihtiyar eylemektedir. Harbi dahilide birinci şartı muvaffakiyet sür'at ile emin muvaffakiyeti taarruziyedir. Kıtatı muvazzafanın halihazırı maalesef itmınan bahş bir şekil arz etmiyor. Alelûmum yerlerinden oynatılan kıtaat efradından ziyade firar görülüyor. Binaenaleyh: İnzibatına ve azim ve imanına tamamen itimad edilebilecek ve her hangi bir yerde patlayacak bir kıyamı anında tepeleyebilmek üzere kavi bir yumruk gibi güvenilebilecek seyyar ihtiyatlara ihtiyac görülmektedir. Bu maksadı temin etmek ve millî ihtiyat kıtasını teşkil etmek üzere emriâlinizdeki fırkalardan intihab edilecek beş yüz ilâ bin mevcutlu güzide bir kıt'anın veyahut kıtaatın insicmı bozulmadan ayrıca gönüllü olarak bu tarzda teşkil edilecek bir müfrezenin Ankara'ya izamını lüzumlu görmekteyiz. Bu müfreze ef-

radına nakden fedakârlıklar yapmayı kabul edeceğiz. Bu babda mutalâai âlilerini ve ne suretle tertibat ve fedakârlık ittihazı münasip düşünüldüğünün iş'arını rica ederiz.

Hey'eti Temsiliye Namına
M. Kemâl

Mustafa Kemal ile burada, iki ayrılık var. Birincisi, Mustafa Kemal bir iç savaş yerine iç savaşı başlatma girişiminin başarıya ulaşmak üzere olduğundan söz ediyor. İkincisi, bunu da, 1920 yılına götürüyor. Aydın Üzerine Tezler'in önceki kitaplarında ve burada, iç savaşın çok daha önce başladığı (*) ve uzun yıllar, eylemli olarak yaşandığı ileri sürülüyor.

Birinci Savaş'a bir Kurtuluş Savaşı olarak bakılıyor. Hüseyin Cahit Yalçın, anılarında, şunları yazıyor: «Aydın ve düşünen Türkiye'nin büyük bir bölümü, pek küçük ayrıklıkla, savaş taraflısıydılar. O düzeyde ki savaşa taraflı olmadıkları ağızlarda dolaşan bazı kişilere ve savaşın başlamasıyla görevlerinden ayrılan bakanlara karşı gerçek bir kırgınlık, üstelik düşmanlık duyuluyordu.» Hüseyin Cahit'in yakını Maliye Nazırı Cavit, en azından, Türkiye'nin Almanya yanlısı bir savaşa girmesine tepki gösteriyor ve istifa ediyor. Cavit, daha sonra, Mustafa Kemal'e suikast gerekçesiyle açılan davanın sonunda idam ediliyor. Kurtuluş Savaşı'nın liderliğini üstlenmiş olan, başta Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuad, İsmet, Fevzi Paşa ve diğerlerinin, Türkiye'nin Birinci Büyük Sava-

(*) Ne var ki, isyanların ve savaşların ardı kesilmez Yemen, Asir, Kuzey Arnavutluk, Havran, İkinci Yemen, İkinci Asir ve Makedonya'da çete ayaklanmaları gibi yedi büyük ayaklanma, Meşrutiyet'in ilk yıllarını doldurur ve Anadolu insanını tüketir. Bu ayaklanmaları, genç subayların yeni birliklerle katıldıkları umutsuz Trablus Savaşı izler. Asker bitkindir ve döğüşmekten yana değildir.»

Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1974, s. 915.

şa girmesini eleştiren, doğru bulmayan, hiç bir söz ve yazıları bilinmiyor.

Zekeriya Bey, şunları hatırlıyor: «Ben tekrar Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde çalışmaya başlamıştım. Gazetelerin çoğu gibi Tasvir-i Efkâr da savaşa girmemizi kaçınılmaz birşey gibi göstermeğe çalışıyordu»[73]. Büyük Savaş'a girerek Kurtuluş'un gerçekleşeceği hülyasının kesin olduğu ortaya çıkıyor.

Türkiye'nin Birinci Savaş'a girişi ile birlikte «14 Teşrinisanide (kasım ayı, y.k.) Cihat da ilân olundu» (*). Cihat, Tanzimat'a bir tepki olarak ortaya çıktıktan sonra giderek bir siyasal akım olan islâmcılığın ve islâmcı akımın emperyal programı sayılan pan-islâmizmin doğal bir sonucu oluyor. Emperyalist arenanın acar aktörü Almanya, Türkiye'de pan-islâmist programının başlıca yayıcısı ve destekçisi olarak ortaya çıkıyor.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin ilân ettiği Cihat'ın, Türkiye'nin yakın savaş çıkarlarını aşan bir anlamı olduğu görülüyor. Türkiye, Cihat ilânı ile, artık başdüşman olarak gördüğü Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Asya'daki müslüman nüfuslu sömürgelerinde İngiltere'ye karşı isyan ve savaşlar çıkarmayı umuyor.

Doğan Avcıoğlu, Cihat'ın, Kutsal Savaş, Büyük Britanya Imparatorluğuna karşı olan yanını pek önemli buluyor ve şöyle yazıyor: «Önemli olan, pan-islâmist hareketin Ingiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ölüm-kalım savaşına yol açması, hiç değilse bu ölüm-kalım savaşını şiddetlendirmesidir. Bu anlamda ilk Dün-

---

(*) «14 Teşrinisanide Cihat da ilân olundu. Bunun faydasız bir iş olduğunu söyledimse de benden mütalâa soran yok idi.»

«Enver Paşa'ya iki teklif yaptım. 1 — Mademki cihat ilân ettiniz, bari bundan sonra Erkân-ı Harbiyenizi Türk yapın. Cevabı, Seni Erkân-ı Harbiye Reisi yapayım mı? Ya sen ya İsmet, başka kim var? 2 — Bu kış büyük hareketler yapmayın, Anadolu yollarının ikmaline çalışın! Cevabı, iyi olur.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 25.

ya Savaşı'ndaki Türk Savaşı, amansız bir İngiliz-Türk Savaşı olmuştur. İngilizler, Türklere karşı bir Haçlı Seferi açmışlar, Türkler ise Ingiltere'ye karşı Kutsal Savaş ilân eylemiştir»[74]. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin ilân ettiği Cihat'ın, Türk Savaşı'nın kazanılmasına olumlu katkı sağlamaktan uzak kalması bir yana, Türkiye'nin kalan topraklarında islâmcı akımların etkinliğinin sonu olduğu görülüyor.

Savaş koşullarının Cihat ile birlikte islâmcı eylemleri, bu sonu, bir fizik yasasının kaçınılmazlığıyla ortaya çıkarıyor. Doğan Avcıoğlu, bu kaçınılmazlığı, şu biçimde çözümlüyor: «İttihat ve Terakki milliyetçiliği, henüz bulanık biçimde kalsa dahi, Orta Çağ kurumlarından kurtulup modern bir millet olma amacını gütmektedir. Oysa Islâm Dünyası'nda cihada katılan güçler, bir kısım aydınlar dışında, aşiret başkanları, şeyhler ve benzerleri gibi modernleşmeye karşı gelenekçilerdir. Gelenekçi ile modernleşmeden yana milliyetçi çatışacaktır. Sömürgecinin çıkarı, geleneksel düzenin kalması, milliyetçinin isteği ise geleneksel düzenin değişmesidir. Bu nedenle, işin sonunda, geleneksel güçlerin milliyetçiliğe karşı sömürgeci ile birleşmesi tehlikesi» beliriyor[75]. Zamanın en deneyimli ve güçlü emperyalist devleti Birleşik Krallık, kendisine karşı açılan Cihat'ı açanlara çevirmesini biliyor.

Cihat, iki kez Türkiye'yi ziyaret eden Kayzer'in ülkesi ve pan-islâmist akımların emperyalist destekçisi Almanya'nın dışında, tüm zengin ve «kâfir» devletlere açılıyor. Cihat'ın manifestosunda İngiltere, Fransa ve Rusya açıklıkla ve düşman olarak ifade ediliyor. On bin kelimelik uzun manifestoda şu yargı ve inanç da yer alıyor: «Müslüman çalışır, kâfir yer. Müslüman açtır ve acı çeker, kâfir bollukta lüks içinde yaşar. İslâm Dünyası batar ve geriye gider. Hıristiyan Dünyası ise ileriye gider, daha çok ve daha çok yükselir. Müslümanlar köledirler, kâfirler ise büyük hükümdarlar.» Manifesto, islâmik temelde popülist bir ton taşıyor.

Millet kavramı yok, ilkel ümmet anlayışı var: «Hepimizin tek bir adamın ayaklanışı gibi ayaklanacağı za-

man gelmiştir. Bir elde kılıç, öteki elde tüfek. Cepte ateşten güllelerle ölüm kusan mermiler ve kalpte imanın ışığı olarak seslerimizi artık yükseltmeli ve demeliyiz ki, Hindistan, Hindistan müslümanlarınındır; Cava, Cava müslümanlarınındır; Cezayir, Cezayir müslümanlarınındır; Fas, Fas müslümanlarınındır; Tunus, Tunus müslümanlarınındır; İran, İran müslümanlarınındır; Buhara, Buhara müslümanlarınındır; Kafkasya, Kafkasya müslümanlarınındır ve Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı Türklerinin ve Araplarınındır.» Fransız, Birleşik Krallık sömürgeleriyle Rusya İmparatorluğu'nun halkı müslüman olan topraklarında başkaldırmalar körükleniyor. Enver'in kurduğu Teşkilât-ı Mahsusa, Özel Örgüt, ayaklanmaları örgütleyip gerçekleştirmek üzere, Afganistan, İran ve Azerbaycan üzerinden Hindistan'a doğru harekete geçiyor.

Baş hedefin, zamanın en güçlü emperyalist devleti olan Büyük Britanya İmparatorluğu olduğunda hiç kuşku yok. Enver, Hindistan'da ihtilâl çağrıları yayınlıyor ve baş hedefin İngiltere olduğunu açıklıkla gösteriyor. «Hindistan'da ayaklanma zamanıdır. İngiliz mağazaları yağma edilmelidir. Silâhlar yağma edilip, İngilizler bu silâhlarla öldürülmelidir. Hindistan'ın nüfusu yaklaşık olarak 320 milyondur, İngilizlerin sayısı ise ancak 200 bindir, onlar öldürülmelidir.» Doğan Avcıoğlu'nun Millî Kurtuluş Tarihi'nden aktardığım Enver Paşa'nın Hindistan'daki ihtilâl çağrısı şöyle devam ediyor: «Hindular ve müslümanlar! Bu şerefsiz ve haysiyetsiz İngilizler, sizin düşmanlarınızdır. Cihat ilân edip kardeşlerinizle birleşerek gazi olmalısınız. İngilizleri öldürüp Hindistan'ı kurtarın.» Enver, İngilizlerin kinini hak ediyor. İngilizler bu kini Enver'in bir Kurtuluş Savaşı olarak gördüğü Büyük Savaş'tan sonra gelen Kurtuluş Savaşı'nı ve savaşçılarını da içine alacak biçimde biriktiriyor ve büyütüyor.

Fakat bundan önce pratik olarak, İslâm'ın en sürekli müttefikinin emperyalistler olduğunu, kanıtlıyor. M. Larcher, «La Guerre Turque», «Türk Savaşı», başlıklı ayrıntılı çalışmasının bir yerinde, önce şunları yazıyor: «14 Kasım 1914 tarihinde Türk Sultanı tarafından Cihat, Le

Guerre Sainte, ilânı, en azından görünüşte, Mekke Şerifi, Medine Kadısı ve büyük emirler tarafından olumlu karşılandı. Bu Prensler, Kutsal Savaş'a katılmak üzere 'Mucahidin' adı verilen gönüllü birlikler düzenlediler»[76]. Bundan sonra ise şunları ekliyor: «En 1916, Le chérif de la Mecque se décidait a àccepter les offres du gouvernment anglais, qui l'engägeit à se revolter contre les Turcs»[77]. 1916 yılı gelince, Mekke Şerifi, İngiltere'nin önerisini kabul ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nu Cihat manifestosunda Türkler ile Arapların olduğunu ilân eden Türklere karşı başkaldırmaya karar veriyor.

Birinci Büyük Savaş içindeki Türk Savaşı, iç savaşa dönüşüyor. Türkler, yıllardır beraber yaşadıkları Araplar ile savaşmak zorunda kalıyorlar. Daha da önemlisi, M. Larcher yazıyor, «Le sultan Turc perdant le titre de 'Serviteur des Villes Saintes', perdrait probablement une partie de son influence de khalife sur l'Islam.» Kutsal topraklardaki Arapların Türklere başkaldırması, Cihat'ın önemli dayanaklarından birisi olan Osmanlı Sultanı'nın «Kutsal Kentlerin Hizmetkârı» sıfatını tehlikeye düşürüyor.

Mekke Şerifi Hüseyin'in isyanı, 1915 yılında Şerif ile Büyük Britanya İmparatorluğunun Mısır Yüksek Komiseri Sir Henry Mac Mahon arasındaki anlaşmanın yalnızca bir adımını oluşturuyor. İngilizler, Türkler ile Araplar arasındaki siyasal ve dinî rekabeti körüklemeyi bir politika yapıyorlar. Bu politikanın temel amacı, Larcher yazıyor, «Il s'agissait de transformer ce désaccord en querre ouverte, pour ruiner le panislamisme turco-allemand», Araplar ile Türkler arasındaki uyuşmazlığı, Türk-Alman panislâmizmini yıkacak bir açık savaşa dönüştürmek oluyor. İngilizler, Mekke Şerifi Hüseyin'i, yeni Halife olarak seçiyorlar; Türkleri, islâm dünyasının gözünden düşürmek için her türlü önleme başvurmaktan geri kalmıyorlar.

Cihat'ın Arap dünyasında kendi kendisini vuran bir silâh olmaya başlamasının yanında, Osmanlı toprakları içinde birikmiş olumsuzlukları ateşleyici ve körükleyici bir etkiyi de taşıdığı ortaya çıkıyor. Şöyle düşünülebilir:

Türkiye, Büyük Savaş'ı bir Kurtuluş Savaşı sayarak, Kutsal Savaş'a dönüştürürse, Türkiye üzerinde yaşayan ve müslüman olmayan halk bu Kutsal Savaş'ta nerede duracak, hangi tarafı seçecek? Böyle düşünüldüğünde, Cihat'ın başlı başına bir iç savaş kıvılcımı içerdiği akla gelebiliyor.

Kutsal Savaş ile birlikte Kurtuluş Savaşı'nın iç kalesi durumundaki Anadolu'da yoğun olarak yaşayan Hristiyan Grek ve Ermeniler'in ayrılıkçı eğilimleri güçlenme olanağına kavuşuyor. Batı Anadolu'daki Grekler, yakınlarındaki bağımsız soydaşları ile, Doğu Anadolu'daki Ermeniler, Rusya İmparatorluğu içindeki Ermeniler ile birleşme eylemine giriyorlar. İtilâf Devletleri'nin silâhlı güçlerini gördükçe, Türkler'in karşısında, daha doğrusu arkasında, İtilâf Devletleri'nin kuvvetleriyle birlikte vuruşan silâhlı birlikler oluşturuyorlar.

Böyle bir durum önlem gerektiriyor. İlk önce Türk ordusu içindeki Ermeniler, cephe görevlerinden alınıp geri işlere veriliyor. Ancak savaşın Doğu Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte bu önlemler yetmiyor. Ermenilerin ayrılıkçı ve bağımsızlık isteyen programları, Türk ordusunu tehdit etmeye başlayınca İttihat ve Terakki Hükümeti yeni ve daha temelli önlemler almak zorunluluğunu duyuyor. «Türk Savaşı» kitabının yazarı Larcher; «Le gouvernement turc y répondait par des mesures rigoureuses de répression et de turquification» diye yazıyor; Türkiye, mecburi göç türünden düzenlemeler ile Anadolu'yu Türkleştirme sürecini başlatıyor[1]. 20 Haziran 1915 tarihinde alınan bir kararla Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin Anadolu'nun dışına sürülmesi gündeme geliyor. Bu acılı programın gerçekleştirilmesi iki yıl sürüyor.

Türk Savaşı'nın başında Ermeniler, Van Kalesi'ni koruyarak, Türklerin Van'a girmelerini önleyecek kadar güçlü görünüyorlar. Zorunlu göç, çok sayıda Ermeninin yaşamına mal oluyor. «Il n'en fut malheureusement pas de même dans la zone de l'intérieur, ou les massacres opérés par les gendarmes auxiliaires et les kurds, la fatigue de marches, les épidémies et les privations, coûtèrent

la vie à environ un demi-million de personnes»[79]. Anadolu'nun Türkleştirilmesi programı, şiddetle ve acılarla dolu bir biçimde gerçekleştiriliyor.

Karşılıklı acılar birikiyor. Birikmiş acılar kine dönüşüyor.

Türklerin Grekler ile Ermenilere kinleri, Kurtuluş Savaşı'nın itici gücü, motoru, işlevini görüyor.

Türkler, Grekler ve Ermenileri görmedikçe, Türkiye'nin işgaline ses çıkarmıyorlar.

Türklerin iki büyük kentinin İzmir ve İstanbul, ilki 15 Mayıs 1919 ve ikincisi 16 Mart 1920 tarihlerinde, işgali, hiç bir ciddi mukavemet ile karşılaşmıyor.

İzmir'in işgalinde Grek kuvvetlerinin baş rolü oynaması bile, işgalin Anglo-Amerikan savaş gemilerinin gözetiminde yapılması (*) nedeniyle olmalı, her hangi bir resistansın oluşmasına yetmedi (**). Bu böyle olduğu için,

---

(*) «İzmir işgali öngörülen biçimde düzenlenir. Müttefik savaş gemilerinin desteğinde Yunan askerleri karaya çıkarlar. Amerikan zırhlısı, Arizona, Dyer, Gregory, Luce ve Manley adlı dört destroyer ile 11 Mayıs'ta İzmir'e gelip demirlemiştir. İşgal günü, üç Amerikan savaş gemisi limandadır.»

«İzmir işgalini planlayan ve yöneten Calthorpe, 13 Mayıs günü Iron Duke zırhlısıyla İzmir'e gelir. Fransız, İtalyan, Yunan ve Amerikan subaylarıyla bir toplantı yapar. Toplantıda Fransızların Foça topçu birliğini, İtalyanların Karaburun'u, İngilizlerin Kösten Adası'nı ve Yunanlıların da Sancakkalesi'ni eşit kuvvetlerle, 120 kişi kadar, işgal etmeleri kararlaştırılır.»

Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Birinci Kitap, İstanbul, 1974, s. 336.

(**) «İzmir işgalinde oradaki ümera ve zabitlerimizin mukavemet etmemeleri ve hiç olmazsa çekilmemeleri tarihi bir lekedir. Ne asker ne de halk, değil mukavemet, bir tevekkül ile teslim oluyorlar. Bunun ruhi sebebi asırlarca milletimizin daima emirlerle hareket ettirmek gibi insanların benliğini, izzeti nefsini mahveden bir terbiyedir.»

«Eğer orada biri çıkıp da 'Ne duruyorsunuz!' diye bağırsaydı ruhlara uyandırıcı bir aşı vurulmuş olacaktı. Kumandanları acizdi; fakat böyle bir zamanda acz ve meskenete itaat da ayrıca bir acz ve meskenet değil midir? Eğer Yunanlılar

Türk tarihinde bir «düşmana atılan ilk kurşun» abartması ortaya çıktı (*). Hasan Tahsin'in öldürülmesi, İzmir ve

---

İzmir'de mukabele görseydi İstiklâl Harbi'nin başlangıcı daha başka manzara gösterecekti.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbinin Esasları, İstanbul, 1951, s. 53.

Akhisar'da İngiliz Kontrol Subayı, 3 Eylül 1919 tarihinde, Türkler ile ilgili şu raporu gönderiyor :

«Moralleri çok yüksek. Zeybek ve yörüklerin cesareti sonsuz. Yunanlıları geri atacaklarına herkes inanıyor. Kinleri sadece Yunanlılara. Müttefiklerden birinin bu bölgeyi kontrolü temin edilirse, Barış Konferansı kararlarına kadar bölge olaysız yönetilebilir.»

«İzmir'in Yunan işgaline uğrayacağını hatırlarına bile getirmemişler. Hatta Rumlar zulme başlayana, köyleri yakıp, Türkleri öldürmeğe, karılarının kızlarının ırzına geçip, çocuklarını öldürmeğe başlayıncaya kadar dahi teşkilâtlanmış bir harekâta başlamamışlardır. Şu anda kinleri ve nefretleri o kadar artmıştır ki, Yunan yönetimini hiç bir zaman kabul etmiyecekler ve bunun için sonuna kadar mücadele edeceklerdir.»

Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1970, s. 36.

«15 Mayıs 1335'de millî iktisadımızın can evi Sevgili İzmir'imizi Yunanlıların işgal ettiğini 16 Mayıs 335'de haber aldık. Her tarafta halk ve ordu mensupları müthiş bir galeyanı hamiyetle çırpındılar. Günlerce halkın feryatları, mitingleri devam etti. Erzurum'da binlerce halk karargâh etrafında toplandı. Tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadeleye, tekrar ant verdik.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 53.

(*) İzmir'de işgal sırasında öldürülen Hasan Tahsin, mukavemet karşıtı, işbirlikçi ve Prens Sabahattin yanlısı Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin yayın organının baş yazarıdır. Resistansa karşıdır. Kurşununu aşırı tahrik karşısında atmış olması gerekiyor.

Kurtuluş Savaşı'na karşı eylemlerinden dolayı İzmit'te linç edilen Ali Kemal'in de üye olduğu Sulh ve Selâmet Cemiyeti hakkında şu bilgiler var :

«Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin naşir-i efkârı olmak üzere İzmir'de Hukuk-u Beşer isminde bir de gazete intişar etmiştir. Gazetenin mesul müdürü Doktor Avni Muhiddin, ser muharriri Hasan Fehmi Recep'dir. Tahsin Recep, Türk düşmanı Bokston'u Romanya'da yaralayan ve İzmir'in işgalinde ilk şe-

İstanbul işgallerinin, utanılacak ölçüde, bir mukavemet yaratmadan geçiştirilmesini süslemek için kullanıldı.

Ancak halk budur. Yakın çıkarlarını gözetir, içgüdüleri ile hareket eder. İhtilâlcinin misyonu, içgüdülere dayanarak başlayan cılız hareketi bilince ve uzak ve kalıcı hedeflere yükselmekte toplanıyor. Kurtuluş Savaşı'nda bu, önemli ölçüde, başarılıyor. Grek ve Ermeni kiniyle başlayan hareket, zaman içinde, zamanın en güçlü emperyalisti Büyük Britanya İmparatorluğu'na yöneliyor (*). Kurtuluş Savaşı, anti-emperyalist niteiik kazanabiliyor.

Burada tezi yazıyorum: Her anti-emperyalist savaş bir iç savaştır.

Çok basit nedenleri var, ülke içinde emperyalistlerin her zaman yandaşları, işbirlikçileri ve müttefikleri bulunuyor. Ayrıca emperyalistlerin yenilmesi, ülke içinde güç dengesinin değişmesini de beraberinde getiriyor. Emperyalistlerin buna razı olmasını beklemek için neden var mı?

---

hit düşen zattır. Bu gazete, Cemiyet'i tamamen Prens Sabahaddin'e bağlamaktadır ve onun namına aza kaydetmiştir.»

Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 145.

(*) Halkı ve anti-emperyalist savaşı bilmeyen İdris Küçükömer örneği köy imamı kafalılar. Türk Kurtuluş Savaşı'nın niteliklerini reddetmekle kalmayıp, Mustafa Kemal'in İngiliz casusu olduğunu düşünebilecek kadar fantazilerle uğraşabiliyorlar.

Cüretlerinin bir bölümü fantazi merakından, bir bölümü de cehaletten kaynaklanıyor. Fantazi merakına bir çare bulunamaz, bilgisizliklerini azaltmak için yapabileceklerim var.

«Lloyd George'a göre, İzmir'deki Yunan askerlerinin sayısı 90 bin idi. Filistin hariç Türkiye'deki İngiliz kuvvetleri 12 bin civarında idi. Adana'daki Fransızların sayısı 18-20 bin kişiyi buluyordu. Trakya'da Fransızların 14 taburu. İstanbul dolaylarında ise 8 bin askeri vardı. Anadolu'daki İtalyanlar yaklaşık olarak 10 bin kişi idiler. Böylece Türklerin 80 bin kişisine karşı müttefiklerin Türkiye'de 160 bin askeri bulunmaktaydı.»

Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı. Ankara, 1970, s. 87-88

İlginç değil mi? İstanbul'da Büyük Britanya Büyükelçiliği Baştercümanı Ryan, Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabından hatırlanacak, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana Türkiye'ye yalnızca büyük devletlerin elçilik çevirmenleri muhatap oluyorlar, 1920 yılı Eylül ayında Londra'ya gönderdiği raporunda şunları yazıyor: «Sevr Antlaşması'nın olduğu gibi kalmasını istiyorsak, bunun için yol, gönüllü Türk unsurlarını kullanmaktır. Aslında İstanbul Hükümeti de bizden bunu istemektedir.» Gönüllü unsurları kullanmak, hiç kuşkusuz, iç isyanlar çıkarmak demek oluyor. Ryan da aynı raporunda, «Yunanlılar ölçüsüz ödünler istiyorlar, millicileri ezmek için ölçüsüz ödün vermek yerine daha çok iç ayaklanmalara güvenelim» diyor. Bu bilgileri veren Doğan Avcıoğlu, İngiltere için, «milliyetçileri dize getirmek için iç isyanları körüklemekten, doğal olarak, vazgeçmezler» diye yazıyor[50]. Ekliyor: «Hatta isyanları, Düzce-Bolu bölgesinden Konya, Sıvas, Yozgat taraflarına da yayarak genişletirler. Kürt isyanları çıkartırlar.» Kurtuluş Savaşı'nın önemli ölçüde iç isyanları bastırma çabalarını içerdiği ortaya çıkıyor; çıkması gerekiyor.

Kurtuluş Savaşı'nın bu yapısının karanlıkta kalması, Kurtuluş Savaşı tarihinin yazımından kaynaklanıyor. Türk Kurtuluş Savaşı yazımı, başkalarıyla birlikte, iki önemli eğim ya da çarpıklık gösteriyor. Bunlardan birisi, Kurtuluş Savaşı, çok büyük ölçüde, Doğu Anadolu'ya eğilmiş olarak yazılmış olmasıdır. İkincisi, Kurtuluş Savaşı'nın, çok büyük ölçüde, Osmanlı döneminde paşalık rütbesini almış veya buna yaklaşmış komutanlara eğilmiş olarak yazılmış olmasıdır.

Bunları saptamak düzeltmek için adımdır, önemli adım.

Çünkü burada saptama, düzeltmeyi de içeriyor.

Ayrıca düzeltme yeni açıklıkları ortaya çıkarıyor. Bunlardan birisi şudur: Doğu Anadolu'ya, duzenli birliklere ve Osmanlı döneminde paşa rütbesini alabilen komutanlara eğilimli tarih yazımı, Türk Kurtuluş Savaşı'nın lider-

lerinin sınıf bilinci ve cüretleri konusunda da bir eksik anlatıma yol açıyor. Türk Kurtuluş Savaşı'nın yüksek rütbeli komutanları, mücadelenin en kritik anında, İngilizler ile işbirlikçilerin isyanlarını bastırmada ve Kuvay-i Milliye'nin örgütlenme aşamasında başarılı olabilen ve kendisine «Kuvay-ı Muhammediye» adını veren Ahmet Anzavur Paşa'nın kuvvetlerini yenen Çerkez Etem'in Kuvay-ı Seyyaresi'ni dağıtabiliyor. Çerkez Etem kuvvetleri ile düzenli birliklerin mücadelesi aylarca süren iç savaş çarpışmalarına sahne oluyor.

Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri'ni bir arada ve bir ölçüde de birbirinin karşısında düşünmekte sakınca yok. Bu ikili iki kongre arasında bir sürtüşme ve çekişme olduğunu kabul etmek gerekiyor. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri yapılmış iken, Erzurum'dan sonra yine Doğu Anadolu'ya yakın bir yerde Sivas Kongresi toplanmasını, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri'ni etkisizleştirme girişimi olarak da değerlendirmek mümkün görünüyor.

İstanbul'un da, bu çekişmede Sivas'ı tercih ettiğini gösteren işaretler var. Bu işaretler, Balıkesir ve Alaşehir yöresinde, ilk zamanlar, Kurtuluş Hareketleri'ne liderlik edenlerden ve bu Kongreler'in başkanı Hacim Muhittin'in günü gününe tuttuğu notlardan geliyor. Hacim Muhittin 11 Ekim 1919 tarihli günlüğünde şunları kaydediyor: «Bugün eski merkez memuru Cemil ve murahhasımız Hulûsi ve Vasıf'ın biraderi Esad Beyler Dersaadet'den ve istihbarat memurumuz Ilhami Bey de Bandırma'dan geldi»[21]. Bundan sonra gelen bilgileri ve görüşlerini not ediyor: «Hulûsi, temasları hakkında biraz izahat verdi ve hükümeti merkeziyenin Sivas ile anlaştıktan sonra kendilerine ehemmiyet vermediğini söyledi. Zaten bizimkilerin alelıtlak Sivas Kongresi için İbrahim Süreyya'yı tevkil etmeleri doğru değil idi. Çünkü Mustafa Kemal'in tab-ı mütehakkimi belli idi.» Öyle anlaşılıyor ve görülüyor, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nın başarısı kadar bu savaşa kendi damgasını vurma isteği, mücadelenin başında, belli oluyor.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ile Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nin Kurtuluş Savaşı'na yaklaşıp ayrılıklarının, yolun başında, duyulmuş olduğundan kuşku duymuyorum.

Burada tekrarlıyorum: Her anti-emperyalist savaş bir iç savaştır.

Ekliyorum: Her kurtuluş savaşı, bir iç savaştır.

Hacim Muhittin'in 11 Ekim 1919 tarihli günlüğü devam ediyor: «Ben daha üç ay evvelinden beri Şark'tan gelen cereyana mukabele etmek için onların Kongreleri'ne kuvvetli olarak iştirakimizi söylediğim halde dinlettirememiştim. Zaman söylediklerimi isbat ediyor. Nasıl ki Sıvas Kongresi'nin vekili olan Heyet-i Temsiliye umum Anadolu namına hareket ve hükümetle bu noktai nazara göre temas etmeye başladı. Halbuki bizim ne teşkilât ve ne de muhaberatımızdan Sıvas'ın malûmatı bile yoktur!» Çok açık olarak ortaya çıkıyor. Mustafa Kemal, daha önceki kurtuluş örgütlenmelerini yoksayma eğilimi gösteriyor. Hacim Muhittin, 11 Ekim günlüğünü «her ne ise neticede vatan kurtulsun da nasıl olursa olsun...» dileğiyle tamamlıyor.

Hacim Muhittin'in 23 Ekim 1919 tarihli günlüğünü aktarıyorum: «Bugün tahrirat müdürü gelip, Mustafa Kemal Paşa'nın mutasarrıflık makamından mebus namzetlerinin isimlerini sorduğunu söyledi. İşte ihtilâf buradan başlayacak! Çünkü şimdi Sıvas, Heyet-i Temsiliye namına ta oradan namzet gösterecek, hatta İbrahim Süreyya'yı İzmir için göstermiş»[82]. Sıvas Kongresi, Anadolu'daki kurtuluş örgütlenmelerini eritmek ve yoksaymak için, feodal Doğu'da başlayan kurtuluş mücadelesine «millî» nitelemesini kazandırabilmek için, toplanıyor.

Feodal Doğu'da başlayan hareket düzenli birliklere ve bu birliklerin başında Osmanlı Devleti'nde paşalık rütbesine ulaşmış komutanların bulunmasına önem veriyor, bunu ilke kabul ediyor. Kapitalist üretim ilişkilerinin, görece olarak, daha çok gelişmiş Batı Anadolu'daki örgüt-

lenme ise, tümüyle, bunun tersi bir yol izliyor.

Balıkesir ve Alaşehir örgütlenmesinin açık seçik bir biçimde kabul ettiği «Teşkilât Kadrosu» tüzüğünün iki maddesini aktarıyorum. Teşkilât Kadrosu'nun altıncı maddesi şöyle: «Alay kumandanları kongrece intihap olunur. Tabur ve bölük kumandanları mensup oldukları heyeti milliyenin sülüsan ekseriyetiyle intihap olunur. Bu kumandanların eşraftan ve ileri gelenlerden biri olması şarttır. Bu vazife-i vataniyenin kabulü mecburidir»[3]. Tekrarlamak durumundayım, «millî kumandan» adı verilen alay komutanı, seçimle ve asker olmayanlar arasından atanıyor. Seçim sonucunu kabul etmek zorunlu oluyor. Tam bir halk savaşı örgütlenmesi düşünülmüş olduğu görülüyor.

Yedinci maddeyi aktarıyorum: «Millî kumandanların yanında askerî bir kumandan muavini bulunacaktır. Alay kumandan muavinlerini Heyet-i Merkeziye sülüsan ekseriyetle intihap eder. Bu zevatın mümkün olduğu kadar binbaşı rütbesini haiz olmaları şarttır. Tabur ve bölük kumandan muavinleri de mahallî heyetlerin sülüsan ekseriyetiyle intihap ve Heyet-i Merkeziyece memuriyetleri tasdik edilecektir.» Tekrarlamak zorundayım, millî kumandanın yardımcıları profesyonel subaylardan seçiliyor; seçimi çok güçlü bir merkez komitesi yapıyor.

Tekrarlamak gereğini duyuyorum; Kurtuluş Savaşı'nın historiagrafisi, Doğu Anadolu ve Osmanlı Devleti'nde paşalık rütbesi almış komutanlara doğru eğiktir. Burada düzeltiyorum.

Düzeltme, eğikliği görmek ve eğikliğe işaret etmekle başlıyor.

Kolay oluyor, mevcut tarih yazımı, tarihin akışıyla çelişiyor. Tarihin akışı ile çeliştiğini herkes yaşıyor, burada belki de herkesin yaşadığını yazmak görevi yerine getiriliyor.

Tarih yazımı ile tarihin akışı arasındaki çelişkiye işaret ediyorum: Kurtuluş Savaşı denildiğinde Erzurum'dan

başlatılıyor Sıvas'ta bitiriliyor. Bu, Kemalist Historiagrafi'dir ve Erzurum ile Sıvas günleri, nerede ise ulusal bayramlarda eş bir kutsallık içinde kutlanıyor.

Fakat birbiri ardından Güney kentlerine niteleme veriliyor. Meclis, ardarda yasalar çıkarmaya başladı. Antep'in «Gazi» nitelemesinden sonra, Maraş «Kahraman» ve Urfa da «Şanlı» oldu.

Olmaz.

«Gazi», «Kahraman», «Şanlı» kentlerin mücadelesinin bu kadar az önemsenmesi bir çarpıklığı ortaya çıkarıyor.

Doğan Avcıoğlu'nun emek ürünü Millî Kurtuluş Tarihi çalışmasının ilk cümlesini aktarıyorum: «Kurtuluş Savaşımızın ilk kurşunu, 19 Aralık 1918 günü Dörtyol'da patladı. Bu ilk kurşun, öç almak için geri dönen Fransız üniformalı Ermenilere atıldı.» Sevgili Dostum Doğan'ın ön plana çıkardığı bu olgu doğrudur, ilk kurşunun Hasan Tahsin tarafından atıldığı bir uydurmadır.

«Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı» adını taşıyan çalışmadan aktarıyorum: «17 Aralık 1918'de Yarbay Romieu'nın komutasındaki birlikler Mersin'den karaya çıktılar. Aynı gün General Hamlin teftiş için maiyeti ile beraber Adana'ya geldi»[84]. Fransızların Kilikya'yı işgali böyle başlıyor. Şöyle sürüyor: «Romieu'nin kuvvetleri 19 Aralık'ta Tarsus'u ve 20 Aralık Cuma günü Adana'yı işgal ettiler. Bunların çoğu Ermeni lejyonları idi. Bu komitecilerin arkası sıra Çukurova'ya akın eden siviller de bütün kasabalara yayıldılar.» Birinci Büyük Savaş'ın başında zorunlu göçe zorlanan Ermenilerin bir bölümü, Kurtuluş Savaşı'nın başında emperyalist devletlerinin üniformalarıyla Türkiye'ye dönüyorlar.

Kine dönmüş acıları içinde ne yapmış olduklarını tahmin etmek zor değil: «Lejyonların coşkunlukları ve fena muameleleri dolayısıyle evvelâ İskenderun'da, sonra Belan'da çarpışmalar oldu.» Ermenilerin, daha önceki gayrimenkul mülklerine sahip olmak istedikleri anlaşılıyor.

Bitmez tükenmez iç savaş burada da yaşanıyor. «1 Ocak 1919'da izinli giden Ermeni müfrezeleri Özerli'de baskına uğradılar. Ölenlerin intikamını alacağız diye Ermeni kamavorları, fedaileri, ellerine geçen Türkleri öldürmeye teşebbüs ettiler. Nitekim 10 Ocak 1919'da Kâhyaoğlu civarındaki Abdo Ağa'nın çiftliğini Ermeni askerleri bastılar. Abdo Ağa ile 14 işçiyi şehit ettiler.» İç savaş, Petersburg ruleti modeline uygun olarak, karşılıklı can alıyor.

Kapitalist çiftçiliğin on dokuzuncu yüzyılda başladığı Çukurova'da iç savaş koşulları, kendi örgütlenme türlerini doğuruyor. Çukurova'daki örgütlenme, buradaki savaşa katılmış birisinin anlatımıyla, şöyle oluyor: «Herkes silâhını kendisi buluyor ve bölük kurulunca komutanını seçiyordu. Elbise yerli aba, çarık ve yün şalvardı. Askerlik kanunu cari ve rütbe işareti mermi idi. Takım kumandanı yakasına bir, bölük komutanı iki ve grup kumandanı ise üç mermi takıyordu»[85]. Askerî örgütlenme, diğer örgütlenmeleri de zorluyor. «Cephelerin malzeme ihtiyacı ile iaşesini sağlamak en mühim konu idi. Toroslara sığınan onbinlerce vatandaş arasında yardıma muhtaç olanlar çoktu. Bunun için Kilikya Müdafaai Hukuk Cemiyeti tarafından Ahmet Remzi Yüreğir'in başkanlığında bir heyet seçildi. Hasan Ateş başkan yardımcısı idi. Silâh ve araçlar, merkezde, Bozantı'da, sayım yapılarak depolara yerleştirildi. Ayrıca Kelebek'te bir nokta komutanlığı tesis edildi. Buranın komutanlığına öğretmen Mehmet Siyret, hesap memurluğuna Tarsuslu öğretmen ve ihtiyat subayı İsmet Bey getirildiler. Bilemedik hastahanesinden başka Kelebek'teki dispanser tanzim olundu. Buranın şefliğini Doktor Hayri Göllü yapıyordu»[86]. Tam bir toplumsal örgütlenmeye doğru adımlar atılıyor.

Öğretmenler subay, subaylar da öğretmen oluyor.

Bu bölümü, burada, bitiriyorum.

YİRMİBİR YAŞINDA İMKÂNSIZ HASAN (*)

Topçu evvel mulâzımı Hasan'ın
yaşı yirmi birdi.
Kumral başını gökyuzune çevirdi
kalktı ayağa.
Baktı, yıldızları ağaran muazzam karanlığa
Şimdi bir hamlede o kadar büyük
öyle şöhretli işler yapmak istiyordu ki
bütün ömrünü ve hatırasını
ve yedi buçukluk bataryasını
ağlanacak kadar küçük buluyordu.

(*) *Nazım Hikmet. Bütün Eserleri. Dördüncu Cilt.* Adını ben koydum.

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Samih Nafiz Tansu, anlatan Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1969, s. 163
2 Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, İstanbul, 1969, s. 464
3 Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1979, s. 24
4 Ahmet İhsan (Tokgöz), Matbuat Hatıralarım, İkinci Cilt, 1908-1914, İstanbul, 1931, s. 97
5 Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, s. 28
6 Ahmet Bedevi Kuran, op. cit., s. 516
7 Sina Akşin, op. cit., s. 7
8 Samih Nafis Tansu, op. cit., s. 306
9 Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, İstanbul, 1976, s. 180
10 ibid., s. 207
11 ibid., s. 171-172
12 Ahmet Bedevi Kuran, op. cit., s. 373
13 ibid., s. 238
14 Ahmet İhsan, op. cit., s. 42-43
15 Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri Yıl 1935, Sayı 92, s. 213
16 İbrahim Temo, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım, Romanya, 1939, s. 14-15
17 ibid., s. 16
18 ibid., s. 20
19 Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, III ncü Cilt, 5 nci Kısım 1793-1908, Ankara, 1978, s. 493
20 Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul, 1975, s. 29
21 H.Z. Aliev, Turtziya ve period Mladoturok 1908-1918 gg., Moskva, 1972, s. 59-60
22 Ahmet Bedevi Kuran, op. cit., s. 198

23 Ahmet İhsan, op. cit., s. 2
24 Tahsin Uzer, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1979, s. 90
25 Hüseyin Cahit Yalçın, Talât Paşa, Yedi Gün Neşriyatı, 1943, s. 10-11
26 İbnülemin Mahmut Kemal (İnal), Son Asır Türk Şairleri, Cüz II, İstanbul, tarihsiz, s. 197
27 H.Z. Aliev, Turtziya v Period Mladoturok, op. cit., s. 91
28 ibid., s. 61
29 Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, op. cit., s. 42
30 H.Z. Aliev, Turtziya v period Mladoturok, op. cit., s. 69
31 Tahsin Paşa, Abdülhamit-Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1931, s. 252-253
32 ibid., s. 258-259
33 Resneli Niyazi Bey'in Anıları, op. cit., s. 128
34 Sadrazam Sait Paşa, Anılar, İstanbul, tarihsiz, s. 315
35 Mithat Şükrü Bleda, op. cit., s. 50
36 Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, ilk baskı 1926, İstanbul, 1979, s. 116
37 Sina Akşin, İttihat ve Terakki Üzerine, S.B.F. Dergisi, Cilt XXVI, Mart 1971, s. 153
38 Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri, Yıl 1935, Sayı 89, s. 166
39 Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri, Yıl 1936, Sayı 152, s. 342
40 H.Z. Aliev, Turtziya v Period Mladoturok, op. cit., s. 148
41 Yu. A. Petrosyan, K Harakteristike Osnovnih Çert İdeologii Mladoturyetskogo Dvijeniya, A.N. SSSR, Blijniv i Sredniy Vostok - Sbornik Statey, Moskva, 1968, s. 95
42 İbrahim Temo, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü, op. cit., s. 247
43 İlber Ortaylı, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara, 1981, s. 67
44 ibid., s. 65
45 Tarık Zafer Tunaya, İslâmcılık Cereyanı, İstanbul, 1962, s. 95
46 ibid., s. 123
47 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s. 62
48 Tarık Zafer Tunaya, op. cit., s. 118
49 Sina Akşin, 31 Mart Olayı, op. cit., s. 87
50 ibid., s. 29
51 Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1949, s. 38
52 Sina Akşin, op. cit., s. 158
53 İsmail Hami Danişmend, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dos-

yasındaki Resmî ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vakası, İstanbul, 1961, s. 7
54 Tahsin Uzer, op. cit., s. 94
55 İsmail Hami Danişmend, op. cit., s. 23
56 Ali Fuad Türkgeldi, op. cit., s. 30
57 Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1977, s. 43-44
58 İsmail Hami Danişmend, op. cit., s. 53
59 Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, İstanbul, 1976, s. 118
60 Tahsin Uzer, op. cit., s. 242-243
61 ibid., s. 95
62 İsmail Hami Danişmend, op. cit., s. 95
63 Sina Akşin, op. cit., s. 198
64 Mithat Şükrü Bleda, op. cit., s. 67
65 Sina Akşin, op. cit., s. 150 ve 151
66 Salt Paşa'nın Anıları, op. cit., s. 327
67 İsmail Hami Danişmend, op. cit., s. 136
68 ibid., s. 166
69 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar, Dördüncü Cilt, İstanbul, 1982, s. 2039
70 M. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, Ankara, 1959, s. 55
71 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 16
72 Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, Birinci Kitap, İstanbul, 1974, s. 215
73 M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1968, s. 43
74 Doğan Avcıoğlu, op. cit., s. 70
75 ibid., s. 72
76 M. Larcher, La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 492-493
77 ibid., s. 496
78 ibid., s. 94
79 ibid., s. 396
80 Doğan Avcıoğlu, op. cit., s. 151
81 Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları 1919-1920, Ankara, 1967, s. 84
82 ibid. s. 96
83 ibid., s. 222
84 Kasım Ener, Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1963, s. 15
85 ibid., s. 33
86 ibid., s. 99

İkinci Bölüm İçin Birinci Ek

İHTİLÂLİN MUTFAĞI: PARASIZLIK, DEDİKODU, İHANET

Kahire, 27 Janvier, 1897

Kardeşim İbrahim Temo;

Henüz hastalıktan kalktım. Terki elemle şu mektubu yazıyorum. Birkaç mektup göndermiştim, cevaplarını alamadık; vardı mı, varmadı mı bilmem; vâkıa adresinizi iyi bilmiyordum. Sizin ahvalinizden hiç haberdar değilim. Ne yapıyorsunuz, ne ediyorsunuz bilmem. Sekiz aydan ziyadedir, uzletneşin Mısır'ın bir köşesinde oturuyorum. Son bir iki hizmetim daha var, onları becermek için fırsat gözetiyorum.

Fırka ile alâkayı çoktan kestim. Niçin, neden dersiniz. Cevaba bu mektup değil, senin «Hareket»in kadar bir kitap kâfi değildir. Lâkin muhtasaran beyan edeyim: Henüz daha Hidiv'in yanında idim. Vatana ciddî, kestirme ve fedakârane bir iş görmeyi kurdum. Her iş paraya tevakkuf ettiğinden Hidiv'den külliyetli para çekmeyi, ilk evvel yapılacak iş sırasına koyduk. O vakitler Hidiv, bendenizi pek ziyade seviyordu. Her gece yanına çağırıyor, Cemiyet hakkında mükâleme ediyorduk. Murat ve Reşit Beyler o zaman Mısır'da idi. «Mizan»ı kapatmak için Mı-

sır hükûmeti Murad'ı icbara başladı. Bunun üzerine Murad'a ve Reşid'e her taraftan iâne kesildi. Bu iki müsrif Beyler, yine anlamıyarak birisi bir liralık, diğeri yarım liralık otelde oturuyordular. Neyse Hidiv bunları işlerine bizi memur etti ve Murat Bey burada oturabilir, yalnız gazetesini çıkarmasın, zira hükûmeti Osmaniye'den başka Ingilizler de beni tazyik ediyorlar, dedi.

Sahihan hakikati hal de böyle idi. Neyse Hidiv'in elini ayağını öperek Murad'a 20 ve Reşid'e 10 lira aylık bağlattırarak işlerini bitirdik ve her ikisini de gizlice Hidiv ile Re'süttin Sarayı'nda görüştürdükten sonra muazzezen Fransa'daki ihvana gönderdik.

Diğer taraftan Hidiv'in Avrupa'ya gitmesi yakınlaşmış olduğundan beni de beraber götürmek istedi. Evvelâ bendeniz kabul etmedimse de kendisinin nihayet derece ısrarı ve bahusus bizim fırkaya son derecede düşman olan maiyeti Hidivi'nin politikasını esassız bırakmak üzere biz de kabul eyledik.

Hidiv'in beni Avrupa'ya götürmesi, birincisi, Jön Türkler şayet istikbale gelirler de hükûmeti Osmaniye haber alır korkusu; ikincisi Jön Türklerle beni vasıtaî muhabera etmek veya tâbir-i âharda Jön Türklere karşı beni merci ittihaz etmekti.

Sahihan da öyle olduğu anlaşıldı. Bendeniz esnai rahda Hidiv'i o derece güzel kullandım ki, hattâ benden başka kimse ile vapurda sofraya oturmadı. O kadar Paşalar, Prensler varken, Hidiv'in yalnız benimle sofraya oturması, herkesin nazarı dikkatini celbeylemişti. Ben de bu fırsattan hiçbir istifadeyi kaçırmadım; fırkaya karşı Hidiv'in pek ziyade merhamet ve muhabbetini celbeyledim.

Vaktâ ki Triyeste'den şimendifere râkiben Zürih'e doğru açıldık. Esnai rahta aynı usulle celbi muhabbete çalıştım. Zürih'teki beş gün ikametimizde maksadı aslîyi meydana koydum. Cemiyete mühim bir ianenin toplanmasına reyi Hidivane'yi hemen verdirdim. O suretle kalem hokka getirterek iklmiz bir odaya çekildik. Mısır'daki mühim teşrifatçılardan birisine kendi ağzından, he-

men maiyeti Hidivanem memurlarından iâne cem'ine başlayınız mealinde bir mektup yazdı ve yalnız kendi familyasından 8 bin lira kadar cem'edeceğini söyledi.

Bâdehu bu tebşiratı isâl için de fakiri hemen Paris'e irsal ile Murat, Rıza Beylere işi anlattık ve akabinde bir teşekkür yazılması muktezayi insaniyettir, dedik. Hepsi razı oldu. Rıza'ya bir türlü anlatamadık. Hidiv ne teşekkür istiyor, ne de selâm ve bu işi de anlayarak yapmıyordu. Bize düşen onu pufpuflamak değil miydi? Bir türlü anlatamadık.

Ben çekildim, Cenevre'ye geldim, Oradan da Mısır'a avdet ettim. Bari Hidiv Avrupa'dan avdet etsin de ben kendi kendime ianeyi toplar ve namusuna, vicdanına güvenebildiğim birkaç ihvanı vatanımla lâzım gelen hizmetleri yaparım dedim, hattâ avdette Romanya'ya uğrayıp sizinle görüşecektim. Bu iş üzerine vazgeçtim. Derken Hidiv avdet etti, hemen beni yanına çağırarak dedi ki, bir daha bu Cemiyet lâkırdısını benim yanımda ağzına alma. Bak senin Murat ve Rıza Beylerin ne ..... yediler diyerek öyle şeyler anlattı ki, hiddetimden ağlamaya başladım.

Meğerse biz avdetten sonra Hidiv Paris'e gider, bir otele konar, Murat bunun hangi otelde olduğunu öğrenir, hemen görüşmek için otele koşar. Halbuki Hidiv kimse ile görüşmiyeceğine dair benimle şiddetli emirler göndermişti. Kim dinler. Hidiv de Murad'ı kabul etmez. Murad pürhiddet döner. Çok geçmez Hidiv, Mısır zevatından ve ehli ilimden Lâtif Bey, Selim dedikleri zatı Murad Bey'e gönderir, ne istediğini rica eyler ve Hidiv'in kendisini kabul edememekte mazur olduğunu söylerse de Murad kendisine mahsus bir tavrı azametkârane ile birkaç deli saçması yuvarlar ve Hidiv'i tahkir eyledikten sonra bir de şedidülmeal mektub yazar, verdiğiniz parayı da istemem der.

Bu mektub Hidiv'e o kadar dokunur ki, o gece hastalanır ve mektubu parça parça ederek ateşe atar. Hidiv'in maiyeti de bu münasebetsizlikten fırsat bularak, o günlerde Murad'ın «Figaro»ya yazdığı ve muhteviyatı Türkiye'yi ecnebi mürakabesi tahtına vazetmek gibi de-

naatiâmiz bir makalesini arzettikten maada, Ahmed Rıza Bey'in de her nasılsa «Meşveret»te, ben müslüman değilim, doğru bir adamım diye yazmış olduğu bendleri Hidiv'e arzederler. Hidiv bundan daha ziyade gazebnâk olur. Bana bunları söyledikten sonra dedi ki: «Ben bu Cemiyete mahza Islâm oldukları için muavenet ediyorum. Bunların en büyükleri, birisi islâm değilim, diğeri devleti ecnebilerin himayesi altına sokmak istiyor, lânet olsun bunlara, senin bu gibi adamlara aldandığına teessüf ederim. Nafile yere kendini harabediyorsun.» dedi. Ben de buna mukabil bu Cemiyetin Murad ve Rıza, sahihan büyükleri olmadığı gibi iki düşmanıdır, merak buyurmayınız, işler anlaşılır, bunları tardederiz dedimse de artık sahihan iş işten geçti. Her taraftan fitne başgösterdi, her kafadan bir ses çıkmağa başladı. Ben de lânet olsun böyle kâfirlere diyerek elimi çektim.

Lâkin Cemiyete dahilmakla vatandan el çekmek olmaz. Şu Cemiyeti başka kalıba ifrağ etmeyi düşünerek, en güzel usûl olmak üzere bu Cemiyetin en fedakâr efradından ibaret mahdud bir Cemiyet teşkil eylemeyi bazı arkadaşlara da fikrimi kabul ettirdimdi.

Hattâ size de bu mealde bir mektub yazmıştım, cevap alamadım. Biraz zaman geçti, artık şahsî hizmetten başka benim için yapılacak bir şey kalmadı. Zaten evveldenberi Yunanistan'da beslemekte olduğum (Baytar Maraz Mehmed)i fedailik için İstanbul'a sevketmeyi kurdum.

Sahiden o çocuk gibi bu Cemiyette sizden sonra bir merd-i kâmil görmedim. O sözü doğru, vicdanı temiz, cesur bir çocuktu. Kendisine bir mektub yazdım. Sür'atle bir (bomba) elde etmesini beyan ettim. Bir hafta sonra Yunan vapurlarından bir bomba elde ettiğini ve hemen masarif-i rahiyesinin gönderilerek Istanbul'a gideceğini bildirdi. O vakitler pederin ağır hastalığı dolayısıyle elimde bulunan 7-8 lirayı tamamiyle Istanbul'a gönderdim ve ötede beride bulunan birkaç yüz kuruş alacağımı da alamamıştım. Hemen Mısır'da ihvana bir mektub yazdım. Bu mektub gayet süznâk idi. Sür'atle para gönderilmesini ve benim de Hidiv'in yanından istifa vereceğimi beyan ettim.

Rauf Efendi ile 28 lira kadar gönderdiler.

Ben, o günü istifamı verdim. Doğruca bankaya giderek paraları banknota tebdil ettirdim, bir mektubla mahalline gönderdim. Mehmed İstanbul'a gider, biçare elinde bomba ile yakalanır. Şimdi Mehterhanede imiş.

Bu paralar için de, neler söylemediler. Bazısı Mehmed paraları almadı, bazısı gönderilmedi dedi, bazısı tutulacağını bilseydim vermezdim, dedi. Allah belâlarını versin. Bereket versin, Mehmed'in tutulduğuna dair İstanbul'dan bir mektub geldi de dillerini biraz kıstılar. Sonra Muhtar Paşa'nın Başkâtibi meşhur hafiye Muhsin tarafından bizim evrak ve kitablar çalınarak İstanbul'a izam olunur. Cemiyetin defterleri de bunlar meyanında idi. Reşid Bey dedikleri birahane vatanperveri, sen Cemiyetin parasını yedin, dedi. Yüzüne bir tükürük bastım. Allah belânı versim dedim.

Velhasıl dedikodu çok. Nihayet ki meseleden bahsedeyim: Ahmed Celâleddin Paşa Mısır şubesini de belâya sokmak için bir Hırvat hafiye ile bizim İshak Efendi ve Reşid Bey'i Avrupa'dan buraya gönderdiler. Gelişleri pek muntazam surette idi. Vapurun birinci mevkii ile seyahatten başka İtalya'da kârhane âlemleri, müteaddid tenezzühler icra edilerek nihayet buraya geldiler. «Vindzorhavz» dedikleri İngiliz apartımanında müzeyyen birer oda isticar edildi. Yine mezkûr hanede taam edildi. Velhasıl Prenslere mahsus surette yaşandı. Mısır'da efradı birer birer ziyarete başladılar. Arkadaşlar; Sultan Hamid'den şu kadar para alınacak, şöyle yapılacak, böyle edilecek diyerek bol keseden savurmağa başladılar.

Buradaki efradın çoğu, para kabulüne itiraz etti. Bahusus doktorlar 600, talebeler 300 frank ile tahsile gönderilecekmiş; yazdılar, çizdiler; birşey çıkmadı. Nihayet ben bir gün İshak'a sordum: Cemiyeti sekte-i tatile uğrattınız; ne aldınız? Bin sekiz yüz lira.. dedi. Bu 1800 lira ile kaç ay iş görülecek? Lâkin Cemiyetin namusunu nasıl temizliyeceksiniz? dedim. Saçma sapan cevablar verdi. Zarar yok, birkaç ay daha devam olunsun imiş! Ondan sonrası kolaymış!..

Bana kalırsa ondan sonrası daha güçtür. Sultan Hamid gibi, Ahmed Celâleddin gibi özü sözüne uymaz adamlara nasıl inandınız? Bu kadar mazlûmların ahını ne yapacaksınız? dedik. Ahmed Celâleddin Paşa'nın vatanperverliğinden bahsettiler. İbrahim Efendi, artık ben böyle çalışmaları dinlemem. Bu Cemiyeti perişan ettiler namusuna.... Kim ne derse desin, lâkin bir kere bunlar söz verdiler, biz de sükût ettik. Hattâ eğlence nev'inden Ahmed Paşa'ya buradan ben de bir mektub yazdım. Meali: Güya ben burada bir doktorun yanında iken iki bin frank mukavele ile hizmette imişim. Bu para ile harcırah gönderilirse ben de İstanbul'a gideceğim dedim. Ufak bir tezkere ve merakı âmiz bir şeydi. Tabiî cevab gelmedi. Bunu Ishak Efendi'ye de söylemiştim. İshak Efendi evvelâ iyi yaptın, dedi, sonra arkamdan, bunun için bana canı sıkılmış!..

Ne ise, burada bizim beyler tamam dört beş ay hafiye koltuklarında yaşadılar. Ne para geldi, ne pul. Nihayet Hidiv'e İstanbul'dan bir emir gelir. Bu da, buradaki efrad Istanbul'a giderlerse harcırahlarının tesviye olunması babında imiş. Bir gün Hidiv'in başkâtibi beni çağırdı, şöyle ifade-i kelâmda bulundu :.

Doktor Bey, burada Cemiyetten kaç kişi var ve reisleri kimlerdir? dedi. Ben de: Altı yedi kişi kadar olup, eskiden reisleri bendim, fakat şimdi istifamı verdim, reislerinin kim olduğunu bilmem, dedim. Peki, onlara İstanbul'a gitmeleri ve harcırahlarının tarafımızdan tesviye olunmalarına dair zannedersem yakında bir emir gelecektir, tebliğ eder misiniz? Ben: Bilvasıta işi anlatırım, fakat gidip gitmiyeceklerini bilmem, dedim. Lâkin şahsıma gelince, ben Mısır'dan hükûmet çıkarmadıkça bir yere gidemem, dedim. Yok, size karşı hükûmet cebir istimal edemez dedi. Öyle ise emir geldiği vakit ben sizi çağırırım dedi ve ayrıldık. Sonra Ishak Efendi'yi çağırır. Güya ben mühürü teslim için Başkâtibden yüz lira istemişim. Bilmem bu lâkırdı Ishak'ın uydurması mı? Yoksa Başkâtibin mi? Henüz tahkik edemedim.

Vâkıa mühür bende amma, bunu Başkâtib bilmez. Her ne ise, bunu tahkik edeceğim, kabahat İshak'ta ise, onun da burada işini beceririm. Derken İshak Efendi bizim için söylemedik hiçbir şey bırakmadığı gibi, aldığı bin lirayı da arkadaşlariyle taksim ederler ve bizim, Cemiyete hiyanetlik ettiğimizden bahsolunur ve resmen bütün ihvana yazarlar. Görüyorsunuz; Ishak Efendi'nin yaptığını. Benim kardeş zannettiğim bu adam, kendisinin iyi bir adam olduğunu bütün âleme ilân ederken arkamızdan ne ..... yiyor.

Bu hal o kadar gücüme gitti ve şu paradan da almadığım o kadar zevkime gitti ki târif edemem. İshak Efendi'nin hakkı âcizanemde icra ettiği düşman rolü, beni kederimden on beş gün kadar hasta etti. Lânet olsun insaniyete dedim ve böylece tab'an âdi meşreb adamlarla bu gibi nâzik işlerde bulunduğuma hâlâ teessüf etmekteyim. Amma ben vicdanımdan müsterihim. Onlar ne halt ederlerse etsinler. Benim yaptığım iş, gözümün önünde oldukça her vakit müsterihim. İnşaallah yakında mahdud bir Cemiyetin esasını kuracağım. Zira Avrupa da bu halde imiş. Bu adamlarla biz bir hafiyenin vücudünu kaldıramayız, değil Sultanın... Fikrinizi, reyinizi isterim. Hâlâ teessüf etmekteyim ki vaktiyle Romanya'ya gitmedim.

Bâki gözlerinden öperim kardeşim.

Kardeşin
Dr. İsmail İbrahim

İkinci Bölüm İçin İkinci Ek

GÜNLÜK BASINDA 13 NİSAN AYAKLANMASI

«İkdam» gazetesinin Rûmi 2 Nisan 1325 = Milâdî 15 Nisan 1909 tarihli ve 5348 numaralı nüshasının birinci sahifesinin 4-5 inci sütunlarında «31 Mart» isyan hareketini göklere çıkaran şöyle bir yazıya tesâdüf edilir:

1 Nisan Gecesi

(1 Nisan gecesi) tarih-i inkılâb-ı Osmânîde mühim bir sahife teşkil eder. Gece, ridây-ı siyâhiyle Istanbul âfâkını ihâta eylemeğe başladığı zaman, gündüzün teab-ı bî-nihâyesi ile bî-tâb kalan millet-i Osmâniyye fevc fevc evlerine çekiliyor, fakat asker Cem'iyyet-i hafiyyenin (= İttihad ve Terakki cem'iyyetinin) istibdâdına nihayet vermek, Şerîat-i Islâmiyye dâiresinde adâlet-i hakikıyyeyi te'sis ettirmek için azîm bir sabırsızlık içinde ta'yin edilesek Sadr-ı-a'zama, Harbiyye nâzırına intizâr ediyordu.

Istanbul'un azamet ve mehâbetle âfâka doğru yükselmiş minâreleri zalâm-ı leyl içinde kalbe bir ulviyyet bahşeylediği esnâda uzaktan uzağa boru sadâları, muzika sesleri, silâh patırtıları, «Yaşasın!» âvâzeleri işidiliyor, caddelerden geçen askerlerin süngüleri hava-gazlarının bî-tâb zıyâları altında parlıyordu.

Gece saat üç raddelerine doğru Edhem Paşa'nın Har-

biyye nezâretine ta'yini askeri fevkalâde memnun etmiştir. Edhem Paşa, Ismail Kemal Bey ve Rif'at Bey'le beraber Ayasofya meydanına gelmiş, efrâdın ortasına doğru ilerliyerek arzularının taraf-ı Şâhâneden is'âf edildiğini, binâenaleyh kışlalarına gitmeleri lâzım geldiğini beyân eylemiştir. Bunun üzerine askerler taraf taraf kışlalarına çekilmeğe başlamışlardır.

Asâkir-i Osmâniyyenin sabahlayın Ayasofya meydanına toplanmaları ne derece mühîb olmuş ise geceleyin avdet etmeleri daha ziyâde mehâbetli olmuştur. Gecenin zulmet-i bî-nihâyesi içinde uzaktan uzağa işidilen muzıka sadâları bu inkılâb-ı ânînin hâtime-i sükûn-perverânesine bir delil olarak telâkki edilmiş, kalplere azîm bir sükûnet gelmeğe başlamıştır. Asker bir taraftan hürriyyet havası çalarak ilerliyor, diğer taraftan kışlasına avdet eden bir taburun selâm havası çalarak müteaddid def'alar :

— Pâdişâhım çok yaşa!

nidâsını ayyûka çıkardığı işidiliyordu.

Saat beş buçuğa doğru idi, müdhiş bir yaylım ateşi etrâfı azîm bir dehşet içinde bıraktı. Istanbul âfâkı bir buçuk saat kadar bir velvele içinde kaldı. Gecenin hulûliyle istihsâl-i ma'lümata muvaffak olamayan halkımızı oldukça endîşnâk eden bu velvele, askerin sürûr-ı muzafferânesinden başka bir şey değildi. Bütün efrâd, vatandaşlarına nâfi' bir hizmet îfâ etmekten mütevellid bir hazz ile havaya ateş ediyorlardı. Bu ateşler bir müddet sonra kâmilen kesilmiş, herkes gündüzün verdiği yorgunlukla derin, sâkin hâb-ı istirâhate dalmıştır.

★

Istanbul gazetesi Beyoğlu'nda tüfek sadâsından dolayı heyecan husûle geldiğini ve ahâlinin korkudan kapuların gerisine eşyâlarını yığmış olduklarını yazıyor ise de yerli ve ecnebî, asâkir-i Osmâniyyenin cümleye kardeşçe muâmele ederek hiç kimsenin zararına gayret etmediklerini anladıklarından bi-l-âhire kemâl-i sükûnetle müsterîhâne imrâr-ı evkaat eylemişlerdir.

★

1 Nisan Sabahı

Sabahlayın şâyân-ı ehemmiyyet hiç bir vak'a olmamıştır. Geceki velvele-i sürûrun esâsından bî-haber olan halk azîm bir merak ile gazetelere sarılmış, fakat tüfek patırtılarının bir nümâyiş-i muzafferâneden ibâret olduğunu anlayınca herkese bir emniyyet ve itmi'nan gelmiştir.

Saat iki raddelerine doğru Galata ve Istanbul tarafındaki dükkânlardan bir kısmı açılmış ise de, bi'l-âhire kışlalarına avdet eden asâkir-i Osmâniyyeden bâzılarının havaya silâh atmaları üzerine tekrar kapanmaya başlamışlardır.

Zâbıta me'mûrîni, efrâdın havaya tüfek atmasından hiç bir tehlike melhûz olmadığını beyân ederek tüccardan bir çoklarını iknâ' etmiş, bunun üzerine bâzı dükkânlar küşâd edilerek ahz-ü-i'tâya muntazaman devâm edilmiştir.

Maamâfih saat altıya kadar Sahhaflar-çarşısı ile Çarşı kâmilen kapalı kalmıştır. Sultan-Bâyezid civârındaki dükkânlar kapalı kalmış ise de sokakların kalabalığı gittikçe tezâyüd etmiş, bütün halk fevc fevc teferrüc etmeğe, Sadâret alayını temâşâ etmek için Bâb-ı Âlî'ye doğru gitmeğe başlamıştır.

Devriyeler :

Evvelki gece Ayasofya meydanında ictimâ' eden askerler aralarından küçük küçük müfrezeler çıkararak şehir dâhilinde muhâfaza-i emniyyet için devriye vezâifini îfâ eylemişlerdir.

Bu makaleye göre «31 Mart» Vak'ası İttihad ve Terakki cem'iyyetinin istibdâdını yıkmak ve meşrû bir idâre kurmak için tertib edilmiş hakikî bir inkılâp hareketidir ve bu hareketi yapan askerler âsâyişi kat'iyyen ihlâl etmemiş, hiç kimseye zarar vermemiştir. Fazla olarak böyle bir hareket meşrûtiyyetin muhâfaza ve devâmına da mâni' değildir. «İkdam» gazetesinin aynı nüshasının gene birinci sahifesinin üçüncü sütûnunda bu nokta da şöyle ifade edilmektedir :

Hamiyye-i Osmâniyyeden Beklediğimiz

İki gündür bu memleketin geçirdiği hâdiseler hakikaten hepimiz için mûcib-i ibret olsa gerektir, o derece mühimdir. Asker kardeşlerimizin fazilet-i fıtriyyelerini, necâbet-i hılkıyyelerini, hukuk-ı nâsa riâyetlerini, şeref-i Osmâniyi mertebe-i vikaayelerini biz değil, ecânib bile takdir eyledi; fakat bir takım a'dây-ı hâriciyyemiz vardır ki onlar bu ahvâli, ihtimaldir, başka bir şekilde gösterirler, gösterebilirler.

Şimdi bu cihetçe hakikati Avrupa'ya teslim ettirmek cihanda en mukaddes bir vazifemizdir, çünki sâye-i hamâsetine sığınarak yaşadığımız bu devletin devâm-ı iclâli ancak o vazifeyi îfâ edebilirsek kabildir. Bu emr-i mühimmi bütün vatandaşlarımızın, bilhassa asker kardeşlerimizin ve ulemâmızın nazar-ı dikkatlerinize arzeyleriz.

O vazife ise evvel-i emrde usûl-i meşveretin bir sûret-i meşrûada memleketimizde, milletimizin murâdı vechile kemal-i selâmetle tatbikıdir. Zâten Şer'-i Şerîf'in hükm-i münifi böyle değil midir?

Bununla beraber hey'et-i müctemia-i Osmâniyyenin cihâna karşı satvetini te'min eden o kanûn-ı meşrû'-i meşverettir. Farz-ı muhâl olarak ona bir rahne ârız olursa hukuk-ı mübeccele-i Osmâniyye yine beyn-ed-düvel sekteye uğrar.

Sâniyen, o kahraman askerlerimizin o metânet-i fıtriyyelerine, evvelden beri görüldüğü vechile, intizâm-ı hâlleri dâimâ rehber olmalıdır. Bu ümniyye-i esâsiyyemiz aslâ nazar-ı dikkatten dur tutulmamalıdır. Biz unutmamalıyız ki dâimâ a'dây-ı hâriciyyemizle galibâne çarpışabilmek, o satvet-i askeriyyeye her lâhza mâlik bulunmak mecburiyetindeyiz.

Umarız ki, dileriz ki ricâl-i hükûmetimiz dâimâ dûren-dişâne hareket ederek Feyyâz-ı Ezel bu mülkte böyle tecribelere bir daha lüzum göstermez.

İşte bugün hamiyyet-i Osmâniyyeden beklediğimiz, bu mülâhazaları pîş-i teemmüle almaktır.

Biz bu hakaayıkı vatandaşlarımıza kemâl-i sıdk ile arzetmeyi vecîbe-i zimmet addeyleriz.

. . . . . .

İ.H. Danişmend, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Kayıtlara Göre 31 Mart Vak'ası. İstanbul. 1961, s. 180-183.

İkinci Bölüm İçin Üçüncü Ek

13 NİSAN GÜNÜ İSTANBUL'DA OLANLAR

Meclis-i Meb'ûsanda :

Evvelki günkü vakaayi'e dâir Meclis-i Meb'ûsan dâiresinde cereyân etmiş olan ahvâli dünkü nüshamızda bir dereceye kadar haber vermiş idik. Bu bâbde dün meb'ûsandan birinin verdiği izâhât ber-vech-i âtîdir :

Evvelki gün asâkir-i Osmâniyye Meclis-i Meb'ûsan dâiresi pîşgâhına geldikleri ve mütâlebelerini dermiyân için Meclis'e mürâcaat eyledikleri zaman Meb'ûsan dâiresinde meb'ûsandan İsmail Kemal, Rif'at, Said, Yusuf Kemal, Lâzıkıyye meb'ûsu Mehmet Arslan Beylerle Emrullah ve Hallaçyan Efendiler ve daha on beş kadar meb'ûs bulunmaktaydı.

Dün dahî kısmen derc-i sütun etmiş olduğumuz vechile asâkir-i Osmâniyyenin mütâlebâtı şu idi :

1 — Kabinenin kâmilen sukutu,
2 — Meb'ûsandan Ahmed Rızâ ve Hüseyn Câhid, Rahmi, Tal'at Beylerin mübâadeti,
3 — Ahkâm-ı şer'iyyenin tamâmî-i tatbikı,
4 — Alaylı zâbitandan açığa çıkarılarak mağdûr edilenlerin iâdeleri.

Asâkir-i Osmâniyye bu taleplerinin gündüz nihayet saat yediye kadar icrâ ve is'âfını istiyorlardı.

Meclis-i Meb'ûsanda mevcud a'zâ on beş yirmi kişiden ibaret olduğu cihetle bu bâbde bir karar i'tâsı kabil olamıyacağı anlaşılarak dünkü nüshamızda münderic bulunduğu üzre Üsküp meb'ûsu Said Bey tarafından gelmiyen meb'ûsana da'vetnâmeler irsâl edilmiş ve işin müsta'celiyyetine mebnî bunlar ilâve sûretinde de neşrolunmuştu.

Da'vet-i vâkıa üzerine birer ikişer gelmeye başlayan a'zânın adedi saat yediye doğru seksene bâliğ olmuştu. Meb'ûsandan ba'zıları hemen kabineye karşı adem-i i'timâd re'yi verilmesini taleb etmişler ve bu bâbde bir çok münakaşalarda bulunmuşlar ise de esâsen Meclis'de ekseriyyet mevcûd olmadığından a'zânın bir çoğu bu fikre muhâlif kalmışlardır.

Nihayet kabineye adem-i i'timâd beyân edilmek üzere meb'ûsandan sekiz zâtın Mâbeyn-i Hümâyûn'a i'zâmı kararlaştırılmıştır. Mûmâileyhim azîmet için Meclis-i Meb'ûsan dâiresinden çıkmışlar ve Soğukçeşme'ye kadar gelmişler ise de oradan avdete mecbur olmuşlardır.

Arslan Bey'in Vefâtı :

Bu sekiz meb'ûs Meclis-i Meb'ûsana avdet ettikleri sırada bu miyanda bulunan Lâzıkıyye meb'ûsu Mehmet Arslan Bey'in dünkü nüshamızda yazdığımız vechile vefâtı vuku'bulmuştur.

Adem-i İ'timâd Re'yi :

Meb'ûslar bu suretle avdet ettikten sonra kabineye adem-i i'timâd re'yinin telgrafla Mâbeyn-i Hümâyûn'a arzı tensîb olunmuş ve ol vechile telgraf keşîde kılınmıştır.

Adliyye ve Bahriyye Nâzırları :

İyice tahakkuk etmiyen bir rivâyete göre isti'fâlarını arz için Bâb-ı Âlî'den Mâbeyn-i Hümâyûn'a gitmek üzere bir arabaya binmiş olan Adliyye nâzırı Nâzım ve Bahriyye nâzırı Rızâ Paşalar Sirkeci'ye doğru indikleri sırada çevrilip Meclis-i Meb'ûsan dâiresi önüne getirilmişlerdir. Ba'zı kimselerin ifâdelerine göre Bahriyye nâzırı

Rızâ Paşa orada revolverini çıkarıp asker üzerine ateş etmesiyle onlar da bilmukabele ve Adliyye nâzırı Nâzım Paşa merhumu da Ahmed Rızâ Bey zanniyle cerheylemişlerdir.

İlk kurşun Adliyye nâzırına isâbet etmiş ve Bahriyye nâzır-ı sâbıkı da kurşunla ayağından yaralanmıştır.

Bir rivâyete nazaran Nâzım Paşa araba içerisinde ve diğer bir rivâyete göre de mecrûhen Meclis-i Meb'ûsan dâiresine çıkarıldıktan sonra vefât etmiştir.

İrâde-i Şâhâne :

Telgrafla vuku'bulan arz-u iş'âr üzerine harekât-ı vâkıalarından dolayı askerlerden hiç birinin muâteb tutulmayacağına ve mütâlebelerinin is'âf buyurulacağına dâir vârid olan Irâde-i Seniyye ibtidây-ı emrde Meb'ûsan a'zâlarının bir sanîası olmak üzere telâkki edilmiştir.

Keyfiyyet tekrar telgrafla Mâbeyn-i Hümâyûn'a arzedilmiş ve Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî Cevad Bey Efendi dört atlı bir Istabl-ı Âmire arabasına binmiş olduğu halde Meclis-i Meb'ûsana gelerek dünkü nüshamızda münderic İrâde-i Seniyyeyi askere hıtâben kırâet eylemiştir.

Bu esnâda bütün asker :

— Pâdişâhım çok yaşa!

diye bağırmışlardır. Asâkir-i Şâhâne yeni Sadr-ı-a'zam Paşa ile Harbiyye nâzırının da gelmesini istemişlerdir. Bu hâl gece saat bir buçuğa kadar devâm etmiştir. Bu esnâda Meclis-i Meb'ûsanda Berat meb'ûsu İsmail Kemal ve Halep meb'ûsu Rif'at Beyler ile mûmâileyhin mahdûmu Subhi Bey'den başka hiç kimse kalmamış idi.

Asâkir-i Osmâniyye Hassa kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın da azlini taleb ediyorlardı. Ma'lûm olduğu üzre Mahmud Muhtar Paşa azledilmiştir.

Gece saat dört buçuk raddelerinde Harbiyye nâzır-ı cedîdi Edhem Paşa Meclis-i Meb'ûsan dâiresi pîşgâhına gelerek asâkir-i Osmâniyye tarafından selâmlanmıştır.

Arzûlarının nezd-i Şâhânede mazhar-ı kabul buyurulduğu müşârünileyh Edhem Paşa tarafından kendilerine

tebliğ ve tefhîm olundukda cümlesi :

— Pâdişâhım çok yaşa!

nidâlarını tekrar etmişlerdir :

Asâkir-i Osmâniyye Edhem Paşa'dan Harbiyye nezâretindeki asker arkadaşlarının da kendilerine ilhâkını istemişlerdir.

Bu esnâda Çenberlitaş civârından bir kaç el silâh patlamıştır. Bir rivâyete göre i'lân-ı şâdmânî için, bir rivâyete göre de Çenberlitaş tarafından atılan bu silâhları kendilerine hücum ediliyor zanniyle asker ateşe başlamıştır. Fakat bu ateş bütün havaya idi. Gece oralarda bir kazâ vuku'bulmaması bunu isbât eder.

İki Askerin İltihâkı :

Harbiyye nezâretinden gelen asker Sultanahmet ve Ayasofya meydanındaki askere iltihak eylemiştir.

Meb'ûs Rif'at Bey :

Saat beşi geçtiği sırada Meclis-i Meb'ûsanda meb'ûs Rif'at Bey'le mahdûmu Subhi Bey'den başka kimse kalmamış idi.

Mûmâileyhimâ bir aralık silâhlardan korkarak kendilerini pencereden bahçeye atmışlar ve bu sukuttan ikisi de yaralanmışlardır.

Rif'at Bey'in sol kolu çıkmış ve sol ayağı da incinmiştir. Mahdûmu Subhi Bey'in sağ kaşı ve yüzü biraz cerîhadâr olmuştur.

Dün sabah Doktor Kerim Paşa ile etıbbây-ı sâire mûmâileyhimâyı tedâvî etmişlerdir. Yaraları tehlikeli değil ımiş.

Aynı nüshanın ikinci sahifesinde de diğer vak'alar şöyle izâh edilmektedir :

Fâiz ve Hasan Efendiler :

İttihad ve Terakki cem'iyyetinin Zabtiyye nezâreti vâsıta-i icrâiyyesinden kolağası Osman Fâiz ve yüzbaşı Hasan Efendiler firâr etmişlerdir.

Şûrây-ı Ümmet ve Tanin :

Dün halk İttihad ve Terakki cem'iyyetinin nâşir-i efkârı olan (Şûrây-ı Ümmet) ve (Tanin) gazeteleri idârehânelerine hücum ederek kapularını kırmışlar ve derunlarında bulunan gazetelerle âlât-u edevâtı kâmilen yağma etmişlerdir. Makineleri parça parça ettikleri gibi hurûfâtı da kâmilen halka taksim eylemişlerdir.

(İttihad ve Terakki) cem'iyyetinin merkez-i umumîsi (Şûrây-ı Ümmet) gazetesi idâresinde bulunduğundan, mezkûr dâirede cem'iyyetin bilcümle muâmelâtını hâvî evrak kâmilen sokaklara atılmıştır.

Akşam üzeri, bu hâle mâni' olmak üzre Şûrây-ı Ümmet idârehânesi asker tarafından taht-i muhâfazaya alınmıştır.

Bu vaziyet, halkın İttihad ve Terakki tahakkümünden ne kadar bezgin olduğunun sarîh bir delilidir. Aynı nüshada diğer vak'alar da şöyle sıralanmaktadır :

Ahmed Râsim Efendi :

Evvelki gün asâkir-i Osmâniyye Ayasofya câmi'-i şerîfi civârında ictimâ' ettikleri sırada Bâyezid câmi'-i şerîfi vâızı Ahmed Râsim Efendi murahhas sıfatiyle Meclis-i Meb'ûsan dâiresine gelmiş ve asâkir-i Osmâniyyenin mütâlebâtını meb'ûsana beyân eylemiştir. Müşârünileyhin beyânâtı üzerine Istanbul meb'ûsu Hallaçyan Efendi Meclis-i Meb'ûsânın hak ve hakikati ızhâra hizmet edeceğini cevâben beyân eylemiştir. Ba'dehu meb'ûsan beyninde mes'elenin hall-ü faslı için icrây-ı müzâkerât edilmiştir.

Eski Kabine :

İstihbârâtımıza nazaran Meclis-i Vükelâ harekât-ı vâkıanın zuhurunu bir gün evvel istihbâr ederek sadr-ı sâbık Hüseyn Hilmi Paşa'nın konağında akd-i ictimâ' eylemiş ve netice-i müzâkerâtta vak'anın zuhûruna meydan vermemek üzere serîan Selânik ve Edirne'den asker celbine karar vermiştir.

Harbiye nâzırı meclisten çıktıktan sonra sabahlayın Harbiyye nezâretine azimetle askerleri tecrid etmek istemiş ise de muvaffak olamamıştır.

Yüzbaşı İspatari Efendi :

Evvelki gün Istanbul'da Parmakkapu'da vefât eden suvâri yüzbaşısı Ispatari Efendi'nin keyfiyyet-i mecrûhiyyeti kasdî olmayıp mûmâileyhin îfây-ı vazife-i askeriyye esnâsında bir sû-i tefehhüm neticesiyle kazâen telef edildiğini ve bundan dolayı bütün asâkirin gayet müteessir bulunduğunu rumca gazeteler yazıyor. Fünûn-ı askeriyyeyi Brüksel'de tahsil etmiş olan İspatari Efendi on beş seneyi mütecâviz bir zamandanberi Mızraklı alayında müstahdem bir zâbit idi. Bundan bir kaç ay evvel rütbesi yüzbaşılığa terfî' edilmişti.

Harbiyye Nâzır-ı Sâbıkı :

Karşı rüfekaamızda okunduğuna göre Harbiyye nâzır-ı sâbıkı Ali Rızâ Paşa, Yıldız'dan avdetinde üç nefer tarafından yakalanmış ise de arabasını sür'atli bir sûrette koşturarak firâr eylemiştir. Paşanın nereye iltică eylediği ma'lûm değildir.

Süferây-ı Ecnebiyye :

İstihbârâtımıza nazaran süferây-ı ecnebiyye evvelce haber verildiği üzre Almanya sefâretinde akd-i ictimâ' etmemişlerdir.

Firârî Bir Zâbit :

Tophâneye mensup mülâzım Muhyiddin Efendi dün Tophane ta'limhâne meydanında nevbet beklemekte olan bir askere karşı revolver çekerek atmış ve fakat kurşun isâbet etmemiştir. Zâbit oradan kaçıp başına bir şapka iktisâ ederek sâhilde bulunan bir sandala atlamış ve denize açılmıştır: Ne tarafa gittiği anlaşılmamıştır.

İki zâbit :

İkinci fırka süvâri zâbitânından yüzbaşı Nâil Efendi bir mülâzım ile evvelki gece Yıldız'da saat kulesi önünde duran bir askerî revolverle cerheylemişler ve efrâd-ı asâkir-i Osmâniyye taraflarından bilmukabele ikisi de itlâf edilmişlerdir.

Silâh kazâları :

Pangaltı'da sâkin Agop dün Beyoğlu'nda Tünel civârından geçmekte iken kazâen beynine isâbet eden bir kurşunun te'siriyle vefât eylemiştir.

Bir Mecrûh :

Gemici, Paşalimanlı Panayot dün Galata'da Balıkpazarı'nda durmakta iken merkumun sol omuzuna bir kurkurşun isâbet edip mecrûh olmuştur.

Diğer Bir Mecrûh :

Turşucu Şâkir evvelki gece hânesinden sokağa çıktığı sırada kurşunla mecrûh olmuştur.

Diğer Bir Mecrûh :

Tarlabaşı'nda sâkin marangoz Yorgi'nin bacağına bir kurşun isâbetle cerîhadâr etmiştir.

Korkudan Vefât :

Taksim civârında Ahır sokağında sâkin eczâcı Leonida evvelki gece hânesinde oturmakta iken silâh seslerinden kendisine bir fenâlık gelerek zâten müptelâ olduğu kalp hastalığından vefât eylemiştir.

Bir Mecrûh :

Balıkçı Kirkor Dolap-deresi'nden geçmekte iken atılan tüfek kurşunuyla sol omuzundan mecrûh olmuştur.

Diğer Bir Mecrûh :

Yalovalı Çerkes Hasan dün Mahmûdiyye caddesinden geçtiği sırada omuzundan yaralanmıştır.

. . . . . .

İkdam, 2 Nisan 1909.
İ.H. Danişmend, 31 Mart Vak'ası, İstanbul, 1961, s. 184-191.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDINA KEMALİST DARBE
veya
AYDINTÜRK II

Bilimsel çaba, nesneden Tanrı'yı kovmaktır.

Bilim, nesneye yerleşmeye çalışmaktır.

Bir belirlilik olduğunu varsaymakla başlıyor. Tüm bilimsel çaba, önceden varsayılan belirliliğin biçimlendirilmesinde yoğunlaşıyor.

Babam Abdülaziz Efendi
Yaşamınca bir gömü aradı
Sanki gömmüş gibi kendi
Yerini başkası bilmezdi
Bulamadan aradığını
Seksenüçünde tükendi

Bilim adamı, kendisini arayan yaratıktır.

Bir belirliliği biçimlendirmek, bilim adamı için, kendisini biçimlendirmektir; bulmak.

Bilimsel çaba, iki yanlı biçimlendirmesiyle, yalnızca ihtilâl eylemine benziyor. Bilimsel ve ihtilâl süreçle.inde, yalnızca obje değil, süje de değişime uğruyor. Yenilenlyor, canlanıyor.

Türümüz tükeniyor gittikçe oğlum
Sürdür ata armağanı kalıtımızı

Kurutma bu has daman insansoyundan
Olmasa da ara düşleyip bir gömü
Yaşamak aramaktır içindeki gömüyü

Belirlilik, derinlikte bir gömüdür. Bilim, dokunmadan görmektir.

Bilim adamı, kör gözle görendir.

Gömü, bir bütünlüktür.

Bilimsel çaba, derinlikteki bütünlüğü, dokunmadan çıkarabilmektir.

Çıkarmak, akıl yüklemektir.

Akıl, tutarlılık peşinde koşuyor; bu, türetilmiştir.

Akıl, birikime dayalı bir tarihsel türetme işlemidir. Bütünsellikte bir devingen belirlilik ve değişen tutarlılık görebilmektir.

Bilmek, tutarlılıkları açıklamaktır; açıklamak, öze indirgemektir.

Öz, derinliktedir.

Bilimsel çaba, nesneden Tanrı'yı kovmaktır.

Tutarlılıkları belirleyenin, maddî yapıdaki değişmelerden başka olduğunu düşünmek, insanı ve insanlığı öldürmektir. İnsan ve insanlıkta, hep güzele ve iyiye doğru bir akıl var. Güzele ve iyiye doğru bu aklı, maddî yapıdaki değişmelerin dışında gerçekleştirmek mümkün olmuyor. Maddî yapıdaki hareketlilik, insan ve insanlıktaki sayısız eylemler arasında etkileşmenin yönünü ve derecesini belirliyor.

İnsanın doyumlu olduğunu düşünmek insanı, zamanın ve mekânın dışına çıkarmaktır. İnsan olarak bitirmek (*), Tanrı olarak başlatmak oluyor. Her insanın tanrılaşma hak ve özgürlüğünü kabul ediyorum, ancak sayısız ölçüde çok insanın buna ulaşamayacağını düşünüyorum.

(*) **Zamansızlıkta ve uzamsızlıkta hep**
Kendin indir son perdeyi uyumuşluğun üstüne
Dünyanın en yalın en görkemli bitişi
Nasıl bırakmadıysan hiç kimseyi hiçbir işi yarıda
Bitirmelisin onurunla başladığın bu işi
Aziz Nesin, Sondan Başa, İstanbul, 1984, s. 79.

Doyumsuz insan, maddî yapıdaki hareketliliğe son derece duyarlı insandır. İnsan, en çok kendi eylemine duyarlıdır.

Güzele ve iyiye doğru sürekli kavgası olan insan için, eylemi, maddî yapı kadar kendi dışındadır. Güzele ve iyiye bir eğitim taşıyan insan ve insanlık için, kendi eylemi, hem bir ürün ve hem de bir üreticidir. Bir yerde sonuç, bir yerde başlangıç oluyor.

Mustafa Kemal, Türk aydınının eylemidir, kendisine pek uygun düşen. Mustafa Kemal'i üreten Türk aydını, toplumsal olan da dahil maddî yapıda kendi halinde yatanının dışında, teoriden pek uzaktır, Mustafa Kemal'de belli bir teori aramamak gerekiyor. Mustafa Kemal, tarihin belli bir kesitinde çok sayıda eylemden çıkan akılı yansıtıyor.

Mustafa Kemal'in ortasında olduğu çok sayıda eylemler bütünselliğine akıl yüklemeye çalışmak, bilimsel bir çabadır; ancak Mayıs 1919 öncesi yaşamı ile sonrası arasında bir bağlantı ya da tutarlılık aramak, ilk otuz sekiz yaşına sonraki yaşamının ipuçlarını veren bir hazine gözüyle bakmak, tarihi zorlamak ve bilimi çarpıtmaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusunun önemli yaşamı Mayıs 1919 tarihinde başlıyor. Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Ordu Müfettişi olarak görev yazısının yazıldığı 6 Mayıs 1919 tarihi bir doğum tarihi sayılabilir. Bundan önceki yaşamını parlak göstermeye çalışmak, tarihi çarpıtmanın yanında gereksiz bir çaba olarak kalıyor.

Çünkü Mayıs 1919 tarihinden sonraki Mustafa Kemal'in beklenmedik ve hızlı yükselişinin, inter alia, bir nedeni var: Daha önceki düzende iyi yetişmemiştir.

Bu düşüncenin içerdiği tez, Aydın Üzerine Tezler'in daha önceki kitapları gözönüne alındığında yeni bir yanı yok. Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabında, Tanzimat'ın Üç Paşası'nı, Tanzimat Diktatoryası'nın kurucularını, Âli, Fuad ile hepsinden önce Büyük Reşit Paşa'-

MUSTAFA KEMAL'İN GÖREV KÂĞIDI

Erkânı Harbiyei Umumiye Dairesi
Şube
1
Numara
2690 6 . . 335

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Dokuzuncu ordu kıtaatı müfettişliğine tâyininiz hakkındaki iradei padişahinin şerefsuduru üzerine vezaifi âlileri hakkında Meclisi Vükelâca ledeltezekkür kaleme alınan bir kıt'a talimatname sureti merbuttur. Âzimetce iltizamı istical buyurulması mercudur.

Harbiye Nâzırı
Şakir

Erkânı Harbiyei Umumiye Dairesi
Şube
1
Numara

Dokuzuncu ordu kıtaatı müfettişliğine aid vezaif yalnız askeri olmayıp müfettişliğin ihtiva ettiği mıntaka dahilinde aynı zamanda mülkidir.

1 — İşbu vezaif şunlardır:

a — Mıntakada asayişi dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbabı hudusunun tesbiti.

b — Mıntakada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen eslaha ve cep-

hanenin biran evvel toplattırılarak münasip depolara idharı ve muhafaza altına alınması.

mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bu-

c — Muhtelif mahallerde bir takım şuralar lunduğu ve gayri resmi bir suretde ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuraları mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebetde bulunuyorlarsa katiyen men'i ile bu kabil müteşekkil şuraların da lâğvı.

2 — Bunun için :

olan Onbeşinci Kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular harekât ve asayiş hususunda doğrudan doğruya müfettişliğe ve muamelâtı câriye yâni muamelâtı zâtiye kuvve-i umumiye vesaire gibi hususatda kemafissabık Harbiye Nezareti ile muhabere edeceklerdir. Fırka yahut mıntıka kumandanlığı veya bir vazifei hususiyeye tayin edilecek zabitânın tâyin veya tebdilleri müfettişliğin inzimamı muvafakati veya talebiyle olacaktır. Mâ haza sair hususatca lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahvali sıhhiye pek mühimdir. Bu

a — İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı zemindeki tedkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lâzımdır.

b — Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sıvas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadad edilen vezaifi tedvir için vereceği bilcümle talimatı işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3 — Müfettişliğin hududuna mücavir vilâyât ve elviyei müstakile (Diyarbekir, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu) vilâyetleri ile kol-

ordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifayı vazife sırasında resen vaki olacak müracaatlarını nazarı dikkate alacaklardır.

4 — Müfettişliğin hususatı askeriyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususatı saire için makamatı aliyei aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.

Harbiye Nâzırı
Mehmet Şakir
bin
Numan Tahir

yı, böyle çözümledim. Her üçü de, Tanzimat öncesi sistemde iyi yetiştirilmemiştiler.

Bir nokta, Âli, Fuad ve hepsinden önce Koca Reşit Paşa iyi yetişmedikleri zaman Tanzimat öncesi veya sonrası olarak bir ayırım yok. İyi yetişmemiş olmaları, Tanzimat ile kendisini zorlayan değişiklik ve yeni düzenlemelerin protaganistleri olmalarını sağlıyor.

Bir yeni düzene bağlanabilmek için, eskisinden kopabilmek gerekiyor. Kopabilmek için bağların zayıf olması zorunludur. İyi yetişmemek, zayıflık demek oluyor.

Aydın Üzerine Tezler'in daha sonraki bölümlerinde, bu tezin, başka somutları da görülüyor. Ahmet Mithat Paşa ile Ahmet Cevdet Paşa, çekişmeli iki düzen kadar çekişmeli iki kişiliği yansıtıyorlar. Tarih-i Cevdet yazarı Ahmet Cevdet, Tanzimat öncesi eğitim ve üniversiter sistemin en parlak ve en son öğrencilerinden birisi oluyor. Ondokuzuncu yüzyıl Türkiyesi'nin parlak bir bilim adamıdır. Osmanlı düzenine son derece bağlı kalıyor. Ahmet Mithat ise, tam tersine, ciddi bir medrese yerine iş içinde eğitim denilebilecek olan kâtiplik yaparak yetiştirdiği için, Osmanlı düzenini kalbinin derinliklerinde duymuyor. Pratik zorladıkça yenilik adına Osmanlı düzeninin bir parçasını daha kesip değiştirmekten çekinmiyor.

Osmanlı düzeninin bekçisi Ahmet Cevdet Paşa, Os-

manlı düzenini ilkel ameliyat masasına yatırmış sürekli değiştirmeye çalışan Ahmet Mithat Paşa'ya düşman kesiliyor. Ahmet Mithat, Osmanlı düzeninin bilinçsiz mezar kazıcısı olmaya mahkûm iken, Ahmet Cevdet, Ahmet Mithat'ın mezarını, büyük bir hırsla ve görev duygusuyla, kazıyor. Mithat Paşa'yı boğulmak üzere Taif'e Cevdet Paşa gönderiyor.

1903 veya 1906 yılında başlayan, tarihini kendimle tartıştığım, bir ikinci iç savaş dönemini ortaya attım. İç savaşta piyadeler değil, seçkinler ölüyor; bunu ısrarla tekrarladım. Bir umutlu on yılı başlattılar, ikincisinde telef oldular. Dağa çıkan üç genç subaydan Niyazi ve Enver, Kurtuluş'u görmeden öldüler; Eyüb Sabri, önden çok gerilere geçmeye, Cumhuriyet döneminin bir sessiz milletvekili olmaya razı oldu.

Niyazi, Enver, Talât öldüler; Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Fevzi veya İsmet kaldılar. Birbirinin yaşıtıdırlar; arada önemli yaş farkı yok. Fark, ölenlerin öğrencilikleriden başlayarak Kurtuluş mücadelesinin içinde olmalarıdır.

Kalanlar içinde ve eski düzende en iyi yetişmişinin Kâzım Karabekir olduğunda kuşku yok. Mustafa Kemal'den ayrılıklarını, gerekirse daha sonra eklemek üzere, şimdilik üç noktada toplayabiliyorum. Birincisi, Kâzım, Osmanlı düzeninde «iyi bir aile» çocuğudur; Mehmet Emin Paşa'nın oğlu oluyor. Mustafa Kemal, bir gümrük koruma memuru ile okuma ve yazması olmayan Zübeyde'nin oğlu olarak dünyaya geliyor. Mustafa Kemal, Askerî Rüşdiye'yi dördüncü, Harp Okulu'nu 320 öğrenci arasında yirminci, Harp Akademisi'ni 13 genç subay arasında beşinci olarak bitiriyor. Açıkça çalışkan ve okumaya düşkün bir öğrenci değil. Kabul etmekten geri kalmıyor: «Birinci sınıfta saf gençlik hayallerine tutuldum. Dersleri ihmal ettim. Senenin nasıl geçtiğinin hiç farkında olmadım. Ancak dersler kesilince kitaplara sarıldım»[1]. Harp Okulu'ndaki ilk yılını böyle anlatıyor. Kâzım Karabekir ise hem Harp Okulu'nu ve hem de Harp Akademisi'ni birincilikle tamamlıyor.

Kâzım'ın İttihat ve Terakki Hareketi'nin ikinci veya üçüncü takımından olduğu pek açık: Mustafa Kemal'in Nutuk'una karşılık olmak üzere Kâzım Karabekir de İstiklâl Harbimiz'i yazıyor. Burada, Nutuk'un mantığından ayrı olarak, Anadolu'ya çıkmadan önceki zamanına ait ayrıntılı ve ihtilâlci bilgiler verebiliyor. İttihat ve Terakki örgütünün hangi kuruluşlarında görev aldığı ve Hareket Ordusu'nda somut yerini belli edebiliyor. Böyle bir açıklık, Nutuk'ta yok.

Mustafa Kemal ile Kâzım arasındaki, hemen kaydedilebilecek, üçüncü ayrılık şu noktada toplanıyor: Kâzım Paşa, daha erken Anadolu'ya çıkıyor. «17 Nisan'da Samsun'a vardık»[2] diye yazıyor (*). Sanki Anadolu'ya çıkma-

---

(*) Eğer Kurtuluş Savaşı'nın liderliğini, heves etmiş olduğu biçimde, Kâzım Paşa alabilmiş olsaydı, öyle anlaşılıyor, 19 Mayıs Gençlik Bayramı, 17 Nisan tarihine alınacaktı.

Kuşkusuz, 17 Nisan Köy Enstitüleri Bayramı ile karışacaktı; ancak, Kâzım Paşa Anadolu Hareketi'nin liderliğini eline alabilseydi, belki de Köy Enstitüleri olmayabilecekti.

Ancak Kâzım Paşa'nın lider olması halinde, İstiklâl Marşı'nın kesinlikle değişeceğini biliyorum. Çünkü Kâzım Paşa, İstiklâl Harbimiz'e bir dipnot yazıyor ve bu dipnotta şu bilgileri veriyor :

«Bu ilhamat, boş ve ferah bir vaktimde, 'İstiklâl Marşı' yazmaklığımı mucip oldu. Güfte ve bestesini bizzat yaptım ve Ankara Millet Meclisi'ne de şu kayıtla gönderdim: 'Kabul edilecek İstiklâl Marşı'nın güfte ve bestesinin bundan aşağı olmamasını rica ediyorum.' Marş şudur :

Ya İstiklâl, Ya Ölüm! Ya İstiklâl Ya Ölüm!
Vatanım, milletim, sancağım, evim
İstiklâlsiz yoktur yerim
Zincir vurdurur mu Türkler boynuna?
Varlığı fedadır vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar, hür ölür, nurlu ümmetiz.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 159.

Kâzım Paşa'nın, Nutuk'la birlikte İstiklâl Savaşı ile ilgili önemli bir kaynak olduğunun kabul edilmesi gerekiyor. Çok

dan önceki temasları, Mustafa Kemal'in çıkışının bir provasıdır; Sultan Vahdettin ile görüşüyor. Bir başka çalışmasında, Sultan'a, «İstanbul'da toplanan genç kumandanların da Anadolu'ya orduları başına iadeleri halinde Türklüğün öldürülmeyeceğini» söylediğini yazıyor[3]. Bu görüşme ile, daha sonra Mustafa Kemal'in Anadolu'da gö-

---

sayıda belge ve yazışmayı yayınlıyor. Bütün bu yayınlamaların bir tek motifi olduğunu saptamak zor değil: Kâzım Paşa, bu işe daha önce ve Kemal Paşa'dan çok daha büyük bir inançla girmiş olduğunu göstermek istiyor.

Nutuk'u «düzeltme» amacı çok açık. Yalnız, açıklarken önemli ölçüde sakladığını belirtmek durumundayım. Kâzım Paşa, Kemal Paşa'nın önderliğini zayıflatıcı durumlarda belgeler veriyor. Bunun dışında Kurtuluş Savaşı'nın bazı yanlarını açmamada, bir ayrılık göstermiyor.

Bunu kanıtlayabilirim. İstiklâl Harbimiz, belgeler hariç tam 1171 sayfa. Bir aktarma yapıyorum: «'da (Ocak 1921, y.k.) Yunanlılar İnönü'ne taarruza başlamışlar. Üç gün şiddetli muharebelerden sonra 12'de ricat etmişler, bin kadar maktul ve mecruh bırakmışlar. Anzavur melunu da arkadaşlarıyla beraber İzmit'te Yunanlılarla müştereken teşkilât yapıyormuş. Çerkes Ethem de maiyetinde üç yüz kadar kalan Çerkes'le Yunanlılarla birleşmiş.»

Kâzım Karabekir, ibid., s. 909.

Çerkes Ethem ve İnönü ile bütün bilgi bu kadar; bilgi eksikliği, Kâzım'ın Doğu Cephesi Komutanı olması ile açıklanamaz, çünkü Mustafa Kemal sürekli ve her konuda, telgrafla bilgi veriyor. En küçük bilgi eksikliğini Kâzım Paşa sorun yapıyor. Çerkes Ethem operasyonunu, Kâzım Paşa'ya telgraf ile ve ayrıntı bilgi vermeden yaptığı düşünülemez.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla ilgili operasyondan önce, Sovyet Rusya Büyükelçisi Medivani ile görüşmeleriyle ilgili olarak şu bilgiyi veriyor: «Ben Medivani'nin nazarı dikkatini celbederek Türk Milletinin istiklâlini kurtarmak için bütün emperyalist kuvvetlerle boğuşurken içimizden bizi devirmek isteyenleri de düşman addile tedbirler almaktan çekinmeyeceğini anlatmıştım. Vaziyeti Ankara Hükümetine lâzımı gibi bildirdim.»

Kâzım Karabekir, ibid., s. 910.

Sayısız telgraf yayınlayan Kâzım Paşa burada da son derece tutumlu davranıyor, telgrafı yayınlamıyor.

revlendirmesini sağlamış olmakla övünüyor (*). Ancak Osmanlı döneminin bu sıradaki Genel Kurmay Başkanı, bir süre sonra İstanbul'da durumu sarsıldığı için Anadolu'ya geçecek ve tekrar, bu kez Anadolu'da da Genel Kurmay Başkanı olacak, Fevzi Paşa ile de görüşüyor. «Fevzi Paşa Hazretleri'ne Şark'ta millî bir nüve kuracağım hakkındaki» düşüncelerini aktardığını yazıyor.

Kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa ile de görüşüyor. Mustafa Kemal'e, Anadolu'da bir Türk Devleti kurmayı önerdiğini yazıyor[4]. Mustafa Kemal'in kabul etmediğini ekliyor. Önce Trabzon'a, sonra 17 Nisan tarihinde Samsun'a çıkıyor. 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a geçiyor ve Onbeşinci Kolordu Komutanlığı görevine başlıyor. Erzurum Kongresi hazırlıklarını yönetiyor. Mustafa Kemal ile Erzurum'da tekrar karşılıyorlar.

Mustafa Kemal'i Yazmak

Bilim, dinden çıkıyor. Çıkarken soğuyor.

Bilim, dinden çıkarken, ateşini atıyor, insan sevgisini bırakıyor, inançlılığın istencinden yoksullaşıyor.

İstenç, bilimin kütle sevgisiyle karışımından doğuyor.

Bilimsel çaba ise, nesneden, Tanrı'yı kovmak oluyor.

Mustafa Kemal'i Türk aydını yüceltiyor. Kanije Kahramanı Tiryaki Hasan Paşa, Plevne Kumandanı Gazi Osman Paşa'dan sonra Anafartalar Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa imajına sahip çıkıyor.

Her yüceltme, bir yabancılaşmadır.

Türk aydını, Mustafa Kemal'i, bir kırımlı on yılın sonlarında ve bir umut dalgasının başlarında yüceltmeye baş-

---

(*) Kâzım Paşa, Anadolu'ya çıkmadan önce Sultan Vahdettin ile yapmış olduğu görüşme ile ilgili olarak şunları ekliyor :

«İşte bu mülâkattır ki, benim ve diğer genç kumandanların iş başına geçmesini temin eden amillerden birisi oldu.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbinin Esasları, İstanbul, 1951, s. 37.

lıyor. Yüceltilmiş Mustafa Kemal, «Ebedî Şef» olarak, Türk aydınının üzerine geliyor ve Türk aydınını düzeltiyor. Bu, en çok 1930 yıllarında oluyor.

Mustafa Kemal Türk aydını için önce sonuç, sonra başlangıç oluyor.

Aydın Üzerine Tezler'in daha önceki kitaplarından bir tezi aktarmam gerekiyor: Halkçılık, çaresizliktir. Bu tezi, tarihsel ve coğrafya olarak kesişme noktasında şöyle formüle edebiliyorum: Türkçülük çaresizliktir. Bu tez, somut olarak, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkışında da görülüyor.

Şimdi bu tezi somut biçimiyle yazıyorum: Mustafa Kemal, Anadolu'ya çaresizlikten çıkmıştır.

Son çare olarak çıkmıştır. Çıkmamak için İstanbul'da hep aranmıştır. Sonunda, durumu görüp karar vermek üzere, kütleye, Anadolu'ya geçmiştir.

Bunu yalnız, Mustafa Kemal'in kendi elinden bir liderliği aldığını düşünen Kâzım Paşa yazmıyor. İttihat ve Terakki'nin içinde yer aldıktan sonra en koyu Kemal Paşa yanlısı olan Yunus Nadi de yazıyor. Yunus Nadi, Ankara'nın İlk Günleri'nde, 1920 yıllarında Mustafa Kemal'in Ankara'da, şunları söylediğini yazıyor: (Pera Palas'ta, y.k.) «görüştüğümüz zamanı düşün. O zaman hükümette ben bulunsaydım, muhakkak memleketin sürüklendiği bu muhatarının önüne daha orada iken geçerdim. Ahmet İzzet Paşa, teşkil edeceği kabinede bana Harbiye Nezaretini versin diye Adana'dan telgraf çektim. Kendisi bunu mansıp hırsile tefsir etmiş. Halbuki ben adamlarımızı biliyordum. Orada memlekete yapılacak hizmeti en büyük salâhiyetle ancak ben yapabilirdim. Eğer ben o kabinede bulunsaydım işi daha İstanbul'un eşiğinde iken halledecerdim. Elbette karaya itilâf askerleri çıkartmamak için kati tedbirler alırdım. Ne olacaksa orada olurdu ve emin olabilirsin Nadi Bey ki karaya itilâf askeri daha pekalâ çıkmayabilirdi»[5]. Mustafa Kemal'in bu düşünceleri gerçekçi bulunabilir; ancak, eğer işler İstanbul'da çözülebilecek olsaydı, hiç kuşkusuz Mustafa Kemal'in Anadolu'-

ya çıkması ve Anadolu'dan başlayan bir Kurtuluş Savaşı için neden kalmayacaktı (*). Neden kaldı.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya, İstanbul'da bütün çareleri denedikten sonra çıkıyor. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıktıktan sonraki eylemlerinde, tüm Kurtuluş Savaşı eylemlerinde ve yaşanmış bir iç savaş süreçlerindeki, tutarlılığı Mustafa Kemal'in kişiliğini yücelten Doğan Avcıoğlu bunu belirtmekten geri kalmıyor. Bu dönemde İstanbul'da bir çare ararken herkese mavi boncuk dağıtma politikası izleyen Mustafa Kemal'in bu tutumuna bakıp Mustafa Kemal'e İngiliz casusluğu yükleyen sözde üniversite profesörlerine verdiği cevapta (**) Sevgili Doğan, Mustafa Kemal için, «ünlü casus Rahip Frew ile ahbaplık etmiş, İngiliz yetkilileriyle temas kurmaya çalışmıştır» diye yazıyor.

Anadolu'ya gitmekten, çareyi kütlede aramaktan başka bir yol bulamıyor.

Anadolu'ya giderken, Başbakan Damat Ferit Paşa ile Sultan Vahdettin'i, askerlik dışında sivil kesim üzerinde yetkileri olan müfettişlik görevine ikna etmeyi başarıyor. Bu başarıda, İngiliz temsilcilerine yakın görünmenin etkisi olmalı. Bunun dışında, Doğu Anadolu'da başlamış olan halkçı kurtuluş hareketleri ile şura türü örgütlenmeleri bastırma görevini de üzerine almış görünmesi, atama işlemini, herhalde, kolaylaştırıyor.

Kemal Paşa, ödediği bu fiyatlar karşısında almış olduğu müfettişlik görevini pek önemsiyor; anlaşılıyor. Ke-

---

(*) «Ben Şark'ta millî hükümet esasını kurarken M. Kemal Paşa'nın İstanbul'da bir padişah hükümetinde herhangi bir vazife alarak en kıymetli arkadaşları da etrafında toplaması ihtimali beni pek düşündürmüştü. İşte en mühim olarak buna mani olmak içindir ki şahsımdan fedakârlık yaparak fikrimin hususî için kendisini Şark'a davetle millî harekâtın başına geçmesini teklif ettim.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 18.

(**) Sevgili Doğan'ın bu önemli ve uzun dipnotunu, metin-içi ek olarak aktarıyorum.

Mustafa Kemal'i Yazmak

Doğan Avcıoğlu'nun Uzun Dipnotu: ATATÜRK'ÜN İNGİLİZCİLİĞİ (*)

Atatürk, Mondros'un imzalanışından hemen sonra «İskenderun'un işgaline rıza gösterelim» diyen Sadrâzam İzzet Paşa'ya 8 Kasım 1918'de şöyle yazmıştı:

«İngilizlerin önerilerine, bugüne kadar olduğu biçimde karşılık vermeye devam edildiği takdirde, bugün Payas-Kilis çizgisine kadar olan araziyi isteyen İngilizlerin yarın Kilikya bölgesinin ve daha sonra Konya-İzmir sınırının işgalini gerekli gören önerileri geleceğini ve sonuç olarak Ordumuzun kendileri tarafından yürütülüp yönetilmesi ve hatta Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun Britanya Hükümeti tarafından seçilmesinin gerekliliği gibi önerilerde bulunulması olanak dışı sayılmamalıdır.»

Eğer İngilizler Atatürk'ün Mütareke'nin daha ilk günlerinde İngiltere'ye karşı koymayı, hatta Sadrâzam İzzet Paşa'ya İskenderun'da İngilizlere

---

(*) *Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Birinci Kitap, İstanbul, 1974, s. 121-122*

Sevgili Doğan, bu dipnotu daha çok, çalışmasının önsözünde, Kurtuluş Savaşı'nın «o günlerin 1 numaralı emperyalist devleti İngiltere'ye karşı değil, Yunanistan'a karşı yapıldığı, İngiltere'nin hakem durumunda bulunduğu, Lloyd George Yunanlıları desteklerken, Lord Curzon ve askerlerinin Kemalistleri destekledikleri» görüşünü savunduğunu belirttiği, Aydın Üzerine Tezler'in dipnotlarında köy imamı kafalı olarak nitelediğim Profesör İdris Küçükömer'e karşı yazıyor.

Bu karşı yazıda, Sevgili Doğan, aynı zamanda Mustafa Kemal'in yönteminin savunmasını yapıyor.

ateş açmayı önerdiğini bilselerdi, onu Rum ve Ermeni çetelere karşı direnen Türk millî güçlerini ezmek üzere Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesine kesinlikle izin vermezlerdi. İttihatçılara ve Almanya'ya karşı diye bilinen Atatürk'ün Anadolu'ya yollanışına, İngilizler, Vahdettin ve Damat Ferit de ona güvendikleri için karşı çıkmazlar. Ferit, bu konuda onlara teminat da verir.

Ünlü bir romancımızın etkisiyle, Atatürk'ün İngilizlerle ilişkileri, bâzı ilerici çevrelerde çok yanlış değerlendirmelere yol açtığı için, bu noktayı belirtmekte yarar vardır: Mütareke günlerinde her olanağı araştıran Mustafa Kemal, İngilizlere yakın görünmeye önem vermiştir. Ünlü câsus Rahip Frew ile ahbaplık etmiş, İngiliz yetkilileriyle temas kurmaya çalışmıştır. Pera Palas'ta Daily Mail muhabiri Ward Price'tan kendisini İngiliz yetkilileriyle konuşturmasını istemiştir. Ward Price'a göre, Atatürk şöyle der: «Eğer İngilizler, Anadolu için sorumluluk kabul edecek olurlarsa, İngiltere yönetiminde bulunan tecrübeli Türk vâlileriyle çalışmak gereğini duyacaklardır. Böyle bir yetki çerçevesinde hizmetlerimi sunabileceğim uygun bir yerin mevcut olup olmayacağını bilmek isterim.» Ward Price, bunu istihbarat subayı Albay Heywood'a iletir, o: «İşsiz Türk generalleri kendilerine iş arıyorlar» diye üzerinde durmaz. Atatürk, belli bir amaçla, gazetelere İngilizleri öven demeçler verir. Örneğin 17 Kasım 1918 tarihli Minber gazetesinde şu demeci çıkar: «İngilizlerin Osmanlı milletinin özgürlüğüne dikkatte gösterdikleri saygı ve insanlık karşısında, yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha çok iyiliğini isteyen bir dost olamıyacağı inancıyla duygulanması pek doğaldır.» 18 Ka-

sım'da da Vakit gazetesine, «Britanya Hükûmeti'nin Osmanlılara karşı olan iyiniyetinden kuşku duymak istemem» der. İttihatçıların yeni adla kurdukları Teceddüt Partisi'ne girdiği haberini hemen yalanlar. İngilizlerle anlaşmak üzere olduklarını söyleyen Damat Ferit'in bakanlarını hemen kutlar ve çok sevindiğini belirten gösteriler yapar. Damat Ferit, Baştercüman Ryan'a, Mustafa Kemal'le yemek yediğini, bağlılığı hususunda ondan yeterli teminat aldığını, onu bağlı bir subay ve centilmen saydığını belirtir. Böylece Samsun yolu açılır. İrtibat subayı Bennett, Samsun yolcularına vize vermekte duraksama geçirir, Yüksek Komiser Calthorpe'a sorar. Ona, Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah'ın tam güvenine sahip bulunduğu anlatılır, vize sağlanır.

Gazeteci Clair Price, Mustafa Kemal için, «Biz onun hem Müttefiklerin, hem de Osmanlı Hükûmeti'nin temsilcisi olup, daha sonra Erzurum Valiliği yapmak üzere düşünüldüğünü biliyoruz» der. 5 Mart 1920'de Lloyd George, Mustafa Kemal'den Erzurum Vâlisi diye söz eder! Fakat bu yakıştırma Erzurum Vâlisi, Samsun'a ayak basar basmaz, karaya asker çıkaran İngilizleri kovmak için, Istanbul'a resmen yazar ve açıkça millî örgüt kurmaya koyulur. Bunu gören İngiliz irtibat subayları, Mustafa Kemal'i jurnal ederler. 6 Haziran 1919'da General Milne, Mustafa Kemal'in derhal geri alınmasını ister. İngiliz belgeleri, Mustafa Kemal'in baş düşman ilân edildiğinin sayısız örnekleriyle doludur. Kurtuluş Savaşı'nda da Mustafa Kemal, İngilizlerle çeşitli yollardan, çeşitli zamanlarda temas aramıştır. Fakat en güç günlerde dahi Millî Misak'tan ödün vermeyi reddetmiştir.

Usta bir taktisyen olan Mustafa Kemal, ile-

ride göreceğimiz üzere, General Harbord'a Amerikan mandasından yanaymış izlenimini vermiş, Ruslarla Bolşeviklik edebiyatı yapmıştır; fakat en yakın arkadaşlarının, hattâ Meclis çoğunluğunun ağır baskısına rağmen, «Milli sınırlar içinde tam bağımsızlık» ilkesinden hiçbir sapma göstermemiştir. Başka her türlü yorum, masaldan ibarettir.

mal Paşa'nın yetki, görev ve rütbeye pek önem verdiği, Ordu'dan istifa etmek zorunda kalmasına rağmen ünvanlarını ve «yaveri fahri hazreti şehriyarı» kordonunu kullanmakta ısrar etmesinden belli oluyor. Ancak müfettişlik görevine verdiği önem, bir başka durumda da ortaya çıkıyor.

Kâzım Paşa, 16 Mart 1921 yılında Sovyet-Türk Antlaşması imzalanınca pek çok rahatlıyor. Bu Antlaşma, Türkiye'nin Doğu sınırını güven altına almasının yanında Kurtuluş Savaşı'nda en güvenilir düzenli birlik olan Erzurum'daki On Beşinci Kolordu'yu da serbest bırakıyor. Bir anlamda Kolordu Komutanı, artık Şark Cephesi Komutanı, Kâzım Paşa'nın da fonksiyonunu ve dolayısıyla gücünü tamamlamaması oluyor.

Bu durumda Kâzım Paşa, Ankara'daki Kemal Paşa'dan, İbrahim Tali aracılığıyla Doğu Anadolu için, «umumi müfettişlik» istiyor. Kâzım Paşa'nın yazdığına göre Kemal Paşa, «hidivlyet» olmaz diyerek reddediyor[6]. Çok anlamlı; bir anlamda «hidiv» yetkisiyle Anadolu'ya çıkmış olduğunu gösteriyor. Diğer yandan, merkezi devlette yürütme gücünün bölünmesinden yana olmadığını anlatıyor.

Merkezi devleti güçlendirmeden yana tüm tarih aktörleri, kişi olarak, insanlara zor güvenebilen, kuşku duymayı bir yaşam biçimi yapan insanlardır. Müthiş İvan böyledir, Mahmud-ı Adli kesinlikle böyledir. Hem diktatorya ve hem de özgürlüğü aynı zaman kesitinde gerçekleştirmek durumunda olan, merkezi devleti kurmak demek,

Mustaaf Kemal, bu kurala ters düşen bir kişilik sergilemiyor.

Mustafa Kemal'in Mayıs 1919 öncesi yaşamının eşsiz olmaktan uzak kalması (*), insanlara güven duymakta zorluk çekmesi, başkasına sadakattan çok kendisine sadakata önem vermesi (**), duygusuz görünmesi (***), sevecen bir izlenim vermemesi kurmakta olduğu merkezi devlette karşısına çıkan güçlükleri artırıcı bir etki yapıyor. Güçlüklerin önemli bir bölümü yakın ve silâh arkadaşlarından geliyor.

Şöyle söylenebilir: Hiç kimse kendi köyünde peygamber olamaz. Bu çok bilinen sözde saklı anlam, liderlik söz konusu olunca, bir lideri en son yakın arkadaşlarının kabul edeceği gerçeğini gösteriyor. Bu, sınıflarında birinci olmayan ve Mayıs 1919 tarihine kadar kabul edil-

---

(*) Mustafa Kemal'in, 1919 Mayıs öncesi yaşamındaki başarılarının pek çoğu, 1930 yıllarında ön plana çıkarılıyor.

(**) Aydın Üzerine Tezler'de «Çankaya Yaranı» olarak niteleđiğim Falih Rıfkı, yakını olduğu Mustafa Kemal'i pek güzel anlatıyor :

«Haber vereyim ki Atatürk ne yaptığını, nasıl yapacağını, kimlere ne yaptıracağını, kimleri nasıl ve nerede kullanacağını bilir pek hesaplı bir adamdı. Yapmış oldukları üzerinde istediğiniz tenkitlerde bulunabilirsiniz. Fakat kendi varmak istediğine ulaşmaktan başka bir şey düşünmeyen, dostluklarının, yakınlıklarının, sözde sırdaşlıklarının üstünde bilhassa 'kendi kendine vefalı' bir lider olduğu söz götürmez.»

«Tarih boyunca bütün kendi gibi olanlara benzerdi. O da bal veren bir çiçek değil, her çiçeğin kendine göre balını almasını bilen bir arı idi.»

«Onun herkesi fikir ve karakter değeri kadar sırlarına yaklaştıran devamlı bir telkin sanatının inceliklerini pek iyi kavrayan yaman bir politikacı olduğu unutulmamalıdır. Son büyük Makedonyalı idi.»

Falih Rıfkı Atay, Çankaya, 1980, birinci baskı için önsöz.

(***) Kısaca varmak istediği sonuçtan kendisini alıkoyabilecek hiç bir duyguya uymazdı.»

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1979, s. 128.

miş kişiye başarılara sahip görünmeyen (*) Mustafa Kemal Paşa için, gerçekten sorun oluyor.

Fakat sorunların karşısında politikanın yasaları var: Artık Mustafa Kemal'i, eskiden olduğu türden, hırslı veya geçimsiz bulan İttihat ve Terakki'nin yaşayan önderleri veya Ordu'daki görevinden ayrıldıktan sonra birliksiz kalan Mustafa Kemal'e destek vererek Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sürdüren kolordu komutanlarına, tabi olmak ile ölmek arasında seçim yapmak düşüyor. Mustafa Kemal, Anadolu'ya çıktıktan sonra, merkezi devleti kurup güçlendirerek diktatorya ile özgürlüğü gerçekleştirme yoluna giriyor. Acıma tanımayan bu yola, kişiliği uygun geliyor. Diktatorya, kabul etmeyenlere ölme özgürlüğünü bırakıyor.

1926 yılında İzmir Suikastı nedeniyle asılan İttihat ve Terakki önderleriyle Mustafa Kemal arasında önemli bir sınıfsal ayrım düşünmek, materyalizmi kurutmak ile özdeştir. Ayrıca önemli bir politika veya program ayrımı da düşünmemek gerekiyor.

Burada bir parantez açıyorum ve önce bir tezi yazıyorum: Kurtuluş Savaşı'nda hiç bir belirgin ideoloji yok.

Bu tezin uzantısına da işaret ediyorum: Kurtuluş Savaşı'nın niteliğinin belirlenmesinde sürüp giden güçlük, yirminci yüzyıla dönerken Türk burjuvazisinin korkaklığı kadar, Kurtuluş Savaşı'nda köylülüğün savaş isteksizliğinin yanında ideolojik açıdan güçlü bir akımın bulunmamasının da etkisi var ve büyük.

Savaş isteksizliği dirençsizlik yaratıyor. Kütlesel dirençsizlik, teorik derinlikle giderilebilir, bunun da olmadığı görülüyor.

Dirençsizlik, yolu bulmada zayıflık demek oluyor.

(*) İlerde göstermek imkânını bulacağım: «Anafartalar Kahramanı» nitelemesi, çok daha sonraki yıllarda ve Cevat Paşa ile birlikte, parçacık olarak çıkıyor. Çanakkale savunması nedeniyle Sultan'a «gazi» ünvanı veriliyor. Liman Paşa ve Enver kutlanıyor. Çanakkale'den dolayı, Mustafa Kemal'in nişanı veya madalyası yok.

Paranteze devam ediyorum; Kurtuluş Savaşı'nda ideolojik belirsizliği en iyi Mustafa Kemal'in 1 Aralık 1921 tarihinde Meclis'de telâffuz ettiği sözler anlatıyor. Kemal Paşa şöyle söylüyor: «Efendiler, biz panislamizm yapmadık, belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için, bir an önce öldürelim, dediler. Panturanizm yapmadık; yaparız, yapıyoruz, dedik. Yapacağız dedik ve yine öldürelim, dediler. Bütün dava bundan ibarettir.» Gerçekten öyle; Kurtuluş Savaşı'nın aydın kadrosu, çok geniş burjuva-demokrat çizgide birbirini destekleyen veya birbirini çelebilecek çeşitli alt-programları aynı zamanda söyleyebildiler. Bu alt-programlardan birisini ve programların birbirini yenerek ortaya çıkardığı temel çizgiye, hırsla ve kıskançlıkla bağlılık göstermediler.

Burjuvazinin korkaklığı ile köylülüğün isteksizliği, Kurtuluş Savaşı aydınlarının düşünce platformuna pek çok denk düştü.

Mustafa Kemal, muzaffer kurtuluş ordularının başında İzmir'e girince kısa bir zamanda Uşaklızade'lerin köşküne yerleşti. Yakup Kadri, bu köşkte geçirdikleri bir gecenin sabahını şöyle yazdı: «İzmir'e girişimizin ya ikinci, ya üçüncü günüydü. Falih Rıfkı ile Uşakizade köşkünde yatı misafiri olarak kaldığımız bir gecenin ertesi, köşkün geniş holünde, henüz sabah kıyafetini değiştirmemiş Mustafa Kemal Paşa ile kahvaltı ediyor ve şundan bundan konuşuyorduk»[7]. Devam ederken Yakup Kadri, «Falih, cins gazeteci, hiç boşuna vakit geçirmek ister mi? Ne yapıp yapmış bu havai konuşmayı bir röportaj şekline sokmak yolunu bulmuştu» diyor. Falih Rıfkı, «Paşam, kazandığınız zaferi askerî ve siyasî yönlerden bize anlatmak lütfunda bulunur musunuz?» sözleriyle Kemal Paşa'yı konuşturmak istiyor. Mustafa Kemal şu cevabı veriyor: «A çocuğum, ben de ne yaptığımı biliyor muyum? Adeta bir rüya görmüş gibiyim» (*). Yakup Kadri, bu cevapta «şa-

(*) Tipik bir Makedonyalı olarak her sözüne «A çocuğum» diye başlayan Kemal Paşa'nın rüyalara inandığı anlaşılıyor.

«Kehanete, özellikle rüyaya inanırdı. Yazıhanesinin arka-

ka» görüyor, ben görmüyorum.

Çünkü Mustafa Kemal, iki-üç hamle sonrasında kararlı görünmüyor. Son ana kadar İstanbul'da bakan olmak istiyor, Erzurum'da Heyeti Temsiliye üyesi oluyor. Heyeti Temsiliye'nin fiilen başkanı durumunda iken, İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan'a başkan seçilmek için çalışıyor, Ankara'da açılan Meclis-i Millî'de başkanlık kürsüsüne oturuyor.

29 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Meclis'te Bursa Mebusu Emin ile Sinop Mebusu Şevket, fes yerine kalpak giyilmesini öneriyorlar. «Hayır» sesleri duyuluyor. Reis Paşa, Kemal Paşa, daha sonraki yıllarda, «bu şapkadır» diyerek fesini çıkarmayanlar için idam sehpası kurulabileceğinin hiç bir izlenimini vermiyor. «Rica ederim, bugün fes ve kalpak zamanı değil, herkes istediğini giysin» diyor[8]. Kapatıyor.

Mustafa Kemal'in programını, kendisini eylemin mantığına açık tutmak olarak özetlemek mümkün. Eylemin mantığına açık olabilmek, belli bir anda çok açık olmayı da gerektirebiliyor (*). Bu çok geniş açıklık karşısında, idealist yorumcular, daha sonra eylem içinde yolunu kararlaştırmış Mustafa Kemal'i görebiliyorlar; açıklığın açısına bakarak daha önceden başlayan kararlı bir çizgi çizebiliyorlar.

Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'in aksiyonlarına bir

---

sında, bilmem hangi bir hoca veya kâhin tarafından yazılmış, yeşil zemin üzerinde. Arapça acaip yazılar vardı. Her sabah, çevresindekilere o gece rüya görüp görmediklerini sorardı.»

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, op. cit., s. 128.

(*) «Meselâ Sarayın. Damad Ferit'in ve İngilizlerin başlıca adamlarından Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey evine kadar gelip kendisi ile görüştü. Arkadaşlarına görüşmeden memnun kaldığını da haber verdi.»

«Mustafa Kemal'in İstanbul'dan çıkıncaya kadar Hürriyet ve İtilâf'çıları oyaladığı meydandadır.»

Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 162.

itirazı olmamakla birlikte Mustafa Kemal'e çok büyük itirazı olduğunu daha önce yazdım. Servet-i Fünun içinde Türkiye'ye Fransız zevklerini taşımış olan Hüseyin Cahit, Kemal Paşa'nın liderliğine karşı olduğu için Hilâfet'in kaldırılmasına bile karşı çıkıyor. Ankara'da yayınlanan Hakimiyet-i Milliye yazarları, Hüseyin Cahit'i, 13 Nisan Ayaklanması'nın baş aktörlerinden Derviş Vahdeti'yi hatırlayarak Derviş Vahdet-i Sani, İkinci Derviş Vahdeti, olarak damgalıyorlar. İstiklâl Mahkemesi'nin önüne çıkması için uzun zamana gerek kalmıyor.

İlkesiz kavgacı aydın örneği Hüseyin Cahit'in bir noktada inatçı kaldığını saptayabiliyorum: Latin Harflerine geçilmesinin inatçı bir savunucusu oluyor. Daha Talât Başbakan iken, Latin Harflerini Türkiye'de uygulamak için, Kemalist Devrimler kataloğu içinde Harf Devrimi olarak bilinen, reformları çok daha önce uygulayabilmek için Maarif Nazırı olmak istiyor (*). Talât, bunu yapma imkânını bulamıyor.

Emperyalist ordular denize dökülür dökülmez Hüseyin Cahit'in Latin Harfleri tutkusu yeniden canlanmaya başlıyor. Bu kez Kemal Paşa'dan Millî Eğitim Bakanlığı istemiyor, Asım Us anılarında yazıyor, Kemal Paşa'yı ilk gördüğünde Hüseyin Cahit soruyor: «Paşam, Latin harflerini dilimize kabul etmeğe ne buyurursunuz?»[9]. Kemal Paşa'nın cevabı şöyle oluyor: «Evet, fakat çok derin tahavvülâtı mucip olur.» Mustafa Kemal, bu İttihat ve Terakki rüyası için «hayır» demekle birlikte, her zaman olduğu türden, kapıları tümden kapatmıyor, küçük bir açıklık bırakıyor.

(*) **Hüseyin Cahit, önce Dışişleri Bakanlığı'nı istiyor. Enver, Almanları bütün bütün kuşkulandırırız, senin Fransız ve İngiliz siyasasından yana olduğunu bilirler» diyerek karşı çıkıyor. Hüseyin Cahit istemeye devam ediyor :**

«O halde, dedim, İç İşleri Bakanlığını isterim. Latin harflerini kabul için Maarif Bakanlığına da gelebilirim. Ama buna siz de razı olmazsınız.»

Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, İstanbul, 1976, s. 241-242.

İttihat ve Terakki aydınının Latin Harf rüyası, Cumhuriyet döneminin başında işçilerin rüyası oluyor.

İzmir İktisat Kongresi'nin işçi delegeleri, işçilerin tümüyle özgürlük içinde gönderdikleri arkadaşları olmamakla birlikte, yine de ve yer yer işçi çıkarlarını savunmaktan geri kalmıyorlar. Kongre'de işçi delegelerinden Nazmi ile iki arkadaşı, Latin Harflerinin kabulü için önerge veriyorlar. Başkanlık Divanı, Genel Kurul'da okumak gereğini duymadan reddediyor (*). Kongre Başkanı Kâzım Karabekir'in bir gün sonra, Ankara'da yayınlanan Hakimiyet-i Milliye'de «Latin Harflerini kabul edemeyiz» başlığıyla yayınlanan demeci çıkıyor.

Mustafa Kemal, bir demokratın özelliklerinin çoğunu yansıtıyor. Demokratlar hiç bir zaman, net ve kendi içinde bütünleşmiş programların savunucusu olarak tarih sahnesine çıkmadılar. Zengin bir birikimin sahibi olmaktan çok, kendi dışındaki engele koşmaya mahkûm doğdular.

Demokrat hareket, merkezi diktatoryayı kurma kavgası ile buna karşı kavgadan doğdu. Doğumunda kavga var, yokluğunda sona eriyor.

Mustafa Kemal kavga ediyor. Merkezi devleti kurmak ve aynı anlama gelmek üzere kişisel otoritesini kurmak için kavga ediyor, etmesi gerektiğini biliyor. Bir iç savaştan geçiyor: İç Savaş, Mustafa Kemal'i yetiştiriyor.

Türkün Ateşle İmtihanı'nda Halide Hanım anlatıyor, «geçmiş günlerde neler çekmiş olduğunu düşünerek Mus-

---

(*) Kongre Başkanı Kâzım Karabekir, Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanan demecinde, Latin harflerinin red gerekçesini şöyle açıklıyor :

«Bu fikir bir zamanlar Avrupa'da herc ü merci mucib oldu. Bu cereyan evvelâ orada başladı. Bizim İslâm hurufatımız kâfi değilmiş, binaenaleyh Latin hurufatı alınmalı imiş. Orada bazı arkadaşlarımız bu fikrin mürevvici oldular. Fakat neticede bunun felâketli olduğunu anladılar ve pişman oldular. Bu fikrin müthiş bir felâket olduğunu Anavud kavmi de pek geç anladı. Maatteessüf arzederim ki Azerbaycanlı arkadaşlarımız da bu felâkete bugün düştü.»

Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara, 1960, s. 392.

tafa Kemal Paşa'nın neşesi insana ferahlık veriyordu» diye yazıyor[10]. Bunlar, Büyük Taarruz'dan hemen önce oluyor. Halide şöyle konuşuyor: «İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz, Paşam. Çok yoruldunuz.» Kemal Paşa şu cevabı veriyor: «Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz.» Kavgaya kararlı görünüyor.

Enver, şapka reformunu planlıyor: Yarım yapıyor. Savaş'ta askerlerin gözlerinin güneşten korunması için, Türkiye'de siperlikli olmayan baş giysisine siperlik ekliyor; «Enveriye» denilen şapka ortaya çıkıyor. Enver, harf reformunu planlıyor: Yarım yapıyor. Arap harflerini daha basitleştirecek bir sistemle yetiniyor.

Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Mustafa Kemal, kendisinin önüne konulan her iki reform önerisini de reddediyor. Bunun yerine hesaplaşıyor.

Savaşta, iç savaşta, ihtilâlde, hesaplaşma ölüm ile oluyor. Ölüm almaşıkların birisi oluyor: Take it, or leave it.

Burada parantezi kapatıyorum. Parantezden önceki paragrafı tekrarlıyorum.

1926 yılında İzmir Suikastı nedeniyle asılan İttihat ve Terakki önderleriyle Mustafa Kemal arasında önemli bir sınıfsal ayrım düşünmek, materyalizmi kurutmak ile özdeştir. Ayrıca önemli bir politika veya program ayrımı da düşünmemek gerekiyor.

1926 yılı Türkiyesi'nde asılmalar yaşayan tanıklardan ayrılmalardır.

Burada bir tezi tekrarlıyorum: Cumhuriyet aydınının doğumunda şiddet var.

1926 yılında, İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavit'in de içinde bulunduğu grubun asıldığı gece Çankaya'da balo var (*). Bu yıl pek çoğu Hareket Ordusu'nun genç subay kadrosunu oluşturmuş, uzun bir iç savaş dö-

---

(*) «He (Kemal Paşa, y.k.) would give a ball at Chan Kaya that night also.»

H.C. Armstrong, Grey Wolf. London, 1932, p. 276.

neminde yaşayabilmiş bir ihtilâlci kümesinin hayatı, asılma yoluyla, sona ererken, «Hayat» adında bir de dergi çıkıyor. Derginin başında Mütareke ve Cumhuriyet döneminin seçkin aydını, Ziya Bey'in yetiştirmesi, daha sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin müdürü Mehmet Emin Erişirgil var. «Hayat ne için çıkıyor» başlıklı başyazı yazıyor.

1926 yılında yayına başlayan «Hayat», ne için çıktığını şöyle anlatıyor: «Büyük Gazi sadece bir kumandan değildir. Memleketi kurtarmak için toplanmış bir ordunun sadece başına geçen bir kahraman değildir. Gazi, bütün içtimaî mesailde alem-şümul düşünen büyük bir mütefekkirdir. O yalnız millî hissi değil, yüksek insanî fikirleri de temsil ediyor. Gazi Türkiye için düşünen büyük bir rehber olduğu kadar insaniyetin atisini görebilen bir dahidir»[11]. Türk aydını, Mustafa Kemal'i yaratıyor.

1926 yılında İstiklâl Mahkemesi'nin (*) önünde yalnızca İttihat ve Terakki önderleri idam ya da berat kararı beklemiyorlar. Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen komutanları da, tutuklu olarak, haklarında verilecek hükmü dinlemeye hazırlanıyorlar.

1926 yılının İstiklâl Mahkemesi kararları ile Mustafa Kemal yalnızlığı arıyor. Toplumsal mücadelede kendinden kıdemli olanlar ile Kurtuluş Savaşı'nda önemli görevler üstlendikleri için liderlikte iddia sahibi olabilecekler, ölüm ile karşı karşıya bırakılıyorlar. Take it, or leave it. Ya ölecekler ya da iddialarının iskontosuna razı olacaklar, politikanın şaka olmadığını öğreniyorlar.

Kurtuluş Savaşı'nın iki komutanı, İstiklâl Mahkemesi'nin önünde değil. Bu sırada birisi Genel Kurmay Başkanı ve diğeri Başbakan. Ortak özellikleri var: Her ikisi

---

(*) «Bu mahkemelerin (İstiklâl Mahkemesi) namıyle teşkiline karar verilmiştir. Mahkemelere (Millet Mahkemesi) ismini vermek istiyenler olduğu gibi (Terreur Mahkemesi) denilmesini ileri sürenler de olmuştur.»

Kılıç Ali, İstiklâl Mahkemesi Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 7.

'de Anadolu'ya Mustafa Kemal'den daha sonra çıktılar. Her ikisi de Kurtuluş Savaşı başladığı sırada ve İstanbul güvenli olduğu sürece, Osmanlı Devleti'nde bakanlık ve müsteşarlık yaptılar.

Kemal Paşa'nın liderliğine mahkûmlar. İsmet ile Fevzi, Kurtuluş Savaşı komutanları içinde ve Kemal Paşa'nın karşısında hiç bir iddiaya sahip olamayacak birer karyerin sahibidirler.

Fevzi, yetenekleri son derece sınırlı bir Osmanlı paşası olmaktan ileri gidemedi (*). Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı iken Anadolu Hareketi'ne karşı her türlü önlemin içinde yer aldı (**). İstanbul emperyalistler tarafın-

---

(*) Amerika Birleşik Devletleri'nin gizli örgütü CIA'nin araştırmacısı George Harris, Fevzi Paşa'yı şöyle değerlendiriyor:

«Atatürk tarafından, Cumhuriyet'in kahraman trimvirasının, İsmet Paşa ile aynı düzeyde üçüncü üyesi olarak kutsanan Çakmak, bir ihtilâlcinin tam antitezi idi. Her türlü hayal gücünden yoksun kişiliğiyle, hırslı ve sürükleyici Atatürk için mükemmel, hem kapatan ve hem açan, örtü oluyordu.»

George Harris, The Role of the Military in Turkish Politics, Middel Eastern Journal, 1955 Winter s. 59.

Kâzım Karabekir şunları yazıyor :

«Zaif cihetî, kuvvetten korkar, fena ahvalde bedbin olmasıydı.»

«Bugünkü vaziyette (Kâzım Paşa'yı Kurtuluş Savaşı'ndan ayrılmaya ikna etmek ve bilgi toplamak için İstanbul'dan bir kurulun başkanlığında Anadolu'ya geliyor. 1919 yılı sonları, y.k.) İstanbul'u kuvvetli gördüğünden aldığı emri tam bir gayretle ifaya çalışacağını biliyordum.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 389.

(**) Fevzi Paşa, İstanbul Hükümeti'ne bilgi toplamak ve Kurtuluş Savaşı aleyhine nasihatlarda bulunmak için Karadeniz kentlerine geliyor ve Erzurum'da Kâzım Paşa'yı buluyor.

«Sabahleyin ziyaretine gittim. İki saat kadar münakaşa ettik. Fevzi Paşa'nın en mühim vazifesinin beni görmek olduğunu anladım. Mustafa Kemal Paşa'yı tutmaklığımın felâketini, istikbalde bednam olacağımı anlattı.»

«Söylediği iki şey şunlardır: 1) Yegâne istinadgâhları sen olan Mustafa Kemal Paşa muhteris ve menfaat düşkünüdür.

dan işgal edilince Malta'ya sürülmekten korktuğu için Anadolu'ya geçmeyi tercih etti. Kemal Paşa, telsiz başında, Fevzi'nin Anadolu'ya alınmaması için emir verdi. O sırada Anadolu Hareketi'nin kuvvetli adamı On Beşinci Kolordu Komutanı Nazım Paşa'nın isteğine uyarak Fevzi Paşa'yı Ankara'ya kabul etti.

İhtilâl Ankara'sında bir ara esen Bolşevizm modasına uyarak kırmızı fes bile giydi (*). Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın bu kuvvetten yana eğilen kişiliğini görünce, Fevzi'yi, yerleşmeye başlayan Cumhuriyet rejiminin üç büyüğünden birisi yapmaktan çekinmedi.

İsmet, hiç bir zaman bir umudun adamı olmadı. Umudun İsmet Paşa'ya uğradığını hiç sanmıyorum (**). Adımını

Maksadı, şekli hükümeti değiştirmek, diktatör olmaktır. Ahlâkça herkesce fena tanılan bu zatın milletin başına belâlar getireceğini seni seven bütün arkadaşlarınız ve ben yakinen biliyoruz.»

«2) Mustafa Kemal Paşa yaverlerini de mebus yaptırıyormuş. Bu gibi mebusların yapacağı fena tesiri de düşünmelisiniz.»

İbid., s. 391.

(*) Nazım'ın uzun yıllar mahkûmiyetinin sorumluluğunu Fevzi Paşa'ya yükleme eğilimi vardır. İsmet Paşa kaynakları, bu mahkûmiyeti Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın istediğini yaymıştır.

İsmet Paşa, Fevzi Paşa'nın bir ömür süren Genel Kurmay Başkanlığına son verince Fevzi Paşa solcularla işbirliği yapmaya başlıyor. İnsan haklarını koruyan bir cemiyetin kuruluşuna katılıyor.

İsmet Paşa, terörize edici manevralarla bunu önlüyor. Bunlar, İkinci Savaş'tan sonra, Fevzi Paşa'nın ölümünden öncedir.

(**) «Gördün mü Kâzım? Her şey mahvoldu. Vaktile gördüğün gibi sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki batıracaklar ve hayatımızla biz didişeceğiz. Fakat benim hiç bir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyliyeyim mi Kâzım. Köylü olalım. Askerlikten istifa edelim. Senin kaç liran var. Birleşelim Kâzım Ağa, İsmet Ağa olalım. Çiftçilikle hayatımızı sürükleyelim.»

1918 yılının sonunda, İstanbul'da Albay İsmet, General Kâzım'a bunları söylüyor: yakın arkadaşı Kâzım Karabekir yazıyor.

güvenle atan, bir ayağını yeni bir cepheye koyarken diğerini eskisinden kaldırmayan bir düzenleyici oldu. İsmet, hiç bir işinde dönüş kapısını kapatmadı. Bu nedenle olmalı, Ankara'ya bir değil iki kez geldi. Kurtuluş Savaşı Ankara'sına bir kez geldi, bir süre gözlem yaptı, yakın arkadaşı Kâzım Paşa'nın ısrarına rağmen tekrar İstanbul'a döndü. Bir daha gelmek üzere.

Her ikisinin de Kemal Paşa'nın yanında olmasını en çok iddialı Kâzım Paşa'nın istediğini sanıyorum. Birliklerin başından ayrılmayan Kâzım Paşa, İsmet ve Fevzi aracılığıyla, Kemal Paşa'nın çevresini kontrol edebileceğini düşünmüş olmalıdır. Tarih, bu düşüncenin yanlışlığını ve aynı anlama gelmek üzere, Kurtuluş Savaşı'na bile bin kez düşündükten sonra katılan, inançlarında gevşek İsmet ve Fevzi Paşaları kazanmanın, Kemal Paşa için, zor olmadığını göstermekte gecikmiyor.

1926 yılı 1826 yılından tam yüz yıl sonradır; 1826 yılı, Vakay-ı Hayriye ile Aydın Üzerine Tezler'de ilân edilen birinci ve uzun iç savaş döneminin sonu oluyor. Tanzimat'ın doğumuna kapı açıyor. İkinci iç savaşın, 1923 yılında bit-

---

«Asıl felâket içimizden Kâzım! Tasfiye yapacaklar tasfiye! Anlıyor musun? Bugün harpte kazandığın paşalığı alacaklar. Bir belki iki rütbe kaybedeceksin. Artık bize her şey düşman. Ben çok düşündüm. Neyimiz varsa birleştiririz, ne mümkünse alırız. Kâzım Ağa, İsmet Ağa, ben başka türlüsünü görmüyorum Kâzım.»

Kâzım Karabekir. İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1960, s. 7.

1 Haziran 1919 tarihli mektubunda şunları yazıyor :

«Kendi halimde, münzeviyane, akibete intizar ediyorum.»

27 Ağustos 1919 tarihli mektubunda şunları yazıyor :

«Sen Erzurum'a giderken bana 'korkuyorum ki seni bir şeye karıştıracaklar' demiştin. Evimden dışarı çıkmadım ve hiç bir şeye karışmadım. Fakat muhitim karıştı. Ben karışmadım da ne oldu.»

«İşte biz evimizde, hiç bir kimse ve hiç bir şeyle alâkadar olmaksızın (Hükümetin kanaatine rağmen) ahvali böyle teessürle görüyoruz. Dilhun oluyoruz. Duadan başka elimizden bir şey gelmez.»

ibid., s. 60 ve 177.

mesi gerektiğini düşünüyorum. 1926 yılı, teorik olarak 1923 yılında bitmesi gereken uzun bir iç savaş döneminin son temizliğini gösteriyor.

Merkezi devletin güçlenmesine ölümlü bir adım oluyor. Kemal Paşa'nın otoritesine kapıyı açıyor. Kemal Paşa'nın kişisel prestijini tartışma konusu yapabilecek aydınların temizlenmesini anlatıyor. Bundan sonra Türk aydınının Kemal Paşa'nın kişisel gücünü yüceltmesi dönemi başlıyor. Kısa bir zaman sonra, Kemal Paşa bu gücü, Türk aydınını biçimlendirmeye yarayan darbeler olarak kullanmasını biliyor.

Burada kısa bir parantez açmak durumundayım: Mustafa Kemal'in Suriye'den Makedonya'ya atanmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldığı hep yazılır. Bu Cemiyet'te ön planlara çıkmaması için iki gerekçe ileri sürülüyor. Birisi, Enver'in Kemal Bey'i çekememesi oluyor. Bir diğeri ise, Kemal Bey'in Ordu ile siyasetin birbirinden ayrılmasını istediği ve bunun için ısrar gösterdiğidir. Bu, Kemal Bey ile İttihat ve Terakki önderleri arasında bir ayrılığın gerekçesi olarak yazılıp ileri sürülüyor.

Doğruluğundan pek çok kuşku duyuyorum. Yalnızca kuşkumu belirtmek durumundayım. Çünkü buradaki çözümlemeye göre Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki içindeki rolü önemli olmaktan uzak görünüyor. Önemli olmadığı için de, daha sonra Mustafa Kemal'in devlet başkanlığı döneminde milletvekili olanların yazdıklarının dışında, bir kayıda rastlanmıyor. Cumhuriyet döneminde başbakan olan Ali Fethi'nin milletvekili olan Mithat Şükrü'nün veya Tahsin Uzer'in geçerken, birbiriyle çelişen, inandırıcı olmayan iddialarının dışında İttihat ve Terakki içindeki Mustafa Kemal'i bulup çıkarmak kolay değil. Bir kayıd olmadığı için, yalnızca kuşku belirtebilirim.

Ancak bu kuşkumun önemli bir dayanağı olduğunu belirtmek mümkün. Bu dayanak şöyle: Mustafa Kemal, iktidara yürüyen İttihat ve Terakki bir yana, devlet başkanı olduğu zaman bile Ordu ile siyaseti, uzunca bir za-

man aralığında, birbirinden ayırmadı. Mustafa Kemal cumhurbaşkanı, İsmet Paşa başbakan, bir bölüm politikacılar milletvekili iken aynı zamanda komutan ve subay olarak kaldılar (*). Ali Fuad ile Kâzım Paşa, milletvekili ve politikacı olarak İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken aynı zamanda ordu komutanı idiler.

Öyle görünüyor, Mustafa Kemal yol arkadaşları içinde kendi liderliğine başkaldırabilecek iki kişiyi görüyor: Ali Fuad ile Kâzım Karabekir. Olgular çözümlemeye uygun düşüyor. İnsanlara güvenmemeyi bir yöntem haline getiren Kemal Paşa, 1924 yılı sonunda önemsiz bir gensoru nedeniyle komutan milletvekillerinin belli yönde hareket etmelerinden önemli düzeyde kuşku duyuyor. Bu kuşku üzerine yaptıklarını Mahmut Goloğlu'nun, «Devrimler ve Tepkiler» adını taşıyan çalışmasından aktarıyorum: Bu önemsiz «gensoru üzerindeki görüşmelerin aldığı seyir Gazi'nin kuşku ve kuruntularını iyice artırmış, bir Mebus Paşalar komplosu karşısında bulunduğu kanısını pekiştirmişti. Bu nedenle Paşa Mebusların Meclis'e katılmalarını önleme yoluna başvurdu ve 30/31.10.1924 gecesi. İsmet Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra, Fevzi (Çakmak) Paşa'ya telefon ederek mebusluktan istifa etmesini söyledi. Fevzi Paşa, emre uyarak hemen istifasını Meclis Başkanlığına bildirdi»[12]. Uysal Fevzi Paşa, bir te-

---

(*) «Gerçekten de, Atatürk, İnönü ve Özalp en sonunda ancak 1927 yılı ortasında Ordu'dan emekli olmayı uygun gördüler.»

George Harris, The Role of the Military in Turkish Politics, op. cit., s. 59.

«Atatürk, orduları Akdeniz'e vardıktan sonra, ama 4 yıl 10 ay sonra, askerlikten ayrılmıştır. 1927 Haziran ayı sonuna kadar, Cumhurbaşkanımız da, Başbakanımız da, Meclis Başkanımız da (ayrıca, bir takım milletvekilleri, valiler, sefirler v.b.) idiler (bazıları daha ileriki yıllara kadar da asker kaldılar).

Mete Tunçay, Atatürk'e Nasıl Bakmak, Toplum ve Bilim, Kış 1978, s. 89.

Mete Tunçay, özensiz parantez kullanmanın Türkçeyi ne ölçüde bozduğunu nasıl görecek?

lefon görüşmesiyle, milletvekilliğini bırakıp Genel Kurmay Başkanlığı ile yetindi. Ali Fuad ile Kâzım Paşalar, beklenecği türden, o kadar uysal davranmadılar. Ordu komutanlığı görevinden ayrılmakla yetindiler.

Aktarma yaptığım kaynak şöyle devam ediyor: «Gazi, ikinci bir tedbir olarak da, gensoru görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar Kâzım Karabekir Paşa ile Ali Fuad Paşa'yı Meclis'ten uzak tutma yoluna başvurdu. Her ikisine de, komutanlık görevlerini devredinceye kadar askerlik görevleri başında bulunmaları tebliğ edildi. Böylece, ordu merkezi Ankara'da olmasına rağmen, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis toplantılarına katılması önlendi. Ali Fuad Paşa da tekrar Konya'ya gönderildi.» İki Paşa, İsmet ve Fevzi Paşalar kadar uyum göstermiyorlar.

Aslında en çok uyum onlardan isteniyor. Çünkü Mustafa Kemal, Anadolu'ya çıktığı zaman her ikisini kolordu komutanı olarak buldu. Mustafa Kemal, ordu müfettişliğinden, ordudan istifa ettiği zaman, Kâzım Paşa ordu müfettişi oldu. Yirminci ve on beşinci kolordular, Doğu ve Orta Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın düzenli birliklerini meydana getirdiler.

Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'in kendi adına, «Heyeti Temsiliye Namına» demeden, telgraf çekmesini hep önledi. Kemal Paşa'nın sivrilmemesi, büyük özeni oldu. Kemal Paşa'ya, kendisine haber vermeden onbeşinci kolordunun hiç bir subay veya eri ile temasa geçmemesini ısrarla bildirdi.

Bunlar Kâzım Paşa'nın İstiklâl Harbimiz'de var. Buradan Ali Fuad Paşa'nın, General Ali Fuad Cebesoy'un Siyasî Hatıraları'na geçiyorum. Kemal Paşa'ya başkomutanlık yetkisinin verilmesi, Ankara Meclisi'nde ortaya çıkan İkinci Grub'un şiddetli muhalefeti ile karşılaşıyor. Ali Fuad, 19 Temmuz 1922 akşamını hatırlıyor.

«Akşam, Gazi Paşa, Hüseyin Rauf Bey'le beni kendi otomobiline alarak, Keçiören'e götürdü. Refet Paşa'nın köşkü, eski Ankara'nın en büyük ve en güzel binalarından biri idi. Birinci katta zemini taş bir hol, ikinci kata

çıkmak üzere başlayan merdivenin başında bir havuz vardı. Bizi ta bahçe kapısında karşılayan ev sahibi, işte bu havuzun başında hakikaten mükellef bir sofra hazırlamıştı. Sofranın etrafına, Gazi Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Refet Paşa ve ben olmak üzere, dört kişi oturmuştuk»[13]. Bunların üçü daha sonra İstiklâl Mahkemesi'nde sanık sandalyasına oturmak üzere buluştular.

Kemal Paşa, muhalefeti teskin etmek için ne yapmak gerektiğini soruyor. Sorusuna cevap alıyor: «Türlü şayiaların çıkarıldığı şu günlerde, Meclis, gerek şahsınız ve gerekse memleket hakkındaki istikbale matuf samimi düşüncelerinizi öğrenecek olursa, pek az istisnası ile bütün mebuslar ve hatta herkesi eskisinden daha ziyade etrafınızda bulacaksınız. Bundan şüphe etmeyiniz.» Öğüt, bu oluyor. Paşalar, daha sonra İstiklâl Mahkemesi sanıkları olarak bir araya geliyorlar, Kemal Paşa'yı bir taahhüde zorluyorlar.

Kemal Paşa, zor bir zamanda bu öğüte uymak zorunluluğunu duyuyor. Bir gün sonra Meclis'te ünlü taahhüdünü yapıyor: «Efendiler! Makamı riyasetinizde bulunmakla mübahi olan acizleri, o gün iki kere mesut olacağım. Ikinci saadetimi temin edecek husus, benim bundan üç sene evvel, mukaddes davamıza başladığımız gün, bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânı olacaktır. (Alkışlar)»[14]. Hiç bir göreve gelmeyeceğini bildiriyor ve pek çok alkışlanıyor. Devam ediyor: «Hakikaten sinei millette bir ferdi millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur.»

Mustafa Kemal'in, kendisini böyle bir taahhüde götüren arkadaşlarını unutmadığını düşünüyorum. Kemal Paşa'nın böyle bir taahhüdün, yalnızca muhalefetteki İkinci Grubu değil, iddialı yol arkadaşlarını da teskin etmiş olduğunu düşündüğünü sanıyorum.

İddialı yol arkadaşları, Kâzım Paşa'nın önderliğinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuruyorlar.

Bir parantez açmam gerekiyor. Yöntem açısından önemli gördüğümü belirtmekte yarar görüyorum. Eylem-

lerin oütünlüğüne akıl yüklemek ile kişilere önceden planlayan bir irade yüklemek arasında ayırım olduğunu düşünüyorum. Birincisine bilim, ikincisine safsata gözüyle bakıyorum.

Parantezi sürdürüyorum: Bilimsel çabada dedektif yöntemini kullanmak her zaman yararlıdır. Dedektif, uyumsuz olgular üzerinde duruyor. Uyumsuz olgulardan başlayarak sürdürdüğü irdeleme son derece verimli sonuçlara götürüyor. Burada verimli sonuçlar, sapmalar üzerinde düşünmenin son derece üretken olmasından ileri geliyor. Normaldan ayrılmalar, sapmalar, güçlü bir dinamiğin olduğunun işaretidir, verimli olan bu dinamiktir.

Dedektif yöntemi sapmalar üzerinde düşünmede son derece verimli sonuçlara kapı açarken, bir yerde normal mantıktan da yararlı çözümlemelere gidebiliyor. Zaman zaman belli bir karmaşıklıkta çözüme ulaşabilmek için yararın hangi aktöre yöneldiğine önem veriyor.

Aynı yöntemin tarihsel çözümlemelerde son derece mekanik ve tarihin aktörlerine, aşırı bir iradecilik yükleyen idealist bakış açılarını içerebildiğini gözlemek mümkün olabiliyor. Burada iki olgudan söz etmek gerekiyor.

13 Nisan Ayaklanması'ndan en çok ve sonuçta, İttihat ve Terakki yararlandı. Bunda kuşku yok; önünde zigzaglar çizdiği iktidara daha yaklaştı. Bu bir olgudur; bu olgudan, 13 Nisan Ayaklanması'nı İttihat ve Terakki'nin planlayarak gerçekleştirdiği sonucuna ulaşmak, tarihsel yöntemden habersiz olmak, idealist yöntemin batağına düşmek ile özdeştir. Tarihin aktörlerine, eylemlerin mantığının gerektirdiğinden çok daha fazla irade ve güç yüklemek oluyor.

Merkezi devletin güçlendirilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesini kurabilmesi için, Şeyh Said İsyanı'nın tam zamanında geldiğini söylemek mümkün. Ancak Şeyh Said İsyanı'nın kendi dinamiği olduğunu düşünüyorum. Burada Kemalist kadronun planlayıcı bir rolü olduğunu gösteren ipuçlarına rastlamadığımı belirtiyorum.

Parantezi yine kapatıyorum. Şeyh Said İsyanı üze-

rine Türkiye'ye Takrir-i Sükun yönetimi geliyor. Takrir-i Sükun yönetimi ne getiriyor; uygun cümlelerle yazılmışsa bunu aktarmayı, yazanlara entellektüel borcumun doğal bir gereği olarak düşünüyorum ve aktarıyorum: «İlk olarak solculara karşı harekete geçildi. Otuz üç kişi tutuklanarak İstiklâl Mahkemesi'ne verildi. İçlerinde Sadrettin Celâl Antel'in de bulunduğu altı kişi yedişer yıla, aralarında Şevket Süreyya'nın da bulunduğu altı kişi onar yıla, Nazım Hikmet ve Şefik Hüsnü gibi yakalanamamış olanlar on beşer yıla mahkûm edildiler.» Solcular, öncülük iddiasında oldukları için solcularla başlanıyor.

Devam ediyor: «Hemen arkasından da muhalefet partisine ve basına karşı hareket edildi. Memleketi yıkıcı çabalar ve Doğu Ayaklanması ile ilgili belgeler bulabilmek için Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşlarına ait binalarda aramalar yapıldı. Bu olayı 'baskın' diye niteleyen Tanin gazetesi, Bakanlar Kurulu kararı ile kapatıldı. Yazının sahibi Hüseyin Cahit tutuklandı, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi. Ölünceye kadar kalmak üzere Çorum'a gönderildi»[15]. Yol arkadaşları boşanmaya başladılar (*). Terakkiperver Fırkası, kapatıldı.

Kâzım Paşa, İzmir Suikastı ile yargılanırken Terakkiperver Fırkası'nın da hesabını verdi. İstiklâl Mahkemesi Başkanı ile sanık Kâzım Karabekir arasındaki konuşmayı, Kandemir'in «İzmir Suikastının İçyüzü» adını taşıyan kitabından aktarıyorum.

«(Başkan) — Benim kanaatime göre, bu gibi fırkalara memleketin tahammülü yoktur.

— Hayır... Ben aksi kanaatteyim. Memleket demokrasiye lâyıktır, millet müdriktir.

— Ona şüphe yok, elbette memleket müdriktir. An-

(*) «Bütün bunlar olup biterken, Gazi'nin kişisel yaşantısında da önemli bir değişiklik oldu, 5 Ağustos 1925'de eşi Latife Hanım'dan ayrıldı.»

Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler 1924-1930, Ankara, 1972, s. 135.

cak bu tarzdaki fırkalar sonralarında defterlerini malûmatınızı seyyiat ile kapatıyorlar.

— Kabahat kimin? Fırka kurdurmamak hükümetin elinde idi. Halbuki kurulurken 'çalışınız, biz de böyle diliyorduk, memlekete lâzımdır, mübarek olsun, Allah muvaffakiyet versin' diye bizi hararetle teşvik ve teşci edenlerin başında hükümet vardı»[16]. Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'in özendirmesiyle Terakkiperver Fırka'yı kurduklarını söylüyor.

Fırkalardan sonra darağaçları kuruluyor. Bir kuşaktan kalanlar asılıyor (*). Yeni kuşakları, yeni imajlara hazırlayabilmek için önce boşaltmak gerekiyor (**). Kuşaklarda ölüm bir tür boşaltma yöntemi oluyor.

1926 yılında bir kuşaktan önde gelen bir demet asılıyor.

Bunu, tekrarlıyorum, İttihat ve Terakki ile doğmakta olan Kemalizm arasında sınıfsal veya program açısından önemli bir zıtlık olarak görmemek gerekiyor. Kurtuluş Savaşı, Doğan Avcıoğlu pek yerinde yazıyor, İttihat ve Terakki'nin sayısız ve isimsiz genç memur ve subay kadrolarına dayanılarak yürütüldü. Kemalizm, İttihat ve Terakki programının yer yer geliştirilip yer yer budanmasından çıktı.

(*) Ali Fuad'ın anılarında İzmir Suikastı Davası ile ilgili dramatik açıklamalar var. Kemal Tahir'in Kurd Kanunu romanı, çok büyük ölçüde, Ali Fuad'ın verdiği bilgilere dayanıyor. Kurd Kanunu'nun Kemal Tahir'in roman tadı olan tek çalışması olduğunu düşünüyorum.

(**) Kuşkusuz Max Planck'ın deneyiminin buradaki somutla ilgisi yok. Ancak soyutlama düzeyi yükseltilebilirse bağlantı kurulabilir.

«Bu deneyim bana, bir gerçeği, düşünceme göre üstelik önemlice bir gerçeği öğrenme fırsatı da verdi: Bir yeni bilimsel gerçek, karşıtlarını ikna ederek ve onların ışığı görmesini sağlayarak egemenliğini kurmuyor, fakat, daha çok giderek karşıtlarının ölümü ve yeni gerçekle yakınlık kurmuş yeni bir kuşağın gelişmesiyle egemen oluyor.»

Max Planck, Scientific Autobiography and Other Papers, 1971, s. 33-34.

Peki, öyleyse, 1926 Asılmaları bir yanlışlık mı?

Tarih, büyük yanlışlıkların dışındadır. 1926 Asılmaları, Türkiye için büyüktür.

Tekrar ediyorum: Cumhuriyet aydınının doğumunda şiddet var.

Max Planck pek güzel işaret ediyor: Yeni bakış açılarının egemenliği «daha çok karşıtlarının giderek ölümü» ve yeni bakış açısıyla «yakınlık kurmuş yeni bir kuşağın gelişmesiyle» kuruluyor. 1926 Asılmaları ile Türk aydınının bakışında ve bakış açısında elle tutulur bir değişiklik başlıyor.

Tekrarlıyorum, Kurtuluş Savaşı, önderleri uzakta olsa bile, İttihat ve Terakki Okulu'ndan mezun olmuş genç subay ve memurlar tarafından yürütülüyor. İttihat ve Terakki Okulu'nun mezun ettiği aydınların zamanı kısa ölçekli, mekânı geniş boyutludur. Yaşam İstanbul'da Tıbbiye'de veya Harbiye'de başlar, Afrika'nın çöllerinde sürgünle sürer, Paris'te yeni bir üniversite eğitimi ile yeniden başlar, muhtemelen Rusya'dan geçer, emperyal Osmanlı devletinin bir kentinde incognito devam eder, sürekli ölümle kucak kucağa yaşar (*). İttihat ve Terakki ihtilâlcisi için, sıradan insanlara on yıl, bir yıl kadar hızlıdır. İttihat ve Terakki aydını, hem kurucu ve hem de toprağa köksüzdür, bir imparatorluğa mekân kaydırmasını rahatlıkla kurabilir.

İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet aydınına ufuk daralması yaşanıyor. Misak-ı Millî bakış açısı giderek bir köyün iki tarlasının sınırlarına kadar inebiliyor. Zaman sabıra dönüşebiliyor (**). Bu, en çok ve büyük bir hırsla,

---

(*) «1903'de bir Türk gencine göre siyasi hayat neydi? Namık Kemal'in bırakmış olduğu bir ananeydi: İçerde menfa, Fransa'da firari hayatı idi.»

Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençlik, Siyasi ve Edebi Hatıralarım, İstanbul, 1976.

(**) «Mümtaz'a göre Sabih, gazetelerin efkârı umumiye dediği kaç başlı olduğunu bilmediğimiz o acaip ve efsanevi mahlûkun kuyruk tarafını temsil eder. O hadiselerle yaşadığını idrak eden adamdır. Dalgalarla yıkanan bir kaya gibi, onların

1930 yıllarında ekiliyor. Dar bakışlı köye çarpık aydın kuşakları üretiliyor.

Kurtuluş Savaşı'nın sayısız yürütücü kadrosu İttihat ve Terakki Okulu'nun öğrencileridirler; Mustafa Kemal, açıkça bir İttihat ve Terakki karşıtlığından özenle çekiniyor. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin yazarlığından Mustafa Kemal Paşa'nın bağnaz yandaşlığına transfer olan Yunus Nadi, 1923 yılı Ekim ayında Kemal Paşa'yı en büyük İttihatçı ilân ediyor. Bunu şöyle yapıyor: «Mustafa Kemal Paşa İttihatçıların büyüğü ve birincisidir. İttihat ve Terakki bir vatan partisiydi. Unvanın önemi yoktur. İttihat ve Terakki hâlâ vatanın içinde ve iş başındadır»[17]. Bu, bir doğruyu saptamanın yanında yüceltmenin ilk eğilimlerini de içeriyor.

Ancak 1926 yılında, yaşayan İttihatçı ihtilâlcilerin önemli bir bölümünün asılmalarının, amaç bu olmasa bile, pratikte Türk gericiliğine önemli bir ödün olduğuna inanıyorum. Çünkü Türk gericiliğinin önemli çizgilerinden birisi, İttihat ve Terakki düşmanlığıdır. Emperyalistlerle işbirliği içinde gericilik (*) önce Kurtuluş Savaşı'nı bir İt-

---

üstünden geçtiğini duydukça mesuttur. Sabih'in fikri olmasına lüzum yoktur, çünkü gazete vardır. Her cinsten gazete, onun hem okyanusu, hem gemisi, hem pusulası ve kaptanıdır. Onun için bazı mizaç değişiklikleri hariç, o gün okuduğu gazete ile beraber tabedilmişe benzer. Fakat konuştukça çağrılar çoğaldığı ve hatıralar derinleşmeğe başladığı için, sonuna doğru dört beş fikrin olduğu da vakidir. Bu gece de öyle idi. Başta demokrattı, sonra çok ateşli bir ihtilâlci oldu. Ondan sonra bitmez tükenmez bir insanlık sevgisine daldı. Ve nihayet nizam ve intizam lüzumuna.»

Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 132-133.

(*) «Hürriyet ilân edilir edilmez gözler hür memleketlere çevrilmişti. Fransız ve İngiliz efkârı umumiyesinin bize müzaheret göreceği ümit edilmişti. İlk günlerde oldukça bir sempati gösterildi. Fakat derhal yüksek siyaset ve entrika tesirini hissettirdi. Bütün dünya matbuatı Türk inkılâbı ve İttihat ve Terakki aleyhine döndü. İttihat ve Terakki dar-kafalı, sefener, jacobin idi, mutaassıptı. Zavallı ekalliyetleri Türkleştirmek istiyordu. İstiklâl istiyordu. Memleketteki ecnebi hâkimiyetini yani kapitülasyonları kaldırmak istiyordu. Avrupa'nın

tihatçı «senaryosu» olarak gösterdi; bunun, Kurtuluş Savaşı'nı mahkûm etmek için yeterli olduğuna inandı. Daha sonra yeni «senaryolar» ekledi (*). Kötülemekten vazgeçmedi; 1926 yılı Asılmaları, kötülemelere pratik bir dayanak ve yeni gelişmelere kapı oldu.

Şimdi Türk gericiliğinin tarihsel gelişmesinin bir çizgisini belirleyebilmek için Aydın Üzerine Tezler'in üç kitabının bir özetini verebilirim: Yenilikler, memurlarla taşındı; Mahmut-u Adli'nin önce geri unsurları yıkıp sonra da merkezi diktatoryayı kurma süreci içinde yaratmak zorunluluğunu duyduğu yeni memur kadroları aynı zamanda yeniliğin taşıyıcısı oldular.

Türk gericiliği, memur düşmanıdır. Bürokrasi düşmanlığının temelinde, Türk gericiliğinin tezleri yatıyor.

Tanzimat, radikal bir biçim değiştirme girişimidir. Tanzimat, tarih içinde, Kemalizmden çok daha köktenci bir atılımdır. Batı kurumlarının transplantasyonunu amaç ediniyor, Türk gericiliği Tanzimat'a karşı tutum ile oluşuyor.

Türk gericiliği, Tanzimat düşmanıdır. Her Tanzimat düşmanlığında Türk gericiliğine bir ödün yatıyor.

İttihat ve Terakki, ulusal merkezi devleti kurma yönünde Türk gençliğin disiplinli örgütlenme ve iktidara yönelme hareketidir. Emperyalist devletlerle işbirliği geleneğini sürdürerek işe başlamış olmasına rağmen, pratiğin içinde, ulusal merkezi devlet amacına sıkıca bağlandığı için, Almanya dahil tüm kapitalist devletlerle anlaşmazlığa düşüyor.

Türk gericiliği, emperyalist ilişkileri ve bağlantıları içinde, en çok İttihat ve Terakki düşmanlığı yapmak zorunluluğunu duyuyor.

5 Eylül 1919 tarihli İkdam Gazetesi[18] Başbakan Damat Ferid Paşa'nın, Anadolu'daki Kurtuluş hareketiyle il-

---

bütün mali muhitleri bu cüretkâr gençler aleyhine dönmüştü.»

Hüseyin Cahit Yalçın, Talât Paşa, Yedi Gün Neşriyatı, 1943, s. 26.

(*) Daha sonra Bolşeviklik suçlaması eklendi.

DAMAT FERİT, TALÂT'IN NİŞANINI ALMAK İÇİN KARAR ÇIKARIYOR

Seyyiatı vakıasından dolayı divanı harbi örfiye sevki iktiza eden sadrı esbak Talât Paşa'nın hais olduğu rütbei vezaretinin ve hamil bulunduğu nişanı zişanlar ile madalyaların nez'i ve hükumatı ecnebiyye tarafından ita kılınmış olan nişan ve madalyaların dahi talikına dair olan müsaadei seniyyenin istirdadı tensib edilmiştir.

İşbu iradei seniyyenin icrasına sadaret memurdur.

9 cümadelahire 1337 12 Mart 1919

Sadrı Azam ve Hariciye Nazırı
Damad Ferit

Şeyhülislâm
Mustafa Sabri

Bahriye Nazırı
Şakir

Şurayı Devlet Reisi
Abdülkadir

Adliye Nazırı
İsmail Sıdkı

Maliyye Nazırı
Tevfik

Ticaret ve Ziraat Nazırı
Edhem

Mearıf Nazırı
Ali Kemal

Harbiye Nazırı
Abuk

Evkafı Hümayun Nazırı
Vasfi

Dahiliye Nazırı
Cemal

Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı
Mehmed Ali

Nafia Nazırı
Ahmed Avni

gili olarak bir demecini yayınlıyor. Damat Ferit, demecinde, Anadolu halkından hoşnutluğunu belli ediyor: «Her taraftan aldığımız telgraflar ahalinin sadakatine şahadet ediyor. Halk, merkezi hükümeti kabul ve onun emirlerine itaat eylemekte, saltanat hanedanına ve devlete hulûs-ı sadakat göstermektedir.» Ancak bu hoşnutluk, daha büyük bir hoşnutsuzluğu dengelemek için kullanılıyor.

DAMAT FERİT, KANUN-I ESASİİ TEBDİL VE TAĞYİRDEN TALÂT, ENVER, CEMAL, DOKTOR NAZIM'I İDAMA, CAVİT İLE MUSTAFA ŞEREFİ ONBEŞ YIL KÜREĞE MAHKÛM ETTİRİYOR

Hükümeti Osmaniye'nin şekli kanunisini vücude getiren kuvayı selâse (Anayasada yer alan üç kuvvet yerine, y.k.) fevkinde dördüncü bir kuvvei tehdidiyye vücude getirebilmek suretile tağyir edilmiş olmasından dolayı maznunı aleyhim olup hali firarda bulunan ve İttihad ve Terakki şahsı manevisini temsil eden meclisi umumi azasından esbak sadrı azam Talât Paşa ile esbak harbiyye nazırı silki askeriden matrud Enver ve esbak bahriyye nazırı kezalik silki askeriden matrud Cemal ve mearif nazırı esbakı Dr. Nazım Efendilerın idamlarına ve feran zi medhal esbak maliyye nazırı Cavıt ve esbak ticaret ve ziraat nazırı M. Şeref Beylerin on beşer sene müddetle küreğe konulmalarına ve hukuki medeniyyeden biliskat emvali mahcuzelerinin usuli dairesinde idare ettirilmesine ve meclisi ayan reisi sabıkı Rifat ve esbak posta ve telgraf nazırı Haşim Beylerin beraatlerile beraat kararının ümuri memurelerine aid hususatdan dolayı ileride divanı alide muhakemelerine manı teşkil edememesine dair Derseadet'deki divanı harbi örfiden Rifat ve Haşim Beyler hakkında vecahen ve diğerleri hakkında gıyaben verilen karar, firariler ele geçdiklerinde tekrin muhakeme edilmek üzere tasdik ve esbak şeyhulislâm Musa Kâzım Efendi'nin mezkûr divanı harbce vecahen mahkûm olduğu on beş sene kürek cezası, mükerreren meşihatı islâmiyyeyi ihraz eylemekle beraber mesleki ilmide bir mevkii mahsusı haiz bulunmasına inzimam eden şeyhuhet ve malûliyetine binaen ve kanunu esasinin 7 nci maddesile müeyyed hukuka istinaden nefyi muvakkate tahvil edilmiştir.

İradei seniyye tarihi 14 şevval 1337 13 Temmuz 1919.

Alçak ve kukla Ferit, Anadolu hareketini küçümsemek gereğini duyuyor: «Bu hareket hiçbir askerî şekli haiz olmayıp milletin esaslı kısmına dayanmaz. Bu hareketi icat etmeğe çalışanlar, harp zamanında zabit olup bugün herhangi bir sanatı icra etmek için Anadolu'nun ötesine berisine yayılan bir takım gençlerdir.» Bunun, güçsüz bir gençlik hareketi olduğunu ileri sürüyor. «Bu hareket alevleri sönmüş bir saman ateşi gibidir.»

Küçümsemek yetmiyor, kötülemeyi eklemek zorunlu oluyor. «Bununla beraber bu hareketi şiddetlendirmek maksadıyla halen Anadolu'ya çok büyük paralar sarf olunuyor ve bunda da harp zamanında büyük servetler topladığı bilinen meşum İttihat-ı Terakki'nin parmağı görülüyor. Binaenaleyh hareket hakikatta bir İttihat-ı Terakki hareketidir.» Hepsi bu kadar; Damat Ferit'e göre, Kurtuluş Hareketi'ni İttihat ve Terakki hareketi ile özdeşleştirmek, mahkûm etmek için yeterlidir.

Mahkûmiyeti eyleme dönüştürüyor. İttihat ve Terakki'nin bütün mallarına el koyuyor ve 1 Şubat 1919 tarihinde almış olduğu bir kararla, kendisini feshetmiş olan İttihat ve Terakki'nin bütün malları ile nakit ve tahvillerinin Hazine'ye aktarılmasını sağlıyor. Bununla yetinmiyor; yeni siyasal örgütlenmeler içinde İttihat ve Terakki ile kurulabilecek bağlantılar, bunların, Damat Ferit Hükümeti tarafından kapatılması için gerekçe yapılıyor. Bu çerçeve içinde 5 Mayıs 1919 tarihinde Teceddüt ve Hürriyeti Avam Fırkaları kapatılıyor. Kapatma kararında «bu siyasî teşekküllerin idare meclislerini teşkil eden azanın isim ve hüviyetleri incelendiği zaman hemen hepsinin eski İttihat ve Terakki mensuplarından oldukları, bir kısmının da halen sanık olarak mevkuf bulunduğu» gösteriliyor[19]. Tam bir iç savaş uygulaması görünüyor.

Tüm gericiliğinin biçimlenip çizgilerinin belirlenmesinde İttihat ve Terakki düşmanlığının ayrı bir yeri var. Talât, Enver ve Cemal'in öldürülmeleri veya bir iç savaş içinde ölmeleri, belki tarihçiler ve belli yorumcuları için, daha önce Damat Ferit tarafından alınan idam kararını

unutturabilir; ancak bir akımın oluşmasında, bir gerici ideolojinin belirlenmesinde var olan etkisini ortadan kaldırmaz. Başka hiç bir transformotör olmasa bile, tarihsel kalıtım ve bilinçli içgüdü (*) Damat Ferit'in idama veya küreğe mahkûm ettirdiği Doktor Nazım ile Cavit'in, 1926 Asılmaları içinde hayatlarını kaybetmiş olmalarını, bir bakış açısının öğeleri haline çevirmeyi sağlamaya yetebilir.

İttihat ve Terakki düşmanlığı, daha hafif bir niteleme ile, İttihat ve Terakki Hareketi'ni kötüleme alışkanlığı, Kemalist yazarlar için bir alâmet-i farika, ayırıcı işaret, oluyor (**). Yalnız, 1926 Asılmaları'na da tek başına bu açı-

---

(*) «Bilinçli içgüdü» kavramının yadırganması mümkün, kavramın yeni olduğunu düşünmüyorum. Deyimi yeni saymak mümkün, ancak «sürü bilinci», «herd-consciousness» deyiminden daha iyi geliyor.

Çevre ve doğa ile temas sonucunda ilk bilincin doğuşu ile ilgili aktarmayı, okuyucunun istediğinde kendi çevirisini yapmasına olanak sağlamak amacıyla, İngilizce olarak yapıyorum.

«Consciousness is at first, of course, merely consciousness concerning the *immediate* senuous environment and consciousness of the limited connection with other persons and things outside the individual who is growing self-conscious. At the same time it is consciousness of nature, which first confronts men as a completely alien, all-powerful and unassailable force, with which men's relations are purely animal and by which they ara overawed like beasts; it is thus purely animal consciousness of nature (natural religion) precisely because nature is as yet hadrly altered by history -on the other hand, it is man's consciousness of the necessity of associating with the individuals around him, the beginning of the consciousness that he is living in society at all. This beginning is as animal as social life itself at this stage. İt is mere herd-consciousness, and at this point man is distinguished frod sheep only by the fact that with him consciousness takes the place of instinct or that his istinct is a conscious one.»

Marx and Engels, Collected Works, Vol. V, p. 44.

(**) Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabında «Çankaya Yaranı» olarak nitelenen Yakup Kadri, bir romanında yazıyor.

«Ahmet Kerim, politikacılığın bu bayağı dedikodu tarafını hiç sevmezdi. Polltikacılığın bu çeşitli görünüşleri gerek kendi lehine, gerek kendi aleyhine olsun, ona sonsuz bir tiksinti verirdi. Zaten, İttihat ve Terakki teşkilâtında en çok sevim-

dan bakmamak gerekiyor.

Yöntemsel bir parantez açarak, başka bir çalışmamla eşitsiz gelişme yasası ile ilgili olarak geliştirdiğim üçlü soyutlama düzeyini burada da tekrarlayabilirim. Şöyle: Birinci, ilkel anlamda kullanıyorum, soyutlama düzeyinde 1926 Asılmaları'na, Kemal Paşa'nın kişisel otoritesi ile Kemalist Diktatörya'yı kurma sürecinin bir aşaması gözüyle bakmak mümkün. Bunun yanlışlığını göstermek kolay olmamalı. Ancak soyutlama düzeyini burada durdurmak için de bir neden görmüyorum. İkinci soyutlama düzeyinde, 1926 Asılmaları'nı, Türkiye'de bir «Ekol» olan İttihat ve Terakki bakış açısıyla hesaplaşmanın bir gereği olarak da ele almak mümkün. Bunun da pek kolaylıkla yadsınabileceğini düşünemiyorum.

Ancak insan yaratıcılığının en işlek mekanizması olan soyutlamanın burada da durması gerekiyor. Üçüncü soyutlama aşamasında şu ileri sürülebilir: 1926 Asılmaları, bir iç savaş döneminde radikalleşmiş olan bir kuşağın, radikalizminin kırılması işlevini de üstleniyor.

Üçüncüden ikincisini inmek, ikincisinde birincisini bulmak zor değil. Üçüncüsü, ve buradaki örnekte en üst düzeydeki soyutlamanın gösterilmesi gerekiyor.

Göstermenin iki aşaması olmalı; radikalleşmeyi gösterebilmek için önce bir hareketsizliği saptamak gerekiyor. Buna daha önce değindim; Türk halkı, Kurtuluş Savaşı'na, savaşın başında, çok büyük bir isteksizlik gösteriyor. Doğan Avcıoğlu, bunu, Millî Kurtuluş Tarihi'nde «halk, savaştan yana değildir» diyerek açıklıyor. Kurtuluş Savaşı ile birlikte İstiklâl Mahkemeleri, savaş kaçaklarına verilecek cezaları saptamaktan yorgun düşüyor (*).

---

siz, kaba ve utanç verici bulduğu şey bu demagogca militanlıktan, bu cinayet romanlarının kişilerine mahsus tavırlardan, hareketlerden, bu dört tarafı çamurlu fesat ve iftira sisteminden, bu kokuşuk 'suizan' ve 'suikast' havasından başka ne idi.

Y.K. Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi, s. 39.

(*) Kemalizmin aşkın düşünürü Doğan Avcıoğlu'nun çalışmasının bu bölümü ayrıca okunmaya değer. Kurtuluş Savaşı'nın yürütücüleri, savaş kaçaklarını mallarına el koymak ve-

İstiklâl Mahkemeleri, daha sonra siyasî davalara bakmadan önce, bir tür cepheye asker sevk örgütleri olarak çalışıyorlar.

Cepheye askerin, idam cezası verebilen mahkemelerin etkinliğiyle gönderildiği bir savaşta halkın, en azından savaşın başında, savaştan çok uzak kalmak istediğini söylemek mümkün. Söylemenin yanında ve ötesinde ayrıca yazılıyor. Kemalizmin has romanı sayılan Yaban, eğer halkın isteksizliğini anlatmıyorsa, ne anlatıyor?

Burada, ileri sürülenleri güçlendirmek için, daha sonra formüle edilebilecek bir tezi açıklamak durumundayım: Halk, Kurtuluş Savaşı'na isteksiz olduğu için Kemalizm, halkçılık ile köycülük ilkelerini geliştirmekte gecikmiştir.

---

ya ailesini rahatsız etmekle tehdit etmeyi düşünüyorlar. Buna karşı çıkanlar oluyor, bunu savunanlar çıkıyor. Savunanlardan Refik Şevket İnce, şöyle savunuyor: «Bu amacımızı korumak için çalışacağız. Gideceğiz, asacağız, asılacağız, hapsedeceğiz. Ve ancak böyle başarılı olacağız efendiler. Başarılı olmak için de asacağız, keseceğiz, kesileceğiz.»

Sevgili Doğan şöyle devam ediyor: «Meclis'te uzun duraksamalardan sonra İstiklâl Mahkemeleri kurulur ve birçok ilde işlemeye başlar. Mahkemeler, asker toplamakta başarılı olurlar. Örneğin Refik Şevket İnce, Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin cepheye 13 bin asker yolladığını ileri sürer. Mahkemeler idamlardan çok gözdağı vermeye çalışırlar. Örneğin dördüncü kez askerden kaçan eri, Ankara İstiklâl Mahkemesi asar, fakat pişmanlık duyduklarını belirten üç asker kaçağı, bir daha kaçarlarsa idam edilmek üzere cepheye yollanır.»

Doğan Avcıoğlu, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin bir kararını da aktarıyor. Aktarıyorum.

«Mahkemeleri görülen 250 erin birinci ve ikinci kez kaçtıkları sabit olduğundan, suçlarına göre otuzar ve ellişer değnek vurulmalarıyla, daha çok kaçmış olanların Elcezire cephesine yollanmalarına ve yitirdikleri askerî eşyaları ödemelerine oybirliği ile karar verilmiştir.»

Sevgili Doğan, bir başka yerde, Kemal Paşa'nın yöntemini anlatırken şunları yazıyor.

«Atatürk, burada ve her yerde eşraf ve ulema ile toplantılar yapmıştır. Muhatap eşraftır. Halk ortada yoktur.»

Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap, İstanbul. 1974, s. 980 ve 987.

Bu tezi tersinden de okuyabilirim; Kemalizmin halkçılık ve köycülük ilkelerini geliştirmek için 1930 yıllarını beklemesi, başka nedenlerle birlikte, halkın ve köylülüğün Kurtuluş Savaşı'na karşı isteksizliği ile ilgilidir.

Bu tezin uzantısını yazabilirim: Kurtuluş Savaşı, Türk halkının isteksiz olarak katıldığı bir savaş oldu.

Burada yeni olan, bu tezin bir bütünlük içinde açıklanmasıdır. Yoksa, Türk halkının Kurtuluş Savaşı'na isteksizliği, tarih kitaplarında olmasa bile, en çok okunan en Kemalist romanda, Yabanda, leit motif oluyor. Yaban, ittihat ve Terakki Okulu'ndan kalma ufku daha geniş aydın üzerine mekân olarak da sınırlı bir çevreye bağlı, köye yönelik yeni ve Kemalist aydını yaratma süreci içinde, bir aydın düşmanlığı nitelemesi ağır olsa bile koyu bir aydın eleştirisini içeren bir roman olmasının yanında, çok önemli dozajda, Türk köylüsünün İstiklâl Savaşı'na ve bu savaşın gazilerine ilgisizliğini yazıyor.

«Ben yedek subay Ahmet Celâl, Cemal Paşa'nın oğlu Ahmet, Porsuk çayının kenarında böyle bir tohum haline girdim. Bir kulaç, iki kulaç kara toprak içinde filizimi sürmek, dal ve budaklarımı aydınlığa doğru uzatmak, meyvemi vermek için Allah'ın rahmetini bekliyorum. Ve gömülü olduğum toprağın ıstırabını bedenimde hissediyorum» (*). İstiklâl Savaşı'nda bir kolunu kaybetmiş, deyimiyle «kanatlarımın biri kırılmış», bu nedenle İstanbul'daki çevresinden utanıyor, sığındığı köyünde yaban (**) sayılıyor. Acı duyuyor: «Ben, Celâl Paşa'nın oğlu Ahmet, İstanbul'un en muhteşem konaklarının birinde doğup ve

---

(*) *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban. İstanbul. 1972, onikinci baskı, s. 60.*

Aktarmaları buradan yapıyorum, bundan sonra sayfa numarası vermeye gerek görmüyorum.

(**) Yaban kelimesi ve kavramı bütün dillerde var. Milliyet kavramından önceki aşamayı yansıtıyor, bu nedenle İngilizce yaban, foreln, sözcüğü artık kullanılmıyor. Merkezi devlet ve milliyet kavramından önce köylü, kentliye yaban diyor.

Yakup Kadri, toplumsal gelişmenin geri aşamalarındaki geçerli bu kelimeye dayanarak bir aydın eleştirisi çıkarıyor.

parıltılı hülya iklimlerine doğru kanat açıp uçtuktan, uçtuktan sonra, kanatlarımın birisi kırılmış olarak buraya düştüm. Otuz iki yaşında bir emekli asker, bütün geleceği geride kalmış bir sakat delikanlı, şimdi burada... — Ne yapıyorsun? Hah, hah; adam sen de..»

Kurtuluş Savaşı'nın başında halkı için bir kolunu kaybetmiş ihtiyat zabiti paşazade Ahmet, köylünün savaşa isteksizliğini, bir gaziye ilgisizlik olarak yaşıyor: «Lâkin, bu köyde de hiç kimse kolsuz olduğumun farkında değil... Oysa, burada, isterdim ki, farkında olsunlar. Zira, sağ kolumu, ben, onlar için kaybettim. İstanbul'da zilletim olan şey burada şerefimdir. Hattâ, ilk günler Mehmet Ali (kendisini, yalnızlıktan kurtarmak için köye çağıran emireri, y.k.) ile köyde dolaşırken şuna buna rasgeldik mi, hemen sağ yanımı çeviririrdim. Hele, yeni yetişen delikanlılara, genç kızlara ne yapıp yapıp mutlaka bu eksikliğimi hissettirmeye çabaladım. Bu, benim son süsüm, son gösterişim, son çalımımdı. Beş on gün içinde o da gitti. Sağ kolumun yokluğu, kimsenin takdirini celbetmek şöyle dursun, hatta merhametini bile uyandırmadı. Acaba niçin? Bunu sonradan anladım: Zira, burada, sakatlık hemen herkese mahsus bir hal gibidir.» Köylü, kendi yoksulluğunun bilincini duymuyor.

Kavgası yok. Kavgasızların bilinci olmuyor.

Kavgası olmadığı için bilinmiyor; Ahmet Celâl de merak ediyor: «Kimbilir, kimbilir... Türk köylüsünün ruhu, durgun ve derin bir sudur. Bunun dibinde ne var? Yalçın bir kaya mı, balçık yığını mı, bir yumuşak kum tabakası mı? Keşfetmek mümkün değildir.»

Ancak savaş ve iç savaş koşulları keskinleştiriyor.

Savaş ve iç savaş yaklaştırıyor. Başında şöyle duruyor: «Türkiye'nin aydın sınıfı, gerçekten bu toplumun kaymağı mıdır? Eğer öyle ise, bu Salih Ağalardan, Bekir Çavuşlardan, bu Ismaillerden, bu Zeynep Kadınlardan bende bir şey bulunması gerekmez miydi? Oysa, ben burada hayvanlara insanlardan daha yakınım. Onları, tiksinmeden, şefkatle sevmesini biliyorum ve bu sevgim on-

lara geçebiliyor. Boz eşek bana iyiden iyiye alışmış. Zira, onun başını koltuğumun altına alıp saatlarca okşarken, o tatlı tatlı bana bakar ve bazen ben yürüyünce kendiliğinden arkama takılır.» Açık ancak tekrarlamam yararlı olabilir; boz eşek Türk aydınını seviyor ve arkasından geliyor.

Ama halk çocuğu, köylü çocuğu İsmail öyle mi? «Oysa, küçük İsmail, bana karşı hâlâ ilk geldiğim geceki yabancılığını, uzaklığını muhafaza etmektedir. Ona, dostluk, ve sevgi göstermiyor muyum? Eski çamaşırlarımı hep ona vermiyor muyum? Avucuna ikide bir paralar sıkıştırmıyor muyum? Yaptığım iyiliklerin hiç biri, hiç biri onu bana meylettiremiyor!» (*) Küçük İsmail, hiç kuşku yok, içinden çıktığı halkın davranışlarını yansıtıyor.

(*) Bir aydın eleştirisi ile birlikte başka bir çalışmada «Kemalist Estetik» olarak adlandırdığım, Kemalist insanı veya aynı anlama gelmek üzere aydını yaratma çalışmaları başlıyor. Yaban, ve daha önce Halide'nin Sinekli Bakkal'ı Kemalist Estetik'in oluşumunda önemli yer tutuyorlar.

«Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak... Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim?

Odamı dolduran bütün bu kitapları yakmak.

Bu resimleri, bu levhaları ayaklarımın altına alıp ezmek.

Neye yarar? Hepsi benim içime girdiler. Bende, silinmez, kazılmaz, yıkanıp temizlenmez izlerini bıraktılar. Benim iç duvarlarım, bütün bu yabancı nakışlar, çizgiler, işaretler, renkler ve hiyerogliflerle doludur. Dış cephem değişmiş neye yarar? Ben, asıl ben, bu toprağın malı olmayan ve hepsi dışardan gelen maddeler ve unsurlarla yoğrula yoğrula adeta sınai, adeta kimyevî bir şey halini almışım.

Geçen gün, kırlarda dolaşırken ayağım bir konserve kutusuna çarpmıştı. Durup bakmıştım. Bu kutu Amerika'dan gelmiş bir kutu idi ve üstünde İngilizce bir şeyin adı yazılı idi. Bu kutuyu buraya hangi yolcular bıraktı? Kimbilir ne zamandan beri kaldı, bilmiyorum. Fakat tuhaf bir ilgiyle eğildim, elime aldım, baktım ve adeta bir eski aşinayı görür gibi oldum.

Ben, bu topraklarda, işte bu teneke kutunun eşiyim.»

Yakup Kadri, Yaban, s. 61-62.

Fakat savaş türünden, insan yazgısının doğum kadar yoğun eylemleri, halkı değiştiriyor. İç savaş, halkı içine alıyor ve içine aldığı halkı değiştiriyor.

«Karamürsel'in durumu buna en güzel bir örnek» oluyor[20]. Bir kaynakta bir paragraf böyle başlıyor; kaynak örneği başka yerde arıyor ve ben başka yere koyuyorum. Olgu veya kaynakta kullanılan sözcük ile «örnek» aynı, ben konduğu yeri değiştiriyorum. Kaynak devam ediyor: «Yurtsever Karamürsellilerin kurdukları 'Ne Olursa Olsun' adındaki milis gönüllü taburu ile 'Gök Bayrak' adı verilen tabur millî mücadele tarihimizde fedakârlıklariyle tanınmışlardı. Fakat iç çatışmalar halkı şaşırtmıştı. 8 Mayıs 1920'de İzmit'ten gelen Dr. Enis komutasındaki bir millî kuvvet kasaba ileri gelenlerini, halifecidir diye, alıp götürmüş ve sorgusuz sualsiz öldürmüştü.Fakat beş gün sonra, 13 Mayıs'da kuvayi inzibatiye kasabaya gelince Kuvayı Milliyeciler çekilip gitmiş, kasaba halifecilerin eline geçmişti. Bir hafta sonra da, 20 Mayıs'da Cemal Bey komutasındaki Gök Bayrak Taburu İzmit'ten gelip Karamürsel'i sarmış, ne yapacağını şaşıran halk iki ateş arasında kalmıştı.» Belki de halkın değişme sürecini başlatabilmesi için iki ateş arasında kalıp şaşırması gerekiyor.

Oldukça şaşırdığı anlaşılıyor ve şaşkınlığını şiddete

Bir karşılaştırma yapmaya olanak sağlamak ve kaydırmanın boyutunu gösterebilmek için bir başka aktarma yapıyorum.

«Yunanlıların yirmi bir uçağı vardı. Bizim bir uçağımız vardı, onun da benziği eksik, makinesi bozuktu. O günlerdeki Türk havacılarının cesaretini anlatacak güçte değilim. Onların sadece getirdikleri haber değil, Yunan uçaklarına ve ulaşım kollarına yaptıkları saldırılar da son derece önemliydi. Bunların arasında, dünyanın muhayyilesini şaşırtacak olan bir tanesi Yüzbaşı Fazıl'dı. Bir havacıyla Fazıl'a ne gönderelim diye sorduğum zaman 'Fransızca Temps gazetesini yollayın, Fazıl yalnız onu istiyor' demişti. Fazıl'a Temps gazetesini yolladık.»

Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1979, s. 191.

dönüştürmesinin örnekleri var, biliniyor. Halide Hanım, savaşın dumanları arasında, topallaya topallaya gelen Albay Kâmil'i görüyor ve yaralı olup olmadığını soruyor. Kâmil cevap veriyor: «Hayır, beni Konya'da mücadeleye karşı olanlar yakaladılar. Nazım'ın yanındaydım. O pencereden atlayarak kurtuldu. Mücadeleye karşı olanların başındaki köylüler beni üç gün sürecek bir işkenceden sonra ölüme mahkûm ettiler. Birinci gün dayak attılar, hayli şiddetli, ikinci gün ayağımın tırnaklarını söktüler, işte acayip yürüyüş ondan ileri geliyor, üçüncü günü de beni soydular, kollarımı ipe bağlayarak bir atın arkasına koydular. At hızla koşunca kafam yerlere çarpıp durmağa başladı»[21]. Halk (*)., köylü, Kurtuluş'a isteksizliğini kurtuluş için savaşanlara işkence yaparak gösteriyor.

Halk isteksiz; peki savaş var, kimlerle yapılıyor? Falih Rıfkı, sanki bu soruyu cevaplandırmak isterce şunları yazıyor: «Bu devir Çerkez Ethem'ler, Demirci Efe'ler, Yörük Ali'ler, Topal Osman'lar devridir. Uzun, ta 1919'dan beri devamlı bir işkence gibi sürüp giden savaş sıkıntısı halkın devletten de, ordudan da sıtkını sıyırmıştır»[22]. Halkın savaştan uzak duruşu konusunda hiç bir kuşku yok. Falih Rıfkı Çankaya'nın bir başka yerinde şunları açıklıyor: «Kuvay-i Milliye çetelerinin başında kah-

---

(*) Türkiye'nin ve Türk halkının sui generis, unique, olduğu tezinin abartılmasına çok karşı olduğumu daha önce, bir kaç kez, yazdığımı hatırlıyorum. Devam ediyorum.

«Mara banyo yaparken Caen'den bu cinayeti işlemek için gelen bir kadın tarafından öldürülmüştü.

Bazı kişiler bu kadının kaçtığı kanısındaydılar ama bir çok kişi de tutuklandığını söylüyordu.

Halk çobansız kalmış sürü gibiydi şimdi.»

«Gamelin'i tanıyan kadınlar çığlık atıyordu. 'Kan içici herif! Günde on sekiz franka satılmış katil! Hele hele artık gülmüyor bile! Nasıl da sararmış suratı!'

Gamelin ve arkadaşlarının giyotine yolladığı fesatçılara, aristokratlara, aşırılara ve ılımlılara küfürler yağdıran kadınlardı bunlar. Aynı kadınlardı.»

Anatole France, Tanrılar Susamışlardı, İstanbul, 1982, s. 82 ve 242.

ramanlar da, haydutlar da, sahtekârlar da bulunmuştur»[23]. Kemalizmin ve Kemal Paşa'nın en yetenekli gazetecilerinden Falih Rıfkı şunları da ekliyor: «Bazıları sadece kahramandır. Bazıları, kahraman-haydut karışımıdır. Bununla beraber 1920-1921 yılı arasındaki yer yer ayaklanmalar, bu çete kuvvetleriyle bastırılmıştır.»

İç savaş, haydutları kahramana, kahramanları hayduta çeviriyor. Alaşehir-Balıkesir bölgesinde ilk örgütlenmelerin başında bulunan Hacim Muhittin, 9 Ekim 1919 tarihli günlüğüne şunları düşüyor: «Bu sabah veda için Çerkez Şevket Bey geldi. Kendisiyle yalnız olarak hayli görüştük. Bir daha şekavet (haydutluk, y.k.) yapmamak için söz verdi.» Yalnız söz vermekle kalmıyor. «Yusuf ve Hüseyin Vehbi Beylerle İsmail'in İngilizlerden para alıp almadığını tahkik edecek. Ve sonra istediğim ve başım sıkıldığı zaman muavenetime gelmeğe söz verdi ve benimle olduktan sonra cehenneme bile gideceğini ilâve etti.» Haydut, Kurtuluş Savaşı'na katılmaya söz veriyor, İngilizlerden para alan eşrafın arkasına düşüyor.

İnsanlar değişiyor, bilinçleniyor ve yükseliyor. İç savaş var, kamplara ayrılıyor. Bir yanda Damat Ferit yanlıları, diğer yanda Kurtuluş'tan yana olanlar yer alıyorlar. Valilerin çoğu mevcut hükümetten yana bir tutuma bağlanıyorlar, şaşmamak gerekiyor. Değişenler, Valileri değiştirmek istiyor; kaçınılmaz oluyor. Edirne Valisi, kolayını buluyor, gericiliğin koruyucu batağı olan İstanbul'a sığınabiliyor. Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi, o kadar şanslı olamıyor; öldürülüyor.

Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi'nin öldürülmesi, muhasebeci ve mütevazi Sabri'nin de yazgısını değiştiriyor. Muhasebeci Sabri Bey, birdenbire hiç de mütevazi görünmeyen şu bildiriyi yayınlamak gereğini duyuyor: «İrade-i Umumiye-i Milliyeyi temsil eden Sivas Kongresi mukarreratına tevfikan bugünden itibaren Eskişehir mutasarrıflık vekâletini deruhte eyledim.» Muhasebeci Sabri, bu bildiri ile Eskişehir'in en üst yönetici koltuğuna oturuyor ve kenti yönetmeye başlıyor. Önce herkese «azarlanmama öz-

gürlüğü» getiriyor; sonra «örfî idare mülgadır» diyerek sıkıyönetimi kaldırıyor (*). Yasada madde yoksa, hiç kimse azarlanamayacak! Azarlananlar, eğer alışmamışlarsa, yönetime gelince önce azarlamayı yasaklıyorlar.

Yaşanılan iç savaş koşulları, Kurtuluş Savaşı'nı başından itibaren düzenli birliklerle yürütmek isteyen, başından itibaren radikal eğilimleri kontrol altına almak ve mümkün değilse ortadan kaldırmak için özenli davranan Mustafa Kemal için de etkili oluyor. Mustafa Kemal'in kendisinin bu koşulların etkisiyle biçimlenmiş olması bir yana, içinden geçilen dönemin gereklerini görmekte ve bunlar için uygun önlem almakta gecikmediği görülüyor.

Ankara'da Millî Meclis'in açıldığı yılda, 8 Aralık 1920 tarihini taşıyan bir telgrafla «Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine» yapılan bir başvuru var. Kemal Paşa'nın bu başvuru telgrafını aktarmak gereğini duyuyorum. Şöyle yazıyor: «Bu mıntıkada ihtirasatı hasisesini menafii müşterekel aliyeye tercih eden türedilerin harekâtı ve fiiliyatı, vaziyeti umumiyemizi işkal edecek mertebeye vasıl oluyor. Gerçi esbab ve vesaiti mukabele mevcuttur. Ancak şedidültabı ve cüretkâr ve icabında kahhar (sonderece yokedici, y.k.) olan bir arkadaşa şahsen ihtiyacım his olunur derecededir. Bu arkadaşın orduyu devletinizde mühim hidemat ifa etmekte olan miralay Halid Bey olabileceğini ümit ediyorum» (**).

(*) «Mücrim olduğu kati maddi delillerle sabit olmıyan hiçbir şahıs hiç bir sebep ve bahane ile azarlanamıyacağı gibi hiç bir vatandaş memleketin asayişini fiilen ihlâl mahiyetinde görülmeyen zatı fikirlerinden dolayı asla muhatap tutulmayacaktır.»

«Örfi idare mülgadır. Herkes kemal-i huzur ve serbesti ile kanunun tayin eylediği hürriyet-i şahsiyesini istimal edebilir.

Eskişehir Mutasarrıf Vekili»

M. Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, İkinci Kitap, Ankara, 1965, s. 60.

(**) *Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 987.*

Şeyh Sait isyanının alevli günlerinde Millet Meclisi'nde cinayet var. Aktarıyorum.

Kemal Paşa, kendisinden izin olmadan görevlendirme yapılmasına son derece içerleyen Kâzım Paşa'dan ve pek kibar bir dille Albay Halid'i, Ankara'da oluşturulabilecek özel cezalandırma kuvvetlerinin başına istiyor. Halid, uzun süre, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa adına şiddet dağıtıyor.

Fakat iç savaş koşullarında radikal eğilimleri kontrol altına almak için alınan önlemlerin yanında iç savaşın ve genel olarak bağımsızlık savaşının içinden geçenleri radikalleştirme eğilimi var. Bunlardan hangisinin daha güçlü olduğunu kestirmek kolay değil. Ancak şu söylenebilir; Türkiye'nin özel konumunda radikal eğilimleri kontrol altına alma önlemlerinin etkisini sınırlayan etkenler saptanabiliyor. Bu etkenlerin başında, Türk burjuvazisi ne ölçüde korkak, dönek ve tutarsız olursa olsun, yine de bir anti-emperyalist savaşın dışında kalamıyor. Anti-emperyalist bir savaşı, radikal eğilimleri tümüyle ortadan kaldırarak yürütmek mümkün değil. Bu nedenle olmalı, bu saptamanın uzantısı olarak görünüyor, Türkiye komünizan eğilimleri kontrol altına alabilmek için resmen komünist bir parti kurma gereğini duyuyor. Resmî komü-

---

«Biraz sonra Halit Paşa da salona gitti ve ötekilerin Elazığ Mebusu Hüseyin Bey'le bir arada konuşmakta olduklarını gördü. Olayın bundan sonrasında pak açıklık yok. Ne oldu, ne konuştular, kesinlikle bilinmiyor. Fakat hep birlikte salondan dışarı çıktılar ve hep birden tabancalarına sarıldılar. Ali Çetinkaya (İstiklâl Mahkemesi Başkanı Kel Ali, y.k.) kaçarken, ayağı merdivene takılıp düştü, Halit Paşa üzerine çullandı. Bu anda üç ya da dört el silâh patladı. Ali Bey'i altına almış olan Halit Paşa yere yıkıldı. Mustafa Kemal Paşa ve savcıya haber verildi.»

«Halit Paşa ise, hastaneye kaldırılmamış, hâlâ Meclis binasında yatıyordu. 12 Şubat 1925'de İstanbul'dan gelen Operatör Orhan Abdi Bey ile Operatör Süreyya Bey, Meclis binasında Halit Paşa'yı ameliyat ettiler. Ameliyatın başarılı olduğu ve sağlık durumunun iyiliğe yöneldiğini bildirdiler. Fakat Halit Paşa yine hastaneye kaldırılmadı ve iki gün sonra 13/14 Şubat gecesi ansızın 'zatürreden' öldü.»

Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri 1924-1930, Ankara, 1972, s. 96 ve 98.

nist parti, saptırılmış bir komünizm anlayışını yaymayı başarabilir, fakat komünizm ilkesini açıkça veya tümüyle reddedemez.

Ayrıca Rusya'da iktidara gelen Bolşevizm, Türkiye'deki ürkek anti-emperyalist savaşa ilgisiz kalmıyor. Bu ilgiyi şöyle özetleyebilirim: Türkiye'nin bağımsızlık savaşı, kaçınılmaz olarak, zamanın en güçlü emperyalist ülkesi Büyük Britanya Imparatorluğu'na yönelmek zorundadır. Halkın Ingiltere'ye güven duygusu ne ölçüde kuvvetli olursa olsun, eninde-sonunda bu savaşın Türk-Ingiliz çatışmasına döneceğini görmek marksizm-leninizm doktrini ile yetişmiş kardolar için hiç zor görünmüyor. Böyle bir durumda bir tek sonuç ortaya çıkıyor: Rusya'daki yeni iktidar için Ingiltere ile savaşacak bir Türkiye'ye yardımın bir tek koşulu olabilir; İngiltere ile savaşmak. Yardım açısından savaşanın Sultan'ın kuvvetleri veya Kemalist hazırlıklar ya da Enver'in kadrosunun olması, önemli bir değişikliğe yol açmaz. Değişiklik, yardımın sürekliliğini belirleyebilir.

Kemalistlerin güçlenmesi ve yardım için daha istekli görünmesi, yardımın yönünü belirliyor. Kemalistlerin Sovyetler ile kurdukları ilişkiler de, Kurtuluş Savaşı içinde, radikal eğilimleri örtme önlemlerinin etkisini azaltabiliyor.

Hepsi toplandığı zaman, Kurtuluş Savaşı içinde Kemal Paşa ve arkadaşlarının, işin başından itibaren, radikal eğilimlere karşı çok duyarlı ve özenli davranmaları, bu duyarlılık ile özenin gerektirdiği ölçüde sonuç vermiyor. Savaş ve iç savaşın radikalleştirme eğilimleriyle birlikte 1926 yılına gelindiği zaman hâlâ yolunu arama cüretini gösteren bir kuşağın varlığı seziliyor.

Kemalizmin aşkın düşünürü Doğan Avcıoğlu şunları yazmak gereğini duyuyor: «Kurtuluş Savaşı'nın başladığı günlerde İdare ve Ordu, İttihatçı memur ve komutanlardan pek fazla temizlenebilmiş değildir»[24]. Ekliyor: Bürokrasi «Millî Mücadele amaçlarına eğilimlidir. Hele genç İttihatçı subay ve memurlar, uzun yıllardır burjuva demok-

ratik devrimin mücadelesi içindedirler.» Bir başka yerde de şunları yazıyor: «Enver Paşa zamanında gençleştirilen Ordu'nun genç subayları, genellikle reformlardan yanadır.»

Bütün bunların gösterdiği bir nokta var: Kurtuluş savaşının sonunda Türkiye'de, İttihat ve Terakki Okulu ile eğitilmiş, yaşanılan iç savaşla beslenmiş bir radikalizm var (*). 1926 Yılı Asılmaları, bu radikalizmi dağıtma işlevini üstleniyor.

Yalnız eklenmesi gerekiyor. Burjuvazinin iç cephesi dışında, sınıfların kavgaya isteksiz oldukları bir ülke ve zaman kesitinde yeni bir düzen kuruluyor. Bu düzenin kurulmasında liderin tartışmasız bir konuma ulaştırılmasının özel bir önemi var. Kemal Paşa'nın ise özel bir konuma ulaştırılmasında geçmişinden gelen bazı eksiklikler ve zorluklar görülüyor.

Tekrarlanmasında yarar görüyorum: Kemal Paşa'nın Mayıs 1919 öncesi kariyeri, Cumhuriyet tarihinin çizdiği türden önemli ve parlak olmaktan uzak duruyor. Bunu kanıtlamak hiç de zor değil. Bir tek kanıt yetebilir: Başbakanlıkta çok önemli görevlerden sonra Reşat ve Vahdettin dönemlerinde Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliği görevini üstlenmiş olan Ali Fuad Türkgeldi'nin anıları, «Görüp İşittiklerim», Türk Tarih Kurumu tarafından 1949 yılında yayınlanıyor. Zamanın tüm siyasal çalkantı ve aktörlerini içine alan ve bu yanıyla Osmanlı Devleti'nin son döneminde telefon rehberi izlenimi veren bu anı-tarihte Kemal Paşa'nın adı bir kez ve çok daha sonraki bir olay-

---

(*) «İlk plandaki lider kadro (İttihatçı liderler, y.k.) Malta'ya sürülerek bir milli direnişin çekirdeği olmaları engellenir, fakat bütün ülkede girişilen geniş çapta tutuklamalar ve cezalandırmalar, ikinci birçok İttihatçının Anadolu içlerine kaçmalarına ve milli direnişin örgütlenmesine katılmalarına yol açar. Mustafa Kemal, bu İttihatçı çekirdeğe dayanarak ilk direnişi hazırlayacaktır.»

Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1974, s. 1175.

la ilgili olarak geçiyor (*). Yalnızca bu bile, bir liderin oluşumunda ve kabul edilmesinde önemli bir eksiklik olarak duruyor.

Bu kadar değil. Lider, bir düzenin yıkımından çok yeni bir düzenin kuruluşunda önem kazanıyor. Çok basit bir nedenle böyle oluyor; çünkü yıkımda bilgiden çok şiddet ön planı alıyor. Yeniden kuruluşta, ne yaptığını çok iyi bilen ve yıkımda önemli rol alan bir sınıf veya bu sınıfa dayalı bir partinin yokluğunda, lider önem kazanıyor. Böyle bir konumda lider, kuruluşun pusulası işlevini alıyor.

Pusuladan kuşku duyulmaması gerek. Yolsuzlukta yol için, türlü kuşku içinde karar verebilmek için, bir tek güven gerekiyor: Pusulanın sağlam olması isteniyor.

Yıkımı yönetmiş ya da kurtuluşu yıpranmadan ve büyük karizma ile tamamlamış bir sınıf veya partinin yokluğunda, yeniden kuruluşta, pusula üzerinde bir tartışmaya izin vermemek bir yana, pusulanın güvenirliği ve aynı anlama gelmek üzere sınanmışlığı üzerinde bir edebiyat zorunlu görülüyor.

Tezi yazıyorum: Mücadele içinde kendisini kanıtlamış bir örgütün yokluğunda, liderin eksikliklerini tamamlamak bir toplumsal rüzgâr haline geliyor.

Tezin uzantısını ifade ediyorum: Bir sınıf mücadelede eksikliğini, bir lideri yaratarak, koruyarak, abartarak gölgelemeye çalışıyor.

Falih Rıfkı hatırlıyor, sanki İsmet, buradaki çözümlemelerimi duyuyor ve karşısına çıkmak istiyor. Kurtuluş mücadelesinin başında, İsmet, Falih Rıfkı Çankaya'da yazıyor, «Anadolu'da yeni bir kahraman yaratmaya çalışmayın» diyor. Biraz ilerde ayrıntı düzeyini artıracağım,

---

(*) «Anafarta hücumu Gazi Hazretleri'nin hidemat-ı mahsusaları ile def olundu ve kendisi 'Anafarta Kahramanı' unvanını ihraz eyledi.»

Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1949, s. 131.

Ali Fuad uyduruyor: Kemal Paşa, Osmanlı döneminde hiç «kahraman» unvanı almadı.

Mütareke yıllarının umutsuzluğu içinde Türkiye ve bu arada Türk aydını, yakıcı bir kahraman ihtiyacının girdabına düşüyor. Kemal Paşa'yı buluyorlar. Önde kalan kahramanlarının sağlığında Çanakkale'deki savunmayı önce abartıyor ve sonra ürkek ve çekingen bir biçimde Mustafa Kemal Paşa'nın sarışın başına bir zafer tacı türünden oturtmak için ilk adımları atıyorlar (*). Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı, yaşamların bir bölümünü, enerjilerinin çoğunu bir kahraman imajını yerleştirmeye ayırıyorlar.

Yeni düzen oturduğu zaman, yaratılan lider hakkında daha gerçekçi olmamak için bir neden kalmıyor. Mütareke İstanbul'unda, annesi Zübeyde'nin Akaretler'deki evinde yeteri kadar rahat ve monden görünemeyen, bu nedenle Şişli'ye taşınan Kemal Paşa'nın eylemleriyle ilgili olarak, aynı Falih Rıfkı, yıllar sonra ve yine Çankaya'da şunları yazıyor: «Mustafa Kemal'i daha önce Anadolu'ya 'sürmeğe' karar vermişlerdi. Enverci, harp suçlusu ve İttihatçı değildi ama, tekin de değildi. Çalmadığı kapı yoktu»[25]. Falih Rıfkı bu sırada İstanbul'da genç ve acar bir gazetecidir.

Bu bölümde, bölüm-içi ek olarak, Kemal Paşa'nın Samsun'da başlayan yeni dönemi ile ilgili olarak Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın imzaladığı görev kâğıdını sundum. Falih Rıfkı yazıyor, bu görevlendirme konusunda, o günlerde, Şakir Paşa, bir diğer paşaya şu bilgiyi veriyor: «Maksat Samsun taraflarında rumlara saldıran Türkleri yola getirmek, sonra Anadolu'da birtakım millî teşkilâtlanmalar oluyormuş, onları da ortadan kaldırmak! Mustafa Kemal'i bunun için yolluyoruz. Kendisine sadrazam Paşa ile beraber bir seyahatname vereceğiz.» Bunların, 1920 yıllarında yazılmaması gerekiyor.

(*) Kabul edilmeli, bu aşamada, Kemal Paşa bu zafer tacının tek sahibi olmaya özenmiyor.

Ancak buradaki ilk ve önemli adımı atmış olan Ruşen Eşref'i hiç unutmuyor. Tüm iktidarında kolluyor, büyükelçi yapıyor.

Ancak 1960 yılında yayınlanabiliyor. Kemal Paşa, bu görev ile ilgili kadrosunu oluştururken Binbaşı Hüsrev'i, daha sonraki yıllarda Hüsrev Gerede, alıyor. Hüsrev, Kemal Paşa misyonu ile beraber bulunduğu Havza'dan, On beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa'ya özel bilgi veren bir mektup yazıyor. Yedi Haziran 1919 tarihli bu mektupta Hüsrev, önce Kemal Paşa'nın «ahvali sıhhiyesinden naşı alkol istimal» edemediğini bildiriyor, kişiliğini övüyor ve görevi anlatıyor. Şöyle: «İstanbul'da günden güne elim şekle giren vaziyeti siyasiye azabı, izzeti nefsi millî hakareti içinde inlerken Kemal Paşa'nın mühim, müstakil bir memuriyetle Anadolu'ya gideceğini ve beni de erkânıharbiyesine muvafakatim olursa almak istediğini ve görüşmek arzusunda bulunduğunu söylediler. Görüştüm. Resmî vazifenin «Anadolu Müfettişi» şeklinde asayişi mahallinin istikrarına matuf olduğunu askerlikle alâkadar olmadığımızı gördüğümden, millî sahada belki hizmet ederim ümidiyle kemali minnet ve şükranla kabul eyledim.» Samsun'a çıktıktan hemen yirmi gün sonra yazılan, ancak kırk yıldan daha uzun bir zaman geçtikten sonra yayınlanabilen bu mektup, hem görev kâğıdını ve hem de Falih Rıfkı'yı doğruluyor.

Bu görevlendirme ile ilgili ve Bandırma Vapuruna binmeden önce, Kemal Paşa'nın ziyaretleri konusunda da, Falih Rıfkı bilgi veriyor. «Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya gitti. Pek güler yüzlü idi.» Devam ediyor: «Sonra Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'i gördü. O da pek samimi davrandı.» Bunlar ve Sultan Vahdettin, daha sonraki yıllarda hain ilân edildi. Falih Rıfkı, Kemal Paşa'nın Vahdettin'e veda ziyareti konusunda da şu bilgiyi verdi: «Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdettin'le adeta diz dize denecek kadar yakın» oturdu[26]. Kemal Paşa'nın, Vahdettin, Damat Ferit ve zamanın İç İşleri Bakanı ve Harp Bakanının güvenini alarak yola çıkmış olduğu, Kurtuluş Savaşı içinde bir sır değil.

Fakat bir süre yazılmaması gerekiyor. Falih Rıfkı, bir süre yazmıyor. Kemalist rejim ile yakın ilişki ve dost-

luğu bir devlet politikası olarak seçmiş olan Sovyetler Birliği'nde de, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinin kızgınlığı ile 1922 yılına kadar bazı eleştirici malzeme ve komintern toplantılarında parçalı bazı eleştirili konuşmalar bir yana, uzun yıllar, Kemal Paşa aleyhine ciddi bir yayın yapılmıyor. Türkiye'nin Kemalist dış politikadan ayrılışını kesin belli ettiği 1951 yılında, Sovyetler Birliği'nde bilimsel otoritesi yüksek Noviçev, sert eleştirisini yayınlıyor (*). Türk tarihçilerinin tarihi çarpıttıkları, tüm Kurtuluş Savaşı'nın Mustafa Kemal'e bağlandığı ve Kemal Paşa'nın Samsun'a ilerici hareketleri bastırmak görevi ile çıktığı, Noviçev'in yazısının temel teması oluyor.

(*) Noviçev'in bu incelemesinin ilk paragrafını aktarıyorum :

«Turetskie burjuaznie istoriki, ofitsial'nie i neofitsal'nie, fal'sifitsiruyut istoriyu natsional'no-osvoboditel'nogo dvijeniya, vozvışayut kemalistov i osobenno ih vojdya Mustafu Kemalya, svazivaya vsyu istoriyu i uspehi divjeniya s ego imenem, s deyatel'nostiyu burjuaznih organizatsiy: oni umalyayut rol' trudyaşiihsya mass i ih demokratiçeskih organizatsii v bor'be s imperialistami i soverşenno umalivayut bor'by kemalistov s narodom, ih antiraboçuyu i antikrest'lansskuyu politiki ve godı natsional'no-osvoboditel'nogo dvişeniya. Narodnie dvijeniya, naprimer, krest'yanskoe divişenie. Umışlenno izobrajayutsya turetskimi burjuaznımi istorikami hak banditskie, ştobı opravdat' zverskuyu rasprovu c nimi kemalistov.»

Samsun'a çıkış gerekçesini ise şöyle anlatıyor :

«İz vseh privedönnih vışe faktov stanovitsya soverşenno yasnım, şto Mustafa Kemal' napravilsya v Samsun potomu şto v Vostoçnoy, Tsentral'noy i Severnoy Anatolii bılo osobenno razvito massovoe dvişenie, preimuşestvenno krest'yanskoe. Tsel'yu poezki Mustafı Kemalya bılo putyem ustanovleniya veonnoy diktaturı, kak vırajalist' pravyaşie tureytskie verhi, opasnost' 'bol'şevizma' i ispol'zovat' gnev i revolyutsionniy porıv şirokih narodnıx mass v intiresah turetskoy burjuazii i pomeşikov.»

A. Noviçev, Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1918-1922 Godah, Voprosı İstorii, 1951, sayı 9, s. 56 ve 64.

1926 Yılı Asılmaları'nı, yazılanları gerektirici bir acılı eylem türü olarak görüyorum.

Buradan, bana gelinceye kadar, hiç yazılmamış olan bir olguya geliyorum.

Bunu önce bir tez olarak ifade ediyorum: Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu içinde mandacılığa karşı tutum açısından bir ayırım yapmanın hiç bir maddî dayanağı yoktur.

Bu tezdir, bir eğilim, kişilendirmek de mümkün. Aynı tezi kişi düzeyinde şöyle formüle edebilirim: Mustafa Kemal'i, manda karşısındaki tutumundan dolayı, yol arkadaşlarından ayırmak mümkün görünmüyor.

Bunun ilk kez yazıldığını sanıyorum, buna da pek şaşırmıyorum. Çünkü, burada Türk tarihi ile aydın tarihini ele alış yöntemi, şimdiye kadar olan tüm yöntemlerden ayrıdır. Ayrı yöntemin ayrı sonuçlara yol açmasını şaşırtıcı bulmamak gerekiyor.

Türk aydınını hep eyleminin ürünü olarak ele alıyorum.

Buradan tekil düzeye iniyorum: Kurtuluş Savaşı'nın liderliğine kadar Mustafa Kemal'in kişisel eylemi ile Kurtuluş Savaşı'na katılanlar ile arkada kalanlar arasında, manda konusunda bir ayrılığa neden olacak, bir ayırım göremiyorum. Bulamıyorum.

Burada Aydın Üzerine Tezler'in daha önceki kitaplarında geliştirilen tezlerden bazılarını hatırlama gereğini duyuyorum. Uzun yılların aşağılanması ve bir büyük imparatorluğun elçilik tercümanları kanalıyla dikte edilen emirlere göre yönetilir bir duruma gelmesi, Türk aydınında büyük bir güvensizlik kaynağı olmuştur. Türk aydını, bağımsızlığı, hep bir büyük devletin şemsiyesi altında görüyor. Ingitlere oluyor, Fransa oluyor, Almanya oluyor, isim değişiyor, şemsiyenin büyük devlete ait olma özelliği değişmiyor.

Daha önce Mustafa Kemal ile ilgili olarak, ayrı bir alt bölüm dışında ve geçerken değinilenleri hatırlamak gereğini yeniden duyuyorum. Türkiye Cumhuriyeti'nin bi-

rinci, ikinci ve üçüncü cumhurbaşkanları formasyonlarını, önemli ölçüde, İkinci Abdülhamit'in devlet başkanlığı döneminde aldılar. Mustafa Kemal, Abdülhamit Osmanlı tahtında iken dünyaya geldi; Hamid tahttan indirildiğinde 28 yaşında idi. Ayrıca Mustafa Kemal, Hamid döneminde, ihtilâlci hareketlerin ön planında yer almadı.

Ayrı okula gitmedi. Farklı kitaplar okuduğunu gösteren hiç bir işaret yok. Farklı eğilimler gösterdiği de ileri sürülemiyor. Saraydan evlenmek istediğini gösteren işaretler ile en son âna kadar bakan olmak için yaptığı başvuruların belgeleri var.

Neden farklı olmalı?

Hiç kuşkusuz, böylesine önemli işler yapmış bir liderin, geçmiş döneminde, dünyaya bakış programında olmasa bile kişisel davranış kalıplarında ayrılıklar olmalıdır; Kemal Paşa'nın kişiliğinin de ayrı özellikleri olduğunu düşünüyorum. Daha genç bir subay iken «hırçın» veya «uyumsuz» nitelemesine lâyık görülmesini, kişisel onuruna verdiği öneme bağlamak istiyorum. Bunun dışında, her büyük liderde olan aşırı kuşku ve duygusallığı yenme gücünün Mustafa Kemal'de de olduğunu kabul ediyorum. Yakını Falih Rıfkı'nın «beyni, kendi kalbinin de bütün isyanlarını ezerdi» değerlendirmesine katılıyorum, çünkü bu özellik olmadan büyük adam olunamayacağını biliyorum (*). Bütün bunları, Mustafa Kemal'in kişisel açıdan ayrı, unique, olduğundan kuşku duymadığımı belirtmek için tekrarlıyorum.

Fakat Mustafa Kemal'in ürünü olduğu eylemin ve ilişkide bulunduğu çevrenin de etkisinin hesaba katılması gerektiğine inanıyorum. Çocukluğunda varolduğunu düşündüğüm onuruna düşkünlüğün, daha sonra paşa olduğu zaman, çevresinde gördükleri karşısında ne büyük iç hesaplaşmalara yol açabileceğini anlamaya çalışıyorum.

(*) Chateaubriand, «bir hareket şairi» olarak nitelediği Napoleon Bonaparte'ın «nankörleri önceden mazur» gösterdiğini de yazıyor.

Maksim Gorkiy, Lenin'in, kalbinin derinliğindeki çalkantılara sessiz kalabildiğini yazıyor.

Çankaya Yaranı Yakup Kadri, Hüküm Gecesi'nde, bu çevreyi pek güzel çizerek anlama sürecine yardımcı oluyor. «Yeryüzünde, hiç bir dilenci grubunun hali, Westminister Sarayı ile Foreign Office'in merdivenlerinde bekleşen bu Babıali Paşalarıyla Babıali Beylerinin hali kadar aşağılık ve sefillik manzarası göstermemiştir.» Romanın kahramanının düşüncelerliyle devam ediyorum: «Ahmet Kerim, artık Türk olmaktan utanıyordu. Bu zavallı millet, yeryüzünde böyle bir cezaya uğramak için acaba ne yapmıştı? Ne günah işlemişti?» Eklemek gereğini duyuyorum: Se non è vero, ben trovato. Doğru değilse bile iyi uydurulmuş.

Kemal Paşa'nın manda ile ilgili tutumundaki gerçeği ortaya çıkarmanın yararı nedir? Bu soruda büyük bir haklılık var, cevaplamak için bir parantez açmak gerekiyor. Açıyorum. Birincisi şu: Gerçeği ortaya çıkarmak her zaman iyidir.

İkincisi, manda konusundaki gerçeği ortaya çıkarmakla boynunda idam fermanı Anadolu'ya geçen İstanbul'da misyoner okulu Amerikan Koleji'nden mezun ilk Türk kızı, Kurtuluş Savaşı'nın önce onbaşı, sonra çavuşu, Halide Çavuş'u ve benzerlerini mandacılık suçlamasından kurtarmış oluyorum. İbra ediyorum. Böylece Türk aydınını zenginleştirmiş olduğumu düşünüyorum.

Üçüncüsü, değiştirenin, Kurtuluş Savaşı ve bu savaşın ayrılmaz parçası iç savaş olduğunu göstermiş oluyorum. Bunun önemlice bir bilimsel katkı olduğunu biliyorum.

Başlıyorum: 1919 yılından itibaren Türkiye'nin kurtuluşçu çevrelerinde mandacılık ve bunun somut biçimi olan Amerikan Mandası'nı savunmak çok yaygındır. Modadır, denebilir.

Mandacılık, Wilson İlkeleri'nin bir uzantısıdır. İçlerinde Yunus Nadi, Necmeddin Sadak türünden Kemalist dönemin önde gelen isimleri, Halide Edip örneğinde Kurtuluş Savaşı'nın bir kahraman kadını, Ahmet Emin Yalman gibi 1950 yıllarının iktidar partisini etkileyen bir gazetecinin bulunduğu seçkinler gurubu, daha 1918 yılının

sonlarında «Türk Wilsoncular Birliği» adında bir örgüt kuruyorlar. Bu örgüt, Aydın Üzerine Tezler'in tezlerinin, bu arada, Türk aydını için bağımsızlığın bir büyük devlete sığınmak olduğunu ileri süren tezin, doğrulanması oluyor.

«Gazetecilerin çoğunu ve çeşitli mesleklerin ileri gelenleri ile aydınları içine alan bir halk hareketi, 'Türk Wilsoncular Birliği' adını verdikleri bir birlik kurdular. Amaçları, milletlerin hakları ile ilgili ilkeleri hem dost, hem de düşmanları tarafından kabul edilmiş olan ve dünyada yeni bir barış ve bolluk döneminin müjdecisi Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Başkanına başvurmaktır.» Zamanın Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanının adı Woodrow Wilson'dur, örgüt adını buradan alıyor ve bu paragraf Wilson'a yapılan övgü dolu başvurunun başını oluşturuyor.

Türk aydını, hayal kırıklığının çocuğudur.

Wilson'u övüyorlar, Türkiye'deki çeşitli millete uygar davranacakları konusunda söz üzerine söz veriyorlar, yardım istiyorlar ve bir taahhüdler listesi sunuyorlar. Üçüncü maddesini aktarıyorum: «Maliye, Tarım, Sanayi, Ticaret, Bayındırlık ve Eğitim Bakanlıklarının herbirine uzman yardımcılar ile birlikte bir Amerikan başmüsteşarı atanacak ve bu müsteşarlardan kurulu Amerikan Komisyonu, yeni ilkeler çerçevesinde, memleketin mutluluğunu ve maddî gelişmesini sağlayacak reformları yapacak, yeni metodları memlekete getirecek ve öte yandan memleketimizdeki çeşitli siyasal akımlar yüzünden hiç bir zaman düzenli biçimde yerine getiremeyeceğimiz toplumsal refah ve öğretimle ilgili bütün işleri düzenleyecek ve bütünüyle yönetecektir.» Beşinci maddede ise şu taahhüd yer alıyor: «Jandarma ve polis işleri, bir Amerikan Genel Müfettişine ve onun seçeceği memurlara bırakılacaktır.» Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a 5 Aralık 1918 tarihinde gönderilen bu başvuru, bir eğilimi yansıtıyor.

Bu eğilimin yaygınlığını bir kaç işaret ile göstermek gerekiyor. Alaşehir'de ilk karşı koyma içinde yer alanların bile Amerikan yanlısı tutumlarını, evlerine Ameri-

kan bayrağı asarak gösterdikleri anlaşılıyor. Hacim Muhittin'in günlüğünde, 16 Ağustos 1919 tarihinde şöyle bir kayıt yer alıyor: «Mütevelli-zade Tevfik Bey, Amerikan himayesini kabul etmiş, evinin kapısında bir Amerikan bayrağı var!» Amerikan himayesi düşüncesinin yerleştiği başka insanlar da var. Ayrıntıya gerek yok; İsmet Bey'in, daha sonraki yıllarda İsmet İnönü, İstanbul'dan Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı içinde yer alan arkadaşlarına yazdığı mektuplarda, Amerikan himayesini tek kurtuluş olarak gördüğünü açıklamış olduğu biliniyor.

Kemal Paşa'nın da Amerika Birleşik Devletleri'ni önemsediği ve muhatap aldığını gösteren kaynaklar mevcut. Bunların birisinde şu bilgi veriliyor: «Gaziantep'in Fransızlar tarafından işgali geniş yankılar uyandırmış, bir çok protestolar gönderilmişti. Bunlardan biri de Sivas'tan Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Kasım'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine hitap ettiği, bu işgalin bütün hükümet memurlarıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezleri ve Belediye Reisleri tarafından umumi efkâr ve Amerika nezdinde protesto edilmesi ve bu haksızlığın tashihinin talep olunması lüzumunu bildirdiği telgraf idi»[27]. Bunu, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türklerin davasına yardımcı olabileceği düşüncesinin Mustafa Kemal Paşa'ya kadar ulaşmış olduğunun işareti sayıyorum.

Devam etmeden önce tez yazıyorum: Kurtuluş Savaşı'nda mücadele kadrolarında köklü ve belirgin ideoloji veya program yoktur.

Şimdi sıra Sıvas Kongresi'ne ve Sıvas Kongresi'nde manda tezinin tartışılmasına geldi. Sıvas Kongresi ile mandacılık tartışmasının ilişkisi iki yanlı görünüyor. Yanlardan birisi şöyle duruyor: Ülkede ve belli bir zaman kesitinde böyle yaygın bir mandacılık eğilimi varsa, bunun bir tarihte ortadan kaldırıldığının gösterilmesi gerekiyor. İkincisi, mandacı eğilimlerin ortadan kaldırılmasının Kemal Paşa'nın ismine bağlanmasında Sıvas Kongresi bir dönüm noktası olarak seçiliyor.

Burada bir tez daha yazıyorum: Sıvas Kongresi, manda tezini kabul etmiştir.

Bu tezin şimdiye kadar ileri sürülen ve kabul edilenlere ters düştüğüne işaret etmek gerekli bile değil. Ancak yine de yapılmalı; çünkü, yöntemsel yarar pek çok büyük.

Şimdiye kadar ileri sürülen görüşler nasıl ifade ediliyor? Bu soruya cevap vermek için, ilkokul yurttaşlık bilgisi türünden kitaplarda ileri sürülenlerle daha teknik ve üst düzey çalışmalarda ileri sürülenler arasında bir ayırım yapmak zorunlu oluyor. Bu ayırımın yararı şurada: Yanlış görüşler veya propagandalar, daha çok ilkokul yurttaşlık bilgisi türünden kitaplarda veya halk için yazılmış «popüler» yayınlarda yer alıyor. Daha üst düzey çalışmalarda yanlış görüşler bulandırılıyor, yazarını, bir ölçüde de olsa kurtarabilecek, bir karışıklıkla veriliyor. Ancak okuyucu ilkokul yurttaşlık türü kitaplardaki yanlış tezlerle koşullandırılmış olduğu için, teknik çalışmalardaki bulanıklık içinde yine ve büyük bir netlikle yanlış tezleri okuyor. Öyle okuduğunu düşüyor. Yanlışı algılıyor.

Profesör Tayyip Gökbilgin'i, bu yöntemsel çözümlemeye somut bir olgu olarak gösteriyorum. «Millî Mücadele Başlarken» adını taşıyan çalışmasında Sivas Kongresi ve mandacılık ilişkisinde şunları yazıyor: «Kongre Reisi Mustafa Kemal Paşa, öteden beri savunduğu manda aleyhindeki fikirleri ve alâkadarlarla yaptığı muhaberelerde bu hususlarda serdettiği delilleri kongrede bir defa daha dile getirmeden önce, bu Amerikalı gazeteci ile bizzat görüşmüş ve meseleyi bir parça daha vuzuha kavuşturmuştu»[28]. İki sayfa sonra da aynı konuda şunları ekliyor: «Halbuki, Mustafa Kemal Paşa daha önceki bu konu ile ilgili yazışmalarında savunduğu fikirlerde ısrar ediyordu.» Gökbilgin'in çalışmasının hiç bir yerinde ifadesinin bu denli anlaşılmaz olmadığını belirtmek durumundayım.

Profesör ne diyor? Anlamak zor. Ancak burada profesörce olmayanı belirtmek zor değil. Kemal Paşa'nın zamanında yapılmış ve mandacılık aleyhinde bir tutum aldığını gösteren hiç bir yazışması yok. Tayyip Gökbilgin

de böyle bir yazışmayı göstermiyor. Göstermiş olsa, bütün tartışma bitecek.

Millî Kurtuluş Tarihi'nin bir yerinde bir dipnot daha var. Sevgili Doğan'ın çalışmalarından çok yararlandığım için dipnotlarını da özenle okumak gerektiğini biliyorum Bu dipnotun bir bölümünü aktarıyorum: «General Harbord da raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye üzerinde tek bir devletin, özellikle Amerika'nın mandasından yana olduğunu yazmaktadır. Bu iddia, Atatürk'ün diplomatça konuşmalarının yanlış yorumlanmasının sonucudur. Mandacılık fikri, ancak Sivas'ta Atatürk'ün karşı çıkmasıyla yenilecektir. Mustafa Kemal, taktik gereği böyle konuşmuştur»[29]. Böylece Mustafa Kemal'in en dürüst ve aşkın yazarından, Kemal Paşa'nın taktik gereği de olsa, manda yanlısı görüşü (*) savunmak zorunda kaldığı ortaya çıkıyor.

(*) Sevgili Doğan Avcıoğlu'nun dipnotundan sonra uzunca bir dipnot yazma gereğini duydum. Dipnotun Kemal Paşa ile ilgili bir yanı var. Kemal Paşa ve arkadaşları Osmanlı İmparatorluğu'nu ya da henüz adı konulmamış Türkiye Cumhuriyeti'ni kurtarmak veya kurmak istiyorlar. Temel amaçları bu oluyor. Türk aydını için, belli bir gelişme düzeyinde, amaç önemli ancak araç önemden uzak bulunuyor.

Buna ek olarak, manda kavramı, ne yazık Aydın Üzerine Tezler'e kadar Türk tarih yazımının tarihten soyutladığı kavramlar arasında yer alıyor. Manda kurumunun tarih içinde ortaya çıkan bağımsızlıklara ters düşen yanının, manda önerisiyle birlikte ve açık olarak bilindiği izlenimi veriliyor. Tekrar etmek zorundayım. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başında mandanın ne olduğu kesinlikle bilinmiyor.

Bu bilinmezlik içinde ve çok bilinen tedbirliliğiyle Kemal Paşa'nın manda tartışmamasını soğukkanlılıkla geçiştirmek istemiş olduğunu düşünüyorum.

Bu çerçeve içinde burada kanıtlamak istediğim görüşü daha açık yazabiliyorum. Burada Kemal Paşa'nın mandacı olduğunu ileri sürmüyorum. Bunu önemli görmüyorum. Önemli gördüğüm şudur: Bu bağlam içinde, Türk aydınının tümüyle mandacılık ile suçlanamayacağıdır. Yabancı elçiliklerin emrinde olanlar hariç Türk aydınının tümünü mandacılık tartışmasından berat ettirmeye çalışıyorum.

Bunu başarabildiğimi sanıyorum. Aydın Üzerine Tezler'den sonra Türk aydını ve bu arada başta Kemal Paşa bir

Aydın Üzerine Tezler bir adım daha ileri gidiyor: Kemalist Historiografinin mandacı diye kötülediği Halide Edip Adıvar türünden kurtuluşçuların da taktik gereği mandacı göründükleri kabul edilemez mi?

Mustafa Kemal'in belli bir çevrenin içinden geldiği ve belli bir çevre ile birlikte hareket etmek zorunluluğunu seçtiği Doğan Avcıoğlu'nun yazdıklarından da anlaşılıyor. Bir mandacı eğilim olduğunu da belirtiyor. «Erzurum Kongresi ile Sıvas Kongresi arasındaki günlerde, Mustafa Kemal üzerinde, Amerikan mandasını isteme yolunda baskı yoğunlaşmıştır.» Mandacı tezin ağırlığı karşısında Kemal Paşa'nın nasıl bir yol tuttuğunu, Sevgili Doğan, şöyle yazıyor: «Atatürk, bu kozu mandacıların elinden alabilmek için, mandaya taraftarmış gibi görünerek, Browne ile uzun konuşmalar yapar»[30]. Profesör Tayyip Gökbilgin'in anlaşılmaz bir biçimde sunduğu olguyu Doğan Avcıoğlu net olarak yazıyor.

Kemal Paşa, Amerikalı gazeteci Browne ile mandacı tezi kabul eder bir biçimde konuşmanın yanında Türkiye'de bir manda olanaklarını araştırmak için «üçü general olmak üzere 17 kişi, 13 de şoför, fotoğrafçı, sinemacı» içeren kalabalık bir kurulun başında gelen General Harbord'a da mandayı kabul ettiğini belirten bir memorandum veriyor (*). General Harbord Sıvas Kongresi zama-

---

mandacı eleştiri ile karşı karşıya getirilemez.

Mandacı ayrımını Türk tarih yazımından çıkarmanın Türk gençliğini de ilgilendirdiğini belirtmem gerekiyor.

İstanbul'da Amerikan Komiseri Raundal, 18 Mayıs 1919 tarihinde Washington'a şu raporu gönderiyor :

«Hükümet ve basın, karışıklıkları önlemek için oldukça birleşmiş gibi görünüyor ama duygular gergin durumda.. İç bölgelerden haber gelmiyor. Türk üniversite öğrencileri tarafından bugün bir gösteri düzenlenecek. Onlar açıkça Amerikan mandasından yana... İzmir, Yunanlılar dışında başka bir yabancı devlete verilmiş olsaydı Türkler bu kadar tepki göstermezlerdi.»

Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul, 1978, s. 20.

(*) General Harbord'un 1920 yılında Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne sunduğu raporda şunlar var :

nında Türkiye'ye geliyor ve Erzurum'u ziyaret ediyor (*).

«The aim of the Nationalist, or National Defense Party as its adherents style it, as stated by Mustapha Kemal Pasha, its head, is the preservation of the territorial integrity of the Empire under a mandatory of a single disinterested power, preferably America.»

Harbord'un raporunda, 15 Ekim 1919 tarihinde Kemal Paşa'nın yazılı olarak şu görüşü açıkladığı yazılıyor :

«The Nationalist Party recognized the necessity of the aid of an impartial foreign country. It is our aim to secure the development of Turkey as she stood at the armistice. We have no expansionist plans, but it is our conviction that Turkey can ve made a rich and prosperous country if she can get a good government. Our Government has become weakened through foreign interferences and intriques. After all our experience we are sure that America is the only country able to help us. We guarantee no new Turkish violences against the Armenians will take place.»

(*) On Beşinci Kolordu Harbord'un ziyaretine pek büyük önem veriyor.

«General Harbord Cenaplarının Riyasetindeki Amerika Heyeti Muhteremesinin İstikbal Programıdır» başlığıyla resmi bir program basılıyor.

«1 — İstanbul kapısı haricinde Tayyare hangarı civarında ihzar edilen çadırlarda Kolordu kumandanı paşa hazretleri tarafından çay ziyareti, bu esnada gürbüzler (şehit yavruları) tarafından şarkılar, idman oyunları ve mızıka,

2 — Cirit ve at oyunları,

3 — Futbol,

4 — Millî oyunlar ve pehlivan güreşleri,

5 — Avdet,

6 — Öğle yemeği kolordu gazinosunda.»

«Piyano, keman, flütten ibaret zabit arkadaşlardan mürekkep bir ahenk yemek müddetince büyük takdirlerini celb ediyordu.»

Müzikli yemekten sonra General Harbord, Kâzım Paşa'ya şunları söylüyor :

«Amerika, sermayesile Türkiye'ye yardım ister. Bunu hüsnü kabul edeceğinizi şimdiye kadar görüştüğümüz ricalinizden ve halkınızdan anladık. Fakat bu sermayeyi himaye için bir miktar da asker getirmek ister.»

Kâzım Paşa buna cevap veriyor: «Sermayenizi getirmekle siz de, Türk milleti de menfaat görür. Bunun için bunun mânâsı vardır. Fakat asker ne olacak? Bunun sizce mânâsı nedir?»

General Harbord ısrar ediyor: «Sermayenin hini hacette

Raporunda Anadolu'daki güçlenen hareketin lideri Kemal Paşa'nın mandayı kabul ettiğini belirtiyor.

Doğan Avcıoğlu şunu da yazıyor: «Amiral Bristol, 12 Eylül 1919'da Washington'a şu telgrafı çekiyordu: Sıvas Kongresi, oybirliği ile Amerikan mandası istedi»[31]. Ne yazık, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul işgal kuvvetleri içindeki komutanı, daha sonra İstanbul'un ünlü Amerikan hastanesine adını veren, Amiral Bristol, kesinlikle doğru telgraf çekiyor. Sıvas Kongresi, oybirliği ile, manda tezini kabul ediyor.

Bu bölüme üçüncü ek olarak, Sıvas Kongresi tutanaklarından can alıcı bir bölümü yayınlıyorum. Sıvas Kongresi görüşmeleri, divanda kâtip üye İsmail Hami Danişmend tarafından tutanak haline getirilmiştir ve yayınlanmıştır. Görüşmeler ve bu görüşmelerde Kongre Başkanı Kemal Paşa'nın tutumu da netlikle biliniyor. Bu böyle iken, Kemal Paşa'nın mandacılık konusunda Sıvas'taki görüşlerini, daha sonraki yılların anılarına ve bu arada Mustafa Kemal Paşa döneminde her türlü ikbale kavuşmuş olan Mazhar Müfit Kansu türünden kimselerin yazdıklarına dayandırmak, bilimsel yöntem açısından, geçerli olamıyor.

Sıvas Kongresi'nde üyeler için bir yemin hazırlanıyor. Kongre Başkanlık Kurulu üyesi İsmail Hami Danişmend'in tutanaklarını yıllar sonra Türk Tarih Kurumu Genel Sekreteri Uluğ İğdemir yayınlıyor. Buna göre, Kongre'ye şu yemin taslağı öneriliyor: «Makam-ı celil-i hilâfet ve saltanata, islâmiyete, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye takip etmeyerek her türlü ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzeh bir azm-ü iman ile çalışacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billâh»[32]. Bu öneri, önemsiz bazı değişikliklerle kabul ediliyor. Delegeler yemin ediyorlar.

Tutanaklardan anlaşılıyor, Sıvas Kongresi yalnızca

(gerektiği zamanda, y.k.) her hale karşı muhafazası için münasip miktar kıtaat.»

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960. s. 303-304.

ve hemen tümüyle manda sorununu tartışıyor. Tartışma, manda konusunda çok aykırı görüşler olmasından çıkmıyor; manda bilinmiyor. Sıvas Kongresi sırasında mandanın çok az bilinen bir kavram olduğu anlaşılıyor. Delegelerden Refet, daha sonra Refet Paşa, kimsenin bilmediği mandayı kendisinin de bilmediğini kongrede çok güzel gösteriyor: «Manda nedir?... Bunun mahiyet-i hukukiyesinden bahsetmezden evvel mahiyet-i siyosiyesinden bahsetmek isterim. Bunu anlatmadan evvel meselenin cevabını vermiyeceğim. Ben de bir kaç gündür duyduklarımı ve öğrendiklerimi arzetmek istiyorum.» Bu noktanın altını çiziyorum; manda tartışması, çok büyük ölçüde, kulaktan dolma bilgilere dayanılarak yapılıyor.

Bu bilgisizlik içinde ilke olarak manda düşüncesine karşı değil, fakat, mandanın biçimine karşı bazı itirazların ileri sürüldüğü görülüyor. Itirazlar, Kongre'nin ikinci başkanı Fazıl Paşa'dan geliyor. İsmail Fazıl Paşa, Sıvas'ta «İstiklâli muhafaza şartıyla manda» teziyle en ilerici kanatı oluşturuyor. Bu tartışmalar içinde belli bir ortak görüşe varılıyor. Bu ortak görüşten sonraki tartışmayı, tutanaklardan, aktarmak gereğini duyuyorum.

«Rauf Bey — ...Tensip olunuyorsa Mister Browne vasıtasıyla Amerika Kongresi'ne heman keşide olunsun.

Fazıl Paşa — Bir daha okunmalı.

(Hami Bey bir daha okudu.)

Fazıl Paşa — Ne maksatla davet ettiğimiz sarih değildir; kimleri davet ettiğimiz de musarrah değil.

Rauf Bey — Maksat, alel-amya bir karar-ı kati ittihazından evvel gelin, görün! demektir. Davet ettiğimiz şahıslar da Kongre azasından bir heyettir.

Reis Paşa — Tabii maksat, yanlış bir sulh yapılmasına meydan vermemek için tetkikat icrasına davettir. Bu suret muvafık mı?

(Muvafık Sedaları.)

(İttifak-ı ara ile kabul edildi.)»[33]

Türkiye'de manda koşullarını araştırmak uzere Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nden bir kurulun çağrılması, Sıvas'ta, oy birliği ile kabul ediliyor. Ankara'daki

Yirminci Kolordu'nun Komutanı Ali Fuad Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa, Sıvas'ta bağımsızlık konusunda en çok özeni gösteren delege olarak beliriyor.

Manda tezi, Sıvas «Umumi Kongre Beyannamesi» içinde yedinci madde olarak yerini alıyor. Yedinci maddeyi aktarıyorum: «Milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız»[34]. 1919 yılında manda düşüncesi, ekonomik ve bayındırlık alanında bir yardım olarak görülüyor. Kararda Amerika Birleşik Devletleri'nin adı geçmiyor. Ancak mandater olarak kesinlikle Amerika Birleşik Devletleri'nin düşünüldüğü anlaşılıyor; Kongre tartışmaları bunu gösteriyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin seçilmesinde, bu devletin tarih sahnesine yeni çıkması, zenginliği, çeşitli milletleri kaynaştırmış olması önemli role sahip; fakat asıl önemlisi, uzak olması. Naiv Osmanlı aydını, aradaki mesafe nedeniyle, bir gün Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye üzerinde, daha önce Büyük Britanya, veya Rusya İmparatorluklarının yapmış oldukları türden baskı yapmayacağını düşünüyor.

Sıvas Kongresi Bildirisi'nin yedinci maddesi, Erzurum Kongresi Bildirisi'nin yedinci maddesiyle aynıdır. Erzurum Kongresi Bildirisi'nin yedinci maddesini aktarıyorum: «Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî halü ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamasi mahfuz kalmak şartiyle altıncı maddede musarrah hudud dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhün de acilen tekarrürü selâmeti beşer ve sukunu alem namına ahzı amali milliyemizdir.» Çok açık görülüyor, her iki Kongre'de de manda tezi kabul edilirken, aynı sözcüklerle, «memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen» koşulu dile getiriliyor. Böyle bir koşul, bir yandan manda kurumundan çekingenliği, diğer yandan da, Amerika Birle-

şik Devletleri'nin Türkiye'ye karşı istilâ emeli beslemeyeceği inancını yansıtıyor.

Şimdi, Türk tarih yazımı, Kemalist Historiagrafi ve Aydın Üzerine Tezler'in dışında Mustafa Kemal'i Yazmak ile ilgili bir açıklığa yaklaşıyorum. Burada önce Mustafa Kemal'i ayırmak için tüm Kurtuluş Tarihi'nin ve bu arada Kurtuluş mücadelesine katılanların önemli bir bölümünün karalanmış olduğunu belirtmek gereğini duyuyorum. Bu karalamada, manda kurumunun çıkışı ile ilgili bilgilerin eksik verilmesinin önemli bir rolü var.

Şu izlenim veriliyor: Manda, 1919 yılında ve Erzurum ve Sıvas Kongreleri zamanında, açık-seçik, daha sonraki yılların ortaya çıkarmış olduğu pratik yumağı içinde biliniyor. Bunun böyle olmadığını, bu bölümü ek olarak verdiğim Sıvas Kongresi tutanaklarından kısa bir bölüm göstermeye yetebiliyor.

Bir diğer çalışmamda, Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelediğim bir çalışma var: «Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965.» Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dış ilişkiler öğretim üyelerinin, Dış İşleri Bakanlığı'nın arşivlerini özgürce kullanarak yazmış olduklarını düşündüğüm, bu çalışmadan bir aktarma yapmak durumundayım. Yapıyorum: «Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası alanda yeni bir düzen kurmak ve Avrupa'nın geleceğini kararlaştırmak üzere, Paris'te 18 Ocak 1919'dan itibaren Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanları arasında toplantılar yapılmaya başlanmıştı. Bu toplantılarda ele alınan konulardan biri, Birinci Dünya Savaşı sırasında düşman devletlerden ayrılacak olan ülkelerin statüsünün tesbiti idi. Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşman devletlerden ve bu arada Osmanlı Devleti'nden ayrılacak ülkelerin, kurulması düşünülen Milletler Cemiyeti'nin manda rejimine konulması Güney Afrika Birliği Başkanı General Saruts'un teklifi üzerine Amerika Birieşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından esas itibariyle kabul edilmişti. Manda sistemi Paris Barış Konferansı'nda diğer Müttefik ve Ortak Devletlerin de tasvibinden de geçmişti»[35]. Bu basit bilginin,

Kurtuluş Savaşı'na katılan mücahitlerin bir bölümü üzerindeki karalamayı kaldırmaya ya da bir diğer deyişle, bazı aydınların rehabilitasyonuna yetebileceğini düşünüyorum.

Çok basit nedenlerle; birincisi, manda sistemi henüz tartışılıyor. Örneği yok. Ayrıca, çok iyi niyetlerle, daha sonraki yıllarda konulan bir isimle «geri kalmış ülkeler» için bir kalkınma reçetesi olarak sunuluyor. Bunun için, ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre, diziliyor (*). Toplumların gelişmişlik düzeylerine uygun olarak farklı manda statüleri geliştiriliyor.

Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nde, her ikisinde de yedinci madde, bayındırlık, sanayi ve iktisadî gelişmeden söz edilerek manda tezinin kabul edilmesi, mandanın 1919 yılında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulması kabul edilen Milletler Cemiyeti'nin, tıpkı İkinci Dünya Savaşı'n-

---

(*) Daha önce belirtmeye çalıştım: Gerçek çok doğaldır, ortaya çıkınca, yalnızca neden daha önce ortaya çıkmadığına şaşmak gerekiyor.

Bundan sonra doğrulama, gerçeğin tamamlanması, kendiliğinden denebilecek bir akıcılığa kavuşuyor. Bunu göstermek için bir halk ansiklopedisinden aktarıyorum. Böyle bir ansiklopedinin «manda» maddesi şöyle :

«1919 Barış antlaşmalarıyla ve Milletler Cemiyeti paktı ile kurulmuş bulunan mandalar, üç kategoriye ayrılırdı: A, B ve C mandaları. *A Mandaları*, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış olan ve kültür gelişimi, bir mandacı devletin denetimi altında olmak şartıyla, tam bir bağımsızlığa imkân verecek seviyeye ulaşmış bulunan bölgelere uygulanıyordu. (Suriye, Lübnan, Filistin, Mezopotamya)

B Mandaları, daha az gelişmiş ve doğrudan doğruya mandacı devlet tarafından yönetilen halklara uygulanıyordu. (Togo, Kamerun, Alman Doğu Afrikası)

C Mandaları, manda altındaki ülkeyi, mandater devletin kanunlarına tabi tutuyordu. Ama bu tür mandada, B'de olduğu gibi yerli halka belli garantilerin verilmesi öngörülüyordu. (Alman Güneybatı Afrikası ve Büyük Okyanus'taki Alman sömürgeleri)

Birleşmiş Milletler, manda rejimi yerine vesayet rejimini getirdi.»

Meydan Larousse, Sekizinci Cilt, s. 322.

dan sonra kurulan Birleşmiş Milletler'in Uluslararası Para Fonu, IMF, ve Dünya Bankası, IBRD, örgütleri türünden kalkınmacı ve geliştirici bir giysi ile sunulmuş olmasından ileri geliyor. Ayrıca Türk mücahitleri, mandayı kabul etmek değil mandayı istemek zorunluluğunu duyuyorlar.

Burada bir ayrılık görmüyorum (*). Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelediğim çalışmadan bir kısa aktarma daha yapmak gereğini duyuyorum. Bu çalışma, Barış Konferansı'nın 30 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak ülkeler ile ilgili olarak alınan kararı da yazıyor. Şöyle: «Müttefik ve Müşterek Devletler Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kâmilen ayrılmasında mutabık kalmışlardır. Bu husus Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kısımları hakkında verilecek karardan hariçtir.» Bu, ikinci nedeni oluşturuyor.

Şöyle özetlenebilir: Paris'te, başını Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un çektiği galip ve büyük devletler, iki kararı birlikte almış görünüyorlar. Bunlardan birincisi, yenik imparatorluklardan ayrılacak topraklarda çeşitli statülerde manda rejimleri kurulmasıdır. İkincisi ise, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak ülkelerin saptanmasıdır. Bu ülkeler arasında Türkiye açısından pek çok önemli Ermenistan ve Kürdistan var.

Amerika Birleşik Devletleri içindeki etkin ermenilerin, Türkiye'de kurulacak bir Ermeni devleti için Amerikan mandası üzerinde yoğun bir kampanyaya giriştikleri biliniyor. Bu kampanya içinde Türklerin Ermenilere kötü davrandıkları ve zulüm yaptıkları da var.

Kurtuluş Savaşı mücahitlerinin Halide Edip'ten Mustafa Kemal'e kadar, bu kararların ve propagandanın etkisi altında zorlandıklarını tahmin etmek zor olmamalı.

(*) Resmi dış politika tarihi, Mustafa Kemal'in, Harbord'a, yazılı olarak, «İmparatorluğu tarafsız bir devletin, tercihan Amerika Birleşik Devletleri'nin mandası» ile korumayı söz konusu ettiğini belirtiyor.

Suat Bilge ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, Ankara, 1969, s. 19.

Başka hiç bir neden olmasa bile, Anadolu'da, Amerikan himayesinde Ermeni ve Kürd Devletleri projesini önlemek için mandayı savunuyorlar. Ayrıca Ermenilere iyi davranacaklarını vaad ediyorlar. Kemal Paşa'nın Harbord'a verdiği ilerı sürülen yazılı demeçte, bu nedenle, «we guarantee ne new Turkish violences against the Armenians will take place» yer alıyor.

Böylece manda tartışmasını bitirmiş oluyorum.

Kanıtlanmış tezi yazıyorum: Mandacılık tartışması ile Kurtuluş Savaşı yöneticileri arasında bir ayırım yapmanın maddi dayanağı yoktur.

Ancak mandacılık tartışmasını bitirmekle «iş» bitmiş olmuyor. Bilimde, çok zaman, bir sonuç yeni bir başlangıç oluyor. Türk Kurtuluş Savaşı kadroları arasında mandacılık tezine dayalı bir ayırım yapmanın güçlüğü, şu soruyu ortaya çıkarıyor: Peki, neden yapıldı? Neden Mustafa Kemal ile yakın arkadaşları arasında mandacılık temelinde bir ayırım yapıldı?

Bu soru mandacılık tartışmasından çok daha önemlidir; çok daha büyük açıklıklara gebe görünüyor.

Bir imaj yaratılıyor: Buna ihtiyaç duyuluyor.

Mandacılık tartışması imaj yapımında ayırıcı malzeme olarak kullanılıyor.

Devam etmeden önce bir kurulu yazıyorum: Salih Omurtak, Hasan-Âli Yücel, İhsan Sungu, Enver Ziya Koral, Faik Reşit Unat, Enver Sökmen, Uluğ Iğdemir. Önemli sorumlulukları taşımış isimler; birincisi Genel Kurmay Başkanlığı, sonuncusu Türk Tarih Kurumu Genel Sekreterliği görevlerinde bulundu. Diğerlerinin sorumlulukları hakkında bir bilgi verebiliyor, hepsi birlikte İslâm Ansiklopedisi'nin «Atatürk» maddesini yazdılar. İsimlere bakıp, Islâm Ansiklopedisi'nin Atatürk maddesinin yetkiyle kaleme alınmış olduğu sonucu çıkarılabiliyor.

Şimdi Islâm Ansiklopedisi'nden aktarıyorum: «Anafartalar'da çok fena vaziyete girmiş bulunan düşman, yeniden aldığı kuvvetlerle 21 Ağustos 1915'te Küçük Anafartalar Köyu istikametinde tekrar taarruza başladı. Çok şiddetli ve göğüs göğüse devam eden muharebeler düş-

man için netice vermedi. Faaliyet karşılıklı siper muharebelerine inhisar etti. Mustafa Kemal düşmanın çekileceğini sezinlemiş fakat bu tahminde isabetini üst komutanlara kabul ettirememişti. Teklif ettiği taarruza müsaade edilmemiş, kendisine 'israf edecek kuvvetimiz, hattâ tek bir neferimiz yoktur' cevabı verilmişti. Bunun üzerine büyük bir fırsatın kaçırılmakta olduğunu gören Mustafa Kemal ordu komutanına istifa ettiğini bildirdi»[36]. Bu olay 10 Aralık 1915 tarihinde oluyor. İslâm Ansiklopedisi devam ediyor: «Mustafa Kemal'e saygı gösteren Liman Paşa bu istifayı hava tebdiline çevirdi. Müteessir bir halde İstanbul'a gelen Mustafa Kemal kendileri için artık başarı ümidi kalmayan düşmanların on gün sonra Çanakkale'yi boşaltarak çekip gittiklerini öğrendi.»

Aktardığım bu iki paragraftaki sayısız çelişkiyi bir yana bırakıyorum. Bir olgunun altını çiziyorum: Saldırgan kuvvetler Çanakkale'yi terk ederken, Mustafa Kemal İstanbul'da, birliği, askeri, subayı ve hiç bir görevi olmayan bir yarı emekli subay olarak hava değişimi yapıyor. Böyle bir olgu, kesin bir düşünme ve akıl yürütme çağrısını da içeriyor.

İki durum olabilir, bu durumların her ikisi de aklın alması zor hipotezler olarak düşünülebilir. Birinci durum şudur: Mustafa Kemal'in Çanakkale Savunması'nda oynamış olduğu rol, zamanında, kimse tarafından bilinmiyor (*). Bilinse, bir başarılı general, bir önerisi kabul edilmediği gerekçesiyle, hava değişimine gönderilmezdi. İkinci durum ise şudur: Mustafa Kemal'in Çanakkale Savun-

---

(*) İslâm Ansiklopedisi'nin Atatürk maddesinde aktardığım paragraftan hemen sonra ve izleyen paragrafla bir mantık bağı içinde olmayan şu paragraf yer alıyor :

«Mustafa Kemal'in Çanakkale'de yarattığı kahramanlık ve memlekete yaptığı büyük hizmet, kısa zamanda yalnız orduda değil, memleketin her tarafında yayılmış, şöhreti en büyükleri bile kıskandıracak bir hadde çıkmıştı. Bu şöhret ve güvendir ki, Samsun'dan başlayarak ölümüne kadar bütün milleti kendi peşinde sürüklemiş, İstiklâl Harbi'nin ve onu takibeden devrimlerin temeli olmuştur.»

İslâm Ansiklopedisi, Birinci Cilt, s. 725.

masi'nda önemli bir rol oynadığı biliniyor, ancak bu rol önemsenmiyor.

İslâm Ansiklopedisi'nin «Atatürk» maddesinden bir aktarma daha yapıyorum. Şöyle: «Mustafa Kemal, Çanakkale dönüşü İstanbul'da bir müddet kaldıktan sonra izin alarak bazı işlerini yoluna koymak üzere Sofya'ya gitti. Orada bulunurken Başkomutanlık Vekilliği kendisini, Çanakkale'den Edirne'ye istirahat için çekilmekte bulunan 16 ncı Kolordu Komutanlığına tayin etti. Mustafa Kemal, 14 Ocak 1916'da Karaağaç'a gelerek bu vazifeyi eline aldı.» Bunun da inanılması zor ve açıklamayı gerektiren bir aktarma olduğunu belirtmem gerekiyor; Kemal Paşa, Çanakkale'den sonra önce birliksiz ve görevsiz kalıyor, daha sonra da görevi olmayan bir birliğin komutanlığına getiriliyor.

Burada bir parantez açıyorum. Aydın Üzerine Tezler'in daha önceki kitaplarında değindim. Türk tarihi, adını koyarak, üç «kahraman» çıkarıyor. Bunlardan ilki, Kanije Kahramanı Tiryaki Hasan Paşa, ikincisi Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve üçüncüsü de, burada çözümlenmesi yapılan, Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa oluyor.

Bu üç kahramanın bir ortak yanı var: Üçü de, savunmayı içeriyor. Emperyal bir devletin, imparatorluk kurmuş bir milletler topluluğunun üç kahramanı da savunma muharebelerinden çıkarmış olması, bir paradoks olarak duruyor. Ancak bu duruş bile bir açıklamayı içeriyor. Savunmacı kahramanlar, bir yandan bir korumayı ve diğer yandan da yaratılmayı anlatıyor.

Daha açık şöyle söylenebilir, kahramanları savunma savaşlarından seçmek, genişlemekten daha çok mevcut toprakları korumayı ön plana çıkarıyor. Ayrıca mevcut toprakları koruma süreci ve döneminde kahramanlara özel bir ihtiyaç duyuluyor. Böyle dönemler kahramanlar yaratılıyor ve var olan kahramanlar süsleniyor.

Kanije Valisi ve Kale Komutanı Tiryaki Hasan Paşa ile ilgili olarak, Türk Meşhurları Ansiklopedisi'nden aktarma yapıyorum: «Hasan Paşa dört bin kadar askerle ka-

Mustafa Kemal'i Yazmak

MUSTAFA KEMAL PAŞA

Yahya Kemal

Bir milletin başına gelebilecek ne kadar felâket varsa hepsiyle haşır neşir olduğumuz, bu senelerde, önümüze düşüp bizi tekrar hayata çıkaran Mustafa Kemal Paşa'nın simasını ileride tahattur edecek her Türk Abdülhak Hâmid'in bu mısraındaki çerçeve içinde görecek.

Akardı pâyına manşer-misâl bir millet!

Çoktan, pek çoktan beri bu millet bir oğlunun şahsında böyle temessül etmemişti. Milletlerin asırlarda bir doğurduğu büyük insanlar henüz eserlerini ikmâl etmemişken bile gözleri kamaştırırlar. Bize de bugün bu vâki oluyor. Mamafih hem bizim, hem de ecnebilerin karşısında milletinin timsali kesilen bu büyük adam kendi büyüklüğünün farkında değil, konuşurken Selim-i Evvel'in, «Bu muvaffakiyetleri benim kendi eserim zannediyorlar... Ah zavallılar, bilmiyorlar ki!» dediği tarzında konuşuyor. Ankara'da çıkan Hâkimiyet-i Millîye *refikimizin bir muharriri, Büyük Millet Meclisi'nin sene-i devriyesi münasebetiyle, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiğinden beri birçok tahassüslerini sormuş, kaydetmiş. Bu sözler bizi düşünaürdü. Mustafa Kemal Paşa diyor ki: «Ben evvelâ herhangi bir sûretle Anadolu'ya geçmek ve orada milletin efkâr ve hissiyâtını bir defa daha yoklamak ve menâbi-i memleketi takip etmek istiyordum... Samsun'a ayak bastıktan sonra derhal milleti ve memleketi yokladım. Gördüm ki mem-*

leketin ve milletin temâyülâtı istiklal müdâfaasında tereddüt edenleri hacil mevkide bırakabilecek bir mâhiyet-i âliyededir. Filnakika iki seneden beri bütün dünyanın şâhit olduğu vakayi ve hâdisât, düşüncelerimde isabet ve milletin azim ve imanında hakiki salâbet olduğunu ispat etti. Bundan dolayı cidden müftehirim.»

Bu sözleri dikkatle okuyanlar yumurta mı tavuktan çıktı? Tavuk mu yumurtadan? Düşünür dururlar. Her milletin tekevvün devresinde fertler böyle kendilerini göremezler, millet kendini bir timsalde görür. Bugün Anadolu'da vâki olan da bu haldir. Mustafa Kemal Paşa diyor ki: Bu İnönü mücizesi yalnız Türk neferinin eseridir; neferler diyor ki: O gün İnönü'nde, bizim başımızda arslan gibi zâbitler vardı, onların elinde kendimizden geçtik, yürüdük; zâbitler diyor ki: O gün başımızda İsmet Paşa vardı; bu muzafferiyet onundur, Fevzi Paşa hazırladı, o kazandı, İsmet Paşa da diyor ki: Bu eser Mustafa Kemal Paşa'nındır! Bu söyleşileri tevâzu zannedenler ne kadar aldanırlar!

Kuzu gibi Anadolu'nun birdenbire arslan kesilişini en sivri akıllılar hâlâ bir türlü tahayyül edemiyorlar. O Anadolu ki Hazret-i İsa gibi halîmdi, bir yanağına bir sille indirene öteki yanağını gösteriyordu, o Anadolu ki nice siyasilerin rivayetine göre vergi vere vere, zulüm göre göre, askere gide gide, Osmanlı idaresinden bezmişti, kendi milliyeti Türklük'den usanmıştı, istiklâlinden vazgeçmişti, illâllah diyordu, herhangi bir ecnebi idareyi seve seve kabul etmeğe candan, yürekten hazırdı, o Anadolu ki Yunanistan bile lehinde şirin sözler söylüyordu, Yunan boyunduruğuna uslu uslu boynunu bırakır zannediliyor-

du. İşte bu istiklâl galeyânı o Anadolu'dan çıktı. Yalnız Anadolu o ana kadar bir adam bekliyordu.

Yunanlılar İzmir'e çıktıkları gün çok bedmesttiler, o gün o feci gün İstanbul'dan Samsun'a bir adamın gittiğini farkedemediler. Her şeyin bittiğini zannettikleri o gün her şey başlıyordu: O adamın neden sonra ismini öğrendiler. Şimdi rüyalarına giriyor. Yunanlılar, bu ismi ve ou adamı, Kartaca «Kadim Caton»u nasıl müebbeden hatırladıysa öyle hatırlayacaklardır!

O güne kadar Anadolu'yu, Rumeli'yi, daha doğrusu bu cografya isimlerini bir tarafa bırakarak Türk milletini ne ecnebiler biliyormuş, ne Yunanlılar yoklamışlar, hattâ ne de biz hissetmişiz. Mustafa Kemal Paşa'nın asıl dehâsı, Samsun'a çıktığı günden itibaren Türk milletinin istiklâl iddiasında olduğunu sezişindedir.

Romalılar muzafferiyet kazanmış serdarlarına bir zafer alayı yaptırırlar, lâkin o gün zafer gerdûnesinde, o muzaffer serdârın, övünmesin diye yüzünü kırmızıya boyarlardı; biz millî timsâlimizden bahsederken bu tekayyüde lüzum görmüyoruz, çünkü o övünmüyor ve övünmiyecektir de; çünkü yüksekte yalnız bir adam olmanın pest gurûruyla, satıhta bütün bir milletle hem-vücûd olmanın bülend zevki arasındaki farkı temyiz etmiş; Hâkimiyet-i milliye *refikimize söylediği sözlerden bunu hissettik.*

. . . . . .

İleri, 12 Mayıs 1921.
M. Kaplan ve diğerleri, Devrim Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I, İstanbul, 1981, s. 555-557.

lede bulunurken Avusturyalılardan, Roma, İspanya, Fransa ve Macaristan'dan gelen kırk elli bin kişilik düşman ordusunun muhasarasına yetmiş gün dayandı, nihayet Kral Ferdinand'ın ordusunu türlü harp hileleri kullanarak büyük bozguna uğrattı ve pek çok mühimmat ve eşyayı yağmaya muvaffak oldu.» Bu, on altıncı yüzyılın sonlarında oluyor.

Bu bir olgu, bir de bu olgunun canlandırılması ve süslenmesi var. Aynı kaynaktan bir aktarma daha yapıyorum: «Gayet zeki, dürüst, tedbirli, kösece bir zat imiş O muhasarada Paşa ile birlikte bulunmuş olan Fazıl Çelebi, Kanije Vakasını anlatan 'Hasenatı Hasan' adlı bir eser yazmıştır. Naima da tarihinde müdafaayı iyice etraflı anlatmıştır. Namık Kemal da 'Evrak-ı Perişan'da bu müdafaayı kuvvetli ve heyecanlı üsluble yazdı.» Kanije Kahramanı'nı Türk insanı, hiç kuşku yok, Türk edebiyatının kahramanlara meraklı romantik döneminde, Namık Kemal'in heyecanlı ve abartmalı yazılarından öğrendi.

Şimdi Türk Meşhurları Ansiklopedisi'nden bir başka aktarma yapıyorum: «Sırpların mağlûbiyetinden sonra Ruslar harp ilân edince Vidin'de bulunan Osman Paşa Pilevne müdafaası için emir aldı. Ve işte orada tarihin en mühim harp harikalarından birini yaptı. Osman Paşa, önce üstün Rus kuvvetlerini tamamiyle yenerek geri çekilmeğe mecbur etmişti. Sonra çok büyük kuvvetler karşısında Pilevne'ye çekildi. Elinde elli bin kişilik bir ordu ile yüz top vardı. Ruslar ve Romanyalılar onu yüz elli bir kişilik piyade kuvvetlerile, bir çok süvari ve sekiz yüz topla sardılar. Osman Paşa, dar bir zamanda yaptırdığı toprak istihkamların içinde dört buçuk ay bütün dünyanın dikkat ve hayreti önünde dayanmış ve teslim tekliflerini kabul etmemiştir. Nihayet kendisini kuşatan düşmanı kahramanca yarıp çıkmakta iken yaralandı ve esir düştü.» Türk tarihinin ikinci kahramanı da, kendisine kahramanlık getiren savunmada, esir düşüyor.

Uzun süren savunma, günü gününe İstanbul'da duyuluyor. Plevne savunması, Türk tarihinin en acı yenilgilerinden birisi olan 1877 Türk-Rus Savaşı sırasında ger-

çekleşiyor. Böyle bir dönemde en küçük kahramanlık gösterilerine büyük bir açlık duyuluyor. Halit Ziya Uşaklıgil, çocukluğunun bu acılarla dolu savaş günlerini, Rusya askerlerinin Ayastefanos'a kadar gelip yerleşmelerinin verdiği hüzün içinde Plevne Savunması'nı şöyle hatırlıyor: «Günler geçiyor, her gün geçtikçe kalplere biraz daha kuvvet veren havadisin arasında büyüklerimizden Plevne adına 'hiç olmazsa namus kurtarıldı' cümlesini kattıklarını işitiyorduk»[47]. Parçalanan ülkeyi değil, bir büyük savaşı değil, yalnızca «namus kurtaran» başarıların büyük bir ihtiyaç olduğu dönemler yaşanıyor. Sultan Hamid, Türk-Rus savaşının acı yenilgisinden sonra Osman Paşa'yı Yıldız Sarayı'no yerleştiriyor, bir büyük prestij simgesi, bir büyük dekorasyon olarak, ölümüne kadar Saray'da tutuyor.

Bu parantezi kapatıyorum ve yeni bir parantez açıyorum. Şöyle: 1918 yılına gelindiğinde, artık Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları bellidir. Türkiye için kesin bir yenilgi tartışmasız ortada duruyor. Altı yüz yıllık imparatorluğun son günleri seziliyor. Bilinçli olduğu ileri sürülemez, ancak küçük bir toprak parçasında bile olsa yorgun Osmanlı Devleti'ni korumak bir politika olarak kendisini zorluyor. Fakat bunu yapmak bile bir canlanma ve bir kendine güven işi oluyor.

Bunun için de kahramanlık öyküsüne gerek var. Yenilginin karanlığa dönüştüğü bir zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın belli kesitlerinde kahramanlık sahneleri bulup çıkarmak, dar bir alanda da olsa, durabilmek için tam bir zorunluluk sayılıyor.

Birinci Dünya Savaşı'nın Türk cephelerinde kahramanlık öyküleri için Çanakkale Savunması'nın güçlü bir aday olmasına şaşmamak gerekiyor. Çanakkale Savaşı, Türk-Alman Genel Kurmayı için, Birinci Savaş'ın başında kesin bir başarıdır.

Birinci Savaş'ın sonlarında da Çanakkale başarı olma niteliğini koruyor. Bu nedenle Türk tarihine yeni kahramanın Çanakkale Savaşı'ndan çıkarılması doğal görünüyor.

Yalnız bir güçlük var: Bu iş bir kez yapılmış durumdadır. İngiliz Kuvvetleri'nin Çanakkale'den çekilmesinden sonra yapılanları, «La Guerre Turque» adını taşıyan ayrıntılı çalışmadan aktarıyorum: «Konstantinopl ve Berlin'de 'zafer' onuruna büyük kutlamalar yapıldı. General Liman, pohpohçuları tarafından 'Doğu'nun Hinderburg'u' olarak adlandırıldı. Enver, her zamandan daha çok 'Napoleonsu' oldu, Sultan Beşinci Mehmet 'Gazi' yapıldı, Kutsal Savaş'ın muzaffer Halifesi sayıldı» (*). Çanakkale Savunması'nın getirebileceği kahramanlık, daha 1915 yılının sonunda, böyle paylaşıldı.

1918 yılına gelindiği zaman, Liman Paşa ile Enver, artık ortaya çıkan yenilginin sorumluluğunu da taşımak durumundalar. Beşinci Mehmet ise sonuna yaklaşıyor. Kahraman ihtiyacı ile bu ihtiyaç için bir kez kullanılmış olan Çanakkale Savunması ortada duruyor.

Burada bu parantezi de kapatıyorum ve bir yenisini açıyorum. Bu parantez içinde Türk tarih yazımının büyük çarpıtmalarla dolu olduğu tezini tekrarlıyorum. Buna yeni bir kanıt olarak, 1918 yılında yayınlanmış ve yalnızca Çanakkale Savunması'nda Mustafa Kemal Paşa'nın rolünü konu alan çok uzun bir görüşmeyi gösteriyorum. Kemal Paşa, bu görüşmede, pek çok ayrıntı vererek Çanakkale Savunması'nı ve kendi katkısını anlatıyor. Görüşmeyi ve her halde bu görüşme için olmalı, Mustafa Kemal'in iktidarı süresince hep elçilik ve milletvekilliği yapan Ruşen Eşref, bu görüşme ile, bir yeni «kahraman» yaratmak istiyor. Ruşen Eşref, millici Yeni Mecmua'nın «Çanakkale nüsha-i mümtazesi», Çanakkale özel sayısında, 1918 yılında yayınlanan bu görüşmesinin bir yerinde şöyle yazıyor: «Bana Kanije müdafii Tiryaki Hasan

---

(*) «De grandes fetes furent données à Constantinople et à Berlin en l'honneur de 'la victoire'. Le général Liman fut appelè par les flatteurs le 'Hindenburg de l'Orient'. Enver fut plus que jamais 'Napoléonik', le Sultan Mehmed V devint le 'Ghazi', le Khalife victorieux dans le Guerre Sainte.»

M. Larcher, La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 236.

Paşa ile, yahut Plevne arslanı Gazi Osman Paşa ile görüşmek mukadder olsaydı, bugünkü muhavereden daha fazla mı heyecan duyacaktım?»[38] Genç Komutan Mustafa Kemal'i, Türk tarihinin üçüncü kahramanlık kürsüsüne çıkarmak istemesine karşın, bu uzun görüşme Kemalist Historiagrafi'de pek az veya hiç kullanılmıyor.

Neden mi? Çünkü Mustafa Kemal, Çanakkale Savunması'nı anlatıyor.

Bu parantezi de kapatıyorum ve devam ediyorum. Ruşen Eşref, 1918 yılında yayınlanan «Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat» başlıklı uzun röportajında Mustafa Kemal'i güzelleştirmek için son derece özenli davranıyor. Kemal Paşa'nın Şişli'deki evini anlatırken «bir kelebek şeklinde açılmış şal örtünün altında Paşa'nın genç kazak zabitlerini hatırlatan kalpaklı ve haşin bakışlı bir agrandismanı vardı» diyor. «Yazıhanesi üzerinde bir gümüş çerkes kamasının yanıbaşında Balzac'ın Colonel Chabert'i, Maupassant'ın Boule de Suif'i, Lavedan'ın Servir'i duruyordu. Şüphe yok ki Paşa, sükunetli dakikalarının boşluğunu edebiyatla dolduruyor.» Kemal Paşa için bir edebiyat izleyicisi imajı çizdikten sonra, daha sonraki tüm olgu ve bilgileri doğrulamakta zorluk çektiği başka bir imajı ekliyor: «Harp sahasında kalın paltolarla, kaba çizmelerin içinde uykusuz beş altı gece geçiren bu adam salonlarda pek maharetle vals edermiş; tanıyanlar Mustafa Kemal Paşa'yı yalnız gözü yılmaz bir kumandan diye değil, aynı zamanda salonlarda pek lezzetle aranan nazik, terbiyeli ve zeki bir kavalye diye anıyorlar»[39]. Mahir bir kumandan olan Mustafa Kemal'in salonlarda kadınlara karşı yumuşak ve soğukkanlı olamadığını düşünüyorum (*). Lâtife ile evliliği de bunu gösteriyor.

Ruşen Eşref, belki de kendisine sağlam bir gelecek getireceğini bilmediği röportajında kaldığı yerden şöyle

---

(*) Cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında Ankara'da Kemal Paşa'nın, İzmir'de ölen annesi Zübeyde'nin cenazesine gitmemiş olması, beni, hep düşündürüyor.

devam ediyor: «Büyük bir aynanın yanıbaşında asılı duran bir fotoğrafı dikkatimi çekti. Ona bakıyordum: Yeniçeri kılığında Mustafa Kemal Paşa. Tam o esnada kendisi, elinde haritalar, içeri girdi. Ve ona baktığımı görünce gülümsedi. Kalın ve azimkâr sesiyle 'Evet, Sofya'da bir bal costumé hatırası' dedi.» Ruşen Eşref, bunları yazarken, Kemal Paşa'nın, bir gün cumhurbaşkanı olabileceğini, konuşacağını, konuşmalarının bazısının plâğa alınacağını ve sesinin yeni nesiller tarafından da tanınacağını düşünmüyor; öyle anlaşılıyor. Düşünmüş olsa, Mustafa Kemal'in sesinin kalın olduğunu yazmazdı. Mustafa Kemal'in sesi, ilkokul çocuklarının da bildiği türden, kısık ve incedir. Ancak bir kahraman yaratılırken, sesinin de kalın olması gerektiği düşünülüyor.

Kahramanlara kalın ses yakışır.

Bütün bunlara ve Ruşen Eşref'in, herkesten önce, Tiryaki Hasan Paşa ve Gazi Osman Paşa'dan sonra Türk tarihinin üçüncü savunmacı kahramanı olarak Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı yazmış olmasına karşın, bu uzun röportajın Türk tarih yazımında pek az veya hiç kullanılmaması üzerinde düşünülmeğe değer görünüyor. Düşünüldüğü zaman bir çok neden ortaya çıkıyor.

Mustafa Kemal, Çanakkale Savunması'nı anlatırken ve 27 Temmuz 1915 tarihinde bir görevden bir başka göreve giderken «yanıma fırka sertabibi Hüseyin Bey'i aldım» diyor[40]. Bir tümen komutanının cephede hep doktor ile gezmesi Ruşen Eşref'in de dikkatini çekiyor. «Niçin» diye soruyor ve «hastaydım çünkü» cevabını alıyor.

Bunu kaydediyorum. Bunun dışında, bir Genel Kurmay Başkanı, bir Millî Eğitim Bakanı, bir Türk Tarih Kurumu Başkanı, bir Türk Tarih Kurumu Genel Sekreteri'nin de içinde bulunduğu bir kurul tarafından hazırlanan İslâm Ansiklopedisi'nin «Atatürk» maddesinden yapılan bir aktarmayı tekrarlamak gerekiyor. İslâm Ansiklopedisi'ne göre 1915 sonlarına doğru Mustafa Kemal, bu sırada yalnızca bir yarbaydır, komutanlarına taarruza geçilmesini öneriyor ve bu öneri kabul edilmeyince, ordudan

istifa ediyor, 10 Aralık 1915 tarihinde «büyük bir fırsatın kaçırılmakta olduğunu gören Mustafa Kemal, ordu komutanına istifa ettiğini» bildiriyor. Bu, Türk tarih yazımındaki büyük çarpıtmalardan birisini meydana getiriyor. «Mustafa Kemal'e saygı gösteren Liman Paşa bu istifayı hava tebdiline» çeviriyor. Bu da çarpıtmanın devamı oluyor. Hiç bir ordu veya silâhlı kuvvetlerde bir cephe komutanının bir yarbaya «saygı» göstermesi görülmez.

Şimdi 1918 Mart ayında Şişli'deki evinde Mustafa Kemal Paşa anlatıyor: «İşte bu Kayacıkağılı muharebesinden sonra nihayete kadar artık ciddi hiç bir muharebe vuku bulmamıştır. Bu uzun müddet zarfında gerek biz, gerekse düşman tahkimat ve tertibatla iştigal ettik. Bütün tafsil ettiğimiz bu muharebelerde düşman pek büyük zayiata duçar olduğu ve bizim taht-ı hakimiyetimizde kalmaktan kurtulamadığı için bütün ümitleri kırıldı. Ben 27 Teşrin-i sani'de rahatsızlandım.» Kasım 1915 tarihinde rahatsızlanıyor.

Ruşen Eşref soruyor: «Demek her gün sarsıp emellerinden uzaklaştırdığınız düşmanınızın hacaletle kaçtığını görmediniz!»[41] Kemal Paşa cevap veriyor: «Hayır! Fevzi Paşa Hazretlerini yerime tevkil ettim. İstanbul'a geldim.» Hepsi, Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımına göre, böyle oluyor. Mustafa Kemal Paşa, kendi tarihçilerini yalanlıyor.

Bu mülâkat kullanılmıyor. Çünkü, Ruşen Eşref'in tüm zorlamalarına karşın, Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Savunması'nın baş rolünü üzerine almıyor. Bütün aktörlerin yaşadığı bir sırada böyle bir zorlamanın bütün çekiciliğine karşın, bir ihtiyat tümeninin komutanı olarak katıldığı Çanakkale Savunması'ndaki kahramanlık nişanını, kendi hakkı saymıyor.

Çanakkale Savunması'nın en kritik dönemi, düşmanın denizden çıkarmayı denediği Mart 1915 tarihinde oluyor. La Guerre Turque adını taşıyan çalışmada, bu ayın ve Çanakkale Savunması'nın önemi şöyle anlatılıyor: «18 Mart'ta Türk başkentinde de panik hüküm sürüyordu. Diplomatlar, kamu görevlileri, bu müthiş savaşçıların mer-

mi parçalarının altında her an Asya'ya kaçmaya hazırlanıyorlardı»[42]. Osmanlı Başkenti, Çanakkale Boğazı'ndan yapılan hücum ile tehdit ediliyordu.

Bu hücumu ve savunmayı, Mustafa Kemal Paşa, Ruşen Eşref'e anlatıyor. Ruşen Eşref'in sorularını ve Kemal Paşa'nın cevabının bu bölümünü aktarıyorum.

«— Düşman bu karaya asker ihraç etmek teşebbüsünü neden denedi?

— Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir. Bir de malûm olan 5 Mart vardır.

— Ki asıl bizi alâkadar eden de odur, Paşa Hazretleri.

— Fakat bu tamamen bahrî bir harekettir. Sahil müdafaası Cevad Paşa Hazretleri'nin taht-ı emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle alâkam dolayısıyladır»[43]. Mustafa Kemal, Ruşen Eşref'in bütün zorlamalarına karşın Çanakkale Savunması'nın prestijini üzerine almıyor.

Tekrar ediyorum; Kemal Paşa'nın tarih anlatımı ve dolayısıyla yazımını üstlenmesinin pek az olan örneklerinden birisi burada ortaya çıkıyor. Buna karşın Kemal Paşa'nın tarih anlatımı, daha sonraki Kemalist tarih yazımına kaynaklık edemiyor.

Çünkü Çanakkale Savunması'nda Alman Liman Paşa bir yana, en önemli rol ve komutanlık Üçüncü Kolordu Komutanı Cevad Paşa'ya düşüyor. Mustafa Kemal Paşa'nın rolünü abartmak mümkün görünmüyor; çünkü Kemal Bey, o sırada Çanakkale Savunması için «ihtiyat» olarak ayrılan bir fırkanın, şimdi tümen, komutanı olarak bulunuyor. Bu, Ruşen Eşref'in röportajında da var: «Ve o mıntıka kumandanlığına Halil Sami Bey isminde diğer bir zat tayin ediliyor. O zaman kaymakam rütbesinde bulunan Mustafa Kemal Bey de kumanda ettiği fırkayla icabında Anadolu cihetine harekete müheyya bulunmak üzere 'ihtiyat-ı umumi' olarak terkediliyor. Rumeli sahili mıntıkası muhafazasına yalnız o Miralay Bey'in fırkası tahsis ediliyor.» Pek açık olarak görülüyor; Çanakkale Savunması'nın aktörlerinin hayatta olduğu bir zamanda Çanak-

kale'de Mustafa Kemal Bey'in rolünü büyütmek imkânsız.

Herkesin savaşmış olması gerekmez, ancak savaşmış olanlar bilirler. Cevad Paşa'dan önce, Ruşen Eşref'in «O Miralay Bey» dediği Albay Halil Sami de, Yarbay Mustafa Kemal'in komutanıdır. Bu durumda, Mustafa Kemal'in, zaman zaman cephede, siperlerde, ön planda savaşmış olması, bir olağanüstü olgu değil, savaşan birliklerin içinde bulunan her yarbayın yazgısıdır. Yarbaylar önde olurlar.

Ne yazık ki Türk tarih yazımı, arşivler kapalı ve aktörlerin çoğunun hayatta olmadığı bir dönemde yazılıyor. Mustafa Kemal Bey, Ruşen Eşref'e, Çanakkale Savunması'nın 23 Mayıs gününü anlatıyor: «İttihaz olunan tedbirler sayesinde ve bilhassa 27. ve 57. Alayların kumandanlarının, zabitlerinin ve efradının kahramanlıkları sayesinde o siperler içinde bulunan düşman kâmilen itlâf edildi. Bombalarla parça parça berheva oldular. Siperler elimize geçtiği zaman içerileri düşman cesetleriyle ağız ağıza doluydu. O, müthiş bir şeydi. İngilizlerden bir fert bile kurtulmamıştır. Bu muharebe cereyan ettiği sırada Kemalyeri'ni teşrif etmiş bulunan Talât Paşa Hazretleriyle İsmail Canbolat ve Doktor Nazım Beyler o gün İngilizlerden igtinam ettiğimiz (yağmaladığımız, y.k.) maddî muharebe hatıralarına da maliktirler. Kiminde kurşun parçalamış bir İngiliz altını, kiminde ufak tefek nişanlar, dürbün parçaları filân vardır.» Yalnız artık Talât, İsmail Canbolat ve Doktor Nazım yoklar; Talât, Ermeni kurşunuyla, Kurtuluş'tan önce, öldürüldü, İsmail Canbolat ve Doktor Nazım, Kurtuluş'tan sonra, İzmir Suikastı Davası sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın hayatına kastetme gerekçesiyle asıldılar.

Bu nedenle Çanakkale'den alınan bu hatıraları şimdi görmek mümkün olmuyor. Aynı biçimde Kemal Paşa'nın Çanakkale'de hayatını kurtardığı bildirilen saatı da tanımak olanaksız görülüyor. Bu ünlü saatın da, ilk kez, Ruşen Eşref'in röportajı ile duyurulduğunu anlıyorum. Bu

nedenle röportajın bu bölümünü de aktarmak gereğini duyuyorum.

«Buraya kadar muhaveremizi, sakin bir vaziyetle dinleyen yüzbaşı Cevad Bey, Paşa'nın yaveri, kalın, sertliği hoşa giden bir sesle 'bu şarapnel misketlerinden bir tanesi de Paşa'nın göğsünü okşamıştır!' dedi. 'Nasıl?' dedim. Paşa tesbihiyle oynuyordu. Cevad Bey, parlak çizmelerindeki mahmuzlar şıkırtı yaparak, göğsünün sol tarafındaki nişan kurdelaları sırası ve ipek kordonu kabara ine anlattı. 'Bulunduğumuz yer tamamen muhacimlerin arasıydı,' dedi. 'Paşa da ilerleyen efradımızı seyrederken göğsüne bir şeyin gayet kuvvetli çarptığını duymuşumdur.'» Bunları Yaver yüzbaşı Cevad söylüyor. Bunun üzerine söze Kemal Paşa katılıyor ve konuşma şöyle sürüyor.

«— Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan bir süvari zabiti, 'Efendim vuruldunuz!' dedi. Ben böyle bir söz şuyu bulursa askerimizin kuvve-i maneviyesi üzerinde yapacağı tesiri düşündüm. Elimle zabitin ağzını kapadım. 'Sus' dedim.

— Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafına, tamam saatin bulunduğu cebe isabet etmiştir. Saat parça parça oldu. Fakat o darbe ile Paşa'nın göğsünde hafif bir lekeden ileri geçmemiştir.

— O saat sizin için tarihî bir saattir. Onu görebilir miyim efendim?

— O saatin enkazını bu muharebeden sonra Liman Paşa Hazretleri hatıra olarak aldılar. Bana da kendilerinin aile-i asalet armasını havi bulunan saatlerini verdiler.» Von Liman'ın bu saati almış olmasına pek çok üzülüyorum.

Türk tarih yazımı adına üzülüyorum. Çünkü doğru olduğundan kuşku duymadığım bu olayın çok kötü anlatılmış ve yazılmış olduğunu görüyorum. Mustafa Kemal Paşa adına utanıyorum ve bu saat öyküsünün yeniden yazılması gerektiğini düşünüyorum. Öyle sanıyorum ki, Yüzbaşı Cevad ile Kemal Paşa bu saat olayını, her halde önemsemedikleri için, daha önce hiç konuşmamışlar. İlk

kez, Ruşen Eşref ile röportaj sırasında ortaya çıkmıştır. Bu röportajın havası içinde bazı ayrıntılara dikkat edilmemiştir.

Türk tarih yazıcıları, bu saat öyküsündeki, bazı küçük tutarsızlıkları düzeltmek durumundalar. Bunları sıralıyorum :

1 — Yüzbaşı Cevad, Kemal Paşa'nın göğsüne şarapnel parçasının geldiğini söylüyor. Mustafa Kemal Paşa kurşundan söz ediyor. Büyük Kumandan Mustafa Kemal Paşa'nın kurşun ile şarapnel arasındaki ayrımı bilmemesi düşünülebilir mi?

2 — Cevad, şarapnel parçasının saatı parça parça yaptığını söylüyor. Paşa'nın göğsünde hafif bir leke bıraktığını belirtiyor. Kuşkusuz bu, elbisenin göğsü oluyor ve saatı parça parça eden şarapnel parçasının hafif leke bırakması imkânsız görünüyor. Elbiseyi yakması gerekiyor.

3 — Kemal Paşa ise «bir kurşun yeri gördüm» diyor. Kurşunun da elbiseyi yakarak delmesi, etrafında yanık yerleri bırakması, her türlü filmler nedeniyle, artık herkesin bildiği bir gereklilik olarak ortada duruyor.

Bütün bunları, Kemalist Historiographe'ların görevlerini yapmadığını belirtmek için yazıyorum. Ayrıca bilimde soru sormanın kesinlikle verimli bir yöntem olduğunu tekrar belirtmek istiyorum.

Bu yöntemsel açıdan son derece verimli ayrılmadan sonra tekrar Mart 1915 tarihindeki Çanakkale Savunması'na dönüyorum. Kemal Paşa, tekrarlıyorum, «Sahil müdafaası Cevad Paşa Hazretleri'nin taht-ı emrinde bulunuyordu, benim bu hareketle alâkam dolayısıyladır» dedikten sonra anlatmaya devam ediyor. Anlatımdaki nokta nokta bırakılan yerler röportajın başında, askerî sırları açıklamamış olmamak için kabul edilen bir özenden ileri geliyor.

«Mezkur mıntıkanın muhafazasına memur alay kumandanına icabeden talimat-ı şifahiyemi verdim. Ve Cevad Paşa ile birlikte, vazife başında bulunabilmek için.... döndük. Düşmanın mağlûbiyetiyle neticelenen bu 5 Mart

muharebe-i bahriyyesinde kara mıntıkasının muhafazası benim uhdemde idi. O gün, düşmanın bazı gemileriyle sahili ateş altında bulundurmuş olmasından başka zikre şayan hiç bir hadise vuku bulmamıştır. O gün sahil bataryalarımızda bulunan askerler, zabitler ve kumandanlar cidden şayan-i takdir bir fedakârlıkla, yani cesaretin, tevekkülün hadd-i azamisiyle sonuna kadar toplarını kullanmışlar, vazifelerini ifa etmişlerdir.» Bu, Türkiye'de «Çanakkale Geçilmez» sözüne yol açan ve eski takvimle 5 Mart ve yenisiyle 18 Mart 1918 tarihinde gerçekleşen, her yıl kutlanan savunmadır. Kemal Paşa, bunda rolünün dolaylı ve önemsiz olduğunu belirtmekten geri kalmıyor.

1926 yılında Paris'te yayınlanmış olan «Türk Savaşı» başlıklı ayrıntılı çalışmadan aktarıyorum; çalışmada Mart Savunması'nın yol açtığı kayıplar sayıldıktan sonra devam ediliyor: «C'étaient là, des dégâts peu importants en regard de la victorie dont les Turcs accordaient tout le merita à Djevad Pacha»[44]. La Guerre Turque adını taşıyan bu çalışma da Kemal Paşa'nın Ruşen Eşref'e söylediklerini doğruluyor. Zaferin yanında kayıplar önemsizdi, bütün Türkler zaferin tüm onurunu, Cevad Paşa'ya veriyorlar; böyle yazıyor. Cevad Paşa (*), bu kahraman

---

(*) «CEVAT, Orgeneral 1870-1938 - Çanakkale müdafaasındaki yararlığiyle meşhur askerlerimizdendir. İstanbul'da doğdu. Maiyeti Seniye Erkânı Harbiye Reisi Müşir Şakir Paşa'nın oğludur. Galatasaray Lisesi'nde okuduktan sonra Harbiye'den Kurmay Yüzbaşılıkla çıkmış, saray maiyetinde ve muhtelif memuriyetlerle Avrupa'da bulunmuş, Hassa Ordusu'nda Fırka Komutanı ve Ferik, Korgeneral, olmuştu. 1908 İnkılâbından sonra çabuk ilerleyen rütbeleri tasfiye edildiği zaman o da Kaymakamlığa, Yarbaylığa, indirildi. Erkânıharbiye Mektebi Müdürü, Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Erkânıharbiye Reisi, Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olmuştu. 5-18 Mart zaferinin kazanılmasında onun büyük tesiri olmuştur. Bundan dolayı kendisine 18 Mart Kahramanı unvanı verilir.

Ondan sonra Galiçya ve Filistin cephelerinde bulundu. 7 nci Ordu Komutanı oldu. Mütarekede Malta'ya gönderilmiş, oradan dönüşte Adana ve Diyarbakır mıntıkasında Komutanlık

asker, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Çanakkale Savaşı üzerinde hiç konuşmamayı tercih ediyor.

Bundan sonrası kolay; Çanakkale Savunması'nın bundan sonraki bölümü üzerinde uzunca durmam gerekmiyor. Durum açıklık kazanıyor. Olgular, önce saçıldıktan sonra, tekrar ve bir mıknatısın çekiciliğiyle, toplanıyor. Olgular, Aydın Üzerine Tezler'in tezleri etrafında toplanıyor. Bunlardan birisi, tekrarlıyorum, Mustafa Kemal'in Türk Kurtuluş Savaşı'nın ürünü olduğudur. Kemal Paşa'nın yeteneklerini, gücünü ve bunun doğurduğu karizmasını, Kurtuluş Savaşı'nda ve bu savaşın içinde gelişen iç savaşta aramak gerekiyor.

Cevad Paşa'nın yönetiminde, saldırgan güçlere Çanakkale Boğazı'ndan geçit verilmemesi, saldırıyı karaya ve Gelibolu yöresine kaydırıyor. Bunu kestirmek güç değil; belki Çanakkale Savunması'nı Kemalist tarihçilerden okuyanlar için güçtür. çünkü, bu tür tarihlerde Osmanlı-Alman Genel Kurmay'ının, Birinci Savaş'tan hemen önce bütün hazırlıklarını Çanakkale'yi geçmeye yönelik bir saldırıya göre yaptıkları yazılmıyor. Gelibolu yöresindeki gelişmeler üzerinde fazlaca durmadan, burada da büyükçe bir abartmaya işaret etmem zorunlu oluyor.

Kemalist Historiagrafi, Arıburnu'ndaki Kemal Bey'in gösterdiği yararlıkları anlatırken de gereksiz abartmalara ve çarpıtmalara başvuruyor. İhtiyat tümeninin komutanı Yarbay Kemal Bey'in tehlikeyi görerek ve üstlerine danışmadan, kendi inisiyatifi ile harekete geçtiği ve düşmana hücum ettiği ileri sürülüyor. Kemalist tarihçilerin kullanmak istemedikleri Kemal Paşa'nın anlatımı ise, bunu, doğrulamıyor.

1918 yılı Mart ayında Kemal Paşa, Arıburnu'ndaki gelişmeleri anlatıyor ve aktarıyorum: «İşte o günlerden birinde, 12 Nisan sabahı idi ki, (yeni takvimle 25 Nisan, y.k.) Arıburnu'nda bir hadise cereyan etmekte olduğu işitilen gemi toplarının sesinden anlaşılmıştı. Bütün fırka

---

etmiş, sonra Yüksek Askeri Şura Azalığına tayin edilmişti. Bu vazifede iken İstanbul'da ölerek Erenköy'üne gömülmüştür.»

İbrahim Alâattin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi. s. 85.

kıtaatının harekete hazırlık derecesi tezyid edildi. Bir taraftan ..... mıntıkası kumandanlığından malûmata intizar etmekte idim, diğer taraftan da ya kolordunun veya ordunun emrine..... yalnız fırkanın süvari bölüğüne -istihsal-i malûmat için- Kocaçimen istikametine hareket etmesini emir verdim. Bu sırada idi ki Üçüncü Kolordu kumandanı Esad Paşa Hazretleriyle (*) Gelibolu'dan telefonla görüşülmüştü. Müşarünileyh de henüz cereyan-ı ahval hakkında vazıh malûmat edinememiş olduğunu bildirmiştir. Öğlenden evvel saat altı buçukta idi, Halil Sami Bey'den vürud eden bir raporda, düşmanın Arıburnu sırtlarına çıktığı anlaşılıyor ve buna karşı benden bir taburun mezkur düşmana karşı sevki isteniyordu. Gerek bu rapordan, gerek Maltepe'de icra ettirdiğim hususi tarassudat neticesinden bende hasıl olan kanaat-ı katiyye, öteden beri imal-i fikir ettiğim gibi düşmanın Kabatepe civarında mühim kuvvetle karaya çıkmağa teşebbüsü, demek ki vuku buluyordu. Binaenaleyh bu işin içinden bir taburla çıkmak mümkün olamayacağını, her halde evvelce tahmin ettiğim gibi bütün fırkamla düşmana inizabın

---

(*) «Yanyalıdır. Orada Belediye Reisliğinde bulunmuş Mehmet Emin Efendi'nin oğludur. Tahsil hayatını daima sınıfının birincisi olarak tamamlamış ve 1890'da Kurmay Yüzbaşılıkla Harbiye'den çıkmıştır. Ondan sonra Almanya'ya gönderilerek orada da Askeri Üniversite'de ve kıtalarda dört sene bulunduktan sonra dönüşte Goltz Paşa'nın muavini olmuş ve bu sıfatla erkânıharb seyahatlerinde ve askeri teftişlerde ve Fransa manevralarında hazır bulunmuştur.»

«1907'de Üçüncü Ordu Müşir muavini sıfatile Selânik'e gönderildi ve 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli faaliyetine mani olamamak töhmetile Yıldız'da muhakemesine başlanırken Meşrutiyet İnkılâbı olunca bu suçtan kurtuldu. Muhtelif askeri vazifelerden sonra 1911'de Beşinci Gelibolu Fırkası Komutanlığına tayin edilmiş, Birinci Cihan Harbi'nde Çanakkale'deki Şimal Grubu Komutanı sıfatile hizmet etmiştir ki Atatürk'ün o zaman kumandanı bulunduğu 19 uncu Fırka bu Kolordu'ya bağlı idi.»

«Çanakkale Cenubu Garbi Komutanlığında bulunmuş ve İtalya'ya karşı Habeşistan'da vazife almış olan Vehip Paşa bu zatın küçük kardeşi idi.»

İbrahim Alâattin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 122.

gayr-i kabil-i ictinab olduğunu takdir ediyordum» (*). Tekrar da olsa, Kemal Paşa'nın anlattıklarını özetlemem gerekiyor. Kemal Paşa, Mıntıka Komutanı Albay Halil Sami'nin düşmana bir taburla hücum etme emrini verdiğini, kendisinin elindeki bilgilere göre bunun yeterli olamayacağını düşündüğünü ve bütün tümenle hücum etmek gerektiğine karar verdiğini anlatıyor (**). Öğleden sonra bölgeye gelen Kolordu Komutanı Esad Paşa, böyle bir kararı onaylıyor.

Burada savaş tarihi yazmıyorum. Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarının güçlenmesi ve yirminci yüzyılın başından başlattığım iç savaşın başlıca aktörlerinin sustuğu dönemden önce, Çanakkale Savunması'nın onurunun baş-

---

(*) *Ruşen Eşref, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat, Yeni Mecmua, Cilt III, 1918, aynı zamanda,*
Mehmet Kaplan ve diğerleri, Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, 1981, s. 6.

«Une troisiime division turque fut engagée également, la 19e, réserve générale du 3e corps près de Maidos. Son chef, Moustapha Kemal Bey entendit le violent combat qui se livrait à Arıbournou. 11 se porta à cheval au Kodja Chimen Dagh pour se rendre compte de la situation.»

«Dans l'après-midi, le commandant du 3e corps turc, Essad Pacha, arriva de Boulair a Maidos, approuva l'heureuse initiative de son liteutenant et engagea sur le meme front le reste de la 19e division. Les 12000 Anzacs restèrent entassés à 1200 mètres de la mer, sur 1500 mètres de large et 500 mètres de profondeur.»

M. Larcher, La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 217 ve 218.

(**) Sevgili Dostum Doğan Avcıoğlu da, çok söylenmiş bazı yanlışları, sınamadan yazıyor.

«25 Nisan'da 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal, düşmanın İstanbul'a yönelmiş bulunan çıkartmasını, duraksama içinde bulunan yüksek komutanlardan hiçbir emir beklemeden ve girişimi tek başına ele alarak Mehmetçik'in süngüsüyle püskürtür.»

Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap, 1974, s. 937.

ka kimseler tarafından paylaşılmış olduğunu tekrarlamak istiyorum. Türkiye'nin, diğer bütün cepheleri ihmal ederce bu savunma için çok iyi hazırlandığını, bunun Alman Genel Kurmayı tarafından planlandığını, Rusya'nın Çanakkale Savaşı ile ilgilenmediğini, Fransa ve özellikle Büyük Britanya'nın Çanakkale'nin aşılarak Osmanlı başkentine girmeyi bir savaş gereğinden daha çok bir prestij sorunu olarak ele aldığını, Almanya'nın ise İngiltere'yi Çanakkale'de durdurmaya pek çok önem verdiğini eklemek zorundayım[45]. Bir de şunu eklemek durumundayım: «Les Allemands s'attribuaient tout le mérite du succès de Gallipoli»[46]. Almanlar, Gelibolu'daki başarının tüm onuruna sahip çıkıyorlar.

Kemalizmin Köylü İdeoloğu :

Şevket Süreyya

«Zahar'sa korkak ve kusurlu bir uşaktı. O, iki çağın birden adamıydı; ruhunda her iki çağın da izleri vardı. Bu çağların birinden ona miras olarak Oblomov ailesine kayıtsız şartsız bir bağlılık kalmıştı; daha yeni olan ötekindense bir çeşit kurnazlık ve ahlâk düşkünlüğü almıştı.»

«Efendisine canla başla bağlıydı ama ona hemen her gün bir yalan söylemekten çekinmezdi.»

«Eski zaman uşağı efendisinin parasını herhangi bir kasadan daha iyi saklar; Zahar'sa her fırsattan yararlanıp efendisinden beş on kapik çırpar, masada unutulmuş bozuk paraları cebine atardı.»

«Zahar pisti. Pek seyrek tıraş olur, elini yüzünü de yalnız iş olsun diye yıkardı: zaten pislikleri hangi sabunla temizlenebilirdi?»

Gonçarov, Oblomov

12 Mart günlerinde oldu; 1971 yılı. Anayasa Mahkemesi'nde görülmekte olan bir davanın teorik savunmasını hazırlamak durumundaydım. Bir belgeye ihtiyacım oldu. Şevet Süreyya Bey'de olacağına inanıyordum. Yardımcı olacağından kuşkum yoktu. Telefon ettım, nazik karşıladı, «var» dedi, «Ulug'da» diye ekledi, alıp vereceğini söyledi. Birkaç gün sonrası için sözleştik.

Bahçeli eve gittim. Beni önce hole aldı. Duvara bitişik raf ile masa arası bir tezgâhın önüne oturttu. İkimizin yüzü duvara dönüktü. «Yaz» dedi, kanser üzerine bilgiler yağdırmaya başladı. Anlık bir ikirciklenmeden sonra yazmaya başladım, kapı çalındı, «gel oğlum Mustafa» dedi. Mustafa, göz ucuyla baktım, kapıcı giysileri içinde memur yüzlü birisiydı. Holdeki telefondan telefon etmeye çalıştı. Bir türlü edemedi; bu arada Şevket Bey, bana, sürekli kanser üzerine bilgiler dikte ettirdi. Yazdım.

Beş dakika kadar sürdü. Şevket Bey, «Mustafa oğlum, başka zaman gel, et, artık yeter» dedi. Mustafa «peki» dedi, çıktı, gitti. Bundan sonra Şevket Bey, beni, oturma odasına aldı. Sanki bütün bunlar olmamış gibi, aradığım belgeye döndük. Çıkardı, üzerinde konuştuk, teşekkür ettim, ayrıldım.

Belge'nin, telefon ettiğim zaman Türk Tarih Kurumu Genel Sekreteri Uluğ İğdemir'de olmadığına, kendisinde olduğuna inanıyorum. Gelişimi istihbarat örgütlerine bildirmesi için zamana ihtiyaç duydu. Hem istihbarat örgütlerini tatmin etti ve hem de, Anayasa Mahkemesi'nde sosyalizmin savunmasında kullanılabilecek bir belgeyi vermekte kuşku duymadı.

Önce inancımda belli ölçüde olsa da bir kuşku payı vardı. Aydın Üzerine Tezler içinde Şev-

ket Süreyya'yı yazmak için okumaya ve çalışmaya başlayınca hiç kuşkum kalmadı. Ölümünün birinci yılında çıkarılmış bir kitabı okuyunca kesin inandım.

Şevket Süreyya için yazılan bu kitabın arkasında kısa bir «hatırlatma» var: «Bu kitapta anlatılan olayların, ya tanıkları sağdır, veya belgeleri vardır.» Yazarı, yazar değil. Sordum, uzun yıllar Şevket Bey'in gölgesi olmuş, Şevket Süreyya nereye gitse, daha sonra yaşamını yazacak, Albay Halil İbrahim Göktürk'ü de yanında taşımış. Albay Göktürk, bir yerde, «not defterime baktığım zaman 22 Mart 1971 tarihi altında şunlar görünüyor» diye yazıyor (*). Kitabın arkasında sözü edilen belgelerin Albay Göktürk'ün notları veya Albay Göktürk'ün kullanımına açık istihbarat kayıtları olduğunu düşünebiliyorum.

Kitabının bir yerinde 1940 yılında Kara Harb Okulu ikinci sınıf öğrencisi olduğunu belirten Albay Göktürk'ün 12 Mart'ın ilk günlerindeki notu, nokta nokta boşluklarla, şöyle: «Akşam yine Şevket Süreyya Hoca ile Y.K. Karaosmanoğlu'ndaydık. 12 Mart Muhtırası üzerinden on gün geçmiş... böyle zamanlarda bu ev renkli ve çeşitli konuklarla dolar... dışardaki siyasal hava kuşkulu, gergincedir. Sağımda zayıf, yaşlı ve ufak tefek bir bayan oturuyor. Solumda ise o günlerde Şevket Süreyya Hoca'nın üç ciltlik kitap konusu Enver Paşa'nın kızı Dr. Mahpeyker Hanım var. Öteki konuklar arasında Senato Başkanı Em. Gnl. Enver Aka ve eşi bulunuyor. Günün politik konuları ve tahminleri görüşülmektedir.» Bu notlara bakarak, bu notların ve buradaki tahminlerin, bir rastlantı sonucu Milli İstihbarat Teşkilâtı'nın dos-

---

(*) *Hüseyin Avni Göktürk, Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir, 1977, s. 173.*

yalarına geçmesi halinde, istihbarat örgütü için önemli bir kaynak olabileceğini düşünüyorum. Zaman zaman yetkililerin, «nefes alışlarını duyuyoruz» veya «ne düşündüklerinden haberimiz var» sözleriyle övünmelerine, böyle bilgilerin, dayanak olması mümkün.

«Keza anı sayfaları çevriliyor: Böyle toplu konukluk akşamlarına ait çeşitli kişiler ve zamanına göre ilginç sözler var. Örneğin Aydemir Hoca, bir gün Nihat Erim'in Cumhurbaşkanı olacağını söylemiş.» Bunun, böyle bir tahminin, görevdeki Cumhurbaşkanı ile cumhurbaşkanı adayları arasında büyük bir heyecan kaynağı olacağından kuşku duymuyorum. Nihat Erim'in öldürülmesi, bu tür bir heyecanı, ortadan kaldırıyor.

Albay Göktürk'ün içinde pek az yeni bilgi bulunan kitabı, aydın tarihi ve çözümlemesi ile uğraşanlar için de ayrı bir heyecan kaynağı olarak duruyor. Kitapta şöyle bir paragraf yer alıyor: «Süleyman Demirel'in de zaman zaman, bu iki yazarı evlerinde ziyaret etmiş olduğu notlar arasında görülmektedir» (*). Bu notların, Albay Göktürk'e ait olduğu izlenimini edinmedim. İstihbarat kayıtlarındaki notlar olmalı; İstihbarat Teşkilâtı'nın bir başbakanı bile izlemeyi ve not aüşmeyi ihmal etmediği anlaşılıyor. Ayrıca 1960 yıllarındaki umutlu dönemin ve sosyalizm modasının önde gelen yazarlarının, bu dönemde, sosyalistlerin baş hedef seçtiği bir politikacı ile uygar ilişkiler içinde bulunduğu da ortaya çıkıyor.

Fakat daha ileri açıklıklar da var, uyarmam gerekiyor. Şevket Süreyya, Türkiye Komünist Partisi'nde politbüro üyeliğine yükseliyor; ideoloji ile görevli yönetici durumuna geliyor. Moskova'da okuyor. Gelecek vaad ediyor. Nazım ve Va-Nu ile

(*) ibid., s. 174.

komünist gençliklerini yaşıyorlar. Valâ Nureddin bu günler için şunları yazıyor: «Nazım da, ben de Şevket Süreyya'yı çok sayıyorduk. İyi düşünür, iyi konuşurdu» (*). Devam ediyor: «Hem pedagog hem de (demagog demeyeyim) iyi hatip Şevket Süreyya'nın herkes gibi, bizim de üzerimizde otoritesi vardı. Ahmet Cevat'ı, bize hakkı geçmiş bir nevi fahri başkan gibi görüyor, Şevket'i grubumuzun fiili başkanı sayıyorduk. Türkiye'nin kaderinde onun politik lider sıfatıyla rolü olacağını umuyorduk.» Öyle anlaşılıyor, gençliğinde bir Lenin veya Stalin adayı olarak görünüyor. Bu olmayınca, Va-Nu sürdürüyor, «buna fırsat düşmeyince de, CHP devrinde Şevket'in nayli zaman, devletçiliğin sihirli eli gibi çalıştığı sır değildir», Aydemir, Kemalizmin ideoloğu olmayı deniyor.

Zor olan doğruda durmaktır.

Yanlış, bir sath-ı meyl'dir, yatık düzey; üzerinde hareket ivme kazanıyor.

«Gelgelelim başka bir olaya»; Şevket Süreyya'nın biographe'ı, «iktidar sofrası» alt bölümünden yeni bir bölümü, «uyumsuzla uyum» alt-bölümüne geçerken böyle yazıyor. Burada eklenmesi gerekiyor, Albay Göktürk'ün burada yazdıklarını tanık düzeyinde bilmesine imkân yok. Olayın geçtiği sırada Halil İbrahim Göktürk ya kıdemli yüzbaşı ya da genç bir binbaşı olmalıdır; başbakanı ilgilendiren olayların dışında olmalıdır. Albay

---

(*) *Valâ Nureddin, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 270.*

«Hasan Ali Ediz'in bana anlattığına göre, Şevket Süreyya Aydemir, KUTV'ye öğrenci yollama, bulma konusunda çok çaba harcamıştır. Bu suretle profesyonel devrimci kadroda etkin olmayı tasarlamıştır. Nitekim, belli bir süre sonra Şevket Süreyya Türkiye Komünist Partisi'nde etkinlik sağlamıştır.»

Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisi'nde

Göktürk'ün yazdıklarını kayıtlardan aktardığını düşünüyorum.

«Devir, Demokrat Parti iktidarınındır. Tanışmalarının başlangıcı bizce bilinmemekle beraber Dr. Mükerrem Sarol, Aydemir'in dostudur. Siyasi alanda, CHP-İnönü muhalefeti en sert tavana dayanmıştı. Ama DP iktidarı yaptığı eserleri halka duyuramamanın ezikliği içindedir» (*). Görülecek, TKP'den koptuktan sonra Şevket Süreyya CHP'de de kalamıyor.

Albay Göktürk devam ediyor, ben de devam ediyorum. Şöyle: «O sıralarda iktidar yanlısı görünen üç genç adamın, Şair Fethi Giray, Tuğrul Aşıroğlu ve Gazanfer Kunt, ortaklaşa çıkardığı bir gazete vardır: 'Ankara Telgraf'... Gazetenin başmakaleleri Parti Başkanlığınca hafif bulunur... 1959'un başlarında bir gün Dr. Sarol, telefonla Aşıroğlu'nu arar ve 'Gazetenizin baş yazıları zayıftır, bundan sonra Şevket Süreyya Aydemir tarafından imzasız başyazılar yayınlanması uygun görüldü'... Arkasından da Dr. Sarol, Ş.S. Aydemir'i gazeteyle tanıştırır. Bundan sonra Aydemir'in Gazete'de çıkan imzasız başyazıları geniş yankılar uyandırır.» Yazımı bir ölçüde düzeltilmiş bu aktarma gösteriyor; 27 Mayıs'tan sonra yayınlanmaya başlayan Yön Dergisi'nin en önde gelen yazarları arasında yer alan Şevket Süreyya, 27 Mayıs'tan hemen önce, Demokrat Parti iktidarının en çılgın sözcülüğünü üstleniyor.

Sürdürüyor: «Başbakan Menderes bu yazıları pek beğenir ve yazarını bir akşam kendi evine yemeğe çağırtır. Yemekte Dr. Sarol, Burhan Belge, Dr. Gedik, Sebati Ataman, Muhlis Fer ile Baş-

---

Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, İstanbul, 1969, s. 88.

(*) *Halil İbrahim Göktürk, op. cit., s. 168-169.*

bakanın öteki yakınları bulunmaktadır.» Bu yemekte bulunanlara dayanarak bir tahmin yapmak mümkün görünüyor. Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Yakup Kadri, kayınbiraderi Burhan Belge, 1930 yıllarının başında Kemalizmin ideolojisini yapmak üzere Kadro Dergisi'ni çıkarıyorlar. Buradan, Kemalizm'in bayraktarı görünen Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı kurulan Demokrat Parti'ye ilk transfer eden, eleştırmen Murat Belge'nin babası Burhan Asaf Belge oluyor. Zamanla Burhan Belge, Bayar-Menderes istibdatının baş sözcüsü ve propagandisti durumuna geliyor. Ancak bir ara yetersiz kaldığı anlaşılıyor. Bu yetersizlik içinde Menderes'in yakını doğum doktoru Mükerrem Sarol'a, Şevket Süreyya'nın adını ve referansı, Burhan Belge'nin vermiş olması mümkündür. Şevket Süreyya da Bayar-Menderes istibdatının hizmetine geçiyor.

Bir parantez açıyorum ve Şevket Süreyya'nın Moskova'da üniversite günlerine dönüyorum. Şevket Süreyya, bugünleri, Menderes'in hizmetine transfer olduğu yıllarda yayınladığı otobiyoğrafik romanında, Suyu Arayan Adam, canlı bir biçimde anlatıyor. Üç arkadaşın, Şevket, Valâ, Nazım, Moskova yakınındakı ormanda ateş başında tartışmalarını hatırlıyor: «Tarih meseleleri, cemiyet meseleleri, iktisat, felsefe formülleri derken, insanlığın istikbali, sanki o gece, orada ve bu ateşin başında toplanan üç kişi tarafından halledilecekmiş gibi birbirimizle, her an artan bir şiddetle çarpışır dururduk» (*). Şevket Süreyya bu yazdıklarına bir de dip not düşüyor: «Hatta üçümüz, azaları yalnız bizden ibaret olan gizli bir de hücre kurmuştuk: Ağustos Hücresi.» Bu hüc-

(*) *Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Ankara, tarihsiz, s. 261.*

redeki tartışmaların zaman zaman pek çok şiddetli geçtiği anlaşılıyor.

Parantez içinde ve bu kez Şevket Süreyya devam ediyor: «Şair, gazaba geldiği zaman, hemen bana saldırırdı. Orman onun azgın sesinden inim inim inlerdi. — Sen bir köylüsün, derdi, evet bir köylü! Yani cemiyetin tortusu... Bir mülkiyet budalası!» Bolşevik Devrimi'nin sıcak günlerinde, Şevket Süreyya'yı mülkiyet budalası bir köylü olarak niteliyor. Şair.

Doğru mu? Cevabı Şevket Süreyya veriyor: «Köylü sınıfını bilmiyorum ama benim için söylediği şeyler, galiba doğruydu.» Ekleyeceklerim var: Nazım'ın köylü nitelemesi, henüz yirmi yaşlarının başındaki Şevket için yapılıyor. Şevket Süreyya, yaşlandıkça daha çok köylüleşiyor.

Parantezi kapatıyorum ve köylülük üzerinde eklemeyi sürdürüyorum. Köylü bakış açısı, sosyal ekonomiden, estetikten ve teoriden çok uzaktır. Köylü bakış açısında dar ihtiyaçların her ne pahasına tatmini mübahtır. İki taşı üstüste koymak, bir köylüyü doyurmak ve her türlü övgüsünü kazanmak için çoktur.

Şimdi Başbakan Menderes'in evinde akşam yemeğine dönüyorum. Şevket, Aydın da çiftlik yönetiminden Türkiye'de başbakanlığa yükselen Adnan Bey'in evinde köylülüğünü kanıtlamak için elinden geleni yapıyor, içkiyi fazla alıyor ve midesini bozuyor. «Gecenin duygulu coşkunluğu içinde içkiyi fazla kaçıran İmzasız Başyazar'ın midesi bozulur... Zaten fazla içkiye de dayanıklı değildir... Dr. Sarol tarafından balkonda iyileştirilir.» Menderes, 27 Mayıs Hareketi nedeniyle gerçekleşmeyen bir gazete projesini ortaya atıyor. Kabul ediliyor.

Albay Göktürk, bu yemekle ilgili ayrıntılı bil-

giler veriyor. Ne büyük talihsizlik! Mustafa Kemal'in, Enver'in, İsmet Paşa'nın, Menderes'in biyoğrafilerini yazan ve çok satan Şevket Süreyya'nın biyoğrafisini, yazıcılık sanatından hiç nasibini almamış, Şevket Süreyya'nın gölgesi olmanın ötesinde hiç bir özelliği olmayan Albay Göktürk yazıyor ve anlatıyor: «Yemekte Menderes, ülkenin temel davalarına konsantre olmuştur... Aydemir'e tüm yapılanların, özellikle yeni çimento ve şeker fabrikalarının isabeti ve gelecekteki tahminlerini sorar... Aydemir de büyük rakamlardan duygulanmıştır... Kocaman sanayi sayılarından korkmadan, daha geniş kapsamlı projelerin isabetinden, büyük yararlarından övünçle sözeder... Menderes ise, bu sözler karşısında sevinç gözyaşlarını tutamaz. 'Beni siz anlıyorsunuz' diyerek takdirini belirtir.» Şevket Süreyya, komünistlik suçlaması ile bir kez hapis yattıktan sonra, Courtier Yazar oluyor. Sarayları ve sarayda oturanları anlamaya başlıyor. Soğukkanlı ve zaman zaman bilge görünmeye çalışıyor.

Fakat Nazım Hikmet, «Benerci Kendini Niçin Öldürdü?» şiir-romanını yazdığı zaman Şevket Süreyya soğukkanlı ve bilge görünümünü koruyamıyor. Nazım, Benerci'yi, 1930 yıllarının başında yazıyor. Benerci Hintli, İhtilâlci, mavi gözlü İngiliz sevgilisi var, bir hücre toplantısında bütün arkadaşları yakalanıyor. Sonunda yalnızca Benerci salıveriliyor. Hain değil, bir oyun var. Benerci, bir yerde bu oyundan sahneler anlatıyor.

. . . . . .

— En yakınlarım, en yakın dostum
taşladılar beni, taşladı.
Ve mavi gözlü kadın yoldaşlarımı satıp,
başımı bana bağışladı...
Karardı içim.
Karardı içim...

Kulaklarımda kazma sesleri.
İçimde ıslak
bir toprak
kazılmaya başladı.
Girdim yarı belime kadar
dumanlı sıcak karanlıklara....
— Sonra?
— Çok şükür ki, sonrası senin
kötü edebiyat yapmana yaramıyacak kadar
sade, alelâde!...
Hani üstadın bir sözü var:
«Boş gecelerini değil,
Boydan boya ömrünü ver
inkılâba...»
diyor.
Bu söz
virgül
Kocaman, çıplak alından bakan iki göz
virgül
Ve ben işte sağlam!..
Anladım ki şunu...
Çıkardım namludan kurşunu
Onu dehşetli güzel günlere saklıyacağım...

. . . . . .

Burada Benerci dramını anlatıyor ve satılmışlık ile ihanete dayanamayarak intiharını önceden haber veriyor. Bu kadarla kalmıyor; bu kadar ile kalsa Şevket Süreyya'nın bu harikulâde şiir-romana kızmaması gerekiyor.

Nazım'ın kızkardeşi yıllar sonra, anılarını kaleme alan kimseye, şunları anlatıyor: «Benerci tezli bir romandır. Nazım bu romanını, burjuvaya karşı verdiği savaşta kendisini yarı yolda bırakan, hatta döneklik yapıp işi ihanet çizgisine vardıran tanışları için yazmıştır» (*). İnsan en çok

(*) *Samiye Yaltırım, Nazım, İstanbul, 1979, s. 169.*

gençlik hayallerini paylaştıktan sonra ayrı yollara düşen arkadaşlarına hayıflanıyor.

Romanda Somadeva Benerci'ye taş atıyor, alnından vuruyor. Kim? Va-Nu mu? Bir de Roy Dranat var; kim olduğundan hiç kuşku duymuyorum. Nazım, Roy Dranat'ı bir dip notunda tanıtıyor ve şunları yazıyor: «Roy Dranat, Benerci'nin eski bir kavga arkadaşıydı. Fakat sonra, galiba korktu, galiba sabrı tükendi ve galiba ruhunu satıp rahatı bulmak fırsatını ele geçirdi. Kavgadan ayrıldı. Şimdi, Roy Dranat, İngiliz emperyalizminin emrinde sakalsız, pelerinsiz ve kılıçsız, rahatını arayan zavallı muztarip bir Faustur» (*). Müthiş! Yıllar sonra kendisini «Suyu Arayan Adam» olarak niteleyen bir kimseyi, yıllar önce, bilgiye doyumsuz susuzluğun simgesi, ancak «zavallı muztarip» bir Faust olarak görebilmek için gerçekten Büyük Şair olmak gerekiyor.

Nazım Hikmet, Roy Dranat'ı, Şevket Süreyya'nın devr-i iktidarında yazıyor. Bu dönemde Şevket Süreyya, etkili Kadro Dergisi'nin teorisyonu koltuğunda oturuyor. Hemen karşı saldırıya geçiyor. Kadro'nun dördüncü sayısında «Benerci Kendini Niçin Öldürdü?» başlıklı incelemeyi yayınlıyor. Nazım gibi «Benerci» değil, «Benerji» olarak yazıyor. «Hintli bir genç doktor tanırdık. Adı: Benerji» (**). Çoğul eki, Şevket ile Nazım'ı anlatıyor.

«1920 sonlarında bir gündü. Batum'un, engin deniz ufuklarına bakan bir evinde İstanbullu bir gençle tanıştım. Bu genç ateşli bir şairdi ve bize son şiirini okudu.» Aynı incelemede Nazım ile ta-

---

(*) *Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Üçüncü Cilt, s. 97.*

(**) *Şevket Süreyya, Benerji Kendini Niçin Öldürdü?, Kadro, Yıl 1932, Sayı 4, s. 33.*

nışmasını da çiziyor. «1920 sonlarında tanıdığım bu ateşli şair, şimdi gönlünde ne pınar serinliği, ne bir 'yar' taşıyan bugünkü Nazım Hikmet'e istihale etti.» Başlarken Nazım'ın kalbinin taşlaştığını ileri sürüyor.

«Hindistan, hiç şüphe yok ki, bir Milli Kurtuluş hareketi içindedir. Fakat bu hareket içinde Nazım'ın Benerjisi, ancak bir yabancıdır, cemiyete bağlı olmayan ve cemiyetten ekarte edilmiş bir müteassıp, ihtilâl mürşididir.» Başlıyor, Benerji'yi ve görülecek, giderek Nazım'ı toplumla bağları olmayan bir aydın olarak gösteriyor.

İki parantez gerekiyor. Birincisi, Yaban'ı hatırlatıyor. Yaban, Kaaro'nun ve Kemalizm'in has ideolojisinin romanı oldu. Temel tezi, toplumdan kopuk aydını göstermek oluyor. Paşazade Ahmet Celâl, Moskova'da okuyan Hintli Doktor Benerci ve hiç kuşkusuz bir kaç nesil paşazade Nazım, toplumdan kopuk oluyor.

İkinci parantezi açıyorum: Paşazade Nazım ve Paşazade Ahmet Celâl, toplumdan kopuk olunca, iki İstanbul çocuğu kozmopolit sayılınca, bir bahçıvanın oğlu Şevket mutlaka milli olacak! Şöyle anlatıyor: «Ben bir sınır şehrinde doğdum» (*). 1897 Türk-Grek Savaşı doğum yılını işaret ediyor. «Doğumum da bir harp yılına rastlamış.» Köylüler, takvimi bir büyük doğa veya savaş türünden toplum olayına göre düşüyorlar. Bir konakta dünyaya geliyor. «Bu konak, Edirne'nin en zengin beyinin konağıydı. Babam bu konağın bahçelerine bakardı.» Nazım'ın türünden, çocukluğunda Mevlevi kültürü veya annesi Celile'ye aşık zamanın en ünlü şairi Yahya Kemal'in ilgisi ile büyümedi. «Bazan, yazın akşam üzerleri, bahçe-

(*) Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, op. cit., s. 7.

mizdeki büyük dut ağacının bir dalına çıkarak yüksek sesle Aşık Ömer, Aşık Garip gibi divanları okurdum. Bazan da gece toplantılarında cenk kitaplarını, cin peri hikâyelerini, yahutta aşk masallarını herkese dinletirdim» (*). Aşık Garip masallarıyla büyümüş Şevket, Benerci ve Nazım'ın aksine topluma kök salmış duyuyor.

Benerci bir bağnaz ihtilâl mürşididir ve Blankist'tir. «Müteassıp bir ihtilâl mürşidine idealist belki denebilir, fakat hiç bir halk adamı ve organizatör denilemez... Bunlara 'Blankist' derler.» Şevket Süreyya'nın çok kızmış olduğunu düşünüyorum.

Düşündüğüm bir başka nokta daha var; en büyük açıklıkla yazıyorum. Şevket Süreyya, Nazım'a götüreceği Blankist suçlamasını, Türk okuyucuları için yapmıyor. Şevket Süreyya, her sayısı Sovyetler Birliği'nde ilgi ile değerlendirilen Kadro sayfalarında Nazım Hikmet'i, Sovyet gözlemciler için suçluyor. Suçlamasını burada da durdurmuyor. Uzun yıllar Nazım için bir kuşku kaynağı olan Trotskist suçlamasını da ekliyor.

«İstanbul'daki Trotzki içinde yaşadığı atmosferi adeta duymadan ve muhitinin maddiyetine adeta dokunmadan, mazisinin odalarını dolaşan bir sairi-filmenam (uykudagezer, y.k.) gibidir.» Önce İstanbul'da Trotskiy anlatılıyor ve devam ediyor: «Trotzki'de hiç de garip olmayan, bu istıgraka (kendinden geçme, y.k.) benzer tecerrüdü ben, Nazım Hikmet'in yazılarında da sezerim. Nazım Hikmet için, İstanbul'un taşı, toprağı üstünde ve bir realite içinde yaşar denilemez. Bütün eserlerini o, eski yaşadığı alemin ve mazide aldıklarının ve münhasıran bunların istığrakı içinde

---

(*) *Şevket Süreyya Aydemir, Benerji Kendini Niçin Öldürdü? Kadro, op. cit., s. 37.*

dokur.» Burada da kalmıyor, Nazım Hikmet önce Blankist, sonra Trotskist ve en sonunda da somnanbul, uykuda gezer, oluyor. «Muhitinden mücerret bir istiğrak adamı ile somnanbul arasındaki fark ise o kadar olmasa gerektir.» Bundan sonra, bir adım kalıyor.

Şevket Süreyya tekrar Benerci'ye dönüyor. «Benerji kimdir? Kimdir o bütün bağlandıkları tarafından terkolunmuş adam ki, bize yalnızlığının, bize müttekasızlığının ıztırabını bir mukaddes meczupluk şeklinde göstermek istiyor? Halbuki üstüne aldığı abanın deliklerinden sırıtan, sadece ıztırabıdır.» Bu soruyu soruyor ve cevabını veriyor: «Benerji'de Nazım Hikmet kendisini konuşturdu ve Benerji, Nazım'ın kendisidir.» Böylece bir şiir-roman daha büyük bir canlılık ve gerçeklik kazanıyor: Roy Dranat, Benerci'yi ve Şevket Süreyya Nazım'ı taşlıyor. Taş atıyor. Nazım sanki bunu önceden görüyor.

. . . . . .

Benerci benim oğlum...
Ben onun yüzünü
görebilmek için
Kaç kere gecemi gündüzümü
on birlik tütüne satarak
dumandan bir adam gibi dikilip durmuşum...
Benerci benim oğlum.
Ben onu
uykusuz gecelerin
ellerine doğurmuşum...
Benerci sizi satmadı.
Benerci günlerdir yemek yemiyor,
geceleri yatmadı.
O yatmıyor, ben yatabilir miyim?
Benerci sizi satmadı,

Sizi ben satabilir miyim?
Benerci benim oğlum.
Ben onu
kellemden, etimden, iskeletimden
sizin için doğurdum...
Dostlar!
İçinizden bir çıban gibi şüphenizi yolunuz.
Benerci sizin oğlunuz,
benim oğlum...
«Fakat, kalabalık, benim sesimi bile işitmeden ilerledi, kayboldu. O zaman, hâlâ baygın yatan çocuğuma döndüm, dedim ki:»

Dostlar dinlemedi beni, Benerci.
Benerci oğlum, küçücüğüm, büyüğüm,
başında dolayan bu mel'un düğüm
çözülünceye kadar...
bizim, ah! demeğe hakkımız yok.
Onların taşlamağa hakkı var...

. . . . . .

Kadro'nun ve kadroların mı?

Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında, Türkiye'nin ilk ünlü döneğinin Hace-i Evvel, İlk Öğretmen, Ahmet Mithat Efendi olduğunu yazmıştım. Sanıyorum, Ahmet Mithat'ı «dönek» olarak nitelemek ilk kez Aydın Üzerine Tezler'le yapılıyor. Esnaf çocuğu ve nitel olmasa bile nicel olarak pek çok yazan Ahmet Mithat, Ahmet Hamdi'nin güzel deyişi ile, hep Mısır Çarşısı'nın istikrarını aradı, bu istikrar için döndü durdu. Bahçevan oğlu Şevket Süreyya öğretmen oldu. İstikrardan çok, üniversite eğitimini yaptığı Sovyetler Birliği'nde, gençlik yıllarında gördüğü, yapıma, konstruktsiya, vuruldu. Döndü, durdu. Üni-

versite eğitimini yaptığı Sovyetler Birliği'nde Türkiye ile ilgili yayınlarda adının önüne «renegat», dönek, nitelemesini koymak âdet oldu.

Mustafa Kemal'i gördü. Söğütözü'nde, vuruldu. Her köylüde olan muktedir'e tapınma, Şevket'in temel dinamiklerinden birisidir. Buna, konstruktor'a düşkünlük ile her yapıcının yalnız olduğu miti ekleniyor Sevket bağlanıyor.

1930 yılında, şimdi Varan Otobüs Terminali ile süslü Söğütözü, Çankaya Köşkü'ne çok uzak sayılıyor, ıssız bir yer, cumhurbaşkanları münzevi ata binişlerini buraya yapıyorlar. Kemal Paşa başlatıyor, İsmet Paşa da Söğütözü'ne ata biniyor. Şevket Süreyya, Kemal Paşa'yı ilk kez burada görüyor. Belki, şimdi, Otobüs Terminali'nin olduğu yerde.

Yıllar sonra da tam bir cezbe içinde yazıyor: «Oydu. Yalnızdı. Arkasından onu takibeden köpeği, etrafında geniş kıvrımlar yaparak dolaşıyor, bazan ona yaklaşıyor, bazan ondan uzaklaşıyordu. Elleri cebindeydi. Gövdesi biraz öne eğikti. Belki biraz düşünceliydi. Yavaş adımlarla, güneşin nerede ise ateş tekerleğini toprağa değdirecek gibi göründüğü çıplak sırta doğru yürüyordu. O, sırta vardığı zaman, güneş ufka yaslanmıştı» (*). Sonra, o anın olmalı, duygularını ekliyor: «Şimdi şu dağın üstündeki gibi; tek, yalnız, anlaşılmamış ve hemen hemen arkadaşsız bambaşka bir adam.» Öyleyse «arkadaş» olabilir mi, anlaşılır hale getirilemez mi, bunları düşünüyor.

(*) Derin aşkları tatmamış «insan» bir Mustafa Kemal anlatıyor. Zor, derin aşkı tanımamış bir büyük insan'ı, ancak bir köylü muhayyilesi çıkarabilir.

«Hayatında beşeri hiç bir derin aşkın hikâyesi yoktu. Aşkı, kendine inancı ve ambisyonuydu. Ömrü bir karargâh dekoru içinde geçti. Fakat bir karargâh adamı değildi. Ne yalnız asker, ne cihangirlik peşinde bir hayal-

Mustafa Kemal Paşa'yı güzelleştirmek ve Kemalizm'in ideolojisini yazmak için başlattığı Kadro serüvenini iki kez kaleme alıyor. İkisi arasında, dünyanın güneş etrafında dönüşüyle ölçüldüğünde, çok uzun bir aralık yok. Ancak bilimselliğin zembereğine tam oturmadığı için sürprizlerle dolu Türkiye'de her ikisi arasında şimşek kadar bir uzaklık var. Birinci yazım, sosyalizmin Türkiye'ye yıldızlar kadar uzak olduğu dönemde gerçekleşiyor. İkinci yazım sosyalizmin Türkiye'ye yıldızlar kadar yakın olduğunun düşünüldüğü bir zamanda oluyor.

İki yazımı karşılaştırmalı olarak Şevket Süreyya'yı yazmayı sürdürüyorum.

Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabının ilk bölümünde, Türkiye'de sosyalizm adına yaşanan dört modadan söz ettim. Birinci ve üçüncü modalar, bağımsızlık yoğundu. Şevket Süreyya bu iki modayı yaşadı: İlkinde gençliğini, üçüncüsünde son etkinliğini gerçekleştirdi.

Bağımsızlığa götüren yolu sosyalizm sandı. Şöyle yazdı: «Bizim neslimiz Garba düşman, Şarka ise kırgındı. Garp bize daima oyun oynamış, bizi daima haksız çıkarmıştır diye düşünürdük. Garp bizim, varlığımızın, vatanımızın, dinimizin düşmanı sayılıyordu» (*). Bu nesil Emin Bülent'in dizesi ile büyüdü.

---

perest, ne yalnız ıslahatçı. Hayır. Bunların hepsinin üstünde bir varlıktı. O, bir insandı.»

Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Aarayan Adam, op. cit., s. 486-487.

Şevket'in de yaşamında derin bir aşk duyduğunu düşünmüyorum. Sitare'yi seviyor, bir köylü türünden hızla Leman ile evleniyor. Leman'ı sevebildiğini sanmıyorum.

İkinci kalite mayadan insanlar, Şevket Süreyya türü, parlak arkadaşlarının kadınlarına aşık oluyorlar. Şevket'in de, tüm yaşamınca, Nazım'ın kadınını düşlediğini düşünebiliyorum.

(*) *Şevket Süreyya Aydemir, ibid., s. 200.*

Garbın cebin-i zalimi, affetmedim seni.
Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi

Emin Bülent'in Batı'ya düşman şiirini Ali Canip'in Doğu'nun durguniuğunu anıatan dizeleri tamamlıyor.

Daldım gözünde vehm uyuyan susmuş ufkuna
Ey Şark! Kanmadın mı asırlarca uykuna?

* * *

Bin zulmü, kahrı yenmeye bir parça kan yeter,
Ey Şark! Uyan, yeter yeter, ey Şark uyan,
yeter.

Şevket, dilinde bu dizeler, Kurtuluş Savaşı'nı bir yana bırakıp uyandırmak için değil daha çok uyanmak için, Doğu'ya gidiyor. «Baku'da toplanacak 'Şark Milletleri Kurultayı'na delege seçildiğim zaman, işte bu ruh haleti içindeydim» diyor. Doğu'da komünist oluyor; komünist olduğunu düşünüyor, demek daha doğru.

Suyu bulduktan sonra şöyle yazıyor: «Adına 'Türkiye Komünist Fırkası' denilen bir teşkilâtın ilk kongresi de o günlerde Baku'da oldu. Eğer Kongre salonundaki kalabalığa ve burada sahneye çıkarılan ve güya her biri Türkiye'nin bir vilâyetini temsil eden delegelere ve söylenen nutuklara bakılırsa, Türkiye'ye artık komünist bir memleket demek yerinde olurdu. Fakat dikkat edilirse görülüyordu ki, bu kalabalığa katılan insanlar arasında müşterek bir bağ yoktu. Her birinin komünistliği anlayışı da başka başkaydı. Asıl ortalığı dolduran topluluk, aslında, Rus ihtilâli üze-

rine başıboş bırakılan ve memlekete dönmek için yol ve çare arıyan Türk harp esiri askerlerden ibaretti.» Şevket asker değildi, ancak partiye girince asker olduğunu düşündü. İlk katıldığı parti toplantısına, toplantı salonuna, girişi ile çıkışı arasındaki ayrımı, yıllar sonra, şöyle niteledi: «Bu salona bir somnambul, bir uykuda gezer adam olarak girmiştim ama, artık ben de bir ihtilâlciydim.» Kadro Dergisi'nin sahibi Yakup Kadri, daha sonra gönderildiği ve severek yaptığı anlaşılan büyükelçilik dönemini, «Zoraki Diplomat» olarak yazdı. Şevket Süreyya, adını koymuyor ama, «Zoraki İhtilâlci» rolünü benimsiyor.

Uykudagezer sözcüğünü çok seviyor: Önce uykudagezer, sonra ihtilâlci ve sonra otomat oluyor. İstanbul'a dönüşünü iki kez yazıyor. «Her zabıta vakasını mutlak bir 'sınıf kavgası' sayardım» (*). İlk yazımda özeleştiri dozajı pek çok yüksek. «Sanki hiç aksamadan işleyen bir çarkın, ona bağlı bir çivisi gibi kafam, kurulu bir makinanın içinde durmadan dönüyordu. Bu kompleksin dışına çıkmam kabil değil gibi görünüyordu. Artık bir otomat olmuştum.» Bu yazdıklarının evrensel ölçüde bir yenilik taşımadığını eklemek durumundayım: Her komünist, döndükten ve antikomünist olduktan sonra, hemen hemen, benzer kelimelerle böyle yazıyor.

1924 yılında Barbaros Hayrettin İlkokulu öğretmeni Şevket Süreyya yaşamı hakkında bilgi veriyor: «Mektepten çıkınca da doğru bizim mecmuamızın (Aydınlık, y.k.) idarehanesine koşardım. Mecmuayı asıl Dr. Şefik Hüsnü ile pedagog Sadrettin Celâl çıkarıyorlardı. Ben de onlara katıldım.» Dergi içinde sivriliyor. «Bunları okuyan

(*) Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, op. cit., s. 395.

bazı gençler, mektep ve üniversite öğrencileri, bu yazıhaneye gelir benimle konuşurlardı.» Geceleri ise, Faustus örneği, gerçeğe susuzluğunu gidermeye çalışıyor: «Geceleri kenar mahallelere koşardım. Eskice bir elbise, bakımsız bir fesle, kuytu amele kahvelerine oturur ve kendi tabirime göre memleketin içtimai hayatını tetkik ederdim.»

Şevket Süreyya, bunları yazdığı zaman, her halde Türkiye'de sosyalizmin prestijinin bir daha yükseleceğini ve bu yüksekliği göreceğini aklına getirmiyor. Yükseliyor. Üçüncü dalga yaşanıyor. Bu dönemde Şevket Süreyya, geçmiş yaşamından daha saygılı ve ciddi bir biçemde söz ediyor. Şöyle: «Türkiye'ye hiç şüphe yok ki Marksist fikirlerle döndüm. İlk faaliyet sahası olarak da Marksist neşriyat yolunu seçtim. Aynı zamanda muallimlik yapıyordum. O sırada İstanbul'da çalışan ve ileri sosyalist fikirleri savunan aydınların çıkardığı Aydınlık dergisinde neşriyat yapmaya başladım» (*). Kopuşunu entellektüel bir gelişme olarak vermeye çalışıyor. «Fakat memleketin şartları içinde yuvarlandıkça Türkiye'nin gelişmesi üstünde ve kendi içimde bazı fikir çatışmaları hissediyordum. Memleketin kendine has bir gelişme yolu takip etmesi gerektiğine, fakat, bu yolun da klasik bir kapitalizm olamayacağına, yani bir taraftan devletin müdahaleci rehberliğine dayanan, diğer taraftan gizli ve ihtilâlci eğilimlerin dayanaksız olabileceğini sezen bir ruh naleti içindeydim.» Sosyalizmden barışçıl bir kopuş çiziyor.

Suyu Arayan Adam'da bu topraklara bağlılığının altını, sürekli olarak, çizmek ihtiyacı duyuyor. «O gece tevkif edileceğimi biliyordum. Aydınlık mecmuasının sahibi ve bazı yazarları memle-

(*) Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk Kadro'yu Niçin Destekledi, Yön, 1962. Sayı 27. s. 9.

keti terk ediyorlardı. Bir karar karşısındaydım. Kararımı verdim. Burada kalacaktım. Benim kaderim artık, bu toprağa bağlıydı.» Toprağa bağlı Şevket'in yazgısına Afyonkarahisar Hapisane'si düşüyor.

Hapisane ne demek? Hapisane bireyi istememeye alıştırmaktır. Bunun için, hapisane kavramı, insan iradesine karşı bir ölüm-kalım savaşını içeriyor. Duyan ve düşünebilen her mapus, hapisanenin bu gizini çözebiliyor. Dostoyevskiy de, Ölüler Evinden Hatıralar'da «mapus kelimesi,. insanın iradesinin elinden alınmış olduğunu gösterir» diye yazıyor. Hapisane, istememeye, değiştirmemeye ve başkasının iradesini kabule alıştırma sürecini anlatıyor.

Dünyalı insanların dünyanın hareketine dayalı zamanı hiç önemli değil; her mapus için, hapisane yönetimi ile kendisi arasında bir özel savaş vardır. Hapisane zamanı bu savaşla ölçülür. Bu savaşı kaybeden de, kazanan da, geriye kalan pratik zamanı duymaz.

Şevket Süreyya, hapisanenın üzerindeki etkisini şöyle yazıyor: «Moskova'dan İstanbul'a dönen otomat artık ölmüştü. Anadolu realitesi, bu dört kale duvarı içinde olsa bile beni sarıyor, yoğuruyordu» (*). Bu ilk mahkûmiyeti, yol arkadaşlarından kesin bir ayrılığın başlangıcı oluyor. İhtilâl yöntemiyle, iradî olarak ve isteyerek toplumu değiştirme yolunu bıraktığını duymaya başlıyor. Daha sonra, bunu, ciddi bir biçemle anlatıyor: «Afyonkarahisar Cezaevi'ndeki düşünce, gelişmeler ve çalışmalar bana meselâ Türkiye'nin bir ihtilâle gitmeden ve memlekette kapitalizmin Avrupa'-

---

(*) *Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, op. cit., s. 442.*

da görülen çatışmalarına yani sınıf mücadelelerine sürüklenmeden olduğu kadar iktisaden de bir bütün olabileceği görüşünü verdi» (*). Böylece Kemalizm'in ideolojisine ciddi bir adım atılıyor.

1927 Tevkifatı'nda beraat ediyor .Suyu Arayan Adam'da şöyle yazıyor: «Mahkeme dört ay sürdü. Yapabileceğim hiç bir şey yoktu. Hiç kimseyi itham edemezdim. Hiç kimseyi ele veremezdim. Öyle iki yol ağzında bulunuyordum ki, burada her şeyi, artık kadere bırakmak lâzımdı. Ben de öyle yaptım. Yalnız suçlu olmadığımı söyledim ve başka hiç bir şey söylemedim.» Kendisini kadere bırakıyor, hiç bir şey söylemiyor; hapisanede tutmak için neden kalmıyor.

Yıldızlar kadar yakın bir zamanda, ikinci yazımda, daha onurlu görünüyor: «1927 Cumhuriyet Bayramı'nda cezaevinden çıkarıldım. Daha sonra da bir Vekiller Heyeti kararıyla hakkımızdaki hükümler bütün neticeleriyle kaldırıldı. İstanbul'da yeni bir tevkif ve uzun bir muhakemeden sonra beraet ederek Ankara'ya geldim.» Şunu da ekliyor. «Benim Komünist Partisi'nden ve gizli ihtilâl hareketlerinden ayrılışım son mahkemeden sonradır.»

Bundan sonrasını, Suyu Arayan Adam'dan yazıyorum: «Bu arada, kendisine çok şeyler borçlu olduğum hocam Ahmed Cevat Emre'nin, Ankara'da da bana gösterdiği insanlık ilgisini anmalıyım.» Cevat Emre, Türkiye Komünist Partisi'nin Mustafa Suphi döneminde önemli yöneticilerinden birisidir, Şevket'ten önce Kemalist saflara katılıyor.

Komünist Tevkifatı ile girdiği hapisten çıkıyor

(*) Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk Kadro'yu Niçin Destekledi, op. cit., s. 10.

ve Ankara'ya geliyor. Bir değil iki iş sahibi oluyor. «Ankara'ya gelir gelmez ilk işim, İstanbul'da hazırladığım bir etüdü, yüksek iktisat meclisi umumi kâtibine sunmak olmuştu. Umumi Kâtip bana nazik bir alâka gösterdi.» Umumi Kâtip dediği, gerçekten de öyle, Şevket Süreyya'nın Aydınlık Dergisi'nden arkadaşı ve eski komünist Nurullah Esat Sümer'dir.

Kısa zamanda hem Millî Eğitim Bakanlığı'nda ve hem de Yüksek İktisat Meclisi Umumî Kâtip yardımcısı olarak iki işe sahip oluyor. Köylü Şevket pek çok seviniyor: «Adına hükümet denilen kuruluşun ve idare denilen işin şimdi ben de içindeydim.» Sevincini de yazıyor: «O gün, ne güzel bir gündü!» (*) Karyerini buluyor, sevinmekte haklı.

Yaşamının en önemli olayı, Kadro Dergisi'ni çıkarıyor. Kadro Dergisi, Kemalizmın ideolojisini kurmayı deniyor. Yıllar sonra, bir sosyalizan dalga döneminde bunu şöyle yazıyor: «Kadro Hareketi bir kemalist harekettir. Mustafa Kemal'in Türkiye'de başardığı büyük hareketin hem memleket ölçüsünde, hem dünya çapındaki mânâ ve önemini belirtmeğe çalışan bir harekettir» (**). Ekliyor: «Bu itibarla Mustafa Kemal ve Kemalizm, Kadro'nun sadece hizmetinde bulunduğu ulu varlıklardı.» Şevket Süreyya, Kemalizmin İdeoloğu kürsüsüne çıktığı zaman henüz otuzlu yaşlarını tamamlıyor.

Kadro'nun sahibi Yakup Kadri, pek çok heyecanlı bir anında, Kemal Paşa'ya şunları söyleyebiliyor: «Paşam, maruzatım gayet kısa ve basit

---

(*) Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, op. cit., s. 462.

(**) Şevket Süreyya Aydemir, **Atatürk Kadro'yu Niçin Destekledi**, op. cit., s. 10.

olacaktır. Biliyorsunuz, birkaç aydan beri Kadro adıyla bir mecmua çıkartmaktayım. Bu mecmuanın güttüğü hedef inkılâbın fikir cephesini kurmağa ve Halk Partisi'nin prensiplerini bu cepheden tefsir ve tedvine çalışmaktı. Görüyorum ki, maksadım yanlış anlaşılmakta ve bu yüzden Zatı Devletlerini de boş yere üzen bir takım münakaşalara yol açmaktadır. Bunun için, o mecmuayı derhal kapamaya karar verdiğimi arzetmek istiyorum» (*). Bu uysal ve duyarlı karardan Şevket Süreyya'nın haberi olmadığını düşünmek olanaksız.

Mustafa Kemal Paşa, Yakup Kadri «Gazi'nin şen çehresi üstünden ciddi bir düşüncenin bulutu geçer gibi oldu» diyor, cevap veriyor: «Hayır, mecmuanı kapatmayacaksın. Ancak dün akşam bahis mevzuu olan herhangi bir 'iltibaslı' yazınız gözümüze ilişti mi, senden ve arkadaşlarından o yazı ile ne demek istediğinizi soracağım. Mutabık mıyız?» Evet.

Kadro yayına devam ediyor. İki yıl sonra Mustafa Kemal Paşa, eski komünistlerin ideoloji çabalarının yeterli olduğuna karar veriyor. İşaret veriyor. Kadro kapatılıyor.

İşte tam bu zamanlarda Nazım Hikmet, Roy Dranat'ı, alias Şevket Süreyya, öldürüyor. Roy Dranat'ın ölüsünü anlatıyor.

. . . . . .

Girdim ki içeriye,
iki eli yanına gelmiş
yatıyor otel odasının

(*) Yakup Kadri Karaosmanoğlu. Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, s. 111.

dört topuzlu karyolasında.
ölü.
Omuzlarına kadar çarşafla örtülü,
gözleri açık....
Çarşafın altında ayakları:
acayip bir hayvanın dinliyen kulakları...
Gözleri bakıyor
ayakları arasından dolaba.
Dolabın aynasında görüyorum:
başını değil,
yüzünü değil,
kaşını değil,
kapakları açık, içi örtülü gözlerini,
yalnız ölü gözlerini...
Gözleri bakıyor dolaba.
Ehramda bir kapı
açar gibi
açtım
dolabı.
Alt katta bir kutu var:
Kutuda ölünün hiç giymediği
siyah kunduralar.
Ütülü elbiselerle dolu orta kat:
asılmış dolabın içine
sıra sıra elsiz başsız Roy Dranat
Bir şişe permanganat,
yakalık,
mendil, çorap.
Bir kitap:
çok eski günlerde beraber okuyup
satırlarının altını beraber çizdiğimiz
bir kavga kitabı.
Kapadım dolabı.
Onun, dolaba bakan gözlerini kapadım.
Artık satılacak bir yürek,
kiralık bir kafa bile yok!

Roy Dranat, hoşça kal,
mesele yok.
yorgan gitti.
kavga bitti.

. . . . . .

Kadro Dergisi kapandıktan sonra Şevket Süreyya geç kalmış bir ölü türünden koşuyor, dönüyor, duruyor.
Yetmişli yaşlarını tamamlarken ölüyor.

Köycülük

Devam ediyorum.

Kemal Paşa'nın Osmanlı dönemindeki karyerinin parlak olmaktan uzak ve bunun yerine, Kurtuluş Savaşı içinde yükselişinin hızlı ve çarpıcı olduğunu göstermekle Türk halkını, Türk aydınını ve Mustafa Kemal'i yücelttiğimi düşünüyorum.

Şimdi Türkiye bir toplumsal gerçekçiliğe ihtiyaç duyuyor. Türkiye'de tarihin akışını hızlandırabilmek için bilimsel gerçeklerin yazımına ivme kazandırmak zorunlu oluyor. Bu zamanın sorunudur.

Büyük Mecmua'da, 1919 yılının Mart sayısında, M.Z. imzasıyla, büyük bir olasılıkla Mehmet Zekeriya ve daha sonraki soyadıyla Zekeriya Sertel, çıkan yazı «Mustafa Kemal Paşa» başlığını taşıyor. Bazı bölümleri sansür tarafından silinmiş, çıkabilen bölümü sansürün izninden geçmiş, öyle anlaşılıyor. Bu dönemi anlamak için eklemem gerekiyor: Umutsuz bir dönemde sarılacak umut ve bu anlamda kahraman aranıyor.

«Bu hafta üçüncü devr-i seneviyesine müsadif olan

«HEP DÖNDÜK»

Profesör Rasim Adasal

Şimdi yine ilginç ve pek duyulmamış bir olaya parmak basalım: Tutuklular arasında günümüzün tanınmış ve sevilmiş bir bilim adamı olan Prof. Dr. Rasim Adasal da var demiştik. Rasim, o zaman askerî tıbbiyenin hızlı bir öğrencisiydi. Şevket Süreyya'nın sağlığında bize gizli kalmasını söylediği sözlerini, sayın Rasim Adasal hocayla karşılaştırmak istedik. Konuyu aşağıdaki şekilde kısa bir röportajla açıklamayı uygun gördük.

— Hocam, «Suyu Arayan Adam»da Şevket Süreyya, 1924'ün başlarında yapılan ilk tutuklamanın tümüyle kimleri içine aldığını açıklamıyor. Oysa 1927'nin ön aylarındaki ikinci tutuklamada ise, «arkadaşlarımı ele veremezdim» gibi bir belirsizlik anlatısı kullanıyor. Sağlığında bunları kendisine sorduğum zaman gülerek, «Rasim Adasal, Bursalı Dr. Süleyman Neşati benim üçlü gurup arkadaşımdılar... Şimdilik sende kalsın.» dedi.

Prof. Rasim Adasal, 22-5-1976 günü muayenehanesinde, bugün ve yarınki kuşaklara örnek olmak üzere gerçeği şöyle açıkladı:

— «Ben 1925'de askerî tıbbiyeden mezun oldum. Bir yıllık stajımı Gülhane'de yaptım. Ayrıca Üniversitede kalarak asistan olmak istiyordum. Ardından kıt'a hizmetimi Isparta'daki 50. Piyade Alayı'nda tamamladım. Bu sürelerde ikinci tutuklama içinde olamam.

Ancak askerî tıbbiye öğrencisi iken Türk ocaklarında çalışırdım. İki defa Nâzım Hikmet'in şiir toplantılarına gittim. Aydınlık dergisi vesilesiyle

Şevket Süreyya ile tanıştım. Galiba Aydınlık'da bir de yazım çıktı. Biz o zaman Faşizme karşı, Türkiye'ye yardım eden Lenin'i sözde tutuyorduk. Sosyal adaletçi ve insaniyetçi sloganları var diye... yine o sıralarda üniversitede iki solcu kanat bulunuyordu. Biri tıbbiyeliler kanadı, öteki Darülfünun'un diğer kollarındandı. Tıbbiyeliler yanında Sadrettin Celâl, Süleyman Neşeti, Hikmet Kıvılcım, Hasan Ali Ediz ile bazıları vardı. Bizler «Aydınlık»çılar ve şair Nâzım Hikmet'e hissen eğilim duyan, ilgi gösteren bir takım genç sempatizanlardık. 1924'deki ilk büyük tutuklamayla, bizleri! Yaniya Nizamettin Nazif, Selâhattin Batu, Süleyman Neşati ve Şevket Süreyya ve ötekiler olarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevkettiler. Orada 25 gün kaldık. Bir gün yoldan arabasıyla Gazi Mustafa Kemal geçiyordu. Askeri tıbbiyenin dahili elbisesi ve kalpaklı pencereden kendisine selâm durdum. Paşa beni gördü. Yaveriyle çağırttı ve suçumuzu sordu; «Mahkemenin henüz başlamadığından» şikâyet ettim. Bizi hemen ertesi gün duruşmaya aldılar. Zaten İstanbul'dan Hamdullah Suphi ve Halide Edip Türk Ocaklarında geçmiş hizmetimi ve iyi referanslarını mektupla kendiliklerinden mahkemeye göndermişler. Beraet ettik. Bize yirmişer lira yolluk vererek İstanbul tıbbiyesine geri yolladılar. Onlar arasından işte böylece tanıdığım Şevket Süreyya ile yaşamı boyunca hep dost kaldık. Yine bu tutuklular arasında eski Mevki Hst. Baş Hekimi Tabip General Şükrü Andaş, Dr. General Fahrettin Yakal, Prof. Selâhattin Batu, Dr. Mes'ut Savcı ve soyadlarını hatırlayamadığım iki-üç doktor da tıp öğrencisi olarak bulunuyordu.

Bugünün gençlerine örnek ve öğüt olmak üzere bir kaç söz söylemek isterim. Gençlik her de-

virde iç hormonlarının etkisiyle erginlik çağında aşırılıklara eğilim gösterir... aktiftir, ataktır... bu dönem çeşitli önlemlerle gemlenmezse olayları kişisel ve toplumsal saldırılara kadar vardırabilirler. Ancak bilsinler ki zamanla bu aşırılıklar, akıl yolu ve iyi bir eğitimle durulur. Sonra da doğru yolu bulabilirler. Nitekim ben, Şevket Süreyya, İsmail Hüsrev Tökin, V. Nedim Tör ve yukardakilerin bazısı doğru yolu bulanlardanız. Fakat Dr. Hikmet Kıvılcım ve öteki kimileri de daha ziyade ideolojilerinin saplantılı aşırılığı yüzünden dengeli bir yaşamdan yoksun kaldılar... maceradan maceraya atıldılar. Fakat bu da belki onlar için bir mutluluk amacı idi. Halbuki yolun sonucuna bakarak gençlerimizin bundan ibret dersi alması ve kıssadan hisse çıkarması mümkündür.»

Sayın hoca'ya şükranlarımızı arzederek ayrıldık.

. . . . . .

Halil İbrahim Göktürk, Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir, baskı yeri belirsiz, 1944, s. 120-122.

ve fakat bulunduğumuz elîm vaziyet saikasıyla tesidi müyesser olamayan Çanakkale muharebesi bize birçok muvaffakiyetlerden maada, bir de 'Mustafa Kemal' kazandırmıştı. Osmanlı tarihinin en şerefli bir sahifesini işgal edeceğine şüphe olmayan Çanakkale muvaffakiyeti orada çarpışan Türklük ruhunu, Türklük fedakârlığını isbat ettiği gibi, bir de Mustafa Kemal gibi büyük bir kahramana malik olduğumuzu gösterdi. Tarih Çanakkale vakasını kaydederken hiç şüphesiz Mustafa Kemal ve Cevad Paşaların isimlerini de altın hurufla yazacaktır»[47]. Yenilgi ile bitmiş bir büyük savaştan kalabilecek değerlerin titizlikle arandığı bir dönem, şimdi, çok gerilerde kalıyor.

Fakat bu dönemde yaygın umutsuzluğu netlikle saptamak gerekiyor. Bunu, en iyi bir biçimde, İstanbul'dakl misyoner Robert Koleji'nin ilk kız öğrencisi olmasının yanın-

da, 1910 yıllarının tek başına en beğenilen romancısı sayılan ve kendisini İstanbul'a bağlayan bütün bu «değerleri» atarak Anadolu'ya geçebilen Halide Edip'in içinde bulunduğu psikolojik durumla saptamak mümkündür. Halide Edip şöyle yazıyor: «Benim o günlerde maddî ve manevî durumum, Mütareke imza edilip de İttifak kuvvetlerinin İstanbul'a girişiyle memlekette meydana gelen duygulardan başka değildi. Herkes gibi ben de, 1914'ten beri geçen olayların etkisiyle yorgun, şaşkın ve canımdan bıkkın bir durumdaydım»[45]. Yorgunluk, şaşkınlık, bıkkınlık ve bütün bunların birleşiminden doğan yolsuzluk, sarılacak bir kahramana karşı nesnel bir talep yaratıyor. Bu nedenle olmalı, M.Z., 1919 Mart ayında yayınlanan yazısında «büyüklerini tanımak mecburiyetinde olan gençlik 'Mustafa Kemal' namını da hafızalarına ilâve etmeli ve halâskârlarımızdan (kurtarıcılarımızdan, y.k.) birinin de o olduğunu unutmamalıdır» demek gereğini duyuyor.

Hatırlatmak kolay, unutmak ise zordur.

Bir önderin oluşumunda bir başarı yalnızca hatırlatıcıdır, başka başarılarla desteklenmedikçe geçici olmaya mahkûm kalıyor. Ne kadar büyük olursa olsun, bir başarısızlık, Türkiye'de bir lideri silmek için yeterli olamıyor.

Burada iki tezi ardarda yazıyorum.

Mustafa Kemal gerçekliği, Enver imajı ile çarpışmak zorunda kalmıştır.

Mustafa Kemal, Sultan Hamid'e, Enver'den daha yakındır.

Bu ikinci tez, Aydın Üzerine Tezler'in daha önceki kitaplarında geliştirdiğim bir başka tezinin belli bir biçimidir. Bu tez şudur: Sultan Mahmud ile Kemal Paşa arasında İkinci Hamid var.

Enver, Osmanlı döneminin kabul görmüş son kahramanıdır. Bir efsane adamıdır. Enver'in arkasında, Makedonya'da dağa çıkıp özgürlük sağlamak, Hareket Ordusu'nun hazırlayıcıları arasında bulunmak, Trablusgarp'ta İtalyanlarla savaşmak, Bulgarlardan Edirne'yi almak, Babıali Baskını yapmak, genç yaşta Başkomutan vekili-

olmak ve Genel Kurmay Başkanlığını yapmak var. Türkiye'de Bonaparte'ın prestijini taşıyor, Napoleonik, Napolyonsu sayılıyor. M. Larcher, ufak tefek, narin, kibar, demirden iradeli, çok zeki, sınırsız bir hırs sahibi olarak niteliyor (*). Prestij ve gücü, Türkiye'nin gerçek sahibi olmasına yetiyor. Son prestijge e son autorité en faisaient le véritable maitre de la Turquie.

Görenler üzerinde sarsıcı bir etki yapıyor (**). Bu etkiyi, Sarıkamış Faciası ve Birinci Dünya Savaşı yenilgisi yıkmaya ve silmeye yetmiyor. Bu etkiyi ortadan kaldırmak için Kemalist Historiagrafi ve Kemalist ideologların çok çalışması gerekiyor. Ancak ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar, yine satırların arasından, Enver'in yaşayan yüksek prestijinin ön plana çıkışını, önleyemiyorlar. Bunu gösterebilecek durumdayım.

(*) «*Enver*, le ministre de la Guerre et chef d'état-major général, agé de 32 ans seulement, était l'épée du parti. 11 jouissait du prestije d'un Bonaparte (Napoléonik) depuis qu'il avait souleve l'armée contre Abdul Hamid (1908); défendu la Tripolitaine contre les İtaliens (1911), arraché Adrianople aux Bulgares (1913). Petit, mince, élégant, d'une intelligence très vive, il cachait sous la froideur de l'homme du monde une volonté de fer et une ambition sans bornes. 11 avait été attiré à la cour de Potsdam par Guillaume II et s'entourait d'Allemands. Son prestige et son autorité en faisaient le veritable maitre de la Turquie.»

M. Larcher, La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926. s. 30.

(**) «Kahramanı Hürriyet, Damadı Hazreti Şehriyari'yi görmekten nasılsa tuhaf bir his duyuyordum.»

Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, İstanbul, 1965, s. 117.

Karşılaştırmak için, Kemal Paşa ile izlenime örnek aktarıyorum.

«Benim ve herkesin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki fikrimiz bu devrede şöyle ifade edilebilir. Çanakkale'de Anafartalar Kahramanı: padişahın yaveri; ve olağanüstü bir zekâ ve ihtirası olan bir insan diye tanınıyordu.»

Hali Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul. 1979, s. 21.

Bir tek tanık seçiyorum. «Tek Adam» imajının yaratılmasında sonsuz çabaların sahibi Şevket Süreyya Bey'den başkası olabilir mi? Mustafa Kemal'i «Tek Adam» olarak sunmak için bu kadar çaba harcanmış bir yazarın kalemine, Enver'in yüksek prestijinin dolaşmış olması her halde son derece öğretici sayılmalı.

Şevket Bey, 1897 yılında doğuyor. Bir bölük eğitmeye başlaması için yirmi yaşını geride bırakması gerekiyor. Şevket, bu yaşlara gelirken, Enver kaybetmeye başlıyor. Fakat Şevket bölük talimi yaparken yine de şaşırıyor. Bu şaşkınlıkla, «bölük, dinini, peygamberini bilmiyor, 'Peygamberimiz Enver Paşa'dır' diyenler de var» diye yazıyor[49]. Enver, bilgisiz erler arasında peygamber tanınıyor.

Peki bilgili ve komünist delegeler arasında nasıl? Şevket Süreyya, Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı'ndaki izlenimlerinden bir bölüğünü şöyle yazıyor: «Enver Paşa'nın bir gün Kurultay salonunun bir locasında görünüşü, Şarklı delegeler arasında bir kaynaşmaya sebep oldu. Paşa'nın şöhreti müslüman Şark'ta bir masal, bir efsane halindeydi. Halkın muhayyilesinde onun 'insanüstü' bir hüviyeti vardı. Bu halkın inanışına göre, o, yeryüzü insanlarından biri değildi. Onun göründüğü her yerde, göklerin açılması, yerlerin yayılması, hülâsa büyük ve azametli bir şeyler olması lâzım gelirdi. O, daima her şeyin üstünde ve herkesin üstünde olmalıydı»[50]. Hiç kimse Enver'in yüksek prestijinden kuşku duymamalıdır; buradaki kuşku yokluğu, Türk tarihi ve aydın hareketinin çözümlenmesi açısından çok büyük bir açıklığı içeriyor.

Enver, Kurtuluş Savaşı öncesinin Türk kahramanıdır.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı ve sonrasının Türk kahramanıdır.

Aradaki mektuplaşmalar ve diğer olgular da gösteriyor, Enver ile Mustafa Kemal arasında kişisel bir çatışma ve kıskançlığın hiç bir maddî dayanağı bulunmuyor. Enver, Başkomutan Vekili, Genel Kurmay Başkanı, Büyük bir kahraman iken, Mustafa Kemal pek az kimsenin tanıdığı ve Türkiye'de benzeri çok yarbaylardan birisidir.

Tanrılar yalnızlığı, peygamberler acıyı içeriyor. Simgeliyorlar.

Mustafa Kemal'in yaşamı büyük acılardan yoksundur. Bunun, bir eksiklik sayıldığı anlaşılıyor. Bu eksikliği, Enver'in sırtından gidermek için özel bir çaba var.

Haksızlık.

Ancak anlaşılır olmaktan uzak değil. Örgütün, partinin, sınıfların damgasının bulanık olduğu bir dönemde, liderin imajının çok keskin ve parlak olmasına gerek duyuluyor. Gereği duyan yine egemen olandır.

İmajı geçmişe uzatıp tamamlamak zorunlu sayılıyor. Tamamlamak bir savaşı gerektiriyor.

Böylesine nesnel ve fizik bir temelden bakılabilir; doğrusu budur. Bu, kişisel rolleri ve rollerin karşılıklı çalınmasını dışlamıyor. Toplumsal ve fiziksel çözümleme, sanıldığının aksine, kişisel rolleri silmeyi amaçlamıyor; tam tersine, fiziksel çözümlemenin başarısı, kişisel rolleri tarihsel nesne ve sahneye oturtmada görülüyor.

Enver'in «Enveriye» adı verilen bir şapka reformunu başlattığını, daha önce yazdım. Sultan Hamid, Türkiye'ye kalpağı tanıttı. Kalpak, önce Sultan Hamid'in isteği üzerine geldi. Kemal Paşa'nın önderliğindeki Kurtuluş Savaşı'nda kalpak, Kafkasya projeleri ve Sovyet Rusya ile yakınlığın da etkisi olabilir, bir ara Kurtuluş Savaşı mücahidlerinin tanıtıcı başgiysisi oldu. Daha sonra Mustafa Kemal, şapka değişikliğini uygulamaya koydu.

Türkiye'de giysi ve şapka devrimi, Sultan Mahmud ile başlar (*). Ancak Aydın Üzerine Tezler'de «Mahmud ile

---

(*) Mahmut, kavuğu kaldırdı ve fesi getirdi. Bu kadar değil, Engelhardt'tan aktarıyorum.

«O, eski teşrifatı, davranışları, biçemi ve giysileri değiştirerek, Türkiye'de hükümdarın gerçek saygınlığını, başka yerlerden daha çok belirleyen katı alışkanlıklardan sert bir biçimde koptu. Divanda bakanlar ve ulema, onun önünde oturabiliyorlardı. 15 Haziran gününden sonra (Vakay-i Hayriye Günü, y.k.) yalnızca Mısırlı türü giyindi, kısa sakal bıraktı ve ilk darbeye bağlı kalan yüksek kamu görevlilerini acımasızca temizledi.»

Mustafa Kemal arasında Abdülhamid var» tezini yalnızca, giysi platformundaki gelişmeler nedeniyle, ileriye sürmüyorum. Asıl dış politika ve diğer önemli alanlarda, Türk tarihinin pek beğendiğim bu iki büyük kişisi, Mahmud ve Mustafa Kemal, arasında köprüyü, Abdülhamid kuruyor. Bunlara, Aydın Üzerine Tezler'in daha sonraki kitaplarında değinebilmeyi umuyorum.

Enver, bir harf değişikliğine inandı, bunu başlattı. Enver'in çabaları Arap harflerini basitleştirme sınırı içinde kaldı. Kemal Paşa, Arap harflerini tümüyle atma cesaretini gösterdi ve bu adımı attı.

Aynı kapsamda, Enver, Osmanlı dönemi sanatçıları ile yakın ilişkiye çok büyük önem verdi. Sanatı, politikada ve önemli bir manivela olarak kullanma, Türkiye'de Enver ile başlıyor. Savaşın en sıcak zamanlarında bile Osmanlı ressamlarıyla ilgilenmeyi ve bunlara modellik yapmayı ihmal etmiyor (*). Mustafa Kemal Paşa'nın li-

---

Ed. Engelhardt, la Turquie et Le Tanzimat, Paris, 1882. Tome I, s. 16.

Mahmut, bütün tekkeleri kapattı.

Mustafa Kemal, Kasım 1925 tarihinde 677 sayılı yasayı çıkarttı. Yasanın maddelerini aktarıyorum.

«Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle, gerek mülk olarak şeyhin tahtı tasarrufunda, gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kâmilen seddedilmiştir.»

«Alelumum tarikatlerle, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi ünvan ve sıfatların istimaliyle bu ünvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve intisası memnudur.»

Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik, Ankara, 1955, s. 160.

(*) «Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden Ruhi Bey'in o zaman bazı resimlerine 'Hareket Ordusu', 'Balkan Savaşı Şehitleri' gibi adlar vermesi ve 'Balkan Savaşı Şehitleri' tablosunu Enver Paşa'nın konağında yapmış olması, Paşa'nın bu tablo için modellik etmesi, söz konusu derneğe

derliğinde ve 1930 yıllarında bu ilişki çok daha ileri düzeylere çıkarılıyor. Bunlara değinmek olanağım olacak.

Mustafa Kemal gerçekliğini kabul ettirebilmek için, Enver İmajı'na savaş açmayı gerekli görüldü. Enver'i kötülemenin yanında, Enver'in başlattığı bazı projeleri ileriye götürmek, daha kapsamlı uygulamaya koymak kaçınılmaz oldu (*). Enver, böylece ve bir zaman kesitinde karanlığa itildi.

---

bağlı ressamlarla Türk Ocakları yolundan İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir ilişki, bir yakınlaşma kurulmuş olduğu kanısını uyandırır.»

T. Erol, Günümüz Türk Resminin Oluşum Süreci İçinde Bedri Rahmi Eyüboğlu, Doçentlik Tezi, çoğaltma, s. 3.

Ancak Kemal Paşa'nın döneminde, ilişki düzeyi, kanı aşamasını geride bırakıyor. 14 Ekim 1938 tarihli Ulus Gazetesi bir haber taşıyor; buraya alıyorum.

«Ankara 13 a.a. CHP, ressamlarımızın yurdun her köşesini görerek, tanıyarak eser vermelerini temin, hem de bu suretle kendilerindeki millî sanat ruhunun daha realist olarak inkişafını mümkün kılmak maksadiyle, kendilerini memleket içinde dolaştırıp çalıştırmayı kararlaştırmıştı.»

«Bu sene için ayrılan değerli ressamlarımızdan Zeki Kocamemi, Ali Avni Çelebi, Mahmud Cuda, Feyhaman Duran, Sami Yetik, Cemal Tollu, Bedri Eyuboğlu, Hamit Gürel, Hikmet Onat, Rize, Trabzon, Erzurum, Malatya, Konya, Gaziantep, Antalya, İzmir, Edirne vilâyetlerinde tetkiklerini ve çalışmalarını bitirip dönmüşlerdir.»

«CHP Genel Sekreterliği Yüksek Makamına:

Ressamlarımıza Anadolu şehirlerinde bir ay müddetle resim yaptırmak suretiyle Türk sanat ve sanatkârlarını teşvik ve himaye zımnında birliğimiz resim şubesi ressamları hisselerine düşen teşekkür ve minnettarlığını arzetmeyi toplantılarında karar altına aldılar. Birlik ressamlarının bu şükran kararlarını arzeder, saygılarımın kabulünü rica ederim.

Güzel Sanatlar Birliği
Resim Şubesi Başkanı
Konya Mebusu»

Ulus, 14 Ekim 1938

(*) Trotskistler hep, Stalin'in, Trotskiy'in programını «çalmış» olduğunu ileri sürdüler.

Trotskiy, yüksek hızla sanayileşmenin savunucusu ve Sta-

Geçerken, Enver'in rehabilitasyonunu yazmış oluyorum.

Peki neden?

En azından işlerin başında Mustafa Kemal'in kendi imajının abartılmasına şaşırmış olduğunu düşünüyorum (*). Ancak bir süre sonra, Mustafa Kemal'in de kendi imajını gerçek saymış olmasını mümkün görüyorum.

Nedeni bulabilmek için, bir noktaya açıklık getirmek zorunluluğunu duyuyorum. Buradaki yazım, başka yazımların tam tersidir. Ya başka yazımlar tersdir, ya da buradaki yazım.

Ters yazım, nedeni bulmak için ip ucu oluyor. Burada Mustafa Kemal, Türk aydınının, Türk halkının, eylem içinde, ortaya çıkan bir ürünü olarak konuyor. Mustafa Kemal, özelliklerini, Türk halkının savaşından, Türk aydınının birikiminden alıyor.

Ters yazım, Türk halkının savaşını ve Türk aydınının birikimini sıfırlamaya dayanıyor. Bu, Türk halkı ile aydınını boşaltmak operasyonu ile aynıdır. Bu, Mustafa Kemal'in yabancılaştırılması, aliénation, işlemidir.

Şimdi ters yazımı yazıyorum. Profesör Sinan Sinanoğlu, «Türk Hümanizmi» adını taşıyan deneme-kitabında Kemalist Devrim'i yazıyor: «Güçlü bir zekânın tasarladığı devrim, Fransız ihtilâlinin tersine, fikir düzeyinde hiç bir köklü hazırlığa dayanmıyordu: Devrim, yalnızca Atatürk'ün olağanüstü kişiliği ile gördüğü büyük saygınlık sayesinde, bir de Türk ulusunu bir önder etrafında toplamaya iten ve Atatürk tarafından zaman zaman büyük ustalıkla değerlendirilen olaylar sayesinde gerçekleşme olanağı bulmuştur»[51]. Aydın Üzerine Tezler'de yazılanlarla daha ters ne olabilir? Türk Hümanizmi yazarına göre, Mustafa Kemal'i

---

lin bunun karşıtı olarak görüldü. Stalin, düşünemediği hızda bir sanayileşmeyi gerçekleştirdi.

Y. Küçük. Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940, yayına hazır.

(*) Büyük adam, kendi görüntüsüne şaşıran adamdır. Hep şaşırıyorsa, hep büyük kalabiliyor.

kaldırınız, Türk Devrimi tümüyle boşalacaktır. Hepsi boş, yalnız Kemal Paşa vardır. Türk Hümanizmi yazarı, Türk halkı ve Türk aydınına hümanizmanın damlacığını bile lâyık görmüyor.

Böyle bir bakış açısıyla bilim yapılamaması bir yana, masal bile yazılamaz.

Bir başka profesörden aktarma yapmak gerekiyor. Türkiye'de bir umut dalgasının yükseldiği 1960 yıllarının ortasında, Yön Dergisi'nin, tarih içinde kendisini kanıtlayan bir talihsizlikle, Türk aydınına teorisyen seçtiği Kanada'da McGill Üniversitesi Profesörü Niyazi Berkes'ten aktarma yapmak durumundayım. Yön Dergisi'nde orta sayfa olarak çıkan ve «Türk aydınının halka inebilmiş örneği Çetin Altan'a» (*) sunulan «Türk Aydınlarının Özellikleri Üzerine Düşünceler» başlıklı incelemede, Niyazi Berkes, şunları yazıyor: «Mustafa Kemal gibi, Türk aydınının asker kategorisinden gelen bir eylem adamının aydın olarak yaptığı fikir önderliğine üstün, hatta ona denk denebilecek tek sima çıkmadı. O hem asker, hem devlet adamı, hem aydın olarak yeni Türkiye'nin işlerini tek başına ve üçünü birden üstüne almak zorunda kaldı»[52]. Türk halkına, Türk aydınına ve Türk halkı ile Türk aydınının yaratıcı eylemine, Kurtuluş Savaşı'na ancak bu denli insafsızlık ve bu kadar büyük bir iftira olabilir. Niyazi Berkes, Türk halkı ile Türk aydınının tüm yaratıcı eylemini alıyor, Kemal Paşa'nın bile aklına getirmediği ölçüde, Kemal Paşa'ya yüklüyor.

Neden?

Bilimsel çaba, bağımsız olgu ve eylemlerle tamamlandığı ölçüde doğruluk yönünde eğilimler taşıyor. Aydın Üzerine Tezler'de «Mustafa Kemal'i Yazmak» alt-bölümünde yapılan çözümlemeleri, kanıt olgu olarak sunulan iki profesörün görüşleri, bütünüyle doğruluyor.

Bunun için yapılıyor.

(*) Çetin Altan halka fazla inmiş olmalı, aydın davranışların tümünü unuttu.

Mustafa Kemal, Türk halkı ve Türk aydını yabancılaştırılıyor, bağımsız bir İmaj düzeyine çıkarılıyor; bu İmaj, Türk aydınını biçimlendirmek için harekete geçiriliyor.

Bu bölüm, «Aydına Kemalist Darbe» başlığını taşıyor.

Köycülük, 1930 yıllarında, aynı zamanda yeni bir aydını biçimlendirme politikası oluyor.

Tezi tekrarlıyorum: Köycülük, daha önce uygulanamazdı. Kurtuluş Savaşı'na köylüler uzak kaldı.

. . . . . .

Karayılan
Karayılan olmazdan önce
Antep köylüklerinde ırgattı.
Belki rahatsızdı, belki rahattı
(bunu düşünmeye vakit bırakmıyordular)
yaşıyordu bir tarla sıçanı gibi
ve korkaktı bir tarla sıçanı kadar.
«Yiğitlik» atla, silâhla, toprakla olur
onun atı, silâhı, toprağı yoktu.
Boynu yine böyle çöp gibi ince
ve böyle kocaman kafalıydı
Karayılan
Karayılan olmazdan önce...
Gâvurlar Antep'e girince
Antepliler onu
korkusunu saklayan
bir fıstık ağacından
alıp indirdiler.
Altına bir at çekip
eline bir mavzer
verdiler.

. . . . . .

Mustafa Kemal Paşa, 1930 yıllarının sonlarına doğru, 1938 yılında, öldü. «Yakınları son hasretlerinden biri-

nin, iyi olursa bir yaylaya çıkmak, orada artık yalnız serin kaynak suları ve süt içmek özlemesi olduğunu söylemişlerdi. Rumeli yaylalarındaki koyun sürülerinin çan sesleri kulağında, bu vatan ve millet kurtarıcısı, bir gurbet ve sılâ özlemi içinde idi»[53]. Osmanlı Türkiyesi'nin en kozmopolit kenti Selânik'te doğan Kemal Paşa, ölümüne yakın köy özleminin acılarını duydu.

Her büyük adamda olan güvenle kuşkuyu iç içe büyüttü. Kuşkuya düşkün kişiliği merkezi devlet otoritesinin güçlendirilmesi yönünde güçlü bir itici oldu. Ancak toplumsal olarak da, geçmişin kalıntılarına mümkün olan ölçüde kırabilecek bir diktatoryal gereği sezdi. Vakay-ı Hayriye'nın uygulayıcısı Mahmut önünde duruyordu. Sanki 1826 Vakay-ı Hayriye'nin yüzüncü yılını kutlama törenleriydi, 1926 yılında Türkiye'de darağaçları kuruldu.

Kime güvenecekti? Burjuvazi, çok büyük ölçüde, enternasyonal bağlara sahipti. Kurtuluş Savaşı, anti-emperyalist niteliğe büründü. İşçi sınıfı, siyasal örgütleri ile, Kemalist dönemi mümkün olduğu kadar kısa tutmanın sancılı tepkilerini gösteriyordu. Kemal Paşa, diktatorya ile özgürlüğün ikiz niteliğini, kendi eyleminde duydu. Serbest Fırka'yı kurarken içten olduğuna inanmak istiyorum. İşçiler ve geniş halk yığınları, Serbest Fırka platformlarını, Kemalizm sonrası özlemlerini dile getirme alanları olarak kullandılar. İzmir, Kemal Paşa ve arkadaşları için, bir işaret oldu.

Köycülük, çaresizlik olarak ortaya çıktı.

. . . . . .

Ateşi ve ihaneti gördük.
Ruhumuz fırtınalı, etimiz mütehammil.
Sevgisiz ve ihtirassız çıplak devlet değil
inanılmaz zaafları, korkunç kuvvetleriyle
silâhları ve beygirleriyle insanlardı dayanan.
Beygirler çirkindiler
bakımsızdılar

hasta bir fundalıktan yüksek değillerdi.
Fakat bozkırda kişneyip köpürmeden
sabırlı ve doludizgin koşmasını bilirlerdi.
İnsanlar uzun asker kaputluydu,
yalnayaktı insanlar...
İnsanların başında kalpak
yüreklerinde keder
yüreklerinde müthiş bir umut vardı...
İnsanlar devrilmişti, kedersiz ve ümitsizdiler,
İnsanlar etlerinde kurşun yaralarıyla
köy odalarında unutulmuştular.
Ve orda sargı
deri
ve asker postalları halinde
yan yana, sırt üstü yatıyorlardı.
koparılmış gibiydi parmakları saplandığı yerden
eğrilip bükülmüştü
ve avuçlarında toprak ve kan vardı...
Ve asker kaçakları
korkuları, mavzerleri, çıplak ölü ayaklarıyla
karanlıkta köylerin üstünden geçiyorlardı.
Acıkmıştılar
merhametsizdiler
bedbahttılar.
Şosenin ıssız beyazlığına inip
nal sesleri ve yıldızlarla gelen atlıyı çevirip
ve Bolu dağında ekmek bulamadıkları için
deviriyorlardı uçurumlara
şayak, cıgara kaadı, tuz ve sabun yüklü yaylıları...
Ve çok uzak
çok uzaklardaki İstanbul limanında
gecenin bu geç vakitlerinde
kaçak silâh ve asker ceketi yükleyen lâz takaları
hürriyet ve ümit
su ve rüzgârdılar.
Onlar suda ve rüzgârda ilk deniz yolculuğundan beri
vardılar.

. . . . . .

Köycülük çaresizlik olarak ortaya çıktı. Mustafa Kemal Bey, bir ara, ateşe militer Ali Fethi'nin yardımcısı olarak Bulgaristan'da bulundu. Okuma yerine gözlem yaparak veya duyarak algılama yöntemini izliyordu. Mustafa Kemal'in bu donemini irdeleyen bir kaynak, Sofya'da bu sarışın subay için, «bu sarışın adam, Bulgar Meclisi'nin bıkmaz usanmaz bir müdavimiydi» diye yazdı(*). Mustafa Kemal'n bir tutkuyla izlediği Bulgar Parlamentosu ile ilgili bilgi verirken de şunları ekledi: «Bulgar Meclisi'ndeki gruplaşmalar dışında bir parti daha kalıyordu: Çiftçi Partisi. Bu Parti'nin başında ise İstanbuliski, İlya Karaçof ve Dargiyef vardı.» Verilen bilgiler, Karaçof için yazılan bir dipnotla tamamlandı. Dipnotu da aktarıyorum: «Meşhur Türk Dostudur. Türk-Bulgar Dostluk Cemiyeti Başkanı.»

Mustafa Kemal'in Sofya günlerinden bir sonuç çıkarmak mümkün görünüyor; köycülük konusunda pratik ve politik bilgileri edinmiş olarak Türkiye'ye dönüyor. Ancak Türk aydın ve siyasal düşünce tarihinde Bulgar köycü hareketinin Türkiye'de etkili olabilmesi için, Türk aydınlarının Bulgaristan'a gitmelerine de gerek kalmıyor. Etki, çeşitli taşıyıcıları ile Türkiye'ye geliyor.

Doğan Avcıoğlu, Yön'deki yazılarının birisinde, şu bilgileri veriyor: «Halkçılık fikri, Niyazi Berkes'in açıkladığına göre, bize Meşrutiyet'ten önce Rusya'dan ve Bulgaristan'dan gelmiştir. Gerçekten Bulgaristan'da idealist aydının üniversiteyi bitirdikten sonra köye gidip, köyü uyandırıp, kalkındırması fikri çok yaygındı. İlkokul sıralarında bize, Bulgar aydınlarının köyleri nasıl kalkındırdığı uzun uzun anlatılırdı. Bu hikâyelerin etkisiyle ben çocukken üniversiteyi bitirince, köye gidip, kendimi köye vakfetme hayaliyle yaşardım» (*). Türkiye'nin etkin

---

(*) Bu paragraf şöyle tamamlanıyor: «Yaş ilerleyince daha faydalı işler yapabileceğim düşüncesiyle, bu çocukluk hayalinden vazgeçtim.»

D. Avcıoğlu, Toplum Kalkınması ve Gençlik, Yön, Yıl 1965, Sayı 104, s. 10.

ÖRNEK: ATATÜRK'ÜN KONUŞMASI (*)

Altes Ruvayal;

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye ye ugur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgu bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmıyacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, unlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir.

Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: baysal utkusu.

Altes Ruvayal;

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erksürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız yüksek kıralınız Beşinci Gustav'ın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayal, sizin, Altes Ruvayal Prenses Luiz'-

---

(*) İsveç Veliahdı için Çankaya'da verilen yemekte Atatürk'ün konuşması.

in, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses Ingrid'in esenliğini; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum.

. . . . . .

Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara, 1960, s. 424-425.

ve seçkin bir aydını da, 1930 yıllarındaki ilkokul döneminde Bulgar aydınları türünden köyleri kalkındırmak heyecanını duyuyor.

Rusya'daki narodniçestvo, popülizm, hareketinin, doğrudan doğruya Kafkasya üzerinden, Türkiye'ye gelişine daha önceki kitaplarda işaret edildi. Türkiye Türkçülük akımının oluşumunda Rusyalı Türklerin önemli rolleri, Aydın Üzerine Tezler'in bundan önceki kitabında ele alındı.

Burada, devam etmeden önce, zaman kazanabilmek için bir parantez açmak durumundayım. Parantez şöyle oluyor: Köycülük, Kemalist Düşünce'nin bütün katmanlarını kesen bir akım olarak ortaya çıkıyor. Türkiye Türkiyesi'nde, bu nedenle, Türkçülük, çok büyük ölçüde köycülük oluyor. Çünkü, saf Türkler, ancak Anadolu'nun köylerinde bulunuyorlar.

Aynı biçimde, Kemalizm'in Dil Devrimi de köycülük temeline oturuyor. Dilde Kemalist sadeleştirme çabaları, baş vurulacak hazine olarak, Anadolu köylerinin konuşma dilini ve sözcüklerini buluyor. Anadolu köylerinin yaşamı, Osmanlı düzenlemesinin ve bu nedenle de Acem-Arap kültürünün saldırısının dışında kalabiliyor. Anadolu köylerinin kültür düzeyi, ilkel Orta Asya koşullarına en yakın bir saflığı sergiliyor. Buna karşın, dilde Kemalist sadeleştirme çabalarının karşısında duranlar, hazine olarak, Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemlerinin kültür karışımına bakıyorlar.

Böylece tekrarlıyorum: Bilimselliğin soyutlayan teleskobu ile bakıldığında, modern Türkiye'nin dil tartışması, hem bir model sınıf ayrımını ve hem de tarihsel faz farkını içeriyor. Kemalist dilciler, köylülüğü model sınıf

olarak alıyorlar. Osmanlıcılar, Anadolu'nun ahilik örgütü ile biçimlenmiş esnafını, yaşatılması gerekli model sınıf olarak düşlüyorlar.

Her ikisi de tarihin gerilerinde yaşıyor (*). Osmanlıcılar, daha yakın bir zamanı, Türkler'in islâm-arap kültürünün egemenliği altına girdiği dönemi yaşamak istiyorlar. Türkcüler, Köycüler, Kemalist Dilciler ise, Türkler'in Anadolu'ya gelmezden önceki tarihini idealize ediyorlar. Orta Asya'ya gidemedikleri zamanlar, gitmek isteyen Farisi dilinden Turancılığı ideoloji yapıyorlar. Anadolu'nun dağlık yörelerinde saflıklarını saklayabilmiş Orta Asya göçmenlerini buluyorlar.

Parantezi kapattım ve yenisini açıyorum. Burada bir tezi ifade ediyorum. Türk köycülüğünün düzeni yerleştirmeye yönelik bir sınıfsal ve siyasal amacı var, ancak bunun yanında Türkiye'de köycülüğün, ufku kısa, bakışı dar, mekânı sınırlı, ufak-tefek düzeltmelerden mutlu, kenar düzenlemelerinden onurlu, hülyasız bir aydın yetiştirme işlevi de var.

Tezi sürdürüyorum: Köy Enstitüleri, Türk aydınının kaynağını genişletti ve sayısını artırdı. Köy Enstitüleri, Türk aydınının derinliğini azalttı.

Paranteze devam ediyorum: Köy Enstitüleri'nin temeli olan Eğitmen Kursları'na 1936 yılında başlandı. 1936 yılında Türkiye'de iş yasası çıkarıldı ve grev ile sendikal haklar askıya alındı. 1936 yılında Türk Ceza Yasası'na 141-142 maddeleri geldi, yerleşti. Bunlar bir bütündür; ürün, bütüne ait (**). Köy Enstitüleri'nin yıllık bağbozumuna, yalnız Enstitü eğitimi değil, bunlar da etkili oldu.

(*) Cumhuriyet Gazetesi ile Tercüman Gazetesi arasındaki tartışmanın bir ve önemli yanının, model sınıf ve tarihsel dönem ayrımı olduğuna işaret etmiştim: tekrarlıyorum.

(**) Gözümüzün önünde örneği var: Köy Enstitüleri.... Köyden alınıp okutulan çocuklardan Mahmut Makal'lar, Fakir Baykurt'lar, Talip Apaydın'lar, Başaran'lar, Uysal'lar, daha kimler yetişti. Siz bu adları tanıyorsunuz. Hepsi de yurda yararlı kişiler. Onlar köylerinden alınıp okutulmasalardı, şimdi adı bilinmedik köylerde ortakçı, yarıcı, maraba, ırgattılar.»

Parantezi kapatarak, Türkiye'deki popülist ve köycü hareketlere slav halklarının deneyimlerinin etkisine dönüyorum. Daha önce yapmış olduğum çözümlemeleri tekrarlamaya özen gösteriyorum. Ancak Mustafa Kemal'den iki yaş büyük Aleksandr Stanbuliski'nin Bulgar köylerinde başlayarak Sofya'da başbakanlığa kadar giden ve bir faşist darbe ile sona erdirilen özverili yaşamının Türk aydınları üzerinde etkili olmasını normal karşılamak gerekiyor. Bir başka yerde (*) Türk Köy Enstitüleri'nin mimarı olarak sunulan, mimarı değil uygulayıcısıdır (**), İs-

---

Aziz Nesin, Suçlanan ve Aklanan Yazılar, Ankara, 1982, s. 110.

Ne yazık! Eklemek durumundayım: Bu listenin başındakiler şimdi Türkiye'de değiller. Köyden başlayan çizgilerini, kentin tehlikeli olmadığı bir dönemde, kente aktardılar ve kentler, Türk aydınları için risk taşıyan mekânlar olunca, Almanya'ya geçtiler.

(*) Stanbuliski Hareketi ile Türkiye'deki Köy Enstitüleri arasındaki ilişkiyi, Sofya'da toplanan Pervi Meşdunaroden Kongres Bulgaristika'ya sundum. Bilim ve Edebiyat adını taşıyan çalışmamda yer alıyor.

Stanbuliski için bir paragraf aktarıyorum.

«Tanınmış Bulgar politikacısı, demokrat ve cumhuriyetçi, Bulgar Çiftçi Halk Birliği'nin yöneticisi, küçük burjuva köycülük teorisinin kurucularından birisi.»

Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya. Moskva. 1957, s. 460.

(**) *Y. Küçük, Türkiye Üzerine Tezler. Birinci Kitap.*

Burada şunları ekleyebiliyorum :

«Tonguç kimlerden ve hangi düşünlerden esinlendiğini kitaplarında acık açık yazmıştır. Burada Namık Kemal'den İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na kadar, kendi çalışmalarına yardımcı olabilecek her türlü düşünü söylemiş kişilerden elinden geldiği ölçüde yararlanmaya çalıştığı görülür.»

Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, İstanbul, 1970: s. 60.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, pek bilinmeyen bir yazısında ve zamanında Köy Enstitüleri'ne sahip çıkıyor; kökünü Meşrutiyet günlerine götürüyor. Doğru yapıyor.

Türkiye'de 1908'de çok alçak gönüllü bir pedagoji hareketi olarak başlayan elişi tedrisatı üzerinde durunuz. Orada türlü şekillerde toprak işlerini, bahçe aletlerini, bahçede ya-

mail Hakkı Tonguç'un da, Stanbuliski liderliğindeki Bulgar Çiftçi Birliği Hareketi'nden etkilenmiş olduğunu ileri sürdüm. Bütün bunlar, belli bir etkileşme kadar, Türkiye'deki gelişmelerin, sanıldığı kadar, evrene kapalı olmadığını da gösteriyor.

Bulgaristan'dan gelen İsmail Hakkı Tonguç'un köyde tarım öğretmeni olarak eyleme başlayarak Bulgar köylerini canlandırabilen Aleksandr Stanbuliski'nin yaşamından etkilenmesi bir yana, Türk köycülüğünün, Rusya ve Bulgaristan'daki deneyimlerden esin aldığı tezinde yenilik yok; daha önceden biliniyor. Ancak daha önceden bilinenlerin eksik olduğu anlaşılıyor.

Eksiklik kolaylıktan ileri geliyor. Rusya'da doğan narodniçestvo, halkçılık, hareketi ile iktidara kadar çıkmış saf köycü Stanbuliski mücadelesi, çok biliniyor. Halkçılık ile köycü politik hareketlerinin en heroic, en saf ve en etkin örneklerini veriyorlar. Dünyanın başka yöresinde bir çok aydını ve akımı etkilemelerinin yanında, Türkiye türünden sınır yakınlığı ve etnik ve savaş alış verişi olan bir ülkede de bir dürtü işlevi görmesini düşünmek kolay oluyor.

Burada, sıra, eksik olanı tamamlamaya geliyor. Halide, büyük savaşın sonunda, Türkiye'deki düşünce akımlarını özetlerken çok yararlı ipucu sağlıyor. «Üzerinde en fazla çalıştığımız nokta, birkaç doktorla birlikte bir 'köycülük' kuruluşu meydana getirmekti»[...]. Bu değerli ipucunu, Türkiye'yi araştıran herkes için son derece yararlı, bir uzun dipnotu ile tamamlıyor. Halide Hanım, dipnotun-

---

pılan büyük kabartma haritaları bulacaksınız. Sonra Darüleytamların ıslahı hakkındaki tasavvurlarımıza geçiniz, Maarif Islahatına Dair Layihalar'a bakınız, orada yetimleri toprağa kavuşturma hamlesi vardır. Eğitmen kurslarında, Köy Öğretmen Okullarında, en son Köy Enstitülerinde de aynı cehit var. Köylüyü topraksız bırakmamak iradesi aynı soydandır. Demekki Türkiye'de toprağa dönüş hareketi otuz yıldan beri şiddetini gitgide artıran bir kalkınma hareketidir.»

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Toprağa Dönüş, Yeni Adam, Yıl 1940, Sayı 300, s. 2.

da şunları açıklıyor: «Bu fikri etkileyen çeşitli şeyler vardı. Amerika'da Jane Addams'ın kurmuş olduğu Hull House çalışması; Edmond Resmoulin'in okulunun yayınlarını izleyen ve bir küçük hareket haline gelen fikir. Bu fikrin siyasal yanı yoktu. Bunu yapmak isteyenler yeni bir Türkiye kurmak amacını güdenlerdi. Çünkü 1908'den beri bütün ilerleme ve inkılâp taraftarı olan partiler ve hükümetler, aşağı yukarı sırf üst tabakayla meşguldüler. Yeni Türkiye kurulabilmek için, çoğunluğu tarımla uğraşan köylüleri dikkate almak gerekiyordu. Bunu yapabilmek için, fertler arasında hayatlarını bu işe verecek idealistler gerekti. Bunu en fazla doktorlar istiyordu. İlk seçtiğimiz yer Tavşanlı'dır. Dört doktor küçük sağlık merkezleri açarak işe başladılar. Bunların ilk ikisi Hasan Ferit'le Reşit Galip'tir.» Burada, Reşit Galip adının üzerine parmak basmak mümkün oluyor.

Parantez gerekiyor: İçerde Profesör Sinan Sinanoğlu ve dışarda Profesör Niyazi Berkes türünden yazarların, üstün bir bilgisizlikle, Türk tarihini, Türk halkını ve Türk aydınını sıfırlayarak, çağdaş Türkiye'nin tüm verimlerini, gökten indiğini sakladıkları Kemal Paşa'ya vermelerinin haksızlığı bir kez daha ortaya çıkıyor. Ayrıca Aydın Üzerine Tezler'de ortaya çıkan yöntemin geçerliliğine bir kez daha işaret olanağı doğuyor. Türk aydınının her eylemi, toprağın mineral katmanlarına inen sulara benziyor. Kaybolmuyor, katmanlardan geçerken, azalıyor veya zenginleşiyor. Bir yerde denize ulaşıyor veya bir başka suya katılıyor. Bağımsız veya bağımsızlığını yitirerek su yüzüne çıkabiliyor.

Şimdi, parantezden sonra, Meşrutiyet döneminin köycüsü Reşit Galip'in bilinmeyen yaşamını açmaya sıra geliyor (*). Hakkında yazılmış bir kitap var; derleme, bölümleri çeşitli imzalara ait' Bu derleme içinde tarihçi Enver Şapolyo, Reşit Galip'in özyaşamını, kısaca, yazıyor.

(*) Bu bölümün sonuna, Mustafa Kemal ile Reşit Galip ilişkisini gösteren bir ek koymuştum.

Aktarmaya başlıyorum: «1893 tarihinde Rodos adasında dünyaya gelmiştir. Babası mahkeme reislerinden Mehmet Galip Bey'dir. İlk ve orta tahsilini Rodos idadisinde yaptıktan sonra, yedi senelik idadi tahsilini de İzmir'de ikmal etmiştir. Bundan sonra tekrar Rodos'a giderek Saint Jean Baptiste Fransız kollejinde Fransızca dersi almıştır»[56]. Daha sonra İstanbul'a geliyor ve Askerî Tıbbiye'den mezun oluyor. Askerî Tıbbiye'de asistan oluyor ve «1912 senesinde arkadaşlarıyla birlikte Tıbbiye'de Türk Ocakları'nı tesise karar» veriyor. Eyleme yatkın olduğunu çok genç yaşta ortaya koyuyor.

Eylem, köyü alan seçiyor. «İngilizler tarafından milliyetperverler tevkif ediliyorlardı. Bunun üzerine Reşit Galip birkaç arkadaşiyle Anadolu'ya gidip orada halkı ve köylülerle birlikte çalışarak, istikbali kurtarmak en doğru yol olacağı kanaatiyle on arkadaş birleştiler, bir köycülük teşkilâtı projesi hazırladılar. Bunun üzerine arkadaşları Reşit Galip'e 'Köycü Reşit Galip' adını vermişlerdi.» Demek oluyor; Cumhuriyet'ten önce, Reşit Galip'in adının başına «Köycü» nitelemesine ekletebilecek düzeyde bir köycülük akımı ve denemesi var.

Uluğ Iğdemir yazıyor: «Birinci Dünya Harbi sona ermiş ve Osmanlı Devleti ağır bir mütareke imzalamıştı. İstanbul yaşanması güç bir şehir olmuştu. Bu sırada yurda bütün varlıklariyle bağlı, idealist bazı gençler 'Köycüler' adı altında bir Cemiyet kurmuşlardı. Bu Cemiyet'in altı maddeden ibaret kısa tüzüğünün birinci maddesi şuydu: 'Köylüler arasında insaniyetkâr bir tarzda çalışmak ve sıhhat, maarif hususunda kendilerine yardım etmek maksadıyla İstanbul'da 25 Teşrinisani 1334 tarihinde Köycüler namında bir Cemiyet kurulmuştur.' Doktor Reşit Galip bu Cemiyet'in 4 numaralı üyesiydi. Köylerde yerleşerek bir misyoner feragatiyle çalışmak isteyen ve adetleri onbeşi geçmiyen bu gençlerin en ateşli ve heyecanlısı Doktor Reşit Galip'di»[57]. Mütareke döneminin heyecanlı ve ateşli köycüsü Doktor Reşit Galip, üç doktor arkadaşı ile birlikte, Nisan 1919 tarihinde, Anadolu'ya geç-

ti. Savaşmayı düşünmedi; Kütahya'ya bağlı Tavşanlı'nın köylerinde yerleşip çalışmaya başladı. Köylülere sağlık ve aydınlık götürmeye çalıştı. Enver Behnan Şapolyo. «önceleri köylüler bunları şüphe ile karşılamışlar, fakat sonraları onların iş yaptıklarını görünce sevmişler» diye yazdı.

Yunan güçleri, Kütahya'yı işgal edince, Reşit Kütahya'yı bıraktı. Kurtuluş'tan sonra Mersin'de özel doktorluk yapmaya başladı. Bu, Mustafa Kemal Paşa'nın, Doktor'u, bir Mersin gezisinde keşfetmesine kadar sürdü.

Bir özel doktorun yükselişi başladı: 1925 yılında milletvekili oldu. Denemeden geçirildi, 1925 yılında Şeyh Said isyanı üzerine kurulan İstiklâl Mahkemesi'nin üyesi olarak yeni rejime bağlılığını kanıtladı. Yükselişi hızlandı. 10 Mayıs 1931 yılında, Serbest Fırka şokunu geçiren, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Genel Yönetim Kurulu üyesi yapıldı ve «Kültür ve Gençlik İşleri» şefliğine getirildi. Mütareke döneminin köycüsü «Köylü Reşit Galip», Kemalist iktidarın yerleşme döneminde, önemli ve stratejik bir konuma kavuştu.

Burada kalmadı. Anadolu Ajansı, bir gün, şu haberi verdi: «Reşit Galip Bey öğleden sonra Başvekil İsmet Paşa'yı, Büyük Erkânı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretleri'ni ziyaret etmiş ve saat 17'de makamına gelmiştir.» Böylece, Millî Eğitim Bakanı koltuğuna oturmuştur.

«Rodos'ta doğdum, tahsil-i iptidaimi evde yaptım, sonra Alliance Israelite'e gittim» diyen, misyoner karışımlı Doktor Reşit Galip'in Millî Eğitim Bakanı olduğu sırada, rejimin önde gelen yazarlarından Falih Rıfkı Atay şunları yazıyordu: «Şeriatın köy imamının yerine geçmek, köyü ve halkı, yani büyük Türk yığınını teslim almak lâzımdı. Millî Bulgaristan'ın, Bulgar köylerine giden milliyetperver münevver ile başladığını bilir ve işitirdik. Fakat yapamazdık»[78]. Bunu iyice bilen (*) Köycü Galip, Mil-

(*) Doktor Reşit Galip'in babası Bulgaristan'ın İslimiye

ri Eğitim Bakanı olarak, bunları yapmakla karşı karşıya geliyor.

Falih Rıfkı Atay, Türkiye'deki gelişmeleri anlamak isteyenlere sağladığı yararlı ipuçlarında, Halide Edip ile yarışıyor. Devam ediyor: «Hiç şüphe yok ki Reşit Galip Bey (maarif kelimesini kullanmak istemiyoruz) fakat terbiyeyi köye ve halka götürecektir. Köy ve halk terbiyesi okur yazarlık değil, bilhassa modern tekniğin terbiyesidir.» Ve köye gitmek, Falih Rıfkı'nın yazısından da anlaşılıyor, yeni rejim için bir kaçınılmazlık olarak ortaya çıkıyor. «Türk gencinin vatan hizmetinde ilk basamağı, köy stajiyerliği olmalıdır. Kökü köyde ve halkın bağrında olmayan hiç bir rejim sağlam değildir.» Çok güzel; Kemalist Rejim'in sağlamlığa ihtiyacı var.

Neden mi? Cevabı, Serbest Fırka kapatıldıktan sonra Atatürk ile üç ay geçiren Limancı Ahmet Hamdi'nin kaleminde bulmak mümkün oluyor. Ahmet Hamdi Başar, «Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye» adını taşıyan anı-çözümleme kitabında şunları yazıyor: «Kısası şikâyetlerin köyden ve şehirden bir anda toplanarak Türkiye'nin sekiz senelik sükunet havasında fırtınalar yaratması için Serbest Fırka'nın doğması kâfi gelmişti. İşte Atatürk Fırka'yı feshettikten sonra şikâyetleri en mütehassız bir heyetle yerlerinde tetkik etmek ve yapılması lâzım gelen işleri tesbit eylemek üzere seyahate çıkmış bulunuyordu»[59]. Kmal Paşa, bir trene biniyor ve yanına uzmanları alıyor, üç ay süresince Türkiye'yi geziyor; Anglo-Amerikan sosyal biliminin pek sevdiği bir tamlama ile «Field Survey» yapıyor.

Köye yönelik ekonomik politikaların çoğu, bu geziden sonra formüle edilmeye başlıyor. Kemal Paşa, bu gezisinde, tek parti haline getirdiği Cumhuriyet Halk Fırkası için transferler yapmayı da ihmal etmiyor Serbest Fırka'nın Aydın II Başkanı, büyük kapitalist çiftliklerin sahibi

---

kasabasında hakim Mehmet Galip Bey.

[59] *Ahmet Şevket Elman. Dr. Reşit Galip, Ankara, 1955, s. 381.*

Adnan Menderes'i kendi fırkasına kaydırarak bu kez Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Aydın il başkanı yapıyor. Bir yeni politika, bu taşra çocuğunun (*) ön plana çıkarılmasıyla ilk uygulamalarından birisini daha veriyor.

Adnan Menderes'in adı, 1950-1960 Bayar-Menderes İstibdatı'nın kahramanlarından birisi, buraya rastlantı olarak girmiyor. Bir yandan, Mütareke döneminin Köycüsü Reşit Galip'in Millî Eğitim Bakanı olması ve diğer yandan kendi köşesinde, basit çözümlemeleri ile huzurlu bir çiftlik ağası taşra münevverinin Kemal Paşa tarafından ilk başkanlığına atanması, biribirini tamamlıyor.

Türk köycü hareketinin bir çıkmazını bir tez olarak yazma zamanı geliyor: Türkiye'de köylü hareketi olmadığı bir zamanda köylü ideolojisi yaratılıyor. Köylerdeki hareketsizlik, dinamizm eksikliği, yoğun ve alanı geniş bir köycülük kampanyası ile giderilmeğe çalışılıyor. Köy,

---

(*) Samed Ağaoğlu, bir yerde, Adnan Menderes'in politika giriş biçimi üzerine açıklık getiriyor.

«Menderes politika hayatına yine Ethem Bey'le beraber rahmetli Reşit Galib'in teşvikiyle, Fethi Okyar'ın başında bulunduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'na girerek başladı. Adnan Bey'i politikaya iten belli başlı sebeplerden biri köylünün ekonomik ve sosyal şartlarında gördüğü geriliktir. Bunun giderilmesi çaresini toprak veriminin artırılmasında, zıraatın teknikleşmesinde, bunun için de kooperatifçiliğin gelişmesinde görmektedir.»

Samet Ağaoğlu. Arkadaşım Menderes. İstanbul, 1967. s. 27.

Ahmet Hamdi, bir başka kitabında, Adnan Menderes'i güzel çiziyor.

«Adnan Menderes'le ilk defa tanışıyordum. Güler yüzlü, sempatik tavırlı, orta boylu, yuvarlak çehreli, zeki bir taşra çocuğuydu. Mütevazi gözüküyor, lüzumundan fazla nezaket gösteriyordu. İnsanın üzerinde, her tarafta rastladığımız orta ve basit düşünceli münevver tesiri yapıyordu. Basit, hürriyet ve serbesti fikrine bağlı idi. Memleket işlerinin yoluna konmasında bu tılsımlı ilâca inanmış, rahat ve huzura kavuşmuştu.»

Ahmet Hamdi Başar. Yaşadığımız Devrin İçyüzü, Ankara, 1960. s. 32.

her açıdan, dikkatlerin yoğunlaştığı ve her eksikliğe (*) bir çare olarak görülüyor.

Burada bir başka aktörü, Ataç'ın «ünlü komik şairimiz» (**) dediği Ahmet Kudsi Tecer'i, sahneye davet etmek gerekiyor. 1901 yılında, babasının görevli olduğu Kudüs'te doğuyor. Adındaki «Kudsi» sözcüğü, Kudüslü olduğunu göstermeye yarıyor. 1922 yılında Halkalı Ziraat Okulu'nu bitiriyor. Yetinmiyor. Yüksek Öğretmen Okulu ve buradan da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne giriyor. Sonra bursla, Paris'e gidiyor ve Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe okumaya başlıyor. Bütün bunlardan sonra, Serbest Fırka'nın kurulup kapatıldığı yıl, öğretmen olarak, Sivas'a atanıyor. Hakkında yazılan bir kitap, bu atanma ile ilgili olarak, «Sivas, Ahmet Kudsi Tecer için, yönünü bulma kenti olmuştur» diyor[40]. Gerçekten de, İstanbul'da ve Paris'te kendisini bulamayan Kudüslü Ahmet, Sivas'ta hem kendisini ve hem de Cumhuriyet rejimi için yeni şairler buluyor.

Aslında düzeltmek gerekiyor. Kudüslü Ahmet'in bi-

(*) Kemal Paşa, Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra çıktığı yurt gezisinde 29 Kasım 1930 tarihinde Trabzon'a uğruyor. Konuşuyor.

«Karşımızda birçok Fırkalar varmış gibi her gün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lâzımdır. Tasavvur ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve müteyakkız bulunmak suretile muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş oluruz.»

Ayın Tarihi, Yıl 1930, Cilt 23-24, Sayı 79-81, s. 6829.

(**) Ataç, Ahmet Kudsi Tecer'in şiirleri için şu değerlendirmeyi yapıyor:

«Bay Tecer'in o şiirleri tuhaflık olsun diye değil, dudaklarını uzatıp ciddi ciddi yazdığını söyliyenler var ama ben insan oğlunu sever, sayarım, öyle şeyleri gülmeden yazıp gülmeden okuyabileceğine inanmam.»

Nurullah Ataç, Günlerin Getirdiği, İstanbul, 1957, s. 15.

yoğrafisi devam ediyor: «İlk işi, 1931'de bir Halk Şairleri Bayramı düzenlemek oldu. Aşık Veysel, Talibi, Ali İzzet gibi önemli ozanlar (*), bu bayramda gün ışığına çıktılar.» Ahmet Kudsi Tecer, Sivas'ta, Kemalist Rejim'e, has şairini, Aşık Veysel'i, kazandırdı.

ORDA BİR KÖY VAR UZAKTA

Ahmet Kudsi Tecer

Orda bir köy var uzakta,
O köy bizim köyümüzdür.
Gezmesek de, tozmasak da
O köy bizim köyümüzdür.

Orda bir ev var uzakta,
O ev bizim evimizdir.
Yatmasak da, kalkmasak da
O ev bizim evimizdir.

Orda bir ses var uzakta,
O ses bizim sesimizdir.
Duymasak da, tınmasak da
O ses bizim sesimizdir.

Orda bir dağ var uzakta,
O dağ bizim dağımızdır.
İnmesek de, çıkmasak da
O dağ bizim dağımızdır.

(*) Halk ozanlarının bir bölümü ve önemli bölümü, saray yardakçılığını aşamadılar. Ali İzzet, bu türün en gelişmiş örneği oldu. Önce /Atatürk İnönü gelmese idi,/Camiler Mescitler kilise idi/Azimkâr kahraman bir kimse idi/Öğretti bizlere irfan Atatürk/ türünden dörtlükler söyledi. Demokrat Parti iktidara gelince/Kral öldü, put kırıldı/Halâs olduk cehaletten/Zulmün sarayı yıkıldı/Kurtulduk biz esaretten/ dörtlüğünü ve arkasını döktürdü. 1960 yıllarının umutlu döneminde aynı coşkuyla sosyalizmi övdü. 12 Mart'ta geri döndü.

Orda bir yol var uzakta
O yol bizim yolumuzdur.
Dönmesek de, varmasak da
O yol bizim yolumuzdur.

Ahmet Kudsi Tecer, Cumhuriyet Türkiyesi'ne, Kemalist Rejim'in has şairi olarak Veysel türünden ozanlar hediye etmenin yanında, yavan ve uyumluluk duasına benzeyen manzumeler de bıraktı. Yahya Kemal'in Dergâh Dergisi'nden gelen ve Ataç'ın «ünlü komik şairimiz» dediği Tecer, her türlü şiir tadından yoksun dörtlükleri sıralayarak «şiir» yazma kampanyasının da yöneticisi oldu (*). Bu kampanya içinde Halk Şairlerini Koruma Derneği'ni kurdu. Korumaya alınan halk şairleri hızla artmaya başladı. Türk kültürünü folklorik danslar ve türküler egemenliği altına alırken Kudüslü Ahmet Tecer'in hızlı yükselişi başladı. Yüksek Öğretim Genel Müdürü oldu. Orta Öğretim'de İsmail Hakkı Tonguç'u eşledi. Kemalizmin resmî ideolojisini üstlenen Ülkü Dergisi'nin yöneticiliğine getirildi; kuşkusuz milletvekili seçildi.

Türkiye köyleri durağan ve Türkiye, rejimini sağlam temellere oturtobilmek için köylerdeki köylülere dayanmak gereğini duyuyor. Kemalist Rejim, Kudüslü Ahmet Tecer'in çabalarıyla has şairi Veysel'i bulurken, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yaratıcılığıyla da, has romanına, Yaban'a kavuşuyor (**). Yaban'da Yakup Kadri ya-

---

(*) «1931'de Sıvas'a Maarif Müdürlüğü ile giden Tecer, orada halk şiiri ananesini daha yakından tanımış ve folkloru yeni bir iklim gibi keşfetmiştir. Ankara'da uzun zaman idare ettiği Ülkü mecmuasında başlayan ve oradan muhtelif şekilde bugünkü nesle yayılan folklor ve halk şiiri zevki, şiir dilimize yeni imkânlar açmıştır.»

Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul, 1977, s. 112.

(**) Yeni aydın yaratmak isteyenler mevcut aydına hücum ediyorlar.

«Hakikat, bu kadar acı ve katı söylenir mi hiç? Sen, bu kadar toy musun behey Yakup?

İstanbul'un monden Şişli alemlerinde, Boğaziçi'nin veya

zıyor: «Türk köylüsünün ruhu, durgun ve derin bir sudur. Bunun dibinde ne var? Yalçın bir kaya mı, balçık yığını mı, bir yumuşak kum tabakası mı? Keşfetmek mümkün değildir.» Hareketsizlikte keşif mümkün olmuyor.

Yaban, köyde olmasa bile kentte bir harekete yol açıyor. Fay Kirby, belki de doktora tezini yaptığı zamanki kocası Niyazi Berkes'in etkisiyle ve belli bir abartmayla da olsa, bu hareketliliği saptayabiliyor. Doktora tezinde şunları yazıyor: «Yaban'ın çıkışından sonraki yıllarda, bilhassa edebiyatçılar ve estetikçiler arasında, köylüyü tanımak, köy meselelerine köylü gözü ile bakmak, edebiyatta köylünün dilini kullanmak cereyanı doğdu. Bazı aydınlar ise aydının köylüye öğreteceği şeylerden çok, aydının köylüden öğreneceği şeyler olduğunu görmeye başladılar. Pek az aydın ve arasında bilhassa İsmail Hakkı Tonguç, köy toplumunun özünde Cumhuriyet prensipleriyle ve modern hayatta müşterek taraflar olduğunu, hatta romantiklerin köyü değiştirecekleri sanısına karşı köyün şehir aydınlarını değiştirme olduğunu düşünmeye başladılar»[61]. Bozuk bir Türkçe ve bütün gelişmeleri Ya-

---

Adalar'ın sihirli tablatı arasında geçen bir aşk macerası uyduramaz mıydın? Nene gerekti senin, Türk köyünü sanatına malzeme olarak almak? Bıraksaydın, biz onu yine santimantal şairlerimizin bize gösterdikleri gibi tanısaydık ve avunsaydık!

Ya... ya... Avunsaydık. Fakat daha ne vakte kadar bu avunmak?

Türk sanatkârının içtimaî rolü, bir şaklaban dadı olmak mıdır ki, şımarık, avare ve köksüz Türk münevverini boyuna avutup dursun?»

«Türk köyündeki insanı, tablatla döğüşmesinde iki kolu, kara sabanı, lağar öküzü, bozuk tohumu ve üvendiresile yüzüstü ve yapayalnız bırakamayız artık...»

«Yaban, bizde ilk orijinal Türk romanıdır.

«Yaban, Türk edebiyatının cihan edebiyatına açılan ilk penceresidir.»

«Varol! Yakup Usta, ellerin nurdan kopsun!..»

V.N. (Tör). İşte Bir Roman: Yaban. Kadro. Nisan 1933, s. 47-49.

ban'a mal etme eğilimine karşın, köycülük akımının bir aydını değiştirme yanı olduğu saptanabiliyor. Önemli.

Büyük bir kampanyadır; başlıyor. Türk aydınını çembere alma, Meşrutiyet aydınının, coğrafya açısından son derece geniş ve o ölçüde oynak ufkunu kısaltarak köye indirme kampanyasına hız veriliyor. Falih Rıfkı, Kemalizmin etkin ve has savaşçısı, Kemalizmin inançlı yazarı, Haziran 1933 tarihinde, Kadro Dergisi'nde bir yazı yayınlıyor. Bu kampanya yazısının başlığı «Bizim Köy» olmak zorunda; başka olabilir mi? «Bizim Köy» yazarı Falih Rıfkı yazıyor: «Bizim köy, Kemalist köy, Türk ihtilâlinin köyü, baştanbaşa bir dinamo gibi cihazlanmış, kilovat ışığı ile bakan, tulü mevş ile dinliyen, ocağı başında gazetesinin köy saatını okuyan, Hamburg piyasasının zahire fiatlarını soran Kemalist köylü. Bu bir hayal değildir»[62]. Bir başka köylünün hayalini duyuyor. «Ben Anadolu yaylasında Avrupa köylerini ve köylülerini arıyorum. Bilseniz o zaman derdimiz ve tasamız ne kadar artacaktır? Çünkü on dört milyon kafa bir şeyler düşünür olacak, on dört milyon ağız bir şeyler söyler olacak, on dört milyon kalp bir şeyler duyar olacaktır. Büyük Anadolu, sükutu bozulacaktır.» Daha acıklı olabilir mi? Belki de ihtilâlcilerin en şanssız takımından birisi Kemalist ihtilâlcilerdir; en inanmışlarından birisi olan Falih Rıfkı? Dayanmak ve kurtarıcı olarak görmek ihtiyacında oldukları Türk köylüsü için «büyük Anadolu sükutu bozulacaktır» diyebilmek, bunların sessizliğini derin duymak çaresizlik değil de nedir?

Büyük bir çaresizlik ve bu çaresizliğin arayışı içinde görünüyorlar: «Biz vatandaş asker, vatandaş şair, vatandaş ressam, vatandaş sanayici gibi, vatandaş köylü, vatandaş çoban arıyoruz.» Falih Rıfkı, «Bizim Köy» başlıklı yazısında, bu arayışı dile getirirken, köye yönelme ile nelerin hayaline kapıldığını da dışa vuruyor. «Üçüncü Selim, İkinci Mahmut, Birinci Mecit ve 1908 İnkılâpçıları ile Kemalizm'i birbirinden ayıran derin bir fark olmak lâzım gelir. Biz bir devam değiliz: bir değişiklik'iz.» Çok güzel.

Şu açıdan çok güzel: Aydın Üzerine Tezler'in başlan-

gıcından buraya kadar, başlıca yenilik halkalarını bir paragrafın içine sığdırıyor. Bir de Aydın Üzerine Tezler'de açıklıkla yazılmış bir görüşü doğruluyor. İhtilâlciler ayrılığı, tarihçiler devamlılığı vurguluyor.

Ayrılığı abartıyor. «Kemalizm, Türk milletini yapmak davasıdır. Sincan köyüne ne Üçüncü Selim, ne İkinci Mahmut, ne Birinci Mecit, ne de Merkezi Umumi uğradı: Sincan köyüne biz uğradık.» Falih Rıfkı, «Merkezi Umumi» sözüyle, İttihat ve Terakki'yi anlatmak istiyor. Sincan, Ankara'nın bir banliyösü oluyor. Kemalizmin inanmış yazarı, Sincan'a gitme ile millet yapmayı özdeş görüyor.

Kadro ile Ülkü el ele veriyorlar. Kampanyayı sürdürüyorlar. Ülkü, aynı yılda, köycülük kampanyasına «Köy Anketi» ile katılıyor. «Köy Anketi» köycülük kampanyasının asıl muhatabı konusunda da bilgi veriyor. Şunları yazıyor: «Ülkü bu sayısından itibaren bütün memleket münevverlerine hitap edecek bir anket açıyor. Anketin mevzuu, iki kelime ile, 'köylerimizin inkişafı'dır. Bu büyüklüğü nisbetinde az işlenmiş bir mevzudur»[63]. Anketin açılışıyla birlikte yazılar da yayınlanıyor. Abdullah Ziya, «Köy Mimarisi», Kerim Ömer, «Bizde Köy Mefhumu ve Köy Kanunu» Nusret Kemal de «Köy Seferberliğine Doğru» başlıklı yazılarla yer alıyorlar.

Nusret Kemal'in kampanyanın çerçevesini çizen yazısı, açık bir sınıf bilincini ortaya koyuyor. «Biz garbın merkantil medeniyetindeki mânâsında şehir ve köy ayrılığını da istemiyoruz. Şehirle köyü ruh itibariyle, kültür itibariyle, medeniyet itibariyle birbirine kavuşturmak istiyoruz»[64]. Köy ile kent arasındaki bir çelişkinin reddedilmesinden sonra, her türlü sınıf kavgasının temelleri ortadan kaldırılıyor.» Bizde çalışanlar ve istismar edenler diye iki zümre yoktur. Türkiye'de herkes çalışır ve herkes çok çalışır, istisna edilebilecekler binde biri bulmaz.» Köye yenilme, Türkiye'nin bütününe bakış ile özdeş tutuluyor.

Bir sayı sonra, Mehmet Saffet, «Köycülük Nedir?» yazısıyla, köye doğru kampanyasına somut bir içerik kazandırmaya çalışıyor. Önce bu kampanyanın sahibini anlatmak gereğini duyuyor. Aktarıyorum: «Türk milletinin

kurtuluş ve yükselişinin en büyük timsali olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin Büyük Millet Meclisi'nde 1 Mart 1922 tarihinde irat buyurdukları nutukta onun için söyledikleri şu intibah verici sözleri tekrar okuyalım»[5]. Tekrar okunmasını sağlayabilmek için Kemal Paşa'nın konuşmasını yazıyor. Buraya alıyorum. Meclis kürsüsünde söze Kemal Paşa başlıyor.

«— Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir?

— Köylüler.... sedaları.

— Bunun cevabını derhal birlikte verdik. Türkiye'nin hakiki sahibi, efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür (şiddetli alkışlar).» Şiddetli alkışlarla karşılanan konuşmasında, Mustafa Kemal, Büyük Taarruz'dan önce, köylüyü, ulusun gerçek sahibi ve efendisi ilân ediyor.

Neden bu tarihte ilân ediyor? Rastlantı olamaz. Köylü, Kurtuluş Savaşı'na uzak kalıyor. Türkiye Üzerine Tezler'de köylüyü, Kurtuluş Savaşı'na yaklaştırabilmek için orman alanlarını köylülere açan yasalardan söz ediliyor. Köylüyü, ülkenin savunması ve kurtarılması için savaşa özendirebilmek, «gerçek efendi» ilân edilmesini gerektiriyor.

Neden, ülkenin gerçek sahibi ve efendisi ile ilgili bir kampanya için on yıldan daha uzun bir zaman beklemek zorunlu oluyor? Bu kadar beklemek rastlantı ile açıklanamaz. Açıklama Aydın Üzerine Tezler'in tezlerinde yatıyor. Kurtuluş Savaşı yöneticilerinin, aydınların, halkın, köylülerin kendilerinin, köylülerin Kurtuluş Savaşı'na pek çok isteksiz davranmış olduklarını unutmaları bir zaman istiyor. Büyük teorik tartışma ve birikimin olmadığı, bu nedenle sürprizlerle dolu bir toplumda, eylemin birikimi yeni eylemlerin nedeni olabiliyor.

Mehmet Saffet, «Köycülük Nedir» yazısıyla, köye doğru kampanyasına somut bir içerik kazandırma çabalarını sürdürüyor. Köylünün efendi olmasının büyük bir iş olduğu kabul ediliyor. Bu büyük iş nasıl ve kimler tarafından çözülecek? Cevap veriliyor: «Bu büyük işlerde bütün vekâlet ajanları (tüm kamu görevlileri, y.k.) teşriki mesai etmekle beraber en mühim rolün köy muallimine

düştüğü aşikârdır. Bu işi liyakatla, idealist köy muallimi başaracaktır.» Böylece bu kampanyanın ajanları belirleniyor.

Bir soru ortaya çıkıyor, neredeler? Cevap var, yoklar. «O halde bu içtimaî liderliği yapacak olan muallimi yetiştirmek meselesi bugünki millî meselelerimizin başında geliyor»[06]. Demek oluyor, idealist köy muallimi yetiştirilecek. Görev belirleniyor.

Meşrutiyet döneminin eğitime aşırı düşkünlüğü, Meşrutiyet döneminde, içinde Reşit Galip'in bulunduğu bir ucu Amerika Birleşik Devletleri, bir ucu misyoner Alliance İsrealité'ye, bir ucu Rusya ve Bulgaristan narodniçestvo akımına, Aleksandr Stanbuliski'nin özverili köycü hareketine bağlı Türk köycülük kampanyası yeni öğretmen ve yeni aydın yetiştirmede düğümleniyor. Mehmet Saffet, burada çizilen teorik çerçeve içinde, son derece açıklayıcı olmayı başarıyor ve şunları da yazıyor: «Programın iş esası üzerinde amelî olarak tatbikatına azamî ehemmiyet verilecektir. Mektepte salf goverment (yazı aslında İngilizce, y.k.) denilen kendi kendini idare usulü tatbik edilerek içtimaî hayat vazife ve mesuliyetleriyle fiilen yaşatılacaktır. Köylerde bilfiil içtimaî liderlik yaptırılacaktır.» Köy, kendi hareketsizliğini, çelişkisini ve bu nedenle sürükleyici önderlerinden yoksun olduğu için, bu, toplumsal liderler, dışardan yaratılarak getirilecek; açıklıkla yazılıyor.

Bu bir rastlantı değil. Bu işi uygulamanın sorumluluğu, Meşrutiyet döneminin genç eylemcisi, Mütareke yıllarının köycüsü Doktor Reşit Galip'in güvenilir ellerine bırakılıyor.

Devam etmeden önce bir noktaya daha, en kısa bir biçimde (*) değinmek zorunlu oluyor. Millî Eğitim Bakanı Doktor Reşit Galip'in 31 Temmuz 1933 tarihinde Anadolu Ajansı'na verdiği uzun bir demeci yayınlanıyor. Bir paragrafını aktarıyorum: «Memlekette siyasî, içtimaî büyük inkılâplar oldu, Darülfünun bunlara karşı bitaraf mü-

(*) Kemalist Üniversite Reformu'nu, daha ilerde, yazabilmeyi umuyorum.

şahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu, Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu, Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılâbı oldu, öz dil hareketi başladı, Darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih telâkkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı, Darülfünun'da buna bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lâzımgeldi. İstanbul Darülfünun'u artık durmuştu. Kendisine kapanmıştı. Vüstai bir tecerrüt içinde haricî alemden elini ayağını çekmişti.» Ve Istanbul Darülfünun'u kapatıldı.

Köycülük kampanyası ve bu kampanya içinde yeni öğretmen yetiştirilmesiyle Istanbul Darülfünun'unun kapatılması aynı sınıfsal ve siyasal mantığa oturuyor, aynı aydın çözümlemesinin potasına düşüyor. Darülfünun, Kemalist eğilimlere uzak durduğu için, Kemalist Rejimi, tıpkı Alemdar Mustafa Paşa yönetimi türünden geçici saydığı için, Darülfünun müderrisleri Meşrutiyet döneminin dağınık ufkunu içerdikleri için kapatılıyor. Bunun yerine, çoğunluğu Istanbul ve kozmopoliten Osmanlı kentlerinden yetişme Darülfünun müderrisleri cezalandırılırken, köy stoğundan yeni ve daha dar bakışlı aydınlar yetiştirilmeğe çalışıyor.

Darülfünun kapatılıyor ve İstanbul Üniversitesi açılıyor. Çok önemli değişiklikler var. Köprülüzade Fuad, hem Darülfünun'da ve hem de İstanbul Üniversitesi'nde var. Var mı? Pek kesinlikle söylemek mümkün değil; çünkü iki Köprülüzade Fuad arasında dağlar kadar ayrılık var. Osmanlı Darülfünun'un bu harika öğretim üyesi, Darülfünun reformuna kadar Kemal Paşa'yı ve yeni rejimi ciddiye almadı. Bu çaplı araştırıcı ve çapsız insan, Darülfünun darbesinden sonra, Kemalist rejimin sadık bir yazarı ve hizmetkârı oldu.

Buna karşın Meşrutiyet döneminden beri özgün düşüncenin parlak örneklerinden birisi olan Baltacıoğlu İsmail Hakkı, Darülfünun darbesi ile üniversitedeki kürsüsünü kaybetti. İstanbul Darülfünun'un eski emini, şimdiki dille rektörü, ve özgün düşüncelerin sahibi, Türkiye Üze-

rine Tezler'de yazıldı, Köy Enstitüleri'nin gerçek düşünce babasıdır, aynı zamanda Serbest Fırka'nın İstanbul İl Başkanı olma cüretini göstermişti. Kemal Paşa, Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı ve bir taşra aydını, büyük toprakların kapitalist ağası Adnan Menderes'i, uzun görüşmelerden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'na transfere ve il başkanı olmaya özendirirken, Serbest Fırka'nın İstanbul İl Başkanı ve çok yaygın bir merakın sahibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul Darülfünun'u rektörü Profesör Baltacıoğlu'nun işsiz kalmasını uygun buldu.

Rastlantı değil.

Sıra, Baltacıoğlu İsmail Hakkı'nın, 1930 yıllarından önce bir rapor kapsamında önerdiği Köy Enstitüleri düşüncesinin uygulamasına geliyor. Bunu, Orhan Veli'nin adına bağlı Garip Akımı izliyor. Köy Enstitüleri ile Garip Akımı, öze inildiğinde, aynı yönelişin iki evresi olarak ortaya çıkıyorlar. Dar pratikçi, aşırı realist, entellektüalizmden uzak, hülyasız esnafın beğenisini, estetik kaygulara ölçüt yapmayı amaçlayan Garip Akımı, yeni bir aydın biçimleme çabasının şiiri aşan etkinliğini anlatıyor. Böyle ele alınıyor.

. . . . . .

Doktor sordu Halil'e :
«Dikkat ettiniz mi Dümelli'nin ağzına?
Tipik bir piyoner vakası.
Sağda dişler tamam, beyaz,
sol tarafta tekmil dökülmüş,
ağzının yarısı yok gibi.»
«Mavi gözlü...»
«Evet, ve kırmızı bir sakal.
Bakın, Halil Bey, bakın
nasıl çömeldi oturuyor,
ihtiyar perişan bir çakal.
Ve korkuyor sanki
sırtını ağaca dayamaktan.
İçerlerden
stepten geldiğine eminim.

Step damgasını vurur adama.
Beni hiç sevmiyor,
bana düşman.
Ben, bu büyük yapıdaki efendiyim,
sarı bir hap verecek yerde
ona inadına kötülük eden insan.
Tapu kâtibi ve ben
ikimiz de bir.
Parmak basacak,
inandığı için değil,
ben emrettiğim için.
Ve şimdi hiç bir şey düşünmüyor,
belki harman müstesna.
Elinden geleni yaptı kendisi,
Ben,
ben, bu büyük yapının efendisi.
Beni sevmiyor,
bana düşman.
Karısını gördünüz mü?
Bir toprak parçası halinde,
bir avuç,
hastalıktan değil,
senelerdenberi.
Sonra, gebe,
iki bebesi de var.
Demekki hâlâ su ısıtıyor,
hâlâ giriliyor koynuna.
Kafa kâğıdına baktım,
1321.
Bir yaşında,
bin yaşında olabilir,
yaşamamış ki.
Meselâ,
ne bileyim,
deniz hakkında fikri yoktur.
Meselâ,
duymamıştır imam bayıldının adını.
Ve her seferinde

hayretle bakmıştır
eğer varsa
kocası kurarken saatını.
Ve meselâ,
düşünmemiştir bile
mümkün olabildiğini
gün doğarken uyumanın.

⁂

Bütün bir Aksaray vardı İsmet hanımın kuyruklu samur kaşlarında
Bir kapıya vurur gibi vurdu Hüseyin'in omuzuna İsmet hanım:
«Sen yine cigara içiyorsun canım.»
Uzak iç köylerdendi Hüseyin.
Iki aydır yatıyordu.
Çoktan ölmesi lâzımdı tıbban.
Fakat daracık, upuzun göğsü ve kurnaz köylü inadıyla o
ölümü aldatıyordu.

Köy Enstitüleri, belli bir haksızlıkla da olsa, İsmail Hakkı Tonguç'un isminden ayrı düşünülemiyor. Aslında Türk Köy Enstitüleri düşüncesinin gerçek öncüsü İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur (*). Ismail Hakkı Tonguç ise, uygulamayı yönetmiş kamu fonksiyoneridir. Bu fonksiyoneri tanımak gerekiyor.

Tonguç, Ismail Hakkı, basit ve önemli ölçüde, kurnaz bir köylü olarak görünüyor. Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'ya Kongre'de delegelik sağlayabilmek için delegelikten ayrılan ve daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nda yönetici olan Cevad Dursunoğlu, beraber çalıştıkları

(*) «Şimdi bu işte mektebin vazifesi ne olacak? Zirai şahsiyetin teşekkülüne hizmet etmek. Bu da hakiki ziraat hayatını yaşatmakla olur. Bunun yolu da mektepte hakiki bir

dönemde Tonguç'u, diğer İsmail Hakkı'lardan ayırt edebilmek için «Köylü İsmail Hakkı» dediklerini hatırlıyor[67]. Köylü Ismail Hakkı, bütün yaşamında ve tüm eylemlerinde bakış açısından hiç kurtulmuyor ve aslında kurtulmak için en küçük bir istek bile göstermiyor.

Çocukluğu, Bulgaristan'da orta halli bir köylü ailesi içinde geçiyor. Doktor Engin Tonguç, Köylü İsmail Hakkı'nın oğlu, şunları yazıyor: «İlginç olan nokta, Tonguç'da bu çocukluk izlenimlerinin ve gözlemlerinin çok derin etkiler bırakmış olması, bunların hiçbir zaman silinmemesi ve hayatının her döneminde karşılaştığı sorunları çözerken okur-yazarın kullandığı ölçülerin çok dışında, çok daha sağlam ve gerçekçi ölçüler kullanmasına yaraması, başka bir deyimle, olaylara ve sorunlara her zaman bir 'okumuş köylü' olarak bakabilmesidir»[68]. Çok açık olarak ortaya çıkıyor; 1930 yıllarında Türkiye'de ve eğitim yönetiminde bir köylü ağı örülüyor.

1897 yılında, bugünkü Bulgaristan'da Tataratmaca köyünde dünyaya geliyor. Bir çok köylü türünden doğum tarihi üzerinde oğlu bile kesin yazamıyor. Babası, okumasını istemiyor. 1914 yılında Türkiye'ye geliyor. İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitiriyor; resim, el işleri ve beden

---

ziraat muhiti vücude getirmektir. Nasıl? İlk şart topraktır. Bu toprağın mektebin hududu içinde bulunması bir idealdir.»

İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), İçtimai Mektep-Nazariye ve Prensipleri. İstanbul, 1932, s. 136.

«Baltacıoğlu, Türk pedagojisinin babası ve uluslararası ölçüde bir pedagoji düşünürü olarak tanınmağa hak kazanmıştır.»

«Baltacıoğlu, önce Türk halkının ve onun çoğunluğu olan köylünün kanı, alınteri ve göz yaşı bahasına elde edilen parayı, prodüktif olmayan bir şekilde harcamanın, hem ekonomi ve hem ahlâk bakımından müdafaa edilemeyeceğini gösterdi. Eğitime harcanan paranın ekonomik bir karşılık getirmesi lâzımdır. Hiç değilse öğrencilerin elişleri, Türk endüstrisinin henüz daha karşılayamadığı bir iki istihlâk ihtiyacını karşılamalı idi.»

Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ankara, 1962, s. 21-22.

eğitimi öğretmeni oluyor. Bu alanda bilgi ve görgüsünü artırması için Almanya'ya gönderiliyor.

Ne İstanbul'daki öğretmen okulu ve ne de Almanya'da gördükleri Köylü Ismail Hakkı'yı etkileyebildi; köyünden edindiği izleri silebildi. Babasının okumaya karşıtlığı olmasa bile aydınlara güvensizliği Ismail Hakkı'nın temel çizgisi oldu. İsmail Hakkı, ünlü çalışması, «Canlandırılacak Köy» adını taşıyan ve ilk basımı 1939 yılında yapılan kitabında her fırsatta aydın düşmanlığı yaptı.

Stanbuliski'den, daha öncekilerden, Başkan Mao'ya kadar tüm köylülerin ideolojisi, Köylü İsmail Hakkı'nın da ideolojisi oldu. Dünyayı iki yarımdan oluşan bir çelişki olarak gördü. Bir yanda ezilen köylü ve diğer yanda ezen efendi yönetici ve bu yönetici içinde de baş düşman kentli aydın vardı. Bu, ister okusun ister okumasın, bir köylünün dünyayı ve dünyadaki çelişkileri çarpık algılamasının dile dökülmüş yansımasıdır. Aynı zamanda bu köylü ideolojisinin İsmail Hakkı'da yansıması oluyor.

«Canlandırılacak Köy» adını taşıyan çalışmasında yazıyor: «Halk ve köylü kendini Devleti idare edenlerden, efendi sınıfından ayırdı. Ezilenlerle ezenler arasındaki uçurum derinleşti. Devlet de, Osmanlılaşan insana kadrolarında yer vererek ekmek ve iş kapılarını açtı. Saray, Türk soyundan olmayanlarla doldu»[69]. Bu, başlangıçtır; aydın karalamasına temel oluyor. «Bu trajik hadise, Osmanlı İmparatorluğu'nu idare eden, devlet işlerini gören yarı münevverlerin korkaklıklarından, beceriksizliklerinden, menfaatlarına düşkünlüklerinden, dış tehlikenin büyüklüğünü vaktinde sezemeyişlerinden, halkla bilhassa köylü ile alâkasızlıklarından, onları hayvanlardan daha fena kullanmalarından, taklit edilmiş nazariyeler peşinde sürüklenmelerinden, Batı Asya medeniyetini bırakıp yeni asrın uygarlığını kabul edemeyişlerinden ileri geliyordu.» Burada yalnızca şunu eklemek durumundayım: Bu sözleri, mot à mot, her ülkenin toplumsal gelişmesinin belli aşamasında dillerindirmiş birisi, kesinlikle vardır.

Bu sözlerin ne tür sözler olduğundan güven duyabilmek için İsmail Hakkı'nın yazdıklarını okumayı sürdür-

mek gerekiyor. Şöyle sürdürüyor: «Artık köylülerinki gibi, şehirlerde biriken insafsız münevverlerin de yaşama ümitleri tükenmişti. Köylüye esir muamelesi yapılırsa şehirlinin de esir olacağı anlaşılmaya başlanmıştı. Köylü aç bırakılırsa kasabalının da günün birinde açlığa mahkûm olacağı görülüyordu. Köylü dövülürse, fırsat düşünce şehirlinin de dayak yiyeceği meydana çıkmıştı. Adalet makinası köyde işletilmezse şehirde de bozuk kalacağı belli olmuştu»[70]. Burada ilkel «toprak ana» edebiyatı tekrarlanıyor.

Bir aydın karalamasıyla birlikte ilkel «toprak ana» bütün açıklığıyla ortaya çıkıyor: «Bu korkunç manzaranın içinde bunalan ve münevverlerin korkaklıklarının, beceriksizliklerini, hiyanetlerini, akılsızlıklarını gören vatanseverler için, büyük felâketler karşısında, anasının kucağına sığınmaktan başka çare bulamıyan bir çocuk gibi, Türk köylüsüne asırlardanberi yuva olan Anadolu'ya, köylüye sığınmaktan başka çare kalmamıştı»[71]. Çaresizlik içinde köylü çare oluyor; buna dönmek olanağını bulacağım.

Burada yöntemle ilgili parantez açmak durumundayım. Türkiye'nin eylemli tarihinde diğer toplumlarda varlığı kıskançlıkla gözlenen olgu ve dillendirmeler, yer yer eksikli ve yer yer aşırı, ama, büyük ölçüde, yer alıyor. Eksik olan bu olgu ve dillendirmelerin soyutlanarak kavramlaştırılmasıdır. Bilimsel ve aynı anlama gelmek üzere teorik geleneğin sığlığı tezi, bunu anlatıyor.

Köylü ideolojisi, ilkel bir algılama aşamasıdır. Pratiği içeriyor ve yansıtıyor. Kavramlaştırmadan uzak kalıyor. Köylü, kendisini ezen olarak, kendisine göre ayrılığı, daha ince konuşan ve daha uzun cümle kurmak olan, kamu ajanlarını görüyor. Bu, vergi memurudur; bu, tapu kâtibidir. Bu, yargıçtır veya jandarma komutanı. Köylü bunu görüyor ve gördüğünü olduğu gibi kabul ediyor. Gördüğü somut ajanların arkasındaki sınıfı soyutlayamıyor.

Soyutlayamamak ve kavramlaştıramamak, köylülük tür.

Köylü ideoloji, gelişme aşaması çeşitli her ülkede ve belli bir aşamada, kesinlikle, kendisini belli ediyor.

Soyutlayamayan köylü, ezen sınıflar yerine aydın veya bürokrasi düşmanlığı yapıyor.

Katıksız aydın veya bürokrasi düşmanlığı köylülüktür. Bunu, başka toplumların çözümlemesinden çıkaramayanlar, Türkiye'nin aydın çözümlemesinden çıkarmak durumundalar. Aynı zamanda zorundalar.

Köylü İsmail Hakkı, Türkiye'nin aydın üzerine olgularının bir düğüm yılında, 1933 yılında, bir raporunu kitap halinde yayınlıyor. 1933 yılında, «İş ve Meslek Terbiyesi - Bir Taslak» başlığıyla yayınlanan bu rapor-kitabında Köylü İsmail Hakkı, Marksizm hakkında bilgi vermek gereğini duyuyor. «Sosyalistlerin en müfriti Karl Marx'ın esaslı iki iktisadı telâkkisi vardır. Bunlardan birincisi mevzuumuzla alâkadar olduğu için bu umdeyl kısaca yazalım: Fazla iş = Sur-travail ve zait-kıymet = Plus-value nazariyesi»[12]. Köylü, Marx'a izafe ettiği ikinci görüşü yazmıyor. Öğrenmek mümkün olmuyor. Bunun yerine, orta bir görüşü yazmakla yetiniyor: «Sosyalizm meslekleri erbabı ile serbesti mektebi mensupları arasında bazı mutavassıt (aracı, y.k.) iktisadî fikirlere taraftar olanlar da çıkmıştır. Bunları iktisatçılar, müdahale mektepleri, namı altında mütalâa ederler.» Belki de bununla yerini belli etmek istiyor.

Köylü için çelişki var, sermaye sınıfı yok. İsmail Hakkı, burada, ayrık bir yere sahip değil. Kuralın içinde ve tıpik bir temsilci olarak, «İş ve Meslek Terbiyesi» adını taşıyan 1933 bağbozumu kitabında şunları yazıyor: «Muhtelif cemiyetlerde tebarüz eden meslekler meselesinde en çok nazarı dikkati celbeden nokta bu mesleklere mensup insanların Efendi ve idareci sınıf ile işçi sınıf olarak iki büyük gruba ayrılmış olmaları keyfiyetidir»[13]. Efendi ve idareci sınıf olarak nitelendirdikleri, kuşkusuz, kentlerde yaşıyor. Bunların yaşamını, «evvelâ genç ve çalışkan iktisatçılarımızdan Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev Beyefendiler'in çizdikleri şu tabloyu görelim» diyerek, Türkiye Komünist Partisi'nden transfer olan ve üniversite eği-

timini Moskova'da yapmış Şevket Süreyya ile İsmail Hüsrev Tökin'e dayanarak köy yaşamını anlatmaya çalışıyor. İsmail Hüsrev, bu dönemde, «Köy İktisadiyatı» adını taşıyan çalışmasını yayınlıyor.

Köylü Ismail Hakkı, ilkel bir fizyokrat bakış açısıyla, Şevket Süreyya ile Ismail Hüsrev'e dayanarak, işçilerin yığılmaya başladığı kenti kötülemeyi sürdürüyor (*). Kent yaşamının ne denli kötü olduğunu anlayabilmek için İsmail Hakkı'yı okumak zorunlu oluyor: «Büyük şehirlinin etrafındaki eşyanın ekserisi satın alınmış eşya olduğu için ona tomurcuklanan, çiçek açan ve meyve veren bir eşya tesirini yapmaz. O her şeyi yabancı ellerden satın almaya mecburdur, kendi yaptığı iş de bütün ve büyük bir işin parçasıdır. Vazife veya iş olarak eline bir parça ve ölü iş alıp onu şekillendirir, mukabilinde muhasebe dairelerinde hesaplanan gündelik, haftalık veya aylık bir ücret ve maaş alır»[74]. Böylece ideal üretim biçiminin, kendi tüketimini kendisinin üretmesi aşaması olduğu, bu

---

(*) Kentte işçi ve siyaset var.

«Kasaba köye nisbetle tam mânâsiyle siyasi karakteri de haizdir.»

İsmail Hakkı (Tonguç) İş ve Meslek Terbiyesi Bir Taslak, Ankara, 1933, s. 146.

Sosyalist sayıldı. Sosyalistlere de, İsmail Hakkı'ya da büyük haksızlık oldu. Sosyalist olmasına olanak yoktu: Köylü kaldı. Solculuğa bulaşmış olan Nefi Atıf Kansu ile iki kardeş kızlarla evlendiler. Vehbi Sarıdal ile akraba oldular. Ancak sosyalist olmadığı gibi, eğitim görüşlerine temel olarak, ancak eğitimle ilgisini kestikten sonra tanımış olduğunu bir başka yerde gösterdiğim Pedagog Pestolazzi'nin gösterilmesine, solculuk iddialarını önleyebileceği için, ses çıkarmadı.

«O çağın sol akımlarına etkin olarak karışmamış olan Tonguç'un o akımları yakından izlemiş olduğu söylenebilir. Kansu (Nafi Atıf, y.k.) ise bu akımları daha iyi tanımış, bir süre bu akımların içinde bulunanlarla yakın arkadaşlık etmiş ve hiç şüphesiz ki sonradan Tonguç'a bu akımlar konusunda geniş bilgi vermiştir.»

Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, İstanbul, 1970, s. 78.

Okuyarak, gözle değil, kulaktan almaya alışıktı.

aşamanın binlerce yıl geride kaldığı bilinmeden, anlatılmak isteniyor.

Önemli olan Türkiye'yi köyde tutabilmek ve yeni rejime köylü bir dayanak sağlamak olarak görünüyor. El işi ve beden eğitimi öğretmeni Bulgaristan'da köylü çocukluğunu yaşamış İsmail Hakkı, böyle bir zorunluluk döneminde, kendisini ve rolünü anlamak olanağını buluyor. İstediği kadar ve istediği gerekçelerle, ancak kesinlikle, kenti kötüleyebilir. Bu bir özgürlük ve zorunluluktur. Zorunluluğu özgürce yapıyor ve şunları da yazıyor: «Tatil veya cuma gezintisi (hafta sonu tatili henüz cuma günü, y.k.) olarak yaptığı gezinti ve tenezzühler, tozlu, fırtınalı bir sahnede oynanan piyes gibidir. Bütün bunlardan başka onda, tabiat adamındaki saf, şetaret, hayret, hürmet, faaliyet, nebat ve hayvanlarla temas, prodüktiv olmak hevesleri de gaip olmaya başlar.» İsmail Hakkı, sonsuz ilkel görüşlerin sahibi olarak yazıyor; bitki ve hayvan ile ilişki kurmadan verimli çalışmayı, üretken eylemi düşünemiyor.

Ancak, olanakları ölçüsünde düşünmek, her köylü türünden İsmail Hakkı için de, bir kenti ve aydını kötülemekten başka bir anlam ve amaç taşımıyor. «Türk çiftçisinin ekseriyeti, en mübrem ve hayatî ihtiyaçlarını bile -asgari hadde indirmek şartile- zorla temin edebilmektedir.» Bu saptamayı yapıyor ve haklı bir biçimde bunu Türkiye'nin önemli bir sorunu, meselesi, olarak görüyor. Devam ediyor: «Türkiye'de terbiye işinin bilhassa teşkilâtı ile uğraşanları alâkadar etmesi lâzımgelen en mühim meselelerden biri de hiç şüphesiz bu meseledir. Nüfusumuzun yüzde yetmişini teşkil eden ve hayatları tabiatla doğrudan doğruya alâkadar bulunan çiftçi sınıfı nasıl terbiye edilmelidir? Büyük şehirlerin hayatına, klasik terbiye edilmiş münevver tabaka denilen tabakanın ihtiyaçlarına göre teşkilâtlandırılan mektep sistemi müstahsil bir sınıfın ihtiyaçlarına ne derece uygun gelebilir?»[15] Yine aydın, münevver, bütün kötülükler için günah keçisi yapılıyor.

Aydın, ilkelin ve bu anlamda köylünün günah keçisidir.

Oğlu, Ismail Hakkı için, şunları yazıyor: «Çocukluk ve gençlik izlenimleri daha sonraki davranışlarını her zaman şaşılacak derecede güçlü olarak etkilemiştir»[76]. Engin Tonguç'un verdiği bu bilgi, burada yapılan çözümleme ile büyük bir uyum gösteriyor. Ve bir tek anlama geliyor: Ismail Hakkı, hiç bir zaman aydın olamıyor.

«Canlandırılacak Köy» adını taşıyan tanınmış çalışmasında da yalnızca köylü kaldı. Köy, bir fetiş oldu.

Fetiş, ilkelin ideolojisidir.

«Köy güzelleşmedikçe bütün memleket güzelleştirilemez. Köy canlanmadıkça memleketin umumi hayatı canlanamaz. Köy çiçekiendirilmedikçe kasaba ve şehirler çiçeklenemezler. Köylü gülmedikçe şehirli de gülmez. Köylü doymadıkça millet doyamaz. Köylü topraksız kalırsa şehirli halkın da büyük çoğunluğu evsiz ve yurtsuz kalır»[77]. Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy adını taşıyan bu çalışmada, Ismail Hakkı'nın yazdıkları, bir fonksiyonerin görüşlerinden çok bir köy imamının vaazı izlenimini veriyor. Bitmiyor: «Köy hastalıklı ise memleket de hastalıklı demektir. Köylünün gözleri trahomlu ise kasabalı da trahomlu olur. Köyde anormal ölümler çoğalırsa şehirde de çoğalır. Köyde mezarlıklar büyürse kasabalarda da büyür. Köylü sıhhatli, gürbüz, neşeli bir hale gelmedikçe şehirli de gelemez.» Burada da kalmıyor. «Köylü köleleşirse millet de köle olur. Köylü sürünürse millet de sürünmeğe mahkûmdur. Köylü çıplak kalırsa şehirli de çıplak kalır. Köylü, ekmeğine kepek katarsa kasabalı da bunu yapmağa mecbur kalır. Köye dayanılmazsa dayanılacak temel bulunamaz.» Çok açık, İsmail Hakkı köy ideolojisini anlatma zorunluluğunu yazma özgürlüğü olarak yerine getiriyor. Köy ve köylü, Kemalist Rejime bir dayanak olarak görülüyor.

Bu bir yorum değil, zamanında yazılıyor. İsmail Hakkı'nın aynı çalışmasından aktarıyorum: «İmparatorluğun yıkılmış olan hayat ve Devlet nizamı yerine yepyeni bir nizam konacaktı. Cumhuriyet, bu demekti.» Cumhuriyetin yeni bir düzen olduğu doğrudur. Ancak İsmail Hakkı bu doğruyu köye kapatıyor ve devam ediyor: «Bunların

hepsini kısa bir zaman içinde başarabilmek cemiyetin bünyesinden yeni kıymetler bulup çıkarmağa bağlı idi. Her işe temel ve malzeme olabilecek madde köye gömülü idi. Köy ve tabiat bütün cevherlerini henüz içlerinde saklıyorlardı. Bundan evvelki devirlerde olduğu gibi, köylüyü değil tabiatı emmek gerekti. Devrim, en müsait şartları bularak yeni insan tipleri yaratmağa mecburdu. Çünkü bu işler, korkak, müteredditt, zayıf, hareketsiz, sönük, realiteden habersiz, bilgisiz insanların yapamayacakları kadar çetin ve girift bir karakter arzediyordu.» Böyle konulunca, sorun çok daha açık oluyor. Köye yönelme yeni insanı, aynı anlama gelmek üzere yeni aydını, yaratmayla özdeş tutuluyor.

Köycülük kampanyasıyla ilgili çözümleme sonuna geliyor. Köy Enstitüleri, görüntüde köyü, özde yeni Türkiye'yi kurtaracak, ufku kısa, bakışı dar, dar pratikçi, yöntem tartışmalarından uzaklaştırılmış, amacı gerçekleştirecek araçlar arasında ayırımı gereksiz lüks sayan toplumsal ajanlar yaratmaya yöneliyor.

«Köy Enstitüleri» adını taşıyan bir başka kitabın arkasında, yazarı hakkında şu bilgiler veriliyor: «Bulgaristan'ın Egridere ilçesinin Solaklar köyünde doğmuştur (1910). Rüşdiyeyi bitirdikten, iki yıl köy öğretmenliği yaptıktan sonra Türkiye'ye kaçmıştır 1928).» Kitabın yazarı ve uzun yıllar ilk Köy Enstitüleri'nde müdürlük yapan Şevket Gedikoğlu şu bilgiyi veriyor: «Önce şu hususu belirtelim ki, Köy Enstitülerinin deney evresindeki adı, sadece yürürlükteki kanunlar ve ödenek sorunu yüzünden öğretmen okulu'dur»[5]. Ayrıca Köy Enstitüleri'nin temeli sayılan öğretmen okullarının ilkinin 1937 yılında İzmir'de Kızılçullu'da açıldığını bildiriyor. Ancak bunların öğretmen yetiştirmesine kadar boş durulmuyor. Köy öğretmenleri kursu açılıyor. 1937 yılında, 24 Ekim 1937 tarihinde, 3238 sayılı Köy Öğretmenleri yasası çıkarılıyor. Yasa, amacını, şöyle yazıyor: «Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin, öğretim ve eğitim işlerini görmek, ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılması için köylülere

rehberlik etmek üzere köy eğitmenleri istihdam edilir.» Artık uygulama, bir yasaya bağlanıyor.

Köylerdeki rehberlik sorunu böylece yoluna koyuluyor. Peki şehirlerdeki rehberler ne olacak?

1937 yılında artık, grev ve sendika özgürlüklerini ortadan kaldıran 1936 yılına ait iş yasası ve ceza yasasına eklenen 141-142 numaralı maddeler yürürlüktedir. 1937 yılının sonuna doğru artık, sahne, başkalarıyla birlikte Orhan Veli için hazırlanıyor. Sahneyi hazırlamak için boşaltmak gerekiyor (*). 30 Aralık 1937 tarihli Ulus Gazetesi, Orhan Veli'nin bir yazısını yayınlıyor (**). Orhan Veli, henüz Garip Akımı'nı başlatmaya kararlı değil. Fakat Nazım Hikmet şiirine savaş açmaya kararlı olduğu anlaşılıyor. Çok açık bir biçimde şunları yazıyor: «Sanat hiçbir zaman itikadların dellâllığını yapmak işiyle tavzif edilemez. Yahut yeni de olsa birtakım ideolojilerin söylediklerini bilinen kalıplar arasına sıkıştırmak yeni şey yapmış olmak demek değildir.» Kentte, mesajlı sanata karşı bir cephe açılıyor.

1938 yılında Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Hilmi Ziya Ülken'in yönetiminde «İnsan» Dergisi'ni yayınlamaya başlıyorlar. Burada, Eyüboğlu, «Kemalist Estetik» olarak nitelediğim bir estetik anlayışını geliştirmeye çalışıyor (***). Yahya Kemal'i Türk sanatçısının modeli olarak ilân ediyor. Aynı İnsan Dergisi (****) «Kitabe-i Senki Mezar» şiirini de yayınlıyor. Orhan Veli'nin bu şiiri ve kendisi Sabahattin Eyüboğlu'nun modeli Yahya Kemal'den

---

(*) Nazım Hikmet, uzun hapislik yıllarına, bu yazıdan kısa bir süre sonra başlıyor. «Nazım Hikmet» bundan sonraki bölümün başlığını yapıyor.

(**) Ulus Gazetesi, 19 Mart 1938 tarihinde bir «ilâve» yayınlıyor. Ulus'un ekinin başlığının ilginç bulunacağını biliyorum: «Bizim Köy».

(***) «Kemalist Estetik» üzerine düşüncelerimi bir başka yerde yazdım; Bilim ve Edebiyat içinde yer alıyor. Aydın Üzerine Tezler'de ayrıca ele alabilmeyi umuyorum.

(****) *İnsan, Yıl 1938, Cilt 1, Sayı 5, s. 393-394.*

çok daha fazla, Türk sanatçılarına ve şairlerine örnek oldu (*). Nazım Hikmet uzun yıllar için hapse konduktan sonra ortalığa Orhan Veli, yandaşları ve izleyicileri egemen oldu.

* * *

KITABE-İ SENKİ MEZAR

Orhan Veli

Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çektiği kadar.
Hayatta çirkin yaratıldığından bile
O kadar müteessir değildi.
Ayakkabısı vurmadığı zamanlarda
Anmazdı amma Allah'ın adını
Günahkâr da sayılmazdı
Yazık oldu Süleyman Efendi'ye!

* * *

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, 1959 yılında yayınlanan değerli bir incelemesi var: Türk Edebiyatında Cereyan-

---

(*) «Fransa'daki Baudlaire'den sonraki Baudelaire taslakları gibi, Nurullah (Ataç, y.k.) da sayısız Orhan Veli taklitçileri yetiştirmişti.»

«Bir zamanlar ağzından, Orhan Veli'nin 'Yazık oldu Süleyman Efendiye'si düşmüyordu. Fakat Süleyman Efendi'nin nasırından sonra -affınıza sığınarak söylüyorum- çişli şiirlere kadar yol açıldı.»

Halit Fahri Ozansoy, Edebiyatçılar Çevremde, Ankara, 1970, s. 143.

«O günler asıl yaygın moda, Orhan Veli gibi yazmaktı. Üstelik çok da kolay bir yoldu, bu. Biraz yaradılış gereği, biraz da şiirin gıdıklama, alay ve ucuz espri ile asla bağdaşmayacağına olan inancımdan bu yola dönüp bakmadım bile.»

Ahmet Arif, Hasretinden Prangalar Eskittim, İstanbul, 1973, önsöz, s. 7.

lar. Profesör Tanpınar, bu incelemesinde, «şiirdeki popupisme'in asıl mümessili Orhan Veli Kanık, 1914-1950, olmuştur» diyor[9]. Aydın Üzerine Tezler'in bundan önceki kitabında ise, Orhan Veli'nin işlevi Abdülhamit döneminde ortaya çıkan Servet-i Fünun akımının oynadığı rol ile karşılaştırılıyor. Her ikisi de kaçışı ve toplumu değiştirme misyonundan uzaklaşmayı yansıtıyor. Servet-ı Fünun, bir insan kurmaya çalışıyor; yıkım aşamasındaki Osmanlı toplumunda bireyleri, Avrupalı ve özellikle à la Franque beğenilerle donatmaya yöneliyor. Siyasal ve toplumsal mesajı olan sanattan kaçarken, Abdülhamit'in Saray'ından da aldığı destekle, yeni bir dili ve yeni bir insan içini kurmayı deniyor. Büyük ölçüde başarılı oluyor.

Tanpınar sürdürüyor: «Orhan Veli'nin asıl yaptığı şey, 1910'dan sonra doğanların şiirinde gördüğümüz hususiyetleri bir sınıfın adamında toplamasıdır. Onun hiç bir romanesque'i olmayan ve yalnız nasırlarından şikâyet ederek yaşayan ve ölen kahramanı Süleyman Efendi, her türlü idealizmin ve değer hiyerarşisinin dışında ilk doğmuş insan yahut bilinmeyen ameliyelerden geçmiş ve transcendantal'le her türlü alâkasını kesmiş bir mahlûk gibi sadece var olmakla yetinir.» Daha da açık söylenebilir; Orhan Veli, insanlığın kazanımlarını içeren insanı, bu kazanımlardan boşaltmaya çalışıyor. Servet-i Fünun türünden bir kaçış akımını başlatmış olmasının yanında, Servet-i Fünun'un katkılarının da karşısına çıkıyor.

Alaca karanlıkta yanmakla sönmek arasında kararsız bir ışık türünden algıladığım Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Veli'yi kararlı bir biçimde aydınlatıyor. «Hakikatte deruni hayatı olmayan, mesuliyet hissinden mahrum, klişe kelimeler ve ödünç hislerle yaşayan bir sınıf insana karşı tevcih edilmiş bir hicve benzeyen bu inkârın altında Orhan Veli'nin asıl teklifleri vardır.» Nedir? Orhan Veli «etrafında döneceği insanı arıyordu.» Yalnızca Orhan Veli değil, bir yanıyla Cumhuriyet, dayanacağı insanını yaratmaya çalışıyor.

Osmanlı Sarayı'nda Mızıka-i Hümayun ve Cumhuri-

yet döneminde Cumhurbaşkanlığı Dairesi'nde bando şefi bir babanın oğlu, Galatasaray'da okuyor ve evinde dadı ile büyüyor. Nasırlarından başka bir sorunu olmayan, yalnızca içgüdülerinin bir bölümünü önemseyen, sorumsuz (*) toplumuna karşı yükümlülüklerin hepsinden sıyrılmış bir insanı ve bir aydını ön plana çıkarıyor.

Orhan Veli, Türk aydınını kırma işini ve sorumsuzluğunu üzerine alıyor.

Orhan Veli Olayı, realizmi değil aşırı realizmi içeriyor. Aşırı realizm, her zaman ve romantizmden de öte, realizmin düşmanı oluyor. Aşırı realist için, topluma karşı sorumluluk, romantizm sayılıyor. Romantizm ise bir tür akılsızlık olarak hesaplanıyor.

Yalnızca Ahmet Hamdi Tanpınar değil, Ömer Faruk Toprak da çok güzel koyuyor. «1937'de onun (Nazım Hikmet'in, y.k.) mapusane yaşamı başladı. Orhan Veli işte o sırada, espriye, tekerlemeye yaslanan şiirleriyle ortaya çıktı. Küçük adamın, toplum içinde küçük fiskeleri idi, bu şiirler. İktidardaki yöneticiler, baktılar ki, bu şiir toplumu sarsmıyor, üstelik aydınları gülümsetiyor, onların sırtlarını sıvazlayarak 'bırakın bu şiir doğal ömrünü sürdürsün' dediler» (**). Gerçekten de, Orhan Veli şiiri, Cumhurbaşkanlığı Dairesi'nden destekleniyor.

Bu destekle sorumsuzluğun propağandisti misyonunu üstlenmede yalnız kalmıyor. Melih Cevdet Anday ve Nazım Hikmet'in kuzeni Oktay Rifat ile birlikte «Garip»

(*) Her baskılı dönemde Orhan Veli şiirinin yeni bir ilgiyle karşılaşması ve bu ilginin canlandırılması için özel çabaların gösterilmesi, aydını, sorumundan uzaklaştırma etkisinden kaynaklanıyor.

(**) Ömer Faruk Toprak devam ediyor :

«Orhan Veli sevimli bir arkadaşımızdı. Küçük burjuva aydını idi. Çevresinde çok sevilmişti. Ama yanlış bir şiir başlatmıştı. Fransız kopyası idi. Sonraları bunun farkında oldu. 1949-1950 yıllarında, çıkış noktasına göre, daha ileri, daha aydınlık görüşler içinde biçimleniyordu. Ama ömrü yetmedi.»

Hikmet Altınkaynak. Edebiyatımızda 1940 Kuşağı, İstanbul, 1977, s. 217-218.

akımını başlatıyor. Bu akımını, bir «Garip Manifestosu» ile açıyor. Burada, ayrılığını ve misyonunu, net bir cümle ile ortaya koyuyor: «Mesele bir sınıfın ihtiyaçlarının müdafaasını yapmak olmayıp sadece zevkini aramak, bulmak, sanata onu hakim kılmaktır»[80]. 1941 yılında yayınlanan bu manifesto, son derece açık olmasının yanında son derece iddialı bir tutumu da sergiliyor. «Edebiyat tarihinde her yeni cereyan şiire yeni bir hudut getirdi. Bu hududu azami derecede genişletmek, daha doğrusu, şiiri huduttan kurtarmak bize nasib oldu.» Pek güzel görünüyor.

Şiirin sınırlarını ortadan kaldırma misyonunu nasıl gerçekleştireceklerini, Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat ve Orhan Veli, Garip Manifestosu'nda, açıklamaktan geri kalmıyorlar. «Bizim kendi hesabımıza, bu hudut genişletme işinde ele geçirdiğimiz ganimetlerin başlıcaları arasında saflıkla basitlik var. Şiirlik güzeli bunlardan çıkarma arzusu, bizi şiirin en büyük hazinesi olan, insanı hayatının bütün safhalarında kurcalayan bir alemle yakından temasa sevkediyor. Bu alem tahteşşuur. Tabiat, zekânın müdahalesi ile değiştirilmemiş halde ancak burada bulunuyor»[81]. Bilinçaltı, insan oğlunun zekice müdahalesiyle değiştirilmemiş olduğu için, şiirin hazinesi sayılıyor.

İsmail Hakkı kenti, değiştirilmiş, insan oğlunun müdahalesiyle köy saflığından uzaklaştırılmış olduğu için sevmiyor. Köyün saflığı ve basitliğini temel ilke sayıyor. Orhan Veli, bir adım ileri gitmiyor. Aynı yerde duruyorlar. Birbirini sürdürüyorlar. Aralarında saf, basit ve ilkel bir iş bölümü gerçekleşiyor. Birisi, Orhan Veli, gelişmişliğe, sorumlu ve çeşitli bakışa, böyle bir bakışı içeren insana, aynı anlama gelmek üzere, aydına cephe alıyor. Diğeri tüm estetiği köyün sınırlı kültürüne dayalı bir pratisyenler ordusunu, aydın sanarak, yaratma görevine sarılıyor.

Aslında her misyoner türünden Orhan Veli de bir «ordu» yaratmayı ihmal etmiyor. Bir küçük, ancak şiir alanı söz konusu olunca pek büyük, şairler ordusu yarat-

mayı deniyor. Asım Bezirci, «Orhan Veli» adını taşıyan incelemesinde yazıyor: «Orhan Veli şiirimizde önemli bir çığırın açılmasına önayak olmakla, önderlik etmekle kalmamış, birtakım şairleri de bu yolda etkilemiştir. Nitekim Sabahattin Kudret Aksal, Salâh Birsel, Cahit Irgat, Behçet Necatigil, Mehmet Kemal, Suat Taşer, Necati Cumalı, Metin Eloğlu, Edip Cansever, Nevzat Üstün, Rüştü Onur gibi şairler sözü edilen çığırın -Garip Akımı'nın- etki alanından geçmişlerdir. Bu etki, İkinci Yeni denilen hareketin doğuşuna kadar -aşağı yukarı on beş yıl- sürmüştür»[82]. Şiir kadar Türk estetiğini de etkiliyor.

Neden bu kadar etkili olabiliyor? Ne Orhan Veli'nin, Melih Cevdet ve Oktay Rifat dahil, kişiliğinin, ne de Garip şiirinin bu kadar etkili olabilecek güçte olduğunu düşünemiyorum. Etki, Orhan Veli veya Garip şiirinden gelmiyor.

Etkiyi, meydanı yalnızca Orhan Veli akımına bırakmak için tüm önlemlerin alınmış olması sağlıyor. Bunu Asım Bezirci de yazıyor: «Gelgelelim, Nazım Hikmet işlemediği suçlardan 28 yıl cezaya çarptırılarak hapse atılıp ardılları da susturulunca, meydan enikonu boş kalır. Dolayısıyla, Orhan Veli'nin işi az çok kolaylaşır. Hatta, önceleri, egemen çevrelerden bu yolda anlayış bile görür. Politik bir tavra bağlanan toplumcu gerçekçilerin yerini Nazım Hikmet'in şiirine karşı çıkan ve başlangıçta politikaya karışmayan Garip'çilerin alması yararlı sayılır.» Yararlı sayılan açıklıkla destekleniyor: «O kadar ki CHP'nin gedikli üyesi ve gayri resmi eleştirmeni Nurullah Ataç'ın dahi Garip'çileri desteklemesinde böyle bir anlayışın da payı olduğu düşünülebilir» (*). Böyle bir anlayışın payı yok, kendisi ve tamamı var.

(*) «Orhan Veli'yi bir kişi olarak sevmezdim (yalnızca), şairliğine, sanatına dün de hayrandım, bugün de hayranım.» *Nurullah Ataç, Günce 1953-1955, Ankara, 1953-1955. Ankara, 1972, s. 149.*

Ataç, Orhan Veli'nin tutulması ve tutunmasında en önemli rolü oynadı. Yine de bayağıya karşı her zaman tepki duyan

Köylerde hava kararmaya başlayınca davarın ağıla sokulmasının bir yolu var, hep biliniyor. Ağılın açık kapısından başka davarın gidebileceği her yere ve yöne bir yasak konuyor. Yasak, yasak olduğunu duyuran insanlar olabiliyor. Davar, böyle yasaklarla çevrilmiş bir alanda harekete zorlanınca, açık tutulan ağılın kapısından içeri giriyor. Davarın ağıla girmesinde ağılın rolünü abartmamak gerekiyor. Orhan Veli ve şiirini abartmak için hiç bir neden göremiyorum. Garip Akımı, davarın girdiği ağıl oluyor.

Şunları yazabiliyor: «Anane, şiiri nazım dediğimiz bir çerçeve içinde muhafaza etmiş. Nazım'ın belli başlı unsurları vezinle kafiyedir. Kafiyeyi ilk insanlar ikinci satırın kolay hatırlanmasını temin için, yani sadece hafızaya yardımcı olmak maksadiyle buldular. Onu, hikmeti vücudu aşağı yukarı aynı olan vezinle birlikte kullanmayı bir maharet saydılar.» Şiirde bir sınır genişlemesi için ortaya çıkan bir akımın önde gelen adamının şiir konusunda bu kadar bilgisiz olması, her halde, düşündürücü sayılmalı. Şiir, doğuşunda müziğe en yakın olan sanat türüdür; vezin ve kafiye, belli bir çağın müzikalitesini yansıtıyor.

Bilgisiz; «basitlikle iptidailik, ikisi de, sanat eserine hakiki güzelliği getirirler» diye yazabiliyor. Tembel; za-

---

Ataç'ın Orhan Veli şiirini sevebileceğini kuşku ile karşılıyorum. Günce'nin bir başka yerinde şunları yazıyor :

«Ama ben bugünkü şiirimizde bir durma, bir yerinde sayma görüyorum. Yeni şairlerimiz, Orhan Veli'nin açtığı çığırdan bir türlü kurtulamıyorlar, onu sürdürüp duruyorlar. Dünkü şiirin, 'mehtap' gibi, 'bülbül ile gül' gibi, 'ruh' gibi bir takım belli konuları, belli sözleri vardı. Orhan Veli yıktı onları. Ama bugünküler de Orhan Veli'nin onların yerine getirdiği konuları, sözleri kullanıp duruyorlar. Bir de beylik Orhan Veli şiiri türedi. Orhan Veli'nin önemi, büyüklüğü, yeni konular, yeni kalıplar getirmesinden çok, eskiyi yıkmasında, ufku genişletmesindeydi. Oysaki yeni şairlerimizin çoğu, onun çizdiği, istemeden çizdiği alandan dışarı çıkamıyorlar. Onların da Orhan Veli'yi beğenmeyenlerden pek ayrıldıkları yok. Onlar da bunlar da, belli konuları, belli kalıpları, belli sözleri olduğuna inanan, yeni konulara şiir gücü veremeyen kimseler.»

Nurullah Ataç, Günce 1953-1955, s. 328.

manın en büyük bölümünü meyhanede geçiriyor. Her tembel ve bilgisiz türünden «fikir tarihi, bir fikir madrabazlığı tarihinden başka bir şey değil» diyebiliyor[3]. İsmail Hakkı Tonguç, aydını; Orhan Veli, düşünceyi ve düşünce tarihini kötülüyor. Bir işbölümünde yerlerini alıyorlar.

THE MAHMUT MAKAL STORY

«Yirmi senedir köyün peşindeyiz. Edebiyatımız köy salatası ile dolu. Fakat ne hazindir ki, elimizde bize yol gösterecek, realitenin kapısını açacak, üzerinde münakaşa edilebilecek yirmi kitap gösteremeyiz. Kimimiz simsiyah bir bedbinlikle mahpusuz, kimimiz hâlâ 18 inci asrın o yapmacık köy şarkısını söylüyoruz.»

A.H. Tanpınar, Yaşadığım Gibi, 1970, s. 45.

«Bay Mahmut Makal'ın düşünür, düşünebilir bir kişi olduğuna inansaydım, bir gün bile böyle bir sanıya kapılmış olsaydım, şimdi bu aşağılamasının hesabını sorardım kendisinden. Ne yapayım ki düşünmez, düşünemez, öğrendiklerine, kafasına başkalarının tıktıklarına bağlanır, yalnız onların doğru olabileceğine inanır.»

N. Ataç, Günce 1953-1955, 1972, s. 418.

«Bu ışık sensin Mamidefendi. Bu rejim, ezici gayretler sonunda köy enstitüleri sistemini kurmuş, araya araya seni bulmuş, gene Bizim Köy'ün alın teri bahasına seni eğitmiş, yoğurmuş ve tarihimizde ilk defa olarak seni o çıkanın bir daha dönmediği köye göndermiştir. Sen orada aklın, bilginin, vatan sevgisinin bekçiliği vazifesini göreceksin. Köylüye kurtuluş yolunu sen öğreteceksin.»

«Ömrün boyunca bizim köy'de oturacaksın. Bu

yurda senin gibi daha en aşağı kırk bın Mamidefendi lâzım olduğunu unutma.»

N. Nadi, Cumhuriyet. 7 Şubat 1950.

Mamidefendi, Mahmut Makal, Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Nadir Nadi'nın sözünü ve öğütünü tutmadı. Önce köyünü terk etti. Köyün zahmetli yaşamı çok geldi. Kenti sevdi. Sonra Türkiye'nin kentleri de zahmetli oldu; Türkiye'nin kentlerinde aydınlar için ölüm kol gezdi. Mamidefendi bu kez de, Türkiye'nin kentlerini terk etti. Almanya'ya gitti, yerleşti. Nadir Bey'in, «köylüye kurtuluş yolunu sen öğreteceksin» sözünü, Alman köylüsünü kurtarmak biçiminde anladı. Alman köylüsünü kurtarıyor.

Nedir, bu «Mahmut Makal Hikâyesi»? Köy Enstitüleri mezunu bir köy çocuğu; Köy Enstitüleri'nin en iyi ve en uygun ürünlerinden birisi sayılabilir. Bu nedenle üzerinde durulabilir. Nasıl? Bir edebiyat olayı mı? Kesinlikle hayır (*); edebiyattan çok uzak. İçeriği yeni mi? İsmi bile çok kullanılmış (**). Köyün kurtarılması için çözüm-

---

(*) «Bizim Köy'ün gördüğü rağbetin ıçtimaî bakımdan mânâ ve ehemmiyeti üzerinde durürken şunu da belirtmeliyiz ki bu geniş alâka, bazılarının zannettikleri gibi edebî bir hadise değil, sadece içtimaî bir hadisedir. Esasen eseri edebî münekkitlerden ziyade Nadir Nadi, Falih Rıfkı ve Cihad Baban gibi siyasaî yazarların övmüş olması da bunu göstermektedir.»

Adile Ayda, Bizim Köy, Cumhuriyet, 27 Nisan 1950.

(**) *Falih Rıfkı (Atay), «Bizim Köy», Kadro, Yıl 1933, Sayı 18.*

Ulus, «Bizim Köy» ilâvesi, 19 Mart 1938.

Nazım Hikmet, 1955 tarihli «Sabahattin Ali Üzerine» incelemesinde hem başka bir örnek veriyor ve hem de Mahmut'un yazılarını, büyük ölçüde, natüralist olarak niteliyor.

ler mi öneriyor? Mahmut Makal'ı bir kampanya haline getirenler bile bunu ileri süremiyor (*). Nereden bakılırsa bakılsın, bir «olay» olmasını gerektirecek niteliklerden uzak duruyor, yine de «olay» oluyor.

Mahmut Makal'ın ve kitabı Bizim Köy'ün bir «olay» olması, başlıbaşına bir olaydır; üzerinde durmayı gerektiriyor.

Mahmut Makal'ın Bizim Köy'ünü, kurulu düzenin, Amerikancısı ile establişment, dergisi ve yayınevi «Varlık» basıyor, yayınlıyor. Cumhuriyet Gazetesi ve Başyazarı Nadir Nadi, Mahmut Makal'ı bir kampanya haline getirmeyi üstleniyor. Bayar-Menderes rejimi kurulur kurulmaz, Celâl Bayar, tutukevinden yeni çıkan Mahmut Makal'ı, gösterişli bir biçimde, Çankaya Köşkü'nde kabul ediyor.

Araştırma ve açıklamayı gerektiriyor.

Türkiye'de 1950 seçimlerinden hemen önce ve hemen önce ün yapıyor. Ünü, unutulmaya yüz tu-

---

«Burada şunu kısaca yazmadan edemeyeceğim. Mahmut Makal'ın meşhur 'Köy Anılarından' hemen hemen elli yıl önce 'Küçük Paşa' adında bir roman yayınlanmıştır Türkiye'de. Bu romanın birinci bölümünde anlatılan köyle elli yıl sonra Mahmut Makal'ın anlattığı köy arasında, açlık, sefalet, cehalet, çocuk ve kadın istismarı ve sair bakımından hemen hemen hiç bir fark yoktur.»

«Her iki kitapta da natüralizm ağır basmakla beraber tenkitçi-gerçekçilik unsurlar da bulmak mümkündür.»

Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Sekizinci Cilt, Sofya, 1972, s. 464 ve 464-465

(*) «Bununla beraber kitabın bana ümid verdi Mamidefendi. İçinde yol gösterici hiç iddia ve işaret bulunmadığı halde satırlar arasında büyük davamızın tılsımlı ışığını görür gibi oldum.»

Nadir Nadi, Bir Mektub. Cumhuriyet, 7 Şubat 1950.

tuyor. 1954 yılında, «A Village in Anatolia» adıyla, İngilizce olarak yayınlanıyor. Bu dışarda ve içerde Bizim Köy'ün, yazarının, içerdiği eğilimlerin ön plana çıkarılması için itici bir işlev görüyor. Yeniden kampanya oluyor.

İngiltere'de yayınlanan Manchester Guardian, 1 Nisan 1954 tarihli sayısında, «A Villaye Anatolia» üzerine yayın yapıyor. Aktarmaya değer: «Kitap, bütün sertliği, fakirliği ve cehaleti ile, köylü hayatını tasvir etmektedir; Türkiye'de büyük bir heyecan uyandırmış ve genel seçimlerde Demokrat Parti'nin kazanmasına yardım etmiştir.» Bizim Köy'ün İngilizce çevirisi, yeni bir seçim öncesinde yayınlanıyor.

Manchester Guardian yazarı bile Bizim Köy'ün neden bu kadar heyecan yarattığına bir açıklama bulma gereğini duyuyor: «Eğer eser Türk siyaset adamlarını, devlet memurlarını ve münevverlerini gerçekten şaşırtmışsa, bu sadece şehir halkının bazan büyük kütle ile temastan ne kadar uzak kalabildiğini gösterir. Kitabın meydana getirdiği hayret verici vakıa işte budur. Yoksa tasvir ettiği köydeki hayat şartları değil» (*). G. W. inisiyalleriyle yazan yazar, Bizim Köy'ün yarattığı heyecanı, kent yaşamında ve kentte yaşayan aydınlar, kamu yöneticileri ve siyaset adamlarında var olan bilgisizliğe bağlıyor.

Bu çözümlemeye katılmadığımı yazmak durumundayım.

Burada iki tezi arka arkaya sıralamak zorundayım.

Birinci tez şudur: Nesnel olarak Bizim Köy'ün yarattığı heyecan şişirilmiştir. Türkiye'nin dik-

---

(*) Çeviri Forum Dergisi'na ait.
Forum. Yıl 1954. Cilt 1. Sayı 3. 27 Nisan 1954. s. 14.

katlerini, kent, sanayileşme ve işçi sorunlarından ayırıp köy ve tarımsal kalkınmayla sınırlamak isteyen Amerikan yardım kurulları ile Dünya Bankası'nın Türkiye'ye sunduğu politika reçetelerini çekici yapmaya yönelik, bir düşünsel kampanya olarak ortaya çıkıyor

İkinci tezi yazıyorum: Türk aydınını daraltma politikasının bir devamıdır. Evrensel bakışlı, zengin içerikli Türk aydını yerine, köyün ilkel kültürüne bağlı, pratisyenleri aydın sayma çabalarının yoğunlaştırılmış bir evresi oluyor.

Mahmut Makal, Cumhuriyet Gazetesi'nin bir basın kampanyası ile bir model aydın olarak beyinlere kakılmak istenirken, Nazım Hikmet açlık grevini sürdürüyor (*). Tarihsel olayların yan yana gelişinde rastlantıya inanamıyorum.

En büyük doğrulayıcının tarih olduğunu tekrarlamam gerekiyor. Tarihsel olayların birikiminden çıkan mantık, her türlü ön yargıyı geçersiz yapabiliyor.

Bizim Köy'ün İngilizce çevirisi üzerine Manchester Guardian'da çıkan yazıdan sonra, zamanın etkin entellektüel organı Forum'da bir «İngiltere Mektubu» yayınlanıyor. Tarihsel olayların Darwinist birikimi içinde, oldukça açıklayıcılık kazanıyor; aktarma yapma gereğini duyuyorum. Mektubun yazarı Dr. Turhan Feyzioğlu, şunları yazıyor: «Bizim Köy'ü tekrar okuduğum, çevremde bulunanlara bu kitapçığı okumaları için ade-

---

(*) Bireysel bilinçle değil, toplumsal mantıkla bakmak zorunluluğunu duyuyorum. Bireysel ve kurumsal açıdan ele alındığında Nazım'ın açlık grevi sırasında böyle bir kampanyanın gerçekleştirilmiş olmasını, Cumhuriyet Gazetesi ve Nadir Bey için bir tarihsel talihsizlik olarak görüyorum.

ta yalvardığım günleri unutamıyorum. Bu kadar küçük bir hacim içine bunca gerçeği sığdıran, benim yaylamın, Orta Anadolu yaylasının dertlerini bunca ustalıkla dile getiren, Aksaray'ın Demirci Köyü'nden 19 yaşındaki Makal'ın yanında, o vakte kadar gözüme büyük görünen nice yazarlar cüceleşivermişlerdi» (*). Bilgisizliğe ve herkesin bildiği gerçeği yazmaya büyük prim var; «Bizim Köy», bir süre Türk aydınını önemli ölçüde etkileyebilecek bir aydının gözünde, bir çok büyük yazarın küçülmesini sağlayıveriyor.

A Village in Anatolia'da bir önsöz ve bir de sunuş yazısı var. Önsözü, tarım sorunlarında yetkin Paul Stirling yazıyor. Stirling, tarım sorunlarıyla az gelişmiş kapitalist koşulların bir uzmanı olarak, kitabın neden ilginç olduğunu yazmak zahmetine katlanıyor: «Mahmut Makal, dünyanın her tarafındaki milyonlarca sessiz tarım nüfusu arasında, köyü içinden betimleyen ilk gerçek köylüdür» (**). Dr. Stirling, ilgiyi, Bizim Köy'ün yazarının naiv olmasına bağlıyor.

Paul Stirling, yazmış olduğu önsözde, Mahmut Makal'ın ve yaratılan kampanyanın havasını, önemli ölçüde, almaya özen gosteriyor. Mahmut Makal'ın köydeki bekleyişlerin köy yaşamına uydurulduğunu ve köylülerin, köydeki her şeyin yanlış olduğu türünden Makal'ın ateşli duygularını paylaşmadığını, that village expectatışons are adjusted to their way of life, that they themselves

---

(*) «Demirci köyünden 19 yaşında Mahmut Makal'ın kitabı, hem Türk ve dünya edebiyatında yer alacak bir eser, hem de hepimiz için bir vazife çağrısıdır.»
Turhan Feyzioğlu, Anadolu'da Bir Köy, Forum, Cilt 1, Sayı 6, 15 Haziran 1954, s. 4-6.

(**) *M. Makal, A Village in Anatolia, London, 1954, s. XIII.*

by no means share his burning sense that this is all wrong, yazmadığını belirtiyor. Şunları da ekliyor: «He does not seem to realise that most of the world's population lives in conditions very similar or, by his standarts, a lot worse.» Makal, dünya nüfusunun çoğunun benzer ve hatta daha kötü koşullarda yaşadığını bilmez görünüyor; Dr. Stirling uyarıyor.

Profesör Lewis Thomas'ın sunuş yazısı ise, Mahmut Makal'ın Bizim Köy'ünün uluslararası arenada tanınmasında soğuk savaşın da olumlu bir etki oynadığını gösteriyor. Profesör Thomas, Bizim Köy'ün İngilizcede çıkmasının gecikmiş olduğunu ve daha önce Rusçaya çevrildiğini ve Rusçaya çevrilirken de tahrifat yapıldığını haber veriyor. «Rusça çevirisi, tipik bir alt-başlık değişikliği ile daha önce çıktı: Türkçe 'Bir Köy Öğretmeninin Anıları', Rusçada, Makal'ın bütün Türkiye için konuştuğunu anlatacak biçimde, 'Bir Türk Öğretmeninin Anıları' oluyor» (*). Sovyetler Birliği'nden geri kalmamak ve Moskova'da yapılan bu tahrifatı dünya kamu oyuna açıklamak için, acele ediliyor ve İngilizce çeviri çıkıyor. Çok güzel!

Fakat Mahmut Makal'ın İngilizce çevirisi cid-

(*) Yalnızca Makal'ın kitabında değil, bir çok Türk yazarının Rusçaya çevrilmesinin Batılıları tahrik ettiğini ve bazılarını çevirmeye başladıklarını ileri sürebiliyorum.

Bizim Köy'ün Rusçasını, ne yazık, elde edemedim.

Dr. Turhan Feyzioğlu, Profesör Thomas'ı biraz daha ileriye götürerek, Makal'ın Rusça'ya çevrilmesini bir istismar olarak görüyor.

«Profesör Thomas, bu istismara bir örnek olarak, eserin Rusça tercümesinin çoktan neşredilmiş olmasını göstermektedir.»

Turhan Feyzioğlu. Anadolu'da Bir Köy. op. cit., s. 5.

di bir talihsizlik taşıyor: Bizim Köy'ü İngilizceye Sir W. Deedes çeviriyor. İngiliz emperyalizminin bu inanmış ve özverili subayı, Büyük Britanya için Boer Savaşı ve benzerlerine katıldıktan sonra kariyerini Türkiye'de sürdürüyor. Bir köylünün ve bu arada Mahmut Makal'ın hep şikâyetçi olduğu jandarma örgütünü düzenliyor, komutanlık yapıyor, Deedes Paşa oluyor.

İngilizce çeviride Türkiye uzmanı Profesör Thomas, Mahmut Makal'ın öyküsü ile ilgili bilgi veriyor. Tutuklandığını duyurauktan sonra sürdürüyor: «Tanınmış yurttaşlardan oluşan bir komite savunmasını üzerine aldı, tahliyesini sağladı ve öğretim görevine dönme olanağını yarattı. Hikâyesi, ortaya çıkışının heyecanını yaşarken, Bizim Köy'ü ilk kez yayınlamış olan Varlık Kuruluşu ve İstanbul'un önde gelen gazetesi Cumhuriyet, Makal'ı, Türkiye'nin başlıca kentlerini içine alan bir popülarite turuna çıkardı ve bu turun her anı, ayrıntısıyla basında yer aldı. Makal'ın macerası, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in yönetiminde yeni kurulan Demokrat Parti Hükümeti'nin, Ankara'da yazarı gösterişli bir biçimde kabul etmeleriyle doruğa çıktı. Bütün bu deneyim içinde genç adamın, onurlu ve ağırbaşlı davrandığı haber verildi.» Tüm bu olaylar, 1950 yılının Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleşiyor.

1950 yılının Nisan ve Mayıs aylarındaki olayların bir bölümünü şöyle sıralamak mümkün oluyor: Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen Dorr, Türkiye'de devletçiliğe karşı çıkıyor. Nazım Hikmet, on iki yıllık hapislığine son verebilmek için açlık grevi yapıyor. Mahmut Makal önce tutuklanıyor ve sonra serbest bırakılıyor. Gazetelerde

komünist öğrencilerin yakalandığı haberleri sık sık görülüyor. Ticani tarikatı lideri Kemal Pilâvoğlu serbest bırakılıyor. Emekli Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ölüyor ve cenazesinde önemli bir gençlik olayı yaşanıyor. Cumhuriyet Halk Partisi'nin çıkacağını vaad ettiği af yasası çıkmıyor. Seçimler yapılıyor ve hükümete Demokrat Parti geliyor.

«The Mahmut Makal Story» başlıyor. «Bizim Köy'ü yazanın akıbeti ne oldu?» Bu, bir gazete haberi başlığını oluşturuyor (*). «Mahmut Makal, Niğde Valisine göre mevkuf; Ankara'daki salâhiyetlilere göre takdire lâyık.» Önce Makal'ın tutuklu olup olmadığı kuşku yaratıyor. «Bizim Köy adlı eseri ile Türk köy davasını esaslı bir şekilde ortaya koyan ve çok geniş bir alâka yaratan Niğde Aksaray'ının Çardak Köyü öğretmeni Mahmut Makal'ın tevkif edildiğine dair bir kaç gün önce bir havadis çıkmış, fakat bizzat Millî Eğitim Bakanı bunun doğru olmadığını söylemişti.» Haber şu ayrıntılı bilgileri veriyor: «Uzun zamandanberi hasta bulunan Mahmut Makal, tedavi için köyden Aksaray'a indiği bir gün 'solculuk' propagandası yaptığı iddiasıyla tevkit edilmiş, köydeki evi, babasının evi aranmış, kitapları müsadere edilerek mühürlenmiştir.» Seçimlerden beş hafta önce oluyor.

Bir gün sonra Başbakan Yardımcısı Profesör Nihat Erim'in demeci yayınlanıyor. Başbakan Yardımcısı Erim'in bir Makal hayranı olduğu ortaya çıkıyor: «Köy okulu öğretmeni Mahmut Makal'ın 'Bizim Köy' adlı kitabını okumuştum. Kitap hakikaten faydalıdır. Çünkü bilhassa Orta ve Doğu Anadolu'da onun tarif ettiği şekilde köylerimiz vardır. Bunu kimden gizleyeceğiz» (**) Bundan

---

(*) Vatan, 8 Nisan 1950.
(**) Vatan, 9 Nisan 1950.

sonra tutuklamanın Bizim Köy'den kaynaklanmadığını açıklıyor. «Ben şahsen bu kitaptan çok istifade ettim ve bunu yazan öğretmene karşı iyi duygular beslemekteyim. Mahmut Makal'ın bu kitabı yazdığı için tevkif edildiğinin doğru olmadığını öğrendim. Bize verilen malûmata göre, kendisinin tevkifi başka bir sebepledir.» Daha sonra, 12 Mart Muhtırası üzerine başbakan olan Erimin duygularına göre hareket etmediği çok eskiden belli oluyor.

Niğde Valisi Tevfik Kutlar, Makal'ın neden tutuklandığını bir demeçle açıklıyor. Mahmut, 18 Mart 1950 tarihinde Halkevi'nde küçük çocuklarla yaptığı konuşmadan dolayı tutuklanıyor (*). Neden tutuklandığını Vali şöyle açıklıyor: «Mahmud Makal öğrencileri sualler sorduğu bir sırada bunlardan biri, 'mademki öğretmensiniz bize tarih anlatın' demiş, o da 'ben tarih bilmem, özetini alırım' diye söze başlamış ve tarihi tarif ettikten sonra da 'şimdiki zamanda zenginler çocuklarını okutuyor, fakirlerin çocukları okuyamıyor, fakat iki üç sene sonra yeni bir devlet kurulacak, o vakit zengin, fakir, simitçi, berber, demirci hep beraber ve musaveten okutulacak' demiştir.» Böylece, resmi makamlara göre, Makal'ın Bizim Köy'ü yazdığı için değil, küçük çocuklara komünizm propagandası yaptığı için tutuklanmış olduğu açıklanmış oluyor.

Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bu sözler, Vatan Gazetesi'nin yorumuna kaynaklık ediyor. Vatan Gazetesi, «bu sözler bazı gençler tarafından zabıtaya ihbar edilmiş ve Mahmut Makal da o yüzden tevkif edilmiş» haberini verdikten sonra devam ediyor: «Bizim Köy gibi bir eser yaza-

---

(*) Cumhuriyet, 11 Nisan 1950.

rak memleketin bütün aydınlarını hayran edecek bir olgunluk göstermiş olan bir öğretmenin bu kadar budalaca sözler sarfetmiş olabileceğine insan doğrusu inanamıyor. Çünkü evvelâ kendisi bu memleketin en fakir insanlarından birisidir ve okumuştur» (*). Her nedense, Bizim Köy'ün ve yazarının, halkı ve köylüleri etkilemesi değil, aydınları hayran bırakması üzerinde duruluyor.

Habere ve Mahmut'u Aksaray Cezaevinde ziyaret eden Vatan muhabirine göre, «M. Makal iftiraya uğradığını söylüyor.» Peki, öyleyse Mahmut Makal neden tutuklanıyor? Mahmut, cezaevinde kendişini ziyaret eden Vatan muhabirine şunları söylüyor: «Benim hakkımda bu şekilde ihbarda bulunmağa vicdanları nasıl elverdi? Kendi öz davalarımız ortada dururken ben, yabancı bir ideoloji için nasıl çalışırım? İşte şimdi bütün üzüntüm, 'yabancı bir ideolojinin hizmetkârı olarak' gösterilmem oldu» (**). Tutuklanmasına değil, komünizmle suçlanmasına daha çok üzülüyor.

Aydın hareketi ve çözümlemesi ile ilgili olanı bir yana, Mahmut'un, önemini sonuçlarıyla kanıtlayan bir seçimden hemen önce tutuklanmış olması için, iki neden düşünebiliyorum. Bunlardan ilki şöyle: Tek parti döneminin içinden çıkan Demokrat Parti, iktidara gelebilmek için, sürekli olarak kendi soluyla yakınlık gösterileri içine giriyor. Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetleri ise, hem Demokrat Parti'nin bu tür manevralarını boşa çıkarmaya ve hem de sola karşı daha kararlı bir tutum içinde bulunduğunu göstermeye önem veriyor. Tutuklama, bu önemin işaretlerinden birisi sayılabilir.

(*) *Vatan, 12 Nisan 1950.*
(**) *Vatan, 14 Nisan 1950.*

İkincisi şu olabilir: Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, iç kamu oyu ile başta Amerika Birleşik Devletleri'ni, İkinci Büyük Savaş'tan hemen sonra başlayarak, içerde önemli tehlikelere ve bu arada komünizm tehlikesine inandırmak istiyor. Seçim stratejisi içinde böyle bir isteğin ayrı önemi olacak; böylesine tehlikelerle karşı karşıya bir ülkeye yeni bir hükümetin deneyimsizliğine bırakmak sorumsuzluk sayılır. Sayılmaz mı?

Cumhuriyet Gazetesi'nin kolleksiyonları bu tür çözümlemeleri doğrulayacak haberlerle dolu görünüyor. Birinci sayfasında beş sütunu içine alan büyük bir haber var: «Köy Enstitülerindeki Solculuk Cereyanları» (*). Yine beş sütun üzerinden haberin alt başlığı okunuyor: «Adana Köy Enstitüsü'ndeki iğrenç vaka: Bazı solcu talebe Türk bayrağından ay yıldızı çıkarıp yerine orak ve çekiç koymuşlar.» Fakat haber okunduğunda, bunun bir olguya dayanmadığı, Meclis Bütçe Komisyonu'nda bir milletvekilinin anlattıklarından ibaret olduğu anlaşılıyor. «Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir, Köy Enstitülerinde, komünizm cereyanlarına rastlandığına dikkat çekerek, bilhassa Adana Köy Enstitüsü'nde geçenlerde cereyan eden bir hadiseyi anlatmıştır.» İsim ve olay belirtilmeden anlatılanlar gazetenin birinci sayfasında çok büyük bir yere layık görülüyor (**).

(*) Cumhuriyet, 6 Ocak 1950.

(**) Biraz fazla mı oldu? Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun «okullarımız komünizm propagandasından masundur» sözü sürüyor.

«Şuna da işaret etmek isterim ki, komünistlik töhmetinin bir iftira vasıtası olarak kullanılmasına asla müsaade etmiyeceğim. Bazı vakalar masum insanların komünistlikle lekelenmek istendiğini bize göstermiştir.»

Cumhuriyet, 8 Ocak 1950.

Türkiye'de gazeteciliğin bir ara geliştiğini ve sonra gelişmesini gerilemeye dönüştürdüğünü gözlemek mümkün oluyor.

Mahmut Makal'ın avukatlığını, Demokrat Parti'nin önde gelenlerinden Samed Ağaoğlu'nun kızkardeşi ve Demokrat Partili Süreyya Ağaoğlu üstleniyor. Nisan ayı sonunda haber çıkıyor: «Mahmud Makal dün tahliye edildi» (*). Mahmud hakkında, mahkeme, kovuşturmaya yer olmadığı kararını veriyor.

14 Mayıs 1950 seçimlerinden iki gün sonra Cumhuriyet Gazetesi'nde bir haber var, aktarıyorum. «Açlık grevi yapmakta olan Şair Nazım Hikmet'in tahliyesi lehine tezahürat yapmak isteyen Yüksek Tahsil Gençliği tarafından Vilâyet'ten müsaade istihsali suretile dün saat 16'da Lâleli'de Çiçekpalas salonlarında bir toplantı tertip edilmişti» (**). Türkiye'nin sol mücadeleler tarihinde «Çiçekpalas Olayı» adıyla bilinen olay sahneleniyor. Devam ediyor: «Bunun üzerine toplantı salonunun arkasında yer almış olan öğrencilerin, böyle bir hakkın mevcud olmadığını, ancak millet hakkının mevcud olduğunu, komünizmin bir hak ifade etmiyeceğini yüksek sesle söylemeleri üzerine iki taraf arasında bir gürültü ve arbede başlamış, bu arada 'Siz Rusya'ya gidiniz, Siz İspanya'ya gidiniz» diye bağrışmalar olmuş, hatta 'yaşasın komünistler', 'kahrolsun komünistler' gibi sözler de teati edilmiştir.» Karşılıklı söz alışverişinden sonra taşlar atılıyor. Bundan sonra The Mahmut Makal Show başlıyor.

Açlık grevinde olan Nazım Hikmet'e destek

(*) Cumhuriyet, 30 Nisan 1950.
(**) Cumhuriyet, 16 Mayıs 1950

olmak için Çiçekpalas'ta yapılan ve baskı ile taş kullanılarak engellenen toplantıdan bir hafta sonra, Cumhuriyet Gazetesi'nde, birinci sayfada, önemlice bir haber ve duyuru yer alıyor: «Mahmud Makal Cumhuriyet'in Misafiri Olarak İstanbul'da» (*). Haberin alt-başlığı, tekrar okunmaya değer görünüyor. «Trene hayatında ilk defa evvelki gün binen, denizi, vapuru ve tramvayı ise dün gören Bizim Köy müellifi, 18 saattenberi rüyalarına bile girmediğini söylediği yepyeni bir alemin içinde bulunuyor.» Gerçekten «alem» bir gezinti başlıyor.

Bir gün sonrasından başlamak üzere Mahmut'un gezisi resimlerle süslenerek her gün gazetede haber ediliyor. Tarihçiler, 24 Mayıs 1950 tarihinde Mahmut'un Cumhuriyet Abidesi önünde durmuş olduğunu, resimden, anlıyorlar. Bir gün sonra ise, 25 Mayıs 1950 tarihinde haber oluyor, demek ki bir gün önce gerçekleşiyor, «Mahmut Makal dünkü sandal gezisi esnasında» görünüyor. Ancak o günün Cumhuriyet Gazetesi, bir değil iki Mahmut resmi veriyor. İkincisinin alt yazısı şöyle: «Bizim Köy müellifi ile üstad Yahya Kemal Beyatlı meşhur Çınaraltı'nda buluşup görüştüler.» Bu tarihsel görüşme üzerinde durmak gereğini duydum.

Yahya Kemal soruyor: «Mahmud Makal evlâdım, İstanbul'u nasıl buldun? İstanbul güzel şehirdir ve dünyanın hayran olduğu bu beldede yaşamak zevkli olduğu kadar çok zordur. Bilmem sen de böyle mi düşünüyorsun» (**) Yahya Kemal, İstanbul'u, bir de Mahmut ile paylaşmak tehlikesini sezmiş görünüyor; Mahmut'u, köyüne dönmeye özendirmek istiyor. Mahmut Makal, Yah

---

(*) *Cumhuriyet, 23 Mayıs 1950.*
(**) *Cumhuriyet, 25 Mayıs 1950.*

ya Kemal'in istediği cevabı vermekte gecikmiyor. «Ben de sizin gibi düşünüyorum. Üstelik bu güzel manzaralar, benim köye olan bağlılığımı çok daha kuvvetlendiriyor. İstanbul'da her şey var, köyde bunların hiç biri yok. Bu varlığı görüp, öteki yokluğu düşündükçe fena oluyorum.» Ancak Mahmut'un fena oluşunun da bir sınırı var; önce Türkiye'nin kentlerine ve daha sonra kentler kirlenmeye başlayınca da, Almanya'ya geçiyor.

«Mahmut Makal Üniversitede.» Bir başka günün haberi oluyor. Fakat Mahmut'un bu gününün çok yoğun geçmiş olduğunu belirtmem gerekiyor. Böylesi gerçeklere daha uygun düşüyor. Mahmut, aynı gün konsere gidiyor ve konserden sonra, Cumhuriyet Gazetesi aracılığıyla, Türk halkına kemanı anlatıyor. «Davul ve kavaldan gayrı bir musiki aleti bellememiştim köyde, dedi. Enstitüde de mandolini gördüm. Şimdi seyrettiğim musiki aletlerini ilk defa görmüş oluyorum. Hele o değnek gibi şeyle çalınan aletin sesi pek hoşuma gitti doğrusu» (*). Mahmut'un bunları söylemiş olması, «doğrusu» beni pek çok şaşırtıyor. Çünkü her köylü en çok kemanı bildiğini sanar; çünkü köylü kemençeyi keman olarak algılıyor.

Fakat yine de Mahmut'un o gün oldukça entellektüel duygular içinde olması gerekiyor. «Yemeği profesörlerle yiyen Bizim Köy müellifi Sıadık Sami Onar'ın dersine de girerek» dinliyor. O dönemin tanınmış hukuk profesörü Sıddık Sami, Mahmut'a, öğüt vermekten geri kalmıyor. Haberi aktarıyorum: «Sıddık Sami Onar, Mahmud Makal'ın görgü ve bilgisini artırma yolunda canla başla çalışmasını tavsiye» ediyor ve «fakat şu şartla

(*) Cumhuriyet, 26 Mayıs 1950.

ki, köyden ayrılmamak köylüye daimi bağlılık göstermek ülküsü ile» diyor. Doğrusu Mahmut kiminle görüşürse, Nadir Nadi Bey, Yahya Kemal Bey, Sıddık Sami Bey, hepsinde, hemen köyü bırakacak izlenimi yaratıyor. Hemen hepsi, Mahmut'u köye bağlamaya çalışıyorlar. Mahmut, köye bağlanmıyor.

Bir çelişkiden söz etmek durumundayım. Cumhuriyet Gazetesi, hem Mahmut'u koye bağlı aydın türüne örnek olarak sunmak istiyor ve hem de Mahmut'u kent yaşamının hazlarına alıştırıyor. «Mahmud Makal, büyük şehrin gece hayatını tetkik etti.» Bu başka bir günün aktüalitesini oluşturuyor. «Mahmud Makal bir gazinoda Ferdi Üner'le beraber» (*). Tarihçiler yine şaşırmayacaklar, Mahmut'un gazinoda eğlenmesi, «tetkik» gezisi adı altında da olsa, resimlenerek arşivlere geçiriliyor.

Bütün bunlara karşın, Mahmut'un İstanbul'dan sıkılmaya başladığı sonucuna varıyorum. Çünkü bir resmin altında şunlar yazıyor: «Resim, Mahmud Makal'ı dün hareketinden önce Yeşilköy'de uçağa binerken gösteriyor» (**). Kuşkusuz uçağa binerek artık özlemini çektiği köyüne dönmüyor; Bursa'ya gidiyor.

Bursa'da, üstelik, Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın doğduğu Umurbey Köyü'nü de ziyaret etmiyor. Çünkü Celâl Bey, henüz çok yeni bir cumhurbaşkanı olduğu için Umurbey, her türlü ünden uzak duruyor.

Fakat olaylar beni doğruluyor: «Cumhurbaşkanı dün M. Makal'ı kabul etti» (***). Birinci say-

---

(*) Cumhuriyet, 27 Mayıs 1950.
(**) Cumhuriyet, 28 Mayıs 1950.
(***) Cumhuriyet, 16 Haziran 1950.

fanın resimle süslenmiş önemli haberinin başlığı Mahmut Makal Show'un doruğunu ve sonunu işaret ediyor. «Celâl Bayar, Bizim Köy müellifine 'ben de bir köylü çocuğuyum' dedi.» Burada, bitiriyorum.

Aydın Üzerine Tezler'de yazıldı. Serbest Fırka denemesinden sonra Mustafa Kemal üç aylık ve trende, bir tetkik gezisine çıkıyor. Bu gezi, Türk siyasal tarihinde önemlidir; bir çok açıdan önem taşıyor. Bir de Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı kapitalist çiftliklerin zengin sahibi Adnan Menderes'i, Cumhuriyet Halk Partisi Aydın İli İl Başkanlığına özendirmesiyle önemli oluyor. İşte Bizim Köy yazarı Mahmut Makal ile ilgili bir show geliştiği sırada, «köylü çocuğu» olduğunu söyleyen Celâl Bayar cumhurbaşkanı, köylü olduğunu hiç bir zaman inkâr edecek durumda olmayan Adnan Menderes başbakan yerlerini tutuyorlar.

Adnan Menderes ile Mahmut Makal, köye ilginin, tutucu ve radikal iki aktörü oluyorlar.

Her zaman olduğu türden, iç dinamikle ilgili çözümlemelerimi, dış dinamikle tamamlamam gerekiyor. Bu nedenle kısa bir ek yapmak zorunluluğunu duyuyorum. Seçimlerden hemen önce Dünya Bankası Kurulu geliyor, raporunu seçimlerden hemen sonra yayınlıyor. Aktarmak durumundayım: «Our report has stressed the importance of agriculture. Raporumuz, tarımın önemini vurguluyor. Biz, artan verimlilik için büyük bir imkânı içerdiği ve sanayi kalkınmasının temel gereği olduğu için, kamu yatırım fonlarının dağıtımında tarımın en yüksek önceliğe sahip olması gerektiğine inanıyoruz.» Devam ediyor: «1952-1956 dönemi için bizim yaptığımız program, kamu kesimi için yükselen bir yatırım oranı öngö-

rüyor.» Dünya Bankası'nın bakış açısı ile Mahmut Makal'ın ön plana çıkarılması biribirine denk düşüyor.

Dünya Bankası Raporu, «we have already stated our convinction that Turkey has seriously underestimated the role that agriculture must play in economic development,» Türkiye'nin, o güne kadar, tarımın geliştirici rolünü ciddi olarak küçümsememiş olduğunu yazıyor (*). Şimdi vurgu tersine çevriliyor.

(*) IBRD, The Economy of Turkey, Washington, D.C., 1951, s. 264.

Yunus ile İdealizm Saldırısı

Aydın, aklını inatla kullanarak mücadele eden insan olarak tanımlandı. «Köylü» Reşit Galip, «Köylü» Şevket Süreyya, «Köylü» İsmail Hakkı, «Kudüslü» Ahmet Tecer ve diğerleri bir araya gelip, aydının aklını köye çivilediler. Orhan Veli başta Melih Cevdet ve Oktay Rifat, Türk aydınını inatından ayırmayı denediler. Geriye, mücadele geleneği kaldı. Bundan da ayırabilmek için Yunus Emre hatırlandı.

Tarihin imbiğinde, biribirinden çok uzak sayılanlar, biribirini tamamlamak üzere bir araya geldiler.

Ölüm çeşitlidir; en basiti bilinen ve fizik ölüm oluyor. Bir de yaşarken ölmek var, Capital'de makinalar için «moral depreciation» denilen türden ölümü hatırlatıyor. Bu, daha modern makinaların bulunuşu nedeniyle mevcutların değer yitirimini anlatıyor. Makina, değerinden boşalıyor.

Aydın da değerinden boşaltılır: Ölümdür. Orhan Veli başta, Melih Cevdet ve Oktay Rifat'ın yaptıkları, aydın kırımıdır, Türk insanını her türlü sorum ve inatından boşaltmayı bir estetik akım haline getirmek istediler.

«Ümmi», sözlük anlamında, anadan doğma demek oluyor. Bu anlamda kullanılmıyor. Anadan doğduğu gibi kalanları anlatıyor. İnsanlığın kazanımlarından, Rönesans'tan bu yana bütün insanların ortak değerlerinden hiç ve hiç pay almamış olmayı gösteriyor.

Yunus, bir ümmidir. Köycülük akımı ile aynı zamanda Türkiye'de canlandırılıyor.

Yunus'un canlandırılması, aydının reçetesini yırtma kampanyasıdır.

Bu kampanya nasıl başlıyor? Bu sorunun cevabı, önce, yöntemsel oluyor. Yöntem ile ilgili iki tekrar gerekiyor. Birincisi, rastlantının, açıklanmamış association'lar, birliktelikler, oluşuyla ilgili. İkincisi ise, bütünselliğin başlıbaşına bir yöntemsel ilke sayılmasıdır. Parçalı çözümleme, bütünsel çözümlemeye göre, parçalara bölme sayısını gerektirdiğinden çok daha fazla yoksulluğu içeriyor.

Görmek, bütünü görmektir.

Şimdi, Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan Yunus Emre Divanı'nın kısa önsözünden bir paragraf aktarıyorum: «Burhan Ümit Toprak tarafından yeni harflerle ilk defa 1933 yılında üç cilt halinde bastırılan Yunus Emre Divanı (sonradan birkaç kere kısaltılarak tek cilt halinde baskıları da yapılmıştır), seçilmiş ve tertip edilmiş sahih bir nüsha olmamakla beraber, Yunus Emre sevgi ve şevkini uyandırdığı için faydalı olmuştur»[84]. Şimdi bu aktarmayı, kısır hukukçu yöntemiyle, parçalarına ayırıyorum.

Bir: Yunus Emre, yeni harflerle ilk kez Burhan Toprak tarafından yayınlanıyor. İki: Burhan Toprak'ın Yunus Divanı, gerçek ve düzenli bir baskı değil. Bunun anlamı şu: Türkiye'de çok Yunus var, Yunus Emre hakkında bilgiler ise çok kıt. Yunus Emre Divanı'na örnek olsun, Aşık Yunus'un şiirleri de katılabiliyor. Üç: Yunus sevgisi, düzenli ve doğru olmayan Burhan Toprak baskısı ile doğuyor. Dört: 1933 yılında oluyor.

Köycülük, Yunus Emre kampanyası ve Orhan Veli şiiri, Türkiye'nin aynı on yıllık diliminde oluyor. Bu on

yıllık dilimde, grev ve sendikal haklar ortadan kaldırılıyor; Türk Ceza yasasına 141-142 sayılı maddeler yerleşiyor. Sol örgütler bastırılıyor ve Nazım Hikmet uzun yıllar sürecek hapislik yazgısına başlıyor.

Bir tez yazıyorum: Köycülük ve Yunus Emre, Türk aydınındaki sosyalizan eğilimleri kazımak için ön plana çıkarılıyor. Köycülük ve Yunus Emre, daha sonraki yıllarda sosyalistlik sanılıyor.

Tezi açıyorum: 1930 yıllarının anti-sosyalizan akımları, daha sonraki yılların ve özellikle 1960 görkemli yıllarının sosyalizan akımları oluyor.

Tezi, Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabında geliştirdiğim bir çözümleme ile, ifade ediyorum: Köycülük ve Yunus Emre, Türk aydınına atılmış kurşunlardır. Türk aydını zamanla, bu kurşunların kendisine sıkılmış olduğunun bilincini yitiriyor, kendisi atıyor. Kendisi attığı için bunların sosyalizan olduğunu sanıyor.

Devam etmeden önce eklemek durumundayım: Burhan Toprak, yabancı değil; Osmanlı döneminin Harbiye Nazırı, Cumhuriyet döneminin uzun yıllar genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın damadı oluyor. Yunus Emre kampanyasından sonra, Güzel Sanatlar Akademisi'nin müdürü yapılıyor.

Burhan Toprak'ın, ilk baskısı 1930 yıllarında yapılan, Yunus Emre kitabına, 1934 yılında yazdığı önsözden aktarıyorum: «Biçare Yunus ne bile, ne kara okudu, ne akl demiyor mu diye itiraz edeceklerdir. Fakat Yunus Emre'yi harfi harfine kabul edecek zamanı bilmek lâzımdır. O burada dünya ilimlerine karşı olan kin ve nefretini gösteriyor. Dünya ilimlerini o kadar unutmak istiyor ki onlara hiç elini sürmediğine kendisini kandırmağa çalışıyor. Bildiklerini, kafasiyle öğrendiklerini söküp atmak istiyor. Sonsuz bir cahilleşme 'desinstruction' ile ümmiliğe, ruhun o saf, o bakir huzuruna ermek için bilgisini biteviye inkâr ediyor»[35]. İnanılmaz görünüyor, ama gerçek, Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Burhan Toprak,

Yunus Emre ile birlikte Yunus'un «dünya ilimlerine karşı kin ve nefretini» bir reklâm konusu yapıyor.

Sufiyem halk içinde tesbih elümden gitmez
Dilüm mar'ifet söyler gönlüm hiç kabul itmez

* * *

İlm-i hikmet okuyanlar ışkdan feragatdur bunlar
Mansur oldum asun beni her dillerde söyleneyin

Tasavvufun Yunus'un köylü dilinde ifadeleridir, bunlar. Yalnızca Yunus değil, tüm mutasavvıflar, bilgiye ve akıl yoluyla bilgi edinmeye karşı duruyorlar. Çünkü, akıl, tasavvufa göre, gerçeklere götüren bir yol olmuyor. Tasavvufa ve bunun köylü ozanı Yunus'a göre, gerçeği bulmanın bir tek yolu, ışk'tır, aşk'tır, bağlanmadır. Bu nedenle Yunus'un dili marifet, bilgi, söylese bile gönlü kabul etmiyor. Yunus, bilim okumayı, aşktan ve bağlanmadan uzaklaşma olarak görüyor.

Kuşkusuz, Burhan Toprak türünden bir kimsenin, cahilleşmeye aşık olup da bunu, kendisi ve bir sistem için, yalnızca Yunus'un ilkel dizelerine (*) dayandırması üstün

---

(*) «Yunus'un sesi büyük orkestra eserlerinde birdenbire uyanan kuru, fakat tek başına yüklendiği bahar ve puslu manzara ile zengin bir flüt sesine benzer. Şüphesiz o da Mevlâna'nın söylediği şeyleri söylüyordu. O da aşk adamı idi. Hatta sözü daha ziyade ondan almıştı. Fakat aletle sanki motif değişmişti, Türkçenin solosu devam ettikçe Fars şiirinin muhteşem ve renkli orkestrası, sanki bir zemin teşkil etmek için yavaş yavaş gerilere çekilir ve sonunda alana kendi renklerinden ve seslerinden bir kaç not bırakarak kaybolur.»

«Taptuk Emre'nin müridinde Mevlâna'nın zenginliği yoktur. Onun şiiri bir çekirdek gibi kurudur. Sanki bu köylü derviş yazmaz, içinde kaynayan şeyleri sert bir ağaca oyar. Böyle olduğu için de alabildiğine kendisi, uyandığı toprak ve etrafındaki cemaattır. Fakat Oğuz Türkçesinin tecrübesizliğine rağmen o ne sağlam yürüyüştür ve ne keskin hayallerle konuşur? İnsanın, Yunus'un şiirine kelimeler eşyanın ken-

bir cesaret olurdu; Burhan Ümit Toprak bu cesareti göstermiyor. Yunus'u, zamanının en önde Fransız yazarlarından André Gide'e dayanarak propaganda ediyor. Önce «André Gide bu cahillemeyi daha açık ifade ile anlatıyor» diyor ve Gide'den aktarma yapıyor: «Başkaları kitaplarını bastırır veya çalışırken ben aksine kafamla öğrendiklerimi unutmak için üç yılımı gezi ile geçirdim. Bu cahilleşme güç ve uzun, ama insanların zorla öğrettikleri bütün bilgilerden faydalı oldu ve bu gerçekten yeni bir oluşun başlangıcı idi»[86]. Bu aktarmayı yaptıktan sonra André Gide'i anlatmayı sürdürüyor: «Bu cümlelerden sonra, cahilleşme çalışmasının kendisine verdiği büyük hediyeyi, yani hayat aşkını, yaşamayı, duymayı anlatıyor» (*). Anlatan André Gide'tir ve anlattıkları ise şöyle: «Hayatla ilgilenmek için yapmağa mecbur olduğumuz gayretleri tasarlayamazsın. Ama şimdi, o bizi ilgilendiriyor, ona sarılıyoruz -her şeyde olduğu gibi- ihtirasla!» Burhan Top-

---

disi olarak gelirler, diyeceği geliyor.»

Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, İstanbul, 1969, s. 97.

(*) «André Gide'le ne zaman karşılaştıysam, her seferinde sağlığından söz etmiştir: Kendisini üşütmekten korkuyordu, ortalıkta grip vardı, üstelik 'çabuk' da yemek yiyemiyordu. Karaciğer, karaciğer... Koskoca dünyada, bir çok kişilere rastlarken, André Gide, yalnız bir kişinin, André Gide'in farkında idi.»

«Hayat yolunda rastladığım adamın üzerinde sakın sakın durmak denemesinde bulunmak istiyorum. Hiç şüphe yok ki, onun komünizme gelişini aşırı derecede övdüğüm zaman da, onu döneklikle suçladığım zaman da yanılmışım: Pervanenin uçuşunu bir mimarın çizdiği resimler sanmışım.»

«Başlıca özelliği aşırı derecedeki havailiği idi. Kimisi cesaretine hayrandı, kimisi de, tam tersine, aşırı sakıntılı davrandığı için ona sitem ederdi. Oysa Pervane ne cesaretinden ötürü ışığa gider, ne de sakıntılı olduğu için insandan kaçar. André Gide ne bir kahramandı, ne de çıkarcı, o, düpedüz bir pervane idi.»

İlya Erenburg, İlya Erenburg'un Hatıraları, İstanbul, 1968, s. 215 ve 214-215.

rak, İsviçre'de zamanın moda yazarı André Gidei okuyor (*) ve Yunus'u buluyor.

Nasıl buluyor? Şöyle buluyor: «Yunus Emre'yi bulmadan önce Türk edebiyatının havasından bunalıyordum. Saz şairlerini lüzumundan fazla tekdüzen, lüzumundan fazla sade, bir kelime ile bayağı buluyordum»[87]. Divan edebiyatına gelince; Burhan Toprak şunları yazıyor: «Bu edebiyatın kendisine mahsus Cachet'si, (ayırıcı göstergesi demek istiyor, y.k.) bedi ve beyan kaideleriyle tesbit edilmiş teşbih, istiare, mecaz vesairesi; klişeleri, gül deyince arkasından bülbül, gülşen, bahar, saba; bade deyince yine arkasından bezm, saki, mahbup, canan, sağar; piyade kelimelerini sıralaması, nihayet biteviye aynı théma'ları, aynı düşünceleri gevelemesi, en büyüklerinde bile beni deli edecek kadar iğrendiriyordu.» Öyle anlaşılıyor; Burhan Toprak, halk edebiyatı ile divan edebiyatından tiksiniyor.

«İşte bu tiksinme, beni edebiyatımızdan uzaklaştırmıştı.» Böyle devam ediyor. «Sevdiğim yazarların hemen hepsi yabancı idiler. Ama onlara da bütün bütün kendimi verecek kadar ısınamıyordum. Üzerinde doğup büyüdüğüm toprak, dedelerim ve kanım beni onlardan ayırıyordu.» Öyle görünüyor, İsviçre'de Burhan Toprak'ın bir edebiyat sorunu ortaya çıkıyor.

Hastalık, sorunları artırıyor. Burhan Toprak sanatoryuma yatıyor. «Bir gün, Alp Dağları'nda, sanatoryumda, Pascal'ı okurken, aklıma, lisenin son sınıflarında hocamın aylarca okuttuğu Yunus Emre geldi. Pascal'da fevkalâde önemli bulduğum şeyleri Yunus'ta da görmüş gi-

---

(*) **«Marx'ı geliştirmek ve tamamlamak için yapılan çeşitli girişimlerde kullanılan yöntemler pek safdildir. Ostwald'ı okuyorlar, Oswald'a inanıyorlar, yeni sözcüklerle Ostwald'ı aktarıyorlar ve buna, Marksizm diyorlar. Mach'ı okuyorlar, Mach'a inanıyorlar, yeni sözcüklerle Mach'ı aktarıyorlar, buna, Marksizm diyorlar. Poincare'yi okuyorlar, Poincare'ye inanıyorlar, yeni sözcüklerle Poincare'yi aktarıyorlar, buna, Marksizm diyorlar.»**

Lenin, Collected Works, Ondördüncü Cilt. s. 342.

bıydım. İstanbul'a yazdım. On beş gün sonra Divan geldi. O günden itibaren bir dua kitabı gibi Yunus Emre Divanı'nı yanımdan ayırmadım» (*). Sonra, tüm Türk insanının, aydınının, ayırmaması gerektiğini düşünüyor.

Neden acaba? Bir yerde şunu da yazıyor: «Yunus Emre Türk ortaçağının en büyük yıldızıdır»[88]. Acaba, Osmanlı'dan önce Türk Ortaçağı'na dönme isteği mi var? Bir yerde de şunu yazıyor: «Yunus'ta maddî, concret hiç bir unsur yoktur. Her şey mücerrettir ve onlara şekil verilmemiştir»[89]. Acaba, Türk aydınının içi mi boşaltılmak isteniyor? Bir yerde şunu da yazıyor: «Ömrünün sonunda susmasının ve meçhul kalmasının güzelliğini anlayan Yunus; divanının tertip etmek zahmetine girmedi. Hatta eserini inkâr etmek büyüklüğünde bulundu»[90]. Acaba Türk aydını, susmaya ve susarak kendisini inkâr etmeye özendirilmek mi isteniyor? Çünkü, Yunus Emre propagandasını, sıradan bir kişi değil, rejimin üçüncü güçlü kişisi Fevzi Paşa'nın damadı ve Güzel Sanatlar Akademisi müdürü Burhan Toprak yapıyor.

Sözcükleri, burada, bilerek kullanıyorum: Burhan Toprak, yalnızca Yunus Emre propagandistidir. Ne Yunus'u yaratıyor ve ne de keşfediyor; her ikisi daha önce yapılıyor. Ancak Yunus Emre, 1930 yıllarının ortasına doğru, Türk aydınını kendisinden koparma girişimleri sırasında, tanınıyor ve tanıtılıyor.

Fakat «divanını tertip etmek zahmetine» katlanmayan, Burhan Toprak'ın övgüsüdür, «hatta eserini inkâr etmek» büyüklüğünü de gösteren, yine Toprak'ın övgüsü, Yunus Emre keşfediliyor. Burhan Toprak'ın Yunus Emre kampanyasından önce keşfediliyor. Kampanyaya konu

---

(*) Yunus Emre «bana, doğduğumdan beri hiç kimsenin seslenmediği gibi samimi ve içten seslendi. Gece yarısı bir çok kitapları açıp kapattıktan sonra coşkunluğum ümitsizliğe dönerken her vakit onun sesini duydum. O, bu kitabı, sanki yalnız benim için ve böyle kriz saatleri için yazmıştı.»

Burhan Toprak, Yunus Emre, İstanbul, 1972, s. 15-16, 1934 Önsözü.

olabilmesi için keşfin bir süre beklemesi zorunlu oluyor. İhtiyaç, keşfin anasıdır.

Yunus Emre'nin daha önce su yüzüne çıkarılmasına karşın, yalnızca 1930 yıllarının ortalarına doğru, bir yandan yeni düzenin oturma ve diğer yandan Türk aydınının yeniden biçimlenme süreçleri içinde kampanya haline getirilmesi ve gerçek keşfin bir sınıfsal ve ideolojik ihtiyaç la birlikte gerçekleşmesi, icatlar teorisinin, aynı anlama gelmek üzere, buluşlar kuramının bu pek bilinen ilkesini doğruluyor. Yunus'un adına bağlı idealizm saldırısı, belli bir ihtiyaca cevap oluyor.

Şimdi, Köprülüzade'nin Halka Doğru Dergisi'nde 1929 yılında yayınlanan incelemesinden söz etme sırasıdır. Aktarıyorum: «Büyük millî şairimiz Yunus Emre'nin hatırasını taziz için memleketin her bucağında ihtifaller tertip edilen bu 15 Nisan gününün ehemmiyeti, sadece, altı asır evvel ölmüş bir büyük adamımıza karşı gösterdiğimiz hürmetten mi ileri geliyor? Yoksa, Yunus'un yeni bir şaheseri mi ele geçti? Hayır... Bugünün asıl ehemmiyeti, bütün gençlik kendi anadiline, millî edebiyatına karşı duyduğu derin iştiyakı en canlı, en heyecanlı bir şekilde izhar etmesinde oldu. Türk gençliği, halka doğru gitmenin, halkın ruhunda yaşayan nihayetsiz güzellik menbalarını arayıp bulmanın, millî hayatı, millî harsı korumak için yegâne yol olduğunu, bu muazzam ihtifallerle açıkça gösterdi»[01]. Yazı, «Edebiyatımızın Yolu» başlığını taşıyor. Yunus'un, edebiyata ve Türk estetiğine yol göstermek üzere keşfedildiği anlatılıyor.

Münevver, aynı anlama gelmek üzere aydın, zaman zaman toplumsal eleştirinin günah keçisi yapılıyor. Aydını günah keçisi yapmak, belli açılardan, belli bir korkaklığı da içeriyor. Sınıfsal eleştiri ve mahkûmiyetin yok olduğu bir zamanda, aydın eleştirisi, bir sahte kahramanlığı yansıtıyor.

Köprülüzade Fuad'a uygun düşüyor ve devam ediyor: «Millî şuurun inkişaf etmediği 'kozmopolit' devirlerde, halk ile hiç alâkası olmayan sözde münevverlerin idrak edeme-

diğini, bugünkü gençlik bütün ruhuyla duyuyor. Millî şu-urun inkişafına bundan daha kuvvetli bir delil olabilir mi? Gençlik, yeni aydın yaratmanın hazinesidir; bu göz-le bakılıyor.

Önemli aktarmaya geliyorum: «Şu son senelere ka-dar, Yunus'un büyük bir şair olduğu kimsenin hatırına gelmemişti. Yalnız tekke adamları ona şair değil, daha ziyade bir mutasavvıf sıfatıyla kıymet veriyorlardı. Oku-muşların halk edebiyatına, halk şairlerine, halk zevkine karşı asırlardan beri besledikleri istihfaf ve istihkârdan Yunus da kurtulmuyordu. Hatta bundan on-on iki yıl ev-vel Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'ın büyük bir kıs-mını Yunus'a tahsis ederek ona 'büyük millî şair' ünva-nını verdiğim için, edebiyatçılarımızın bir çoğu bana gül-müşlerdi»[92]. Çok açık ve çok doğru yazıyor. Köprülüza-de'nin ilk baskısı 1919 yılında Matbaa-i Amire'de, Devlet Matbaası'nda ve kullandığım dördüncü baskısı 1981 yı-lında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan, gerçek-ten değerli, «Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar» adını taşıyan çalışmasına kadar, tekkelerin dışında Yunus bi-linmiyor ve hiç bir yerde şair olarak tanınmıyor. Böylece, Yunus'u yaratanın, altı yüz yıl bilinmeyeni ortaya çıka-ranın Köprülüzade Fuad olduğu ortaya çıkıyor.

Bunun büyük bir buluş olduğunu eklemek durumun-dayım. Köprülüzade Fuad'ın, 1919 yılında kendisine gü-lenlere karşı, 1929 yılında «zaman, bu meselede kimin haklı olduğunu meydana çıkardı» demesinin, bir ölçüde erken olmasına karşın, gerçekten pratik zaman, Köprü-lüzade'yi haklı çıkardı. Fuad Köprülü türünden şanslı bir araştırıcı yerine Burhan Toprak türünden bir kimsenin kampanya yöneticiliğini üstlenmesinden sonra, rejimin ih-tiyaçlarına uygun bir biçimde, Yunus Emre, şair ve bü-yük şair sayıldı.

John Kingsley Birge'ün «The Bektashı Order of Der-vishes» adını taşıyan çalışmasından övgü ile söz etmek durumundayım. Bektaşilik ile ilgili pek değerli bilgileri içeriyor. Aktarma yapmak gerekiyor: «Türkiye'de bugün, açık bir içtenlik ve dinsel duyguların derinliğiyle, Anado-

lu köylüsünün dilinde yazdığı için, Yunus Emre'den daha çok onurlandırılan bir şair yoktur» (*). Yunus Emre, artık yalnızca Bektaşi tekkelerinin nefesi değil, Türkiye'nin bir numaralı ve ulusal şairidir.

Burada bir parantez açıyorum: Yunus Kampanyası, Kemalist düşüncenin çok tekrarlanan bazı çizgilerini tartışılabilir duruma sokuyor. Yunus aracılığıyla Neo-Platonizmin bu kadar beyinlere kakılmak istendiği bir dönemde akılcılık eğilimi ne ölçüde sağlam tutulabilir? Ayrıca Yunus şiirlerin ulusal şiir sayılması için bu kadar yoğun bir çaba harcanırken laisizm tümüyle kabul edilebilir mi? Bu soruları temelli buluyorum. Çok daha önce sorulmuş olması gerekiyor.

Köprülüzade Fuad'ın ilk baskısı 1919 yılında yapılan ve çok büyük bölümü Yunus'un keşfine ayrılan değerli çalışmasından aktarma yaparak devam ediyorum: «Yunus'un neşrettiği tasavvufi ahlâk, evvelâ herkesi Kur'an ve Hadis'e uymağa, şer'i esaslara en ufak teferruata kadar riayete davet eder; çünkü tarikatın üssü'l-esası şeriattır. Buna riayet etmeyenler için ise ebedi azab tehdidi vardır»[93]. Bu noktada bir tartışma yoktur; olmaması gerekiyor (**). Yunus Emre ideoloji tümüyle ve bütünüyle bir dinsel düşünce oluyor.

Bir tezi yazıyorum: 1930 yıllarında sosyalizan bakış açısını kazımak için kullanılan köycülük ve Yunus ile so-

---

(*) «Every Bektashi collection of verse includes a goodly number of his poems, and every recent history of Turkish literature mentions him as important in the literary history of the Turkish people.»

John Kingsley Birge, The Bektashi Order of Dervishes, London, 1965, s. 53 ve 55.

(**) «Sufism, bir din felsefesi ve aynı zamanda İslâmın popüler dinidir. Büyük İslâm mistikleri aynı zamanda İslâmın azizleridir. Yaşamları bir menkıbedir ve havada ve anlaşılması güç düşüncelerinin yanında, bir de işledikleri mucizeleri içeren öyküleri içerir.»

R.A. Nicholson, Studies in Islamic Mysticism, Cambridge, ilk baskı 1921, 1967, s. 65.

«Tasavvufun toplum düzenine getirdiği önemli katkıyı, öyle görünüyor ki, dünya beyleri yanında, hatta üstünde bir din

kulan idealizm, 1960 yıllarında solculuk olarak ortaya çıktı. Bunu solcu olmayanlar anlayabildi (*); solcu sayılanlar anlamakta güçlük çekti.

«Sanat hakkındaki ibtidai ve mahdut telâkkilerini pek iyi bildiğimiz bizim eski tezkirecilerden başlayarak bugüne kadar -tabii aynı ibtidai telâkkiler tesiriyle- Yunus Emre'nin bir sanatkâr olduğu hiç düşünülmemiştir»[94]. Fuad Köprülü, kendisine kadar hiç bir kimsenin Yunus'u sanatkâr saymadığını belirttikten sonra ekliyor: Yunus «sanat ve sanatkârlık endişesiyle zerre kadar meşgul olmayarak sırf ruhunu, ruhî heyecanlarını, ihtiyaçlarını terennüm etti.» Yunus'un da kendisini bir sanatçı saymadığı ve sanatla ilgilenmediği ortaya çıkıyor. Fakat Köprülüzade, Yunus'u sanatçı saymaya kararlı olduğu için bir sanatçı tanımı yapıyor. «Sanatta esas şahsiyettir, en kuvvetli şahsiyetler ise, en samimi olanlardır. Demek oluyor ki Yunus'un kendi sanatkârlığından habersiz olması, onu en büyük bir sanatkâr sayabilmemize hiçbir zaman engel değildir.» Köprülüzade Fuad'a göre, bir kimse ne ölçüde sanattan ve kendi sanatından habersiz ise, o ölçüde sanatçı oluyor.

Yunus Emre, sanatının farkında değil, kırk yıl odun

---

ve mânâ aristokrasisini yoğurup şekillendirip yörüngesine oturtmuş olmasında aramak yanlış olmayacaktır. İlk zamanlarda islâmın şiddetle karşısında olduğu ruhbanlık tasavvufla beraber başka isim ve kılık altında kul ile tanrı arasına konulunca, kütle üzerinde yeni bir güç ve iktidar merkezi vücut bulmuş oluyordu.»

Sabri Ülgener, İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı, İstanbul, 1981, s. 110.

(*) «Bence imam, bizim memleketimiz için Dede'den daha az zararlıdır. Dervişin felsefesindeki uyuşturucu, uyutucu zehir imamın cennet, cehennem masallarından daha çok tehlikeli. İmam sadece batıl itikatların doğurduğu bir sürü masalı tekrar ediyor. Dede iyilik, kötülük arasındaki farkı kaldırıyor. İyiyi fenayı tablolarında boya diye kullanan sanatkâr bir Allah kavramı çıkarıyor. Bunun mantıki sonucu ne oluyor, bilir misiniz? Bu inanış, insanları zulme ve zalimlere karşı hoşgörücü, ilgisiz yapar.»

Halide Edip Adıvar, Sinekli Bakkal, ilk baskı Clown and the Daughter, 1926, s. 55.

taşıyor. Tapduk Emre'nin dergâhına giriyor. Profesör Faruk Timurtaş, 1980 yılında, Yunus hakkında hiçbir kesin bilgi bulunmadığını yazıyor: «Yunus Emre'nin nereli olduğu, nerede tahsil gördüğü, nerelerde bulunduğu, ne işle meşgul olduğu, nasıl yaşadığı hususları da meçhuldür.» Fakat Yunus'u keşfeden Profesör Fuad Köprülü, 1919 yılında, Tapduk Emre'nin Yunus'u dergâhının odunculuğuna tayin ettiğini yazıyor. Bu işi iyi yaptığını gösterecek bilgiler sağlıyor: «Fedakâr derviş, tamam kırk yıl bu hizmette bulunduğu halde eğri ve yaş odun getirdiği hiç görülmemişti»[35]. En iyi odunları, kırk yıl, Yunus taşıyor.

Kırk yıl odun taşıyıcılığını itiraz etmeden ve büyük bir sevecenlikle sürdüren Yunus için Profesör Köprülü şu bilgiyi de veriyor: «Bugün elde bulunan bütün vesikalara göre, Yunus Emre'yi ümmi bir derviş saymak icabediyor.» Kendi adına ve kendisinin yazmış olduğu bir divandan söz edilemiyor. Bilgi düzeyi anasından doğduğu düzeyi hep koruyor; «ümmi» nitelemesi buradan geliyor.

Dizelerinde geçen somut olaylardan yaşadığı dönemi çıkarmak mümkün oluyor ve böyle yapılıyor.

Yunus bir çöküntünün dervişidir.

Kaynak gösteriyorum; kaynaklar Yunus'un Moğol saldırılarının Anadolu'da yapmış olduğu sınırsız yıkıntıların çocuğu olduğunda birleşiyor. Profesör Köprülü, nerede ise tümünü Yunus'a ayırdığı Türkiye'nin ilk mutasavvıfları üzerine yazdığı kitabında bu dönemde Anadolu'yu anlatmak gereğini duyuyor. Şunları yazıyor: «Siyasî merkeziyet Birinci Alaed-Din Keykubad'dan sonra tamamiyle bozulmuş, dahili veraset kavgaları, Moğol istilâsı, Rumlar ve Ermenilerle harbler, Anadolu'nun refah ve asayişini mahvetmişti; sosyal düzenin yokluğunu gören, devamlı karışıklıklardan bıkıp ezilmiş olan halk, kendilerine bu dünyada nasip olmayan saadeti hiç olmazsa ahirette temin için tekkelere, şeyhlere koşmaktan başka bir çare bulamıyorlardı»[36]. Yıkıntı içinde halk, tekkelere koşuyor ve beyler de tekke yaptırmayı yararlı görüyorlar. Köprülüzade devam ediyor: «Mahallî geçici hakimiyetler temi-

nine uğraşan Beyler de, halkın bu umumî temayülüne uyarak, şeyhlerin maddî ve manevî nüfuzundan istifade için her tarafta tekkeler, zaviyeler yaptırıyorlar ve onlara zengin vakıflar ayırıyorlardı.» Egemenler, tasavvufu yayıyorlar, yayılmasında sakınca değil yarar görüyorlar.

Burada bir bilineni eklemek zorunlu oluyor: Anadolu'da Moğol istilâsı dönemi aynı zamanda Mevlâna'nın şiirlerinin dönemidir. Yunus ise yıkıntının çocuğu olduğu kadar dönemine egemen olan Mevlâna'nın bir kulaktan dolma öğrencisidir. Köprülüzade Fuad, burada kuşkuya yer bırakmayacak kadar açık yazıyor ve Yunus'un, büyük İran Şairi (*) saydığı Mevlâna'dan etkinlenmiş olduğunu belirtiyor: «Yunus'un sufiyane telâkkileri, bütün o devir Anadolu şair-mutasavvıflarının telâkkileri gibi, hemen doğrudan doğruya Celâled-Din Rumi'den alınmış, yahut onunla hemen aynı mahiyettedir»[97]. Böylece, Türkiye'de Türk aydınında var olan Mevlâna-Yunus ayrımına dayalı bir gerici-ilerici tartışmasının (**) öyle pek ciddi bir temeli olmadığı da ortaya çıkmış oluyor.

Yunus'un Mevlâna bağlantısı ile ilgili eklemeden sonra, Yunus Emre'nin Mevlâna ile birlikte yıkıntının ürünü olduğunu gösteren diğer kaynağa geliyorum. John Kigsley Birge şunları yazıyor: «İlk önce, az veya çok bir birliğe sahip, görkemli ve muzaffer bir devletin Moğol istilâsı

(*) «Mevlâna'nın ruhunu bütün samimiyeti, derinliği, çıplaklığıyle gösteren bu manzumelerdeki ilâhi lirizm, onu İran'ın belki en büyük mutasavvıf şairi saymağa yeterlidir ve bunun doğup gelişmesinde ise, Şems Tebrizi'nin en büyük amil hükmünde itiraf eylememek yanlış olur.»

«Mevlâna'nın Divan-ı Kebir'inde Rumca ve Türkçe bazı şiir parçalarına rastlanırsa da, bunlar onu bir Türk şairi addettirebilecek bir mahiyet ve ehemmiyette sayılamaz.»

Prof. Dr. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, ilk baskı 1919, Ankara, 1981, s. 224 ve 235 dipnot.

(**) «'Derviche Tourneur', bu iki frenkçe kelime mevleviyi anlatır efendim. Kudüm tımbırdatıp boyun kırarak fırfır dönen mevleviyi... Kafaları, ruhları ile hala bir düzen içinde yüzenlerin 'Aşk-u Cuş-u huruş ve semavata suud' gibi lâflarla şiirleştirmeye yeltendikleri bir yasak ayin dönüşünü; egzotizm

önünde yıkılması ve bunu izleyen savaşların getirdiği siyasal güvenlik eksikliğine tanık olma, doğallıkla, bir güvensizlik ve insan yaşamının fani olduğu duygusuna yol açtı. Yaşanılan dünyadan hoşnuttsuzluk ve bu yaşamı aşan bir Güzel için duyulan yakıcı özlem, birçoklarını öbür dünyaya yönelik bir dinsel mistisizmde sığınak aramaya götürdü. Başka sözlerle, bu yüz yıl, moralleri en yüksek olanları bile, dinsel bir bağlanışta iç huzur aramaya iten bir toplumsal rahatsızlık dönemi oldu»[98]. Yaşanılan dünyada güzelin olabileceğine umutsuzluk, her türlü mücadeleden kaçış ve çok uzakta bir Güzel'e bağlanma, dönemin genel anlayışı sayıldı. Yunus, başkalarıyla birlikte, bu anlayışı yansıtıyor. Yunus, bu anlayışın köylü ozanıdır.

Yunus, başkaldırısız bağlanmanın ozanı oluyor.

1930 Türkiyesi, başkaldırmadan bağlanan aydınlar yaratma ihtiyacını duyuyor.

Bu alt bölümü ve bu bölümü bitiriyorum. Son olarak Köprülüzade Fuad'ı aktarıyorum: «Yunus Emre'nin sanatı tamamiyle millî, yani tamamiyle Türk bir sanattır

---

meraklılarının 'ah bunda ne harikulâde bir Şark dansının koreografi unsurları var' dedikleri bir tarikat raksını..»

. «Bütün aydınların dikkatlerine arz ederiz: Türk büyüklerinin türbelerinin ziyaretlere açılması kararıyla başlayıp, Mehter takımının ortaya çıkışı ile devam eden ve bu mevlevi gösteri-ayini ile gelişen hareketin, nerelere kadar gideceğini ne zaman, nasıl düşüneceğiz?»

Derviche Tourneur, Forum, Cilt 2, Sayı 19, 1 Ocak 1955, s. 4 ve 5..

«Bu çöküntü devrinde halk, nasıl kendini avutmak için mistik kanaatleri benimsemek zorunda kalıyorsa beyler de, geleceklerini erenlerin himmetine havale etmek ve halkın kabul ettiği velileri benimseyerek halkı kendilerine bağlamak zorundaydılar. Şeyhler, bu karışık devirde iki taraflı oynuyordu: Beyler, onlar vasıtasiyle halka nafiz oluyordu, şeyhlerse hem beylere nüfuz ederek halk üzerinde bir otorite kuruyorlar, hem halk üzerindeki otoriteleriyle beyleri nüfuzları altına alıyorlardı ve böylece sema meclislerinde devir dönmede ve Mevlâna'nın reel ve insancı reformu, mistik bir ifham altına girmede, halkçı Mevlâna'nın torunları, aristokrasinin mümessilleri olmada ve Mevlevilik kurulmadaydı.»

Abdülbaki Görpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul, 1953, s. 13.

ki, bunu tahlil edecek olursak başlıca iki büyük ve esas unsura rast geliriz: Biri, Yunus'a tasavvufî ve ahlâkî esaslarını veren İslami-Néo-Platoniste unsur ki, Yunus'un eserlerinde esası, fond'u, teşkil eder; diğeri, lisanını, edasını, veznini, şeklini veren millî unsur ki, şekli, form'u, teşkil eder. Şekil ile esas biribirinden ayrılamaz -ve ancak tecrid ile tahlili mümkün- olduğu için, bu iki unsur, Yunus'un şahsiyetinde o suretle biribirine kaynaşmıştır ki, ondan vücude gelen sanat tamamiyle millî, yani zevk bakımından tamamen Türktür»[99]. Açık olmalı, idealizm, çeşitli giysi değişiklikleri içinde (*) ancak özünü değiştirmeden Türkiye'ye geliyor ve resmî bakış açısı oluyor.

(*) Başka bir yerde Kemalist Estetik olarak nitelediğim bakış açısı, Köprülü'nün ikilisinin tersine dayanıyor. Kemalist Estetik, biçimi Avrupa'dan almayı, özü yerel malzemeden kullanmayı anlatıyor.

Yunus ile İdealizm Saldırısı

TASAVVUF İÇİN ENAZ BİLGİ

Enaz bilgiyi önce şiir ile verebiliyorum (*). Tanrı aşkı ön plana çıkıyor. Tanrı aşkı aynı zamanda var olmayı belirliyor.

(*) *Profesör Dr. Faruk Timurtaş, Yunus Emre Divanı, Ankara, 1980, s. 209-210.*

Burhan Toprak baskısı, bugünkü Türkçeye göre düzeltilmiş; ayrıca Yunus'un olmayan dizeler var.

/Aşkın aldı benden beni, bana seni gerek seni/Ben yanarım dün il günü, bana seni gerek seni/Ne varlığa sevinirim, ne yokluğa yerinirim/Aşkın ile oynarım, bana seni gerek seni/

Burhan Toprak, Yunus Emre, İstanbul, 1972, s. 124.

Işkun aldı benden seni bana seni gerek seni
Ben yanarım düni güni bana seni gerek seni

Ne varlığa sevinürem ne yokluğa yerinürem
Işkunıla avunuram bana seni gerek seni

Işkun aşıkları öldürür ışık denizine toldurur
Tecelliyile toldurur bana seni gerek seni

Işkun şarabından içem mecnun olup tağa düşem
Sensin dün ü gün endişem bana seni gerek seni

Sufilere sohbet gerek ahilere ahret gerek
Mecnunlara Leyli gerek bana seni gerek seni

Eğer beni öldüreler külüm öğe savuralar
Toprağum anda çağıra bana seni gerek seni
Yunus'durur benüm adum gün geçdükçe artar odum
İki cihanda maksudum bana seni gerek seni

Sonra bir paragraf aktarıyorum. Paragrafı önce İngilizce (*), sonra da Türkçe veriyorum.

Innumerable are the ways to God, yet the Way is but a single step: 'Take one step out of theyself, that thou mayst arrive at God.' To pass away from self (faná) is to realise that self does not exist, and that nothing exists except God (tawhid), The Tradition, 'He who knows himself knows his Lord', signifies that he who knows himself as not-being (ádam) knows God as Real Being (wujud). This knowlegde cannot be obtained through the intellect, since the Eternal, and Uncreated is innaccessible to that which is created; it cannot be learned, but is given by divine illu-

---

(*) *R.A. Nicholson, Studies in Islamic Mysticism, Cambridge, ilk baskı 1921, 1967, s. 50.*

mination. The organ which receives it is the 'heart' (qalb or dil) a, spiritual faculty, not the heart of flesh and blood.

Tanrıy'a giden yollar sayısızdır, yine yol yalnızca bir adım: 'Kendinden bir adım dışarı çık, Tanrı'ya ulaşabilirsin.' Kendinden çıkıp yokolma (fena), kendinin olmadığını ve Tanrı'dan başka hiçbir şeyin varolmadığını anlamaktır (Tevhid). 'Kendini bilen Efendisini bilir' geleneği, kendisini yokluk olarak bilenin (adem), Tanrı'yı Gerçek Varlık olarak bilmesini anlatıyor (vücud). Bu bilgi, akıl yoluyla elde edilemez, çünkü, Ebedi ve Yaratılmamış, yaratılmış olana açılmaz, bu öğrenilemez, yalnızca kutsal aydınlanma ile verilir. Onu alan organ kalptir (kalb veya dil), et ve kandan olan kalp değil, bir ruhsal organ.

Burada geçen «dil» sözcüğünün, Türkçedeki «dil» olmadığını, Farsça gönül ve kalp anlamına geldiğini eklemek gerekiyor.

Enaz bilgiyi, Türkçe şiirler yazan Şah İsmail'in, Hatayi, iki dörtlüğü ile tamamlıyorum (*). Bu dörtlükler, tasavvufda klasik düzeyinde oluyor.

Şeriat öğrendim binbir at içün
Hakikat öğrendim aynı zat içün
Marifet öğrendim bu sıfat içun
Tarikat hizmet ittüm ezelden

Şeriatın ince yolları vardır
Hakikatün derin gülleri vardır
Marifetin gonce gülleri vardır
Bülbülüm gülşende öttüm ezelden

(*) Saadettin Nüzhet, Bektaşi Şairleri. İstanbul. 1930, s. 151.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Atatürk Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, Birinci Cilt, s. 719
2 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 19
3 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbinin Esasları, İstanbul, 1951, s. 37
4 ibid., s. 43
5 Yunus Nadi, Ankara'nın İlk Günleri, İstanbul, 1955, s. 95
6 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, op. cit., s. 953
7 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, s. 5
8 Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970, s. 17?
9 Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1964, s. 92
10 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1979, s. 227
11 Mehmet Kaplan ve diğerleri, Atatürk Devri Fikir Hayatı II, Ankara, 1981, içinde, s. 186
12 Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler 1924-1930, Ankara, 1972, s. 66-67
13 General Ali Fuat Cebesoy, Gn. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları, İstanbul, 1957, s. 30-31
14 ibid., s. 35
15 Mahmut Goloğlu, op. cit., s. 130
16 Kandemir, İzmir Suikastının İç Yüzü, İstanbul, 1955, s. 71
17 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Üçüncü Cilt, İstanbul, 1970, s. 89.
18 M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, İkinci Kitap, Ankara, 1965, s. 13-14.
19 ibid., s. 58
20 Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970, s. 182
21 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, op. cit., s. 225
22 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 239
23 ibid., s. 266
24 Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1974, s. 1203
25 Falih Rıfkı Atay, op. cit., s. 168

26 ibid., s. 73
27 M. Tayyib Gökbilgin, op. cit., s. 187
28 ibid., s. 10
29 Doğan Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, Birinci Kitap, İstanbul, 1974, s. 259-260
30 ibid., s. 266-267
31 ibid., s. 276
32 Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1969, s. 3
33 ibid., s. 91
34 ibid., s. 114
35 A. Suat Bilge ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, Ankara, 1969, s. 6-7
36 İslâm Ansiklopedisi, Birinci Cilt. s. 725
37 Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul, 1969, s. 62
38 Ruşen Eşref, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat, Yeni Mecmua, Cilt III, 1918, aynı zamanda, M Kaplan ve diğerleri, Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, 1981, s. 23
39 ibid., s. 8
40 ibid., s. 31
41 ibid., s. 49
42 M. Larcher, La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale, Paris, 1926, s. 210
43 Ruşen Eşref, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal, op. cit., s. 4
44 M. Larcher, La Guerre Turque, op. cit., s. 209
45 ibid., s. 92-94
46 ibid., s. 109
47 M.Z. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Mecmua, Mart 1919, aynı zamanda, Mehmet Kaplan ve diğerleri, Devrin Yazarlarının Kalemiyle, op. cit., s. 84
48 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, op. cit., s. 13
49 Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Ankara, s. 113
50 ibid., s. 208
51 Prof. Dr. Sinan Sinanoğlu, Türk Hümanizmi, Ankara, 1980, s. 47
52 Niyazi Berkes, Türk Aydınlarının Özellikleri Üzerine Düşünceler, Yön, 1965, Sayı 119, s. 8
53 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 491
54 Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, İstanbul, 1959, s. 30
55 Halide Edip Adıvar, op. cit., s. 15
56 Ahmet Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, Ankara, 1955, s. 18
57 ibid., s. 362

58 ibid., s. 98
59 Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, İstanbul, 1945, s. 24-25
60 Vecihi Timuroğlu, Ahmet Kutsi Tecer, Ankara, 1980, s. XVI
61 Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ankara, 1962, s. 67
62 Falih Rıfkı (Atay), «Bizim Köy», Kadro, Yıl 1933, Sayı 18, s. 15-16
63 Ülkü, «Köy Anketi», Yıl 1933, Sayı 5, s. 363
64 Nusret Kemal, Köy Seferberliğine Doğru, Ülkü, Yıl 1933, Sayı 5, s. 356
65 Mehmet Saffet, Köycülük Nedir? Ülkü, Yıl 1933, Sayı 6, s. 422
66 ibid., s. 428
67 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tongunç, İstanbul, 1970, s. 52
68 ibid., s. 52
69 İsmail Hakkı Tonguç, Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy, ilk baskı 1939, İstanbul, 1947, s. 7
70 ibid., s. 10
71 ibid., s. 11
72 İsmail Hakkı (Tonguç), İş ve Meslek Terbiyesi - Bir Taslak, Ankara, 1933, s. 8
73 ibid., s. 53-54
74 ibid., s. 150
75 ibid., s. 13
76 Engin Tonguç, op. cit., s. 55
77 İsmail Hakkı Tonguç, Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy, op. cit., s. 21
78 Şevket Gedikoğlu, Köy Enstitüleri, Ankara, 1971, s. 28
79 Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul, 1977, s. 115
80 Orhan Veli, Bütün Şiirleri, İstanbul, 1982, s. 185
81 ibid., s. 190
82 Asım Bezirci, Orhan Veli, İstanbul, 1979, s. 119
83 Orhan Veli, Bütün Şiirleri, op. cit., s. 181
84 Prof. Dr. Faruk Timurtaş, hazırlayan, Yunus Emre Divanı, Ankara, 1980, s. III-IV
85 Burhan Toprak, Yunus Emre, İstanbul, 1972, s. 27
86 ibid., s. 28
87 ibid., s. 13
88 ibid., s. 17
89 ibid., s. 29
90 ibid., s. 30-31
91 Köprülüzade Fuad, Edebiyatımızın Yolu: Yunus Emre'nin Çocukları,

Mehmet Kaplan ve diğerleri. Atatürk Devri Fikir Hayatı II. Ankara. 1981. s. 145

92 ibid., s. 146

93 Prof. Dr. Fuad Köprülü. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara. 1981. s. 301

94 ibid., s. 332

95 ibid., s. 260

96 ibid., s. 204

97 ibid., s. 305

98 John Kingsley Birge. The Bektashı Order of Dervishis. London. 1965. s. 27

99 Prof. Dr. Fuad Köprülü. op. cit., s. 337

Üçüncü Bölüm İçin Birinci Ek

«DOKTOR, İNDİRİRİZ BİNDİRİRİZ»

Mustafa Kemal

Bu akşam sofra hususî, tenha, ve sakin. Meğer bu sükûn bir ihtilâl saklıyormuş. «Mutat zevattan başka yalnız rahmetli Celâl Sahir ve ben varız.»

Doktor Reşit Galip'te tabiî olmıyan dolgun bir hal var. Gözleri kıvılcım saçıyor. Bütün vücudu bir elektrik bataryası gibi hassasiyet içinde. Dokunulsa ateş alacak.

İçinde kaynaşan heyecanını gizliyemiyor. Nihayet dayanamadı ve sözü Halkevlerinden açtı. (O tarihte partı umumî idare heyetinde, Halkevleri onda idi.) Temsil kollarında kadın rolleri için kız lisesinden kendi arzu ve rızalariyle seçilen amatör sanatkâr öğretmenlere Maarif Vekili Esat Bey'in izin vermediğinden şikâyete başladı.

Reşit Galip istikbaldi... Esat Bey mazi... Bu şikâyet yeni ile eskisinin çarpışması idi.

Tiyatro, eski Yunanlılardanberi, insanlık için, ve kültür milletleri için, bir hikmet ve sanat kaynağı, bir entellektüel hürriyet akademisi, bir millî, insanî eğitim müessesesi olmamış mıydı? Ve Halkevleri temsil kolları bu gayelerle kurulmamış mıydı? Kadın bu kültür hareketinin nasıl dışında bırakılabilirdi?

Reşit Galip'te bu düşünceler hâkimdi. Bunlar Atatürk'ün düşünceleriydi. Reşit Galip onun yolunda, onun açtığı çığırda yürüyordu. Bunu ve Atatürk'ün kendisine itimadını bildiği için, serbest ve cesur konuşuyor, ve gençlik heyecanını frenliyemiyordu. Gittikçe ateşlenen bir ede

ile sesini perde, perde yükseltti, ve sertleştirdi. Atatürk büyük bir itidal ve sükûn ile :

— «Merak etmeyin, hepsi düzelecek.» diye doktoru yatıştırmak istedi, fakat bu teminat onu tatmin etmedi, bilâkis heyecanı şiddetlendi, feveran halini aldı, ve nihayet bomba gibi patladı :

— «Kabahat hep sizde.. Hocam diye cahilleri başımıza koydunuz!»

Atatürk, Reşit Galip'i çok severdi. Zekâsını, çalışma kuvvetini, dinamikliğini, inkılâpçılığını, vatanseverliğini, ve kendisine bağlılığını görmüş, onu samimiyetine almıştı. Onu çok sevdiği için nazını da çekerdi. Sevdiklerinin nazını çekmek Atatürk'ün kalbinin bir ihtiyacı idi. Fakat bu sert ittiham onu kalbînden vurdu. «Sizi bir kere daha sabır ve sükûna davet ederim. Arzularınız olacaktır.» dedi. Doktor Reşit Galip o kadar dolgundu ki, nefsine ve sözüne hâkim olamıyor, şikâyet oklarını birbiri ardından, bir yaylım ateş gibi, Atatürk'ün başına fırlatıyordu. Sofrayı ve oturanları trajik bir hava boğuyor, kimse nefes alamıyordu. Atatürk muztaripti, fakat vakarını, ve soğukkanlılığını kaybetmedi. Ve bir arslan kendini ısırmağa kalkışan yavrusunu okşar gibi, sakin ve müsamahalı bir eda ile: «Siz böyle konuşmakta devam ederseniz, ben size muhatap olamamakta mazurum,» dedi. Reşit Galip kendini büsbütün kaybetti, çünkü o bir heyecan adamıydı, ve yumruğiyle masaya vurarak, şiddetle bağırdı :

— «Beni kovuyor musunuz? Burası milletin malıdır. Allah da gelse beni buradan kovamaz!..»

Bu, trajedinin son haddini bulduğu en nazik andı. Acaba Atatürk şimdi ne yapacaktı?.. Çanakkale denizlerini İngiliz armadasına mezar yapan, Yunanlıları Anadolu'dan denize döken, Sevre esaret muahedesini parçalıyan, Lozan'da, üç asırlık bir inkıraz devrinden sonra, ilk defa yeniden, Avrupa emperyalizmini dize getiren, yurt içinde bütün asırlık zincirleri kırarak, esir bir halktan hür ve müstakil bir millet yaratan büyük Fâtih'e, kendi eliyle yetiştirdiği, sevdiği, ve güvendiği evlâdı, ne kadar sâf ve samimî de olsa, görünüşte işte meydan okuyor ve

istemiyerek de olsa, gururunu yaralamış oluyordu. Şimdi o ne yapacaktı?.. Diktatörler böyle hâdiselerde ne yaparlardı?..

Hayret!.. Koltuğunu geriye itti, yaralı bir arslan gibi, ayağa kalktı, ve :

— «O halde ben buradan giderim,» dedi, ve sofrayı terkederek, yandaki yatak odasına çekildi. Bu gidişte Dumlupınar Meydan Muharebesi'ni kazanan muzaffer serdarın insan büyüklüğünü çizen bir heykel ihtişamı vardı.

Doktor Reşit Galip şimdi sinir buhranları geçiriyor, söyleniyor, ve ağlıyordu. Çok muztaripti. O bu neticeyi istememiş fakat bir kaza oku yayından çıkmıştı. Arkadaşları, okşıyarak ve yalvararak, onu sofradan kaldırdılar, ve Erenköyü'ne evine gönderdiler.

Bir müddet sonra Atatürk, doktoru Maarif Vekili yaptı. Bu tâyin, Atatürk'ün o sofra isyanına bir mukabelesiydi. Aynı zamanda, bu, Reşit Galip'in saatiydi. Eski Darülfünun lâğvedilecek, ve yeni üniversite kurulacaktı. Bu bir büyük inkılâptı: Eski müderrislerin çoğu çıkarılacak, yerlerine genç yeniler ve Alman mütehassısları getirilecek, üniversite modernleştirilecekti. Bu ağır ve nazik iş için Doktor Reşit Galip kuvvetli bir eldi.

Reşit Galip Maarif Vekilliğinden ayrıldıktan sonra, uzunca bir müddet Atatürk'le dargın kaldılar. Bir gece Çankaya'da, Atatürk, birdenbire, «Doktor ne yapıyor? Çağıralım,» dedi. Bu anî hatırlayışta bir sürpriz gizlendiğini sezen, ve Atatürk'ün arkadaşlariyle olan münasebetlerinde daima iyi hava esmesine dikkat eden Bayan Afet :

— «Paşam, şimdi vakit geç. Saat iki. Başka bir akşam çağırtırız,» dedi. Fakat Atatürk fikrini değiştirmedi, ve doktor gelince, şen, şatır, ayağa kalktı :

— «Gel bakalım, doktor, seni çok özledim,» dedi. Doktoru kucakladı, öptü. Doktor sofrada açılan yere oturdu. Sıhhatine içildi. Bir müddet sonra, içeriye iki asker geldi. Atatürk askerlere şu emri verdi :

— «Beyefendiyi omuzlarınıza alın, bana getirin.» Askerler ellerini biribirine bağladılar, doktoru oturttular, ve Atatürk'ün yanına götürdüler. Atatürk tekrar ayağa kalk-

tı, doktoru kucakladı, öptü, ve askerlere :

— «Gene yerine götürün!» emrini verdi.

Ve Atatürk :

— «Doktor, dedi, işte biz böyle bindiririz, ve indiririz!»

Bu bir ders mi, bir sitem mi, bir azizlik mi, bir şaka mıydı?. Herhalde Atatürk'e has bir şeydi, ve sevdiği Reşit Galip'e karşı kayıtsız kalamıyacağını ve onu unutamıyacağını gösteriyordu. Ve bundan sonra sofra neş'e içinde geçti.

Hasan Çambel anlatıyor.
Ahmet Şevket Elman, Dr. Reşit Galip, Ankara 1955, s. 239-241.

Üçüncü Bölüm İçin İkinci Ek

TÜRKİYE'NİN KURTULUŞUNDA BOLŞEVİK İLGİSİ ÜZERİNE KISA NOT

Kemal Paşa'nın, Enver Paşa'nın 26 Ağustos 1920 tarihli mektubunu verdiği bir cevap var, bununla başlıyorum. Enver, Moskova'dan yazıyor, Kemal Paşa, cevabını Ankara'dan gönderiyor.

«Kardeşim, Avrupa ahvali umumiyesine ve Şark'ta icrasına tasmim ettiğiniz teşkilât ve neşriyata dair 26 Ağustos 1920 tarihi ile Moskova'dan gönderdiğiniz mektubu aldım» (*). Kardeşçe bir başlangıcı içeren bu mektup, önemli bir politik değerlendirmeyi yansıtıyor: «Şark alemi üzerinde bilâ istirkap manevî nüfuzunu tesise ve umumi harp yüzünden memlekette bozulan iktisadî muvazeneyi bu suretle iade ederek Bolşeviklik cereyanını Garbi Avrupa'da imhaya çalışan İngiltere Hükümeti'nin pek mahirane olan bu azim teşebbüsüne fiili ve ciddi bir suretle mümanaat ve mukabele edebilecek yegâne İslâm hükümeti Türkiye Devleti olduğu için Garp emyeryalizm ve kapitalizminin en ziyade taarruz darbeleri bittabi Anadolu üzerine tevcih edilmiş bulunuyor.» Kemal Paşa'nın mektubu, birincisi, İngiltere'nin Batı'da bolşevizmi ortadan kaldırmak isteği; ikincisi, Doğu'da Türkiye'nin bu imha planının karşısına çıktığını, üçüncüsü, bu nedenle, Bü-

---

(*) *General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, s. 55.*

yük Britanya İmparatorluğu'nun en büyük taarruz darbelerini Türkiye'ye ayırdığı görüşlerini açıklıyor.

Bolşevik İhtilâli'nin bir değişikliğe yol açtığı görülüyor. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa tarihi, Rusya'nın Türkiye'yi zayıflatarak genişleme girişimleri ile Birleşik Krallık ile Fransa'nın, çeşitli pazarlıkları içine alan zigzaglara rağmen, buna karşı çıkmalarını yazıyor. Bolşevik İhtilâli, bunu tersine çevirerek, İngiltere'ye karşı müttefik ve güçlü bir Türkiye'yi gerektiriyor.

Bu gerek, emperyalizme karşı bir varolma savaşı veren Sovyet iktidarı için çok can alıcı bir politika oluyor.

Bunun anlamı açık, yine de üzerinde durmakta yarar var. Genç Sovyet iktidarı için, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve toprakları üzerinde çeşitli devletlere gebe Türkiye'deki rejimin iç yapısı pek önemli değil. Önemli olan emperyalizme karşı güçlü bir Türkiye'nin olmasıdır. Bunun, Sultan'ın başta bulunmasıyla veya başında yine Enver'in bulunduğu saf bir İttihatçı hareketle veya yavaş yavaş ismini alan Kemalist İhtilâl ile gerçekleştirilmesi o kadar önemli değil.

Türk aydınının teorik sığlığı, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde hiç bir ideolojinin egemenliğe sahip olmaması, bolşevik politikasına bir özgürlük sağlıyor.

Kurtuluş Savaşı, mümkün olan en geniş istihbarat ile yürütülüyor. Ankara'daki Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 8 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'dan uzun bir istihbarat raporu alıyor. Bunu Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa'ya aktarıyor. Kâzım Paşa, şifre telgrafı, daha sonra, yayınlıyor. On altı maddeden oluşan istihbaratın en önemlisi olan on altıncı maddesi aynen şöyle: «Rus Bolşevikleri Kırım'da Bahçesaray umuru şarkiye şubesi teşkil etmişler. Dersaadet'e (İstanbul'a, y.k.) bir adam yollamışlar. Bu adam bizden bir-iki murahhas istiyor. Teklifi hilâfet ve esasatı diniye beynelislâm bilinecek şeydir. Bizim istediğimiz derhal demokrat bir idare-i hükümet teşkili, amele ve köylünün himayesi

için teşkilâtın icrası ve idareye iştirakleri olsun, büyük sermayeler ve imtiyazlar, şirketler, bankalar, cemaat namına devrolunsun. Türklere nakden Kırım'da altın gümüş olarak ihzar etmişler. Muavenet ve harekâtı müştereki askeriye icrasında yardıma hazırlar. İngiliz ve Fransızlar memleketimizden tard olunsun. Biz bir murahhas yollayacağız. Şartlarımız hemen aynı şeyler. Fakat murahhas imzaya mezun olmayıp kararını bize yazacak. Alacağı mezuniyet üzerine imza edecek. Bu da sizin tasvip ve kabulünüze göre olacaktır. İsmi sonra yazılacaktır. Bolşevikler büyük kuvvetlerle Moskova etrafında seferberlik yapıyorlarmış. Maksatları belli değilmiş» (*). Bolşeviklerin İstanbul'a işbirliği için temsilci gönderdikleri zaman, henüz Anadolu'daki hareketi ciddiye almaları için bir neden görünmüyor. Hilâfeti saklı tutan islâmî temellerde bir hükümet öngörülüyor.

Burada Hacim Muhittin'in günlüğüne, 11 Ekim 1919 tarihinde kaydettiklerini aktarıyorum: «Esad da bir çok şeyler anlattı. Dersaadet'e on beş gün evvel Lenin ve Trocki tarafından yedi Rusyalı gönderilmiş, bunlar Balıkesir ve Mustafa Kemal ile temasa memur imişler. Halbuki bunlar muvaffak olamadıkları için arkasından Abdullah Bey veya Efendi namında bir Tatarı, Ruslara hitaben bir takbihname ile göndermişler. Abdullah bilhassa Esad ile temas edip ve bizimle görüşmek istemiş fakat Esad korkmuş ve görüşmemiş» (**). Bolşeviklerin, Türkiye'de direnişi örgütleyen bütün akımlarla ilişki kurmak istedikleri anlaşılıyor.

Devam ediyor: «Hatta kendisine bolşeviklik efkârıyle demokrasi fikirlerini mecz ederek propaganda yapmak üzere bir gazete çıkarmak için 3000 lira dahi verecek olmuşlar ve Almanlar tarafından İstanbul'da gömülen 2500

(*) *Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, s. 74.*

(**) *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları 1919-1920. Ankara, 1967, s. 84-85.*

silâh ile parayı teslim edebileceklerini bile söylemişler.» Almanlar da, İngiltere düşmanlığı ile olmalı. bu silâhların yerlerini Sovyetlere bildiriyorlar. Esad denilen kişi korkuyor, uzak duruyor.

Uzak durmayanların olduğu sonucu çıkıyor: «Ha, bu Ruslar Ittihatçılarla da temas etmek istemişler! Esad da yine bilvasıta Hakkı Tarık'ı tavsiye etmiş. Ve zannediyorum ki Hakkı Tarık bunlardan biraz muavenatı nakdiye görmüş. Çünkü iki gün evvel parasızlıktan bahsederken üç gün sonra teşkilât için para bulduklarını söylüyormuş!»

Burası, açıklığa kavuşturmak istediğim çizgilerden birisini meydana getiriyor. Türkiye Üzerine Tezler'de, Türkiye Sovyetler Birliği ilişkisini, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, kesinlikle Türkiye-Sovyetler Birliği-Büyük Britanya üçgeni üzerinde çözümlemek gerektiğini yazdım. Burada, kısaca, yazdıklarımı tamamlamak durumundayım. Ilginç bir ilişki var, Kâzım Paşa, belgesel İstiklâl Harbimiz'de, «Bir heyetimiz Moskova'da Ruslarla müzakerede, daha büyük bir heyetimiz de Londra'da İtilâf Devletlerile müzakerede» diye yazıyor. Bunu tersinden gözlemek de mümkün oluyor; Moskova'da Türk-Sovyet görüşmeleri sürerken, Londra'da çok önemli Sovyet-İngiliz ticaret görüşmeleri yapılıyor. Her iki anlaşma aynı tarihte imzalanıyor.

Türk burjuva kurtuluş hareketine katılanların, Bolşevik sistemden bir sınıfsal endişe taşıdıklarını söylemeğe bile gerek yok. Genç Sovyet iktidarı ise, Türkiye'nin, kendi aleyhine bir biçimde, başta İngiltere olmak üzere Batı'nın büyük kapitalist devletleri ile anlaşmasından korkuyor. Türkiye için propagandası yapılan ve kurtuluş hareketine katılan aktörlerin pek çoğunun benimsediği Amerikan mandasının Kafkasya'ya kadar uzatılması yönünde görüşlerin açıklandığı biliniyor.

Bir yandan Kemalist örgütlenmenin yenilgiye uğraması ve diğer yandan Kemalist liderliğin İngiltere ile anlaşabileceği ihtimalinin saklı tutulması, Sovyet iktidarını, Türkiye'de kendisiyle işbirliği yapmaya hazır bütün ör-

gütlenmelere açık bir hale getiriyor. Bu örgütlenmelerin içinde, eğer Sovyetler ile karşılıklı yardımlaşmaya istekli olması halinde, Sultan'ın çevresinin bile girebileceğini düşünüyorum.

Buradan bu dönemi Sovyet Rusya'da geçiren Valâ Nureddin'in değerlendirmesine geçiyorum. Va-Nu, bir yerde, «öğrendiklerimi özetleyeyim» diyor ve özetliyor: «Şayet Mustafa Kemal hareketi bozguna uğrasaydı, bozgunun ardından bozgunlar gelseydi İttihatçılar, Rusya'da düşmana karşı koyacak ikinci bir dalga hazırlamak emelindeydiler. Lenin'in yardımıyla (*). Bu, Sovyet ülkesinden Kurtuluş Hareketi'ne raporlar gönderen İbrahim Tali'nin yazdıklarıyla da doğrulanıyor. İbrahim Tali'nin, 1921 yılı başında gönderdiği ve Bolşevik ilişkilerine ışık tutan bir raporunu bu eke ulak olarak veriyorum.

Enver'in kurduğu Teşkilât-ı Mahsusa'nın başkanlarından Hüsamettin Ertürk, bir başka Bolşevik ilgisini anlatıyor. Verdiği bilgilerden Moskova'dan gelen ve İstanbul'da ilişki arayan bir Bolşevik delegenin bu ziyaretinin tarihi, Ankara'da Millet Meclisi'nin açılışından sonraki bir zamana rastlıyor. Hüsamettin Ertürk, «İstanbul'da İtilâf Devletleri ajanları ile bizim müsellah Müdafaa-i Milliye Grubumuzun adamları arasında bu gizli mücadele devam ederken bir gün Bulgaristan tarikiyle Moskova'dan İstanbul'a gelmiş bir bolşevik murahhasın benimle görüşmek istediğini haber vermişlerdi» diye yazıyor (**). «Kabul ettim.»

Anlatıyor: «Bu konuşmayı bizim gibi gizli teşkilâtımıza dahil mektep hocası ve Tasvir-i Efkâr muharrirlerinden bulunan Ahmet Hamdi Bey'in (Başar) Fatih civarındaki hanesinde yapmıştık. Fransızca yapılan bu mükalemeyi Ahmed Hamdi Bey'in refikası Şükufe Nihal Hanımefendi'nin delâletiyle mükemmelen başarmış ve iki ta-

---

(*) *Valâ Nureddin, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1795, s. 159.*

(**) *Samih Nafiz Tansu, anlatan Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1969, s. 250.*

raf da birbirine mükemmelen meramını anlatmıştı.» Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı, Bolşevik delegenin getirdiği öneriyi de yazıyor: «Ankara'da kurulmuş olan yeni hükümet, komünist prensipleri kabul etmiş, bunu Büyük Millet Meclisi Reisi olan Şefiniz Mustafa Kemal Paşa da ifade etmiştir. Hatta Rusya'ya bu hususta teminat vermek üzere Moskova'ya da bir heyet gönderilmiştir. Şimdi sizin de İstanbul'da gizli teşkilâtınıza, komünist rejimin prensiplerini tamim etmenizi ve bu rejime uygun şubeler açmanızı istiyoruz. Ancak bu suretle gerek Bolşevik Rusya ve gerek Kemalist Türkiye müşterek bir düşmana karşı bir tek cephe haline gelmiş olacaklardır.» Ertürk, «komünist murahhasın bu sözlerine» içinden güldüğünü, ancak açıkça reddetmeyerek atlatmayı tercih ettiğini de ekliyor.

Bir özet yapabilirim: «Sovyet İktidarı, henüz birliğini kuramamış kurtuluş mücahidlerinin tüm örgütlerine işbirliği önerisini iletiyor.

İstanbul'dan Doğu'ya geçebilirim. Ankara'da Resmî Komünist Fırkası'nın kurulmasından bir ay kadar önce, Doğu'da Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Paşa, «Rus Sefareti Heyeti» ile bir önemli görüşme yapıyor ve 14 Eylül 1920 tarihinde bir şifre telgrafla görüşme sonuçlarını Ankara'daki «Meclisi Millî Riyasetine» bildiriyor. Bu görüşmede Sovyet Heyeti'nde bulunan Başkâtip Opmal, Türk Komutana, şunları öneriyor: «Türkiye'nin bugünkü halk hükümeti ahaliye propaganda yapmayı muvafık bulmuyorsa bir Türkiye Komünist Fırkanın alenî çalışmasına müsaade etmelidir. Ta ki Rus Sovyet Hükümeti de görsün ki Türkiye'de emperyalist hükümeti aleyhine çalışılıyor» (*). Bundan sonra da ekliyor: Esasen Anadolu'nun her tarafında Komünist Teşkilâtı'na girmiş kimseler vardır. Fakat gizli bulunuyorlar, açık çalışmaktan korkuyorlar.» Resmî Komünist Fırkası'nın tarihsel amaçlarından birisi de, her halde, bunları ortaya çıkarmak oluyor.

(*) *Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz. op. cit., s. 883.*

Sovyet Elçilik Kurulu Başkâtibi Opmal'ın önerilerine Kâzım Paşa'nın verdiğini ileri sürdüğü cevap, açıklayıcılık düzeyi yüksek olduğu için, aktarmaya değer: «Memleketimiz dahilinde açıktan açığa bolşevik propagandasına henüz başlanmaması ve bolşevik kavaidinin bilinmemesi kabahati daha ziyade Moskova'nındır. İngiliz, Fransız, Yunan ve hilâfet kuvvetleriyle muharebe ediyoruz. Halbuki daha iki millet arasında imzalanmış bir şeyimiz olmadığı gibi şark yolu da emperyalist Taşnaklar elinde kapalıdır.» Türkiye, sosyalizan görüşlerin özgürce açıklanabilmesi için, önce anlaşma ve sınır düzeltmesi istiyor (*). Bunu elde etmekte gecikmiyor.

Kâzım Paşa'dan bir aktarma daha yapmam gerekiyor. Anı-tarih kitabında, 1921 yılı Ocak ayının onbirinde ziyaretine gelenler olduğunu yazıyor. Şöyle: «Türk komünistlerinden Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ziyaretime geldiler. Erzurum'da kendilerine suikast veya hakaret edileceğinden arkadaşlarının Erzurum üzerinden, kendilerinin bir kaç refikile Tiflis tarikile Ankara'ya gitmeyi düşündüklerini söylediler. 'Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz ve yahut Ankara seyahatinden vazgeçerek Baku'ya avdet edersiniz. Zaten Ordumuzda Bolşevik teşkilâtı yaptığınız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhimize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır.' Toptan Erzurum tarikile gitmeyi tercih ettiler, seyahatten vazgeçmek olmaz, dediler. Kendilerinin seyahatleri hususunda teshilât göstereceğimi ve esasen Ankara Hükümeti de bundan haberdar olduğundan ora ile muhaberelerini de kendilerine söyledim.» Bunlar Kars'ta geçiyor. Mustafa Suphi ve Ethem Nejat ile arkadaşları Trabzon'da öldürülüyor.

(*) Bu görüşmeden yirmi gün kadar sonra Kâzım Paşa. Üçüncü Fırka Komutanına, «Mülâzım İbrahim Efendi'nin getirdiği bir milyon altın rubleyi de miktarı kâfi muhafızla alarak serian Erzurum'a teşrif» için telgraf çekiyor.
ibid., s. 892.

Resmî Komünist Fırkası'nın kurulduğu 1920 yılı Sonbaharından beş ay, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölümünden yaklaşık bir buçuk ay, ve Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanmasından altı gün sonra Kemal Paşa'nın bir tamimi yayınlanıyor. Fırka düşüncesi yeniden doğuyor: «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Teşkilâtı'nın müsamaha edilmesi yüzünden memleket dahiline muhtelif zihniyetteki zevat tarafından ihdas olunan müsbet veya menfî muhtelif cereyanların memleket dahilinde teşevvüşü efkârı mucip olduğu görülmektedir. Milletin efkârı umumiyesini salim mecrada tutabilecek milletin içinde bir teşkilâtın muhafazası lüzumu tahakkuk ediyor. Buna binaen Müdafaai Hukuk Cemiyeti merkezlerinin vatanperver ve azimkâr erbabı namus ve hamiyetten ve halkın hürmet ve itimadına mazhar zevattan intihap olunmaları ve bu merkez vasıtasile halkı muntazaman irşad etmek elzem addolundu.» Öyle anlaşılıyor, «menfî cereyanlara» karşı Müdafaai Hukuk Partisi'nin daha güvenilir kadrolarla donatılması isteniyor.

Aynı yılda, 17 Temmuz 1921, New York Times Gazetesi'nde şu haber çıkıyor: «Moskova'da toplanan Üçüncü Enternasyonal'ın son oturumunda söz alan Yakın Doğu Delegeleri, Milliyetçi Türk Hükümeti'nin başta gelen adamı Mustafa Kemal'i acı bir dille eleştirmişlerdir. Kemal'in ülkeyi Abdülhamit yöntemleriyle yönetmeye kalkıştığını ileri süren bir Türk delegesi Anadolu'daki askerlerle işçi ve köylülerin Milliyetçiler tarafından aldatılmış olduklarını kavramaya başladıklarını söylemiştir. Aynı delege, Türkiye'deki komünist örgütlenmeye güvendiğini ve yola gelmemekte direndiği taktirde, Mustafa Kemal'in görevden uzaklaştırılabileceğini belirtmiştir.» Bu tür eleştiriler, 1922 yılından itibaren kayboluyor.

Üçüncü Bölüm İkinci Ek İçin Ulak

BİR RAPOR

Şark Cephesi Kumandanlığına

Tuapseden
25/1/1337

27/12/1336'da Moskova'ya avdet ettim. Berlinde iken Ali Fuat Paşa'nın murahhası askeri olarak geleceğini gazetelerde okudum. Güya bir hissi kablelvuku Moskova'ya avdetimi tacil ve tazyik ediyordu. Nihayet geldim. Her işin durmuş olduğunu gördüm. Lâkin resmen bir şey söylemiyorlar. Hareketimden evvel Kırım'dan yani Vrangel'den sonra verilecek mühimmattan sarfınazar ilk tertibin birinci kademesi olarak hemen gönderileceği mükerreren bildirilen 15000 Avusturya tüfeği bile ikmâl edilememiş, memurumuz Tarık Efendi'ye her gün bir bahane ile itizar edilmekte ve güya bir kısım tüfekler gayrı kabili tamir imiş gibi sebeblerle sevkiyatı durmuş gördüm. Karahan Kırım'dan yeni ve büyük bir kısım mühimmatın verilmesine pek taraftar görülüyor. Bu suretle 12 gün oyalandım. Nihayet mehafili askeriye samimane her şeyi ifsa etti. Sefir ve murahhası askeriyemize yazıp bıraktığım notların leffen takdim ettiğim bir suretinin mütalâasından müsteb'an buyrulacağı vechile nihayet Çiçerin ve Karahan'dan ayrı ayrı mesaile vakıf oldum. Çiçerin'e karşı mehma emken idare ettim. Yazılan mektup ve notların bir kaç telgraf merkezinden geçtiği ve başka başka mevakide yeniden tercüme edilerek Moskova'ya vasıl olduğuna nazaran

cümle ve kelimatı siyasiyenin «Metamorfoze» olmak ihtimâline mebni suitefehhümleri olabilir. Muhtar bey mühim bir hariciye memurumuzdur. Nezaket ve lisanı siyasiyeye vakıftır, gibi sözlerle ve neticenin tavassutunuzun kabul edilmesi hey'etimizin gelmekte olması tarafeynin hüsnü niyetine delildir, gibi sözlerle karşıladım. Memnun oldu. Lâkin Karahan'ın verilen eslâha, mühimmat vesairenin nerelere gittiği malûm olmadı, tabirini hem anlayamadım, hem de taaccüp ettim. Tahkik ederek size bildiririm, dedim. Lakin akşam evde kurye olarak gelip hastalığı sebebile bir ay kadar Moskova'da kalmaya mecbur olan mitralvir etti. Tuapse'de iken Osman Bey'in bazı mariyöz yüzbaşısı Hakkı Efendi, bendenizi biraz tehvir etti. Tuapse'de iken Osman Bey'in bazı marifetler gösterdiğini anlattı. O vakit işe tamamile intikal ettim. Tuapse'de tamamile Rostof'ta da az çok işi anladım. Ve artık Moskova'ya avdette hem sefir ve hey'eti askeriyemize ve bulamazsam Karahan vesaireye icabeden izahat vermeyi vazife addettim. Gerçi, Şehbender işi tamamile burnundan yakalamış ve iyi takip ediyor ve maalesef mühim suiistimâlâtın vukuunu ısbat edecek zannediyorum. Lâkin bu işlere hükûmet adamlarından bazıları da bulaşacağından hayli müşkilâta tesadüf edecekse de yine uğraştığını gördüm. Bunun neticesini beklemek burada lüzumsuz izaai vakte sebeb olacağından artık işlerimizin selâmetle cereyan ettiği teminatını vermek için Moskova'ya kadar tekrar seyahati göze aldırdım. Bu gece gidiyorum.

Osman Bey, Sabri Bey'e bir bakkal puslası bile bırakmamış. Rostof ve Moskova'dan gönderilen mühimmatın listesini aldım. Lâkin buradan ne gönderilmiştir malûm değil. Sabri Bey gelen

mühimmat Hükûmetle müşterek bir hey'et muvacehesinde tadad ederek tesellüm ediyor. Kuyudatını muntazam buldum. Hakkı Efendi geldi, topçu zabiti de geliyormuş. Muavenetleriyle artık iş iyi gidecektir. Rize limanının inşaatının hemen ikmâli için 650 fıçı çimento, külliyetli petrol, benzin hükûmetimiz emrile talep olunmuş ve sevk olunmuş. Son günlerde Trabzon meb'usu Ali Şükrü Bey için yine hükûmet namına bir motor petrol vesaire alınarak gönderilmiş. Rize'ye bir fabrika daha bir çok şeyler hep hükûmet namına çıkarılmış. Hükûmet bunları hakikaten almış ve Osman Bey ile rüfekasına terk etmiş ise buraca bir tahkikata lüzum yok. Lâkin çimento Samsun'da satılmış, meb'us misafirlerile geldiği için nasıl geçinirmiş, işte biraz ticaret yapmalı imiş, buradaki fırka kumandanını ziyaretimde Osman Bey'in nerede ve serbest veya mevkuf olup olmadığını sordu. Taaccüp ettim. İş bu derece ayağa düşmüş ve Moskova'ya kadar sirayet ve akis ederek Karahan'ın nezaketle suallerine maruz kaldım. Ve neticede devletin en mühim istihzarat zamanını kaçırmış olduk. Şu arizamla fazla izahattan ictinabla Sabri Bey'in tahkikatının neticesine intizar icab ettiğini arz ederim. Moskova'da mümkün mertebe az kalacağım. Sefir ve Ali Fuat Paşa gelmişse kendilerine lâzım gelen izahatı vereceğim ve Kırım'dan külliyetli mühimmat tertip ettirinceye kadar kalıp Bakü mümkün ise Tiflis'ten Kars'a geçip yedi aydır mütehassiri bulunduğum memleketime ve vazifeme mülâki olacağım. Mümkün olmazsa Batum Trabzon'dan yine Zığana'nın sıkıntılı geçidini iktihama mecbur olacağım.

Hükûmetin elinde pek az vagon kaldığından sevkiyatımız pek betaatle yapılıyor. Sivastopol'-

dan doğru İnebolu vesair bir limana sevkiyatı yapmak pek kolay olacaktır. Oraya biri topçu, diğeri mitralyöz olmak üzere iki zabit tâyin ve Rostof'ta emre intizar eylemeleri için imzalarını 27/1'de şifre telsizi ile alınmadı ise Trabzon'dan makamı âlilerine arz olunmak üzere Fırka kumandanlığına bir telgraf gönderdim. Bunların tesrii tâyin ve izamlarını rica ederim. Bu zabitana yevmiye lâakal iki yüz kuruş Osmanlı parası verilmesi münasiptir. Bu para ancak iaşelerini temin edebilir. Hükûmetçe verilen mevaddı işare ne yeniliyor ne de yutuluyor. Her gün ayrıca yemek tedarikine mecbur olunuyor. Çarşı ve pazarların kapatılması her gün fiatların tereffüune sebebiyet veriyor. Tedarik de müşkilleşiyor. Tahsisatların konsolos vasıtasile muntazaman tesviyesine emir buyurulması lâzımdır.

Moskova'da alıkoyduğum ihtiyat zabit vekili Tarık Efendi'yi birlikte aldım. Yerine Sibirya'ya üseranın halini teftişe gönderilen Trabzon jandarma taburundan esir ihtiyat mülâzımı Nazmi Sadık Efendi'yi yevmiye 150 kuruşla bıraktım. Şubat nihayetine kadar tesviye ettim. Rostof'ta Rus ordusundan iltica eden Dağıstanlı Mehmet Süleyman Efendi isminde bir zabit vardır. Bekir Sami Bey buna ayda seksen bin ruble tahsis etmiş. İki aylık vermiş. Lâkin tahsisatını nereden alacak, pek sefil buldum. Vazifesini de pek muntazaman ifa ediyor. Sevk tarifesi yaptırmış, pek iyi Rusça bildiğinden mazharı hürmet olduğunu gördüm. 240,000 ruble verip Şubat nihayetine kadar tavzif ettim. Lâkin bu da gayrı kâfidir. Şimdiki halde bir kâğıdımız 10,000 ruble ediyor. Bu nisbette her şey tereffü ediyor. Bir fund yağ 13,000, şeker 27.000, ekmek 3000 ve her şey bu nisbettedir. Nahcivan'daki müfrezemizle Rus kıtaatını müştereken na-

rekâtımıza az çok muavenet ettireceğini vaad ettiği halde bir gece içinde Kaşgar'a giderek ihtilâl yapmaya karar verdiğini akdemce arz ettiğim Halil Paşa ve Naim Cevat Beyler Taşkent ve Bakû'da bir güna muavenete mazhar olamadıklarından Moskova'ya avdet ettiler. Çerkes Sami Bey de Anadolu'ya gitmiş. Moskova'da bikarar bıraktım. Arasıra Afganistan'a giderek Cemâl Paşa'ya iltihakı tasmim ediyorlar. Para hususunda sıkıntıdadırlar. Berlin'de Enver Paşa tarafından çocuklarına mark olarak tesviye edilmek üzere kendisine yüz lira verdim. Lâkin bu para azamî bir aylık masraflarıdır. Çünkü arasıra oyun ve eğlencede kusur etmiyorlar. Paşanın sıhhati de muhtelatr. Göğsü biraz rahatsızdır. Bir gün bendenize «Acaba Kâzım Paşa bana ayda 3-400 kuruş Osmanlı parası olarak bir tahsisat verebilir mi, buna çalışır musın» dedi. Elbette çalışırım dedim. Lâkin bir kayıt altına girmedim. Eski bir paşamızın sefalet çekmesini münasip görmem. Mümkün olursa bu tahsisatın verilmesi taraftarıyım. Ruslar, kendisine oldukça iyi nazarla bakıyorlar. Ve oldukça kendilerinden addediyorlar. Kendisi komünist geçiniyorsa da karşılarındaki ancak komünist munibbi nazarile bakıyorlar.

Enver Paşa bendenizden gizli olarak Halil Paşa'ya yazdığı mektupta Ruslar bana bir müslüman ordusu verip memlekete yardıma göndermeyeceklerse ben yalnızca memlekete gideceğim, bunu söyle diye yazmış. Ordu vermeyeceklerini tekrar söylediler lâkin kendisini pek «Sol» tanıdıklarından Anadolu'nun İstanbul veya İtilâfla uyuşması ihtimâline mebni kendini Anadolu'da başa geçmek için teşci edecek sözler söylemişler, bendenize de ara sıra memlekete gidip ne olup ne bittiğini anlamak istediğini söyledi. Anlayacak bir

şey yok, her şey yapılıyor. Bahusus her gün İstanbul'dan arkadaşlar gelerek mevki ve vaziyet tahkim ediliyor. Siz eski bir Enver Bey gibi bir müfreze başında çalışamazsınız, sizi seven bir kısım belki başınıza toplanmaya kalkacak ve bugünkü birliği ikiye ayırmaya sebeb olacaksınız diyorum, gülüyor ve öyle şey olur mu, ben bir ferd gibi çalışırım, demişti. Bir ferd gibi çalışmakla vaziyeti tebdil edemezsiniz, diğer suretle de fenalık etmiş olursunuz. Binaenaleyh hariçte mümkün olduğu kadar çalışmak daha iyi olur, demiştim. Halil Paşa'ya yazdığı mektuba vakıf olduktan sonra Moskova'dan müfarakatim günü biraz müessir bir mektup yazıp Alman mümessili vasıtasile gönderdim. Halil Paşa da aynı fikirdedir. Kendisini Berlin'de göremedim. Avda idi.

İaşenin 9 milyon markının verilmesi Anadolu'da bulunan Kör Ali Bey tarafından Basri Bey'e ve Talât Paşa'ya bir mektup yazılmak ve Reisi Hükûmet tarafından resmen talep etmekle mümkün olacağını Enver Paşa söyledi. Enver Paşa Berlin'de Sultan Efendi'nin varidatile ve biraz müzayaka ile geçiniyor. Talât Paşa bilâkis müsrifane yaşıyor. Enver Paşa belki Moskova'ya gelir.

Azmi Bey Afganistan'da kalmış. Bedri Bey avdet ediyordu. Şimdi Moskova'ya vasıl olmuştur. Bahattin Şakir Bey Bakü'dan Almanya'ya gitmek üzere, Moskova'da buldum. Bir pasaport yapıp azimetine yardım ettim. «Ben Anadolu'ya gidip bir görüp tekrar Bakü'ya döneceğim» diyordu. Anadolu'ya gitmeye hiç lüzum yok, görecek bir şey yok, mümkün olan yapılıyor ve herkes çalışıyor. Lüzum olursa muavenet ve hizmet rica ederler ve sizi davet ederler dedim. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesine o da muhalifdir. «Ankona» İtalyan ticaret vapuru bazı eşyayı tüccariye ile «No-

vorosisk» limanına gelmişti. Bugünlerde Tuapse'ye uğrayarak avdet edecek. Buralardan mevaddı ıptidaiye tahmil ediliyor. Her tarafta bu münasebetten beyanı memnuniyet ediliyor. Beş altı ay evvel iki İtalyan vapuru Odesa'ya gelmişti. Tayyareci ve bazı fen adamlarının memlekete celbine dair olan emirnamelerini Moskova'dan Almanya'ya hareketim günü almıştım. Ayda 50'den 100 liraya kadar bazı talipler varsa da kontrat akdine bir emir ve selâhiyet verilmediğinden bir şey yapılamadı. Bu hususta Roma'daki Edip Bey'e emir ve talimat verilmesine delâlet buyurulmasını rica ederim.

Trabzon'da sabık Yaver Şükrü Efendi, enişte Kâzım Bey, Aptülhalim Efendi vesaire arasında teatii muhaberat için şifre gelip gitti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesini belki teşvik edenler oluyor. Moskova'ya gönderilen kuryeler sırf ordu zabitanından olmalı ve bitaraf olmasına ve resmî kumandanlığın vereceği paketten başka şeyler nakletmemesine dikkat olunması ve her arzu edenin Rusya'ya gitmesine müsaade edilmemesi lâzımdır. Her gitmek arzu eden kurye tâyin olunmamalı, bilâkis kurye yalnız ve münhasıran kurye olarak gönderilmeli ve eline bir hüviyet varakası ve künyesi yazılıp musaddak olarak verilmelidir. Buralarda pek çok (delegat), (misyalar) dolaşıyor. Osman Ağa'nın murahhası da bizim toplara sahip oldu. Fevzi Paşa'dan, Muhtar Bey'den türlü türlü tavsiyeler getirmiş, konsolos müşkil vaziyette kalmıştı. Bereket versin «Murahhas» Hüseyin Efendi'yi söz anlar bir adam buldum. Gelen emirlere nazaran ne yapmak mümkün ise söyle yapalım, dedim. «Bir şey yapılamaz, beyim» diye kendisine söylettim. Şimdi avdet edecektir. Sahra toplarını, ağır topları tercihan «Gazal» va-

purile sevkettiriyorum. Hava pek fena, gemi muşkil vaziyette, liman natamam ve gayrı mahfuzdur. Rostof'ta fişek ve tüfek sevkiyatını takaddüm ettireceğim. Fransız diye verilen topların İngiliz olduğu tebeyyün etti. Avdetimde Moskova'ya anlatacağım.

Mümkün mertebe kısa zamanda avdet etmek üzere bu gece Rostof tarikile Moskova'ya hareket olunacağı da maruzdur.

İbrahim Talı

. . . . . .

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbımız, İstanbul, 1960, s. 933-936.

Üçüncü Bölüm İçin Üçüncü Ek

SIVAS KONGRESİ TUTANAKLARI: KONGRE MANDAYI TANIYOR

Refet Bey — Mandanın istiklâli ihlâl etmiyeceği muhakkak iken, bazı rüfekamız «müstakil mi kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz?» tarzında bir takım mütalâalar dermeyan ediyorlar! Onun için her şeyden evvel mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Mâmâfih mandadan bahsetmezden evvel de, efkârı gıcıklayan bu raporda bu tabirin ne suretle telâkki edilmiş olduğunu anlamak lâzımdır. Fazıl Paşa Hazretleri «istiklâli muhafaza şartiyle manda» buyuruyorlar. Hâmi Beyefendi tarafından manda hakkında verilmiş olan muhtıra iki kısma ayrılıyor: bir esbab-ı mucibe kısmı var, ondan sonra bir de mandanın tarifine ait kısım var... Manda meselesini bunlardaki nokta-i nazara göre muhakeme için evvelâ bir noktayı anlamak isterim: Bu muhtıra muhteviyatı Heyet-i Umumiye'ce müzakereye vazedilmiş midir, edilmemiş midir?

Fazıl Paşa — Su-i tefehhümü mucip olduğundan biz üçümüz bu muhtırayı istirdat ediyoruz, keenlemyekûn addettik!

Reis Paşa — Muhtıra istirdat olunmuştur.

Refet Bey — Manda nedir?.... Bunun mahiyet-i hukukiyesinden bahsetmezden evvel mahiyet-i siyasiyesinden bahsetmek isterim. Bunu anlatmadan evvel meselenin cevabını vermiyeceğim. Ben de bir kaç gündür duyduklarımı ve öğrendiklerimi arzetmek istiyorum. Bu mandadan evvel bir Vilson prensipleri vardı ve o prensipler

mucibince Anadolu'nun Türklerle meskûn olan aksamı istiklâl-i tâm ile Türklerin elinde kalacaktı! Mütarekede buna ne derece itimad ettik, bilmem; fakat herhalde medenî bir devletin kuvvet ve meknetiyle sözünü teyit edeceğine güvenerek silâhlarımızı teslim ettik! Mütarekeyi yaptığımız zaman işte bu bütün kâinatın malûmu olan prensipler mucibince elimizde hiç değilse Türklerle meskûn mahallerin bir istiklâl-i tâm dahilinde kalacağı vaadi karşısında idik. İkide birde bahsolunan ve evvelâ hiç kimse tarafından kabul olunmıyacağı zannolunan Cemiyet-ı Akvam en nihayet mandayı üç şekle taksim ettiği, yani Afrika ve sair yerler akvam-ı iptidaiyesiyle yeni teşekkül edecek devletler ve bir de bizim gibi devletler için ayrı ayrı mandalar vazettiği zaman, mandanın esas itibariyle istiklâle münafi olmıyacağı anlaşılıyordu. Çünkü müstakil bir hale ifrağ edilen milletlere de manda vazedilecekti! Fakat acaba böyle miydi? Acaba manda istiklâli ihlâl etmiyecek miydi? Acaba karşı karşıya bulunan bir zayıf ile bir kaviden zayıfı kavisinin mandası altına girmekle hakikatte kuvvetin boyunduruğu altına girmiş olmuyor muydu? Acaba manda denilen şey, ittihad, ittifak, muhadenet kelimeleri gibi bir şey miydi? Bizim hakkımızda bu nasıl mevzu-ı bahis oldu? Şimdi biraz da ondan bahsetmek isterim: Vilson'a karşı diğer dostları, bizim Vilâyat-ı Şarkıye'yi Ermenistan'a ilhak edip bunu, ve bir de İstanbul'u Amerika mandasına ve diğer yerleri de muhtelif devletlerin mandalarına tâbi tutmaya karar vermişler! Bu suretle istiklâlimiz muhafaza ediliyor, fakat memleket parçalanıyordu! Fakat buna rağmen sözde yine bir Devlet-i Osmaniye baki kalıyordu! İstiklâlimiz yine bakiydi. Bir taraftan da memleketimizin bir kısmını Yunanistan, bir kısmını Fransa, ve mütebakisinin her bir kısmını da birer devlet alıyordu! Böyle bir manda ile ne istiklâl kalır, ne millet ve ne de memleket! Binaenaleyh manda istiklâli de, milleti de, memleketi de, hülâsa hepsini boğar! Bu halin karşısında Amerikalılar Avrupalıların ber mutat bir hilesini hissetmişler: Avrupalılar âtide Rusya'nın Cenubî memleketlere, Acemistan'a, Suriye'ye iler-

lemesi ihtimaline karşı Kafdağı gibi bir hail teşkil etmek üzere Amerika'yı Kafkasya'ya yerleştirmek ve bu hileyi hissettirmemek için de yaldızlı bir hap şeklinde İstanbul'u kendisine yutturmak istemişler! Amerikalılar bunu anlayınca «yok, biz manda, filân, bir şey istemiyoruz!» demişler. Avrupalılar da Amerikalıların işi anladıklarını görünce, herhalde kendisine bu bekçiliği yaptırmak için, muhtar bir Ermenistan'la, Türklerle meskûn tekmil Osmanlı vilâyetlerinin mandaterliğini teklif etmişler! Amerikalılar bir rivayete nazaran dünyayı sarsan harb gailelerinin daima Şark'tan ve bilhassa bizim memleketimizden çıktığını nazar-ı itibara alarak, resmî Amerika'nın Şark'taki memurları düşünmüşler ve müstakbel muharebelerin önünü alarak Amerika menafi-i ticariyesine hizmet edebileceklerini tahmin etmişler. Eğer biz mandayı kabul etmezsek, ileride Türk, Arap, Kürd ve Ermeni hükümetleri arasında nizâlar çıkıp Avrupalılar bundan ürkerek muharebe zuhur edeceğinden, şayet Türkiye'nin eski hududu dahilinde bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun mandasını alırsak, Suriye'nin geniş sahalarına iner ve bilhassa bu suretle maddî teminat alarak bu müstakbel ateşi şimdiden söndürebiliriz demişler! Fakat bu teklife karşı Avrupalılar da birdenbire: «Bir kere efkâr-ı umumiyenizden ve kongrenizden soralım!» cevabını vermişler... Amerika'nın henüz bir cevap vermemiş olması: «Biz o kadar uzaklarda bir manda kabul edemeyiz!» fikrinde bulunduklarına delil addolunuyor. Amerika hükümeti meseleyi kongreden sormağa da cesaret edemiyor! Herhalde harpten evvelki hududumuzla mandamızı kabul etmek istiyor! Muvaffak olmazlarsa teklif edilen hudut ile ihtimal iktifa edip yine kabul edecekler. Fakat herhalde tekmil Kafkasya'nın mandasını olsun istiyorlar; eğer bu da olmazsa o zaman Vilâyat-ı Şarkıye mandasını da kabul etmek istemiyorlar. Resmî memurları bizi iyi bilmedikleri için buralar hakkında güzel raporlar gönderiyorlar. Avrupalıların entrikalarından usanmış olan Türklerin Amerika'yı bir münci bileceklerini, Amerikalıları iyi karşılayacaklarını ve mefkûre sahibi, insaniyetperver Amerikalılara karşı pek ziyade

hüsn-i kabul göstereceklerini ve binaenaleyh Amerika'ya safiyetle merbut olacaklarını yazıyor ve söylüyorlar. Acaba Amerika efkâr-ı umumiyesi bu teminatı ve binnetice bizim mandayı kabul edecek mi, etmiyecek mi? Bunu kendileri de bilmiyor! Bir de İngiltere'nin Amerika'ya Türkiye mandasını teklif etmesi, plân tahtında bir entrikadır diyorlar. Maksadı bir takribini bulup Türkiye mandasını Amerika'ya kabul ettirmemek ve bunun üzerine bu lokmaya kendisi konmaktır! fikrinde bulunuyorlar. Benim anladığım, öğrendiğim işte budur. Mandamızı Amerika'nın kabul edip etmiyeceğini kestirmek henüz müşküldür. Herhalde biz onlara: «Biz sizi kabul ederiz!» demiyeceğiz; onların kabul etmeleri lâzım. Demin bahsetmiştim: Manda ve İstiklâl... Kuvvetli misiniz? İstiklâliniz vardır. Zayıf mısınız? Manda altındasınız! Fakat eğer bir manda kelimesini muayyen ve eşkâl-i hukukiyeyi haiz ve Cemiyet-i Akvam'ın kefaleti altında telâkki edecek olursak, o zaman nafile yere hiç kavga etmiyelim: ha Amerika mandası olmuş, ha İngiliz mandası!... Hepsi bir olur. Halbuki maatteessüf iş o merkezde değildir. Bizim Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün cemiyetleri esir eden, kalbleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin ve milletlerin vicdanlarına riayetkâr Amerika'yı kabul etmektir; yoksa asıl iş para meselesi değildir. Çünkü İngiltere de bize verecek bir kaç milyon lira bulabilir. Fakat Amerika'dan uzaktayız, o bizi gelip İngiltere gibi tazyik edemez! Bu uzaklığın mahzuru da indelhace gelip bizi muhafaza edememesi olacaktır. Fakat buna mukabil bize olacak yükü az olur. Lâf itibariyle manda ile istiklâl birbirine mâni şeyler değildir. Yalnız eğer biz hakikatte kuvvetli olmıyacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için muhil-li istiklâl olur. Bir de diyelim ki biz haricî ve dahilî bir istiklâl- tâm isteriz! Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamıyacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı bırakmıyacaklar mı? bunu düşünelim. Şurası muhakkaktır ki bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yuna-

nistan taksim etmek istiyorlar. Fakat eğer biz bugün bir devletin kefaleti altında bir sulh akdedecek olursak, ileride müsait şerait altında bulunur bulunmaz heman döner ve kendi faidemizi temin ederiz. Lâkin eğer menfî bir vaziyet hasıl olacak olursa, acaba büsbütün ziyan etmiş olmıyacak mıyız? Bir zamanlar memleketimize karşı istirkap meseleleri vardı; fakat bilâhare anlaştılar. Meselâ Balkanlarda Yunanlılarla Bulgarlar herhangi basit bir menfaat karşısında birleşerek bizi mağlûp ettiler. Fakat bilâhare tekrar ayrıldılar. Ama biz bir kere ziyan ettikten sonra onlar ayrılmışlar, nemize lâzım? Binaenaleyh herhalde bir kefalete ihtiyacımız vardır; yalnız burada da bir mesele var: Acaba bu kefalet parça parça mı olsun, yoksa heyet-i umumiyemizi şâmil tek bir tanemi olsun? Bunların her halde ikincisi, yani tek bir kefalet olması mürecchahtır; bu da ancak Amerika olabilir. Bu işi bitirmek için herhalde bir Amerika kefaleti kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda beşyüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek münbit olmıyan bir toprağı ve ancak on, onbeş milyon lira varidatı olan bir kavim için bir müzaheret-i hariciye olmaksızın idame-i hayat etmek imkânı olamaz! Eğer bundan sonra da bu halimizde kalır ve haricî bir muavenet sayesinde terakki edemiyecek olursak, ihtimal âtide Yunanistan'ın bile taarruzlarına karşı kendimizi müdafaa edemeyiz... Allah muhafaza buyursun, eğer İzmir, Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde acaba biz Erzurum'dan hangi şömendöferlerle nakliyatımızı yapabileceğiz? Binaenaleyh Amerika mandası her şeyden evvel bir kefil ve müzahir bulmak için lâzımdır; şimdiye kadar ne çektiysek, hep İngiltere'den çektik. Bu sebeple İngiltere'nin elinde oyuncak olmamak için herhalde onun rakibi olan Amerika'nın mandasına muhtacız! Şimdi mağlûp olduğumuzdan, biz düşmanlarımıza ancak Amerika ile beraber, düşmanlarımız kadar müterakki bir memleketle beraber rekabet edebiliriz. Manda eşkâl-i umumiyesiyle istiklâle mâni değildir. Manda, eğer zayıf ve zebun, kabiliyetsiz, kuvvetsiz, kan-

siz, cansız ve vicdan-ı milliden mahrum bir milletin omuzlarına yükletilecek olursa, onu ezer. Kavi, zayıfı siyasetiyle, mesaisiyle, hırsiyle, âmal ve ihtirasatına tâbi eder. Binaenaleyh manda şekl-i zâhirisiyle istiklâle mâni değildir, fakat zalim bir devlet elinde her şeyden fenadır. Bilmediğimiz korkunç bir şeyin, tıpkı ecel gibi bir şeyin karşısındayız. Ona doğru koşuyoruz ve bu defa koşmak lâzım! Menfî siyaset, âtıl siyaset, fenadır. Askerlikte bir kaide vardır: kararsızlık fenadır! Bir kumandan kararsızlığından mesuldür. Hulâsa: biz katî ve tam istiklâlimizi isteyelim; halen ve âtiyen, dahilen ve haricen mugayir-i tefehhüm olabilecek her türlü mandayı da istemediğimizi söyliyelim. Fazla olarak Cemiyet-i Akvam'a hemen veya kariben duhulümüz hakkını tamamen temin edebilecek fennî, sınaî bir yardım, bir müzaheret istiyelim; herhalde Amerika müzaheretini şu veya bu şerait altında istemeliyiz. Fakat bu şeraitin tayini benim ihtisasım dahilinde değildir; burada ben bir şey söylemiyeceğim. İster Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi Amerika'yı zımnen gösterir ve istersek Amerika sözünü açıktan açığa telâffuz ederiz; veyahut da imâ ile anlatırız. Veyahut Amerika âyanına hitaben bir mektup yazılır; bunu ya Divan-ı Riyaset erkânı, veya içimizden biri kongre namına imza eder. Bu mektupta: «Biz ne komiteyiz, ne bolşevikiz! Biz vatanımızın halâsı ve istiklâli için çalışıyoruz; biz sizden bu hususta muavenet istiyoruz. Bu arzumuzu Erzurum Kongresi'nin beyannamesiyle de ihsas etmiştik. Siz bir karar vermeden gelip burayı görünüz. Geliniz, anlayınız; biz doğrudan doğruya kabiliyet-i hayatiyeyi haiz bir milletiz; bu memleketi imar edin!» diyebiliriz. Hattâ eğer gizli bir surette adam göndermek mümkünse Ünye'den veya tanılmayan diğer bir iskeleden bir torpido ile kongre azasından bir kaç zat Amerika'ya gider; propaganda yapar; onlara herhalde maksadımızı anlatır; konferans verir; ve bizi onlara tanıtır. İhtimal ki bu suretle Amerika âyanından buraya bir heyet de getirilebilir. Ben ortaya bir fikir koyuyorum; bu, müzakere edilsin. Bizi ürküten ve ne olduğu belli olmayan İngiltere, hattâ bütün istik-

lâlimizi bile taahhüt edecek olsa, yine bu sureti kabul edip esbabına tevessül edelim; bu da ya kongremizin beyannamesine Amerika ismini açıktan açığa sokmak, veya imâ ile anlatmak ve yahut da Amerika âyanına mektup göndermekle olabilir. Eğer bu maruzatımla müzakeratı âtiye için bir mukaddime yapabildimse müteşekkirim.

Reis Paşa — On dakika istirahat edelim efendim.

Üçüncü Celse

Ahmet Nuri Bey — Manda meselesi hakkında rüfekadan bir çoğunun izahatında mandayı kabul edip etmemekten ve mandanın istiklâli ihlâl edip etmiyeceğinden bahsolundu. Acaba mandayı kabul etmek devletimiz için mecburî midir? Cemiyet-i Akvam nedir? Herşeyden evvel bu noktaları izah etmek isterim. Malûm-u âlileri Devlet-i Aliye Harb-i Umumi'den mağlûp olarak çıktı. Bunun üzerine Versay Sulh Konferansı aleyhimizde bir takım müzakerata başladı. Hakkımızda bugün mütenevvi müzakereler cereyan ediyor. Filhakika memleketimizin taksimi henüz takarrür etmiş bir halde değilse de bu yolda bir tilâf hasıl olduğu cümle-i müstahberatımızdandır. Bu taksim kararını tatbik etmemelerinin sebebi, bize acıdıklarından değil, aralarında ihtilâf olduğundandır. Vaziyet böyle olmakla beraber, nevmit olan millet-i islâmiye bu hale çaresaz olacak tedabiri aramaktan biran fariğ olmamıştır. Ümitsizlere mukabil ümitliler de mevcuttur. Bu millet ölmemiştir; her millet gibi yaşamak hakkına maliktir ve bugünkü âsar-ı tezahüratiyle bu hakikati göstermek üzeredir. Zaten bu tezahürat-ı milliye de bu hakikati ispat etmektedir. Bendeniz manda denilen vekâlet-i idariye meselesi hakkında İstanbul'da bir çok kişilerle görüştüm. Acaba biz mandayı kabul etmezsek istiklâlimiz kaybolur mu? Bir adam bir mahkemeye gider, hakkını müdafaa edemezse bir dava vekili lâzımdır. Versay'daki mecliste biz kendi hakkımızı muhafaza ve kendi kendimizi idare edemiyeceğimizden bir vekâlete muhtaç olduğumuza ka-

rar vermişlerdir. Bizi 1915 Londra muahedesiyle inkisama mahkûm ederek bir kaç vekâlet-i idariyeye tâbi tutacaklardı, hattâ Vilson bile muharebe esnasında irat ettiği nutuklarda bizden bahsederken «Sabık Türkiye İmparatorluğu» diyordu! Fakat araya ufak tefek bir takım ihtilâfatın girmesi ve bilhassa Balkanlıların ihtirasatı, Çin ve Japon mesaili ve Romanya, Ukrayna ve sairenin tesodümü neticesi olarak Amerika Reisicumhuru Türkiye meselesinin şimdilik tehirine karar verdirdi. Onların kararı mümkünülhusul değildir; eğer olsa idi, şimdiye kadar tatbik edilirdi. Bugün ortada bir Cemiyet-i Akvam yok, fakat yalnız galip devletlerin menafi-i mütezâdeleri vardır. Binaenaleyh bugün galip devletlerin yekdiğerine zıt olan menfaatleri altında manda meselesi gittikçe eski kuvvetini kaybediyor. Bu sebeple bugün müstakil yaşamak için müstakil yaşamağa azmetmek lâzımdır. Bir millet müstakilen yaşamak için her şeyden evvel kendi menabiine istinad etmek lâzım gelir. Biz altı yüz senedir müstakilen yaşadık. Eğer bugün bir Cemiyet-i Akvam varsa ve bunun azası toplanıp bizim hakkımızda bir karar vereceklerse, herhalde bizi dinlemezler ve istediklerini yaparlar! Halbuki şimdi bize soruyorlar! Refet Bey'in söylediği gibi, herhalde bugün bizim manda kaydına pek uzak olmamız lâzımdır. Onun için evvelâ manda kelimesinin katiyen reddini talep ediyorum.

. . . . . .

Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1969, s. 55-61.

Üçüncü Bölüm İçin Dördüncü Ek

CUMHURİYET TARİHÇİLERİNE GÖREV : VATAN VE HÜRRİYET

> «Meşrutiyet aşkını duyanlar da kendileri gibi düşünen arkadaşlarının odasında toplanırlar; Padişah ve hükümeti aleyhinde bol bol konuşurlar. Ekserisi hayal halinde kalan cemiyetler kurarlar, istibdatı yıkmak için projeler hazırlarlar.»
>
> *M.E. Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp, s. 44.*

Türk tarihini sarstığımın bilincindeyim.

Yaratma doğuma benziyor. Bir açıdan benzerlik kesin; yaratma ve doğum, büyük hazları içeren, bir sancılar demetidir.

Bir açıdan ayrılık kesin; doğumun başlangıcını netlikle saptamak mümkün. Spermin ana rahmine düşüş tarihinde büyük yanılgılar söz konusu olamıyor. Buna karşın, düşüncenin insan beyninde çakışının tarihi her zaman aynı netlikle bilinemiyor.

Bu ayrılık nedeniyle düşüncenin eyleme dönüşü veya kâğıda dökülüşü, nerede ise, düşüncenin tarihini de başlatıyor.

Bunların her yerde geçerliliği var; tarihçinin ise vazgeçilmez sorumluluğu ile denenmiş ilkeleri var. Tarihçi, bir olaydan yıllar sonrakı anlatımları, tek başına kanıt olarak kabul edemiyor. Bunların, zamanına ait kalıntı

veya belgelerle, desteklenmesini istiyor. Bu, tarihçi olabilmenin alfabesidir.

Türk tarihçileri, ne yazık, tarihçiliğin alfabesine uymuyorlar. Uymaya çağırıyorum.

Mustafa Kemal'in adına bağlanan «Vatan ve Hürriyet» Partisi'nin kuruluşu ile ilgili bilgiler nereden geliyor? Bu sorunun cevabını bilmeyenler ve daha önemlisi böyle bir soruyu sormayı akıl edemeyenler için, araştırdım ve yazıyorum.

Afet'ten geliyor.

Afet, daha sonraki yılların Afet İnan'ı, Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı Belleten Dergisi'nde yazıyor. Aktarmaya başlıyorum: «Osmanlı İmparatorluğu devrinde Beşinci Ordu'nun merkezi Şam'dı. Oraya Askerî Akademisinden yüzbaşı çıkmış iki adam sürülmüştü. Biri Mustafa Kemal, diğeri Müfit» (*). Afet, Müfit'in ismine bir dip not düşüyor ve «Kırşehir Saylavı Bay Müfit Özdeş» yazıyor.

Ben ise hemen Afet'i düzeltiyorum: Sürülmüyor, görevlendiriliyor. Mustafa Kemal, Şam'a atanıyor. Bunu «sürgün» olarak düşünmesi mümkün; Kemal Paşa'nın Afet'e böyle anlatmış olduğu düşünülebilir. Doğrusu şöyledir: Harp Akademisi'ni, başarıyla ve ön sıralarda bitirenler, prestiji yüksek Makedonya'daki birliklerde görevlendiriliyorlar. Mustafa Kemal, gerek Harp Okulu'nda ve gerekse Harp Akademisi'nde parlak ve seçkin bir öğrenci olamıyor. Bu nedenle ve hiç bir siyasal neden olmaksızın, seçkin olmayan Akademi mezunlarıyla birlikte Şam'da görevlendiriliyor.

Tarihçi Afet'i düzeltmeğe devam ediyorum: Tanık olarak, tek parti döneminde ve seçimi çok büyük ölçüde Kemal Paşa'nın iradesine de bağlı bir milletvekilini göstermek, tanıklığı zayıflatıyor. Başka tanık bulmak gerekiyor.

Mustafa Kemal, Müfit ve bir arkadaşları Şam çarşısında yürüyorlar; Kemal Paşa anlatıyor, Afet yazıyor ve ben aktarıyorum. «Üç arkadaş çarşıda bir köşede, içine ancak iki üç adam sığabilecek, hücre kabilinden bir dük-

---

(*) *Afet, Atatürk'ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet, Belleten 1937, Sayı 2, s. 282.*

kânın önüne geliyorlar. Burası tüccar Mustafa'nın ticarethanesidir» (*). Tüccar Mustafa için, Afet bir dipnot düşüyor ve «Çorum Saylavı Dr. Bay Mustafa Cantekin» yazıyor. Böylece, Vatan ve Hürriyet anlatımının iki tanığının da, bu açıklamalar yapıldığı zaman, milletvekili oldukları ortaya çıkıyor.

Bir parantez açarak bu tür tarihçilikten hiç hoşlanmadığımı tekrarlamak gereğini duyuyorum. Üniversitede araştırma yöntemleri dersi verdim, doktora tezlerinin yazılışını öğretmeye çalıştım. Bir master veya doktora tezinde bu tür kanıtların üzerini çizer, tez öğrencisine iade ederdim. Merkezi devlet otoritesinin en çok güçlendirildiği, tek partinin sözünün geçtiği, illerde valilerin parti il başkanı olduğu bir dönemde, devlet başkanı ile ilgili, devlet başkanının geçmişini süsleyip güzelleştirecek açıklamalara tanık olarak milletvekilleri gösterilmez.

Tersi kanıtlanamayacak doğrular olmaz.

Yanlışlığı gösterilemeyecek doğrular sayılamaz.

Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığı, Afet'in Belleten'de yazdığı bu öyküyü, Müfit ile Tüccar Mustafa yalanlamaya kalkmış olsalardı ne olurdu? Müfit, Kırşehir ve Mustafa, Çorum milletvekilliğini risk etmiş olabilirlerdi.

Fakat yine de devam ediyorum. Müfit, bir arkadaşı ve Mustafa Kemal, «dükkânın önünde duruyorlar. Ayağında ayakkabı yerine nalın bulunan bir adam takır tukur yürüyerek kendilerine doğru geliyor ve dükkânda oturacak yer olmadığı için dükkânın önüne birkaç sandalya koyduruyor. Mustafa Kemal meraklıdır; dükkânın içini görmek istiyor, giriyor, raflarda birtakım hafif eşya var. Ortada uzun bir masa duruyor. Bunun üstünde felsefeye, inkılâba, sosyalizme, tıbba ait Fransızca kitaplar var. Mustafa Kemal bunları karıştırıyor ve ticarethane sahibine soruyor. 'Siz tüccar mısınız, filozof musunuz, doktor musunuz, nesiniz?'. Tüccar Mustafa şu cevabı veriyor: 'Tüccarım, bu kitaplar eskiden kalmış şeylerdir. Unutmamak

(*) *ibid.*, s. 297.

için arasıra okurum.'» Böylece, Mustafa Kemal, Mustafa'yı tanımış oluyor.

Devam ediyor: «Aradan günler geçiyor. Bir gece Mustafa Kemal, Müfit, Doktor Mahmut ve Lütfi Tüccar Mustafa'nın evine gidiyorlar.» Afet, burada, Doktor Mahmut için de bir dipnot düşüyor ve «Mustafa Kemal'in müfrit inkılâpçı arkadaşlarından biri» diye yazıyor. Böylece sosyalizm üzerine kitaplar okuyan Mustafa'dan sonra, ektremist ihtilâlci Mahmut da ortaya çıkmış oluyor. Mustafa'nın evinde olanları, Afet, şöyle yazıyor: «O gece orada inkılâp yolunda çalışmak üzere bir cemiyet kurulmuş ve buna Vatan ve Hürriyet adı verilmişti» (*). Böylece, Vatan ve Hürriyet Fırkası'nın doğuşu tarih sayfalarına düşmüş oluyor.

Öyle sanıyorum, Afet'in yazımı, diğer bütün yazımlara kaynaklık ediyor. İslâm Ansiklopedisi'nde, «Atatürk» maddesini yazan Genel Kurmay Başkanı Salih Omurtak, Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Müsteşar İhsan Sungu, Türk Tarih Kurumu Başkanı Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Enver Sökmen, Türk Tarih Kurumu Genel Sekreteri Uluğ İğdemir, bir ölçüde genişleterek tekrarlıyorlar: «1906 yılı Ekim ayında Mustafa Kemal Şam'daki bazı arkadaşlariyle Vatan ve Hürriyet adında bir cemiyet kurdu. Bu gizli devrim cemiyetinin Suriye ve civarında teşkilâtını yapmak görevi Mustafa Kemal'e verilmişti» (**). Suriye ve çevresindeki örgütlenme konusunda hiç bir bilgi yok, ancak böyle bir örgütlenme ile görevlendirilen Mustafa Kemal'in örgütlenme alanı olarak Makedonya'yı seçtiğini gösteren iddialar var.

Burada Mustafa Kemal Bey'in veya bir başkasının liderliğinde Vatan ve Hürriyet adında bir dernek veya partinin kurulmuş olduğunu kuşku ile karşıladığımı yazma cesaretini gösteriyorum.

Hem kuşku ve hem cesaret bilimseldir.

(*) *ibid.*, *s. 298.*

(**) *İslâm Ansiklopedisi, s. 720.*

«Fakat bu faaliyet istenilen derecede ileri gidemiyordu.» *İslâm Ansiklopedisi, s. 721.*

Kuşku, yazılanlardan doğuyor. Yazılanları «okumak» ve daha önemlisi «bütünlemek» kuşkunun ve giderek bilimsel bilginin kaynağı oluyor.

Ciddiyetini tanışarak ve dostluğa başlangıç yaparak bildiğim, Sovyet Bilim Adamı Profesör Aliev'i okuyorum: «Toçka zreniya etih istorikov, baziruyuşayasya na bolee dostovernih istoçnikah, na naş vzglad, sootvstvuet deistitel'nosti i Atatyorka sleduet sçitat' osnovatelem Osmanckogo obşestva svobodı, kotoroe cıgralo stol' vajnuyu rol' v konsolidatsii antidespotiçeskih sil v strane nakanune revolyutsii 1908-1909 gg.» (*). Profesör Aliev, çeşitli tarihçilerin güvenilir kaynaklara dayandırdıkları görüşlerine göre, Mustafa Kemal'in, despotizmle mücadele eden güçlerin birleştirilmesinde çok önemli rol oynayan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucusu sayılması gerektiğini yazıyor.

Şunları da yazıyor: «Hemen hemen tüm kaynaklarda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluş tarihi olarak 22 Temmuz 1906 gösteriliyor. Bu tarih, Mustafa Kemal'in Selânik'e gelişine denk düşüyor» (**). Bundan sonra da şunları eklemek gereğini duyuyor: «Mamafih bu cemiyetin kuruluşu ile ilgili ayrıntılar, bize öyle görünüyor, ancak, henüz araştırıcılara açık olmayan, Kemal Atatürk'ün kişisel arşivindeki belgelerin sağlayacağı açıklıkla, belli olabilir.» Gerçekten de, Mustafa Kemal'in devrimci geçmişi çözümlenirken, ciddi bir araştırıcının, mutlaka Cumhurbaşkanlığı arşivlerinin açılmasını vurgulaması zorunlu oluyor.

Çünkü ortada bir karışıklık var: Sovyet Bilim Adamı Profesör Aliev, Mustafa Kemal'in Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti yerine Selânik'te kurduğu Hürriyet Cemiyeti'nden söz ediyor. Daha sonra Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ve bu yolla Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin, «ofitsial'noe prisoedinenie Osmanskogo obşestva svobodı i çerez nego 'Rodina i svobodı' k komitetu 'İttihad v te-

---

(*) *H.Z. Aliev, Turziya v Period Pravleniya Mladoturok. Moskva. 1972. s. 84.*

(**) *ibid., s. 86.*

rakki' proizoşlo 21 aprelya 1907 g.», İttihat ve Terakki'ye katılmasının 21 Nisan 1907 tarihinde gerçekleştiğini yazıyor. Açıkça Hürriyet Cemiyeti ile Vatan ve Hürriyet Cemiyeti içiçe giriyor.

İslâm Ansiklopedisi'nde pek önemli yerlerde bulunan bir kurul tarafından hazırlanan biyoğrafide ise şunlar yazılıyor: «Cemiyet mensuplarının birinin temin ettiği bir izin tezkeresiyle ve hüviyetini gizleyerek Selânik'e gitti. O zaman Selânik Merkez Komutan Muavini bulunan mümtaz yüzbaşısı Cemil'in (eski İçişleri Bakanı, Tekirdağ Milletvekili Cemil Uybadın) yardımıyla tanınmadan karaya çıktı ve çoktandır hasretini çektiği anasına kavuştu» (*). Mustafa Kemal'in incognito seyahat etmesi, bu konuda tanık bulunmamasına yol açıyor.

«Atatürk» maddesi devam ediyor: «Mustafa Kemal Selânik'te Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin teşkilâtını yapabilmek için, bazı tanıdıklarının yardımıyla dört ay hava tebdili olarak orada kaldı (**) ve Vatan ve Hürriyet Ce-

---

(*) *İslâm Ansiklopedisi, s. 721.*

Mustafa Kemal'in annesine olan sevgisinin, böyle bir riski alacak kadar büyük olduğuna inanmakta güçlük çekiyorum. Bildiğim, Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, İzmir'de vefat eden annesinin cenazesine katılmadı. Ayrıca uzunca yıllar, annesinin bir kez daha evlenmiş olduğu, nerede ise bir ulusal sır haline getirildi.

«(Ali Rıza) wanted Mustafa to be a merchant. Zubeida wanted him to be a priest.»

«(In village) she had lost all control of him; he would not listen to her.»

«(Of Zubeida's second marriage) Mustafa Kemal had told her brutally that he disapproved. They had quarrelled.»

H.C. Armstrong, Grey Wolf, London, 1932, s. 19-20-26.

(**) Yaşamından yasalar ve örnekler çıkardığım Mustafa Kemal'in biyoğrafisinde ciddi olmak ve özen göstermek gereğine inanıyorum. Bu nedenle yeni kurulan kuruma da görev yüklüyorum.

«Mustafa Kemal Selânik'te iken arandığını ve tevkifi için emir verildiğini öğrenmesi üzerine acele Yafa'ya döndü. Yafa Komutanı Ahmet Bey, o sırada Mustafa Kemal'in nerede olduğu sualine karşı verdiği cevapta onun Mısır hududunda

miyeti teşkilâtı içinde eridi.» Böylece resmî biyoğrafide, Selânik'te kurulan ayrı bir Hürriyet Cemiyeti ortadan kalkıyor.

Yalnız bu durum Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluş yeri ile ilgili karışıklığı ortadan kaldırmıyor. Çünkü Mustafa Kemal konusunda bir otorite olduğunda hiç kuşku bulunmayan Falih Rıfkı Atay şunları yazıyor: «Selânik'te dört ay 'tebdili hava' raporu almıştır. 'Vatan ve Hürriyet' Cemiyeti'ni o günlerde kurdu» (*). Profesör Allev'in görüşleri bir yana atılsa bile, Falih Rıfkı Atay da, Afet'i yalanlıyor.

Bir nokta kalıyor. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluş yerini ve kuruluş yerinin etkilediği ölçüde de kuruluşunu, tartışmalı bir biçime getirmiş bulunuyorum. Fakat tartışma bir yerde durmuyor ve kalmıyor. Resmî biyoğrafide, ister yalnızca Hürriyet ve isterse Vatan ve Hürriyet olsun, Mustafa Kemal'in kendi kurmuş olduğu bir örgütün İttihat ve Terakki'ye katılmasından söz ediliyor. Eğer böyle ise, Mustafa Kemal Bey örgütüyle İttihat ve Terakki'ye katılmış ise, kişisel olarak katılmasına gerek kalmıyor .

Mustafa Kemal Bey'in yakını, büyüğü olmasına karşın, etki ve liderliğini açıkça kabul eden Ali Fethi'nin anıları yayınlandı. Bu anıları yayınlayan yazara hiç güvenmediğimi daha önce yazdım. Başkalarının anılarını yazan bu yazarın yayınlarında ne kadarının anı sahibine ve ne kadarının yazarına ait olduğunu ayıramaz oldum. Ancak yine de bir paragraf aktarmak gereğini duyuyorum.

Birisebi civarındaki kıtaları ve vaziyeti tetkike memur edildiğini bildirdi.»

İslâm Ansiklopedisi, s. 721.

'Birleştiriyorum: Mustafa Kemal, gizlice ve başka bir isimle Selânik'e gidiyor. Orada bazı tanıdıklarının yardımıyla dört ay hava değişimi aldı. Bu ikisini, birleştirmekte güçlük çekiyorum. Kimliği gizlenerek nasıl dört ay hava değişimi alınır ve bu ne işe yarar? Mustafa Kemal türünden parlak bir subayın dört ay birliğinden uzak kalması nasıl gizlenebilir? Yafa Komutanı Mustafa Kemal Bey'i koruyorsa kim tevkif edecekti?

(*) *Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 46.*

Bu paragrafa anıları yayınlayan yazarın bir katkıda bulunmaya gerek duymayacağını ve duymamış olduğunu düşünüyorum. Şöyle: «Benim cemiyete girişim, daha sonra Bursa Valisi olan ve bizden üç sınıf evvel kurmay olarak Manastır Kolordusunda vazifeli Ismail Hakkı Bey aracılığı iledir. Enver, Cemal Beylerle, daha sonra Şam'daki vazifesinden Selânik'e gelen kolağası Mustafa Kemal'in girişleri de aynı kanaldan oldu» (*). Mustafa Kemal Paşa'nın hep güvendiği Ali Fethi Okyar, Mustafa Kemal Bey'in kurmuş olduğu örgütün birleşmesiyle değil, normal bir biçimde, bir üyenin ilişki kurmasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş olduğunu yazıyor.

Ekliyorum: Mustafa Kemal'in Şam'dan Makedonya'daki Üçüncü Ordu'ya atanması Eylül 1907 tarihinde oluyor.

Türkiye'de tarih yazımının içinde bulunduğu düzeyden yalnızca, üzüntü duyuyorum.

(*) *Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, İstanbul, 1980, s. 20-21.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NAZIM HİKMET

Yunus açıldı, Nazım kapatıldı.

Yunus Emre Divanı resmî bir kampanyanın merkezi oldu, Nazım Hikmet'in kitapları yasaklandı.

Nazım Hikmet kapatıldı, Orhan Veli öne sürüldü.

Yunus Emre ile Orhan Veli biribirinden çok uzak görünüyorlar; görüntü ile öz biribiriyle özdeş olabilse, bilimsel çaba ve yaratıcılığa gerek kalmıyor. Yunus Emre ve Orhan Veli, bir özde birleşiyorlar: Mücadeleyi reddediyorlar. Nazım Hikmet, inatla mücadeleyi savunuyor.

Şiirin dışında Nazım'dan inat kalıyor.

Yunus Emre kampanyası, tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, Nazım Hikmet'e açılmış, cepheden olmayan bir savaşa benziyor. Nazım'ın materyalist bakış açısının karşısına Yunus Emre'nin idealizmi çıkarılıyor.

Tarih, bir yerde, yoğunlaşıyor. Pratikler bir düğüm haline geliyor. Bilim, bu düğümün özünü bulup çıkarmak olarak görünüyor. Köycülük kampanyasının, Yunus Emre ile idealizm saldırısının, Orhan Veli'nin temsil ettiği sorumsuzluğa kapıların açılmasının tarihin aynı on yılına denk düşmesi, yalnızca, bir eylemler düğümünü anlatıyor. Aynı on yıl içinde Nazım Hikmet'in kapatılmış olması, bu eylemler düğümüne, eylemlerin derinliğine açılmış bir teleskop işlevi görüyor.

Nazım Hikmet'in kapatılışı, bilimsel açıdan, bir açılışı simgeliyor.

Türkiye'nin 1930'lu yıllarında Nazım Hikmet kapatılı-

yor. Burada Nazım Hikmet açılıyor (*). İnsan olmanın yanında, ayrıca, düşün içindeki yerine kavuşuyor.

Nazım Hikmet hem anne ve hem de baba tarafından bir paşazadedir; babası Hikmet Nazım'ın babası Nazım Paşa oluyor. Nazım Paşa, mevleviliğe gönlünü kaptırıyor; şair sayılıyor, her Osmanlı aydını türünden divanı var (**). Şiir sevgisini ve bu arada Mevlâna aşkını torunu ve adını taşıyan Nazım'a aşılıyor (***). Nazım Hikmet, çocuk yaşta Mevlâna'ya aşık oluyor[1]. «Mevlâna!» şiirini yazıyor.

MEVLÂNA!

Sararken alnımı yokluğun tacı,
Gönülden silindi neşeyle acı.
Kalbe muhabbette buldum ilâcı,
Ben de müridinim işte, Mevlâna.

Ebede sed çeken zulmeti deldim,
Aşkı içten duydum, arşa yükseldim,
Kalbten temizlendim, huzura geldim,
Ben de müridinim işte, Mevlâna.

Nazım Hikmet'in Mevlâna aşkı ve Mevlâna'ya teslim oluşu, Mevlâna'nın müridi oluşu, uzun sürmüyor. Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçiyor. İstanbul'dan dört arkadaş yola çıkıyorlar; İnebolu'da Ankara'nın kararını bekliyorlar. O günlerin, ihtilâlin Anka-

---

(*) Türk aydınının onuru Nazım'ı yazmak istemedim: yazmak zorunluluğu ve özgürlüğü ile karşı karşıya kalıyorum.

(**) Osmanlı aydını için şiir ve bir divan sahibi olmak, nerede ise sine qua non, aydının olmazsa olmazıdır. Her önde gelen aydın şiir yazıyor ve divan derliyor.

(***) Nazım, otobiyoğrafik romanında, kendisini bazan «Ahmed» adıyla, bazan da başka kişi olarak anlatıyor.

«Bebekken Ahmed'i mesneviyle uyuturdu dedesi, ninni yerine.»

Nazım Hikmet, Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim. İstanbul. 1977, s. 9.

ra'sı bugünlerin Ankara'sına benzemiyor, her isteyen Ankara'ya giremiyor. Dörtlüden ikisi, Yusuf Ziya ile Faruk Nafiz, her ikisini de utanca boğan bir gerekçe ile Ankara'ya kabul edilmiyor (*). İkisi, Valâ Nureddin ile Nazım Hikmet Ankara'ya davet ediliyor.

Ankara'ya kabul edilmeyenler İstanbul'a, Ankara'ya davet edilenler Moskova'ya gidiyorlar. Nazım, Valâ Nureddin ve Şevket Süreyya ile Moskova'da siyasal iktisat okuyor. Nazım, Marx, Engels ve Lenin okuyor.

Etkisi görülüyor. Nazım Hikmet, idealizme net ve sert bir karşı duruşa geçiyor. Buna hücum da demek mümkün; hücum şiddetini «Berkley» şiirinde gösteriyor. 1928 yılında yazılan bu şiir, idealist İngiliz filozofu Berkeley'in omuzlarının üzerinden idealizmin toptan reddini anlatıyor. Şiir tadını pek alamadığım bu dizelerinde Nazım Hikmet, Lenin'in Emprio-Kritizm çalışmasının iyi ve içten bir okuyucu olarak görünüyor.

(*) «Yusuf Ziya ile Faruk Nafiz'in İstanbul'a geri gönderilmeleri karar altına alınmış. Çünkü -lâ havle!- seciyesizmişler. Kullanılan tabir buydu. Ne insafsızlık.»

Valâ Nureddin, Bu Dünyadan Nazım Geçti. İstanbul, 1975, s. 55.

«Bu sıralarda bir gün Yusuf Ziya (Ortaç) büyük bir heyecanla daireme geldi, beni kalemden dışarıya çağırdı, gizlice fısıldadı :

— Hemşire, gidiyoruz, Anadolu'ya kaçıyoruz. Ben, Faruk Nafiz, Valâ Nureddin, bir başka arkadaş ve Siz, geleceksiniz değil mi?

Nasıl gidebilirim? Küçücük ailemin reisi bendim. Anneme kardeşimi kime bırakabilirdim?»

«Gittiler. Fakat bir kaç gün sonra, giden dört vatanseverden ikisi geri döndü. Bunlardan biri sonradan yazdığı şiirin bir kıtasında şöyle diyor :

Aynı menbadan aldık ilhamı,
Aynı hislerdi kalbimizdekiler.
Kahraman oldu onların namı
Bize de bir gün 'seciyesiz' dediler.»

Halide Nusret Zorlutuna, Bir Devrin Romanı, Ankara, 1978, s. 156 ve 157.

Behey
Berkley!
Behey on sekizinci asrın filozof piskoposu
Felsefeden tüten günlük kokusu
başımızı döndürmek içindir
Hayat kavgasında bizi
dizüstü süründürmek içindir.

* * *

Günlük kokusu ölüler için yakılıyor. Nazım Hikmet, idealizmin hareketsizlik içerdiğini çok iyi söylüyor. İdealizmin propagandası, ister Berkeley türü bir filozoftan gelsin, isterse Yunus'un ümmi dizelerinden dökülsün, her zaman yaşam mücadelesinde miskinliği yayıyor. Buna cephe açılıyor.

* * *

Behey
Berkley!
Behey meyhane kızlarının kara cübbeli kavalyesi,
Kıralın şövalyesi,
sermayenin altın sesi
ve Allahın piskoposu!
Felsefenden tüten günlük kokusu
başımızı döndürmek içindir.
Hayat kavgasında bizi
dizüstü süründürmek içindir!
Her kelimen
kelepçelerden
bileklerimizi,
kıvrılan
bir yılan
gibi satırların
sokmak istiyor yüreklerimizi.
Beli hançerli bir İsaya benziyor resmin.
Sivriliyor kitaplardan ismin
sivri yosunlu ucundan
kızıl kan
damlıyan
yeşil bir diş gibi.

Her kitabın
diz çökmüş önünde Rabbın
kara kuşaklı bir keşiş gibi..
Sen bu kıyafetle mi bizi kandıracaktın,
inandıracaktın?
Biz İsanın vüslatını bekleyen
bir rahibe değiliz ki!.

* * *

Nazım Hikmet'in, «meyhane kızlarının kara cübbeli kavalyesi, Kıralın şövalyesi, sermayenin altın sesi ve Allahın piskoposu» olarak nitelediği on sekizinci yüzyılın idealist filozofu Berkeley'i, hem Mevlâna ve hem de Yunus Emre'yi de içerecek bir genişlikte anlıyorum. Mevlâna ve Yunus Emre arasında, Türk düşüncesindeki idealist kanallar araştırıldığında, bir ayırım yapma gereğini görmüyorum. Mevlâna'nın İran sanatının kendine özgü güzelliklerini sergilemesi ve Yunus'un dizelerinde bir dereden akan miskin suyun müzikalitesinin bile olmaması, idealizm dışında kalıyor.

Mevlâna ve Yunus, islâmik mistisizmin iki kanalını oluşturuyorlar. Mevlevilik ve Bektaşilik olarak ad alıyorlar ve gelişiyorlar. Her ikisi de islâmın temel çizgisi içinde kalıyor (*); tıpkı bu temel çizgiye karşın her ikisinin ortodoks islâma karşı eğilimler taşıması türünden birbirine uzak düşen eğilimleri de bulunuyor.

Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled tarafından kurulan Mevlevilik, Osmanlı yönetiminin idealist akımını temsil ediyor. Mevlevilik ve Bektaşilik'in, Moğol istilâsı karşısında Selçuklu Anadolusu'nda yaşanan yıkıntı ve çöküntünün çocuğu oluşu, bir anlamda, niteliğini de belirliyor. Gölpınarlı, «Mevlevilik XVII nci yüzyıldan itibaren bir dev-

---

(*) «Genel hatlarına bakarak islâmın doğuştan şehirler arası ticaretin ve büyük tacirin dini olduğunu, tasavvufun ise yine geniş hatları ile esnaf ve zenaatkârın dünya görüşünü aksettirdiğini söylemekte bizce sakınca yoktur.»

Sabri F. Ülgener. Zihniyet ve Din-İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı. İstanbul. 1981, s. 88.

let müessesesidir»[2] yargısını veriyor. Bir rastlantı veya anlaşılmaz bir gelişme görünmüyor; Osmanlı gerilemesinin başlangıcına işaret ediyor. Gerileme ile birlikte Osmanlı döneminde vezirler, zaman zaman padişahlar Mevlevi tarikatına giriyorlar (*). Esnaf arasında ve esnafın uzantısı olarak ortaya çıkan Yeniçeri Ocağı'nda Bektaşilik tarikatının kök salmasına karşılık yöneticiler ve bu arada yeniliğin Yeniçeri Ordusu'nu kaldırmakla başlayacağını gören yenilikçiler, Mevlevilik'i bir ideolojik sığınak sayıyorlar.

Sanki Türkiye'deki ideolojik karşıtlık Mevlevilik ve Bektaşilik platformunda çarpışıyor. Bunu, Türkiye'nin teorik birikiminin sığlığının göstergesi olmasının yanında Türk aydınının gelişimi açısından bir talihsizlik sayıyorum (**). Talihsizlik çok çeşitli cephelerden akıyor; birine işaret edebilecek durumdayım. Bektaşillik'in belirli bir doktrini bulunmuyor.

(*) «Müzisyen, şair ve Mevlevi Selim III'ün, Şeyh Galib'e meftun oluşu, Mehmed Emin Çelebi'nin Nizam-ı Cedid'e karşı Konya isyanını adeta tertip ve idare etmesine rağmen, Mevleviliğe bağlılığını gevşetmemiş, bu padişahın devrinde Mevlevilik, münevver zümre içinde en yüksek mevki almış» ve bunu sonra da korumuş görünüyor.

«Mahmud II'nin de Mevleviliğe karşı büyük bir sevgisi vardı.»

«Esasen Selim'in mevlevi oluşu ve Mevleviliği sevişi, Hacı Bektaş'ı pir tanıyan yeniçerilere karşı bir hareketti. Nitekim Mahmut II de aynı yolu tutmuş» oldu.

«Islahat ve Tanzimat teşebbüslerinde menfi bir rol takınmayan ve Bektaşiliğe karşı hükümetçe tutulan Mevlevilik, Abdülaziz'in tahttan indirilişi ile Abdülhamid II'nin tahta geçirilişinde müspet bir vazife görmüştü.»

Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul, 1953, s. 249-271 ve 272.

(**) İdealizmin böylesine şahlanışı ve resmi ideoloji haline gelmesinin, yıkıntıdan gelenlerinin dışında, nedenleri olmalıdır. Araştırılmaya değer: Engels, bir başka dönemde başka koşullarda İngiltere'de dinin yükselişi örneğini veriyor.

«Burjuvazideki dinsel eğilimin kuvvetlenmesine katkıda bulunan bir başka gerçek vardı. Bu, İngiltere'de materyalizmin yükselişi idi. Bu yeni doktrin, yalnızca orta sınıfın dinsel duy-

John Kingsley Birge, değerli monoğrafisinde, bu noktayı yeterli açıklıkla ortaya çıkarabiliyor (*). Şunları yazıyor: «Bektaşi dünyasında yanlışı doğrudan ayırt etmek ve yetkili bir inançlar açıklamasını düzenlemek için hiç bir ökümenik konsey toplanmadı»[3]. Bunun sonuçlarını da çözümlüyor: «İnançlar çok çeşitli, cahil Bektaşilerin en kaba batıl itikatlarından gerçek slopsizme ya da insanın kendisinden başka hiçbir şeyin var olmadığı inancına ve hatta açık bir materyalist ateizme kadar yayılıyor.» Ve gerçekten Nazım Hikmet, Bektaşilik içinde var olan ve insanın kendisinden başka tüm varlıkları reddetmesini savunan slopsizmi çürütmek için yazıyor.

* * *

Ne senin haricinde bir vücut,
ne senden evvel kimse mevcut,
ne senden sonra kâinat baki
bir sen
bir de Allah hakiki.
Lâkin ey kara meyhanelerin sarhoş papazı!.
Senin dışında değil midi
kıllı kollarında kıvranan meyhanecinin kızı?
Yoksa kendi altında sen
kendinle mi yattın?
Diyelim ki senden evvel baban yok,
İsa gibi.
Yine fakat bacakları arasından çıktığın
Meryem gibi bir anan da mı yok?

---

gularını şoke etmekle kalmadı: ayrıca dinin, burjuvazi de dahil eğitim görmemiş yığınlar için uygun ve yeterli olmasına karşın, kendisini bilim adamları ve kültürlü insanlara uygun bir felsefe olarak ilân etti.»

K. Marx and F. Engels. Selected Works, s. 390.

(*) Nur Baba'da Ziba Hanım dert yanıyor.

«Bektaşiliği kolay zannediyorlar; ben ki yirmi senedir mürşitler önünde diz çöküyorum, boyun eğiyorum; şimdi bana sorsan ki, Bektaşilik nedir, vallahi cevap vermekten aciz kalırım.»

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nur Baba, s. 60-61.

Diyelim ki yapyalnızsın
Turu Sinada Musa gibi,
ne yazık! Tevratını okuyan da mı yok?
Çok yalan söylemişsin çok.
Sen emin ol ki Berkley,
-olmasan da zarar yok-
bu şi're benzer yazıda hissene düşen şey:
biraz alay
biraz şaka
ve bir kaç tokat,
-eldivensiz cinsinden-

* * *

Nazım Hikmet'in Berkley'i, şiir saymayarak şiire benzetmiş olmasını son derece sevindirici bulmamak mümkün mü? Büyük Şair, kendi estetiğine saygılı davranıyor. Şiir tadı yüksek olmayan ve yer yer Nazım'a uzak kalan, ancak sağlam bir karşı saldırıyı içeren Berkley'i «biraz alay, biraz şaka ve bir kaç tokat» olarak gösteriyor.

Lenin, Emprio-Kritizm çalışmasında Berkeley'i çözümlüyor ve öldürücü bir eleştirinin nesnesi biçimine sokuyor. Emprio-Kritizm'de Lenin, George Berkeley'in 1710 yılında yayınladığı temel eseri olan Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge'den bir temelli paragraf aktarıyor[1]. Aktarıyorum: «İnsan bilgisinin nesnelerinin bir araştırmasını yapan herkese, bunların ya duyulara, pratik olarak, basılmış, ya da tutkulara ve aklın işlemlerine bakılarak algılanan başkaları ya da, son olarak, bellek ve hayal gücünün yardımıyla biçimlendirilen düşünceler olduğu, açıktır... Öyleyse, örnek olsun, bir belli renk, lezzet, koku, biçim ve tutarlılığın birlikte varlığının gözlenmesi, elma ile gösterilen bir ayrı şeyi anlatıyor; düşüncelerin bir diğer bileşimi, (eski sözcükle terkibi, y.k.) bir taşı, bir ağacı, bir kitabı ve benzeri duyulur şeyleri yapıyor.» Bu temel paragraf, idealizmde, düşüncenin dışında varlık olmadığını çok açık bir biçimde formüle ediyor.

Nazım Hikmet'in Moskova'da okuduğu yıllarda Em

prio-Kritizm'in temel kitap olduğu bilinliyor. Ayrıca Nazım'ın Berkeley'i bir başka kaynaktan okumaya gerek duymamış olduğunu düşünüyorum. Büyük Şair'in bu şiir tadı az şiirinde Emprio-Kritizm'in bazı bölümlerini yazdığı sonucuna varıyorum.

* * *

Kaçma dur!.
Her yol Romaya gider
-bu belki doğrudur-
fakat
fikri evvel gören her felsefenin
safsata iklimidir yelken açtığı yer!
Bu bir hakikat
-hem de mutlak cinsinden-
İşte sen,
işte senin felsefen!
Sen o sarı kırmızı rengini gördüğün
cilâlı derisine parmaklarını sürdüğün
parlak
yuvarlak
elmaya:
«Fikirlerin bir
terkibidir»
diyorsun.
Dışımızda bize bağlanmadan
var olan
varlığı
inkâr ediyorsun!

* * *

1926 yılında Nazım Hikmet, idealizme kaba ve öldürücü darbeler indiriyor. Darbeler aynı zamanda, Türk mistisizmine de yöneliyor. Mustafa Kemal'in tekkelere savaş açtığı bir zamana denk geliyor. Mevlâna ve Yunus Emre, bu darbelerden paylarını alıyorlar; almak durumundalar.

Buraya kadar güzel; burada bir ölçü durmak gere-

kiyor. İdealizm ile Mevlevilik ve Bektaşilik özdeşleştirilirken, özde bir aynılık üzerinde duruluyor. Özde birlik, felsefe ile tarikat arasındaki ayrımı gözden uzak tutmayı zorlamıyor. İdealizm bir felsefedir; Mevlevilik ve Bektaşilik, idealizmi içeren ve biribirine çok yakın iki tarikat oluyor.

Tarika veya tarikat, İslâm Ansiklopedisi'nde, itinerarium mentis ad Deum, «Tanrı'ya varmak için ruhun takip ettiği yol» (*) olarak tanımlanıyor. Arapça, Tarik, Yol, kelimesinden geliyor.

Burada kısaca Tarikat'ı ve öğelerini çözümlemek gereğini duyuyorum. Çünkü Tarikat'ın yapısının, bir aydın çözümlemesi içinde yerini alması gerektiğini, düşünüyorum. Tarikat, öncelikle bir yerdir, bir mekân. Buna Farsça «zaviye» ve Türkçe ise «tekke» (**) adı veriliyor. Her tarikatın bir doktriner lideri, açıklayıcısı, mürşidi ve buna bağlı bir hiyerarşik kadrolaşması var. Mürşid, Arapça «şeyh», Farsça «pir» ve Türkçe ise «baba» sözcükleriyle tanıtılıyor ve tanınıyor. Mürşid, tarikat hiyerarşisinde en üstte oturan kimsedir. Mürşidin etrafında dervişler yer alıyor.

Derviş sözcüğünün, tartışmalı olmakla birlikte, Farsça'dan geldiği kabul ediliyor, tarikat yapısı içinde Arapça karşılığı «fakir» oluyor. İslâm Ansiklopedisi, «derviş» maddesinde şu bilgiyi sağlıyor: «Darviş kelimesi, umumiyetle, aslında Farsça 'kapı-kapı dolaşan' yani 'dilenci' mânâsına gelen bir kelime diye izah olunur» (***). Devamı,

---

(*) *İslâm Ansiklopedisi, Onikinci Cilt, s. 1.*

(**) «Mevlevi tekkeleri, umumiyetle şehir dışında yapılmış, fakat bazıları sonradan şehrin büyümesi yüzünden içe düşmüştür. Şüphe yok ki şehir dışını seçmek, şehrin gürültüsünden, Mevlevilerin 'avam' dedikleri softa ve tarikatten anlamaz taifeden ve maddi hayattan mümkün olduğu kadar uzak kalmak içindir.»

Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul, 1953, s. 341.

(***) «Fakat daryoş varyantı bu izahla tezat teşkil etmekte ve kelimenin doğru etimolojisi hakikatte meçhul kalmak-

daha önemli ve açıklayıcı görünüyor: «Her derviş kendisini bizzat Allah'a bağlayan silsileyi öğrenmeğe ve tarikatı tarafından talim edilen itikadın işlâmiyetin öz cevheri olduğunu bilmeğe ve tarikatın adab ve erkânının namaz kadar müessir olduğuna inanmağa mecburdur.» Buradan şu sonucu çıkarıyorum: Tarikat, şeyhden daha çok dervişlere dayanıyor. Dervişler, tarikatın pratiklerinden çok davranış kalıplarını ve yöntemlerini bilmek ve uyulmasını sağlamakla yükümlü oluyorlar.

Tarikatın en üst noktasında mürşid ve hiyerarşik düzenin en altında ise mürid bulunuyor; mürid, iradesini tarikata teslime gelen kimse oluyor. Mevlevilikte «muhip», Bektaşilik'te «aşık», müride verilen adlardır.

İslâm Ansiklopedisi, «tarika» maddesinde, müridin, «bir zaviyede muayyen zamanlarda uzlete çekilmesi, halvet veya çileye girmesi mecburi idi» diyor. Çile çekmeden, tarikata girmek, kesinlikle mümkün görünmüyor. Aynı maddede şu bilgiler de veriliyor: «Müridin tarikatten feyz alması, şeyhin nazar ve teveccühünün kuvveti ile, kendisinin yaratılışındaki istidat ve kabiliyete bağlıdır (*). Şeyhin nazar ve teveccühünü kuvvetli ve müridin istidat ve kabiliyeti yerinde ise, şeyhin, müridi bir hamlede velâyet derecesine ulaştırabileceğine inanılırdı. İki taraf da zayıf veya müridin istidat ve kabiliyeti az ise, sonuncusunun tarikatın gerektirdiği mücahedenin şartlarını yerine getirmesi ve zikre devamla bir takım menzilleri aşması gerekir.» Çok açık olmalı; tümüyle aklın olanakları dışında bir gerçeğe yöneliş pratiği belli oluyor. Mürşidin bakışı ve bu bakışın yetersizliğinde acıya dayanma

---

tadır. İslâm dünyasının en büyük kısmında bu kelime bir 'tarikat mensubu' mânâsına gelir.»

İslâm Ansiklopedisi. Üçüncü Cilt. s. 545.

(*) Tarikatın bozulduğu zaman, mürşid, bakışını, kişisel hazlarını artırmak için kullanabiliyor. Ziba Hanım bunu yapıyor.

«Halbuki bizim bildiğimiz Mürşidin nazarı irşat eder, ifsat etmez.»

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nur Baba. s. 60.

gücünü denemek ve artırmak demek olan çile çekme, gerçeğe götüren yol olarak ortaya çıkıyor.

İdealizm, bir başlangıç ve bir sondur. Çok incedir. Mevlevilik ya da Bektaşilik ise bu inceliğe varmayı amaç edinen bir yoldur, süreç de denebilir. Idealizm, maddenin ve yaşamın reddiyle başlıyor ve bununla bitiyor. Mevlevilik ya da Bektaşilik, bu reddi bir süreç biçimine sokuyor. Idealizm ölümdür; Mevlevilik ve Bektaşilik, bilinçli bir ölüm yolculuğudur.

Mevlevilik ve Bektaşilik, yaşamı reddetmenin acıları içinde Gerçek'e, Tanrı'ya ulaşmayı deniyor. Bir reddedişin acıları içinde insanın kayboluşunu, Gerçek'i bulmak olarak görüyor.

Fakat yine de bağlanma ile acı arasında, bir işlevsel bağı ortaya çıkarıyor. Bireyin gelişmesinde eylemin ateşinin temizleyici rolüne işaret ediyor; böyle algılıyorum. Eylemin yakıcı ateşi, bireyi, kısa ömürlü çıkar ve tutkulardan temizliyor; yakarak temizliyor, aydına yaklaştırıyor ve giderek aydın yapıyor.

Aydın, eylemin toplumsal ateşinde gelişiyor.

* * *

— Kül olayım
Kerem
gibi
yana
yana.
Ben yanmasam
sen yanmasan
biz yanmasak,
nasıl
çıkar
karan-
-lıklar
aydın-
-lığa...
Hava toprak gibi gebe
Hava kurşun gibi ağır.
Bağır

bağır
bağırıyorum.
Koşun
kurşun
erit-
-meğe
çağırıyorum...
* * *

Diyebiliyor.

BEKTAŞİLİK ÜZERİNE ENAZ BİLGİ

Ben hocamdan aldım böyle dersümü
Okur idüm eliften baya deyu
Kimse bilmez şu dünyada sırrumu
Ta ezelden çağururam Hu deyu
Abdal Musa

Duyular yanıltıcı teleskoptur; bu, idealizmin temelini oluşturuyor. Bütün felsefi akımlar türünden idealizm de, öncelikle, bilginin edinilmesi ve doğrulanması üzerine oturuyor. Duyuların yanıltıcı olduğuna kesin bir inançtan başladığı için, deneye ve maddi varlıklara dokunmaya dayalı bir bilgi, idealizmin temel yadsıması oluyor.

İdealizm, bilinmezliği, agnostizm, savunmuyor: Bilgi var. Fakat duyular, bilginin kaynağı değil. Bu durumda bilginin tek kaynağı olarak akıl kalıyor. Düşünce, hem bilgi edinmenin başlangıcı ve hem de sonu düzeyine çıkarılıyor. Akıl kapalı bir sistemdir, bilgi kendiliğinden ve akılda vardır. Bilgi yaratılmamıştır. Bilgi Tanrı'da vardır ve Tanrı bilgidir.

Tanrı, kendi halinde, mükemmeldir. Tanrı hakitattir; bilgidir. İnsan mükemmele koşuyor; koşmalıdır. Bu hakikate koşmaktır; aynı zamanda insanın mükemmelleşmesi oluyor. Mükemmelleşmiş insan, «Kâmil İnsan» sayılıyor; «İnsan-ı Kâmil»,

İslâm mistisizmin temelinde taht kuruyor.

Mükemmel İnsan, hakikat ile doludur, tıpkı Tanrı türünden. Çünkü idealist felsefenin temelinde bütün gerçekler Tanrı'dan çıkıyor; hakikat, yalnızca, Tanrı'da var. İslâm tasavvufuna göre, insanın olgunlaşması, tanrılaşması demek oluyor; Kâmil İnsan, «ben Tanrı'yım» diyebiliyor.

Kolay değil; Dört Kapı'dan geçmeden Kâmil İnsan olunamıyor. Ballı Baba, bunu dizelere döküyor (*). Ne yazık! Bektaşi doktrininin de tek kaynağı dizeler oluyor (**). Dizeler, belli dağınıklıklar içinde bir sistemi anlatıyor.

* * *

Muhammet Ali postunda oturan
Dörtkapuyu kırkmakamı bilmeli
Muhammet Aliye talibim diyen
Evvel farzdır mürşidini bulmalı

Bir bina yap dört duvarın üstüne
Bir selâm ver dörtkapunun dostuna
Üç sünnetin, yedi farzın aslı ne?
Gizli gizli bu sırlara ermeli

Mürşidini bul da müşkilin ara
Gene mürşidinden bulunur çare
Kavuşturur mürşid seni ol şara
Ol şardaki papazbaşın bulmalı

(*) *Sadettin Nüzhet, Bektaşi Şairleri. İstanbul. 1930, s. 25.*

(**) «Belki de bir sistemi şiirini incelemekten daha iyi anlama yolu yoktur; çünkü dizelerde kişiliğin tümü -duyguları, inançları ile özlemleri dahil- ifadesini buluyor.»

«Bektaşilik'in araştırmacıları, ellerinde sınırsız sayıda Bektaşi dizesi bulundurmanın avantajına sahipler.»

John Kingsley Birge, The Bektashi Order of Dervishes, London, 1965, s. 101.

Dr. Birge hem güzel yazıyor ve hem de bir olguya parmak basıyor.

Kâmil İnsan olabilmek için, mürşidi, yolu aydınlatanı bulmak ve sır tutmak temel ve vazgeçilmez gerekler oluyor. Gizli gizli çalışmak, Oluğun İnsan'a giden yolu çiziyor.

Bir yabancı, John Kingsley Birge, değerli çalışmasında, Dört Kapı doktrinini çözümlüyor. The most important conception after that of the mürşit is the doctrine of the Foor Gateways, dört kapı', The şeriat (şheriat) or 'orthodox, Sunni religious Law'[2], The tarikat or 'teachings and practice of the secret religious order'[3], The marifet or 'mystic knowledge of God'[4], The hakikat or 'immediate experience of the essence of reality' (*). Bektaşilik tarikatının dört kapısı, mensuplarını Kâmil İnsan'a götürüyor, şeriat, tarikat, marifet ve hakikatten meydana geliyor. Birincisi tanımları, ikincisi duymayı, üçüncüsü içermeyi, dördüncüsü tekleşmeyi anlatıyor, böyle anlayabilirim.

Bir mürşit, John Birge'e, dört kapı doktrinini bir örnekle, şeker örneğini vererek anlatmış, aktarıyor ve aktarıyorum. Bir kimse şekerin ne olduğunu anlamak için sözlüğe bakabilir. Sözlük tanımları veriyor. Eklemek gerekiyor; bu şeriat aşamasıdır, kaynağını Kur'an ve hadislerde buluyor. Bu, Bilgi'nin şeriat kapısıdır; ancak yeterli olmaktan çok uzak. Yalnız sözlüğün, şeriatın, yetersiz olduğunu görebilmek için şekeri tutmak gerekiyor. Şekeri tutma, şekere dokunma, Bilgi'nin tarikat kapısıdır. Fakat tarikat kapısında da Bilgi tümüyle elde edilmiş olmaktan uzak duruyor; Bilgi'nin marifet kapısından geçiliyor (**). Bu şe-

---

(*) ibid., s. 102.

(**) **Marifet, hırfet ve herif, aynı kökten gelen sözcükler oluyorlar. Herif, Türkçede kocayı anlatıyor, marifetli, burada hakikati bilen, anlamına geliyor. Bektaşi tarikatının esnaf loncalarıyla özdeşleşmiş ve koca olabilmek için zanaatlarda ilerlemenin koşul olmasının, bir rolü var.**

kerin insanın içine girmesini sağlamaktır; şekerin insanın içine girmesi insanın şekerin niteliğini değerlendirmesine olanak veriyor. Eğer bir kimse burada da durmayıp, şeker ile bırleşirse, «ben şekerim», «I am sugar» diyecek ölçüde duyarsa, artık bu şekeri bilmek demek oluyor, aynı zamanda Bilgi'nin hakikat kapısını gösteriyor.

Her kapı veya evreye denk düşen insan nitelemeleri görülüyor. Şeriat kapısında tapınma söz konusudur; bunlara «abitler», worshippers, deniyor (*). Abit'in, havadan yapılmış olduğuna inanılıyor. Tarikat kapısında insan, «zahit», ascetic, oluyor, beklenebileceği türden ateşten geliyorlar. Marifet kapısında insan bir aşama daha gelişiyor, artık «arif», gnostic, oluyor. Sudan oluştukları düşünülüyor. Hakikat kapısı, aynı zamanda gönül kapısıdır, tümüyle bağlanmayı simgeliyor. Hakikat kapısında artık insan pek çok gelişmiştir, «muhip», «lover» oluyor.

Kolay olmuyor.

* * *

Erenlerin kıldan ince yolları
İnce yoldan geçen cana aşkolsun
Her seher açılır gonca gülleri
O güllerden deren cana aşkolsun

* * *

Bu kapıları geçmek, zamanı ve aynı anlama gelmek üzere çile çekmeyi gerektiriyor. Bu kapılardan geçmek için gelmiş olan kimseye, Bektaşi ilkelerine gönül vermiş olmakla birlikte henüz nasibini almamış olana, aşık adı veriliyor. Aşığın

(*) *ibid., s. 117.*

muhip olabilmesi için belli ayın veya seromoni yapılması gerekiyor. Muhibin derviş olabilmesi için ise bir tekkede on yıl veya daha uzun süre hizmet etmesi zorunlu olabiliyor.

Bektaşi seremoni veya ayinleri, değişiklik gösterebiliyor. Bunun için olsa gerek, kodifiye edilmiş olmaktan uzak duruyor. Bunun yerine Mevlevi seremonileri daha belirgin görünüyor. Abdülbaki Gölpınarlı'nın çalışmasından aktarıyorum.

Mevlevi ve Bektaşi seremonileri, Kâmil İnsan'a giden yolun çilelerle dolu olduğunu gösteriyor.

Aydın kalabilmenin yolu çilelidir.

Aydın, aklıyla, inatla, mücadele edebilen kimsedir.

Şiirin dışında Nazım'dan yalnızca inat kalıyor.

Muhib ile başlıyorum. «Muhib, tarikate intisap etmiş, bir şeyh tarafından sikkesi tekbirlenmiş kişidir» (*). Muhibin tarikate girişi şöyle oluyor: «Tarikate girecek zat, sikkesiyle tekkeye gider, şeyhin huzuruna girer, elini öpüp önünde otururdu. Şeyh, muhibbin başını dizine kor, sikkesini giydirir, tekbir eder ve bir Fatiha verir, her ikisi de Fatiha'yı okurlar, sonra görüşürler, yani birbirinin elini aynı zamanda öperlerdi.» Muhibin derviş olabilmesi için ikrar vermesi ve çile çıkarması gerekiyor.

Başlıyor: «İkrar vermeye gelen, gençse velisinin ve ailesinin rızasını alması şarttı. Kendisine bu yolun güçlüğü anlatılır, ısrar eder ve kabul olursa matbahta, kapıdan girilince sol tarafta ve kapı dibinde bulunan saka postunda üç gün otur-

---

(*) Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul, 1953, s. 390.

tulurdu. Bu üç gün içinde, iki diz üstünde ve murakabe vaziyetinde, yani başı biraz eğik olarak oturan salik, canların hizmetlerini seyreder, mecburiyet olmadıkça konuşmaz, posttan kalkıp bir yere gitmez, bir şey okumaz, su dökmeye giderken de canlardan birinin hırkasını omuzlarına alırdı.» Önce sabır ve ağız açmama sınaması yapılıyor.

Muhib, bundan «sonra 18 gün ayakçılık yapar; ortalığı süpürür, odun getirir.» Bu evrede muhibin yaptığı, hapishanelerdeki meydancıları hatırlatıyor, adı üzerinde ayak işlerini yapıyor. İş arasında seçim yapmaması anlatılıyor, eylemli olarak.

«Ayakçı, sema çıkarmadıkça sikke giyemezdi. Sema çıkardıktan sonra kendisine muvakkat bir sikke verilir ve mübtedi mukabelesi yapılırdı.» Ancak çile süresince en çok muhibin, tartışmadan boyun eğmesi isteniyor ve deneniyor. Bu denemelerin türüne, Abdülbaki Gölpınarlı bir örnek veriyor. Şöyle: Muhibe «bir paket sigara alması söylenir, ta Eyüp sırtından oraya kadar yaya gidip gelen can, bu sigara yaşmış, git ve Fatih'teki filân tütüncüden bir başka paket al emriyle tekrar yollanırdı» (*). Burada önemli olan muhibin yalnızca gidip yeni bir paket sigara alması değil; aynı zamanda bunu isteyerek, içtenlikle ve güler yüzle yapmasıdır. Bu da sınanıyor. Muhibin sabrı ölçülüyor ve kibar davranışın dışına çıkıp çıkmadığı not ediliyor.

«Bu sınamalar sırasında, hiç bir vakit edep ve terbiyeye aykırı olmamak şartiyle cana bazı ağır sözler de söylenir, sabrı ve tahammülü ölçülür.» Sınamaların en sonuncusunu hücre çilesi

(*) ibid., s. 395.

oluşturuyor, hücrede on sekiz gün kalmak gerekiyor.

Sınamaların amacını bir noktada toplamak mümkün: Duyular ve dünyanın hazları, her türlü idealizm ve mistisizme göre, hakikatı bulmayı engelliyor. Hücreye kapanma veya inziva, bu hazlardan uzak kalabilmeyi öğretiyor.

Bu böyle olmamakla birlikte, Abdülbaki Gölpınarlı pek haklı olarak «Mevlevi tekkelerinin ruhu matbahtı» diye yazıyor. Gerçekten de mevlevilik tarikatına girişte sınama mutfakta başlıyor, muhibe ayakçılık yanında pazarcılık ve bulaşıkçılık türünden hep tüketimle ilgili işler ve denemeler veriliyor. John Birge de, Bektaşilik tarikatında «bir epiküryan haz havası» (*), an atmosphere of Epicurean enjoyment, bulunduğuna işaret ediyor. Tekkelerin çoğunda, ayinlerde özgürce kullanılmasına izin verilen içkinin, giderek kadınlı-erkekli sefahet alemlerine geçişi hızlandırdığı pek sık gözlenebiliyor. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kendisinin bir ara sürüklendiği tarikat yaşamının gözlemlerine dayanan Nur Baba romanında, tekkelerdeki içki ve erotizm sahnelerine pek sık yer veriyor.

Tekkelerin kentten uzak bahçeli ve korunmalı yerlerde seçilmesi de bunu kolaylaştırıyor. Rumeli Hisarı'nda Şehitlik Tekkesi, Çamlıca sırtlarında Çamlıca Tekkesi, Eyüp'te Haliç'e bakan Kar Yağdı Tekkesi, İstanbul'un bütün güzelliklerini ve uzun yıllar, kalabalıklardan uzaklığı yaşayabiliyor. Bahçeler, Hakikat'e olduğu kadar, cismanı hazlara da kapılar açabiliyor.

İdealist felsefe dejenerasyonu içinde saklıyor. İdealizm, doğruyu sınamayı da kendi içine alıyor. İdealizm,de bütün sistem, kendi üstüne kapanıyor

---

(*) John Kingsley Birge. op. cit., s. 89.

Bektaşilik'te de, tekke, bir bütün olarak yaşamın dışına, pratiğin uzağına, mücadelenın arkasına çekiliyor. Mürşid, her türlü doğruluk denemesinin üstünde kalıyor. Kendinden başka doğrulayıcı kalmıyor. Bu nedenle olmalı, Ziba Hanım, kendisinin de katıldığı erotizm sahnelerinden tiksinmeye başladıkça, Nur Baba romanında, «bizim bildiğimiz mürşidin nazarı irşat eder, ifsat etmez» demek zorunluluğunu duyuyor.

Şah İsmail, Hatayi imzasıyla, söylüyor.

* * *

Muhammet Alinin doğru erkânı
Mürşidine var ki göresün seni
Mürşidin gemidür talip yelkeni
Mürşidimden gayrı nem var benim de

Bu sözü söyleyen Sultan Hatayi
Hatayiden gayri kim var gedayi
Salarum üstüne bin bir kazayı
Mürşidimden gayri nem var benim de

* * *

Bağlanmanın yaktığı ateş, insanı, temizliyor. Ancak pratiği, mücadeleyi, madde ve toplumu değiştirmeyi reddeden bir bağlanma, daha hızla kirletiyor.

Eylemli bağlanma sürekli güzelleştiriyor.

Nazım'ın Olağan Kapatılışı

Yunus Emre, kırk yıl tekkesine odun taşıdı. Doğru mu, yanlış mı; söylemek pek zor. Çünkü Yunus Emre'nin yaşamının tümü bir destanın kesinliği ölçüsünde biliniyor. Nazım Hikmet'in yaşamı da bir destan olarak okunuyor. Daha kesin. Biri onbeş ve arkasından ikincisi yirmi yıl olmak üzere otuzbeş yıl hapse mahkûm edildi.

Kapatıldı.

1930 yıllarında.

Şimdiye kadar tüm içerde ve dışarda, tüm yazıcı ve yorumcular, bunu, Nazım'ın Kapatılışı'nı, bir «Nazım Hikmet Olayı» olarak algıladılar, öyle yazdılar. Hepsi yanıldılar.

Nazım'ın Kapatılışı, bir asker aydınlarla ilgili işlemdir. Bir «Ordu Olayı» olarak ele alınmalıdır. Burada, Nazım'ın Kapatılışı'nın bir Ordu Olayı olarak ele alınmasını sağlıyacak tezler yazılıyor.

Parantez açmak gerekiyor. Bu kadar çok «hakikat» ve «mürşid» sözcükleri yazılınca bir «atasözü» hatırlanıyor; hatırlanması zorunlu oluyor. Atasözü şu: «Hayatta en hakiki mürşid ilimdir.» Bilim, en gerçek yol göstericidir.

Parantez, bilimle ilgili; bilim, bir bakıştır. Bir adım daha atarak şunu yazabiliyorum: Bilim, maddeyi ve toplumu değiştiren bir bakıştır. Bilimsel bakış ile, madde bir depreme uğramış gibi, sarsılıyor ve yer, yer değiştiriyor. Bilimsel bakış ile madde harekete kavuşuyor, altı üstüne geliyor; önü arkasına çekiyor, arka öne geliyor ve daha önce maddede görünmeyenler görünmeye başlıyor. Daha önce maddede parlak olan yerler kararıyor, görünmez oluyor.

Bilimin gücü, bakışından geliyor.

Parantezi kapatıyorum ve kapatmadan önce, hiç bir ikiyüzlülüğe gerek duymadan ekliyorum: Burada bu yapılıyor. Aydın Üzerine Tezler'de toplumsal «gerçek» değişiyor. Değiştiriyorum.

Ne demek? Şimdiye kadar görünmeyeni görmek demek oluyor.

1938 yılında kapatılışını Nazım yazmadı. Bir tek, Harp Okulu Davası'nda Nazım Hikmet ile ortak yazgıyı paylaşan A. Kadir yazdı. Bunun dışında ve bununla birlikte tüm yorumcular ve yazıcılar, Nazım Hikmet'in kapatılışına bir «adli hata» gözüyle baktılar.

Tezi yazıyorum: Hata tezi, sistemi aklama girişimidir.

Uzantısını ifade ediyorum: Birisi on beş ve ikincisi yirmi yıllık ardarda iki mahkûmiyetin «adli hata» olduğunu düşünmek, bilim dışıdır.

Tekrar ediyorum: Bilim, maddeye yer değiştiren bir bakıştır.

Harp Okulu Davası ile ilgili tek kaynaktan aktarıyorum; A. Kadir yazıyor. «Bir komedinin mi içindeydik, bir dramın mı? Bunu kestirmek kolay değildi. Bir büyük haksızlıkla karşı karşıyaydık»[5]. Tutuklu Abdülkadir böyle düşünüyor. Kişisel açıdan bakıldığında düşüncesinde haklı olduğuna itiraz etmek mümkün değil. Kişisel bakış açısını, toplumsal ve tarihsel bakış açısıyla tamamlamak gerekiyor.

Nâzım Hikmet ve A. Kadir Ankara Cezaevi'nde (1938)

Maddeye yer değiştiren bakış ile, ne güzel!, tamamlayıcı maddî olgu, yine A. Kadir'in kitabından geliyor (*). A. Kadir'in kitabının ilk bölümünün başlığı şöyle: «Yer Yerinden Oynuyor.» A. Kadir'in kitabının ilk cümlesi ise şöyle: «Harp Okulu'nda ayaklanma vardı»[6]. Eğer ayaklanma varsa, Harp Divanı da vardır; hep böyle oluyor.

A. Kadir'in kitabından, Harp Okulu Davası'nda sanıkların kaleminden çıkmış tek kaynaktır, bir aktarma daha yapıyorum: «Oysa tam tersine, Nazım bizim yüzümüzden gelmişti buraya. Onun suçlu sandalyesine oturmasına sebep olarak biz kendimizi görüyorduk. Çok üzülüyorduk bu yüzden»[7]. A. Kadir'in «biz» dedikleri, sanık Harp Okulu öğrencileri oluyor.

Bu kadarı yeterli sayılabilir: Tek kaynağa bakıldığında, Nazım'ın Kapatılışı'nın bir Ordu Olayı olduğu tezine kanıtlanmış gözüyle bakılabilir. Ancak yine de yeterli saymıyorum.

Devam etmek için sahnenin hazırlanması gerekiyor. Harp Okulu öğrencilerinin, Cumhuriyet'ten daha yaşlı olmaları gerekiyor. 1938 yılında Cumhuriyet, on beşindedir; Harp Okulu öğrencilerinin Osmanlı yurttaşı olarak doğmuş olduğu sonucuna varılıyor. Buna ek olarak, sistem, hem yerleşmek ve hem de yeni bir aydın biçimlendirmesini tamamlamak zorunluluğunu duyuyor.

Burada Ordu pek çok önemli bir yere sahip; ayrıca Türkiye, dünyanın yaklaştığı bir büyük savaşın ısısını duyabilecek bir yerde bulunuyor. Ordu, sistemin ilgi merkezi haline geliyor. Bunun bazı göstergelerini saymak mümkün görünüyor.

Birincisi, Aydın Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yer aldı. Uluğ İğdemir, tam bu sıralarda, Kuleli Vak'ası ile ilgili bir «monoğrafi» yayınladı. Bayram ve seyran yokken, İğdemir, Kuleli Vak'ası'nı kötüledi ve bunun gerici bir

---

(*) Yalnızca bilimsel yöntem açısından yazıyorum: A. Kadir'in kitabını önce «herkes» gibi okudum. Sonra, 1938 Harp Okulu Olayı'nın bir Nazım Olayı değil Ordu Olayı olduğu düşüncesine varınca yeniden okudum. Burada aktardıklarımı, ilk okuduğumda, hiç görmemiş olduğumu anladım.

ayaklanma girişimi olduğunu ileri sürdü. Yenilikçi Hareketler tarihindeki bu ilk örgütlü ve başarısız ayaklanma girişimine öncülük eden komutanları kandırılmış olarak gösterdi.

İkincisi, 4 Şubat 1935 tarihli Anadolu Ajansı'nın bülteninde okunuyor. Anadolu Ajansı, önemli bir haber yayıyor: «İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı Arapça bir kelime olmadığı gibi Arapça Kemâl kelimesinin delâlet ettiği mânâda da değildir. Atatürk'ün muhafaza edilen özadı Türkçe 'ordu ve kale' mânâsına gelen Kamâl'dır. Son 'â' üzerindeki tahfif işareti I'yi yumuşattığı için, telâffuz hemen hemen Arapça 'Kemal' telâffuzuna yaklaşır»[8]. Böylece sistemin liderinin adıyla 'ordu ve kale' arasında sağlam bir bağ kurulmak isteniyor.

Resmî Gazete Ulus, 13 Mart 1938 tarihinde bir ek veriyor: «Asker Gençlik». Bu ek, Harp Okulu Olayı bu yıldadır, «104 Yaşında Genç ve Dinç Bir Müessesemiz: Şanlı Harbiye», «Cumhuriyet Harbiyesi», ya da 1901 yılı nedeniyle «Atatürk Bu Sene 498 Arkadaşı İle Beraber Harbiyeden Çıktı» başlıklı ve benzer yazılar içeriyor. 12 sayfalık «Asker Gençlik» eki, resimlerle donatılıyor.

Harp Okulu Olayı ve Davası, işte böyle bir sahneyi tamamlıyor. Gülünçlü seyirlikleri yok değil, çoklukla bulunuyor. A. Kadir, Nazım'ı kendilerinin sanık sandalyasına oturttuğunu ve buna pek çok üzüldüklerini belirttikten sonra şöyle devam ediyor: «Mahkeme reisinin yanında oturan bir binbaşı, elindeki tesbihi sinirli sinirli çekiyor ve Nazım'a yiyecekmiş gibi bakıyordu boyuna. Belliydi ki en çok o kızıyordu Nazım'a. Sanki elinden gelse, bir kaşık suda boğacaktı Nazım'ı. Nazım, ifade vermediği ya da notlar almadığı zamanlar, durmadan bıyıklariyle oynuyordu. Parmaklarıyla eziyordu bıyıklarını. Bir an geldi, Nazım'a yiyecekmiş gibi bakan bu üye, artık dayanamadı, patladı, 'Bu herif mahkemenin karşısında boyuna bıyıklarıyle oynuyor, ne biçim adam bu?' dedi. Hakim de, 'oynama bıyıklarınla!' dedi, Nazım'a. Nazım telâşla elini çekti bıyıklarından, 'Peki efendim, özür dilerim, oynamam' dedi. Nazım'a yiyecekmiş gibi bakan üye de, is-

tediği olmuş insanların rahatlığı içinde, tesbihini ağır ağır çekmeye devam etti.» Binbaşının pek çok kurulmuş olduğu anlaşılıyor. Sistemdir, kuruyor.

Parantez açıyorum: Kişilik, birikimdir. Birikim, katılığı da beraberinde getiriyor. Kişilerin katılığı en azından iki cephede kendisini belli ediyor. Birincisi, birikimi olan kişilik, aynı zamanda, bir sembol durumuna geliyor; bir mesaj taşıyıcısı oluyor. Birikimi olan kişiliği cezalandırmak veya ödüllendirmek, somut bir kişiyi cezalandırmaktan çok, bir akımı, bir eğilimi, bir düşünceyi cezalandırmak olabiliyor. Bir cepheye savaş olabiliyor, cepheye savaşın haberi bir kişiye açılmış bir savaşla veriliyor.

Zordur; böyle bir kişinin ruhsal sağlığını koruyabilmesi büyük bir güç istiyor. Kendi işlevini abartmadan, zaman zaman abartmak küçültmektir, bilebilmek hem üstün bir kişiliği ve hem de kişiliğin sürekli geliştirilmesini gerektiriyor. Hem derviş türünden bir katlanma rahatlığını ve hem de hiç teslim olmamanın durmayan mücadelesini birlikte yaşamak anlamına geliyor.

Birikim zorunluluktur; böyle bir kişi, ya kişiliğini yaşamak ya da kendisini reddetmek almaşıklarıyla karşılaşıyor. Zorunluluğun özgürlüğe dönüşmesi, en saf örneklerinden birisini, buradaki kişisel seçimsizlikte gösteriyor. Kişi, kendi birikiminin kendisine yüklediği rolü reddettiği zaman kendisini reddetmiş olacak; veya yıllarca hapisi ya da ölümü göze alacak. Burada zorunluluğun özgürlüğe dönüşmesi kadar ve belki de daha çok, özgürlüğün bir zorunluluk olması var. Bu, ikinci cepheyi oluşturuyor.

Kapatıyorum. Sistem kuruyor. Sistem, Nazım'ı Harp Okulu Davası'na bağlayabilmek için hiç bir fırsatı kaçırmıyor. Harp Okulu Öğrencisi Şadi, daha sonraki yılların Şadi Baba'sı, Şadi Alkılıç, Harp Okulu öğrencisi olduğu sırada İstanbul'a bir telgraf çekmiş bulunuyor: «Anama nasıl bağlıysam, Hikmet'e öyle bağlıyım.» Şadi'nin İstanbul'a çekmiş olduğu bu telgraf, Harp Okulu'nun Nazım Hikmet'e bağlılığının en güvenilir kanıtlarından birisi sayılıyor. Askerî Savcı Şerif Budak, bu güvenilir kanıt elin-

de büyük bir hazla hücuma geçiyor: «Vay, sen Nazım Hikmet'e bağlılık telgrafı çekmişsin ha?» Şadi, bunun cevabını vermekte büyük güçlükle karşılaşıyor.

A. Kadir yazıyor: «Sıkıştırdıkça sıkıştırırlar çocuğu, sıkıştırdıkça sıkıştırırlar. Patlayacak Şadi, ne yapsın? Aşağı mı tükürsün, yukarı mı tükürsün? Doğruyu söylese de iş berbat, yalan söylese de berbat. Doğruyu söylerse evli olduğu meydana çıkacak. Oysa okuldayken evlenmek yasak, adamı alaya çıkarırlar.» Ancak artık tutuklu, nasıl olsa subaylık düşlerinin sonu yaklaşıyor. Bu nedenle olmalı, sonunda, büyük sırrını açıklamaktan başka çare göremiyor: «Yahu» diyor, «bu, Nazım Hikmet'e bağlılık telgrafı falan değil, bu, benim karıma bağlılık telgrafı. Karımın adı Hikmet'tir. Halama çektim ben bu telgrafı. Karımla anamın arası açılmış, ben de halama çektiğim telgrafta ikisine de aynı derecede bağlı olduğumu belirttim, ikisinin de gönlünü almak için» (*). Şadi, annesi ile karısı Hikmet'in ilişkilerini düzeltmek için telgraf çekince, Nazım Hikmet ile kendisini derde sokuyor.

Kişiler için ne büyük bir şanssızlık! Subay aydınların da biçimlendirilmesi ve sınırlandırılması gerektiğine karar veriliyor. Bu tarihsel karar, bir takım kimseleri, bir sel türünden önüne alıp sürüklüyor. Kişiler eğer, tarih için-

---

(*) «Ne malûm Şadi'nin doğru söylediği? İstanbul'da evine gidip soruşturulur. Gerçek gün gibi ortadadır. Şadi evlidir ve iki de çocuğu vardır. Ama bu telgraf meselesinde Şadi'ye inandıklarını sanmıyorum gene de. Çünkü bu 'Hikmet'e bağlılık telgrafı' meselesi ta 1963 yılına kadar uzar. 25 yıl sonra, bizim Şadi, hem içimi dökmüş olurum, hem belki yarışmayı kazanır birkaç kuruş alırım diye, Cumhuriyet Gazetesi'nin açmış olduğu Yunus Nadi yarışmasına bir yazıyla katılır. Bu yazı gazetede yayımlanır. Yayımlanınca da, ordan burdan gelen ihbarlar üzerine, savcılık harekete geçer, gazete ve Şadi komünistlik propagandasından mahkemeye verilir. Şadi'nin tutuklu olarak davası görülürken, aşırı sağcılıkla ün salmış 'Yeni İstanbul' gazetesi, nerden öğrenmiş, hangi ellerden almış haberi, Allah bilir, 'Şadi Alkılıç, Harp Okulu'ndayken de Nazım Hikmet'e bağlılık telgrafı çekmişti' diye yazar.»

A. Kadir, 1948 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet, ilk baskı 1966, İstanbul, 1977, s. 37.

de ortaya çıkan bu tarihsel karardan habersiz iseler, haberli olmaları çok zordur, yalnızca kişisel yazgılarını düşünüyorlar. A. Kadir «düşünüyordum» diyor, devam ediyor: «Neydi bize yapılan bu zulüm? Biz ne yapmıştık? Kitap okumaktan başka, bir şeyler öğrenmekten başka ne yapmıştık? Necati Tatarcık'ın ne suçu vardı? Muhacir İsmail'in, şu, Hitler'e hayran İsmail'in kabahati neydi, benim yanımda oturmak bahtsızlığından başka? Orhan Alkaya'nın, Galip Arda'nın, Naci Fişek'in günahı neydi? Kitap okumak. Bağlamacı Nasır, zavallı Nasır, ne diye böyle aylarca pisi pisine yatırılıyordu komünizmin K'sını bilmezken? Hele bir Zihni ile İhsan vardı, gazeteci Yakup'tan kalır yerleri yoktu. Ya bunların suçu neydi? Kalecik'te kampta, çadırların önünde geceleyin, ay ışığı altında, 'Çanakkale Şehitleri' okuyarak, arkadaşlarına şair Mehmet Akif'i sevdiren Şadi'nin, bu memlekete ettiği fenalık neydi?» Tarihin belli bir noktasında sanki sistem, «komünist» makinasına dönüştürülüyor; komünizmin K'sını bilmeyenler «komünist» oluyorlar. Gerektiği anlaşılıyor.

Gazeteci Yakup, Harp Okulu Davası'nın sanıkları arasına sokuluyor. Yanlış anlaşılmamalı; Yakup, gazete satıcılığı yapıyor. A. Kadir yazıyor: «Ulus meydanında, Sümerbank'ın orda köşede, bir kulübecikte gazete ve dergi satıcılığı yapan Yakup Dalkılıç sorguya çekileceği vakit, hakim Kâzım Yalman, zabıt kâtibine önce bir şeyler yazdırdı ve sonra, 'satır başı' dedi. Yani, Yakub'un ifadesini alacak, sonra bu ifadeyi yazdıracaktı. Bu, zabıt kâtibine, 'satır başı yap, bekle' demekti.» Bunu, okuyucusu, A. Kadir açıklamamış olsa bile, anlayacak. Fakat yine de açıklama gerekiyor, çünkü Yakup «satır başı» sözünü başka türlü anlıyor. A. Kadir sürdürüyor: «Hakim bu 'satır başı'nı der demez, en ön sırada, ifade vermek üzere ayağa kalkmış olan Yakub, iri, ağır bir kalas gibi küttedek yere yıkıldı ve mahkeme heyetinin önüne uzanıverdi. Hep birden fırladık, hepimizde renk menk atmıştı. Yakub'u öldü sandık. Mahkeme heyeti de ayağa fırladı. Çok şaşırmışlardı onlar da. Hakim kapıya seslendi, nöbetçiler geldi, kaldırdılar Yakub'u. Yüzü sapsarıydı.

Gözleri kapalıydı. Orasını burasını ovdular, yüzüne sular serptiler. Neden sonra kendine gelir gibi oldu. Oturttular sandalyeye, su içirdiler.» Böylece Yakub'un neden öldüğü anlaşıldı. Yakup «satır başı» sözüyle içeriye cellâdın çağrıldığını düşünmüştü.

Çok da haksız olduğunu düşünemiyorum. Çünkü, «okul binasındaki bodrum katında, hücrelerde» diyor, A. Kadir, «çok sonraları bazı şeyler çalınıyor kulağımıza»[9]. O zamanlar kulaklara çalınanlar şu: «O zamanın Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak bir ara çok kızmış, emir vermiş hepsi kurşuna dizilsin diye.» Böylece, Harp Okulu Davası, korkunç bir ölüm emriyle birlikte, Fevzi Paşa Osmanlı Harbiye Nazırı iken Mustafa Kemal ve arkadaşları için de idam kararı çıkarmıştı, Mareşal Çakmak'ın omuzlarına yatırılıyor.

«Sonradan vazgeçilmiş.» Fevzi Paşa'nın sonradan ölüm mangası kurulmasından vazgeçmiş olduğu anlatılıyor. Ancak Nazım'ın kapatılışının sorumluluğunun Fevzi Paşa'nın dar omuzlarına yıkılmasından hiç bir zaman vazgeçilmiyor (*). Bunun üzerinde durulması gerekiyor.

Türk aydınında sürekli bir «iyi paşa-kötü paşa» ikilemi var; zorluklarda ortaya çıkıyor. Hem korkuyu açığa vuruyor ve hem de sistemi aklıyor. Tıpkı «adli hata» türünden, bir bütüne bütün olarak bakamamayı anlatıyor.

Zenginlik, bütüne bakabilmektir.

Sultan Ahmet'ten Kemal Tahir, Fatma İrfan'a yazıyor: «Dehşetli iyi haber aldık. İsmet İnönü haber yolladı. 'Günahsız olduklarına eminim. Merak etmesinler. Her şey düzelecektir. Bütün kanun yollarına müracaat etsinler ve

---

(*) Mustafa Suphi ve arkadaşlarının boğulması, Kâzım Paşa'ya bağlanıyor. Nazım'ın kapatılışı, Fevzi Paşa'ya mal ediliyor.

«İlerici» Türk aydınının, bilimsel sığlığının kesin kanıtı oluyor: Tekil düşünme aşamasını aşamıyor. Sisteme, sistemsiz bakmaktan kurtulamıyor.

Önemli olay, tutuklama veya cezalandırmalarda mutlaka berat ettirilecek birisi bulunuyor.

Korkuyu gizlemeye yarıyor.

Temyiz tasdik ettiği takdirde dahi bana yazsınlar. İnşaallah Nazım Hikmet, yakında Ankara'ya gelir, Ulus'ta çalışır' demiş. Bize selâm yollamış. İşimizi askerî hakimlere değil, sivil adliyecilere sormuş. 'Bizde olsa hiç birini bir dakika mevkuf tutamayız, hepsini hemen bırakmamak haksızlıktır' demişler»[10]. Kemal Tahir'e bu «iyi» haberleri Nazım'ın annesi getiriyor (*). Sultan Ahmet Cezaevi'ni henüz hiç bir üne sahip olmayan Kemal Tahir, Magosa Zindanı (**) olarak niteliyor. Büyük Şair'in yakınında Ke-

---

(*) «Nazım'ın annesi Ankara'dan çok iyi havadislerle geldi. Çok heyecanlıydı. Annemle onu dinliyorduk. Lâkırdı arasında ona da 'Anne' demişim. Sonra 'Hanımefendi' diye düzelttim.»

Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar, İstanbul, 1979, s. 374.

«Nazım'ın karısıyla anası fena haberler alırlar, İstanbul'dan kopup gelirler Ankara'ya. Nazım'la konuşmak yasak. Kimseye göstermezler Nazım'ı. Söylenenler korkunç: Nazım asılacak. Bir akraba evinde ne yapacaklarını düşünür dururlar.»

«Tek şey var yapacağınız, der yakınlardan bir kadın, o da müşire, Mareşal Fevzi Çakmak, çıkıp yalvarmak, her şey onun elinde, çıkın yalvarın, sen karısısın, sen de anası.»

«Ben dünyada yalvarmam! der Nazım'ın karısı.»

«Nasıl? Yalvarmaz mısın?»

«Nazım Hikmet'in karısıyım ben. Nazım Hikmet'in yalvarmaz Fevzi Çakmak'a.»

«Kız, der, asacaklar kocanı, nasıl yalvarmazsın?»

«Asarlarsa assınlar!...»

«Asarlarsa assınlar ha! Bana baksana sen, ben anayım ana! Yalvarmak da ne! Gider onun bokunu yerim... Na şöyle... Avuç avuç. Oğlumun canını kurtarsın tek..»

A. Kadir, 1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet, ilk baskı 1966, İstanbul, 1977, s. 74.

Nazım'ın annesi Celile'nin böyle bir biçemle konuştuğunu hiç sanmıyorum. A. Kadir, 1960 yıllarının köylülük akımına da uyarak, Celile'ye bir köylü ağzı takmış, pek yakışıksız duruyor.

(**) «1938 senesinde Cumhuriyet Ordusu'nu isyana teşvik etmiş olmak cürmü ile hapse tıkılan Kemal Tahir'in Türk inkılâbına dair en kuvvetli eseri yazması tarihte pek garip ola-

mal Tahir, yanında olduğu parlak insandan, tevazu dersi alamıyor.

Türk aydınının çaresiz iyi paşa-kötü paşa ikileminde, Nazım Hikmet somutunda bu ikilem İsmet Paşa-Fevzi Paşa olarak görünüyor, Nazım'ın annesi Celile'nin rol oynamış olduğu anlaşılıyor. «Nazım'ı Fevzi Paşa yakıyor.» Bu, rivayet, zamanla rivayet olmaktan çıkıyor ve bir tarih gerçeği düzeyine çıkarılıyor, İsmet Paşa'yı ve İsmet Paşa aracılığıyla sistemi aklamanın bir başka yöntemi oluyor. A. Kadir ekliyor: «Ali Fuat Cebesoy vaz geçirir Nazım'ın anasını Fevzi Çakmak'a çıkmaktan. Ona çıkıp yalvarmanın hiçbir şeye yaramayacağını bilir Cebesoy, Fevzi Çakmak, Nazım'ın suçlu olduğuna inanmıştır bir kere, ne yapılsa faydasız.» Öyle anlaşılıyor, Nazım'ın «dayı» saydığı, yakın akrabası Ali Fuat Paşa, «kötü paşa», yerine, «iyi paşa» katına çıkmayı uygun görüyor.

Nazım Hikmet'i yazmak istememiş olduğumu bir dipnotta belirtmiştim.

Nazım'ın Kemal Tahir'e gönderdiği mektuplar var; her zaman okunmaya değer, baş ucu kitabı niteliğinde duruyorlar. Bursa Cezaevi'nden yazılan 13 Eylül 1941 tarihli bir mektubundan aktarma yapma gereğini duyuyorum: «Ikidir mektubuna geç cevap veriyorum. Bilirsin ya benim Millî Kurtuluş hareketine dair bir büyük ve yazılmakta olan destanım vardı, hani bizim dayı Ali Fuat Paşa ile Ismet Paşa pek beğenmişlerdi, işte onu devam ettiriyorum. Sana oradan bir parçayı, zafer arefesinde bir mücahit ağzından söylenen bir şiiri yolluyorum»[11]. Buraya Nazım'ın Kemal Tahir'e gönderdiği şiiri almıyorum.

1941 yılında Nazım Hikmet'in «Memleketimden İnsan Manzaraları» çerçevesi içinde Kurtuluş Savaşı Destanı'nı yazma gereğini duymuş olmasını üzerinde durulması gereken bir gelişme olarak görüyorum. Burada geliştirdiğim yöntem içindeki anlamıyla bunu bir «sapma» sayı-

---

cak. Her devirde -kendine göre- bir Namık Kemal ve bir Magosa zindanı mevcut oluyor.»

Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar, İstanbul, 1979, s. 324-325.

yorum. Sapmalar üzerinde durmanın, bilimde, son derece verimli sonuçlara götürdüğüne daha önce işaret ettim.

Türk aydınının onuru Nazım Hikmet'i yazmak istemiyorum. Ancak zaman zaman ve her zaman, özgürlük zorunluluk olarak çıkıyor. Burada yalnızca bir başlangıç yapıyorum.

«Memleketimden İnsan Manzaraları» bütününden başka şiirler aktarıyorum[12]. Birisi İnönü Zaferleri ile ilgili; Nazım, İnönü'de pek öyle zafer olmadığı gerçeğini seziyor. Öyle görünüyor.

* * *

İnönü meydanı, yavrum,
rüzgâr,
soğuklar insanı arı gibi haşlıyor.
Zemheriler bitti diyelim
hamseyn ya başladı, ya başlıyor.
Muharebe beş gün beş gece sürdü.
Kan gövdeyi götürdü.
Ve nihayetinde
gâvurlar karın üstünde
top arabaları, sandıklar dolusu konyak,
altı kamyon bıraktılar
Sonra kaçarlarken, yavrum,
biz mi kaçtık, onlar mı, pek belli olmadı ya,
fakat onlar kaçarlarken
köyleri, köprüleri yaktılar.

* * *

Nazım Hikmet, «biz mi kaçtık, onlar mı, pek belli olmadı ya», diye yazarak, gerçeği duymuş olduğunu gösteriyor. Buna karşın «kan gövdeyi götürdü» demek gereğini duyuyor. İnönü Şehitliği'ndeki mezar sayıları, Nazım'ı doğrulamıyor.

Kartlarla çalışıyorum; biliniyor. Falih Rıfkı Atay'ın, 1965 yılında Yön Dergisi'nde çıkan «Nazım Hikmet» yazısının kartları, şu anda daktilomun yanında duruyor. Durmamasını isterdim. Aktarmak zorundayım: «İnönü, Cebe-

soy'un ve bizim söylediklerimizi iyi karşılamıştır. Affedilecek, ve Ankara'ya gelip adı 'Ulus'a değişen eski 'Hakimiyet-i Milliye' kadrosu içinde çalışacaktı. Fakat Fevzi Çakmak engelini aşmak güçtü. İnönü bir gün bir gündelik gazetede Yahya Kemal'in divan biçimi bir gazelini göstererek 'bunları okudukça Nazım'ın hapiste olmasına canım yanıyor' demişti (*). Öyle ortaya çıkıyor, Nazım Hikmet'in «Memleketimden İnsan Manzaraları» çerçevesi içinde Kurtuluş Savaşı destanını yazdığı sırada Nazım Hikmet'in affı gündeme getiriliyor. Yıl, 1941'dir. Ancak «af sözü» ve mapus için af umudu kolay kolay ölmez.

Ne yazık! Bunu gösterebilecek durumdayım. «2 İkincikanun 1941, Perşembe» tarihli mektubundan aktarıyorum: «Af meselesinden yeni hiçbir haber yok. Üzülme. Mademki siz de hemen müracaatı doğru buldunuz. Benim şahsen affım mevzubahis idiyse ki bu hususta senin mektubundan sonra biraz düşündüm. Affın mevzuu bahis idiyse de sizin müracaatınızla bu herhangi bir suretle, geri kalırsa, ne yapalım elle gelen düğün bayram. Yani bu mesele etrafında fazlaca düşünmeğe değmez. Yalnız te-

---

(*) Nazım ile Yahya Kemal'in yazgıları zaman zaman birbirine dolaştı ve dolaştırıldı. Yahya Kemal, Celile'ye aşık oldu, Nazım'a şiir dersi verdi. Nazım kapatılırken, yeni açılan İnsan Dergisi'nde, «solcu» Sabahattin Eyüboğlu, Yahya Kemal'i Türk sanatkârına model ilân etti.

Bu dolaşıklık içinde, Falih Rıfkı'nın, Yahya Kemal ile ilgili yazdıklarını aktarıyorum.

«İlk defa Nazım Hikmet'i orada beyaz deniz öğrencisi üniforması ile gördüm. Yüzü, gönlü açık havalı, kendine hemen ısındıran bir delikanlı idi. Yahya Kemal'in sık sık eve gitmesinin bahanesi de Nazım Hikmet'e şiir dersi vermekti.»

«Nazım Hikmet'in anası, Yahya Kemal'in büyük aşkı idi.»

«Yahya Kemal'in nesi eksikti, bilmiyorum. Bir şeyi kıramadı, bir yükseği aşamadı, eski kalıba yeni bir ruh vermek denemeleri içinde çırpındı, gitti. Kendisi de o hava içinde Osmanlı kaldı.»

«Yahya Kemal Osmanlı emperyalizmi destancısı idi.»

«Ben yere kapanarak Atatürk'ün ayağını öpen tek adam hatırlarım: Yahya Kemal.»

Falih Rıfkı Atay. Nazım Hikmet, Yön, Yıl 1965, Sayı 110, Sayfa 15.

menni edelim ki ak mı kara mı önümüze çabuk düşsün»[13]. Nazım'ın bir af beklentisi içine sokulduğu açıkça ortaya çıkıyor.

Şair şairi daha iyi sezmeli, buna inanıyorum. İlya Erenburg'un Nazım'ın kişiliği üzerine notlarının hatırlanması gerektiğini düşünüyorum. Şunları yazıyor: «Nazım'ın inanmış bir inkılâpçı, büyük bir şair olduğunu herkes bilir. Ama onunla görüşenler, Nazım'ın, eşine az rastlanan, iyi bir insan olduğunu da bilirler»[14]. Bundan hemen önce de şunları kaydediyor: «Kimi zaman saflığı, bilge olmasına yardım ediyordu.» Saf ve temiz Nazım'ın bir af beklentisine sokulduğu anlaşılıyor. Bu beklenti uzun ömürlü olabiliyor. 1943 yılı başlarında yazdığı bir mektupta bile, «Piraye'nin çok selâmları var, o da af dalgasına fena halde kapıldı» diyebiliyor.

Yanılıyor. «Memleketimden İnsan Manzaraları» destanı içinde Çerkez Ethem'i de yanlış yazıyor[15]. Çerkez Ethem Olayı'nı Nazım Hikmet, Moskova'da yaşıyor. Aile büyüklerinden Ali Fuad Cebesoy'dan duymuş olması gerekiyor. Ali Fuad Paşa, Moskova'ya büyük elçi gidiyor. Ayrıca Nazım'ın Moskova öğrenciliği sıralarında Noviy Vostok Dergisi, Çerkez Ethem ile ilgili, sonradan Kemalist Historiagrafya ile Sovyet uzmanlarının yazdıklarının tam tersi görüşler ileri sürüyor. Noviy Vostok'u Nazım'ın okumamış olduğunu düşünmek zor.

* * *

Ateşi ve ihaneti gördük.
Düşman ordusu yine başladı yürümeye.
Akhisar, Karacabey
Bursa ve Bursa'nın şarkında Aksu
çarpışarak çekildik.
920'nin
29 Ağustosu
Uşak düştü.
Yaralı
ve dehşetli kızgın
fakat toprağımızdan emin
Dumlupınar sırtlarındayız.
Nazilli düştü...

Ateşi ve ihaneti gördük.
Dayandık
dayanmaktayız.
1920 Şubat, Nisan, Mayıs,
Bolu, Düzce, Geyve, Adapazarı:
içimizde Hilâfet ordusu
Anzavur isyanları.

Ve aynı sıradan
3 Birinciteşrin Konya.
Sabah.
Beş yüz asker kaçağı ve yeşil bayrağıyla Delibaş
girdi şehre.
Alâeddin Tepesinde üç gün üç gece hüküm sürdüler,
Ve Manavgat istikametlerinde kaçıp,
ölümlerine giderken
terkilerinde kesilmiş kafalar götürdüler....
Ve 29 Birincikanun Kütahya.
dört top
ve bin sekiz yüz atlı bir ihanet
yani Çerkez Ethem,
bir gece vakti
kilim ve halı yüklü katırları
koyun ve sığır sürülerini önüne katıp
düşmana geçti.
Yürekleri karanlık
kemerleri ve kamçıları gümüşlüydü
atları ve kendileri mesizdiler...

Ateşi ve ihaneti gördük.
Ruhumuz fırtınalı, etimiz mütehammil.
Sevgisiz ve ihtirassız çıplak devler değil
inanılmaz zaafları, korkunç kuvvetleriyle
silâhları ve beygirleriyle insanlardı dayanan.
Beygirler çirkindiler
bakımsızdılar
hasta bir fundalıktan yüksek değillerdi.
Fakat bozkırda kişneyip köpürmeden
sabırlı ve doludizgin koşmasını bilirlerdi.

insanlar uzun asker kaputluydu,
yalnayaktı insanlar...
İnsanların başında kalpak
yüreklerinde keder
yüreklerinde müthiş bir umut vardı...

* * *

İçinde tarihsel yanlışlar olsa da, tarihsel yanlışları İsmet Paşa'yı daha çok hoşnut edici türden, böylesine görkemli bir destanı İsmet Paşa'nın sevmemesi mümkün mü? Sevilir. Ancak böyle bir sevgi, tarihin akışını ve Nazım'ın kapatılışını değiştirmiyor. Neden değiştirsin ki? Tarihin akışı, Türkiye'de 1930 yıllarında, yeni bir raya oturuyor.

Tarihin akışı yeni bir raya geçiyor, asker aydınlar bu raya geçirilecek. Artık öyle Meşrutiyet dönemi Harbiyesi olmayacak. Okuma, disiplin altına alınacak. Bunlar, yeni rayın gerekleri oluyor.

Bu kitabın başında bir daha çözümlemesi yapılıyor. Geçici ile kalıcıyı birlikte görmek gerekiyor. Tekil somutta, birikmiş soyutu görebilmeyi de içeriyor. Bütün bunlarla birlikte kişisel yazgı ile toplumsal belirlilik arasındaki, o Grek trajedisi görkeminde düğümü, duymayı da istiyor.

Dahi olmak kolay görünmüyor (*). Dahi nitelemesi, insanı, sarsıyor.

(*) Halide Edip, 1942 yılında Yücel Dergisi'nde Nazım'ı, Taranta-Babu veya Benerci Kendini Niçin Öldürdü türünden çalışmaları nedeniyle «dahi» olarak niteliyor. Halide'nin bu nitelemesi Nazım'ı sarsıyor.

«Bunu tesadüfen Raşit'in (Orhan Kemal, y.k.) göstermesiyle okudum. Üzerimde çok karışık bir tesir yaptı. Evvelâ 'dahi' sıfatını yadırgadım. Halide Hanım'ın alay etmediğine eminim, fakat 'merhamet' ettiğinden şüphelendim. Sonra düşün ki bir insanın ciddiyetine ve hatta edebi zevkine, umumi kültürüne oldukça inandığı bir insan tarafından kendisine 'dahi' sıfatının verildiğini ve böyle bir şeyi ilk defa duyması bir hayli acayip oluyor. Sonra bir an, ama çok kısa bir an 'acaba doğru mu söylüyor?' diye aklımdan geçti ve aynı an içinde bu sıfata bence de, kendince de müstahak addettiğim büyük sanat üstatları gözümün önüne geldi ve yine aynı anda 'hayır,

Tekrar başa dönmek gerekiyor. Harp Okulu Davası'nı yazan A. Kadir'in kitabının ilk paragrafını, artık, daha uzun olarak aktarma zamanı geliyor. Şöyle: «Harp Okulu'nda ayaklanma vardı. Eski deyimiyle 'askerî isyan.' Tek bir üste karşı gelinmemişti. Değil on beş yirmi kişi, değil otuz kırk kişi, iki kişi bir olup 'istemezük!' denmemişti. Bir tek el tüfeğin kabzasına sarılmamıştı.» Harp Okulu'nda silâhsız ayaklanma olduğu anlaşılıyor.

Nasıl? A. Kadir, bir sonraki paragrafta, ayrıntıya iniyor. «Ama gene de ayaklanma vardı. Başka tür bir ayaklanmaydı bu. Kitaplar okunuyordu okulda. Ders kitaplarından ayrı kitaplar okunuyordu. Kimsenin kafası almıyordu Harp Okulu'nda Balzak'ın, Zola'nın, Tolstoy'un, Anatol Frans'ın, Gorki'nin, Pirandello'nun, Dostoyevski'nin okunmasını. Günlük gazetenin bile gizli gizli okunduğu, 'Ulus' gazetesinin korka korka sokulduğu bir okuldu burası. Nasıl oluyordu da Haydar Rifat'ın çevirileri okunuyordu. 'Ispanya Kurtuluş Savaşı', 'Yarı Müstemleke Oluş Tarihi' okunuyordu. Göte'nin Faust'u okunuyordu. Gogol, Turgenyef, İbsen okunuyordu. Kara Gömlekliler İhtilâli'nden, Diyalektik Materyalizm'e kadar, Hamlet'ten 'Ayak Takımı Arasında'ya kadar her şey okunuyordu. Üstelik Taranta Babu'ya Mektuplar, Şeyh Bedrettin Destanı, Kuyucaklı Yusuf.» Okunuyordu. Harp Okulu öğrencileri çok okuyorlardı.

Zenginlik, bütüne bakabilmektedir. Bütünlük belli bir zaman kesitini olduğu kadar tarihselliği de içeriyor. Tarihsel olarak bakabilenler, güncelden daha derine inebiliyorlar. Tarih, eksik olan deha parçacıklarını tamamlıyor.

Zekeriya Sertel, ilk baskısı 1968 yılında yayınlanan anılarında, doğruya yaklaşıyor. Şunları yazıyor: «Nazım'ı böyle saçma bir bahaneyle bu kadar ağır bir cezaya çarptırmalarının gerçek nedeni başkaydı. Nazım'ın şiirleri gerçekten orduya girmişti. Subaylar arasında Nazım'ın hayranları pek çoktu»[16]. Şiiri seven kuşak henüz ayaktadır.

---

ben bu sıfata lâyık değilim' dedim ve rahatladım.»
Nazım Hikmet, Kemal Tahir'e Mahpusaneden Mektuplar, Ankara, 1968, s. 141.

«Nazım'ın bu geniş etkisi, yöneticileri, burjuvaları ve bir takım ordu komutanlarını korkutmuştu.» Zekeriya Sertel, bunları da ekliyor. Küçük bir ayrıntı; Nazım, Deniz Harp Okulu'nda okuyor. Stajyer güverte subayı oluyor ve Ordu'dan ayrılıyor.

Şimdi sıra Harp Okulu Davası'na geliyor. Burada ilk kez, mahkeme kayıtlarına dayanılarak bu dava ve davalar yazılıyor. «Esas 48, Karar 39, Tarih 13 Eylül 1938» numarasıyla tarihe geçen bu mahkûmiyetin «esbabı mucibeli hüküm fıkrası» bazı açıklıklar getiriyor. Hükmün bir yerinde şunlar yazıyor: «Gerek Nazım Hikmet'in ve gerek Ömer Deniz'in Ordu'da bir ihtilâl ve ihtilâli istihdaf eden bu fiilleri dolayısile Ordu'nun yüksek disiplin ve emniyetinin izrar ve ihlâl edilmesi ve Ordu'nun kuvvet ve varlığının sarsılması neticesi olarak bu harekete karışmış olan askerî şahısların Ordu'nun kuvvet ve varlığının ifadesi olan emirlerin ifa edilmemesini ve amir ve üstlere fiilen taarruza müncer olan bir fiile teşvik mahiyetinde olması sebebiyle kanunî unsurları itibarile fiilleri Askerî Ceza Kanununun 94 üncü maddesine uygundur» (*). Bu uygunluğun ne demek olduğu da açıklanıyor. «Askerî isyan suçunun muharriki oldukları sabit olan Nazım Hikmet ve Ömer Deniz'in fiilleri sebebile, Nazım Hikmet'in memleket dahilinde komünistliğin intişarı sahasındaki faaliyetlerinden dolayı müteaddid mahkûmiyetlere maruz kalmış bir şahsiyet olması ve bu defa emellerini ordu dahilinde tahakkuk ettirmek istemesi ve gerek Nazım Hikmet'in ve gerek Ömer Deniz'in bu maksatlarının Ordu içerisinde vüs'at bulmasına çalışmaları suretile Ordu'nun inhilâl ve ihtilâle maruz kalmasının memleket ve yurt müdafaasına iraz edeceği büyük tehlike ve zararlar, ikaı kast olunan suçun ağırlığını göstermesi hali herikisi hakkında takdiri şiddet sebebi sayılarak ve fiillerine uyan Askerî Ceza Kanununun 94 üncü maddesi mucibince

---

(*) Bu dosyayı, bana, Avukatlarım Gülçin Çaylıgil ve Öznur Gündoğdu sağladılar. Dosya olduğu için, bu bilginin dışında, ayrıca ve bir daha kaynak belirtmiyorum.

Sevgili Gülçin ve Öznur'a teşekkürlerimi yazıyorum.

Nazım Hikmet'in 15 sene ağır hapis cezasile mahkûmiyetine» karar veriliyor. Ömer Deniz'e dokuz yıllık hapis düşüyor; ancak yaşı küçük olduğu için, yedi buçuk yıla indiriliyor.

Sanıklar, esbabı mucibeli hüküm fıkrasında, şöyle sıralanıyor: «Askerî isyana tahrik etmekten maznun sivil Nazım Hikmet, Harp Okulu 6. Bl. de 5409 sayılı Ömer Deniz ve sivil Mustafa Ergün ile Askerî isyana teşebbüs etmekten maznun Harp Okulu okurlarından 5271 sayılı Abdülkadir, 5227 Necati, 4362 Orhan, 972 Burhan Cahit, 5331 Şevket, 4325 Saim, 5213 Hasan Tanoğlu, 5417 Cihat, 5202 Naci Fişek, 5454 Hüseyin Üsten, 5410 Hüseyin, 5404 Zihni Kaya, 5469 İhsan Doğan, 5408 Lütfullah Şadi, 5411 Nasır, 5434 Cihat Berkman, 5262 İsmail, 1132 Galip, 545 Faruk, 224 Şevki, 4721 Mustafa Dallık, sivil Adnan, gazeteci Yakup, hukuk talebesinden Hasan, Faruk ve mümeyyiz olduğu anlaşılan 340 doğumlu Sefer, Şinasi ve er Kenan.» Dava, görünüşe göre, Nazım'ın Ömer Deniz'i polise bildirmesi üzerine başlıyor.

Ömer'i Nazım, polis sanıyor (*). Aslında sola açık bir öğrenci olan Ömer, Nazım ile görüşmek istiyor. Israrlı oluyor. Öyle görünüyor; bu dönemler, Türk solcularının morallerinin çok bozuk olduğu yıllardır. Bunların genel nedenini, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında çözümlemeye çalıştım. Tarihte, belki de ilk kez, bir partinin kendisini likide etmek veya en azından faaliyetlerini durdurmak kararı almış olabileceğini ileri sürdüm. Burada Nazım'ın yeri açıklıkla bilinmiyor. Ancak yaşamını kararan bir Trotskist suçlamasıyla karşı karşıya gelmiş olduğu da biliniyor (**). Bu tür suçlamaların Nazım'ı tedir-

---

(*) Ömer Deniz'in polis olmadığına kesin gözüyle bakılabilir. Ayrıca Gün Dergisi'nin 1946 yılı yazarları arasında Ömer Deniz'in ismini saptayabiliyorum.

(**) Bir ara Nazım'ın yakını Kemal Tahir, bir mektubunda yazıyor.

«Son havadisim, Nazım Hikmet de satıldı. Valâ'ya, Sadri'ye, Vedat Nedim'e, Ahmet Cevat'a. (Valâ Nurettin, Sadri Ertem, Vedat Nedim Tör, Ahmet Cevat Emre, y.k.) döndü.»

gin etmesi ve yoğun bir provakosyan endişesi içine düşürmüş olmasını mümkün görüyorum.

Üniforma ile gelen Ömer Deniz'le görüşüyor. En son görüşmesi 3 Aralık 1937 tarihinde oluyor. Nazım, Ömer'e, «memleketimizde üniversite muhiti faşist unsurudur» diyor. Ekliyor: Türkiye'de doğrudan doğruya komünistlik olmaz.» Bu konuşmadan sonra da İstanbul Emniyeti'nde komünist işleri masası şefi komiser Salih Tanyeri'ye, artık kendisine polis gönderilmemesini söylüyor. Daha sonraki yılların valisi, Nazım'a kendi bilgisi içinde polis göndermemiş olduğu için, şaşırıyor. Araştırıyor. Ömer'in Nazım'ı ziyaretini, polis şefleri, böylece haber alıyorlar.

Esbabı mucibeli hüküm fıkrasında yazılıyor: «Maznunlardan Ömer Deniz'in Kuleli Lisesi son sınıfta bulunduğu 936 senesinde okuduğu muhtelif kitaplardan aldığı ilham ile düşüncelerinde sosyalizm ve komünizm prensiplerinin yer aldığı ve zamanla kafasında inkişaf eden bu nazariyetleri emel ittihaz ederek gayesinde muvaffak olmak için bu fikirleri neşir ve tamime bir saha ve muhit bulmak üzere arkadaş aradığı ve bu sırada komünizm tezahüratı gösteren Nazım Hikmet'in eserlerini okuyarak ilham aldığını ve bu ilham ile kendisinde komünistlik ruhu

---

Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar, İstanbul, 1979, s. 125.

Şimdi kullandığım kaynağın güvenilirliğini çok kuşkulu görüyorum. Bu kuşku ile birlikte aktarıyorum.

Kullandığım kaynakta, Mustafa Börklüce anlatıyor :

«Partinin likide edilme kararı resmen ilân edilmemiş Harici Büromuz kanalıyla Merkez Grubumuza bildirilmişti. Biz artık yeni bir toplanmaya ve esaslı kadrolar hazırlayarak, kısa zamanda Kongreye giderek program ve yeni bir Genel Sekreter'le Komintern'e kaydımızı yaptırmaya karar vermiş ve arada Nazım Hikmet'i Genel Sekreter seçerek faaliyeti hızlandırmıştık.»

«Hiç beklemediğimiz bir devrede tepeden inme bir tevkifat yaptırılmıştı. Bu tevkifat öyle bir tevkifattı ki, başı koparmak gibi bir şeydi ve denizaltılara yönelmişti. Komünistler bu gemileri zaptetmek için gemilere nüfuz etmiş, teşkilât kurmuşlardı ve bunların başında da Nazım Hikmet vardı.»

İbrahim Topçuoğlu, Neden 2 Sosyalist Partisi I, I, İstanbul, 1976, s. 166.

doğduğunu söyleyen aynı sınıf arkadaşlarından Abdulkadir ile arkadaşlıklarının kısa bir zamanda ilerleyip bu vadide konuşup anlaştıkları» ileri sürülüyor. Abdülkadir'in yazdıklarını, karşılıklı iki cephenin bakış açılarının ayrılığı bir yana, uyuyor.

Ömer'in edebiyat sevgisinden bir «gizli örgüt» çıkarılıyor. «Aynı sene liseyi ikmal ederek Abdülkadir'le beraber Edremit'e staja giden Ömer Deniz, Bandırma'ya staja giden Orhan'la mektuplaşmak suretile münasebetlerini devam ettirmiş ve o sıralarda ölen Maksim Gorki'nin ölümü dolayısıyla duyduğu teessürü Orhan'a yazdığı bir mektupta bildirmiş» olması, hem gizli örgütün ve hem de suçluluklarının kanıtlarından birisi sayılıyor. Ayrıca bu Ömer Deniz, Mustafa Ergün adındaki arkadaşına «Nazım Hikmet ile Haydar Rifat'ın eserlerini okumalarını ve arkadaşlara da vermelerini» salık veriyor. Bütün bunları sanıkların çoğunu ağır hapis cezaları ve Nazım Hikmet'e on beş yıllık bir mahkûmiyet için yeterli görülüyor.

Çile burada bitmiyor. Yunus Emre'nin kırk yıl odun taşıyarak çile çektiği söyleniyor. Kara Ordusu ile ilgili bu dava bitince, Nazım'a bir de Deniz Ordusu ile ilgili dava açılıyor. Bununla yirmi yıllık bir mahkûmiyet çıkarılarak, Yunus'un kırk yıllık çilesine yaklaştırılıyor.

Nazım'a verilen on beş yıllık hapislikte, Nazım'ın Ömeri polise şikâyet etmesinin rolünü abartmamak gerektiğini düşünüyorum. Bunu, Harp Okulu Davası'ndan sonra açılan Donanma Davası da gösteriyor.

Donanma Davası ile yeni bir yirmi yıllık cezada en önemli kanıtlardan birisini, yine esbabı mucibeli hüküm fıkrasından aktarıyorum. Buna göre, Deniz Başçavuş Hamdi Alevdaş'ın ifadesinde «Gemiler 1932 senesinde Pendik önlerinde bulunduğu sıralarda Payli'deki ve Pendik iskele gazinosunu işletmesi dolayısıyla tanıdığı maznunlardan Hamdi Alev'in takriben 1934 senesinde birgün Taksim'deki evlerinde konuşurlarken kendisine 'Nazım Hikmet seni görmek istiyor' dediği ve kendisinin de 'görüşelim' diyerek ertesi günü akşamı Hamdi Alev, Alevdaş'la

evde otururlarken Nazım Hikmet'in geldiğini ve Nazım Hikmet'le bir odaya çekildiklerini» söylüyor. Temel kanıt bu oluyor ve bundan beş yıl sonra böyle bir görüşmeye dayanılarak Nazım yargılanıyor.

Böyle bir kanıta Nazım karşılık veriyor: «Hafızam zayıf olduğu ve aradan beş sene geçtiği ve hayatımda bir çok insanlarla temasta bulunduğum için benimle görüştüğü zaman sivil olduğunu söyleyen Hamdi Alevdaş'ı tanımıyorum. Hamdi Alevdaş, Erenköyü'ndeki evime gelmiş olabilir, kendisini Hamdi Alev'le çağırtmış değilim, kendisine hiç bir suretle talimat vermiş değilim; Hamdi Alev'in evine dört sene evvel gidip gitmediğimi hatırlamıyorum, belki gitmişimdir ve belki de Alevdaş da gelmiştir, belki de konuşmuşumdur.» Nazım'ın aradan uzun yıllar geçmiş bir görüşmeyi hatırlamaması normal karşılanabilir.

Fakat burada belirtilmesi gerekiyor: Nazım dahil, Donanma Davası sanıklarının çoğu mahkeme önünde çelişkiye düşüyorlar. Önemli değil; ancak, bellek eksikliğinden öte çelişkiler görünüyor. Ayrıca sanıklar arasında belli bir takım yakınlıklar saptanabiliyor. Esbabı mucibeli hüküm fıkrasında «Benerci» soyadı ile anılan Kemal Tahir ile Kemal Tahir'in kardeşi Deniz Üstçavuş Nuri Tahir Tipi, Kerim Korcan ile kardeşi deniz eri Haydar Korcan, kuşkusuz Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Donanma içindeki «gizli örgüt» davasına önde gelen sanıklar olarak çıkıyorlar. Buna ek olarak zaman zaman sanıklar yakışıksız ifadeler veriyorlar ve birbirini suçluyorlar (*). Bunların daha şid-

---

(*) Başçavuş Adil Kut, tutuklu bulunduğu zaman Nuri Tahir ile yanyana yattığını ve Tahir'in «Neriman cahil kadındır, dalına basarlarsa bütün toplantıları anlatır» dediğini tutanaklara geçiriyor.

Neriman, «Kemal Tahir'le beş sene beraber yaşadığını, aralarında bir fikir birliği olmadığı için ayrıldığını, Kemal Tahir'le münasebetlerinin son senelerde eve bir çok kimselerin gelip gittiğini ve bunların gece toplantıları yaparak aralarında cahil olması dolayısıyle kendisinin pek anlıyamadığı bazı şeyleri müzakere ettiklerini: komünistlik üzerinde konuşmalar yaptıklarını bu içtimalarda kendilerile taşındıkları bütün apartmanlarda beraber oturdukları Sarı Mustafa ve kızkardeşi Zehra'nın ve Suat Derviş'le Nizamettin Nazif'in bulundu-

detli bir kararı kolaylaştırdığını söylemek zor olmamalı.

Stajyer güverte subaylığından ayrılan Nazım'ın baş sanık olduğu bu davada Deniz Başçavuş Mehmet Ali Kantan da, «Hamdi Alevdaş'ın kendisine komünizm hakkında izahlarda bulunduğunu ve Sabiha, Zekeriya ile Nazım Hikmet tarafından çıkarılmış ve komünizm vadisindeki neşriyatı dolayısiyle hükümetçe kapatılan Resimli Herşey adındaki mecmuayı okumasını tavsiye ettiğini» söylüyor. Bütün bunlar, Donanma içinde ihtilâl girişimi iddiasını kanıtlamak için yeterli görülüyor.

Karar yazılıyor: «Suçu sabit görülen Nazım Ran'ın suçuna uygun Askerî Ceza Kanununun 94. maddesi mucibince ve siyasî fikirleri, mazisi, neşriyatı ve evvelki mahkûmiyetlerile pek aşikâr bir surette bir komünist propagandacısı olduğu anlaşılan, bu arzularını Donanma dahilinde kuvveden fiile çıkarmak için Baş Gedikli Hamdi Alevdaş'ı bu maksadının husul bulmasına ve genişlemesine alet ittihaz ederek Donanma'nın inhilâl ve ihtilâle maruz kalmasına ve bu suretle memleket müdafaasına yapacağı büyük tehlike ve zararlar istenilen suçun kastındaki redaet ve ağırlık takdiri şiddet sebebi addile takriben yirmi sene ağır hapis cezasıyla cezalandırılmasına» hükmediliyor. Böylece iki ihtilâl girişiminden dolayı toplam otuz beş yıl cezayı çekmek üzere hapse konuluyor (*). Nazım, çözülüyor.

Bir anlamda, bu kadar kolay oluyor. Üzerinde durulması gerekiyor. Çeşitli nedenleri olmalı; araştırılmaya değer görünüyor.

Nazım bir ara moda oluyor. Moda korkaklıktır, moda-

ğunu ve Nazım Hikmet'in de kendilerine sık sık uğradığını, eve Zehra'nın arkadaşı olan Sıdıka'nın da devam ettiğini ve her defasında Sıdıka'yı bir sivil polisin takip etmekte bulunduğunu gördüğünü ve bundan Kemal Tahir'e bahsetmiş olduğunu, tanıdıkları bütün evlere Nuri Tahir'in de izinli çıktıkça geldiğini ve içtimalara iştirak ettiğini» anlatıyor.

Fatma Yalçın da, Kerim Korcan'ın savcılık ifadesinden sonra karşılaştırıldıklarında «alçak» diye bağırıyor; Kerim, bunu Fatma'ya iade ediyor.

(*) İnfaz hukukuna göre on beş ve yirmi yıllar toplanarak yirmi sekiz yıla eşitleniyor.

ya uymuyor.

Nazım Hikmet, sarp ve kayalık bir dağa tırmanmak istiyor. Aleti yok, tırnaklarını kayaya geçirmek zorunda kalıyor. Yıpranıyor.

1930 yıllarının sonlarına geldiğinde Nazım Hikmet, kalabalık düşmanları arasında soğuk bir dost yalnızlığını yaşıyor.

Bir Trotskist damgası hatırlatılıyor. Bunun bir geçmişi var; Valâ Nureddin yazıyor: «Her şeye rağmen iki rakipten Troçki taraflısıydım. Önceleri Nazım da öyleydi. Sovyet ülkelerine veda ederken bir şiir yazmıştır. Senin bir Mayıslarını gördük/Uğultularla duyduk/Kocaman bir can gibi haykıran Troçki'yi»[17]. Valâ ile Nazım'ın odasında, duvarı bir Trotskiy resmi süslüyor.

Nazım, şairdir. Trotskist dünya ihtilâli projesinden etkileniyor. Ancak bu «trotskist» damgası, Nazım'ın Benerji Kendini Niçin Öldürdü'yü yazmasından sonra yeniden canlanıyor. Benerci'de Roy Dranat, Şevket Süreyya'yı hatırlatıyor (*). Şevket buna pek çok kızıyor. Etkili Kadro Dergisi'nde Nazım'ı suçluyor. «İstanbul'daki Trotzki içinde yaşadığı atmosferi adeta duymadan ve muhitinin maddiyatına adeta dokunmadan, mazisinin odalarını dolaşan bir sair-i filmenan gibidir» diyor. Uykudagezere benzetiyor.

Fakat bu sırada Şevket Süreyya'nın Trotskiy ile bir hesabı yok; derdi, Nazım Hikmet'ledir. Nazım'ı, Trotskist olmakla suçlamak istiyor. Yapıyor: «Trotzki'de hiç de garip olmayan, bu istıgraka benzer tecerrüdü ben, Nazım Hikmet'in yazılarında da sezerim. Nazım Hikmet için, İstanbul'un taşı, toprağı üstünde ve bir realite içinde yaşar denemez. Bütün eserlerini o, eski yaşadığı alemin ve mazide aldıklarının ve münhasıran bunların istıgrakı içinde dokur.» Bu, yurt dışında da ilgiyle okunan Kadro Dergi-

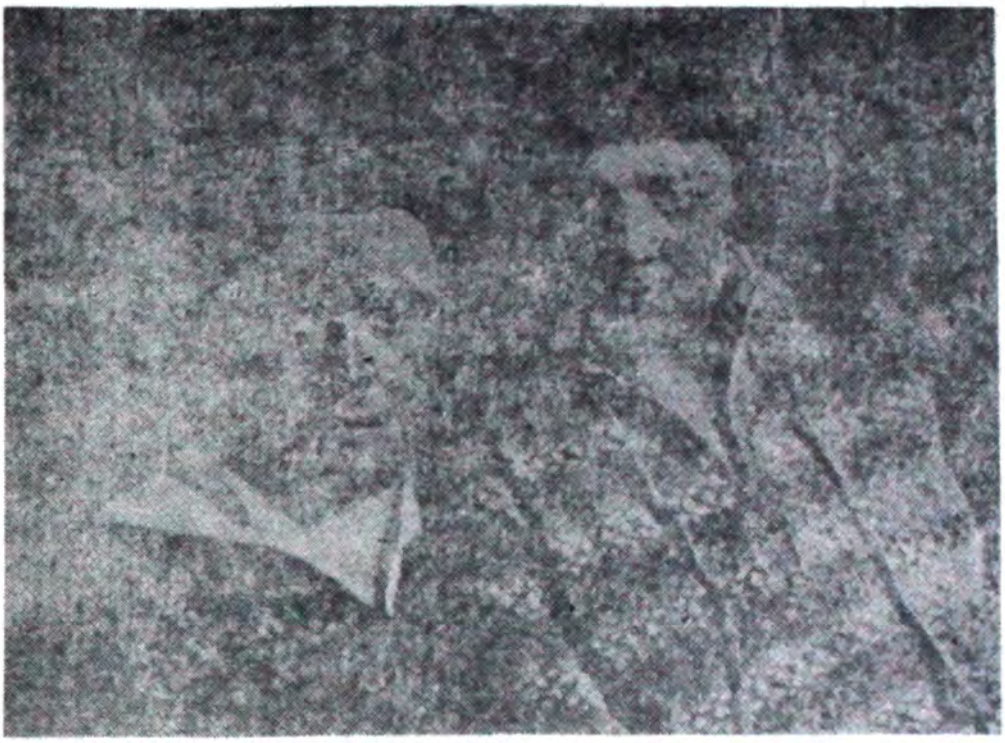

(*) «Benerci tezli bir romandır. Nazım bu romanını, burjuvaya karşı verdiği savaşta, kendisini yarı yolda bırakan; hatta döneklik yapıp işi ihanet çizgisine vardıran tanışları için yazmıştır.»

Samiye Yaltırım, anlatıyor, Nazım, İstanbul, 1979, s. 169.

si'nde Nazım'ı Trotskist olmakla suçlamak anlamına geliyor.

Bundan sonrası için Nazım'ın açılışına bakmak gerekli oluyor.

Bu ayın en mühim hadisesi: 835 Satır ismi altında siirleri intisar eden Nazım Hikmet Bey ve karısı.

. . . . . .

Resimli Ay. Yıl 1929. Sayı 3. Sayfa 35.

Nazım'ın Olağanüstü Açılışı

Nazım'ın açılışı Resimli Ay'dadır. Kısadır. Bir fırtınadır.

Tarihsel bakışın zenginlikleri var; gelişmenin sonundan bakarak gelişmenin sürecini ve bu süreç içinde gelişme dinamiğini görme olanağını sağlıyor. Bunun, çok büyük bir kazanç olduğu, hiç bir biçimde, abartılamaz. Bu kazanç üzerinde ne söylense, bartma sayılmaz.

Ancak her büyük kazanç, kesin ve aynı ölçüde bir riski de içinde taşıyor. Gelişmenin sonundan bakarak, yakının ve güncelin canlılığına aldanarak, gelişmenin sonundaki kesiti, gelişmenin tüm aşamalarına yaymak bir eğilim olabiliyor. Bu, sistematik bir riskdir; iradi çarpıt-

maları bunun dışında tutmak ve gerektiğinde eklemek gerekiyor.

Türk aydın hareketi içinde Nazım Hikmet'in özgün yerine ve Nazım'ın kişiliğine uygulanan acımasızlığa bakarak Nazım Hikmet'in Türk aydın tarihi içinde uzun bir aktiviteyi temsil ettiğini düşünmek yanıltıcı olabilecek; burada, bu gösteriliyor. Tanıklara dayanılarak, ortaya konuluyor.

Zekeriya ve Sabiha Sertel'den daha yakın ve daha inandırıcı tanık olabilir mi? Meşrutiyet döneminden beri basın, yayın, ekin ve politika düğümünde etkinliklerini sürdürüyorlar. 1920 yıllarının sonlarına kadar, sosyalizme uzaklar. Fakat, sosyalizm de henüz, burjuva demokrat hareketten ayrışma göstermiş sayılamıyor. Ayrıca; Ankara'da Basın, Yayın Genel Müdürlüğü de yapmış olan Zekeriya Sertel ile mücadeleci eşi Sabiha, who's who'yu, kim kimdir'i, bilecek yerde duruyorlar.

1928 yılına kadar Nazım Hikmet'i tanımıyorlar. Sabiha, hatırlıyor ve yazıyor: «1928 yılı idi. Bir akşam sofrada yemek yiyorduk. Zekeriya, 'sana bir şiir okuyacağım' dedi. 'Yeni şairlerden Nazım Hikmet'in bir şiiri.' Ben Nazım Hikmet'i hiç tanımıyordum. Zekeriya şiiri okudu. 'Tirik trak, titi tak, makinalaşmak istiyorum.' Şiiri ilgi ile dinledim. Zekeriya bitirince sordu. 'Nasıl beğendin mi?' 'hayır, hiç beğenmedim, makinalaşmak istiyorsa, arkasına bir motor taksın' dedim»[18]. Bundan sonra da şunları ekliyor: «Bir akşam önce dinlediğim şiirden sonra Nazım'la pek ilgilenmemiştim.» Bu sırada, Resimli Ay çıkmaya devam ediyor.

Zekeriya Sertel de aynı izlenimleri aktarıyor. «Nazım'ı ilk kez 1927'de İstanbul'da tanıdım. O vakitler Resimli Ay'ı çıkarıyordum» diye yazıyor. Şu bilgileri veriyor: «İşsizdi, iş arıyordu. Fakat basında kimse ona iş vermeye cesaret edemiyordu. Zaten o zamanlar büyük bir şair olarak da henüz tanınmış değildi. O vakte kadar basında şiiri çıkmamış, adı duyulmamıştı» (*). Zekeriya Sertel, Na-

(*) *Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1977, s. 159.*

zım'ı işe almaya karar veriyor.

Sabiha Sertel tamamlıyor: «Valâ Nureddin, Nazım'ın sanat değerini Zekeriya'ya anlatmış, dergiye musahhih olarak alınmasını rica etmişti. Nazım, Resimli Ay'a bu işi yapmak üzere geldi»[19]. Düzeltmen oldu.

Nazım, böylece Resimli Ay'ın çocuğu oldu. Olağanüstü bir çocuk gelişti, anasını, Resimil Ay'ı değiştirdi.

Nazım, Resimli Ay'a düzeltmen olarak girdi, derginin tüm yönünü değiştirdi. Bunu, bir başka biçimde, Sabiha da söylüyor. «Yedi yıl yayına devam eden Resimli Ay'ı iki devreye ayırmak gerekir. 1924'ten 1928'e kadar olan devre, gerçek bir demokrasinin kurulması için savaş ve sosyal problemlerin incelenmesi devridir. Fikir. cephesini daha ziyade Zekeriya ile ben idare ediyorduk»[20]. Sabiha İkinci devreyi şöyle anlatıyor: «İkinci devre 1928'den 1930'a kadar devam etmiş, yeni bir edebiyatın doğuşunu gösteren bir devre olmuştur. Yazılarda, hikâyelerde ilerici, sosyalist fikirler ön plana çıkmıştır.» Açıkçası, Amerikan resimli magazinlerinin etkisindeki Resimli Ay, 1928 yılından sonra ve Nazım ile birlikte, nitelik değiştiriyor. Sabiha ekliyor: «Yazı kadrosu da değişmiştir. Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Suat Derviş, Valâ Nureddin, Sadri Ertem ve diğer yazarlar sol bir edebiyatın temsilcileri olarak ortaya çıkmışlardır.» Çok ilginç oluyor ve gözlenmesi, yazılması, gerekiyor. Kurtuluş Savaşı yıllarını Amerika Birleşik Devletleri'nde yüksek eğitim için geçiren Zekeriya ve Sabiha'nın dergisine, Kurtuluş Savaşı yıllarını Sovyetler Birliği'nde yüksek eğitim için geçiren Nazım ve Valâ

Zekeriya Sertel'in kitabının iki ayrı baskısından kartlar çıkarmış olduğumu anlıyorum.

«Konuştuğumuzun ertesi günü Vâlâ, Nazım'ı, Resimli Ay'a getirdi. Nazım'ı ilk kez görüyordum. Uzun boylu, sarı kıvırcık saçlı, mavi gözlü, sarı kaşlı, çok sevimli ve güzel bir gençti. İlk bakışta insanı kavrayan bir hali vardı. Mütevazi, utangaç ve çekingen bir genç izlenimini veriyordu. Selâmlaştıktan sonra iki elini göbeğinin üstünde bağlayarak karşımdaki koltuğa oturdu. Görücüye çıkmış gelin gibi sıkılıyordu.»

M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, 1905-1950, İstanbul, 1968, s. 151.

gelince, Moskova'da eğitim görmüş olanlar daha etkin çıkıyorlar.

Tekrar ediyorum: Nazım'ın açılışı Resimli Ay'da oluyor. Kısa sürüyor. Fırtınaya benziyor.

Mütareke günlerinin karanlıklarında bir kurtarıcı ararken genç gazeteci Zekeriya, Mustafa Kemal Paşa'yı hatırlayan yazılar yazıyor. Kemal Paşa, İstanbul'daki bu bir yanıyla kararsızlık ve diğer yanıyla arayış dolu günlerinde kendisini hatırlayanları hiç bir zaman unutmuyor. Kurtuluş Savaşı yıllarını Amerika Birleşik Devletleri'nde geçirmiş olsa da, dönünce, Mehmet Zekeriya'ya, Ankara'da basın yayın yöneticiliği veriliyor. Pek önemli bir görevdir, Zekeriya, Ankara'ya taşınıyor.

Ancak Zekeriya, bir yandan Meşrutiyet döneminin ve diğer yandan 1920 yıllarının popülist ve demokrat kanalları henüz kapatılmamış Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yüzeysel demokrat akımların etkisiyle, Türkiye türünden bir ülkede demokrasinin diktatoryal yöntemlerle kurulmak istenmesini pek anlayamıyor. Ayrılıyor.

İstanbul'a geliyor. Yunus Nadi ile birlikte Cumhuriyet Gazetesi'ni kuruyor. Uzun sürmüyor. Yunus Nadi Bey, Kemal Paşa'ya ikirciksiz bağlılık gösteriyor. Bundan sonrasını Zekeriya Sertel anlatıyor: «Resimli Ay, gazetecilik hayatımın en önemli ve meraklı dönemidir. Cumhuriyet Gazetesi'nden ayrıldıktan bir süre sonra, 1924 sonlarında, İstanbul'da Resimli Ay adında aylık bir dergi çıkardım»[21]. Dergi için şunları yazıyor: «O zamana kadar Türkiye'de öyle bir dergi çıkarılmamıştı.» Dergi teknik açıdan çok ileri bir düzeyi yansıtıyordu (*). Dergi'nin yayın ilkeleri şu bilgiyi veriyor: «Şiarımız hürriyet ve demokrasi idi.» Bunun 1920 yıllarında Türkiye'de hayal kırıklığını beklemekten farkı görünmüyor. «Oysa Cumhuriyet ilân edilmiş

(*) «Yaptığım kimi tezhipler, yani minyatürler, yaldızlı olarak, Resimli Ay adlı derginin kapaklarına basıldı. Türkiye'de ilk defa renkli kapaklar yaptım. Kapak baskısında bütün Balkanlardan çok daha ileriydik.»

Halikarnas Balıkçısı. Mavi Sürgün, Ankara, 1980, s. 35.

olmasına rağmen, memlekette hürriyet ve demokrasiye girildiğini gösteren hiç bir işaret yoktu» (*). Zekeriya ve Cevat Şakir, allas Halikarnas Balıkçısı (**), bu yokluğu duydular. Şeyh Sait isyanı ile başlatılan Takrir-i Sükun düzeni içinde İstiklâl Mahkemesi'nin önüne getirildiler, tutuklandılar ve az bir ceza ile başlarını kurtarabildiler.

Resimli Ay, Anglo-Amerikan ampirisizmi ile Amerikan pargmatizmini yayıncılığa uyguladı. Sabiha, bunu, başka sözcülüklerle de olsa, şöyle yazdı: «Resimli Ay'ın propaganda metodu da tamamıyla yeni idi. Fikirleri bir klişe halinde, bir dogma halinde okuyuculara sunmak değil, bu fikirlerin, halkın günlük ihtiyaçlarıyla olan ilgisini açıklamak, onlara tutulacak yolu göstermek amacını güdüyordu. Bunun içindir ki, okuyuculara hayattan alınmış, canlı, reel konular sunulmuş, okuyucunun ruhunu, kalbini fethedecek yazılara önem verilmişti»[22]. Türk yayın-

---

(*) «Halka önem verilmiyordu. Kurtuluş Savaşı'nda kanlarını ve canlarını verenler unutulmuştu.»

«Halkı 'meçhul asker' temsil ederdi. Her memleketten çok bizde bir 'meçhul asker' anıtına ihtiyaç vardı.»

«Biz bu savaşı yaparken Akşam Gazetesi'nde Kılıç Ali imzasıyla bize cevap veren bir yazı çıktı. Bu yazıda Milli Kurtuluş Savaşı'nı halkın değil, sadece Atatürk'ün yaptığı ileri sürülüyordu.»

«O sırada Atatürk, Trabzon'da bulunuyordu. Resimli Ay'ın ortaya attığı 'Meçhul Asker' fikrini orada öğrenmiş ve Kılıç Ali imzasıyla çıkan yazıyı dikte edip Akşam Gazetesi'ne göndermişti.»

M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, op. cit., s. 138-140.

(**) Türkiye'de sorumluluk kaçkınlarının bir Guru yaptıkları Paşazade Cevat Şakir'in Bodrum'a sürülüp yerleşmesi, bununla ilgili değil. Halikarnas Balıkçısı, babası Şakir Paşa'yı öldürdüğü için ayrıca hapis ve sürgün yaşıyor.

Şimdiki insancıklar, aydıncıklar, Guru'ları Halikarnas Balıkçısı türünden, yalnız babaları yerine, içlerindeki aydın sorumluluğunun son hücrelerini de öldürerek, kendilerinden kaçıp, Bodrum Mozolesi'ne sığınıyorlar.

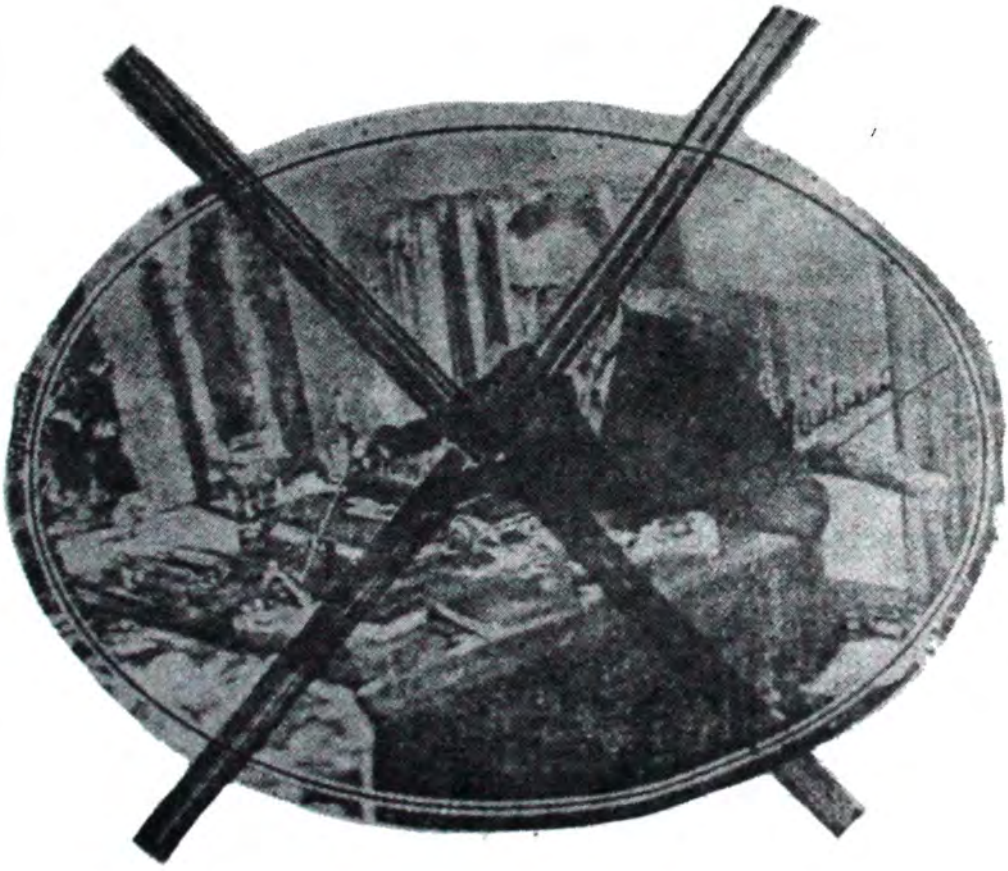
Kraliçe, kocası Mosalesus'u öldürdükten sonra, bir anıtmezar yapıp Mosaleum sözcüğünü bulmakla ne kadar isabetli davranmış oluyor!

cılık yaşamında yeni yöntemler, olağanüstü bir başarı ile taçlandı. Resimli Ay, tuttu. İlk sayısı yeni baskılar yaptı. İstanbul basınının büyük bir bölümü Resimli Ay'ı övgüyle karşıladı. Mehmet Rauf, İbnül Refik, Ahmet Nuri, Reşat Nuri, Yusuf Ziya, Hakkı Suha, Ercüment Ekrem, Hıfzı Tevfik, Sadri Ertem, Selim Sırrı, Mahmut Yesari, Yakup Kadri türünden günün en önemli yazarları Resimli Ay'ın kadrosu içinde yer aldı.

Ünlülerle yola çıktı. Yeni ünler yarattı. Nazım Hik-

PUTLARI YIKIYORUZ :

ABDÜLHAK HÂMİT NO 1

Resimli Ay, Yıl 1929, Sayı 4.

met, Sabahattin Ali, Emin Türk Eliçin, Sabiha Sertel, Resimli Ay'ın üne kavuşturduğu yazarlar oldular.

Yeni ünlüler, eski ünlülere savaş açtılar.

Resimli Ay, yeni ve à la americaine yayıncılık yöntemiyle yüksek tiraja ulaştı. Fakat bir Devrim ile karşılaştı. Tiraji düştü. Çünkü Latin harflerinin kabulünü anlatan Harf Devrimi birdenbire okur sayısının azalması demek oluyordu.

PUTLARI YIKIYORUZ :

MEHMET EMİN EFENDİ NO: 2

Foto Vaingue[illegible]

Resimli Ay, Yıl 1929, Sayı 5.

İçiçe girdi: Böyle bir dönemde, Latin harfleriyle Resimli Ay'ın tirajının düştüğü bir zamanda Resimli Ay'ın kapısından düzeltmen Nazım Hikmet girdi. Bir rastlantı mı? Bu bir rastlantı mı, hayır rastlantı değil. Çünkü Resimli Ay'ın düşen tirajini ancak bir fırtına yükseltebilir. Bu ihtiyaçla, adı hiç duyulmamış, fakat komünizm gerekçesiyle polis kovuşturmasına sık sık uğramış, mahkûm olmuş Nazım Hikmet, Resimli Ay'ı eline alabildi.

Nazım'ın olağanüstü açılışı başladı.

Resimli Ay'da Nazım Hikmet «Putları Yıkıyoruz» kampanyasını başlattı. Bir deprem etkisi yaptı. Aydına Kemalist Darbe'nin yanında ve karşısında, yaşayan kültürü, bakış açısını ve bilinci taşıyan ve yayan ünlülere karşı acımasız bir hücum başladı. Herkesi sıranın ne zaman kendisine geleceği korkusu sardı.

Eklemek durumundayım: Bu sırada Sovyetler Birliğin'de Lef, Sol Sanat Cephesi'nin hücumları etkinliğini sürdürüyordu. Mayakovskiy ve arkadaşları «burjuva kültürünün» taşıyıcıları olarak gördükleri edebiyat değerlerini yerle bir etmeye çalışıyorlardı.

Fakat Nazım tam bir olay oldu. Zekeriya Sertel, pek doğru olarak, şunları yazıyor: «Resimli Ay dönemi Nazım Hikmet'in en yaratıcı, en savaşçı dönemidir. Bütün ömtü boyunca bu savaşa devam eden Nazım, diyebilirim ki, bu savaşın zevkini en çok o zaman tatmıştır»[23]. Haklı olduğundan kuşku duymuyorum, Nazım'ın bu dönemde hücumundan hız aldığını sanıyorum. «Nazım o dönemde her gün bir devrimci şiirle ortaya çıkıyor ve her şiiri bir bomba gibi patlıyordu. Edebiyat alemi şaşkına dönmüştü.» Ve Nazım, yine Zekeriya'nın sözleriyle, «günün adamı oluvermişti.» Bunu duyduğunu sanıyorum.

Davranışı duyduğunu gösteriyor. Zekeriya Sertel hazırlıyor: «Nazım, Babıali'de bir bayrak gibi dolaşırdı. Başına bir kasket geçirir, ceketini omuzlarına atar, göğsü bağrı açık sokağa fırlardı. Bu hareketiyle de, proleter olarak görünmek istemesine rağmen, herkesin dikkatini üzerine çekerdi.» Nazım, her yalnız savaşçı türünden ki-

şiliğini kampanyaya ve bir silâh olarak, katmak zorunluluğunu duyuyor.

«Yaşayışıyle, şiirleriyle, gençlik üzerinde o vakte kadar hiç bir şaire nasip olmayan bir» etki kazanıyor. «Okullarda bile çocuklar onun şiirlerini» ezberliyor. «Sokakta, ikide bir, hayranlarından biri yolunu» kesiyor ve Nazım'dan «bir imza koparmaya» çalışıyor.

Tepki, bu etkiye denk, bir acımasızlığa ulaşıyor.

Resimli Ay'ın 1930 yılı Ağustos sayısı bir haber veriyor: «Türkiye'de ilk defa gramofonla şiir dinliyoruz.» Türkiye'de ilk kez Nazım Hikmet'in şiiri plâğa alınıyor ve evlerde dinleniyor (*). Haberde şu bilgiler yer alıyor: «Beklenen oldu. Türkiyeli şairin de şiiri plâğa çekildi. Kolombiyo müessesesi şair Nazım Hikmet'e müracaat edip iki yazısını plâğa çekti: Bahrihazer ve Salkım Söğüt»[24]. Artık evlerde ve kahvelerde Nazım şiiri dinlenebiliyor.

Resimli Ay'ın 1930 yılı Haziran sayısı, Nazım'ın rüzgârının, en yakın arkadaşlarını da sarmış olduğunu gösteriyor. Vâlâ'nın «Şairleri Kızdırmamalı! Zira, Tekin Değildirler...» başlıklı yazısı çıkıyor. Vâlâ yazarları, uyarıyor; uyarırken içlerine korku salmaya özen gösteriyor. Şöyle diyor: «Onun için, ey muassırlarım, size samimi olarak tavsiye ederim ki, naşirlerle münakaşaya, müşatemeye girişiniz. Çünkü, nesrin hayatı ekseriya bir gazete ve mecmua sahifelerinde ölüverecek kadar kısa oluyor.. Fakat, şairlerle?... Elhazer... Bilhassa, Nazım Hikmet gibi müthiş bir heccav ile!... Nazım Hikmet ki, Pierre Loti nevinden müthiş bir şahsiyeti bile, bir manzumesiyle, Türk gençliği nazarında ciğeri beş para etmeze çevirmiştir»[25] Korkutmak istiyor. Yazısına koyuyor: «Aman! Şairler tekin değil! Çatmayın, çarpılırsınız!..» Nazım'ın çocukluk arkadaşı, çağdaşlarını korur görünerek, çatma hakkını

(*) Türkiye'de 1960 yıllarında Nazım Hikmet'in rehabilitasyonundan önce, benim kuşağım için en büyük şölenlerden birisi, bu 1930 yapımı plâklardan, sesler bozulmuş da olsa, Nazım şiiri dinleyebilmekti. Konuklara, bir büyük ikram olarak, gizlice, zaman zaman ıslıklaşan bir sesle, kendi ağzından Nazım şiiri dinletilirdi.

Neşriyatı Yüzünden Muhakeme Edilen İlk Türk Kadını Sabiha Zekeriya H.

. . . . . .

Resimli Ay, Yıl 1930, Sayı 12, Sayfa 25.

yalnızca Nazım'a ayırıyor. Bunun bir güven işi olduğunu söylemek zorundayım.

Nazım'ın kızkardeşi Samiye anlatıyor: «Nazım Resimli Ay'a girince, derginin tutumu da değişti. Dergi gitgide solun bir kavga aracı oluyordu»[25]. Bunun tekrar olduğunu biliyorum, devamı için aktarıyorum: «Yepyeni isimler doğuyordu. Sabahattin Ali, öykü dalında parlak bir atılım yapmıştı. Sadri Ertem, Nurullah Ataç yeni eleştirileriyle eskilerin ipliğini pazara çıkarır olmuşlardı. Peyami Safa, Nazım'dan yanaydı. Ün yapmış bir romanını Nazım'a adıyordu. Halide Edip Adıvar, Nazım'ın yazdıklarına 'şaheser' damgasını vuruyordu. O zamanın ünlülerinden Şükufe Nihal, Nazım'ın insanı gök gürültüsü gibi sarstığını söylüyordu.» Nazım, kısa süren bir fırtına etkisi yapıyordu.

Daha sonraki yıllarda yazdıklarına bakılacak olursa, Sertel Çifti böyle bir kampanyaya sürüklenerek girişmiş oldukları izlenimini vermeye özen gösteriyorlar. Zekeriya Sertel, bu kampanya ile ilgili olarak şunları yazıyor: «Nazım'ın insafı yoktu. Burjuva şairlerini halkın gözünde kepaze etmek için eline bir fırsat geçirmişti.» Sürdürüyor: «Bu fırsatı sonuna kadar kullanmak istiyordu.» Zekeriya Sertel, kampanyayı, tümüyle Nazım Hikmet'e veriyor. «Hücumlarını genişletmek, bütün eski kuşak şair ve edebiyatçılarını silip süpürmek hevesine kapılmıştı. Resimli Ay'da 'Putları Yıkıyoruz' diye bir kampanyaya başladık.» Sert bir kampanya başlıyor.

Burada bir parantez açmak gerekiyor: Resimli Ay, şimşekleri üzerine çekiyor. Bunda «Putları Yıkıyoruz» kampanyasının büyük ve öncelikli bir rolü var. Ancak şimşek çekmenin tüm nedeni değil; anı yazanlar, bazı gerçekleri saklamak ihtiyacını duyuyor. Aslında Resimli Ay'ın şimşek çekmesinin bir nedeni de, Türkiye'deki Amerikan kültür kurumlarına karşı açtığı savaş oluyor (*).

(*) Ne yazık, şimdilik, bu önemli dergiye, hak ettiği ölçüde, yer ayıramıyorum. Önce bazı başlıkları aktarıyorum.

«Babı Ali Kavafları, Türk fikriyatının amadu fikarisi olan Ankara Caddesi'ni, Türk [illegible]sına düşman olanların elinden

Eğer yazılanlara bakılacak olursa, bu savaşın komutanlığını Sabiha'ya vermek zorunluluğu doğuyor.

Parantezi kapattıktan sonra Zekeriya Sertel'i okumaya devam ediyorum: «Putlaştırılmış ne kadar edebiyatçı varsa, hepsini birer birer tahtlarından indirmeye karar verdik.» Bunu neden yaptıklarını da açıklıyor: «Sanat hayatında, haklı ya da haksız ün kazanmış kimseler vardı. Bunlar yeniliğe giden yolu kapıyorlardı. İlerleyebilmek için bu engelleri ortadan kaldırmak gerekti.» Yolu açmaya çalışıyorlar. Eski ideolojiyi içerenlerin etkisini kırmak istiyorlar. «Ayrıca bu gerçek veya sahte ünlü kimseler,

---

kurtarınız, Türk neşriyatını Türklere bırakınız.» Resimli Ay, Şubat 1929.

Nizamettin Nazif, «Havlamayınız Efendiler», Resimli Ay, Şubat 1929. Burada Nizamettin Nazif, Muhsin Ertuğrul'u savunuyor.

Hep yabancı okullarda okumuş olan Yahudi dönmesi Sabiha'nın annesi ile bir resminin yanında, «Anneler Babalar, Çocuklarınızı Bu Cahil Misyonerlerden Kurtarınız» başlığı okunuyor. «Sörler Mektebinde Neler Gördüm.» Resimli Ay, Mart 1929.

«Cevdet Paşa'nın Torunu Nasıl Hristiyan Oldu.» Resimli Ay, Nisan 1929.

«Gramere Lüzum Yok!» Resimli Ay, Temmuz 1929

«Fikir Hayatımız Kimin Elindedir, Misyonerler Çocuklarımızı Nasıl Zehirliyorlar.» Resimli Ay, Şubat 1929.

Sonra örnek veriyorum.

«İstanbul'da Fincancılar Yokuşu'nda Bible House ismini taşıyan bir Amerikan müessesesi vardır. Bu müessese seneler-den beri orada sinsi sinsi çalışarak Türkiye'nin, hatta şarkın her tarafına kitabı mukaddes ve din kitapları neşr ve sevk eder. Bunun için her sene yüzbinlerce para sarf eder.»

Öyle anlaşılıyor Bible House, Sabiha ve Zekeriya'ya işbirliği öneriyor.

«Öyle ya Resimli Ay'ın başında Amerika'da tahsil etmiş iki genç vardı ve Resimli Ay müessesesi memlekette vasi neşriyat teşkilâtına malikti.»

«Yalnız düşünemediler ki Resimli Ay'ın başında bulunan gençler serbest fikirli adamlardır ve din propagandası yapmayacak insanlardır. Yine düşünemediler ki bu memlekette onların hakiki maksatlarını bizim kadar iyi bilen kimse yoktur. Onlar yalnız para ile bizi satın alabileceklerini hesap ettiler ve tabii müthiş surette aldandılar.»

halk ve gençliği etkileyebiliyorlardı. Gençleri yeni ideolojilerle zenginleştirebilmek için, bu etkiyi kırmak gerekti.» Öyle görünüyor, yeni aydına yolları açmak, öyle «al gülüm-ver gülüm» yöntemleriyle gitmiyor; Zekeriya Bey, «Putları Yıkıyoruz» kampanyasını, yeni nesiller için savunurken, bu gerekçeyi de keşfediyor.

Buraya kadar güzel, bundan sonra yanılıyor: «İşe en çok sevilen Namık Kemal ile başladık. Namık Kemal'in bir burjuva şairi olduğunu ve kendi sınıfının çıkarlarını savunmaya çalıştığını belirttik. Namık Kemal'in sanat hayatı üzerinde soruşturmalar düzenledik. Röportajlar yayınladık. Ahlâk ve vatan sevgisinden söz ettiği halde, Saray'ın parasıyla yaşadığını anlatmaya çalıştık»[27]. Zekeriya Sertel'in belleği, kendisini fena halde, yanıltıyor. Yazarken yanında Resimli Ay koleksiyonları olmadığı anlaşılıyor. Koleksiyonlar, «Putları Yıkıyoruz» kampanyasının Namık Kemal'le başlamadığını ve hiç bir zaman Namık Kemal'e gelmediğini gösteriyor. Kampanya, Kemal'in protejesi, Abdülhak Hamit ile başlıyor.

Öyle sanıyorum, Sertel Çifti, daha sonra adı yasaklanan Nazım'a, kendinden önce adı yasaklanmış olan Kemal Bey'e hücum etmesi için yeşil ışık yakmıyorlar. Nazım, bunu, parçalı olarak ve eski sadık yarı Peyami Safa'ya karşı yazdığı şiirinde yapıyor. Nazım, uzun süre, Peyami'yi kendi yoluna kazanmaya çalışıyor. Bunda bir süre başarılı oluyor (*). Sonra yollar ayrılınca en sert hicivlerinden birisini Peyami Safa'ya ayırıyor.

(*) Peyami, Nazım'ı pek çok övüyor.

«Jokond ile Si-ya-u, beynelmilel olmağa lâyık ve namzet kitaptır; Türk dilinin bir çok güzellikleriyle beraber, Nazım Hikmet'in şahsi tabirlerini, kelimelerini ve nahvini taşıyan bu eser, lisanı ve bazı tavırlarıyla ne kadar Türkse, Paris'ten Şang Hag'a kadar uzanan ve Rönesanstan telsiz telefona kadar gelen bütün coğrafi (of, bu kelime) ve tarihi şümulile de o kadar beynelmileldir.»

«Fakat bence bu da, eserin daha büyük kıymetleri yanında soluktur. Bu küçücük zarif ve garip kitapta büyük ve harikalar dolu bir insan ruhunun bizi, kendi cüzülerine karıştıracak bir genişlikte kapladığını hissediyoruz. Hakiki ve adi

.....
Bir düşün oğlum,
bir düşün ve inkâr etme ki;
Keteon matbaasında ut çalıp
Ayak şarkıcılarına beste talim eylemek.
Ve o biçare Zarus'un ırzına geçip
Zatıhı alim eylemek.
sana pek
zor geldi l.i. demek;
Aranızda dolaşır görünce
Benim -Orhun Selim adlı dilsiz
ve kolu bağlı gölgemi,
Hemen azıya alıp gemi
Faşisto-demokrato-liberal
bir jurnal
yazıp
delikonlıyı yere çalmak
ve bir miktarı münasip elden almak
istedin!
Elden alıp almamana
karışmam ama,

---

hayatın ruhumuzda çizdiği hudutları silen ve bizi hudutların, buutların, hesapların esaretinden kurtararak namütenahi bir ittisaa götüren eser. İşte en büyük bedii tesir.»

Peyami Safa, Jokond ile Si-ya-u, Resimli Ay, Ekim 1929, s. 27.

Nazım, karşılığını veriyor.

«Ben Peyami'nin bu son romanını üç defa okudum. Otuz defa daha okuyabilirim ve okuyacağım. Her okuyuşta, satırlar evvelce görmediğim, sezmediğim, anlamadığım taraflarını bana gösterdiler. En basitin en mürekkep olduğunu bu kitap bir kere daha ebediyyen isbat etti.»

«Peyami'nin bu kitabı tam, mükemmel ve ciddi mânâsile yenidir.»

«Peyami'nin romanı realisttir, fakat eski mânâda fotoğraf realizmi değil; şeniyetlerin abidesini yapan ve bunu yapmak için bir sıra tahlil ve terkiplerden mürekkep bir kompozisyon vücude getiren diyalektik bir realizm.»

«9 uncu Hariciye Koğuşu'na hayranım ve susuyorum işte..»

Nazım Hikmet, Yeni Kitaplar: 9 uncu Hariciye Koğuşu, Resimli Ay, Aralık 1930, s. 32 ve 39.

Biz
gölgemizi bile çiğnetmeyiz adama!
Bir düşün oğlum,
Bir düşün, ey, göbekli patron veletlerinin
doğru yol göstericisi,
bir düşün ey yetimi Safa,
bir düşün ve hatırla ki, son defa!
O, takma aslan yeleli Namık Kemal üstadın senin;
abanoz illerinden
zenci kölesinin
som altın taslarla şarap içerek
ev dıdari hürriyetin dizinde
kendi kendinden geçerek:
— yüksel ki, yerin
bu yer değildir,
Dünyaya geliş
Hüner değildir!
demiş...
Sen de yükseldin uyup
onun sesine
....'La dam o kamelyanın' fesli figüranlığından
Ahmet Haşim'in 'Degüstasyon'daki iskemlesine..

* * *

Nazım, bu şiirini Resimli Ay döneminden çok sonraları yazıyor. Bunu, Peyami'nin Nazım'a Cingöz Recai imzasıyla yazdığı küfürname üzerine yayınlıyor. Bunda, Nazım :

Ben sadece ölen babamdan ileri,
doğacak çocuğumdan geriyim,
ve bir kavganın adsız neferiyim...

diyor. Bunun dışında Nazım Hikmet'in Namık Kemal ile ilgili bir kötülemesine rastlanmıyor. En azından rastlamadım.

Resimli Ay Dergisi de, Zekeriya Sertel'in belleğinde kalanların aksine, Namık Kemal'i tam olmasa bile bir ölçüde savunuyor. Resimli Ay, Ahmet Rıza'ya da övgüler dolu bir dergi ayırabiliyor.

Nazım, 15 Mayıs 1958 tarihinde Paris'te, «Paris Üstüne Bilmeceler» şiirini yazıyor[28]. Burada, Namık Kemal'i kendinden ve kendisini Kemal'in soyundan saydığını açıkça belli ediyor.

* * *

. . . . . .

Pariste en çok neyi sevdin
Parisi.
Pariste kime çiçek götürdün yoldaşım?
Komunacıların duvarına
bir de dal gibi bir dilbere.

Pariste kimi gördün seninkilerden?
Namık Kemali, Ziya Paşayı, Mustafa Suphiyi
bir de gençliğini anamın
resim yapar
firenkçe konuşur
dünya güzeli,
bir de genç kızlığını Miminin.

. . . . . .

* * *

Kemal Bey ve Ziya Paşa, Türkiye'nin ilk siyasî sürgün kafilesi içinde Paris'te yaşıyorlar. Mustafa Suphi, eğitim görüyor. Nazım'ın annesi Celile, babası Hikmet Nazım'dan ayrıldıktan sonra Paris'e gidiyor ve resim çalışıyor. Nazım'ın evinde herkes güzel Fransızca konuşuyor; Nazım, Moskova'da olduğu sıralarda, İstanbul'daki küçük kızkardeşi Samiye'yi, mektuplarını Fransızca yazmaya, özendiriyor. Bütün bunların ötesinde «Paris Üstüne Bilmeceler», Nazım'ın mücadeleci bir aydın geçmişe bağlılığını ortaya çıkarıyor.

1958 yılında yazılıyor; bir yeniden değerlendirmeyi yansıtıyormu? «Putları Yıkıyoruz» kampanyasından duyulan bir pişmanlık söz konusu olabiliyor mu? Buna hem 'hayır' ve hem de 'evet' demek gerekiyor.

Zekeriya Sertel, açık bir pişmanlık yazıyor: «Şimdi düşünüyorum da, o vakit pek ileri gittiğimi anlıyorum»[29]. Zekeriya Bey, kampanyanın sorumluluğuna katılmakla

birlikte daha sonraki değerlendirmesini böylece özetliyor. Sabiha ise, kampanya sırasında, kampanyaya karşı olduğu izlenimini veriyor. Şunları yazıyor: «Nazım'ın bir çırpıda geçmişi inkâr etmesi, tartışmalara yol açıyordu»[30]. Sabiha Sertel «Divan edebiyatı, Tanzimat edebiyatı, Edebiyatı Cedide tekamül zincirinin halkalarıdır» diyor. Ekliyor: «Bunları toptan inkâr etmek tarihin akışı içinde meydana gelen tekamülü inkâr etmektir.» Bütün bunları belirttikten sonra, Nazım'a karşı çıkmış olduğunu yazmaktan da geri kalmıyor: «Bu konuda Nazım'a karşı gelenlerden birisi de bendim. Hele Nazım'ın, bunlara karşı içimde hiçbir hürmet hissi yok demesi, biraz nihilizm gibi geliyordu, bana.» Sabiha'nın tüm sorumluluğunu Nazım'a yüklemesini fazla inandırıcı bulamıyorum. Zekeriya ve Sabiha Sertel'in bu kampanyaya sürüklenmiş olduklarına, daha önce, işaret ettim. Sürüklenmiş olmak ile karşı olmak arasında bir ayırım bulunuyor.

Nazım Hikmet'in, daha sonraki yıllarda Resimli Ay dönemine kısa değinmesinde bir pişmanlık yok (*). Fakat yapmış olduklarını açıkça başka türlü sunma çabası var. 1955 yılında şunları yazıyor: «Dergide 'Putları Yıkıyoruz' başlığı altında bir edebiyat münakaşası yapılıyordu. Bu edebiyat münakaşası gerçekte, siyasî demokratik hakla-

---

(*) Sabiha'ya bakılacak olursa, Nazım, açık pişmanlık da ifade ediyor.

«1960 senesinde Viyana'da kendisiyle buluştuğumuz zaman pek sevinmişti. Geçmiş günleri hatırladık. 'Gençliğimin en heyecanlı günlerini Resimli Ay'da yaşadım, onlar, ne mesut günlerdi' dedi.»

«O zamanki hataları gözden geçirdik. Nazım gülümsedi. 'O zaman sekterdik' dedi. 'Biz meselâ Putları Yıkıyoruz kampanyasını neden açtık? Abdülhak Hamit milli şair değilmiş. Memleket konularıyla ilgilenmezmiş... Proleter Şairi değilmiş... Saltanat devrinde, proleteryanın daha doğum halinde olduğu bir devirde onun proleter şair olmasını nasıl bekliyebilirdik?'»

«'Namık Kemal bir vatan şairi idi. Zamanında Abdülhamit diktatörlüğüne karşı savaştı.'»

«'Neydi benim o Berkley şiiri? Diyalektik materyalizm şiirle mi öğretilir?'»

Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 178.

rı savunuyordu»[31]. Nazım Hikmet, daha sonraki yıllarda, bir yandan, Resimli Ay'daki kavgalarını küçültme eğilimi gösteriyor. Diğer yandan da, şunları yazıyor: «Bugün olduğu gibi o günlerde de, Sovyetler Birliği'yle demokrası düşmanları, Faşistler, Turancılar, emperyalizm ajanları tek cephe yapmışlardı. Bu tek cepheye karşı Resimli Ay'da da yayınlarında tek bir cephe kurmuştu.» Diğer yandan, Nazım, Resimli Ay dönemindeki kavgalarını tek bir cephe kurmaya yönelik bir kampanya olarak göstermek ve bunun için de, görmek istiyor.

Resimli Ay'ı değerlendirmesinde Nazım Hikmet, tutarlı olmaktan uzak düşüyor. Nazım'ın cephe değerlendirmesinin, saflığı kadar hayal gücünden doğmuş olması mümkün görünüyor. Ayrıca Emin Türk'ün, daha sonraki yıllarda Emin Türk Eliçin, Resimli Ay'a katılması ve Resimli Ay'da yayınladığı «Köyümde Neler Gördüm» yazısından dolayı tutuklanmasını bir aydın-köylü birliği olarak değerlendirmiş olduğu anlaşılıyor. Resimli Ay, bu tutuklanmayı, bir köylü kampanyasına dönüştürmeye çalışıyor. Köyden bir tanık getiriliyor ve Emin Türk, o sırada bir öğretmen olmasına karşın, bir köylü olduğunu söylüyor. «Reis Beyefendi, bendeniz yazmış olduğum makale münderecatile muhtelif sunufu ahaliyi birbiri aleyhine tahrik ve saire ile itham olunuyorum. Ben bir köylüyüm. Çocukluğumu katıksız bir Türk muhitinde, köyümde geçirdim. Tahsili de memleketin en iyi mekteplerinden biri olan Muallim Mektebinde bitirdim. Benim gayem memleketin yükselmesinden başka bir şey değildir»[32]. Resimli Ay kolleksiyonu, «köylü sınıfın» temsilcisi olarak Emin Türk'ün Resimli Ay'a katılmasının büyük bir sevince yol açtığını gösteriyor.

Nazım Hikmet, Resimli Ay kampanyası sırasında işçilerden somut destek görmüş olduğunu hatırlıyor ve 1955 yılında bunu, Resimli Ay dönemine kısa değinmesinde, yazacak kadar önemli buluyor. Nazım şunları yazıyor: «Bunun sonucu olarak da, Türk Ocağı, W.M.C. Teşkilâtı ve İstanbul Polisi elbirliğiyle harekete geçiyor; Resimli Ay matbaası basılıyordu. Başta Zekeriya Sertel olmak üze-

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na (*)

C E V A P

Nazım Hikmet

Behey!
Kara boynuz gibi kaşlı
mukaddes Apis başlı
adam;
Behey!
Kara maça bey!
Sen Şiirin asil kamusuyla konuşuyorsun,
ben asaletten anlamam.
Şapka çıkarmam konuştuğun dile,
düşmanıyım asaletin
kelimelerde bile
Behey!
Kara maça bey!
Ben bilirim
bu tehevvür bu şikâyaat niçin?
bilirim
beni uykumda boğmak için
bekliyorsun geceyi.
Ben ki bileklerinde tel kelepçeyi
bir altın bilezik gibi taşımışım,
ben ki ilmikleri sabunlu ipleıe bakıp
kıllı kalın ensemi kaşımışım,
tehtidine pabuç
bırakır mıyım hiç?
Behey!
Kara boynuz gibi kaşlı
mukaddes Apis başlı
adam,
Behey!
Kara maça bey,
behey, yüzü kara.
Ruhunu zenci bir esir gibi çıkardın pazara,

(*) «Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na». asıl metinde yok; ekledim.

bir oruspu odası yaptın kafa tasını...
Hâki ceketli ölülerin ceplerinden
çalarak parasını
satın aldın kendine
İsviçre dağlarının havasını.
Ve bundandır ki bugün
ablak sarı suratında senin
kanlı altınların kızıllığı var..
Acayip rüzgârlar esmiye görsün başımdan.
Yoksa musahhih maaşımdan
haftada üç papel taksite bağlayıp seni
bir şamar oğlanı gibi kullanırım.
Beyimin böyle işlerle ülfeti var sanırım,
mükemmel yapar vazifesini..
Behey!
Kara maça bey.
Halka ahmak diyen sensin.
Halkın soyulmuş derisinden
sırtına frak giyen sensin.
Yala bal tutan beş parmağını
beş çürük muz gibi,
homurdanarak dolaş besili bir domuz gibi,
Meydan senin
mi dersin?
hata edersin,
bizde o göz var mı baksan a.
Ben içirmek için sana
kendi kara kanını
bir ateş çenberle çevirdim dört yanını,
saga git
yok geçit,
sola git yok,
ileri
geri
yok.
Kıvır kuyruk kalemini kalbine sok
bir akrep gibi intihar et..

. . . . . .

Resimli Ay, Yıl 1929, Sayı 5.

re Sabiha Sertel ve ben linç edilmek istenmiştik. Fakat Resimli Ay mürettipleri ellerinde kumpaslarıyla matbaa koridorlarında görününce saldırganlar yüz geri etmişti.» Ne yazık! Buradaki işçi desteğini Nazım'dan başka kimse hatırlamıyor.

Sabiha şunları hatırlıyor: «Eski nesil edipleri, bu tartışmada yenildiklerini anlayınca, başka yollara başvurdular. Başta Hamdullah Suphi, Türk Ocağı'nda kışkırttığı bazı gençlere, Resimli Ay idarehanesinin önünde bir gösteri yaptırttı. Gençler, Resimli Ay binasının önünde bağırıp çağırdıktan sonra, içeri girdiler. Ezberleme bir heyecanları vardı. Yazılan yazıların eski nesil yazarlarına bir hakaret, bir saygısızlık olduğunu söylediler. Hepsi birden konuşuyorlardı»[33]. Bunlara karşı, Zekeriya Sertel konuşuyor. Sabiha, bunun üzerine, «ortalık sakinleşti» diye yazıyor. Yine Sabiha'nın yazdığına göre, sözü Nazım alıyor ve şöyle sürdürüyor: «Nazım, yapılan tartışmanın bir edebiyat tartışması olduğunu, her değişen devirde, edebiyatın da yeni nitelikler kazandığını anlattı. Gençler, Nazım'ın sözlerini büyük bir ilgiyle, hatta üzülerek dinlediler.» Bundan sonra da şu oluyor: «Ve sükunetle matbaadan ayrıldılar.» Bu yazıma göre, sahnede, ellerinde kumpaslarla matbaa işçileri görünmüyorlar.

Çok kısa bir zaman içinde Resimli Ay da görünmez oluyor. Baskı ile değil sermayedarı ikna edilerek 1930 yılında Resimli Ay kapanıyor.

Nazım Hikmet'in olağanüstü açılışı sona eriyor.

Nazım, daha sonraki değerlendirmelerinin başında, 1930 yıllarında bir intihar hücumu olarak kalıyor.

Bundan sonra, Nazım Hikmet kapatılıncaya kadar, Nazım Hikmet adıyla iş bulamıyor. Ancak seviyor ve iş bulmak zorunluluğunu duyuyor. Kendi adının dışına çıkmak gerektiğini görüyor. «İmzasız Adam» imzasıyla yazıyor. Olmuyor. Yazıları imzasız da olsa, Nazım Hikmet imajını bir yalçın sertlikle taşıyor. Bu nedenle olmalı, «uysal» bir isim seçiyor; «Orhan Selim» oluyor. Nazım, hapsedilinceye kadar, daha çok, Orhan Selim imzasıyla geçimini sağlıyor.

Ne yapıyor? Bunu en çok 1934 yılında yazdığı «Orhan Selim» şiiri anlatıyor.

* * *

ORHAN SELİM

Benim sıska
benim cılız
benim zavallı çocuğum Orhan Selim!
Sen,
benim,
ne gözüm
ne kolum
ne kafamsın!
sen
benim
bir kurşun balyası gibi sıska sırtına bindiğim
ve alnının teriyle geçindiğim
ilk
ve son adamsın!
Sana sevgi
sana saygı
sana minnetle uzanıyor elim.

Benim sıska
benim cılız
benim zavallı çocuğum Orhan Selim!
Bu sözlerim
yüreğini ters taraftan sarmasın,
yüzün kızarmasın!
Boş ver, aldırma pek!
Kötünün kötüsü yazman gerek!
Bu
bence daha doğru
daha iyi!...
yalnız unutma bir şeyi!..
yorulur da
ayağın kayarsa eğer

seni herkesten önce ben
taşlarım!
Fakat bugün
sende beni sattığını gösteren
bir tek satır bulanın
alnını kurşunlarım!

* * *

Türk aydınını yazmaya, Nazım ile birlikte, devam etmek zorundayım. Nazım'ı yazmaya, Piraye'ye mektubundan bir bölümle, ara veriyorum. Yargıtay, Harp Okulu Olayı ile ilgili olarak verilen hükmü onaylayınca, 28 Mayıs 1938 tarihinde, Nazım, mektubunu yazmaya başlıyor: «Karıcığım.» Şöyle yazıyor: «Yaşayacak kaç günüm varsa onu şerefle dolduracağım. Sen hep yanımdasın. Seni hudutsuz seviyorum.»

Hepsi bu, değil. Mektup şöyle başlıyor: «Nihayet iş bitti. Temyiz tasdik etti. On beş seneye mahkûmuz. Aldırma. Ben gayet kuvvetliyim. Mesele herhangi bir mahkûmiyet değil, Nazım Hikmet'in imhasıdır» (*). On beş yılı böyle değerlendiriyor.

Doğru değerlendiriyor mu? Amaç Nazım mı, yoksa hülyalı aydın mı?

(*) *Nazım ile Piraye, İstanbul, 1975, s. 82.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Birinci Cilt, Sofya, 1967, s. 30
2 Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul, 1953, s. 248
3 John Kingsley Birge, The Bektashi Order of Dervishes, London, 1965, s. 87
4 V.İ. Lenin, Collected Works, Ondördüncü Cilt, s. 24
5 A. Kadir, 1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet, ilk baskı 1966, İstanbul, 1977, s. 65.
6 ibid., s. 11
7 ibid., s. 89-90
8 Mete Tunçay, Atatürk'e Nasıl Bakmak, Toplum ve Bilim, Yıl 1978, Sayı 4, s. 89
9 A. Kadir, 1938 Harp Okulu Olayı, op. cit., s. 34
10 Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar, İstanbul, 1979, s. 370
11 Nazım Hikmet, Kemal Tahir'e Mahpusaneden Mektuplar, Ankara, 1968, s. 110
12 Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Dördüncü Cilt, Sofya, 1968, s. 225
13 Nazım Hikmet, Kemal Tahir'e Mektuplar, op. cit., s. 22
14 İlya Erenburg'un Hatıraları, İstanbul, 1968, s. 287
15 Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, op. cit., s. 216-217
16 M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1977, s. 177
17 Vâlâ Nureddin, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 298
18 Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 128
19 ibid., s. 129
20 ibid., s. 89
21 M. Zekeriya Sertel, op. cit., s. 137
22 Sabiha Sertel, op. cit., s. 88
23 M. Zekeriya Sertel, op. cit., s. 165
24 Resimli Ay, Ağustos 1930, s. 21
25 Resimli Ay, Haziran 1930, s. 36

26 Samiye Yaltırım, anlatan, Nazım. İstanbul, 1969, s. 146
27 M. Zekeriya Sertel, op. cit., s. 169
28 Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, İkinci Cilt, Sofya, 1967, s. 177-178
29 M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1968, s. 164
30 Sabiha Sertel, Roman Gibi, op. cit., s. 166
31 Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Sekizinci Cilt, Sofya, 1972, s. 462
32 Resimli Ay, Aralık 1930, s. 22
33 Sabiha Sertel, Roman Gibi, op. cit., s. 142

Dördüncü Bölüm İçin Birinci Ek

NAZIM'A ÖVGÜ: JOKOND İLE Sİ-YA-U

Peyami Safa

Okudunuz mu? Ancak onu okuduysanız bu makalenin size mânâsı olabilir. Çünki bu manzum hikâyenin mevzuunu burada anlatmıyacağım. Zira hiç bir eser yalnız mevzuundan dolayı mühim olmaz ve mevzuu anlatan bir münekkit o eseri en basit mahiyetine irca etmiş olur. Ben bu cürmü işlemiyeceğim. Evvelâ Nâzım'ın kitabını, sonra bu makaleyi okuyunuz.

Mecburî tavsiye, affedersiniz.

***

Jokond ile Si-ya-u bir fantezi midir? Öyle görünüyor: Canlanan, âşık, nezle olan, burnunu çeken ve ağlıyan, seyahat eden bir tablo. Jokond ile Si-ya-u bir hiciv midir? Öyle görünüyor: Bir Amerikalının mürekkepli kalemini aşıran resim. Muşambanın tersine yazılan hatıralar. Garip, beklenmez, umulmaz, gayri hakikî bir hadise teşelsülü. Tatlı, parlak, haykırıcı renklerine bakılırsa bu eser bir fantezi, bir hiciv ve tezyinî bir resim gibi yalnız basarî muhayyeleyi tatmin eden cazip bir renk oyunudur. Şairin vücudumuzla yalnız gözlerimizi, ruhumuzda yalnız garibelere karşı hayretimizi aradığı zannedilebilir.

Ben bu satırları, satıhbinleri uyandırmak için yazıyorum. Nâzım Hikmet'in kitabını bütün şeklî fantezisinden soyacağım ve Jokond ile Si-ya-u'yu gözlerimizi oyalıyan renkli esvaplarından ayırarak karşımıza çıplak çıkaracağım.

Maskeli balo esvaplarından soyulan bu iki insanın güldürücü bir fantezi çocukları değil, birer haile kahramanları oldukları görülür. Bu haile ne Paris'te, Luvr sarayında, ne de Şanghay limanında cereyan ediyor. Bu haile muharririn ruhundadır.

Jokond ile Si-ya-u birer semboldür. Onların aşkları muharririn aşkıdır, onların mefkûresi muharririn mefkûresi.

Bu mefkûre nedir? Kadın mı? Servet mi? Şeref mi? Hiç biri. Her hakikî iştiyak gibi onun da adı yoktur. Biz (yani bütün insanlar) büyük ve namütenahi emellerimize ne ismi verirsek verelim, kendimizi ve başkalarını aldatmış oluruz, zira tahakkuku imkânsız olan bu metafizik iştiyakımızı imkân âlemi içinde zannetmekten ibaret bir vehme kendimizi de, başkalarını da kurban ederiz.

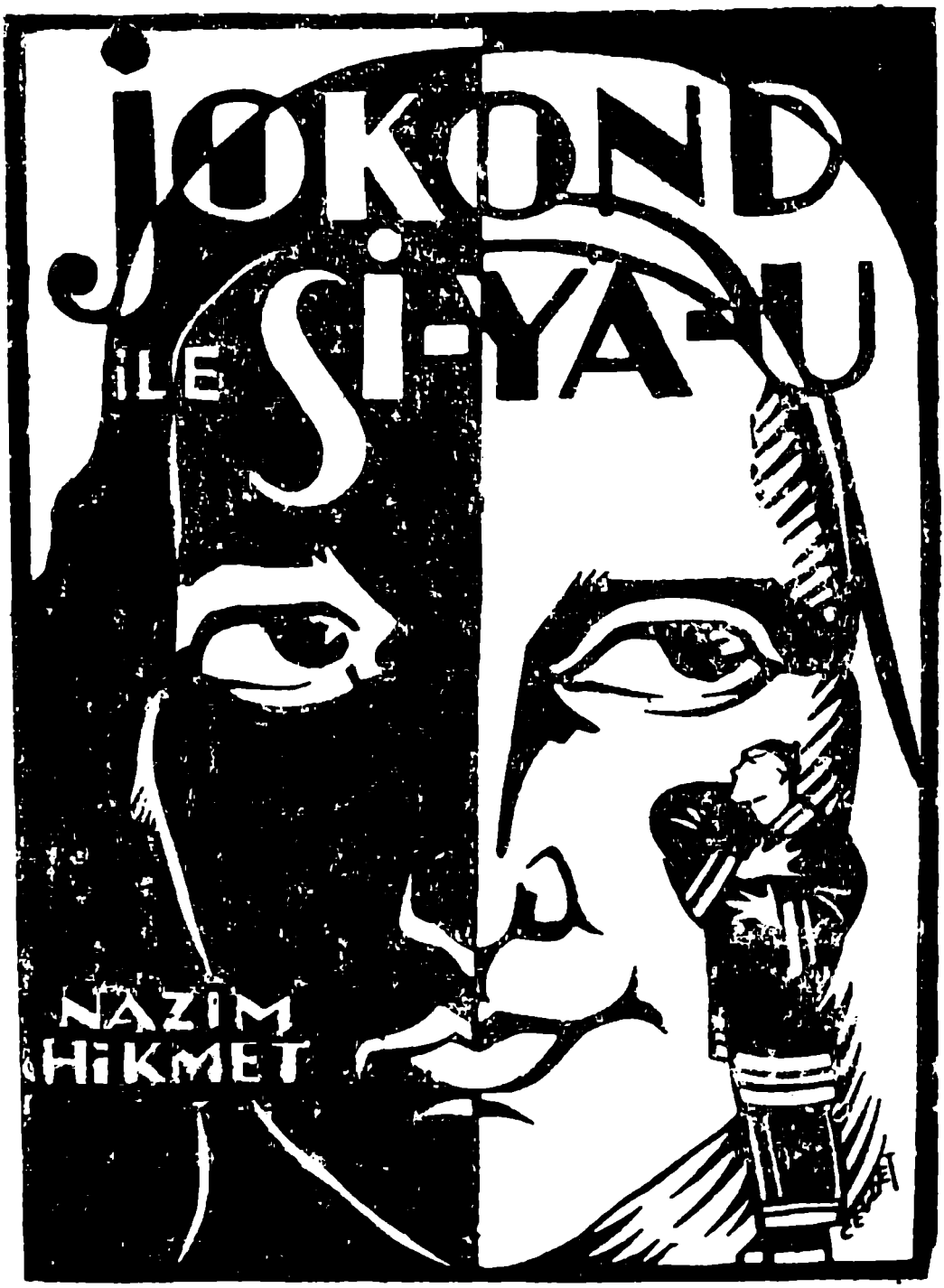
Jokond ile Si-ya-u'nun her parçasında bu gizli, meçhul, büyük isimsiz iştiyakın lâtifelere, garibelere, karanlıklara, tarihe, kulelere, rüzgârlara, havada ihtizaz eden gizli seslere, hayaletlere, baygın kokulu havalara, kan kızdıran güneşlere, yaldızlı yıldızlara, acayip limanlara, Çin kamışlarına, karaltılara parıltılara bürünerek rengârenk güzel tayıflar halinde ruhumuza geçtiğini hissediyoruz. İşte büyük eserlerin bize verebildiği en güzel tat. Yoksa tez nedir? İddia nedir? Edebiyat nazariyesi nedir? Falan filân nedir? Bunu da şairle beraber söylüyoruz:

Sanat, manat, eser meser, filân
falan ezel ebet
EEEEEEEEEYT...
İşte o kadardır ol bikâyet!...

⁂

Jokond ile Si-ya-u beynelmilel olmağa, lâyık ve namzet kitaptır; Türk dilinin bir çok güzellikleriyle beraber, Nâzım Hikmet'in şahsî tabirlerini, kelimelerini ve nahvini taşıyan bu eser, lisanı ve bazı tavırlarıyla ne kadar Türkse, Paris'ten Şanghay'a kadar uzanan ve Rönesanstan telsiz-telefona kadar gelen bütün coğrafyaî (of, bu kelime) ve tarihî şümulile de o kadar beynelmileldir.

Fakat bence bu da, eserin daha büyük kıymetlerl yanında soluktur: Bu küçücük, zarif ve garip kitapta büyük ve harikalar dolu bir insan ruhunun bizi, kendi cüzülerine karıştıracak bir genişlikle kapladığını hissediyoruz. Hakikî ve adi hayatın ruhumuzda çizdiği hudutları silen ve bizi hudutların, buutların, hesapların esaretinden kur-

tararak namütenahi bir ittisaa götüren eser. İşte en büyük bedii tesir.

Türk edebiyatında inkılâp. Büyük teceddüt. Nazım şekillerinde yaratıcılık. Lisanı tasfiye. Halk dilinin güzelleşmesi, tekâmülü, harika, «filân, falan»...

Evet... Fakat bunlar da Nâzım'ın hakikî vasıfları yanında ehemmiyetsiz şeylerdir. Zira her «Edebiyatta inkılâp, tekâmül» ve bilmem ne, zaman içinde mahsur ve bir devre göre kıymeti olan şeylerdir. Ben büyük eser denince milletlerin, devirlerin, mütahavvil bedii kıymetler fevkında bir şey anlıyorum, üst tarafı bana bir moda gibi fani ve zamanın kemendine takılarak sürüklenen âciz bir şey gibi görünüyor.

Olabilir ki bazı gizli ve şuursuz emeller sonradan edindiğimiz diğer zihnî akidelerimizle uyuşmaz; o vakit, ruhumuzda, kendi kendimizle bir kavga başlar; nazarî ve aklî hüviyetimizle, daha derunî şahsiyetimiz arasındaki bu tearuz, ruhumuzun dinamik kuvvetini arttırmakla beraber, iddiamızla eserimiz arasındaki mesafeyi çoğaltır. Hemen hemen bütün bedii iddia sahipleriyle eserleri arasında bu fark vardır: Birçok natüralist eserler, romantizmin devamından başka bir şey değildirler ve daima zihnin yaptığı basit bir riyaziyeden ibaret olan bütün bedii nazariyelerle, bunların tatbikatı olan eserler arasında büyük bir fark, hattâ tearuz görünür. Bu tearuz Nâzım Hikmet'te barizdir.

Nâzım Hikmet felsefî idealizmin ve spritüalizmin düşmanı görünür (Berkley, Makinalaşmak). Realist görünür; nikbin görünür; materyalist görünür; halbuki bir muşamba üstündeki hareketsiz tasviri canlandıran ve satirik bir fantezi içinde yaşatan Nâzım hayatta idealist ve liriktir; dünyanın en meşhur tebessümü altında gizlenen haileyi sezen Nâzım betbindir; gemicileri yaldızlı yıldızlara doğru çeken Koşinşin gecelerindeki tılsımlı cazibeyi sezen Nâzım realist değildir ve onun mefkûresi herhangi bir bedii akidenin tahakkukunu görmekten ibaret kalmıyor, fevkâlbeşer emellerin tahakkukunu isteyen her şairin metafizik iştiyakına kadar yükseliyor.

Ben Nâzım'ı iddialarından uzaklaştığı yerlerde seviyorum ve her nazariyeyi, hattâ kendi iddiasını bile inkâr eden «eeeeyt» diye attığı nârelerde buluyorum; zira, septik olmıyan bir edebiyat, hatta zekâ tasavvur edilemez. Her âşık ve her şair ebediyen şüphe edecektir, çünki zekâ için inanmak ölümdür.

Nâzım Türk şiirinin birçok unsurlarını inkâr etti, birçok elzemleri lüzumsuz bıraktı, Türk nazmının şekillerinde hürriyeti ilân eden ilk adam odur. Kelimeleri veznin mahpesinden kurtararak onlara ilk hürriyet nefesini aldıran odur. Aruz-hece vezni serbest Nâzım gibi mahdut müsellesin dılılarını kırdı ve her yerinden bir hava delliği açarak, içerde mahpus kalan Türk nazmını asfiksiden kurtardı.

Müceddit Nâzım'ın peşinde bütün bir nesil görüyoruz.

Ancak, burada bir tehlikeye işaret etmek istiyorum. Nâzım'ı, Türk nazmının şekillerine getirdiği yenilik için beğenenler ve taklit edenler onu anlamamak veya dar anlamakla maznundurlar. Nâzım'ın şahsiyeti ve Türk şiirine getirdiği yenilik ve güzellik, mısraları kırık yazmasından bazı taklidî eserler ve heceler kullanmasından, halk dilinin bazı canlı tabirlerini kabul etmesinden ibaret değildir. Şiirden bülbülü, menekşeyi kovması ve yerine makineyi getirmesinin de ehemmiyeti yoktur. Bunlar bir şairin fantezilerinden ibarettir ve Nâzım'ın bu kadar basit ve kaba bir realist çerçeve içinde mahsur telâkki edilmesine dayanamam. Bunun için ben Nâzım'ın taklit edilen hususiyetlerini en aza beğenenlerdenim; ve dikkat edelim ki daima zevki aşağı olan mukallit üstadının en adî taraflarını beğenir ve onu alır; çünkü yalnız o kadarını anlıyabilecek seviyededir. Daha yüksek olsaydı mukallit değil yaratıcı olurdu. Bunun için her büyük sanatkârın başkaları tarafından taklit edilen tarafları en adî taraflarıdır. Bunun için ben Nâzım Hikmet'i ne kırık mısraları, ne trak tiki takları, ne bedîî akidesi, ne iddia ettiği maddeciliği için seviyorum. (Nâzım Hikmet bedîî mefkûresine yanlış isim takmış adamdır, zira hakikî mefkûrelerin ismi yoktur, tarif edilen bir mefkûre basit bir iştiyaktan başka bir şey değildir. Gayri mümkün idealler taşımıyanların şairliğinden değil insanlığından bile şüphe ederim. İşte benim Nâzım'da sevdiğim taraf onun gayri mümkün iştiyakıdır.) Ben onu materyalist, nikbin, müstehzi hattâ bazan kaba müstehzi bir nikap altında gizlenen coşkun,

lirik, melânkolik, sancılı ve betbin, meçhule ve imkânsızlığa âşık, daima isyankâr ve her malikiyetten sonra daha fazlasını isteyen büyük ve namütenahi arsızlığı için seviyorum. Nazım'ın iddiaları, kendisi için alkol gibi bir münebbikten ibarettir. Halk için ve çok umumî yazar gibi görünen Nâzım, bilâkis, çok hususî ve şahsîdir, mürekkebi basitleştiren, inceyi kabalaştıran Nâzım, bu cehtine rağmen, ekseriyet tarafından anlaşılmamağa mahkûm bedbahtlardandır ve en büyük şerefiyle en büyük istırabı buradadır. O, «Tebessümü meşhur olmanın elemini» ekseriyete asla anlatamıyacaktır. Hattâ bu tebessümü» pişmiş bir domuz kellesinin sırıtmasına benzetmek gibi adî ve amiyane bir teşbih kullanmağa tenezzül etse bile.

Asil ve orijinal bir şair halktan aldığı ifade unsurlarına mümtaziyet vererek onları halkın anlıyamıyacağı bir lisan halinde kullanır.

Nâzım'ı münevverler bile anlıyamıyorlar ve birçok güzel ince mısralarının mânâsını keşfe çalışıyorlar.

Bütün bu satırlarla şunu anlatmak istiyorum ki, muğlak ve büyük dostum karşısında hiç birimiz satihbin olmıyalım, onu sabit bir bedii sistemin revacı için yazı yazan maddî, sathî, ve kaba, mahdut bir felsefî rüyet içinde bocalıyan ve yegâne marifeti mısraları kırmaktan ibaret bir serbest nazım şairi gibi görmek istiyenleri intibaha davet eder ve derim ki: Nâzım Hikmet'i, büyük Türk şairini bedii iddialardan uzaklaştığı yerlerde arayınız. Hakikî insan orada gizlidir. Ve tecessüsünüz karşısında gayet mahir bir saklanbaç oynıyan bu ince ve kıvrak ruhu bir an yakalamak istiyorsanız, kelimelerin sathî ve zihnî medlûllerine değil, telkinî mânâlarına, derinliklerine ve ahengine dalınız. Nâzım Hikmet'in hakikî karii, hakikî meftunları ve Nâzım Hikmet'i anlıyanlar, onun görünen tarafını değil, görünmeyen tarafını hattâ kendinin bile görmediğini görenlerdir.

. . . . . .

Resimli Ay, Yıl 1929, Sayı 10.

Dördüncü Bölüm İçin İkinci Ek

NAZIM'A KÜFÜR: KÜFÜRDE ÇEŞİTLEMELER

Peyami Safa

Gel bakayım,
lüle lüle, kıvrım kıvrım, samur saçlı,
pamuk tenli, al yanaklı sarı papam,
gel bakayım anam babam,
gel bakayım yetimlikle maytap eden paşa zadem,
güzel âdem!

Gel bakayım,
gel ki büyük babaların:
Enver Paşa, Nâzım Paşa konağında
alıştığın gibi,
alışıp yılıştığın gibi,
seni her gün dizlerimde hoplatayım,
şerefine bütün yetim çocukların
anasını satayım.

Gel bakayım fidan boylum, asilzadem, güzel paşam,
Moda burnuyla Süreyya Paşa locası arasında her akşam
maviş gözlerini süze süze mekik dokuyan
Kadıköy'ün kübik salonlarında şiir okuyan
Cevizliğin, Kuşdilinin, Mühürdarın Bolşeviği!

Ben ki -kıtır atma cicim!-
Nuvel Literer'den alma değil
Bolşevik şair Mayakovski'den de çalma değil,
senin tulum göbekli, kadayıf enseli burjuvalarından

halkı soyan bir kaçının yuvalarından,
para aşırdım.
Neden mi, niçin,
yolumu şaşırdım?
Babası sürgünde öldürülen
bir çocuğu beslemek için!
Fakat sen ki paşa konaklarında
Kuş dilinde, kuş tüyünde, kuş sütüyle beslendin,
Kuş beyninle bolşevizme heveslendin.
Baban üç yıl önce ölünceye kadar
Zavallıdan para kopardın,
nefesi kokan Türk işçisinin vekâletini pardın.
Götürüp onu sonra el altından,
Enternasyonale zula ettin,
kim bilir kaç
aç biilâç
Türk işçisinin ciğerini pirzola ettin!

Gel bakayım seninle bir konuşayım
sencileyin bir coşayım:
Bre.. Toprak altında yatan
Namık Kemal'e, Safa'ya çatan
bre tümen tümen kıtır bom
bre tümen tümen palavra
bre işçiye yalan
ölüye iftira atan
sağı sola katan
bre kaltaban
bre Türk düşmanı, bre vatan
haini şarlatan!

Bre propaganda broşürü âlimi
bre sırtını ipek divanlara yaslıyan
«Sermaye»nin yüzde bire küçültülmüş posasını
yalayarak allâmelik taslayan
Orak çekiç markalı
sözüm ona Komintern taktikalı
üfürükle şişirme, kursak balon komünisti
Dandini bey, züppe salon komünisti!

Sen misin «o kavganın kolu bağlı adsız neferi»?
Yavaş gel, saçmalamaya başlıyorsun,
kolun bağlıysa nasıl taşlıyorsun,
piçler gibi ölülerin mezarını?
Yanlış attın zannı:
Görüyorsun şeşi beş
yemek için bir kaç leş
sallıyarak hemen uzun elini
oluyorsun mezarlara tebelleş.

Sen misin adsız nefer?
«Eyneimefer?»
İki metro boyu afişlerde
gazetelerin tüccar ilânı sayfalarında
kitaplarının üstünde, manzumelerinin altında
bangır bangır bağran Nâzım Hikmet imzası
ad değil mi?
Ne yalan söylersin?
Sendeki surat, surat değil mi?

Sen adsızsan,
Zonguldak'taki maden kuyusu dibinde,
Promete gibi, fakat gökten değil
yerin dibinden ateş alan
bize kalori yollayan
işçinin adı nedir?

Adlısın meşhur şairim, adlısın,
ama neyleyim
yırtık suratlısın.

Sen ki iki papele her gün Akşam
Ulusla dil yazarsın,
Önce yazdıklarını bozarsın.
Sana her gün üç lira verebilsem al
Vallah billah
ey o kavganın adsız neferi
hemencecik soldan geri
çevrilerek
Ulusalizma-Faşizma gömleğini

sırtına geçirerek,
Bolşevizmin mezarını kazarsın!
Nitekim,
söyleyecek sözün bitince,
Marksın Sermayesini kediye yükletince
Her renkli Herşey adlı reklâm gazetesinde
Başmuharrirlik yapıyorsun
Şimdi de ipekçilerin sermayesine tapıyorsun!
Bre toprak altında yatan
büyük Türk ölülerine çatan
bre tümen tümen kıtır bom
bre tümen tümen palavra
bre işçiye yalan
ölüye iftira atan
sağı sola katan
bre kaltaban
bre Türk düşmanı, bre vatan
haini şarlatan!
Sen artık buralarda
kolay dikiş tutturamazsın
sahte komintern taktikalı
dolmalarını yutturamazsın.
Çekil!
Bugün yaptığın gibi
Metr-Goldvin-Mayer şirketinin
İstanbul kolunun başına dikil.

Yüzünden maskeni, başından kasketi at
Sermayenin altına yat!
Yerini şimdi buldun işte:
Hak berekât versin, asilzadem,
berekâaat!

CİNGÖZ RECAİ
Müstensihi
SERVER BEDİ

. . . . . .

Hafta, 23 Eylül 1933.

Bilim bir bakıştır; maddeyi değiştiriyor. Deprem etkisi yapıyor, alt üstè geliyor, öndekiler kenara çekiliyor, arkadakiler öne çıkıyor; bilimsel bakış ile madde üzerine bilgi yenileniyor. Bu, maddenin değişmesini anlatıyor.

Tezler'i yazmayı henüz tamamlayamadım. Ancak tamamlanan bu kitapla birlikte, artık, Türk aydınının kendisi ve toplumu üzerine bilgisini değiştirdiğimi düşünüyorum. Bundan böyle Türk aydınının bilgisi, Tezler öncesinden farklıdır; farklı olacaktır.

34-Y-0062-0003